

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Zdeněk Doskočil

**Duben 1969: Anatomie jednoho
mocenského zvratu**

**April 1969: An Anatomy of a Power
Reverse**

Disertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

2008

„Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonal samostatně s využitím
uvedených pramenů a literatury.“

DOPLNĚK

ZDENĚK DOSKOČIL
DUBEN 1969
ANATOMIE JEDNOHO
MOCENSKÉHO ZVRATU
DOPLNĚK BRNO 2006

E D I C E
K N I H Y
DOKUMENTY

Zdeněk Doskocil

**DUBEN
1969**

ANATOMIE JEDNOHO
MOCENSKÉHO ZVRATU

Úvod

Okamžik volby Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Československa v dubnu 1969 byl po dvacet let tzv. normalizace vyzdvihován jako zásadní vývojový mezník nebo vstup do nové epochy, jako vítězství „zdravých marxisticko-leninských sil“ nad „pravicově-oportunistickými proudy“ uvnitř KSČ a počátek období, kdy se stranickému vedení podařilo překonat hrozící „rozvrat“ ve vládnoucích strukturách i v celé společnosti, odvrátit důsledky tzv. „krizových let“ 1968–1969, porazit „kontrarevoluci“, „zachránit“ socialismus a zajistit jeho další rozvoj.

Bez ohledu na jakákoli ideologická hlediska lze i dnes konstatovat, že dění na počátku jara roku 1969 se stalo významným, možná až zlomovým dějinným momentem, když se Sovětskému svazu podařilo politickými prostředky dosáhnout cílů, které vojenská intervence v srpnu 1968 nesplnila: odstranění Alexandra Dubčeka z čela KSČ a jeho nahrazení novým spolehlivým mužem, zabránění jakýmkoli reformám i společenskému pohybu a samozřejmě také postupný návrat Československa mezi poslušné země socialistického tábora. Mocenským zvratem v dubnu 1969 započala „opravdová“ normalizace poměrů v zemi. Jeho charakteru česká historiografie doposud nevěnovala dostatečnou pozornost. Kniha, jež se nyní dostává čtenáři do rukou, se snaží tento dluh alespoň zčásti napravit.

Cílem monografie je pokus z historického hlediska a za pomoci rozličných historických metod podat detailní a pokud možno i komplexnější analýzu událostí relativně krátkého časového úseku, zhruba od konce března do konce května 1969. Při jejich rozboru se zaměřuje především na objasnění bezprostředních příčin a širších okolností tohoto mocenského zvratu v KSČ i na přiblížení jeho domácího a mezinárodního ohlasu. Usiluje

o podrobnější výklad nejvýznamnějších událostí a faktorů, které s mocenskou změnou na špičce vládnoucí strany souvisely, ovlivnily její průběh a definitivní podobu.

Práce soustřeďuje velkou pozornost na vládnoucí elitu KSČ, která volbu nového stranického vůdce schválila a prosadila ji. Na základě dostupných pramenů a literatury se snaží vyložit, za jakých okolností byl do funkce prvního tajemníka vybírán, určen a nakonec zvolen vhodný kandidát, rozkrýt sérii zákulisních jednání, naznačit roli jednotlivých vedoucích osobností a vystihnout jejich názory a představy o řešení situace. Hledá odpověď na otázku, jaká úloha připadla jednotlivým proudům ve vedení KSČ, co je charakterizovalo, kdo nejvíce ovlivňoval či případně řídil jejich činnost, jak se vyvíjely jejich politické názory, záměry a koncepce, personální obsazení a vzájemný poměr sil, jakými způsoby a mocenskými nástroji Brežněvovo vedení KSSS zasahovalo do dění v republice a vynucovalo si splnění svých požadavků a cílů. V této souvislosti se mj. zabývá otázkou, zda vydrancování Aeroflotu a další protisovětská vystoupení 28. března 1969 po hokejovém zápase ČSSR versus SSSR byly dílem náhody, nebo pečlivě připravenými provokacemi, které byly využity jako vhodná záminka k razantnímu zvratu politického vývoje. Práce také usiluje o nalezení odpovědi na problém, zda Alexander Dubček měl ještě nějaké možnosti a vůli ke zvrácení nepříznivého běhu věcí, zda bojoval o udržení reformního kurzu i o své setrvání v úřadě, nebo byl jeho odchod z funkce opravdu nevyhnutelný. Přináší stručný osobnostní portrét nového stranického šéfa Gustáva Husáka a hledá důvody, proč (a také kým) byl vybrán za Dubčkovu nástupce, v čem spočívaly jeho přednosti, co mohl za svou volbu nabídnout. Ve spojitosti s Husákovou osobou si klade několik otázek: Měl detailně promyšlenou nějakou politickou koncepci? Pokud ano, získal prostor pro její realizaci? Byl ochoten ji uskutečnit? Zamýšlel zachránit alespoň něco z reforem? Nebo mu šlo jen o moc, jejímž udržení vše podřídil a obětoval své vlastní představy? Dále věnuje svou pozornost i rozboru každodenní politiky KSČ a její pozvolné proměně od reformního kurzu k uskutečňování stále ostřejších normalizačních opatření. Přibližuje různé okolnosti, faktory, individuální motivy i skupinové zájmy, které utvářely její konečnou konkrétní podobu.

Na komplikované dění uvnitř KSČ působily přirozeně širší vnitropolitické souvislosti: specifický vývoj na Slovensku, reakce občanské společnosti na politické změny a přitvrzující normalizaci, zejména nejradiálněji proreformně orientovaných společenských vrstev (vysokoškolští studenti, odborové organizace, tvůrčí svazy), denního tisku a časopisů, i způsoby, jimiž vedení KSČ postupně rozbíjelo jejich opoziční aktivity a umlčovalo je.

Pro komplexní výklad se ukázalo jako vhodné zařazení vnitropolitických událostí do dobového mezinárodního kontextu. Pozornost je zaměřena převážně k otázkám meziblokových vztahů a k přiblížení nejdůležitějších zájmů zahraniční politiky některých zemí (hlavně SSSR, NDR, Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie, USA, SRN). Práce rovněž podává základní přehled o mezinárodních reakcích na proměny politického vývoje v Československu a rámcově objasňuje, proč měla většina zemí východního i západního tábora zájem na odstranění Dubčka z funkce a na rychlém uklidnění poměrů v ČSSR.

Přes úsilí o co nejpresnější analýzu uvedených problémů zůstávají některé události, motivy, aspekty i vznik řady rozhodnutí neobjasněny nebo pouze naznačeny ve více či méně přesných hypotézách (např. jednání, na nichž byla definitivně dohodnuta Husáková kandidatura), jelikož příslušné dokumenty, které by je ozřejmily, neexistují nebo dosud nejsou k dispozici. Citelně chybějí především důležité materiály sovětské provenience, jež jsou z velké části stále nepřístupné. Také řada důležitých svědků již zemřela či nejsou ochotni vypovídat.

*

Česká historická věda se tematikou dějin roku 1968 a počátků normalizace (a tedy i mocenského zvratu v dubnu 1969) soustavněji zabývá relativně krátce, do roku 1989 byl svobodný výzkum této problematiky zcela nemožný. Archivní materiál a také dobový tisk nebyl běžně přístupný. Ojedinelá díla, která se alespoň zčásti tohoto dění dotýkala, prezentovala pouze ideologicky upravený a zcela nepravdivý výklad událostí, jenž měl posilovat legitimitu tehdejšího režimu. Obrat umožnilo až obnovení demokratického systému.

V odborné oblasti lze za významný krok považovat založení Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (dříve ČSAV) v roce 1990. Díky činnosti této instituce vznikla a stále vzniká velká řada pramenných edicí, studií a sborníků, které umožnily i mnou zvolené téma zasadit do širšího dějinného rámce. Přesto mnohé otázky sledovaného období zůstávají nadále nezpracovány a často i stranou vědeckého zájmu většiny historiků.

Publikace vychází z relativně rozsáhlé pramenné základny, která byla doplněna i o větší část existující literatury a zčásti je založena na studiu dosud neuveřejněného archivního materiálu. Jeho nemalý díl jsem získal průzkumem fondů Sbírky komise (historiků) vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, která je deponována v Ústavu pro soudobé dějiny. Obsahuje

prameny, které komise shromáždila během své několikaleté činnosti: kopie dokumentů pocházejících z nejvýznamnějších domácích archivů (Národní archiv – Archiv ÚV KSČ, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Archiv ministerstva vnitra, Vojenský historický archiv aj.), soubory archiválií získaných ze zahraničí (SSSR a NDR, dále Polsko, Maďarsko a Bulharsko), materiály z činnosti různých institucí a jednotlivců, soukromé pozůstalosti, dokumenty opoziční povahy (letáky, manifesty apod.) atd. Důležitou součástí Sbírky tvoří soubor rozhovorů zástupců vládní komise s protagonisty dění let 1967–1970, jež zprostředkovávají osobní svědectví tehdejších politiků, pracovníků aparátů a politických poradců, příslušníků armády a Bezpečnosti, novinářů aj. Ve Sbírce jsou též četné nepublikované (souhrnné i detailní) studie napsané jednotlivými historiky.

Při práci s materiálem obsaženým ve Sbírce jsem se převážně soustředil na činnost stranických, méně již státních orgánů. Využil jsem proto nejvíce fondy C (dokumenty týkající se činnosti federální vlády i národních vlád), D (stenografické záznamy jednání ÚV KSČ, předsednictva ÚV KSČ, výkonného výboru PÚV KSČ, též fondy A. Dubčeka, G. Husáka, byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích aj.) a S (materiály útvaru svodných informací ÚV KSČ – hlavně dokumenty důvěrného vnitrostranického zpravodajství a jiné prameny informačního rázu). Ve všech třech fondech se nacházejí četné situační zprávy, které poskytují poměrně rozsáhlý přehled o dění ve státě i za hranicemi (situace v různých oblastech veřejného života, aktivity opozičních skupin, reakce veřejnosti na události, přehledy domácího a zahraničního tisku atd.) a obsáhle přibližují i charakter jednotlivých normalizačních opatření státní moci.¹ Archivní materiály uložené ve Sbírce jsou informačně velmi bohaté. Je však třeba k nim přistupovat se značnou kritičností, neboť původci informací a tvůrci dokumentů jsou většinou pracovníci tehdejšího stranického a státního aparátu.

Kromě pramenů úřední povahy jsem obsáhleji použil i některé záznamy rozhovorů s aktéry událostí roku 1969. Jejich výpovědní hodnota a hodnověrnost je poněkud kolísavá. Za obsahově nejvýznamnější považuji dvě interview s Lubomírem Štrougalem, přestože odpovědi na mnohé otázky jsou v nich jen naznačeny nebo ponechány zcela stranou. Z dalších pramenů je nutno poukázat na zajímavé Osobní poznámky Aloise Indry. Autor v nich zachycoval průběh většiny jednání stranických orgánů i některých svých debat s dalšími

¹ Další důležité dokumenty jsem získal z fondů A (dary občanů), B (ministerstvo vnitra), K (ministerstvo zahraničních věcí), MF (ministerstvo financí) a Z (materiály ze zahraničních archivů).

politickými činiteli. Vyplatí se proto jejich text porovnávat se stenografickými záznamy. Problémem Indrových zápisků však zůstává jejich velmi špatná čitelnost, která mi v jednom případě znemožnila přesnou interpretaci problému. Vzhledem k rozsáhlosti Sbírky a její informační kvantitě (i kvalitě) jsem při přípravě knihy již neprováděl průzkum v Národním archivu, protože naprostá většina potřebného materiálu byla z něj do Sbírky okopírována či zachycena v sérii pramenných edicí.

V Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR jsem svou pozornost soustředil k fondu Telegramy došlé, který soustřeďuje zprávy zasílané z různých zemí československými velvyslanci. Ty mi významně pomohly při rekonstrukci zahraničních ohlasů tuzemských událostí. Seznámil jsem se také s některými sovětskými materiály, jež v Ruském státním archivu pro nejnovější dějiny (*Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii*) nedávno objevila historička Jitka Vondrová. K dispozici jsem však měl pouze rukopisné výpisky, které si z nich badatelka pořídila.²

Zásadním zdrojem archivních dokumentů byly pro monografii pramenné edice. Ve většině případů se jednalo o jednotlivé díly rozsáhlé ediční řady Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, která již více jak deset let vzniká na půdě Ústavu pro soudobé dějiny. Tyto edice mají vždy tematický charakter. Materiály jsou do nich zařazovány pouze výběrově, čímž je umožněna základní orientace ve zvolených oblastech. K detailní analýze dílčích okruhů problematiky však samozřejmě postačit nemohou. Uveřejněné dokumenty převážně pocházejí z výše uvedených archivů včetně Sbírky vládní komise historiků. Pokud jsem použil materiál, jenž je v těchto edicích otištěn a zároveň uložen ve Sbírce či archivu MZV, uvádím v poznámkách odkazy na oba dva zdroje (umístění v edici je vždy citováno jako první, archivní údaj v závorce za ním).³ Z jednotlivých dílů řady jsem nejvíce využil svazky týkající se činnosti komunistické strany a mezinárodních otázek, které editovali J. Vondrová a J. Navrátil, s ostatními svazky ediční řady jsem pracoval již méně. Součástí každého svazku je stručný úvod, který lze považovat za samostatnou,

² Jde o informační zprávy, které po srpnu 1968 do Moskvy zaslalo sovětské velvyslanectví v Praze. Jsou uloženy ve fondu Mezinárodní oddělení ÚV KSČ. Xerokopie těchto dokumentů, jež česká strana na sklonku roku 2005 v Rusku objednala, nebyly v momentě, kdy jsem knihu dokončoval, ještě k dispozici.

³ U editovaných dokumentů z A MZV, které se v xerokopiích nacházejí i ve Sbírce, jsou v závorce uvedeny odkazy na oba dva pramenné zdroje. Obdobný postup byl zvolen rovněž v případě některých needitovaných dokumentů pocházejících z A MZV, jejichž kopie jsou uloženy také ve Sbírce. Zde uvádím nejprve odkaz na A MZV a v závorce za ním i odkaz na Sbírku. Činím tak především proto, že ve Sbírce jsou tyto dokumenty pro badatele snadněji přístupné.

byť nepřilíš obsáhlou historickou studii. Zahrnuje totiž kromě archeografické části i krátký rozbor a hodnocení daného tématu. Z těchto úvodních textů stojí za to se zmínit o stati ve čtvrté části publikace J. Vondrové a J. Navrátila týkající se činnosti komunistické strany. Ta obsahuje interpretačně zajímavý, v mnoha aspektech nový a dosavadní badání doplňující pohled na události. V ní uvedené hodnocení aktivit a záměrů reformních komunistů (včetně Dubčka) po listopadu 1968 vyznívá značně kriticky, což není všemi badateli přijímáno úplně bez výhrad.⁴

Mnoho cenných poznatků pochází z dobového domácího tisku. Četné deníky a časopisy mi posloužily nejen agenturním zpravodajstvím, texty projevů některých politických činitelů, informacemi o opatřeních stranických a státních orgánů, ale především glosami, poznámkami a komentáři. Nemalé množství publicistických projevů a jejich stále relativně značná názorová různorodost umožnily lépe postihnout, jak občanská společnost prostřednictvím novinářů vnímala a reagovala na proměnu politické situace a nakolik se její skutečné postoje směly ještě na stránkách novin a časopisů objevit. Tištěná média rovněž pomáhají dotvořit přesnější představu o tom, jak vedení KSČ prostřednictvím sdělovacích prostředků reflektovalo dění v občanské společnosti, čelilo jejím aktivitám a prosazovalo své zájmy.

Naprostá většina novin a časopisů stála ve sledovaném období ještě na prerreformních pozicích. Z deníků psaly nejrazantněji asi *Mladá fronta*, *Práce* a *Svobodné slovo*. Mezi týdeníky zaujímaly nejradikálnější stanoviska patrně *Listy*, *Politika*, *Reportér*, *Studentské listy*, *Zítřek* (a ještě čtrnáctideník *Filmové a televizní noviny*), které současně poskytovaly nekonformním postojům největší prostor. Ideových antipodů hájících konzervativní vidění událostí existovalo jen několik (*Zprávy*, *Tribuna*, *Svět socialismu*, od poloviny dubna také *Rudé právo* a méně vyhroceně i bratislavská *Pravda*). Větší pozornost jsem obecně věnoval periodikům vycházejícím v českých zemích, neboť slovenský tisk měl již v dané etapě mnohem menší možnost se volně vyjadřovat.

Otevřenost informačních médií zvolna klesala k nule v závislosti na přitvrzující cenзуře a zásadách státní moci (kádrové změny, zákazy). Postupná ztráta schopnosti pravdivě informovat a reflektovat reálné názory lidí neprobíhala u všech médií stejně. V zásadě byla rychlejší u novin, které byly

⁴ Kolem textu úvodů jednotlivých dílů edice J. Vondrové a J. Navrátila o komunistické straně (a především interpretace činnosti a představ reformních komunistů v roce 1968) se delší čas vedla polemika na stránkách časopisu *Soudobé dějiny*. Její poslední část (odkazuje na díly předchozí) viz KURAL, Václav: K polemice kolem roku 1968 na stránkách *Soudobých dějin*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10/2003, č. 3, s. 394–400.

přísněji kontrolovány, než u časopisů. Existovaly také rozdíly mezi jednotlivými periodiky (deníky i časopisy). Intenzita a důkladnost jejich ukázňování nebyla v tomto období u všech totožná. Při popisu reakcí domácích sdělovacích prostředků na aktuální dění jsem byl proto občas nucen využívat srovnávací metody.

Pro doplnění a rozšíření pasáží o zahraničních ohlasech na události v ČSSR je namátkově využit také zahraniční tisk. Z novin například východoněmecký list *Neues Deutschland*, který hodnotí československou situaci vysoce konzervativním, nepřátelským pohledem. Cenné jsou v něm hlavně zmínky o názorech Západu (pokud odmyslíme ideologický komentář k nim) na Dubčekův pád, ze západních deníků německý list *Die Welt* a švýcarské noviny *Neue Zürcher Zeitung*, z časopisů německé týdeníky *Der Spiegel* a *Die Zeit*. Jejich zpravodajství o Československu je obsáhlé a faktograficky bohaté. Jeho informační kvalita je ale dost proměnlivá, protože články jsou často plné nepřesností, dohadů a neověřených tvrzení.

Pokud jde o prameny osobní povahy (paměti, vzpomínky, svědectví, deníky), jejich spolehlivost se případ od případu liší. Některé mají značnou výpovědní hodnotu, neboť přinášejí fakta, která se v jiné literatuře neobjevují, většina však si zároveň klade za cíl vyložit a obhájit aktivity svých autorů. Nelze tedy vyloučit ani četná zkreslení (daná také velkým časovým odstupem mezi popisovanými událostmi a vznikem memoárů, podáním svědectví apod.) a záměrné dezinformování.

Měl jsem k dispozici několik knih vzpomínek politiků, kteří na jaře 1969 patřili do nejužší mocenské špičky KSČ a rozhodovali o Dubčekově odstoupení a volbě Gustáva Husáka. Z nich jsou patrně nejpřínosnější paměti Vasilu Bilaka. Podrobně popisují zákulisní jednání předcházející Dubčekovu pádu a přibližují i významnou roli, kterou v nich sehrál prezident Svoboda. Podávají dále určitou představu o aktivitách a myšlenkovém světě činitelů konzervativní stranické frakce. Nepostrádají ale jako pramen určitou problémovost. Jejich ideologicky deformovaný pohled na svět do jisté míry znemožňuje rozlišit, co je realita a co fikce, co je pravda a co lež.⁵ Přesto se po rozboru ostatních pramenů a literatury ukázalo, že právě pasáže o událostech bezprostředně před výměnou stranického vůdce relativně vystihují jejich skutečný průběh.

⁵ Na tento aspekt např. upozorňuje v úvodu své stěžejní práce historik Jan Pauer. Viz PAUER, Jan: *Praha 1968: vpád Varšavské smlouvy – pozadí, plánování, provedení*. Praha 2004, s. 16; PAUER, Jan: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes – Hintergründe, Planung, Durchführung*. Bremen 1995, s. 14.

Také memoáry Alexandra Dubčeka jsou poněkud sporné. Jejich autorem je novinář Jiří Hochman. Dubček je v důsledku své tragické smrti již nestačil celé zkorigovat a autorizovat (týká se to i částí, s nimiž jsem pracoval). Obsahují řadu faktografických nepřesností. Jejich popis událostí před dubnovým plénem ÚV KSČ není spolehlivý. Zvláště Dubčekoovo tvrzení o vlastním rozhodnutí dobrovolně odejít z úřadu, o němž osobně informoval předsednictvo ÚV KSČ, se s největší pravděpodobností zcela nezakládá na pravdě. Jako zdroj poznatků o skutečích a postojích bývalého stranického vůdce mi proto lépe posloužil rozhovor komise historiků s A. Dubčekem, který je uložen v její Sbírce.

K objasnění osobních stanovisek a politického působení Gustáva Husáka jsem využil biograficky laděnou publikaci slovenského (a za normalizace velmi protežovaného) historika Viliama Plevzy. Autor se v ní prostřednictvím série interview s Husákem (z let 1990–1991) snaží vysvětlit jeho činnost v průběhu celého života a do značné míry jej i obhájit. V době, kdy byl na vrcholu moci, Husáka prezentuje jako oběť Brežněvova vedení KSSS a domácích dogmatiků, kteří mu zabránili uskutečnit vlastní záměry. O okolnostech, za nichž se slovenský politik stal prvním tajemníkem ÚV KSČ, takřka nic neříká. Husák se k těmto věcem zřejmě nechtěl vyjadřovat a kusé informace, které nakonec poskytl, nelze považovat za příliš věrohodné.

Svědectví významných reformních komunistů – politiků (např. vydané paměti Čestmíra Císaře, Jiřího Hájka, Oty Šika, dále ve Sbírce archivované rozhovory s Václavem Slavíkem, Bohumilem Šimonem, Josefem Špačkem aj.) poskytly podrobnější obraz o jejich myšlení, aktivitách na jaře 1969 i představách o dalším vývoji situace. Umožnily také lépe popsat, jak reformátoři nahlíželi na Husákovu osobu, a vysvětlit, proč se jich většina nakonec rozhodla podpořit jeho volbu. Obsáhlejší osobnostní charakteristiky jednotlivých (progresivních i konzervativních) politiků lze nalézt (kromě výše uvedených) především v memoárech Zdeňka Mlynáře a v knize Karla Kaplana *Mocní a bezmocní*. Mlynářovo dílo sledované období prakticky nezachycuje, cenné je tím, že bylo napsáno již koncem sedmdesátých let. Je dokladem myšlenkového vystrážlivění reformního komunisty, které nijak neovlivnila reflexe polistopadové reality.

Významnými prameny byly rovněž paměti radikálních progresivních intelektuálů (novinářů, spisovatelů, vědců), kteří se v roce 1969 nějakým způsobem podíleli na aktivitách občanské společnosti a vyjadřovali opoziční stanoviska vůči normalizační politice – například memoáry Milana Jungmanna, Jiřího Lederera, Ludka Pachmana aj. Tyto publikace obsahují řadu detailních

faktů o činnosti demokratické opozice, její taktice vůči vedení KSČ, o některých dobových událostech i osobních názorech na dění v zemi. Nalezneme v nich také velkou škálu pohledů na G. Husáka, mnohé postřehy o jeho politickém působení, záměrech, povahových rysech a výrocích, s nimiž autoři občas vedou polemiku. Mimo již zmíněných děl jsem k Husákově osobnosti získal poznatky ze vzpomínek Václava Černého, Ladislava Holdoše, Jána Uhra atd. Názory četných intelektuálů zaznamenává ve svých pamětech také kanadský historik H. Gordon Skilling.

Nepostradatelným zdrojem ironických glos a poznámek se pro mě stal deník spisovatele Jaroslava Putíka. Autor v něm osobitě reaguje na proměny politické situace a na mnohé události veřejného života. Komentuje také četné osobní zážitky. Deníkové záznamy filmového režiséra Pavla Juráčka jsem využil jen okrajově. Pro celé období šedesátých let jsou pramenem mimořádné hodnoty, bohužel klíčové období mého zájmu (březen–květen 1969) blíže nezachycují.

Literatury, která by se alespoň okrajově dotýkala událostí jara 1969, lze dnes najít poměrně velké množství. Dodnes však neexistuje – vzhledem k časovému i věcnému rozměru sledované látky – žádná práce (monografie), jež by se tímto tématem detailněji zabývala (částečně s výjimkou nepublikované studie Ondřeje Felcmana uložené ve Sbírce).

V období do pádu komunismu se Husákovu nástupu do čela KSČ a jeho souvislostem věnovali převážně zahraniční badatelé nebo české osobnosti, které po roce 1968 odešly do emigrace či působily v samizdatu. Ve svých pracích, jež v nejrůznějších aspektech pojednávají o dějinách Pražského jara nebo poválečného Československa, soustředili na tyto otázky jen menší či okrajovou pozornost. Tato díla mají velice rozdílnou kvalitu. Prakticky nejsou založena na studiu archivních pramenů zemi sovětského bloku a občas trpí i nedostatkem časového odstupu. Některá jsou faktograficky či interpretačně zkreslená. Jejich výhodou je ale větší znalost pramenů západní provenience i soustavná práce s dobovým zahraničním (a někdy také československým) tiskem. Za zmínku z nich stojí rozsáhlá práce kanadského historika, politologa a slavisty H. Gordona Skillinga *Czechoslovakia's interrupted revolution*, ačkoliv jsem jí použil jen minimálně, protože je zaměřena na dění do srpna 1968. Cenné pro mě byly i synteticky laděné kapitoly (o vývoji v odborovém i studentském hnutí a ve sdělovacích prostředcích po vstupu vojsk) v knize izraelské badatelky Galie Golan. Četné odkazy na články zahraničního tisku, které reflektovaly dění v ČSSR, mi poskytla politologicky laděná studie Heinze Brahma. Za významnou publikaci je možno považovat rovněž knihu Zdenka

Hejzlara *Reformkommunismus* (vyšla zde po roce 1989 ve zkrácené verzi i česky pod názvem *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*). Její hodnotu samozřejmě omezuje doba vzniku (1976) a chybějící práce s archivy. Faktograficky je však velmi bohatá a interpretačně zajímavá. Autoři uvedených prací v zásadě sympatizují s reformním hnutím, i když k jeho představitelům přistupují s určitou kritikou. Z pozic blízkých progresivním komunistům je psána původně samizdatová práce syntetického charakteru *Křižovatky 20. století* od Vojtěcha Mencla a kol.

Po roce 1989 umožnilo otevření domácích archivů významný pokrok ve vědeckém výzkumu období Pražského jara a počátků normalizace. Výsledkem rozsáhlého studia archivního materiálu bylo mj. i několik prací, které v rámci svého tématu přinesly také souhrnnější výklad událostí jara 1969 a hlavně vysvětlení širších souvislostí personální změny v nejvyšší stranické funkci. Na prvním místě je třeba zde uvést stati Miloše Bárty a především Ondřeje Felcmana uveřejněné v druhém díle sborníku *Československo roku 1968*, který byl konečným publikačním výstupem vládní komise historiků pro analýzu událostí let 1967–1970. Bártova studie se soustřeďuje na období mezi srpnem 1968 a březnem 1969, Felcmanova zachycuje následující časový úsek do září 1969. K těmto pracím existují i rozsáhlé podkladové studie, které jsou uloženy ve Sbírce komise historiků v Ústavu pro soudobé dějiny. Obsahují detailní rozbor vymezené problematiky doprovázený velkým množstvím odkazů na archivní dokumenty. Ve sborníkové verzi nepřilíhla Felcmanova studie se soustřeďuje především na politické dění, podrobně rozebírá opatření, která provádělo vedení KSČ, sleduje mocenské přesuny v něm a vysvětluje představy a postup jednotlivých stranických křídel, výrazně méně se věnuje reakcím veřejnosti, téměř nesleduje publicistické projevy v tisku a činnost demokratické opozice. Vzhledem k datu vydání (1993) obě zmíněné práce již začínají zvolna zastarávat.

Dalším významným podkladem pro mou práci byla kniha Jindřicha Madryho *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. Její (s textem takřka totožné) části byly v letech 1992 a 1993 publikovány v časopise *Historie a vojensství*. Kromě armádní problematiky (zde lze nalézt řadu faktů o nátlaku generality ČSLA na vedení KSČ v dubnu 1969) poskytuje práce některé informace o dění v občanské společnosti, které autor získal převážně z materiálů uložených ve Sbírce. Přibližuje způsob, jakým veřejnost reflektovala dění spojené s Husákovým nástupem (včetně několika tiskových ohlasů) a zmiňuje se i o četných aktivitách demokratické opozice. Sleduje také některá jednání stranické špičky, názory jejích členů

i charakter mocenských opatření, zabývá se rovněž Husákovou politickou koncepcí a způsoby jejího uplatňování. Nenalezneme zde však více podrobností, jež by objasňovaly dění bezprostředně před Dubčkovým pádem, chybí i bližší rozbor faktorů, které vedly k tomu, že za nástupce dosavadního vůdce byl vybrán Husák. Nejzávažnější nedostatek práce však spočívá v omezeném poznámkovém aparátu. Ačkoli autor prokazatelně využil řadu archivních i jiných pramenů, v mnoha případech na ně neodkazuje.

Ucelenější pohled na vnitropolitickou situaci v první polovině roku 1969 přináší ve své monografii *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics 1968–1970* americký historik a politolog Kieran Williams. Vychází z rozsáhlé pramenné základny (včetně dokumentů uložených ve Sbírce historické komise), kterou doplnil sérií vlastních rozhovorů s protagonisty Pražského jara. Jeho práce shrnuje řadu nejnovějších výsledků bádání a obsahuje fakta i odkazy na materiály, s nimiž jsem se v jiných publikacích nesetkal. V porovnání s díly Felcmanovým a Madryho se vyznačuje strážlivějším (až kritickým), ale vcelku výstižným názorem na reformní komunisty. Registruje jejich jednání a osvětluje blíže úlohu, kterou sehráli při pozvolné likvidaci obrodného procesu.⁶

Míra zpracování dílčích otázek domácího vývoje let 1968–1969, které také zasahují do tématu knihy, je značně nevyrovnaná. To samozřejmě ovlivnilo i výběr literatury, již jsem použil. Měl jsem k dispozici více publikací a článků k problematice česko-slovenského poměru (např. M. Londák – S. Sikora – E. Londáková, J. Rychlík, J. Marušiak, M. Štefanský, P. Pithart), ke sdělovacím prostředkům (J. Cysařová, J. Fabian, E. Ješutová – J. Nováková), ke studentskému hnutí (J. Pažout, M. Otáhal), k vojenským otázkám (M. Púčik, J. Madry, S. Chrástil), k Husákově osobnosti (J. Pernes, V. Kadlec, O. Felcman) aj.

Pro pochopení širších souvislostí se ukázalo jako vhodné zasadit výklad o událostech v ČSSR do rámce některých problémů tehdejší mezinárodní politiky. Z textů, s nimiž jsem pracoval, je nutno připomenout vynikající knihu Karla Durmana *Útěk od praporů*, dále práci Jiřího Vykoukala, Bohuslava Lity a Miroslava Tejchmana *Východ – vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* (blíže pojednává o vývoji v jednotlivých socialistických zemích), komparativním přístupem cennou studii Jana Wannera *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*, první díl sborníku *Československo roku 1968* napsaný

⁶ Podobné hodnocení Williamsovy práce přináší v úvodu své edice i VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 9., sv. 3.: Kapitulační (srpen–listopad 1968). Praha–Brno 2001, s. 8–9.

pod vedením Václava Kurala a dále monografie Jana Pauera, Petra Luňáka, Jiřího Valenty či starší publikaci Jörga K. Hoensche.

★

Kniha je rozčleněna do devíti kapitol. První má úvodní, syntetický charakter. Stručně představuje problematiku Pražského jara, vojenské intervence vojsk Varšavské smlouvy a hlavně počínající normalizaci (do ledna 1969). Je založena na dosavadní literatuře a nepřináší nová fakta. Z důvodu nepřetěžování textu v ní chybějí odkazy na dokumenty z archivů či pramenných edicí. Druhá kapitola se zabývá vnitropolitickým vývojem v únoru a březnu 1969 a především začleňuje zvolené téma do komplexnějšího rámce. Vysvětluje mnohé faktory (zvláště mezinárodní souvislosti, ekonomické záležitosti, charakteristiku jednotlivých proudů uvnitř KSČ a vývoj vztahů i mocenského poměru mezi nimi, roli občanské společnosti, situaci ve sdělovacích prostředcích, slovenskou otázku atd.), jež měly výrazný vliv na dění v následujících dvou až třech měsících, které jsou ústředním tématem této monografie. Vychází převážně z existující literatury doplněné i o některé prameny.

Vlastní jádro předkládané práce – mocenská změna v čele KSČ v dubnu 1969 a události s ní související a bezprostředně následující – je obsaženo v následujících kapitolách. Závěrečná kapitola doplňuje výklad o popis posledních legálních aktivit demokratické opozice v červnu roku 1969, stručně nastiňuje vnitropolitický vývoj do podzimu téhož roku a nakonec pár slovy přibližuje některé charakteristické rysy éry tzv. normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Závěrem rád děkuji všem, kteří mi při psaní knihy přispěli radou, vyšli ochotně vstříc při poskytování dokumentů nebo nějak napomohli tomu, aby publikace spatřila světlo světa. Zvláštní dík patří především mému učiteli prof. Robertu Kvačkovi. Moje poděkování náleží dále pracovníkům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Vojtechu Čelkovi, Jiřímu Hoppemu, Mileně Janišové, Jiřímu Kocianovi, Milanu Otáhalovi, Elišce Trávníčkové, Oldřichu Tůmovi, Miroslavu Vaňkovi a Jitce Vondrové. Za cenné, inspirativní podněty děkuji rovněž dr. Jaroslavu Šabatovi. Rád bych také vyslovil svůj dík Vzdělávací nadaci Jana Husa, jejíž finanční podpora umožnila knihu vydat. V neposlední řadě chci poděkovat svým rodičům, Kamile a Zdeňku Doskočilovým, za podporu, kterou mi při psaní monografie vyjadřovali.

Praha, červenec 2006

I.

Podzim plný (bez)naděje a mrazivá zima

*(Pražské jaro 1968, intervence
a boj za udržení polednové politiky
do ledna 1969)*

„Víte, přátelé, já jsem přesvědčen, že boj za ideály, byť prohrávaný, je víc, než když jsou tyto ideály vybojovány.“

Ladislav Daneš, 22. 1. 1969,
Slovo ke dni – štafeta televizních publicistů.

„V zaběhaných normálních dobách může vládnout kdejaký hlupák s několika policajty.“

Gustáv Husák, 16. 11. 1968,
zasedání ÚV KSČ.

Pražské jaro bezesporu představuje významný zlomový bod nejen v dějinách komunistické éry v Československu, ale i v dějinách sovětského vlivu ve střední Evropě. Nemůžeme je vykládat jako pouhý střet dvou zneprátelených ideově protikladných proudů v komunistické straně, přestože tato skutečnost hrála významnou roli. Československý rok 1968 byl pokusem o tzv. socialismus s lidskou tváří. Jednalo se o široký proces, který se pokoušel spojit dosud nespojitelné – demokratické způsoby jednání a socialistické společenské uspořádání. Nestal se jen záležitostí komunistů. Postupně do něj byly vtaženy všechny vrstvy společnosti a významně se na něm podílely. Lidem se po dvaceti letech naskytlá příležitost svobodně se vyjadřovat k problémům, jichž republika rozhodně neměla málo. Občanská společnost po dlouhé pauze znovu ožila.

Příčin ústícih posléze v Pražské jaro můžeme najít řadu. Nejzákladnější spočívala v samotné podstatě komunistického systému. Do Československa, země s diametrálně odlišnými poměry a tradicemi, byl po druhé světové válce v podstatě naroubován systém vybudovaný v Sovětském svazu během stalinické éry. Období padesátých let se vyznačovalo mimořádnou tvrdostí, s níž komunisté postihovali své skutečné i domnělé protivníky ve všech vrstvách společnosti i v řadách svých. Destalinizaci provádělo Novotného vedení KSČ jen pomalu a neochotně.¹

V šedesátých letech trpělo Československo mnoha problémy. Stagnující ekonomika, v níž se po zhroutilí třetí pětiletky v letech 1962–1963 projevila zhoubnost socialistického plánování a vyčerpání možností extenzivního růstu hospodářství. Nedokončily se rehabilitace obětí padesátých let. Nešetrným přístupem Antonína Novotného zůstávala nevyřešená slovenská otázka umocněná v roce 1960 přijetím ústavy, která likvidovala slovenskou autonomii.

¹ SKILLING, Gordon H.: *Czechoslovakia 's interrupted revolution*. New Jersey 1976, s. 824–825.

Sílila nespokojenost mládeže, intelektuálů a kulturní obce, řadových členů komunistické strany. Svou roli hrál i generační problém, především v KSČ, v níž dorostla generace vstupující do strany krátce po válce a hanbící se za svůj podíl na událostech po únoru 1948. Postupně získávala pozice ve stranickém, státním i hospodářském aparátu a uvědomujíc si potřebu změn, tvořila jádro reformních komunistů.

Novotný reagoval na situaci protikladně: ústupky i protiútoky. Zásadní reformy si nepřál, ale k drobným změnám byl ochoten přistoupit. Souhlasil se zahájením Šikovy ekonomické reformy, povolil liberalizaci v kultuře, zmínil cenzuru. Na druhé straně dokázal tvrdě zasáhnout proti protestům, ať už se jednalo o sjezd spisovatelů v červnu 1967 nebo o studentské demonstrace v říjnu téhož roku. Rozpornost Novotného politiky měla za následek rostoucí vlnu kriticismu, který postupně zasahoval celou společnost. Poměry se uvolnily a Československo pomalu získávalo punc nejliberálnější země bloku, v níž se formálně stále ještě nesmělo téměř nic, ale fakticky se mohlo skoro vše.² Postupně i ve vedení KSČ převládl názor, že Novotný je nadále neudržitelný. Řada osobností spjatých s různými frakcemi sledujícími často odlišné zájmy se od něj odvrátila a nechala ho na počátku roku 1968 padnout. Přestože to tak zpočátku vůbec nevypadalo, byl leden 1968 skutečným politickým obrátem. Polednová politika se brzy stala pojmem, který zaktivizoval téměř všechny obyvatele republiky.

Ve srovnání s vývojem v Maďarsku roku 1956 a Polsku v letech 1980–1981, kde se výrazně angažovaly nekomunistické síly usilující o změnu systému, byl reformní proces v Československu ve své podstatě orientován socialisticky a převážná většina obyvatelstva si obrát ke kapitalismu nepřála. Dosavadní socialistický vývoj byl kritizován a považován za cizorodý, vzdálený evropskému pojetí politiky a kultury, který v dosavadní podobě nedokáže uspokojit potřeby lidí. Přesto ve společnosti stále převládaly názory, že socialismus zbavený deformací může být efektivním ekonomickým i politickým systémem schopným zajistit všestranný rozvoj lidstva.

Reformní komunisté (aspoň jejich umírněná většina) neusilovali o razantní přeměnu systému, ale spíše o odstranění existujících vad, o určitou demokratizaci a úpravy, které by socialistický model zefektivnily a učinily opět přitažlivým. Byli ochotni připustit jistý omezený pluralismus, ale trvali na tom, že komunistická strana si podrží rozhodující úlohu. Názory občanů, zvláště intelektuálů, a změny, k nimž na jaře a v létě 1968 došlo, naznačovaly, že část

² MĚCHÝŘ, Jan: Na okraj legendy roku 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 11–12.

společnosti se ve svých představách o dalším vývoji dostává mnohem dál, než reformní komunisté původně zamýšleli. Začalo dominovat úsilí o realizaci opravdové demokracie. Dubčekovo vedení, které nebylo jednotné a v němž reformátoři neměli spolehlivou většinu, se ocitlo pod tlakem veřejnosti a do jisté míry tomuto tlaku ustupovalo. Zdá se, že kdyby obrodný proces nebyl násilně přerušen a mohl dále pokračovat, postupně by se výrazně proměnila i sama KSČ, její vedení a zřejmě i celý systém. Přestože je těžké odhadnout, jakým směrem by se vývoj dále ubíral, můžeme říci, že několik měsíců Pražského jara se mohlo stát úvodem k razantní společenské transformaci. Nestalo se tak z více příčin. Reformnímu pokusu chyběl dostatek času, uskutečněné změny byly neúplné (například se vůbec nedotkly politického systému). Navíc se obrodný proces ocitl pod tlakem domácích konzervativců a především vnějších sil reprezentovaných Sovětským svazem a jeho spojenci.³

Mezinárodní situace nebyla od počátku pro Pražské jaro příznivá. Moskva na československý experiment hleděla s podezřením a s rostoucími obavami. Bylo zřejmé, že víc než drobné reformy nepřipustí. Existovalo pro to několik důvodů. Sověti se snažili upevnit svou v poslední době narušenou vedoucí pozici ve světovém komunistickém hnutí a chtěli dosáhnout uvolnění ve vztazích se Západem. Hlavní roli v jejich jednání ale hrál strach ze ztráty kontroly v socialistických zemích, které sovětsští vůdcové považovali za sféru svého vlivu a moci. Věděli sice, že bezprostřední hrozba jim ze strany Československa nehrozí, ale věci posuzovali z dlouhodobého hlediska, kde souvislosti vyhlížely zcela jinak. V případném zeslabení československých vazeb k východnímu bloku viděli hned několik komplikací, které mohly v budoucnu negativně ovlivnit velmocenské postavení SSSR. Mezi ty nejvýznamnější patřilo narušení obranyschopnosti způsobené ztrátou strategicky exponované oblasti, posílení nacionalistických tendencí a negativní dopad na hospodářství celého bloku, v němž ČSSR zaujímala významné postavení.⁴ Moskva si také byla vědoma nebezpečí hrozícího v případě, že by se v praxi osvědčilo i jiné pojetí socialismu. Proto sovětsští ideologové vždy odmítali možnost jiných cest, ostře se stavěli proti projevům secese, ať už vycházely z pozic

nacionalismu, „revizionismu“ nebo marxistické levicové ortodoxie. Protože kritika chyb existujícího systému byla tentokrát vedena v jazyku socialistické ideologie, dělal československý experiment kremelským vládcům vrásky.⁵

Od Západu nemohl reformní pokus očekávat účinnou pomoc. Setkal se sice se sympatiemi a zájmem, ale více získat nemohl. Politické kruhy západních zemí respektovaly poválečné uspořádání v Evropě a Československo řadily do sovětské sféry vlivu, v níž se nehodlaly angažovat, pokud by nebyly ohroženy jejich životní zájmy. I ony měly zájem na zlepšení vztahů se Sovětským svazem a Pražské jaro tomu spíše překáželo. Podpora, která se reformám dostala ze strany západoevropských komunistických stran (italské, španělské, francouzské), na tom nemohla nic změnit. Navíc československá zahraniční politika ani v roce 1968 nezměnila svou základní orientaci. Reformní komunisté upřednostňovali spolupráci se socialistickými státy a členství Československa v RVHP a Varšavské smlouvě považovali za samozřejmé.⁶ Opatrné pokusy Alexandra Dubčeka opřít se výrazněji o Rumunsko a Jugoslávii neměly naději na úspěch, protože tyto státy nedisponovaly reálnou silou Praze výrazněji pomoci a jejich podpora (zvláště v rumunském případě) byla spíše instrumentální.

Československá politická reprezentace mezinárodní faktory podcenila a dostatečně si neuvědomila, že její polednová politika je zcela v rozporu se sovětskými zájmy a požadavky, mezi nimiž dominovala poslušnost. Nevzala dostatečně v potaz imperiální charakter sovětské moci. Stále se spoléhala na to, že přesvědčování a ujišťování Moskvy o tom, že reformy mají socialistický charakter, že vedení má podporu obyvatelstva a i nadále zůstává věrné Sovětskému svazu, bude stačit. I když si mnozí reformní vůdcové uvědomovali, že nebezpečí invaze není zcela nereálné, nikdo se neodvážil předstoupit před veřejnost a otevřeně ji varovat před nebezpečím, které zemi hrozí. O předložení problému OSN, o apelování na světovou veřejnost nebo o vojenské obraně se prakticky neuvažovalo. Řada lidí ve vedení, včetně Dubčeka, by takové „protisovětské kroky“ považovala za zradu. Československo zůstalo osamoceno.⁷

³ SKILLING, Gordon H.: *Československo – můj druhý domov*. Praha 2001, s. 391.

⁴ WANNER, Jan: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*. Praha 1995, s. 89; HOENSCH, Jörg K.: *Sowjetische Osteuropa-Politik 1945–1975*. Kronsberg/Düsseldorf 1977, s. 330. Příčinám a průběhu intervence se ve své práci obsáhle věnuje PAUER, Jan: *Praha 1968: Vpád Varšavské smlouvy – pozadí, plánování, provedení*. Praha 2004. Dostupná je i původní německá verze pod názvem PAUER, Jan: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes – Hintergründe, Planung, Durchführung*. Bremen 1995.

⁵ GÍMEŠ, Emil: Normalizace v politologické reflexi. In: *Československo po sovětské okupaci 1968*. Olomouc 1997, s. 12–15.

⁶ VALENTA, Jiří: *Sovětská intervence v Československu 1968*. Praha 1991, s. 18.

⁷ DURMAN, Karel: *Útěk od praporů*. Praha 1998, s. 95–96. Nad důvody, proč reformní komunisté nepodnikli razantní kroky, které by vojenskému vpádu zabránily nebo alespoň zkomplikovaly jeho provedení, se zamýšlejí např. PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 186; PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha 1990, s. 281–282.

Vojenská intervence Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 jednoznačně dokazovala, že Kreml dal přednost svým vůdcovským nárokům a požadavku na stabilitu a uniformitu východního bloku i přes celosvětové protesty, které tento akt vyvolal. Vstup vojsk odsoudily všechny významné západní státy i Čína, Jugoslávie, Rumunsko a Albánie. Proti se postavily také významné západoevropské komunistické strany. Sověti ukázali, že svou sféru vlivu považují za své absolutní a nenarušitelné panství. Plně se potvrdilo, že základním předpokladem pro významnější politicko-společenský pohyb ve státech východní Evropy je jen radikální změna poměrů v samotném Sovětském svazu.⁸

Důsledky vojenského vpádu byly nemalé. Invaze nepříznivě ovlivnila autoritu SSSR na mezinárodní scéně a zkomplikovala vztahy mezi oběma supervelmocemi. Jednání o omezení jaderných zbraní byla odložena. Zostřilo se napětí také s Čínou a Jugoslávií, částečně i se SRN. Na straně druhé Západ novou situaci poměrně rychle akceptoval. Všeobecný charakter vztahů mezi bloky se nijak významně nezměnil, společný zájem na řešení mnoha sporných otázek rychle převážil.

Daleko negativnější dopad měl vstup vojsk na celosvětové komunistické hnutí. Moskva si této skutečnosti byla vědoma, ale udržení pevné kontroly nad strategicky významnou oblastí střední Evropy pro ni mělo větší význam. Sama tak přiznala, že už příliš nevěří v přitažlivost marxisticko-leninské ideologie, protože jinak by jí nemohla svůj imperiální zájem nadřadit s takovou vehemencí. Vojenský zásah zasadil jednu z největších ran věrohodnosti SSSR jako centra mezinárodního hnutí propagujícího socialistické myšlenky. Tendence mnoha komunistických stran postavit se sovětskému poručíkování zesílila. Jejich na listopad 1968 plánovanou mezinárodní konferenci musela Moskva odložit.⁹

Nelze také zapomenout, že intervence zásadním způsobem poznamenala československo-sovětské vztahy. Rozbila poslední zbytky sympatií k největšímu státu světa v zemi, která předtím neměla žádné protiruské tradice.

K odůvodnění vojenského vpádu do Československa sovětským vůdcům posloužila tzv. Brežněvova doktrína. Samo označení bylo dílem západních novinářů a sovětologů. Její podstatou se stala teze o omezené suverenitě socialistických států. Tato teze odmítala zásadu nevměšování do vnitřních záležitostí zakotvenou nejen v Chartě OSN, ale i ve statutech Varšavské smlouvy jako

⁸ VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ – vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha 2000, s. 353.

⁹ VALENTA, J.: *c. d.*, s. 137–138.

„formálně juristický výmysl“ a „abstraktně chápanou suverenitu“. Prakticky ve vztazích mezi státy východního bloku popírala zásady mezinárodního práva. Zdůrazňovala, že každá komunistická strana je odpovědná nejen vlastnímu lidu, ale také celému komunistickému hnutí. Proto také oslabení „každého článku socialistického společenství se přímo týká všech socialistických zemí, které tomu nemohou nečinně přihlížet“.¹⁰ Ovšem o tom, kde je či není „ohrožen socialismus“, rozhodovala výlučně Moskva. Doktrína se stala jedním z nejhlavnějších teoretických postulátů sovětské zahraniční politiky a základem vztahů k satelitním státům až do poloviny osmdesátých let.¹¹ Svět v existenci doktríny uvěřil a způsob, jakým ji interpretoval, představoval pro Kreml obrovskou výhodu. I tak však byla konstrukce o omezené suverenitě jako všeobecném principu sovětské zahraniční politiky do jisté míry mýtem. Moskva vnímající případná rizika se i přes své hrozby již nikdy neodhodlala využít doktrínu v evropských záležitostech (např. Polsko 1970 a 1980–1981) a volila jiné postupy.¹²

Invaze pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa byla po vojenské stránce dobře připravenou a dokonale realizovanou akcí. Naprosto však selhala politicky. Sovětům se nepodařilo vytvořit „dělnicko-rolnickou vládu“, která by okupaci legitimizovala a poté rozdrtila reformní hnutí. Vojska narazila na pasivní rezistenci absolutní většiny československých občanů. Tu mohutně podporovaly neumlčené sdělovací prostředky, které zůstaly věrné legálním představitelům. V zemi na výzvu odborového vedení proběhla protestní generální stávka. Podařilo se také do Prahy-Vysočan svolat mimořádný XIV. sjezd KSČ, který intervenci odsoudil a potvrdil polednový reformní proces. „Zdravé síly“, na něž Leonid Brežněv spoléhal, zůstaly zcela izolovány a nedokázaly převzít moc. Země byla sice obsazena, avšak vzdorovala dál.

Kreml nakonec v bezvýchodné situaci zavrhl variantu vojenského okupačního režimu a souhlasil s žádostí prezidenta Svobody o přijetí. Dal přednost politickým rozhovorům s představiteli okupované země, včetně internovaných. Československá delegace, izolovaná od dění doma a vnitřně nejednotná, byla od počátku v nevýhodě. Poměrně negativní roli sehrál při rozhovorech Ludvík Svoboda. Dosáhl sice propuštění všech zajištěných politiků, kteří se k němu posléze připojili, ale vzal do Moskvy také několik konzervativců v daný moment fakticky už nikoho nereprezentujících a stojících

¹⁰ WANNER, J.: *c. d.*, s. 89; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 329.

¹¹ VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 353.

¹² DURMAN, K.: *c. d.*, s. 12 a 120.

jednoznačně na straně Sovětů. Navíc prezident již odjížděl s představou kapitulace a byl ochoten donutit Dubčka k odstoupení a tím ho obětovat.¹³

Výsledkem čtyřdenních značně nervózních jednání se stal dokument známý jako moskevský protokol. Československá strana kapitulovala a nechala si vnutit ultimativní znění vypracované Brežněvovým vedením, které ustoupilo reformátorům pouze v některých formulacích. Protokol legitimizoval vojenskou intervenci a schvaloval většinu sovětských požadavků. Dubček a spol. souhlasili s prohlášením neplatnosti vysočanského sjezdu, s odvoláním některých pro Moskvu nepřijatelných politiků, s rozpuštěním „protisocialistických“ organizací a opětovným zavedením kontroly nad sdělovacími prostředky, se stažením československé otázky z Rady bezpečnosti OSN a zákazem jakékoli kritiky postupu SSSR a jeho spojenců. Sovětská vojska měla být v ČSSR dočasně ponechána. Kreml vyšel vstříc Dubčekovi jen tím, že politickou situaci v zemi neoznačil jako „kontrarevoluci“ a „bratrskou pomoc“ a potvrdil platnost Akčního programu KSČ. Dále Čechoslováci získali vágní a prakticky zcela absurdní příslib, že SSSR se nebude „přímo“ vměšovat do vnitřních záležitostí státu a bude ochoten po etapách stáhnout svá vojska z území republiky, jakmile se situace „normalizuje“. Protokol byl prohlášen tajným a činitelům doma směl být jeho obsah pouze parafrázován, obyvatelstvo se nemělo dovědět nic.¹⁴

Na druhé straně protokol zpětně autorizoval a legalizoval československé státní a stranické vedení v předsrpnové podobě. Moskva tak musela alespoň dočasně akceptovat ty, které invaze měla odstranit z politického života. Přiznala, že za dosavadní elitu nemá odpovídající náhradu. Na naprostou zdiskreditované a veřejností odmítané konzervativce nyní vsadit nemohla. Věděla, že Dubček a jeho spolupracovníci mají širokou důvěru občanů, a jsou tedy daleko použitelnější pro začátek normalizace i sovětské záměry. Pochopila nezbytnost ponechat je ve funkcích až do momentu, kdy uzraje doba pro vyřazení reformátorů z politiky.

Moskevský protokol se pro československé vedení stal novým základním politickým dokumentem, který de facto nahrazoval formálně stále platný

Akční program přijatý na jaře 1968. Jasně vymezoval možnosti i meze vedoucí úlohy KSČ. Ta byla omezena nejen jeho paragrafy, ale i přítomností sovětských vojsk a naprostou volností pro domácí odpůrce reformem. Konzervativcům bylo dovoleno organizovat se i proti vůli vedení strany a státu, které směli dokonce libovolně napadat. Navíc formulace protokolu se ukázaly natolik pružné, že téměř každý jeho bod umožňoval různý výklad. A toho Sověti při dalším nátlaku na československou stranu zcela nezastřeně zneužívali.¹⁵

Srpnovými událostmi se změnil reálný poměr sil mezi příznivci reformem a jejich odpůrci v Československu i v zahraničí. Okupace země a trvajících pobyt vojsk umožnily Sovětům v republice otevřeně působit a zasahovat do řešení jakékoliv otázky vnitřní i zahraniční politiky ČSSR. Prostor, který zůstal reformátorům k prosazování jejich záměrů, i možnosti, jak čelit dalším vnějším tlakům, se značně zúžil. Nezmysel však docela. V přeměně sovětského vedení v dominantní faktor domácí politické scény spočívala nejpodstatnější změna mocenských vztahů.¹⁶ Zpočátku to tak úplně nevypadalo, situace připomínala trochu pat v šachové hře. Dubček a jeho spojenci měli sice svázané ruce a museli ze svých záměrů v mnohém slevit, ale zcela vnutit svou vůli jim Kreml nedokázal. Záleželo do značné míry na nich, zda prostor ještě zbývajících k záchraně reformem dokáží efektivně využít.

Zásahem vojsk Varšavské smlouvy skončilo Pražské jaro a začalo období, pro něž se později vžil termín „normalizace“. Z hlediska datace má dva významy. Označuje období let 1968–1971, tedy proces postupného znovuoobnovení vlády komunistické strany nad československou společností (pro tuto periodu se v dobovém tisku a projevech používal i výraz „konsolidace“). V přeneseném významu se „normalizace“ používá také pro druhou polovinu existence komunistického režimu, tedy léta 1968–1989, protože neexistuje jiný vhodný alternativní název.¹⁷ Prvním oficiálním dokumentem, v němž se tento termín objevil, byl moskevský protokol. O tom, co vlastně pojem normalizace znamená, měli na konci srpna 1968 v Moskvě a Praze diametrálně odlišné představy. Zatímco Brežněv a jeho grupa pod ním rozuměli obnovení

¹³ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století II. (1945–1992)*. Bratislava 1999, s. 250–251. Podrobně chování prezidenta Svobody popsal PAUER, Jan: Exkurs o úloze Ludvíka Svobody v srpnových událostech 1968. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém a kol.: *Proměny Pražského jara 1968–1969*. Praha 1993, s. 187–204; dále též BENČÍK, Antonín: Ludvík Svoboda a srpen 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 24–43.

¹⁴ MENCL, Vojtěch a kol.: *Křižovatky 20. století*. Praha 1990, s. 317; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 251–252; WANNER, J.: *c. d.*, s. 90; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 91–92.

¹⁵ MENCL, V. a kol.: *Křižovatky...*, s. 317.

¹⁶ BARTA, Miloš: Pokus o záchranu reformního programu. In: MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968*, díl 2. Praha 1993, s. 5.

¹⁷ MARUŠIAK, Juraj: Slovenská spoločnosť a normalizácia. In: *Česká a slovenská společnost v období normalizace*. Bratislava 2003, s. 109. Vývojem obsahového významu pojmu normalizace v průběhu 20. století, proměnlivosti pohledů československých činitelů na ni a komparací s vývojem v Polsku a Maďarsku po roce 1956 se obsáhleji zabývá WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath – Czechoslovak politics, 1968–1970*. Cambridge 1997, s. 39–59.

politického monopolu KSČ, likvidaci reformy samotné i jejích protagonistů a návrat k „osvědčenému“ sovětskému modelu socialismu, československé vedení (aspoň jeho část) nahlíželo na problém značně odlišně.

Můžeme souhlasit s Milanem Šimečkou, že „dosavadní vedení KSČ ... se vrátilo z Moskvy sice fyzicky celé, ale psychicky a morálně zlomené“.¹⁸ Pasivité však nepropadlo a ihned po návratu se snažilo zformulovat politický postup pro nejbližší dny a týdny. Jeho základem bylo nejprve uklidnit mimořádně vyostřenou situaci v zemi a stáhnout vojska z měst, poté splnit požadavky moskevského protokolu a umožnit tak odchod okupačních armád z republiky a pokračovat v reformní polednové politice v omezenějším rozsahu a volnějším tempu. Na návrat k poměrům Novotného éry nikdo nepomýšlel. Reformátoři věřili, že alespoň torzo ze svých plánů dokáží zachránit. Představa, z níž vycházeli, v sobě od počátku skrývala několik úskalí navzájem jen obtížně slčitelných. Prereformní většina ve vedení KSČ mohla uspět pouze za předpokladu, že se jí podaří vyhovět tíživým závazkům moskevského protokolu a uspokojit tak sovětská přání. K tomu bylo nutné udržet jednotu strany i reformní skupiny v jejích vedoucích orgánech a hlavně získat a neztratit podporu občanů pro limitovaný program. Zvlášť poslední krok se zdál být v prvních dnech mimořádně komplikovaný, protože veřejnost posílená celonárodním duchem odporu se značně radikalizovala. Požadovala obnovení suverenity země, okamžitý odchod okupantů a uznání právoplatnosti vysočanského sjezdu KSČ.

Jednotliví členové vedení museli přesvědčit obyvatelstvo, že přijetí moskevského protokolu bylo jediným východiskem, že v dané situaci neexistovala jiná možnost, protože odmítnutí by vedlo k trvalé okupaci, krveprolití a možné i ke ztrátě samostatnosti. Díky projevům Dubčeka a Smrkovského se to podařilo. Ukázalo se, že vedoucí činitelé stojící za reformami se v prvních týdnech po návratu z Kremlu mohli opřít o širokou všenárodní podporu. Jejich popularita dosáhla vrcholu. Občané svým představitelům, zpočátku neochotně, ale přece jen uvěřili a vyjádřili vůli pokračovat v polednovém kurzu.¹⁹

Další problém představovalo zrušení vysočanského sjezdu. K tomu bylo využito námitek, s nimiž přišel Gustáv Husák. Slovenský politik na mimořádném sjezdu KSS, který se konal ve dnech 26.–29. srpna 1968 v Bratislavě, vystoupil s názorem, že ve Vysočanech nebyli dostatečně zastoupeni slovenští delegáti, slovenská část členů ústředního výboru byla zvolena krajně

nedemokratickým způsobem, a sjezd je tedy nelegitimní a nelegální. Uplatnil ostře nacionální hledisko a demagogicky tvrdil, že se jedná o nový pokus řešit slovenské otázky bez Slováků. Husákův proslov se v českých zemích nesetkal s příznivým ohlasem, ale účelu bylo dosaženo. Vysočanský sjezd slovenští delegáti odmítli. Husák byl zvolen prvním tajemníkem ÚV KSS, do vedení slovenské části strany prosadil své lidi a eliminoval konzervativce.²⁰ Vysočanský ústřední výbor změnu situace po sérii vážných debat akceptoval a ukončil svou činnost.

Dubčekovu novou linii mělo potvrdit zasedání ÚV KSČ svolané na 31. srpna 1968. Prereformní skupina se snažila postupovat ofenzivně. Plénum schválilo text moskevského protokolu a anulovalo vysočanský sjezd. Přijalo čestná prohlášení Vasilu Biľaka, Aloise Indry, Drahomíra Koldera, Jana Pillera, Jozefa Lenárta aj., „že se nikdy, ani v posledních deseti dnech nedopustili ničeho na našem lidu a straně, co by bylo v rozporu se ctí komunisty a občana“, zkrátka že se nepodíleli na přípravě invaze. Byla přijata zásada, že strana „nepřipustí návrat k předlednovým poměrům a udělá vše pro to, aby i v zúženém prostoru se zachovaly a v další perspektivě i rozvinuly kladné hodnoty dosavadního vývoje“.²¹

Zasedání provedlo také řadu personálních změn ve stranických orgánech, které měly uspokojit požadavky Moskvy a zároveň získat Dubčekovi a jeho stoupencům pevnou půdu pod nohama. Z předsednictva sice musel odejít František Kriegel, z funkce tajemníka ÚV Čestmír Císař, protože oba byli pro Brežněva nepřijatelní. Odešli však i konzervativci Drahomír Kolder, Oldřich Švestka a Emil Rigo. Ve vedení zůstal na výslovné sovětské přání pouze Vasil Biľak a Alois Indra udržel pozici tajemníka ústředního výboru. Velkým úspěchem reformátorů se stala kooptace 80 delegátů vysočanského sjezdu mezi řádné členy ÚV a bylo doplněno předsednictvo o osoby, o jejichž prereformní orientaci tehdy nikdo nepochyboval (Ludvík Svoboda, Gustáv Husák, Štefan Sádovský, Evžen Erban, Zdeněk Mlynář, Václav Slavík, Anton Ťažký, Jozef Zrak aj.). Poměr sil se tak v předsednictvu i ústředním výboru změnil ve prospěch příznivců obrodného procesu, kteří svým jednáním kremelským vůdcům naznačili, že o výkladu moskevských závazků mají své představy. Rozkolu ve straně bylo zabráněno a nový celostátní i český sjezd měl být svolán ještě téhož roku. Brzy se ale mělo ukázat, že to bylo jen vítězství zdánlivé. Reformátoři se brzy dostali mezi mlýnské kameny požadavků Moskvy a svého lidu.

¹⁸ ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*. Londýn 1984, s. 26.

¹⁹ VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání – Pražské jaro 1968*. Praha 1990, s. 103–105; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 6–7.

²⁰ RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 252–256; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 294–303.

²¹ MENCL, V. a kol.: *Křižovatky...*, s. 317.

Zpočátku tak situace nevyhlížela, neboť Sověti ještě neměli úplně promyšlený další postup. Naděje a iluze se stále držely při životě.²²

V následujících týdnech byla provedena řada opatření, o nichž se mělo za to, že splňují sovětské požadavky. Z funkcí byly odvolány další proreformní osobnosti, které se v očích Kremlu příliš prohřešily. Z vlády kromě již odstoupišího ministra vnitra Josefa Pavla odešli místopředseda Ota Šik a ministr zahraničních věcí Jiří Hájek. Své úřady museli opustit i ředitelé rozhlasu a televize Zdenek Hejzlar a Jiří Pelikán.

Dne 13. září schválilo Národní shromáždění tři narychlo vypracované zákony, které do jisté míry omezovaly ústavní a občanská práva. Vláda je v parlamentu prezentovala jako dočasné kroky přispívající ke konsolidaci poměrů. První umožňoval existenci a činnost jen politickým stranám a organizacím sdruženým v Národní frontě. Řešil se tak problém tzv. „protisocialistických“ organizací, jejichž existenci Sověti permanentně odsuzovali. Neschválením žádostí o registraci Klubu angažovaných nestraníků a organizace politických vězňů K 231 ministerstvo vnitra fakticky tyto kluby rozpustilo. Přípravný výbor pro obnovení sociálně demokratické strany se rozešel bez administrativního zásahu.

Další zákon o některých přechodných opatřeních se týkal upevnění veřejného pořádku: státní orgány jím dostaly právo zakázat nebo rozpouštět veřejná shromáždění a zastavovat činnost společenských organizací.²³

Nejvíce nové zákonodárství zasáhlo do činnosti sdělovacích prostředků. Znovu se zavedla cenzura, rozhlas a televize dostaly vládní zmocnění. Dohledem byl pověřen nově vytvořený Vládní výbor pro tisk a informace, do jehož čela byl postaven místopředseda vlády Peter Colotka, kterého v prosinci vystřídal Jaroslav Havelka. Těto instituci byl podřízen Úřad pro tisk a informace vedený Josefem Vohnoutem, jenž měl na starosti bezprostřední řízení hromadných sdělovacích prostředků. Mohl udělovat pokuty a odnímat na určitou dobu publikační oprávnění.²⁴ Schválené cenzurní zásady vypadaly poměrně umírněně. Nesmělo se publikovat nic, co by mohlo vyznít jako kritika Sovětského svazu a jeho spojenců nebo jako útoky proti socialistickému zřízení, KSČ a Národní frontě. Bylo zakázáno používat výrazů okupant a okupace a kritizovat působení vojsk Varšavské smlouvy na našem území.

²² BARTA, M.: *Pokus...*, s. 8–9.

²³ HEJZLAR, Zdenek: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Praha 1991, s. 150; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 10–11.

²⁴ Pravomoc Úřadu pro tisk a informace byla omezena pouze na české země. Ve východní polovině republiky existovala jeho obdoba Slovenský úřad pre tlač a informácie řízený O. Griešem.

O všem ostatním se mohlo psát relativně volně. Vedení komunistické strany se ještě snažilo postupovat liberálně a spoléhalo spíše na politické prostředky než administrativní zásahy. Jednalo se svazem novinářů a věřilo, že redaktori zaujmou „odpovědný“ postoj a uchýlí se k autocenzuře. Na důkaz dobré vůle povolilo vycházení několika nových proreformně orientovaných časopisů (*Politika, Zítřek, Doba, Svět práce, Obroda* aj.).²⁵

Přes tyto normalizační kroky si reformátoři dokázali zatím udržet důvěru občanů. Zdálo se, že se v polednových změnách bude dále pokračovat. Vedení KSČ však brzy zachvátila nejednota. V září se utvořila tzv. pětka (k A. Dubčekovi, O. Černíkovi, J. Smrkovskému a L. Svobodovi přibyl G. Husák), která rychle vyřadila předsednictvo z reálného rozhodování. I mezi jejími členy v důsledku sovětského tlaku docházelo k rozporům. Husák začal na veřejnosti vystupovat s názory, že v nastoupeném kurzu se nejen před srpnem vyskytovalo, ale i po srpnu stále vyskytuje mnoho negativních rysů, které je třeba odstranit, zatímco Smrkovský, Sověty kritizovaný a zastávající důrazně proreformní stanoviska, se ocital v izolaci a občas se jednalo bez něho.²⁶

Moskva byla s dosavadním průběhem normalizace značně nespokojená a otevřeně zasahovala do vnitřních záležitostí státu. Sovětské jednotky distribuovaly mezi občany tzv. Bílou knihu *K událostem v Československu*, která přibližovala brežněvský pohled na předsrpnové „kontrarevoluční“ dění. Z území NDR nadále vysílala rozhlasová stanice Vltava a začal se zde tisknout časopis *Zprávy*, který se stal hláskou troubou domácích konzervativců. Na návštěvu přijel 6. září první náměstek ministra zahraničních věcí SSSR Vasilij Kuzněcov, zdržel se zde až do začátku prosince a s velvyslancem Štěpanem Červoněnkem zajišťoval konsolidační proces. Vedl řadu rozhovorů s domácími činiteli, aby mohl posoudit vnitřní situaci a zjistit názory ve vedení, najít případné nové spojení místo nepoužitelných konzervativců a posílat do Kremlu návrhy, jak proti Čechoslovákům dále postupovat. Tlak na reformátory rostl. Na jednání československé a sovětské vojenské delegace 16.–17. září v Mukačevu odmítl ministr obrany SSSR maršál Andrej Grečko jednat o úplném odchodu jednotek spojeneckých armád. Vrchní velitel vojsk Varšavské smlouvy maršál Ivan Jakubovskij, který poté přijel na inspekci

²⁵ Problematikou cenzury se podrobněji zabývá CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Televize a totalitní moc 1969–1975*. Praha 1998, s. 18–24; JEŠUTOVÁ, Eva – NOVÁKOVÁ, Jaroslava: *Normalizace v československém rozhlase*. Praha 1998, s. 19–21; HOPPE, Jiří: *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 11. Praha–Brno 2004, s. 16–17 a 398–399; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 10.

²⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 13–14.

vojsk, žádal po Dubčkově vedení rozmístění sovětských poradců i v nižších složkách ČSLA a předání dislokačních prostorů pro sovětské jednotky. Bylo evidentní, že Moskva naší politické reprezentaci nedůvěřuje.²⁷

Koncem září si Brežněvovo politbyro dotvořilo svou představu o cílech i prostředcích, jimiž zlomí československý odpor. Základní cíl byl jasný – porazit reformní hnutí, odstranit Dubčka a umravnit Československo návratem ke starým pořádkům. V Kremlu pochopili, že vojenskou intervencí prosovětskou vládu nedosadí, protože reformní pokus se proměnil v celospolečenské hnutí, které ani přítomnost tanků nedokázala udusit. Vyvodili z toho závěr, že vyřešení problému v souladu s jejich zájmy bude vyžadovat delší čas.

Tomu odpovídala zvolená strategie, která vycházela z několika bodů. Prvním bylo dočasné respektování Dubčkovy vedení, protože jen ono v dané situaci představovalo a mohlo i nadále představovat reálné reprezentanty v čele státu a strany. Náhradní elitu schopnou je odstranit a převzít jejich úlohu zatím neměl Brežněv k dispozici. Musela se nejprve vytvořit, protože domácí konzervativci totálně zklamali.

K tomuto cíli zamýšleli sovětské činitele využít rozdílných poměrů a stupně společenského vývoje v českých zemích a na Slovensku. Souhlasem s uskutečněním federativního uspořádání se Moskva snažila zaměřit slovenské reformní hnutí pouze tímto směrem a splněním jeho hlavního požadavku jej politicky neutralizovat a izolovat tak od českého. Věděla, že oba národy během Pražského jara preferovaly jiné otázky. Chtěla tak proti sobě postavit Čechy usilující o demokracii a ekonomické změny a Slováky bojující především za federaci. Slovenská otázka se tak v záměrech Kremlu stala významným taktickým nástrojem – Slovensko se mělo v budoucnu stát jednou z hlavních opor jeho politiky.

Dalším předpokladem úspěšného protireformního tažení byla postupná diskreditace Dubčka a jemu nakloněných politiků postupným kladením nových a nových požadavků, které by přesahovaly to, co už bylo dohodnuto. Reformátoři se tak měli přeměnit v povolné loutky v rukou politbyra, které by stále více ustupovalo od své linie a slibů daných národu v srpnu 1968. Prováděním prosovětské politiky a přejímáním odpovědnosti za věci, s nimiž se (aspoň někteří) už jen těžko vnitřně ztotožňovali, se měli krůček po krůčku dostat do konfliktu s vlastenecky naladěnou veřejností. Přišli by tak o obrovský kredit a důvěru, kterými je občané nedávno obdařili. Navíc Moskva kalkulovala s využitím z toho plynoucích rozporů mezi nimi, aby rozložila

²⁷ BARTA, M.: *Pokus...*, s. 11–12; WANNER, J.: *c. d.*, s. 91.

jednotu vedoucí čtyřky (Dubček, Černík, Smrkovský, Svoboda). V úvodu této strategie přisoudil Brežněv rozhodující úlohu smlouvě o „dočasném“, ve skutečnosti trvalém pobytu sovětských vojsk na československém území, kterou hodlal druhé straně vnutit. Národní hrdost lidí měla být zasažena na nejcitlivějším místě.²⁸

Sověti pozvali československou delegaci do Moskvy na 3. a 4. října 1968 k jednání o plnění závazků moskevského protokolu. Prvního tajemníka doprovázel premiér Oldřich Černík a Gustáv Husák, což signalizovalo jeho mocenský vzestup a význam, který tomuto muži Kreml začal přikládat. Dubček podal v úvodu informaci o dosud realizovaných opatřeních a prezentoval své programové představy. Jeho kompromisní návrhy byly sovětskými zástupci razantně odmítnuty. Brežněv označil Akční program za revizionistický a československé pojetí normalizace za naprosto nedostatečné. Požadoval doplnění stranických orgánů o další sovětské exponenty. Konání celostátního i českého sjezdu prohlásil ještě v roce 1968 za vyloučené. Připravovaná federalizace KSČ tak byla pohřbena. Sovětský vůdce souhlasil jen s vytvořením byra pro řízení stranické práce v českých zemích. Především ale získal souhlas s podpisem smlouvy o pobytu sovětských vojsk. Moskevskou schůzku můžeme chápat jako poslední (a navíc značně nedůsledný) pokus Dubčkovy vedení hájit a bojovat se Sověty o svůj program. Politická linie, kterou reformátoři zformulovali koncem srpna, se ukázala jako nereálná, odchodu spojeneckých armád se dosáhnout nepodařilo. Nyní následoval už jen ústup.²⁹

Smlouva o pobytu vojsk byla v několika dnech projednána, podepsána a již 18. října předložena Národnímu shromáždění ke schválení. Zvedlo pro ni ruku 228 poslanců, jen čtyři (František Kriegel, František Vodsloň, Božena Fuková a Gertruda Sekaninová-Čákrťová) hlasovali proti, dalších deset se hlasování zdrželo. Pobyt vojsk byl ve smlouvě charakterizován jako „dočasný“, ale tato dočasnost nebyla v rozporu s moskevským protokolem časově vymezena. Ani o početních stavech a době platnosti se dohoda nezmiňovala.

²⁸ BARTA, M.: *Pokus...*, s. 12–13; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 152; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 252; PRIESS, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und Prager Frühling*. Berlin 1996, s. 266; BENČÍK, Antonín: Srpnová intervence a role intervenčních armád v systému velmocenského nátlaku Moskvy a varšavské pětky v plánech na porážku reformního hnutí (srpen–říjen 1968). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (sest.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. II. Praha 2004, s. 251–256.

²⁹ PETRUŠ, Pavol: Mezinárodní súvislosti vývoja Československa od januára 1968 do apríla 1969. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970*. Bratislava 1992, s. 58–59; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 14–15; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 152; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 262; BENČÍK, A.: *Srpnová intervence...*, s. 256–260.

Pohyb sovětských občanů, zařízení a cvičení vojsk nepodléhaly pravomoci československých úřadů, které ještě musely poskytnout prostory a zařízení. Pouze náklady spojené s vydržováním armády nesla sovětská strana. Navíc mohla ČSSR vypovědět smlouvu jen se souhlasem Sovětského svazu.

Teprve po podpisu smlouvy byly z území republiky stahovány první maďarské oddíly (jednotky NDR byly odsunuty již koncem srpna), po nich následovaly oddíly polské, bulharské a také velká část sovětských vojsk. V zemi tak nakonec zůstalo přibližně 75 tisíc sovětských vojáků rozmístěných po celém území státu převážně podle politických, nikoliv strategických hledisek.³⁰ Okupační armáda se proměnila v další trvalý mocenský nástroj Moskvy, jehož prostřednictvím se neustále a všemi možnými způsoby vměšovala do vnitřních záležitostí Československa.

Lehkost, s jakou se Brežněvovi a spol. podařilo dotlačit Českoslováky k přijetí dohody, názorně ukázala, že Dubčekovo vedení není schopno uhájit nezávislost země. Sebedůvěra reformátorů byla značně otřesena. Také na veřejnost měla smlouva velmi negativní dopad. Podstatně oslabila důvěru, že Dubček a jeho soudruzi jsou s to prosadit a ubránit pokračování polednové politiky. Později se mělo ukázat, že to nebyl moskevský protokol, ale právě smlouva o pobytu sovětských vojsk, která způsobila stále se zvětšující roztržku mezi stranickým vedením a občany.

Jako důkaz mohou posloužit protisovětské manifestace při oslavách 50. výročí vzniku republiky 28. října a studentské demonstrace krátce nato 6.–7. listopadu 1968. Postoje mládeže, která se akcí zúčastnila nejvíce, se začaly radikalizovat. V obou případech poprvé zasáhla proti demonstrantům policie. Bylo zřejmé, že většina obyvatelstva se s normalizací dosud nesmířila a vedení nemá nad situaci v zemi kontrolu. Stále ještě přetrvávaly naděje, že Dubček a jeho spojenci hrají se Sověty rafinovanou hru a nepopulární opatření činí jen pod sovětským nátlakem.³¹

Vývoj posledních týdnů povzbudil k větší aktivitě také domácí konzervativce, především jejich ultradogmatickou stalinistickou složku. Její nepočetné skupinky začaly organizovat veřejné schůze (první se konala 9. října v sále Čechie v Praze-Libni), kterých se zúčastňovali i někteří pracovníci stranického aparátu a hlavně lidé ze sovětského velvyslanectví společně s důstojníky okupační armády. To dodávalo moskevské páté koloně sílu, její agresivita pozvolna rostla. Veřejnost ultrakonzervativní sektáře rozhořčeně odmítala.

³⁰ BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 15–16; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 152; VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 109; WANNER, J.: *c. d.*, s. 91; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 333.

³¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 16.

Sovětský nátlak pokračoval. Nelibost, kterou v Kremlu vyvolaly demonstrace, se ještě značně znásobila, když Historický ústav ČSAV vydal tzv. Černou knihu o průběhu okupace jako odpověď na sovětskou Bílou knihu o kontrarevoluci. Moskva protestovala a požadovala důsledné plnění moskevského protokolu. Praha opět ustoupila a nechala počátkem listopadu dočasně zastavit proreformně orientované časopisy *Reportér* a *Politika*.³²

Poté, co kremelští vládcí neschválili československé pojetí normalizace, muselo Dubčekovo vedení vypracovat novou politickou linii. Rozhodlo se proto svolat na 14.–17. listopadu 1968 zasedání ÚV KSČ, aby mu předložilo ke schválení programovou rezoluci, která by zachránila aspoň část polednových opatření.

Podstatou nové platformy se stala „reforma bez extrémů“. Jejím základem se stal pokus o skloubení obrodné politiky očištěné od Sověty kritizovaných negativních jevů s požadavky moskevského protokolu. Progresivní představitelé tak chtěli ukončit období nejistoty a nastolit vnitropolitickou stabilitu, která by umožnila soustředit se na konkrétní problémy. Rostoucí sovětský tlak však objektivní možnosti rychle zužoval. Dubček sice nadále obhajoval proreformní kroky a v zásadě trval na plnění Akčního programu, přesto i on kritizoval činnost sdělovacích prostředků a hovořil o aktivitě tzv. protisocialistických sil.

Návrh rezoluce se na listopadovém plénu ÚV KSČ stal terčem otevřeného a dobře připraveného útoku konzervativní menšiny v ústředním výboru. První tajemník proto společně s Černíkem a Husákem tajně odletěl za Brežněvem do Varšavy, kde sovětský vůdce pobýval na sjezdu PSDS, a nechal si od něho návrh rezoluce schválit. Vzal tím aspoň na čas dogmatikům vtr z plachet, ale cena za to nebyla malá. Brežněv si vynutil doplnění tezí o trvalém boji proti „pravcovému nebezpečí“, které zmínka o potírání „dogmaticko-sektářských tendencí“ nemohla zcela vyvážit. Rezoluce se tak stala vnitřně rozpornou. Obsahovala sice většinu prvků reformního programu, ale zároveň všechno, co vyhovovalo druhé straně, od „posílení vedoucí úlohy strany“ až po boj proti pravici. Navíc formulace textu byly natolik gumové, že umožňovaly v řadě otázek různou interpretaci. Usnadnily tak další postup protireformním silám i těm, kteří se nyní od Dubčka začali odvracet. Přesto proreformní skupina v ústředním výboru návrh podpořila, aby udržela jednotu ve vedení. Bohužel i její soudržnost se brzy začala drolit, část jejích členů

³² *Reportér* byl po velkých protestech novinářů koncem listopadu znovu povolen. *Politika* se objevila na stáncích až 27. února 1969. Více o tom GOLAN, Galia: *Reform rule in Czechoslovakia – The Dubček era 1968–1969*. Cambridge 1973, s. 254 a 263; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 34; WANNER, J.: *c. d.*, s. 92.

Dubčka i nadále bezvýhradně podporovala, jiní měli pocit, že už se zašlo příliš daleko, a někteří se rychle přizpůsobili situaci.

Daleko významnější než rezoluce se ukázala série plénem ÚV KSČ schválených opatření, která příznivce reformy zřetelně oslabil. Konání XIV. sjezdu KSČ bylo znovu odloženo a sjezd české části strany se odsunul na neurčito. Místo toho bylo zřízeno byro pro řízení stranické práce v českých zemích, které mělo reálně stejné pravomoci jako ÚV KSS. Složení byra bylo spíše konzervativní, v jeho čele stál Lubomír Štrougal, jehož věrnost reformám již nebyla zcela nesporná. Další krok představovalo ustavení osmičlenného výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ, který převzal většinu agendy předsednictva. Progresivní část se v něm ocitla v menšině proti postupně se obracujícím pragmatikům. Řada funkcionářů spjatých s vysočanským sjezdem tak ztratila skutečný vliv na rozhodování. Dále z vedoucích funkcí dobrovolně odešel Zdeněk Mlynář, osobnost s nespornou proreformní orientací, zatímco tajemníkem ÚV KSČ odpovědným za mezinárodní otázky se stal Vasil Bilak. Jeho vliv tak významně vzrostl. Uskutečněnými změnami přišel Dubček o značnou část pravomoci a z hlediska reálné moci se stal druhořadou osobou. Dominantní vliv získala trojice politiků ochotná vyhovět řadě sovětských přání – Černík, Husák, Štrougal.

Listopadové zasedání se stalo vývojovým předělem. Akční program, formálně stále považovaný za hlavní programový dokument, pozbyl v řadě bodů platnosti. Rezoluce, která jej z části nahrazovala, byla z hlediska svého účinku již normalizačním dokumentem. Reformní komunisté se definitivně dostali do defenzivy a na šikmou plochu neustálých ústupků. Sice si ve společnosti i nadále udrželi značnou autoritu, ale na naplnění svých představ, jejichž prostřednictvím jedině mohli uspokojit občany, již neměli sílu a někdy ani vůli. V dalších reformách se již pokračovat téměř nedalo. Ke slovu se dostaly kompromisy, politika menšího zla a snaha zachránit, co se dá. Mlynářova rezignace naznačovala, že ti nejprozíravější nemají o dalším vývoji již žádné iluze.³³

Veřejnost přijala výsledky zasedání ÚV s rozporuplnými pocity. Ostře proti se postavili studenti, kteří 18. listopadu 1968 vyhlásili třídní okupační

stávku na všech vysokých školách a proklamovali své požadavky ve formě tzv. deseti bodů. Vyslovili se pro zachování Akčního programu, proti kabinetní politice a za omezení cenzury na půl roku. Žádali svobodu shromažďování, spolčování, vědeckého bádání a kulturního projevu, odchod nedůvěryhodných politiků, pokračování v ustanovování rad pracujících aj. Tím, že vystoupili s celospolečenskými a nikoli úzce stavovskými požadavky, si získali pozornost a sympatie všech vrstev obyvatelstva. Stávku podpořili učitelé, středoškoláci i vedení fakult. Nejdůležitější však bylo kladné stanovisko dělníků. Řada závodů vyslala do škol své delegace a přispěla studentům věcnými dary i penězi. Protestů se zúčastnili i mnozí představitelé reformního křídla KSČ. Vláda znervózněla, ale protože stávka proběhla důstojně a nepřerostla v demonstrace, nezasáhla, dokonce projevila jisté pochopení a situace se uklidnila. Přesto měla stávka velký význam – znovu sjednotila drtivou většinu občanské společnosti k obraně myšlenek Pražského jara.³⁴

Klid však netrval dlouho. Moskva se chystala zasadit další úder, kterým měla být definitivně rozbita jednota vedoucí čtyřky. Mělo se to stát obětováním jednoho z jejích členů. Čtyřka by se tak diskreditovala před veřejností. Karty Kreml odkryl na setkání s československou delegací (Dubček, Černík, Svoboda, Husák, Štrougal) 7.–8. prosince 1968 v Kyjevě. První tajemník ÚV KSČ hovořil o pokračování v polednové politice, které však omezil jen na zmínky o federalizaci státu a ekonomické reformě, proti nimž Sověti zatím nevystoupili. Více si již netroufl. Hostitelé si ale servítky nebrali. Brežněv ostře kritizoval poměry v armádě a sdělovacích prostředcích. Případnou ekonomickou pomoc v podobě dodatečných dodávek obilí, ropy, zemního plynu a úvěru ve výši 300–500 milionů dolarů podmínil dalším prohloubením normalizačních opatření. Nakonec prohlásil, že vedení KSSS nebude souhlasit s tím, aby v připravovaných federálních orgánech působil protisovětský člověk. V zákulisních rozhovorech při „lovu kanců“ dali kremelští vůdcové najevo, že mají na mysli předsedu Národního shromáždění Josefa Smrkovského. Husák se Štrougalem byli s jejich postojem srozuměni. Stačilo už jen počkat na vhodný okamžik.³⁵

První signály o tom, že Smrkovský má odejít, pronikly na veřejnost prostřednictvím tisku, který referoval o spekulacích západních novinářů. Ti vyvozovali z neúčasti šéfa parlamentu na kyjevských jednáních sovětský

³³ O průběhu a významu zasedání blíže píše VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 9., sv. 4.: Normalizace (listopad 1968–září 1969). Praha–Brno 2003, s. 10; RENNER, Hans – SAMSON, Ivo: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Bratislava 1993, s. 110–112; HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku. Zážitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Praha 1998, s. 212–220; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 23–31; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 153–154; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 266–267.

³⁴ BARTA, M.: *Pokus...*, s. 32–33; OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích*. Praha 2003, s. 25–26.

³⁵ BARTA, M.: *Pokus...*, s. 35–37; dále ještě HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 156; WANNER, J.: *c. d.*, s. 92; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 334.

zájem na jeho odstranění.³⁶ Podezření ještě vzrostlo, když prosincové plénum ÚV KSČ v souvislosti s federativní přestavbou státu od 1. ledna 1969 schválilo personální obsazení všech nově vznikajících federálních orgánů, funkce předsedy Federálního shromáždění však byla opomenuta. Občané okamžitě reagovali. Začali posílat rezoluce na Smrkovského podporu a zástupci různých organizací ho osobně přicházeli ujistit o své důvěře. Situace zhoustla poté, co se ustavující sjezd odborového svazu pracovníků v kovoprůmyslu (zastupoval 900 tisíc zaměstnanců) 20. prosince usnesl, že pokud bude odvolán Smrkovský nebo jiný z progresivních činitelů, vyhlásí generální stávku. Uzavřel v tomto smyslu také dohodu se Svazem vysokoškolského studentstva, což vzápětí učinily i další odborové svazy.

Úloha sovětského trojského koně byla svěřena Gustávu Husákovi, který se jí zhostil s bravurou sobě vlastní. Na zasedání ÚV KSS 22. prosince 1968 vyhlásil, že v souladu se zásadami národnostní parity musejí být obsazeny i nejvyšší státní funkce. Protože funkci prezidenta i premiéra budou také nadále zastávat Češi a úřad prvního tajemníka ÚV KSČ je stranickou funkcí, musí být předsedou budoucího Federálního shromáždění Slovák. Slovenský politik sice zdůrazňoval, že o osobu Smrkovského mu vůbec nejde, ale málokdo tomu věřil. Husákovy ostře nacionalisticky pojaté a demagogicky prezentované závěry (každý věděl, že funkce šéfa strany je důležitější než všechny státní funkce) vzápětí podpořila kromě ÚV KSS i Slovenská národní rada a díky mediální kampani i značná část slovenského obyvatelstva, i když zdaleka ne všichni. Bojovníky za slovenské „národní zájmy“ se stali i čeští konzervativci a někteří političtí pragmatici, kteří byli z různých důvodů stále více připraveni naslouchat moskevským přáním.

V české veřejnosti vyvolala Husákova stanoviska mimořádné pobouření. Odbory podpořené studenty i naprostou většinou občanů začaly připravovat generální stávku. Na Smrkovského obranu vystoupily všechny sdělovací prostředky. Na přelomu roku se rozvinulo široké protestní hnutí, do něhož se zapojily asi dva miliony osob. Napětí hrozilo přerůst v otevřený česko-slovenský konflikt. Střetly se v něm dva legitimní zájmy: slovenská snaha po národní rovnoprávnosti a úsilí demokraticky orientované většiny české společnosti podpořené i menší částí Slováků, aby se odchodem šéfa parlamentu dále neoslabily pozice reformní skupiny ve vedení KSČ. Přestože se proti slovenskému požadavku dalo racionálně jen těžko něco namítat, bojovala česká veřejnost prostřednictvím Smrkovského i za udržení

³⁶ GOLAN, G.: c. d., s. 254; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 39.

polednové politiky. Česko-slovenská jednota byla narušena a vzájemné rozpory se prohloubily.

Zneklidněná Moskva vyslala 27. prosince do Prahy tajemníka ÚV KSSS Konstantina F. Katuševa, aby požadovanou změnu na čele parlamentu zajistil. Dubček mohl Smrkovského pozici zachránit, kdyby využil obrovského vzepětí občanů i své nemalé autority a předsedu Národního shromáždění podpořil. Mohl tak vymezit své politice kompromisů jasné meze. Nenašel však dost odvahy a ustoupil. Husák společně s dalšími pragmatickými oportunisty nakonec prosadil svou. Ani Smrkovský neprojevil dost odhodlání a souhlasil s kompromisním řešením, které alespoň částečně muselo brát ohled na mínění obyvatelstva. Předsedou Federálního shromáždění byl zvolen Peter Colotka. Smrkovský přešel na nižší funkci šéfa jedné z parlamentních komor, Sněmovny lidu, ale zároveň zůstal členem výkonného výboru PÚV KSČ. Do něj však byl později přibrán i Colotka, což reformní pozice dále zhoršilo.

Lidé přijali toto rozhodnutí bez velkých protestů. Mohutné občanské hnutí bylo poraženo a tento neúspěch měl velmi silný psychologický dopad. Místo odhodlání zbyly jen pocity zklamání, skepse a vzrůstající marnost. Začala se šířit apatie, lhotejnost a poznání, že ti, na které všichni tolik spoléhali, nebudou asi těmi nejlepšími hráči. Nebyly to sice názory všeobecně sdílené, ale jejich intenzita vzrůstala.³⁷

V této atmosféře beznaděje se na protest proti postupující normalizaci upálil 16. ledna 1969 student filozofie Jan Palach. V dopise na rozloučenou požadoval zrušení cenzury a zastavení časopisu *Zprávy*. Společností tento čin hluboce otřásl a opět oživil víru ve smysluplnost občanské angažovanosti. Zejména studenti, ale i dělníci se cítili osloveni a solidarizovali se s Palachovými požadavky. Zemí proběhla řada tryzen a demonstrací. Pouze skalní dogmatici prezentovali tuto událost jako dílo pravicových extremistů, kteří studenta zneužili.

Vedení strany a státu se ocitlo v těžké situaci a vyzývalo ke klidu. Kromě domácích ultras se téměř identicky ozvala i Moskva. Protestovala proti demonstracím a kritizovala československé činitele za to, že nedokáží udržet řízení státu ve svých rukou. Ti poté zostřili svůj postoj: odmítli ultimativní kladení reálně nesplnitelných požadavků ze strany občanů a provedli další

³⁷ Těto problematice se věnují MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. Praha 1994, s. 26–28; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 39–42; VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 122–126; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 10–11; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 269–272; RENNER, H. – SAMSON, I.: c. d., s. 112–115; GOLAN, G.: c. d., s. 254–256.

kroky, kterými měla být veřejnost umravňena. Den před pohřbem vláda přijala mimořádná bezpečnostní opatření a oznámila, že v případě narušení veřejného pořádku zasáhne proti účastníkům smutečního průvodu kromě bezpečnosti také armáda. Tvrdě postupovala i ve sdělovacích prostředcích. Z televize museli odejít někteří publicisté, došlo také na změny ve vedení a zároveň byl zostřen cenzurní dohled nad vysílanými pořady. Podobný postih se uplatnil i vůči proreformním časopisům *Listy*, *Reportér* a *Zítřek*. V důstojné, tiché náladě celonárodního smutku se Palachova pohřbu 25. ledna zúčastnilo na 100 tisíc lidí. Po dva následující dny však v Praze pořádkové jednotky nekompromisně rozháněly demonstranty.³⁸

Události spjaté s Palachovým činem dále prohloubily diferenciaci ve společnosti. Svou úlohu sehrála národnostní i sociální hlediska. Část české veřejnosti (hlavně studenti a odbory) se radikalizovala, zatímco na Slovensku převládala tendence k uklidnění. Posun byl citelný i v KSČ, kde se poměr sil přesouval na stranu protireformních uskupení. Politikové ochotní naslouchat Moskvě získávali stále větší význam. Jejich autorita v bezpečnostních složkách rostla a díky projevům (zvláště u Husáka a Štrougala) často začala připomínat dobu „osvědčených pořádků“. Konzervativci stupňovali své útoky. Umírnění reformátoři okolo Dubčka, kteří se snažili snížit napětí a zaměřit se na pozitivní program, neustále slábli. Radikálnější část progresivního proudu už na rozhodování neměla příliš velký vliv.³⁹

Vývoj z počátku roku 1969 prokázal, že posrpnová politika se neosvědčila a ani osvědčit nemohla. Dubčekovo vedení ve své snaze zachránit něco z reformního vývoje, vyhovět lidem a přitom si nepohňevat vládce v Kremle zabředlo do neřešitelné kvadratury kruhu. Občany mohl uspokojit jen odchod sovětských vojsk a pokračování v reformách. To jim „mužové Ledna“ dát nemohli. Koncepce „reformy bez extrémů“ ztrácela své opodstatnění, protože o tom, co je extrém, se rozhodovalo pouze v Moskvě. Z československého pohledu byla jejím základem jakási hra na „rozumný“ střed. Pokud však chtěl Dubček aspoň v něčem vyhovět sovětským zájmům, musel se spojit se silami, které tyto zájmy doma hájily, tedy s konzervativci a s osobnostmi otáčejícími se po Srpnu k myšlenkám Pražského jara stále více zády. Tím si odcizoval radikálnější reformátory i veřejnost a postupně se v jejich očích kompromitoval. Jeho politika tak objektivně chránila a posilovala prosovětské elementy. Jinou

³⁸ K událostem okolo Palacha viz BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 44–45; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 27–30; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 273–274; VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 127–128; GOLAN, G.: *c. d.*, s. 257–259; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 31–33.

³⁹ BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 45–46; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 30–31.

vývojovou alternativu než splnění sovětských požadavků současně s omezeními reformami progresivní skupina neměla. Nevyužila tlaku veřejnosti tak, aby si na Sovětech vynutila aspoň nějaké ústupky. Naopak, v mnohém jim vyšla vstříc.

Reformátoři, aby zabránili novému vjezdu tanků do ulic, se účinné podpory demokratické veřejnosti de facto zřekli a občas vystupovali přímo proti ní. Spolupráci s ní začali považovat za politicky riskantní a neúnosnou. Stále více stoupenců polednového kurzu v různých institucích bylo odepisováno a hranice toho, co je ještě únosné, se postupně přibližovala sovětskému úhlu pohledu. Navíc Dubčekovo vedení nechávalo volné pole pro stále agresivnější působení dogmatických konzervativců.

Dopad tohoto přístupu na obyvatelstvo byl zřejmý. Masovou podporu začaly střídat stávky a demonstrace. Kontrast mezi realitou a vírou v přední činitele státu i jejich sliby o pokračování v polednové politice rostl. Atmosféra celonárodní pasivní rezistence proti sovětské okupaci se postupně měnila ve všeobecný pocit lítosti nad zmařenými nadějemi. Jak síla občanské společnosti pozvolna slábla, slábla i potřeba stále nespokojeného kremelského politbyra držet Dubčka v čele strany. Bylo otázkou času, kdy se proreformní vedení zcela podřídí konzervativcům, nebo bude po vnějším nátlaku odstraněno.⁴⁰

Přesto proreformní představitelé dál setrvali ve svých funkcích. Motivů k tomu bylo patrně více. Velkou roli sehrála snaha něco zachránit i pocit, že okamžitý odchod by se rovnal zbabělosti, přestože z morálního hlediska by se jednalo o principiální postoj. Vliv měla i komunistická disciplinovanost a u některých též neochota opustit politickou činnost, s níž byli po léta spjatí. A nelze opominout ani obyčejný kariérismus.⁴¹

⁴⁰ Tematikou nereálnosti posrpnové koncepce se zabývají JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Praha 1990, s. 122; MAŇÁK, Jiří: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970*. Praha 1997, s. 15–16; SKILLING, G. H.: *Czechoslovakia's interrupted...*, s. 819; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 7–9 a 17–18; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 11; ŠIMEČKA, M.: *c. d.*, s. 26–29; PITHART, P.: *c. d.*, s. 76–77 a 300–303; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 274.

⁴¹ Situaci a motivy jednání reformních komunistů zajímavě charakterizuje Milan Šimečka. Napsal: „Pomalý ústup jim dal pocítit hořkost politického pádu po kapkách. Byla to dlouhá a pravděpodobně zbytečná agonie... I Dubčekovi a Smrkovskému muselo být zřejmé, že jejich viny nebudou odpuštěny. Vždy mě v této souvislosti dráždila spekulativní otázka, proč se tito lidé nevzdali okamžité roli, v nichž byli soustavně ponížováni... Smrkovský píše ve svých pamětech, že uvěřili iluzivní, ale příjemné myšlence, že by mohli aspoň něco z obrodné éry zachránit. Jenže spíše tu hrála roli tradice. Marně pátrám v paměti po nějakém členu úzkého vedení vládnoucí strany, který by se vzdal funkce jen proto, že už by prostě dále nemohl. Vynořují se mi

Proreformní skupiny v KSČ i ve společnosti vyšly z událostí ledna 1969 poraženy. Přesto situace nebyla úplně bezvýchodná. Občané měli ještě dost svobody i možností, jak vyjadřovat své názory. Odhodlání se úplně neztratilo. Boj za udržení reforem i nadále pokračoval.

II.

Zdánlivě klidné předjaří

(únor–březen 1969)

---

jména těch, kteří byli zastřeleni, oběšeni, pomluveni a vyhozeni..., ale ani jeden, kdo by řekl: jdu pryč, protože tohle už udělat nemohu! Umění odejít nebylo nikdy silnou stránkou komunistické politiky. Je tomu snad proto, že reálný socialismus nikdy nedovoluje svým politikům odejít se ctí, vždy jen s hanbou a slinami pomluv ve tváři. A do onoho příslovečného propadliště dějin se nikomu moc nechtělo.“ ŠIMEČKA, M.: *c. d.*, s. 26–28.

„Politický život vypadá, jako když se rozštěkají psi ... Dost jsme diskutovali, prosili. Jsou nutná energická demokratická opatření. Odstranění několika desítek nebo stovek lidí z veřejného života bude to nejdemokratičtější a nejhumnější opatření pro 14 milionů lidí. Většina má studijní místa v azylu a bude pokoj. Sami se vyhodit nedají.“

Gustáv Husák, 5. 2. 1969, celoarmádní shromáždění velitelů, náčelníků a stranickopolitických pracovníků ve Sjezdovém paláci v Praze.

Období února a března 1969 přineslo společnosti relativní uklidnění v porovnání se zjitřenou atmosférou prosince a ledna, již dominoval boj o Josefa Smrkovského a tragická smrt a pohřeb Jana Palacha. Pokračovaly snahy o udržení polednové politiky spojené s pokusy o prosazování dalších reforem a aktivita některých skupin občanské (převážně české) společnosti, ale zároveň se ve veřejnosti rozmáhala celková pasivita a prohlubovalo se odcizení a izolace Dubčekova vedení od obyvatelstva. Síly reformátorů ve vedoucích orgánech KSČ slábly v porovnání s rostoucí aktivitou oportunistických politiků a konzervativců, kterou umocňovalo jejich vzájemné sblížování. A v zákulisí se již delší dobu za vydatné sovětské pomoci a tlaku připravovala definitivní změna politiky strany a odstranění jejich progresivních představitelů.

Proreformní silám se na zasedání ÚV KSČ ve dnech 16.–17. ledna 1969 podařilo zabránit vnitrostranickému puči namířenému proti Dubčekovi, který byl připravován Biľakovými lidmi, a udržet Smrkovského ve výkonném výboru PÚV KSČ. V ostrých střetech na plénu měli konzervativci navrch, ale napětí, které vyvolala Palachova smrt, i jejich nedostatečná příprava je donutily rozhodující zápas prozatím odložit. Zasedání tak skončilo nerozhodně, dogmatici však získali další důkaz o existenci kontrarevoluce.¹

I přes citelný ústup se stále realizovala řada opatření polednové politiky. S novým rokem vstupovala v platnost federalizace a s ní spojená decentralizace státní správy. Do nově ustavených republikových vlád i federální vlády přišly nové osobnosti, vesměs odborníci a většinou i stoupenci reformu. Česká národní rada a Slovenská národní rada se staly parlamenty republik a počet jejich poslanců byl zvýšen. Zvláště český parlament, jehož poslanci byli jmenováni v létě 1968 ze seznamu osobností, který pořídilo ještě bývalé Národní shromáždění (nyní Sněmovna lidu Federálního shromáždění), se stal baštou

¹ K zasedání blíže BILÁK, Vasil: *Paměti*, 2. díl. Praha 1991, s. 181; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 41–42; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 27–28.

progresivních sil. Stejně tomu bylo i s novou, obdobně utvořenou Sněmovnou národů FS, zatímco ve Sněmovně lidu, v níž zůstala řada pohrobků Novotného éry, udrželi značné pozice konzervativci.

Pokračovala rehabilitační řízení obětí nezákonných procesů padesátých let, a to straníků i nestraníků. Na podzim 1968 a v zimě 1969 byli rehabilitováni příslušníci mnišských řádů, gen. Heliodor Píka, skupiny bývalých sociálních demokratů a další. Byl zahájen proces se sedmi bývalými příslušníky Státní bezpečnosti v čele s kapitánem Pichem-Tůmou.²

Značný pokrok učinila ekonomická reforma. Od 1. ledna 1969 vstupoval v život nový systém národohospodářského plánování: místo detailního, ústředně vypracovaného plánu s platností zákona se zaváděl systém smluv mezi jednotlivými podniky a státem o roční výrobě. V platnost vstoupila i dohoda mezi vládou a odbory o zvyšování životní úrovně v roce 1969 a vláda schválila určitá protiinflační opatření. Navazovalo se tak na sérii pozitivních kroků roku předchozího, kdy začal platit pětidenní pracovní týden, byly zvýšeny důchody, přídatky na děti, mateřské příspěvky i mzdy a investice v dosud podhodnocovaných odvětvích (školství, zdravotnictví, spotřební průmysl aj.), prodloužena mateřská dovolená atd. Rok 1968 patřil z hlediska hospodářského vývoje k těm úspěšnějším, ekonomická reforma přinášela ovoce. Národní důchod stoupl i přes výpadek způsobený invazí téměř o 8 % při současném zkrácení pracovní doby, což svědčilo o vzrůstu významu intenzifikačních faktorů. Při takovém tempu růstu ekonomové předpokládali, že úrovně Rakouska by mohlo být dosaženo v horizontu pěti let. Značně (o 11,1 %) vzrostla osobní spotřeba, nominální (o 7 %) i reálné mzdy (o 5–6 %).³

Významný přelom v rozvoji ekonomiky způsobila vojenská intervence. V předcházejícím období celkového uvolnění i nadšení se občané výrazně angažovali (mimořádné směny, zvýšení produktivity práce, shromažďování zlata a peněz na fond republiky, sbírky na vesničky SOS a legendární ALWEG).⁴ Srpen 1968 však vnesl mezi lidi nejistotu. Rostoucí politická nedůvěra se v ekonomice projevila rychle. Výkonnost československého hospodářství poklesla, stejně tak i pracovní morálka. Objevíly se výpadky ve výrobě. Šířily se pověsti o měnové reformě a obavy z nedostatku zboží i růstu cen.

² BARTA, M.: *Pokus...*, s. 46.

³ Problematice ekonomického vývoje se věnují KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Praha 1993, s. 46–60; KADLEC, Vladimír: *Dubček – 1968 (výběr dokumentů)*. Kolín nad Rýnem 1985, s. 143–147; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 37–38; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 69–70.

⁴ Projekt (nikdy nerealizované) visuté elektrické dráhy ve Vysokých Tatrách.

Prudce stoupl tlak na zvýšení mezd (od září do prosince stouply o 11,9 %), jehož důsledkem byly inflační tendence podpořené navíc vybíráním vkladů. Lidé začali skupovat zboží v obchodech. Nákupní horečka se soustředila převážně na zboží dlouhodobé spotřeby, což vedlo k vyčerpání jeho zásob, které výroba nedokázala doplnit. Jeho nedostatek pak vyvolal nadměrné nákupy potravin. Výsledkem byly vážné poruchy v zásobování, zvláště citelné v oblastech, kde byly dislokovány sovětské jednotky. Navíc v první polovině roku 1969 došlo k výpadkům dodávek uhlí a citelně chybělo maso, nejvíce vepřové.⁵ Tyto obtíže prohloubily ekonomickou nerovnováhu vyplývající z nevyhovující odvětvové struktury hospodářství a vláda začala připravovat zvýšení cen a opatření proti nekontrolovatelnému růstu mezd.

Ekonomická reforma se také dostala do koncepčních problémů. Přechod k regulovanému tržnímu hospodářství se stále nerealizoval. Po Srpnu stranické vedení z politických důvodů odkládalo projednávání návrhu zákona o socialistickém podniku, který měl jednotlivým závodům poskytnout větší samostatnost a možnost podnikat. Ze stejných příčin vláda v říjnu 1968 zastavila zřizování rad pracujících. Ty však nadále vznikaly živelně (celkem asi 500), téměř výhradně v českých zemích. Byly zamýšleny jako orgány dělnické samosprávy volené zaměstnanci, kteří se jejich prostřednictvím mohli podílet na řízení podniku. Měly ustavovat do funkcí ředitele závodu jim odpovědné.⁶

V prvních měsících roku 1969 nadále rozvíjely svou činnost společenské organizace. Ministerstvo vnitra zaregistrovalo řadu společenských a stavovských institucí, které obnovily svou činnost nebo byly ustaveny po lednu 1968. Legálně tak mohl působit Junák, svazy žen, svaz lékařů, svaz Cikánů-Romů a mnoho jiných.

Významná role reprezentanta stále živé občanské společnosti připadla velkým společenským a zájmovým organizacím. Mezi nimi nejvýraznější pozici zaujímaly odbory s více než pěti miliony členů. Již od jara 1968 se postupně proměňovaly z tradiční převodové páky komunistické strany v mohutnou organizaci hájící zájmy pracujících. Jejich aktivita a demokratizační proces uvnitř jednotlivých částí po srpnové intervenci ještě zesílily. Přeměna reformního úsilí v zápas o suverenitu země zapojila i dělníky, kteří dosud stáli stranou. Odbory se tak definitivně staly integrální součástí občanské společnosti.

⁵ K hospodářské situaci a obtížím v zásobování v prvních měsících roku 1969 viz *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Sběrka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970* (dále ŮSD-SKV), f. C I/182, f. C III/536, f. D III/53 (f. S III/118), f. S IV/65.

⁶ K zákonu o podniku a radám pracujících více BARTA, M.: *Pokus...*, s. 21–23 a 42–44; VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 130–133; GOLAN, G.: *c. d.*, s. 286 a 292.

Značně se angažovaly při prosazování zákona o podniku a široce propagovaly utváření rad pracujících. Řada odborových svazů zasahovala do politického dění (hlavně při obraně Smrkovského) a úzce při tom spolupracovala se studenty, novináři i kulturní frontou.

Významně se změnila odborová struktura: dosavadních 12 velkých centralizovaných odborových svazů organizovaných podle jednotlivých ministerstev bylo nahrazeno soustavou 31 odborových svazů v českých zemích a 25 svazů na Slovensku, a to podle jednotlivých profesních skupin, což daleko lépe umožňovalo hájit jejich zájmy. Do všech orgánů nových institucí se konaly svobodné tajné volby při libovolném počtu kandidátů. Stejným způsobem byli vybíráni i delegáti republikových sjezdů i celostátního sjezdu všech odborových svazů. Odbory se tak zařadily mezi organizace, jejichž všichni funkcionáři od základních jednotek až po ústředí byli zvoleni demokraticky.

Přesto mezi jednotlivými svazy existovaly určité rozdíly, zvláště v míře jejich radikálnosti. Největším a snad i nejprogresivnějším byl Český odborový svaz pracovníků v kovoprůmyslu, v jehož čele stál Vlastimil Toman. Neméně radikální byla i tzv. Federace lokomotivních čet, která ovšem pracovala jako nezávislá odborová organizace stojící mimo oficiální struktury, jimiž byla odmítána, protože s odborovou pluralitou se nepočítalo. Naproti tomu vedení ROH s předsedou Karlem Poláčkem se chovalo spíše umírněně. Zřetelný rozdíl existoval i mezi oběma částmi republiky. Slovenské odbory se vyznačovaly menší aktivitou, příznivci obrodného procesu v nich měli slabší pozice. Rad pracujících tu vzniklo jen několik.⁷

Déle než roční reformní vývoj v odborovém hnutí vyvrcholil na VII. všeo odborovém sjezdu, který se sešel ve dnech 4.–7. března 1969. Přijal jako svůj základní dokument Chartu odborového hnutí, která charakterizovala odbory jako samostatnou a demokratickou zájmovou organizaci, jejímž cílem je být reálnou politickou silou socialistické společnosti. V závěrech sjezd stanovil za svůj hlavní cíl důsledně plnit zájmovou funkci odborů, tedy vyjadřovat politické cíle a sociální zájmy dělnické třídy a všech pracujících. Požadoval rovněž zachování a prohlubování lidských a občanských práv od svobody politického a náboženského přesvědčení až po svobodnou uměleckou tvorbu. Odbory akceptovaly vedoucí úlohu KSČ ve společnosti jako historickou skutečnost a přihlásily se k Akčnímu programu jako politickému východisku pro svou činnost a k obnově státní suverenity, podpořily ekonomickou reformu, návrh

⁷ Odbory se podrobněji zabývá BARTA, M.: *Pokus...*, s. 20–23; GOLAN, G.: *c. d.*, s. 283–295.

zákonu o podniku (kritizovaly jeho odkládání) a vytváření podnikových rad. Sjezd se postavil za československé sdělovací prostředky, odmítl sovětské útoky na ně a zdůraznil skutečnou svobodu novinářské práce. Reagoval také na názory politiků jak z Dubčekova, tak z Husákova okruhu o nepřípustnosti nátlakové politiky zakotvením práva na stávku jako nástroje na ochranu demokracie. Do vedení odborů byli zvoleni s velkou převahou zastánci reformu a národní suverenity. V sjezdových dokumentech však nebyly domyšleny záruky, které by přinucovaly všechny zvolené funkcionáře respektovat za všech okolností vůli členstva.⁸

Odborům se podařilo v situaci, kdy vedení strany a státu pod sovětským tlakem stále více ustupovalo od polednové politiky, dovést své představy z roku 1968 do konce. Sjezd se tak stal významným, ale jak se mělo brzy ukázat také jedním z posledních hmatatelných úspěchů progresivních sil.

Obdobně se vyvíjela řada společenských organizací, které se v důsledku federalizace scházely v zimních měsících na svých ustavujících sjezdech: Český a Slovenský svaz žen, Český a Slovenský svaz protifašistických bojovníků, Svaz českých a slovenských filmových a televizních umělců, Český a Slovenský svaz divadelních a rozhlasových umělců, Sdružení dětských a mládežnických organizací v ČSSR. Představitelé těchto institucí byli zvoleni v demokratických podmínkách a vesměs svými progresivními postoji reprezentovali občanskou společnost a její nálady.⁹ Specifickou pozici mezi těmito organizacemi zaujímal Koordinační výbor tvůrčích svazů (spisovatelé, novináři, umělci), který vznikl ještě před okupací a nebyl na rozdíl od jednotlivých svazů členem Národní fronty. V jeho čele stáli filmový režisér Ladislav Helge a publicista Ludvík Pacovský. Sloužil především jako efektivní tribuna k prosazování demokratických, někdy až radikálních postojů, které tak při společných vystoupeních získávaly na politickém významu i ohlasu mezi studenty a dělníky.¹⁰

⁸ K sjezdu blíže deník *Práce*, 5.–8., 11. a 12. 3. 1969; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 47; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 37; VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 134.

⁹ HEJZLAR, Zdeněk: *Reformkommunismus – zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*. Köln/Frankfurt am Main 1976, s. 326–327; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 47.

¹⁰ Zastupoval organizace: Svaz českých novinářů, Svaz českých výtvarných umělců, Český svaz artistů a estrádních umělců, Svaz českých architektů, Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců, Svaz českých filmových a televizních umělců, Svaz československých spisovatelů (česká část), Svaz českých skladatelů, Svaz českých vědeckých pracovníků a Český odborový svaz umění a kultury. O Koordinačním výboru tvůrčích svazů více JECHOVÁ, Květa: K historii koordinačního výboru tvůrčích svazů. In: PEČKA, J. – PREČAN, V.: *Proměny...*, s. 91–123; dále CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972. Nekapitulantské posto-*

Ve významnou složku demokratického proudu se přetvořilo i studentské hnutí. I ono procházelo bouřlivým vývojem. Svými vystoupeními na podzim 1968 se stalo významnou politickou silou a neustálé ústupky ve prospěch Sovětů prohlubovaly jeho radikalizaci. Nevyhnuly se mu ani podstatné institucionální změny. Původní jednotný ČSM se prakticky rozpadl a byl v březnu 1969 rozpuštěn. Místo něj vznikla řada nezávislých studentských a mládežnických organizací sjednocených v novém sdružení. Všechny organizace stály jednoznačně na reformních pozicích. Existoval však i jejich ideový antipod v podobě Svazu mladých založeného ultrakonzervativci v březnu 1969. Zůstal bez vlivu, mládež i veřejnost jej přijímala s odporem a posměchem.

Mimořádné postavení (přestože paradoxně nebyl členem sdružení dětských a mládežnických organizací) zaujímal Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy, který vznikl na jaře 1968. Podobně jako Koordinační výbor tvůrčích svazů nevstoupil do Národní fronty. Organizoval listopadovou protestní stávku a angažoval se výrazně i v kampani za Smrkovského, kdy se mu podařilo podepsat smlouvu o spolupráci a podpoře s několika odborovými svazy. Tím získal značný politický vliv posílený ještě povolením vydávat od 25. února 1969 svůj týdeník *Studentské listy*. Činnost svazu však od počátku provázely zřetelné rozpory, které jeho možnosti oslabovaly. Střežovala se tu umírněná skupina reprezentovaná především Brnem (Michael Dymáček) a dalšími menšími městy s radikály (Karel Kovanda, Jiří Müller, Luboš Holeček, Miroslav Tyl, Ladislav Mravec) dominujícími v Praze. Umírnění uvažovali o vstupu do NF, větší prostor chtěli věnovat sociálním otázkám a s politickým vedením se snažili spíše diskutovat a spolupracovat. Naproti tomu radikálové akcentovali politickou činnost, volili tvrdší postupy (stávky, demonstrace, spolupráce s odbory) a k Dubčekovu establishmentu se stavěli s rostoucí nedůvěrou. Svou aktivitou se zkušenými vůdci si vydobyli značný respekt a vliv. Přesto nezískali uvnitř vysokoškolské organizace výraznější převahu.¹¹

Zvaz vysokoškolských studentů, slovenská obdoba SVS, nebyl tak radikální i s ohledem na obecnou situaci ve východní polovině republiky. Souhla-

je české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ. Praha 2003, s. 15–42; LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze II*. Toronto 1988, s. 32–34; GOLAN, G.: *c. d.*, s. 265–266.

¹¹ Radikálové např. zorganizovali 14. března 1969 studentskou demonstraci proti neúčasti československé delegace na sjezdu SKJ. Viz PAŽOUT, Jaroslav: *Nová levice a československé studentské hnutí v době Pražského jara*. Rigorózní práce, FF UK, Praha 2000, s. 128; HEJZLAR, Z.: *Reformkommunismus...*, s. 329.

sil se vstupem do Národní fronty a od začátku dubna 1969 měl i svůj časopis *Reflex*. Oba svazy spolu reálně příliš nespolečně pracovali.¹²

Význačná úloha, která posilovala demokratické smýšlení občanů, připadla sdělovacím prostředkům. I přes existující cenzurní omezení, občasně zákazy a postihy pracovníků jim stále zůstal značný prostor k vyjadřování proreformačních postojů. Smělo se hovořit a psát o „deformacích“ minulých let i dříve tabuizovaných tématech (prezident Masaryk, nekomunistický odboj aj.). Veřejně se kritizovaly Husákovy a Biřákovy protidemokratické postoje a praktiky, ultrakonzervativní sektáři, český ministr vnitra Josef Grösser. Stále se zveřejňovaly informace o konfliktech mezi sovětskými vojáky a československými občany a případy vměšování okupantů do vnitropolitických záležitostí. Cenzura prakticky nezasahovala proti umělecké tvorbě, která měla příležitost působit svobodně na veřejnosti od roku 1948 v míře nevídané a silně reflektovala vývoj posledních desetiletí i nedávných měsíců. V tomto směru působila nejen literatura a malá divadla (Semafor, bratislavské Divadlo na Korze), ale i filmová produkce (např. Všichni dobří rodáci od Vojtěcha Jasného) a hudba (protestsongy Karla Kryla i alegoriemi zaplněná pop-music).

Jako nositelé názorů široké veřejnosti i většina řadových komunistů působily především proreformačně orientované časopisy. Tento trend podpořilo i opětné povolení vydávání dočasně suspendovaných periodik. Na novinové stánky se vrátily týdeníky *Reportér* a *Politika* zastavené v listopadu 1968 a bylo obnoveno vydávání spisovatelských *Literárních listů* pod názvem *Listy* a *Studenta* vycházejícího nyní jako *Studentské listy*.¹³ Znovu se objevila ještě za Novotného zakázaná literárně orientovaná *Tvář*. Krátce po invazi vstoupily v život lidovecký čtrnáctideník *Obroda* a týdeníky *Zítřek* (vydávány Československou stranou socialistickou), obnovený *Svět práce* (odborný) a *Doba* (ČSAV). Ze starších časopisů se za polednovou politiku stavěly čtrnáctideníky *Filmové a televizní noviny*, *Universita Karlova* a mládežnický měsíčník *My 69*. Na progresivních pozicích setrvaly také velké společenské týdeníky *Květy*, *Mladý svět*, *Svět v obrazech* a *Vlasta* i satirické žurnály *Dikobraz* a jeho slovenský souputník *Roháč*.

¹² Studentským hnutím po srpnu 1968 se obsáhleji zabývá GOLAN, G.: c. d., s. 270–283; dále BARTA, M.: *Pokus...*, s. 19–20; PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 118–129; KADRMAS, Pavel: Studentské hnutí proti ústupkům a poraženectví. In: PECKA, J. – PREČAN, V.: *Proměny...*, s. 245–280; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 24–34; URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc 2003, s. 206–207.

¹³ *Listy* poprvé vyšly 7. listopadu 1968. *Reportér* byl týdeníkem Svazu českých novinářů, *Politika* patřila pod vydavatelství ÚV KSČ.

Patrně nejvýznamnějšími tribunami demokratických a někdy radikálních stanovisek se staly již zmíněné týdeníky *Listy*, *Politika*, *Reportér* a *Zítřek*.¹⁴ Do nich přispívali nejvýznamnější novináři a publicisté stojící za reformami (Ludvík Vaculík, Vladimír Škutina, Jiří Lederer, Jiří Hochman, Jiří Ruml, Vladimír Blažek, Michal Lakatoš aj.) i další představitelé kultury a vědy.¹⁵

Oproti českým zemím vyhlížely tiskové poměry ve východní části republiky mnohem méně optimisticky. Prezentační progresivních názorů se tu nedostávalo tolik prostoru, cenzura byla přísnější a postup ze strany úřadů tvrdší. Nejvýznamnější proreformační časopis *Kultúrny život* patřící svazu spisovatelů zanikl bezprostředně po invazi a vzniku jeho následovníka vedení KSS a osobně zvláště Husák vehementně bránil.¹⁶ Na jaře 1968 znovu založené *Nové slovo* mělo blíže spíše k národně orientované federalistické platformě. Radikálnější příznivci demokratických změn se v něm nemohli příliš uplatnit. Chyběly i mládežnické a novinářské týdeníky. Nedostatek informací se snažil nahrazovat časopis *Výber*, který pravidelně uveřejňoval mnoho článků z českého tisku. Slovenským publicistům a spisovatelům nabídli pomocnou ruku jejich čeští kolegové a občas jim poskytovali místo ve svých časopisech (např. Miroslavu Kusému, Milanu Šimečkovi, Zoře Jesenské aj.).

Značný význam si v celostátním měřítku udržel i denní tisk, který stál jednoznačně za polednovou politikou a podporoval všechny kroky na její obranu (boj za Smrkovského, solidarita s Palachovým činem, odmítání kabinetní politiky, apelování proti apatii atd.). Tato tendence byla vyhraněnější u novin nekomunistických stran (*Svobodné slovo*, *Lidová demokracie*) a deníků reprezentujících společenské vrstvy (*Práce*, *Mladá fronta*, *Zemědělské noviny*). Jejich slovenské protějšky (*Práca*, *Smena*, do jisté míry i *Rolnícke noviny* a *Lud*), ačkoliv psaly o něco opatrněji, působily v podobném duchu a aspoň zčásti nahrazovaly chybějící časopisy. Značná míra otevřenosti a kritičnosti přetrvávala i u komunistických deníků, přestože více respektovaly oficiální

¹⁴ Šéfredaktorem *Listů* byl Milan Jungmann, *Politiky* Alois Svoboda, *Reportéra* Adolf Hradecký, *Zítřka* Vladimír Novotný.

¹⁵ Obsah řady příspěvků vyšších začátkem roku 1969 v *Listech* popsal ve svých pamětech JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Brno 1999, s. 310–330. Přehled nejvýznamnějších spolupracovníků (a také náklad) *Listů*, *Politiky*, *Reportéra* a *Zítřka* je uveřejněn v úvodu pramenné edice HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, s. 19–20.

¹⁶ Nový časopis *Literární život* spatřil světlo světa po mnohých obstrukcích až 17. dubna 1969 a po vyjití prvního čísla byl na dva měsíce zakázán. Poté bylo vydáno ještě několik čísel a časopis zanikl docela. Husákův odpor proti jeho vycházení zmiňuje FABIAN, Juraj: Analýza masových oznamovacích prostředkov. In: *Slovenská spoločnosť...*, s. 167–168; problému se dotýká i sborník *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava 1998, s. 115–116.

linii. *Rudé právo* pod vedením Jiřího Sekery sice psalo umírněně, ale s jasně převažující proreformní tendencí, což vyvolávalo značný odpor v řadách konzervativců i k Moskvě se obracejících předáků. Krajské deníky (aspoň v českých zemích) vystupovaly v zásadě obdobně. Přesto mezi nimi v míře jejich radikálnosti existovala určitá diference. Výrazně se angažovala např. ostravská *Nová svoboda* nebo brněnská *Rovnost*. Ústřední slovenský list *Pravda* hájil spíše Husákův směr, ale čas od času publikoval i umírněně reformně orientované články, takže výsledný dojem byl spíše rozporný.¹⁷

Rozhlas a televize se snažily nadále obhajovat reformní požadavky, ale jejich reálné možnosti už byly omezenější a dohled nad nimi bedlivější. Postupně se zaváděla předběžná kontrola vysílaných pořadů a docházelo k personálním změnám. V rozhlasu sice bylo značně omezeno vysílání politických diskusí i vystupování některých redaktorů v éteru, ale progresivní trend zatím především v českých zemích přetrvával. Rozhlas si tak i díky novému řediteli Odonu Závodskému částečně udržel roli významného mluvčího občanské společnosti.¹⁸

Pozice televize byla komplikovanější. Zastavování zvláště publicistických pořadů se množilo a koncem ledna došlo i na první výraznější postihy pracovníků.¹⁹ Schopnost pohotově reflektovat aktuální dění se zvolna vytrácela. Citelný byl rozdíl i mezi pražským a bratislavským studiem (stejně tak i v rozhlasu). Bratislavské bylo mnohem přísněji kontrolováno. Ukázalo se to například při informování o smrti J. Palacha, kdy slovenská televize některé informace zamlčovala. Vedení československé televize (v čele stál Josef Šmíd-majer) bylo sice převážně orientované progresivně, ale tlak na něj ze strany státního aparátu vzrůstal.

Rozhlas a televize tak zvolna ztrácely funkci obhájce reformních myšlenek a názorové tribuny demokraticky orientovaných intelektuálů. Hlavní úloha v tomto smyslu, stejně jako před Lednem, připadla nekonformním časopisům a zčásti i deníkům. Novináři se snažili udržovat ve veřejnosti nezlomeného

ducha a nelibě nesli, že jsou stále více odřezáváni od zdrojů informací. Mezi nimi a vedením strany a státu pozvolna narůstal konflikt, mimo jiné proto, že zástupci sdělovacích prostředků neprojevovali příliš pochopení pro velmi nelehké Dubčekovo postavení a jeho ústupovou politiku (byť naprosto oprávněně) kritizovali. Tím pozici prvního tajemníka oslabovali a hnali vodu na mlýn jeho odpůrcům uvnitř i za hranicemi země – Moskva styl psaní domácího tisku neustále ostře napadala. V celkově deformované situaci, jaká se po srpnu vytvořila, se však prohlubující se roztržka mezi vedením KSČ a zástupci veřejného mínění jeví jako pochopitelná a zcela legitimní.

Sdělovací prostředky si jako celek i po invazi udržely roli reprezentanta názorů obyvatelstva. Důkazem mohou být stále zveřejňované výsledky průzkumů veřejného mínění, které dokládaly národní jednotu v odporu proti pokusům o zvrát polednové politiky, trvala značná důvěra občanů k politickým symbolům Pražského jara 1968. Ještě v polovině března 1969 zařadilo mezi pět nejdůvěryhodnějších politiků 88 % dotázaných L. Svobodu, 76 % A. Dubčka, 56 % J. Smrkovského, 39 % O. Černíka, 20 % Č. Císaře. Naproti tomu G. Husák získal celostátně pouze 8 % (24 % na Slovensku a 2 % v českých zemích).²⁰ Ke stejnému závěru lze dojít i z analýzy průzkumu z ledna téhož roku, kdy byli respondenti tázáni na stupeň své důvěry v KSČ, která byla i přes stále nepříznivější realitu posledních měsíců nebyvale vysoká. Svou podporu vyjádřilo 50 % občanů, 33 % zaujalo neutrální postoj, 13 % hodnotilo KSČ negativně a pouhých 4 % se k problému nevyjádřilo. Dotazovaní často spojovali své pozitivní hodnocení Dubčekovy garnitury s požadavky, aby vedení usilovalo o obnovení svrchovanosti státu, odchod vojsk a pokračování v reformní linii.²¹ To však stávající stranická a státní reprezentace již z mnoha důvodů nemohla reálně splnit. Rozpor mezi očekáváními občanů a praktickou činností politiků se tak stále prohluboval a dalo se očekávat, že časem se situace znovu vyhroť.

Celkové klima v zemi výrazně ovlivňovalo specifické postavení Slovenska. Reformní proces roku 1968 zde byl částečně motivován jinými hledisky než v českých zemích. Tato diference se projevovala nejen v postojích veřejnosti, zvláště inteligence, ale také ve stranických orgánech. Zatímco v západní polovině republiky se všeobecně obdivovaly ideály demokracie a humanity v duchu TGM, zdůrazňovala se nutnost obnovy lidských a občanských práv

¹⁷ Obsáhlejší charakteristiku jednotlivých deníků a zčásti i časopisů podává GOLAN, G.: c. d., s. 262–269.

¹⁸ K situaci v rozhlasu více GOLAN, G.: c. d., s. 269; JEŠUTOVÁ, E. – NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 21–25.

¹⁹ Zákaz vystupovat se dotkl Vladimíra Škutiny, Karla Kyncla, Ladislava Daneše, Kamily Moučkové, Miloslava Tonningera aj. Po bouřlivých protestech ze strany Koordinačního výboru tvůrčích svazů se dotyční směli vrátit na obrazovku. Viz ÚSD-SKV, f. C I/146, f. C IV/102; CYSAŘOVÁ, J.: *Televize...*, s. 28; CYSAŘOVÁ, J.: *Koordinační...*, s. 34–35 a 47; Nikoli s vyloučením veřejnosti, *Filmové a televizní noviny*, č. 5, 6. 3. 1969, s. 2. Stručná charakteristika poměrů v televizi viz GOLAN, G.: c. d., s. 69–70; CYSAŘOVÁ, J.: *Televize...*, s. 20–28.

²⁰ ÚSD-SKV, f. C IV/119; Názory veřejnosti, *Práce*, 3. 4. 1969, s. 3; Veřejné mínění, *Vlasta*, č. 15, 16. 4. 1969, s. 2.

²¹ ÚSD-SKV, BĀRTA, Miloš: Podkladová studie Pokus o záchranu reformního programu po sborník Československo roku 1968, s. 252–254.

a vzpomínala se první republika, na Slovensku se stal motorem událostí nacionalismus reflektující nerovnoprávné postavení Slovenska v rámci ČSSR, které ještě zvýraznila Novotného centralistická ústava z roku 1960. Požadavek národnostní rovnoprávnosti a s tím související federalizace státu do značné míry zastínily ostatní otázky. Oba národy však pohlížely na otázku federace odlišně. Česká veřejnost i politici se v podstatě ztotožnili s Československem jako svou vlastí, považovali je za svůj národní stát, jehož zánik z vnitřních příčin a nahrazení jiným útvarem si vůbec nedokázali připustit. Pojem československý a český tu splýval v jedno. České obyvatelstvo sice většinou nebylo proti existenci federace, ale často ji chápalo jako nadbytečnost a přistupovalo k ní s lhostejností (když ji Slováci chtějí, tak ať ji mají, hlavně ať to moc nestojí a nerozbují se byrokracie), což slovenská veřejnost přijímala jako odpor k jejím oprávněným požadavkům a nacionální emoce se tím dále jitřily. Slováci tedy neměli (s výjimkou části intelektuálů) na české straně odpovídajícího partnera, který by byl ochoten hájit české národní zájmy v duchu české státnosti.²²

Kořeny slovenské nespokojenosti sahaly poměrně daleko do minulosti a souvisely s politikou, kterou Gottwaldovo a poté i Novotného vedení KSČ vůči východní části státu uplatňovalo již od roku 1948. V představách těchto politiků se slovenská otázka zredukovala pouze na problém ekonomického rozvoje Slovenska, které mělo dosáhnout úroveň českých zemí. Toto zjednodušení doplňovaly teze o postupném sblížování obou národů. Státoprávní aspekty byly odsunuty na okraj a pravomoci slovenských národních orgánů se postupně omezovaly na minimum, což vyvolávalo především mezi slovenskými intelektuály i komunisty odpor.²³

Určité odlišnosti vývoje, které vedly k Pražskému jaru, se v jednotlivých částech republiky projevovaly již v šedesátých letech. Česká inteligence se zájmem sledovala rozvíjející se kulturní život a poněkud rychlejší společensko-politické uvolnění na Slovensku, které tehdy do jisté míry přikrýval svou politikou tehdejší první tajemník ÚV KSS A. Dubček. Ještě nikdy předtím (a bohužel i dlouho potom) se česká veřejnost o slovenské poměry tolik nezajímala. S velkou pozorností sledovala otázku rehabilitace tzv. slovenských buržoazních nacionalistů (hlavně G. Husáka) a slovenské noviny a časopisy,

²² K postojům obou národů k federaci více RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 230–233; JIČÍNSKÝ, Z.: *c. d.*, s. 18; MARUŠIAK, J.: *c. d.*, s. 124–125; PITHART, P.: *c. d.*, s. 116–117 a 124–125.

²³ Obsáhleji o tom píše např. LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjari: Politický, ekonomický a kulturní vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava 2002, s. 73–94.

především *Kultúrny život*, v němž se objevovalo více kritických a nekonformních článků. Okolo tohoto časopisu se postupně zformoval opoziční antinovotnovský blok, který značně působil na slovenské veřejné mínění. Vedení KSS jej tolerovalo a využívalo ve svém mocenském boji proti pražskému centralismu i Novotnému osobně. Na druhé straně byl tento blok orientován spíše nacionálně a řada jeho protagonistů v jiných otázkách nezastávala příliš radikální stanoviska. V mocenské špičce KSS byla situace obdobná, což mělo na pozdější události nezanedbatelný vliv.²⁴

Slovenská otázka se stala rozbuškou roku 1968, ale rozdílný národní pohled na další vývoj se projevil již dříve, zvláště mezi intelektuály a kulturní obcí. Jako ukázka může posloužit IV. sjezd Svazu československých spisovatelů v červnu 1967. Na rozdíl od českých autorů (Václava Havla, Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy, Milana Kundery, Pavla Kohouta), kteří vystoupili se silně kritickými příspěvky vůči režimu, zachovali slovenští literáti mlčení jednak z neinformovanosti a pocitu, že se Češi domluvíli předem, jednak z nesouhlasu s ideovým zaměřením příspěvků (první republika, vztah Čechů ke světu aj.).²⁵

V KSČ slovenský problém vybuchl s veškerou silou po martinských událostech v srpnu 1967, kdy při návštěvě Slovenska Novotný (o němž se všeobecně vědělo, že Slováci neměl rád) neohrabaně napadl Matici slovenskou a několikrát urazil národní citění Slováků. Popudil tak proti sobě slovenskou část ústředního výboru, která pak výrazně přispěla k jeho pádu.²⁶

V roce 1968 nedosáhl demokratizační proces na Slovensku zdaleka takové intenzity jako v českých zemích. Nacionální nálady a myšlenka federace se staly spojujícím prvkem slovenské veřejnosti i komunistů. Česko-slovenský nesoulad v této záležitosti přerostl na jaře 1968 v širší spor o priority

²⁴ MARUŠIAK, J.: *c. d.*, s. 122–123; LALUHA, Ivan: *Alexander Dubček – politik a jeho doba*. Bratislava 2000, s. 31; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 191–209. O úloze, kterou sehrál týdeník *Kultúrny život* při rozšiřování opozičních stanovisek, o obsahu jeho článků a četných konfliktech se stranickými orgány informují LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 130–131, 306–312 a 316; dále ještě úvodní studie sborníku *Kultúrny život a slovenská jar...*, s. 20–32.

²⁵ Ke sjezdu blíže RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 210–212; JUNGSMANN, M.: *c. d.*, s. 232–240; BLÁHOVÁ, Kateřina: Mezi literaturou a politikou: Souvislosti českého literárního života 1958–1969. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9/2002, č. 3–4, s. 513–514; PITHART, P.: *c. d.*, s. 110–112; LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 327–330. Existují i samostatné práce, viz KAPLAN, Karel: *Všechno jste prohráli*. Praha 1997; HAMŠÍK, Dušan: *Spisovatelé a moc*. Praha 1969.

²⁶ Viz LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, E.: *c. d.*, s. 142–144; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 213–214.

reformního procesu, tedy ve známou otázku demokratizace versus federalizace. Slovenská strana chápala federalizaci a národní rovnoprávnost jako vlastní jádro a podstatu demokratizačního procesu a nové uspořádání státu jednostranně upřednostňovala. Problematika obecné politické demokracie tu i z historických příčin stála v pozadí. Naproti tomu čeští intelektuálové chápali federalizaci jako integrální složku série demokratických změn, v níž jí ale nepřirážovali prioritní roli. Poukazovali na to, že federalizace sama o sobě bez celkového uvolnění poměrů neodstraní příčiny rozporů mezi oběma národy. Zdůrazňovali, že podstata věci je v dosavadním politickém systému, který neumožňoval svobodně vyjadřovat vůli nejen slovenskému, ale ani českému národu.²⁷

Podpora českým názorům na vztah demokratizace a federalizace zaznívala v KSS (hlavně v Bratislavě) a v části slovenské kulturní obce, zejména mezi spisovateli sdruženými okolo časopisu *Kultúrny život* (Jozef Bob, Pavol Števec, Peter Karvaš, Zora Jesenská, Dominik Tatarka, Július Strinka aj.). V dubnu 1968 se v jeho redakci otevřeně střetli „demokraté“ s „federalisty“ a konflikt vyvrcholil odchodem „federalistů“ Ladislava Novomeského, Vojtecha Mihálíka a Vladimíra Mináče (poslední dva se pak výrazně angažovali za normalizace) do obnoveného *Nového slova*, které podporovalo především Husákovu nacionálně orientovanou platformu.²⁸ Demokraté na rozdíl od českých zemí ve slovenské inteligenci převahu nikdy nezískali.

Občanská společnost a její aktivity se na Slovensku rozvíjely pomaleji. Podobná situace panovala i v KSS. V porovnání s českými zeměmi zde měl reformní blok o dost slabší pozici. Konzervativcům akceptace nacionálních hesel a myšlenky federace, kterou ovšem chápali spíše jako posílení pravomocí slovenských stranických orgánů (tedy své vlastní), umožnila udržet řadu významných pozic (Vasil Bilak se stal díky Dubčekovi prvním tajemníkem ÚV KSS). Přestože vzedmutá nacionální vlna hlubší názorové diferenciaci na jednotlivé proudy bránila, postupně uvnitř KSS vykrytalizovala tři křídla: Konzervativní směr v čele s Bilakem instrumentálně podporoval

²⁷ JIČÍNSKÝ, Z.: c. d., s. 18–19; GAŠPIERIK, Lubomír: Vybrané problémy diferencii slovenského a českého reformního pohybu v roce 1968. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Banská Bystrica 1997, s. 211–212.

²⁸ Více k tomu *Kultúrny život*, č. 17, 26. 4. 1968, s. 3, *Čo sa vlastne stalo?*, *Kultúrny život*, č. 18, 3. 5. 1968, s. 3; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 226–230; ŠTEFANSKÝ, Michal: Slovenská spoločnosť v roku 1968. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*. Bratislava 1997, s. 223; KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968*, 1. díl – Obrodný proces. Praha 1993, s. 77; PITHART, P.: c. d., s. 113–114 a 118–119; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 32; *Kultúrny život a slovenská jar...*, s. 29, 56, 112–114.

federaci, důsledně federalistická skupina spjatá s Husákem prosazovala v tomto období také určité demokratické úpravy; úsilí o nové státoprávní změny je do jisté míry sice spojovalo, ale oba směry spolu bojovaly a poměr sil se rychle přesouval na stranu Husákovy frakce. V pozadí za nimi pak stála občanská demokratická skupina kolem časopisu *Kultúrny život*, která na rozdíl od obou předchozích neměla výrazné pozice ve stranickém aparátu.²⁹

Slabší rozvinutost reformního hnutí a nedostatečná diferenciac slovenské společnosti měla své základy i v socioekonomických faktorech. V rámci ČSSR mělo Slovensko do jisté míry postavení periferie, bylo hospodářsky i kulturně zaostalejší. Proces sociální modernizace tu byl pomalejší. Instituce občanské společnosti byly mnohem méně rozvinuté a demokratické hodnoty zde neměly takový význam jako v českých zemích. Proto ve východní části republiky více přetrvávaly konzervativní postoje spočívající především v nedůvěře ke změnám a ve větší připoutanosti k tradicím. V roce 1968 značná část slovenských občanů neprojevovala své politické postoje, v liberalizaci společnosti viděla ohrožení svých životních jistot a občanské svobody nežádala, protože neměla představu, co v praxi znamenají. Za verbální podporou reformu se často skrývaly i kritičtější postoje. Lhostejnost vůči demokratizačnímu procesu nebyla výjimkou.³⁰

Srpen 1968 vnímala většina stranického slovenského členstva i veřejnosti stejně jako v českých zemích, ale na rozdíl od západní části státu se častěji objevily i ojedinělé opačné hlasy, hlavně mezi funkcionáři KSS ve venkovských okresech středního a východního Slovenska.³¹

Normalizace probíhala na Slovensku do dubna 1969 s větší intenzitou a menším odporem. Vedení KSS převzal Gustáv Husák, který po Srpnu rychle pochopil, že s reformami je konec a snažil se ofenzivní normalizační politikou zlepšit své pozice v boji o nástupnictví po Dubčekovi. Zpočátku mohl využít své glorioly mučedníka padesátých let, stylizace pragmatického politika a značné popularity i autority mezi slovenskými komunisty a veřejností. Podařilo se mu rychle eliminovat Bilakovo křídlo i reformní okruh kolem *Kultúrneho života* a pomocí nacionální rétoriky (např. boj o J. Smrkovského) situaci na Slovensku vcelku pacifikovat a neutralizovat reformní hnutí. Rychle sjednotil do jednoho šiku slovenské členy ÚV KSČ, dosadil své příznivce na významná místa a postupně ovládl KSS, což mu umožnilo sledovat vlastní záměry. Z Husákovy bloku se během podzimu 1968 stal výrazný celostátní

²⁹ KURAL, V. a kol.: c. d., s. 92–94; JIČÍNSKÝ, Z.: c. d., s. 19.

³⁰ K demografickým a socioekonomickým faktorům více MARUŠIAK, J.: c. d., s. 127–131.

³¹ MARUŠIAK, J.: c. d., s. 115; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 235.

mocenský faktor, který nešlo přehlížet a postupně bez něj ani nic prosadit. Na sklonku zimy 1969 již vedení KSS začalo zasahovat proti reformním komunistům, které adresně kritizovalo a odvolávalo z funkcí ve stranickém aparátu.³² V českých zemích takové postupy zatím nepřipadaly v úvahu.

Situace v zemi na východ od řeky Moravy se uklidňovala. Demonstrace a stávky byly výjimečným jevem, cenzura přitvrzovala. Slovenská veřejnost byla do značné míry uspokojena realizací federalizace a o ostatní otázky nejevila takový zájem nebo je pocítovala s odlišnou naléhavostí. Dokazuje to průzkum veřejného mínění z ledna 1969. Zatímco v ČSR 68 % dotázaných kladlo ve svých novoročních přáních republice na první místo vzájemně spojené požadavky obnovení svrchovanosti země, odchodu sovětských vojsk a pokračování v polednové politice, v SSR to bylo pouze 54 % respondentů. Na Slovensku se v žebříčku hodnot dostal na první místo mír (22 %), který skončil v českých zemích až na čtvrtém místě (16 %). Určitá odlišnost politických postojů je patrná i v míře důvěry v KSČ, kterou ve východní části republiky podporovalo 68 % respondentů oproti 43 % v části západní.³³ Zrcadlil se zde politický kapitál, který KSS získala během roku 1968, kdy se výrazně angažovala za federaci, a také rostoucí pasivita, s níž slovenské obyvatelstvo přijímalo normalizační proces. Pasivitu dobře ilustruje anketa z dubna 1969, kdy 34 % respondentů vyjádřilo lhostejný postoj k uskutečněné federaci, což bylo dokonce o 4 % více než v českých zemích.³⁴

Do jarních měsíců 1969 vstupovalo Slovensko konsolidovanější a s téměř jednotným politickým vedením. Tento vývoj byl pozorně sledován sovětskou špičkou, již se situace na Slovensku zdála daleko příznivější k zásadním politickým změnám. Slovensko se tak podle představ Kremlu mělo stát garancí návratu Československa do socialistického tábora.

Dalším významným faktorem značně ovlivňujícím dění v republice byly poměry uvnitř vládnoucí KSČ. Charakterizoval je odlišný vývoj v základních organizacích a ve vrcholných orgánech strany.

³² Jako příklad může posloužit odvolání vedoucího ideologického oddělení ÚV KSS M. Kusého, které G. Husák 12. března 1969 na zasedání ÚV KSS zdůvodnil slovy, že „robit zlú službu strane,... doslova zaplavoval slovenskú a českú tlač, rozhlas i televíziu článkami a prejavmi, v ktorých v podstate preberal pravicovo-oportunistické hľadiská k mnohým závažným otázkam politiky našej strany... Je nevyhnutelné sa od jeho nesprávnych názorov verejne distancovať“. Viz Cesta od mimoriadneho zjazdu Komunistickej strany Slovenska, *Pravda* (Bratislava), 13. 3. 1969, s. 4; ŠTEFANSKÝ, Michal: Invázia, okupácia a jej dôsledky. In: *Slovenská spoločnosť...*, s. 149–150.

³³ ÚSD-SKV, f. C IV/124; ÚSD-SKV, BARTA, M.: Podkladová studie..., s. 252–253.

³⁴ MARUŠIAK, J.: c. d., s. 127.

Pohyb v členské základně KSČ korespondoval s obecným vývojem ve společnosti, proreformní postoje i zde převažovaly. Kleslo přijímání nových členů a jednotlivci vystupovali ze strany, ale aktivita základních organizací zůstávala stále značně vysoká, především na Slovensku. V popředí diskusí na výročních členských schůzích probíhajících v zimě 1969 zůstávaly politické otázky, v nichž většina příslušníků strany zastávala v podstatě stejná stanoviska jako veřejnost. Řadoví členové KSČ projevovali nesouhlas se setrváním zkompromitovaných konzervativních politiků na vedoucích místech, s odkládáním stranických sjezdů a voleb do zákonodárných orgánů, kritizovali nedostatečnou vnitrostranickou informovanost i československou neúčast na sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie. Diskuse i volby výborů základních organizací ukázaly, že jednoznačná většina členů KSČ stojí za reformami. Tento dojem ovlivnila skutečnost, že jejich odpůrci se málokde odvážili otevřeně vystoupit. Přesto značné pozice v základních organizacích získali především na Slovensku a v menší míře také v českých zemích i pragmatici blízcí Husákovi a Štrougalovi.³⁵

V přímém rozporu s náladami a přáními obyvatelstva se vyvíjely poměry v mocenských orgánech KSČ. Nejprve však je třeba pokusit se charakterizovat a obecně vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými skupinami uvnitř KSČ, které se zformovaly před a v průběhu roku 1968. Jejich označení bývají v literatuře různá a o jejich povaze se vedou spory, proto zde zvolené termíny i klasifikace jsou do jisté míry orientační. Několik typických společných rysů ale můžeme vysledovat. Všechna křídla byla volnými nepevnými uskupeními lidí podobných, nikoliv však identických názorů. Názorovou heterogennost doplňovala i odlišná profesní a sociální prostředí, z nichž jednotliví představitelé vycházeli. Žádné křídlo nedisponovalo dominantním charismatickým vůdcem, ani nevytvářelo jediné organizační centrum. Každá skupina měla určité představy o dalším vývoji ve státě, všem ale chyběl vypracovaný konkrétní detailní program. Všechny zůstávaly na socialistické myšlenkové bázi a působily uvnitř systému ve stranických orgánech, společenských institucích a sdělovacích prostředcích.³⁶

Klasifikační hlediska se během roku 1968 několikrát proměnila. Z toho vyplývala i značná personální propustnost – řada osobností plynule přecházela z jedné frakce do druhé, a to nejen pod vlivem momentální situace, ale i názorů a představ jednotlivých protagonistů o dalším vývoji. Nelze zapomínat ani na obyčejný kariérismus. Původní dělení z přelomu

³⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 304, s. 237–241; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 48; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 157–158.

³⁶ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 66.

let 1967/1968 na Novotného přívržence a odpůrce – lidi diametrálně odlišných postojů k jakékoliv další otázce – se na počátku jara 1968 transformovalo v dělení nové, v němž hlavní roli hrála otázka reformu a s tím související další mocenský boj. I nyní mezi zastánci změn (radikální reformátoři, umírnění reformátoři, technokraté) a jejich protějšky (konzervativci) neexistovala ostrá dělicí čára. Reformátoři neměli zcela jasno v rozsahu i hloubce reformu a zdaleka ne všichni podporovali všechno. Ani konzervativci neodmítali některé úpravy.

Po okupaci, kdy se boj za reformy změnil v úsilí o obnovení plné suverenity republiky a obranu demokratických hodnot i základních národních zájmů Čechů a Slováků, označení progresivní a konzervativní ztratilo zčásti svůj původní smysl. Nové uspořádání charakterizoval totiž nejen postoj k obrodnému procesu, ale daleko více než dříve i míra ochoty hájit a prosazovat sovětské zájmy. Diferenciace se na podzim 1968 prohlubovala a mocenský boj sílil.³⁷

Významnou skupinu uvnitř strany tvořili radikální reformátoři (demo kraté), kteří po Srpnu získali v ÚV KSČ asi třicetičlenné zastoupení. Pocházeli takřka výhradně z českých zemí a působili převážně v oblasti výroby, vědy, kultury a školství. Díky tomu si udrželi značný kontakt s veřejností a schopnost společenské reflexe. Měli obecně vyšší úroveň vzdělání (většinou vysokou školu) než konzervativci a mnozí byli v ÚV KSČ nováčky kooptovanými z delegátů vysočanského sjezdu. Nebyli bezprostředně spojeni se zločiny padesátých let (část jimi byla i postižena) a za Novotného nezastávali významné funkce. Do strany vstupovali většinou jako velmi mladí bezprostředně po válce a často se s entuziasmem vrhli do budování socialismu podle stalinského vzoru. Postupná ztráta iluzí, poznání zločinnosti zakladatelského období režimu i vědomí prohlubující se společenské a ekonomické stagnace je v šedesátých letech přivedly k reformním idejím.

Reformátoři vyjadřovali svými postoji myšlenky Pražského jara, přesvědčením zůstávali převážně marxisty, ale postupně se ideově a tím i politicky rozcházeli s leninským pojetím ideologie a společnosti, protože odmítali silovou mocenskou podobu strany, absolutizaci násilí jako politického prostředku v boji proti opozici vnitrostranické i společenské. Odvrhli tedy oficiální interpretaci marxismu-leninismu, požadovali humanizaci systému a jeho výraznou demokratizaci. Zdůrazňovali specifika československých podmínek v porovnání se SSSR a odvolávali se na domácí demokratické tradice

³⁷ VALENTA, J.: c. d., s. 38–39; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 16–17.

a sílu socialistického hnutí. Chápali společnost nikoliv jako předmět stranické manipulace, ale jako subjekt politického vývoje. Byli pro co nejširší účast občanů na veřejném životě a proklamovali svobodu projevu. Zastávali názor, že jedině získáním přirozené podpory lidí si KSČ může nárokovat vedoucí úlohu ve společnosti a řídit stát. Někteří se přikláněli i k politické pluralitě. Souhlasili s ekonomickou reformou v Šikových intencích, která představovala jedinou výrazněji propracovanou koncepci změn.

Vlastní postoje zaujímal také k aktuální politické situaci a po Srpnu se jejich stanoviska stále více radikalizovala. Jednoznačně odmítali teze o existenci kontrarevoluce v létě 1968 a zdůrazňovali, že KSČ měla dostatek vlastních sil zmařit případný pokus o změnu společenského řádu. Vstup vojsk odmítali. Racionálně uznávali (až na výjimky jako například František Kriegel nebo Jaroslav Šabata) kompromis moskevského protokolu, ale nebyli ochotni strávit jeho překračování. Upozorňovali, že občané další restrikce nepochopí a že tím může být vážně oslabena autorita KSČ vydaná v posledním roce. Napadali proto ústupnost Dubčekova vedení a nedostatečnou vnitrostranickou i oficiální informovanost. Ohrazovali se proti činnosti časopisu *Zprávy* a rozhlasové stanice Vltava. Posilovali tak odpor společnosti proti sovětskému tlaku. Neměli však po Srpnu dostatek politických sil k rozhodným činům a jejich reálný vliv postupně slábl.

Mezi nejvýznamnější představitele tohoto směru v ÚV KSČ patřili František Kriegel, Karel Kosík, Ota Šik, František Vodsoň, Jiří Hájek, František Pavlíček, Alfréd Černý, Václav Slavík, Oldřich Starý, Marie Miková, Vladimír Kabrna, Vladimír Kadlec, Josef Borůvka, Josef Macek, Martin Vaculík aj.³⁸ Z ostatních politiků je možno k nim zařadit Miroslava Galušku, Josefa Pavla, Vilibalda Bezdíčka a další. Velkou oporu demokratického směru představovaly řady radikální komunistické inteligence seskupené kolem městských výborů KSČ v Praze i v Bratislavě a v krajských výborech strany v Brně a v Ostravě. Nejrazantnější proud demokratů byl spjat s Koordináčním výborem tvůrčích svazů, s vědeckými a školskými pracovišti. Z výrazně se prezentujících osobností zde můžeme jmenovat například Jaroslava Šabatu, Jana Procházku, Jiřího Hanzelku, Antonína J. Liehma, Pavla Kohouta, Ludvíka Vaculíka, Františka Šamalíka, Ludvíka Pacovského a mnoho jiných. Představitelé radikální frakce často vystupovali ve sdělovacích prostředcích, kde jim byli oporou nejen ředitelé rozhlasu a televize Zdeněk Hejzlar a Jiří Pelikán (oba do září 1968), ale

³⁸ S nimi byl četnými osobními vazbami úzce spjat člen ÚV KSČ a rektor Vysoké školy politické Milan Hübl, který proto bývá často vnímán jako radikál, ačkoliv v mnoha ohledech zastával spíše umírněné postoje. Tato okolnost sehrála značnou roli v dubnu 1969.

i naprostá většina novinářů a publicistů, z nichž někteří se také zařadili mezi významné propagátory reformního kurzu (Jiří Lederer, Jiří Hochman, Luděk Pachman, Vladimír Škutina, Jiří Kantůrek, Kamila Moučková, Jiří Ruml, Karel Kyncl, Vladimír Blažek, Věra Štovičková, Jan Petránek aj.). Nositelé myšlenek Pražského jara si v řadě případů získali sympatie veřejnosti, nikoliv však stranického aparátu. Někteří z nich ale neměli příliš smyslu pro politickou taktiku a kompromis, prezentovali své postoje s velkou razancí a objektivně tím komplikovali postavení Dubčeka vedení vůči zahraničním partnerům.³⁹

K značně radikální skupině progresistů se postupně přimykali umírnění reformátoři, tzv. centristé.⁴⁰ Vycházeli z podobných kruhů a prošli do značné míry identickým vývojem jako demokraté, ale na rozdíl od nich měli výraznější podíl ve stranickém aparátu a někteří již za Novotného působili ve významných stranických i státních funkcích. I oni uznávali nezbytnost řady reforem, ale většinou neuvažovali o zásadní modifikaci systému a změny chtěli provádět postupně. Zdaleka nebyli tak vstřícní, pokud šlo o politické otázky. Střetávala se v nich na jedné straně vůle skutečně humanizovat a demokratizovat socialismus a na straně druhé víra v SSSR spojená se zátěží starých dogmat, jichž se nedokázali zcela zbavit. Trvali na vedoucí úloze strany, kterou chtěli provádět lépe a demokratičtěji, ale v žádném případě se jí nemínili vzdát. Každý pokus o útok na ni by odráželi i postihovali. Navíc tuto skupinu tvořili hlavně profesionální politikové sledující své ambice a tento faktor hrál v jejich jednání nemalou roli. Zdá se, že řada z nich ani nebyla schopna odhadnout, jak dalekosáhlé změny Leden vyvolá. Byli překvapeni a postupně strženi společenským pohybem, kterému ustupovali, a mnozí pod jeho tlakem začali zastávat radikálnější stanoviska. Je otázkou, nakolik byla upřímná. I mezi jednotlivými členy vedení existovaly určité rozdíly v míře jejich otevřenosti. Radikálnější část představovali jen Josef Smrkovský a zčásti Čestmír Císař, zdrženlivější byli Alexander Dubček, Oldřich Černík, Bohumil Šimon, Josef Špaček, Zdeněk Mlynář, Štefan Sádovský. Umírněnou platformu podporovala značná část aparátu i nově zvolených krajských a okresních výborů KSČ.⁴¹

³⁹ Charakteristikou radikálního (ač tento pojem neužívají) reformního proudu, jeho názory, vznikem a vývojem se obsáhleji zabývají BARTA, M.: *Pokus...*, s. 27–29; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 66–71, 79 a 86; RENNERT, H. – SAMSON, I.: *c. d.*, s. 53–58, 77 a 80; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 29.

⁴⁰ Pojem centrismus zmiňuje přibližně v tomto smyslu Zdeněk Mlynář při popisu postupů a myšlení členů Dubčeka vedení KSČ i svých vlastních názorů po lednu 1968. Od něj výraz centristé odvozuji a používám zhruba ve stejném významu. MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*. Praha 1990, s. 104–152.

⁴¹ KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 88; VALENTA, J.: *c. d.*, s. 38.

Po Srpnu se centristická frakce postupně rozpadala a ztrácela na významu. Vliv aktuálních událostí sbližoval část jejich příslušníků (Smrkovský, Mlynář) s radikálními demokraty, jiní (Černík, Císař, Sádovský) se vzdalovali reformní politice a zaujímal z různých důvodů kompromisní postoje. Dubček, který se s Šimonovou a Špačkovou podporou snažil udržet „zlatou střední cestu“, kolísal mezi nimi a jeho izolace se zvolna zvětšovala.⁴²

Speciální obtížně zařaditelnou skupinou jsou tzv. technokraté s významnými pozicemi v politických a ekonomických funkcích a s oporou v hospodářské a technické inteligenci. Jejich cílem byla prosperita a modernizace společnosti, které chtěli dosáhnout odstraněním primitivního rovnostářství a vytvořením nových kvalifikovaných elit. Proto hledali racionální způsob politického řízení, přičemž společenskou stránku věci a tedy i zájmy jednotlivých sociálních skupin podřizovali stránce technické. Pragmaticky proto schvalovali Leden a Akční program, protože přijatá opatření považovali v daném okamžiku z hlediska dlouhodobého vývoje za prospěšná. Po lednu 1968 splynuli s oběma křídly reformátorů v jednotný progresivní proud. Od radikálního směru se nejvíce lišili svým přístupem k demokracii, kterou chápali nikoli jako jeden z cílů, ale pouze jako prostředek k racionalizaci společenských vztahů, a proto byli ochotni demokratické trendy v srpnu 1968 potlačit. Mnozí z nich byli ovlivněni i tradiční komunistickou ideologií a některé projevy Pražského jara nedokázali vstřebat. Na podzim 1968 pak docházeli k závěru, že situaci se podaří vyřešit, jen pokud budou občané ČSSR pacifikováni mocenskými prostředky a bude nastolena jakási osvícená diktatura. Teprve potom bude možné nastoupit cestu vědecko-technické revoluce a řešit socioekonomické otázky a posléze i rozvinout demokracii. To však uskutečnění prvního kroku fakticky vylučovalo. Navíc s těmito názory byli představitelé technokratismu po vstupu vojsk občanů vnímáni jako konzervativci a někteří i jako zrádci. Právě technokratismus začal po Srpnu sbližovat lidi z opačných stran stranického kolbiště. S odstupem času se ukazuje, že se stal můstkem mezi reformátory a jejich protivníky, po kterém se směrem ke konzervativcům mnozí vydali. Mezi nejvýznamnější představitele, kteří tento přechod prodělali, patřil již před Srpnem Alois Indra a od podzimu 1968 stále více i Lubomír Štrougal.⁴³

Po srpnu 1968 se z části centristů, technokratů, některých osob inklinujících ke konzervativcům i z nevyhraněných lidí, kteří se do okupace drželi poněkud v pozadí (třeba Jozef Lenárt), zformoval tzv. realistický proud, snad

⁴² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 17–18.

⁴³ K otázce technokratismu více BARTA, M.: *Pokus...*, s. 26–27; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 68.

ze všech nejvíce heterogenní a nejméně vyprofilovaný. L. Štrougal jeho existenci sice nepopírá, řadí do něj sebe a Husáka, ale jeho význam bagatelizuje a neví, koho by měl ještě do něj zařadit (snad vyjma několika ministrů).⁴⁴ Je pravda, že realisté skutečně jako jednotná názorová platforma a monolitně vystupující mocenský blok nikdy neexistovali, jednalo se pouze o neorganizovaný okruh osobností s přibližně shodnými základními koncepčními názory. Jeho představitelé uznávali nutnost Ledna, verbálně setrvali na Akčním programu a byli ochotni k některým reformám, politicky však stáli za mocenským monopolem KSČ. Po okupaci rychle pochopili, že s reformou je konec. Řada z nich byla pragmatiky moci a oportunisty rychle reagujícími na změnu situace, kteří v zájmu zachování svých pozic přistoupili na spolupráci se SSSR a vzdalovali se progresistům, byť nechtěli obětovat úplně všechno, odmítali excesy a pokoušeli se v mezích možností uchovat alespoň jisté minimum z proklamovaných úprav. V motivech jejich jednání se prolínal kariérismus a snaha udržet se u moci s přesvědčením, že oni sami, pokud zůstanou na svých místech, jsou pořád lepší variantou než zkompromitování a v řadě případů nekompetentní konzervativci. Lze snad říci, že jejich pojetí normalizace by se pravděpodobně podobalo Kádárovým postupům v Maďarsku od počátku šedesátých let. Svůj význam mohly mít i psychologické faktory, protože řada představitelů realistů byly v zásadě osobnosti celoživotně spjaté s politickou činností, která pro ně představovala životní náplň, již se nechtěli vzdát. A nelze zapomenout ani na obyčejný strach z odplaty a existenční nejistoty.

S myšlenkou kádárizace si pohrával také Zdeněk Mlynář. V říjnu 1968 Dubčekovi navrhl, aby spolu s ostatními reformátory odstoupil z funkcí a předal moc Černíkovi a Štrougalovi (ve funkcích prvního tajemníka a premiéra), kteří by získali důvěru Sovětů, prosadili normalizaci na maďarský způsob a zabránili tak Husákovi a konzervativcům okolo Bílaka získat moc. Mlynář svůj návrh předložil rovněž Smrkovskému, Špačkovi a Šimonovi, kteří s ním souhlasili. Svůj odchod z pozic ale vázali na stanovisko Dubčekovo, protože bez jeho rezignace plán postrádal smysl. Dubček však návrh odmítl v naivní důvěře, že se mu na říjnových jednáních v Moskvě opět podaří získat důvěru Sovětů. Mlynář poté na listopadovém plénu ÚV KSČ složil funkce.⁴⁵ Spornost Mlynářovy koncepce spočívala především v tom, že se takřka vůbec

nedalo odhadnout, jak na ni Moskva zareaguje. Situace vyhlížela jinak než v roce 1956 a sovětské vedení v čele s Brežněvem se v mnoha ohledech lišilo od establishmentu Chruščovovy éry. Navíc posrpnové vedení KSČ bylo nejednotné a ani další vlastní Černíkův a Štrougalův vývoj nepotvrzuje, že by byli schopni čelit tlaku domácích dogmatiků i Moskvě.⁴⁶

Pozice realistického křídla během zimy 1969 sílily. Realisté ovládli byro pro řízení stranické práce v českých zemích, které přeměnili ve svůj mocenský nástroj a posilovali svůj vliv ve stranickém a státním aparátu, který stále více toužil po klidu, i v bezpečnostních složkách a sdělovacích prostředcích. Nejvýraznější osobností realistického směru byl pravděpodobně L. Štrougal, opatrný taktik vyhýbající se střetům a politik s mimořádnou schopností vnímat proměny politické konstelace. Díky těmto schopnostem se udržel na vrcholu mocenské pyramidy po celá desetiletí. Dobře si dovedl spočítat svou cenu v očích Kremlu jako člověka, který se výrazně neangažoval za reformy na jaře 1968, ani se nezkompromitoval spoluprací s konzervativci při přípravě invaze.⁴⁷ K realistům můžeme ještě přiřadit J. Lenárta, J. Pillera, E. Erbana a postupně také L. Svobodu, Č. Císaře, Š. Sádovského a O. Černíka, který však i nadále poměrně úzce spolupracoval s A. Dubčkem.

Zvláštní pozici u realistů zaujímal Gustáv Husák, kolem něhož se soustřeďovali slovenští členové ÚV KSČ. Na listopadovém plénu roku 1968 energicky bránil reformní politiku, odmítl kritiku ze strany ultrakonzervativních sektářů a ústup od reform charakterizoval jako dočasný. Zároveň však na rozdíl od Dubčka napadl praktické politické směřování od ledna 1968, protože vedlo k oslabení mocenských pozic strany i její ideologické dominance. Důslednou reformu odmítl jako fantazii a politický avanturismus. Požadoval ovládnout sdělovací prostředky, mocenskými nástroji zasáhnout proti narušitelům zákona a odstranit polednové deformace. Husákův projev byl nejvýraznější událostí celého listopadového pléna. První tajemník ÚV KSS se prezentoval jako rázný pragmatický politik vycházející z tvrdé reality a s jistou koncepcí. Sjednocením slovenské části ÚV okolo sebe utvořil silný blok, bez něž již velmi brzy nebylo možné nic prosadit.⁴⁸ Od listopadu 1968 Husák postupně vytvářel vlastní projekt normalizace s realistickými a konzervativními prvky, který ho v dubnu 1969 vynesl k moci.

⁴⁴ ÚSD-SKV, Rozhovor s Lubomírem Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 16–17.

⁴⁵ Podle Mlynářova názoru to byl jediný způsob jak zabránit „ofenzivě stalinské spodiny a sovětské agentury v KSČ, [tomu], že celá KSČ nebude nakonec rozbita a do budoucna vůbec vyražena jako strana schopná reformního vývoje“. MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 271–273.

⁴⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 40; RENNER, H. – SAMSON, I.: c. d., s. 105.

⁴⁷ Bližší Štrougalovu charakteristiku najdeme v ÚSD-SKV, Rozhovor s Josefem Špačkem, 5. 2. 1990, s. 13 a 7. 3. 1990, s. 15–16; ÚSD-SKV, Rozhovor s Čestmírem Císařem, 22. 3. 1990, s. 6–7; KAPLAN, Karel: *Mocní a bezmocní*. Toronto 1989, s. 178–179.

⁴⁸ BARTA, M.: *Pokus...*, s. 29–30.

Odmítavý postoj k reformě zaujímal konzervativci (dogmatici, „zdravé síly“) reprezentovaní asi patnáctiprocentní menšinou v ústředním výboru KSČ. Celkově s nimi byla různými, především sociálními vazbami svázána asi šestina až pětina obyvatelstva a zhruba 10 % aktivních členů komunistické strany (i když konzervativní postoje jich veřejně deklarovalo daleko méně). Jejich základnu tvořili většinou představitelé stranického, státního, bezpečnostního i hospodářského aparátu za Novotného vlády, kteří měli zájem na zachování starých pořádků. Představovali prakticky parazitní vrstvu společnosti vynesenu k moci únorem 1948 a po dlouhá léta se udržující u vesla. Charakterizovalo je sepětí s tradičními, nyní kritizovanými metodami direktivního řízení politických a ekonomických otázek i podíl na spáchaných zločinech. Často jim chyběla dostatečná kvalifikace, vzdělání i kulturní úroveň. Názorově vycházeli převážně z omezeného počtu jednou daných pouček zvulgarizovaného marxismu-leninismu stalinské éry a ze schematických představ majících svůj původ v realitě Sovětského svazu. Komplikované změny šedesátých let a Pražského jara nedokázali pochopit, natož akceptovat. Leden uvrhl tuto skupinu lidí s nedostatečnou adaptabilitou na nové poměry do ideové i politické nejistoty a ještě je existenčně ohrozil. Mnozí museli po četných útocích opustit své funkce. Nebezpečí, které polednový vývoj znamenal pro jejich sociální zájmy a životní úroveň, konzervativci ztotožnili s ohrožením celé společnosti a v obrodném procesu spatřovali pokus o návrat k poměrům před únorem 1948. Negativní zkušenosti s reformou a odmítavý postoj SSSR k ní se pro ně staly rozhodujícím impulzem k aktivitě. Invazi přivítali jako své vítězství.⁴⁹

Přes tuto skutečnost konzervativní směr netvořil jednotný homogenní celek, i zde byla patrná určitá diferenciací. Jednu část tvořili lidé padesátých let a odstavení novotnovci (starokonzervativci), kteří před srpnem 1968 většinou nehráli příliš významnou roli při přípravě invaze. Druhou část představovali ti, kteří před Lednem působili ve funkcích, ale s Novotného politikou z různých důvodů nesouhlasili a aktivně se zasadili o jeho svržení. Někteří zpočátku podporovali umírněný reformní program i Dubčeka, ale během krátké doby otočili (od toho označení neokonzervativci). Důvodů najdeme hned několik. Část se osudově svázala se Sovětským svazem a nelibost Moskvy vůči změnám byla pro ně rozhodujícím kritériem (Bíla). Jiní přešli na dogmatické pozice kvůli osobním útokům ze strany radikálních reformátorů

⁴⁹ K rysům konzervativců více BARTA, M.: *Pokus...*, s. 16–17 a s. 25–26; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 64–66.

(Indra, Kolder). Rozhodující ale byl strach, že na nadcházejícím mimořádném sjezdu nebudou znovu zvoleni do svých funkcí. Záchranu jim skýtal jedině totální zvrát situace, který mohla uskutečnit jen Moskva, a tak urychleně vstoupili do jejich služeb.⁵⁰

Účast na samotné invazi skončila pro konzervativce fiaskem, naprostou diskreditací a izolací. Mnozí přišli o své funkce a stáhli se načas do pozadí. Změna situace po srpnu je však rychle oživila a stmelila. Od počátku podzimu 1968 vystupovali s jednotnou politickou linií, jejímž cílem bylo vrátit společnost před Leden a pomstít se za utrpená příkoří. Byli sice nepočetní, ale jejich činnost, síla a agresivita rostla úměrně se sovětskou podporou a vyvolávala odpor československé veřejnosti, s jejímiž přáními a postoji byla v naprostém rozporu.

Konzervativní předáci udržovali kontakty s představiteli SSSR, se sovětskou ambasádou v Praze, s příslušníky Střední skupiny sovětských vojsk v Československu a s KGB. Sovětskými orgány byli do značné míry řízeni a finančně podporováni. Různými metodami, hlavně sliby, penězi a připomínáním temné minulosti, se Kremlu podařilo sjednotit navzájem značně rozhádané konzervativní činitele, zapojit novotnovce i „ultras“ a postupně vytvořit koordinovaný blok, jehož nebezpečnost rychle gradovala. Z mnoha svědectví (včetně Černíkova a Štrougalova) vyplývá, že hlavním organizátorem a sjednotitelem byl Bíla, kterému se podařilo zatlačit do pozadí Indru, svého největšího konkurenta, a získat (po Brežněvově nátlaku) v listopadu 1968 významnou pozici tajemníka ÚV KSČ pro mezinárodní otázky. Poté zcela v intencích Moskvy a ve spolupráci s některými lidmi z aparátu ÚV KSČ a ÚV KSS začal budovat regionální struktury konzervativců na krajské, okresní a místní úrovni nejen ve stranických orgánech, ale i ve státním aparátu a masových organizacích. Významnou roli tu sehrál Svaz československo-sovětského přátelství (SČSP) rychle přeměněný v jednu z nejdůležitějších základů dogmatiků. Postupně se tak mělo zformovat jakési paralelní centrum moci.⁵¹

⁵⁰ Více HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 85; VALENTA, J.: *c. d.*, s. 39; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 29. Pojem neokonzervativci v tomto významu používá WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 47.

⁵¹ ÚSD-SKV, Rozhovor s Oldřichem Černíkem, 19. 1. 1990 – Poznámky k úsilí a k práci členů vedení KSČ a čs. státu o zachování polednové politické orientace po vojenské intervenci pěti armád států Varšavské smlouvy po srpnu 1968 (květen 1991), s. 9–12; tamtéž, Rozhovor s L. Štrougačem, 23. 5. 1991, s. 20. Rozhodující Bílaovu pozici v konzervativní frakci dokládají i nedávno objevené sovětské dokumenty přibližující posrpnové kontakty domácích konzervativců se sovětskou ambasádou v Praze. V debatě Karla Hoffmanna a generála Otakara Rytíře s velvyslancem Ivanem Udalcovem 3. února 1969 oba českoslovenští činitelé hodnotili Bíla jako nejvhodnějšího člověka, který je (na rozdíl od Indry) jako jediný schopen stát v čele

Dalším důležitým úkolem, který konzervativní skupina plnila, bylo hledání nové osobnosti pro funkci prvního tajemníka, poté co Biřák sám uznal, že pro svou zkompromitovanost v čele strany být nemůže.⁵² Podle Štrougalova svědectví se konzervativci pokusili o převzetí moci dvakrát: na konci roku 1968, podruhé v únoru 1969.⁵³ Nepodařilo se jim to, přestože měli značnou podporu části vedení KSČ a stála za nimi téměř celá StB, která své smýšlení jednoznačně projevila už v srpnu. Biřák ve svých pamětech naznačuje přípravu puče na zasedání ÚV KSČ v lednu 1969, který nebylo možné uskutečnit.⁵⁴ Konzervativci postupně docházeli k závěru, že klíčem k úspěchu, tedy k izolaci a odstranění reformátorů (radikálů i zbytku umírněných), musí být spolupráce s realisty, ačkoliv řadu z nich považovali za bezpáteříky a pravíkové oportunisty.⁵⁵

Velký vliv na stále se stupňující aktivity dogmatiků vykonávala sovětská ambasáda v Praze, jejíž pracovníci do značné míry tuto činnost řídili a koordinovali ve spolupráci se Střední skupinou sovětských vojsk v ČSSR i s KGB. Velkou úlohu sehráli velvyslanec Stepan Červoněnko a rada Ivan Udalcov. Sovětský titulář na přelomu let 1967–1968 neochvějně podporoval Novotného a od počátku se stavěl k obrodnému procesu zcela negativně. Rychle navázal těsné vztahy se vznikající protireformní koalicí, jejíž lidé přímo dychtili po tom, aby mohli „pravdivě“ informovat kremelské soudruhy o hrozící kontrarevoluci. Vystrašení dogmatici dále posílili velvyslancovy odmítavé názory a zdá se, že jejich podíl na výsledném záporném postoji Kremlu je větší, než se na první pohled jeví. Červoněnko posílal do Moskvy tendenční zprávy, v nichž nebezpečí systematicky zveličoval a řadu informací překrucoval nebo zadržoval. Brežněv od něho nikdy nezískal objektivní pohled na situaci, což

„zdravých sil“. Viz Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii (RGANI), f. 5. op. 61, d. 358, ll. 99–104. Kritický pohled na Indru vyslovil téhož dne také Vilém Nový v rozhovoru s velvyslancem Červoněnkem, když prohlásil, že levice je nespokojena s Indrou, protože nic nedělá a váhá, bojí se vystoupit proti pravici. Tamtéž, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 105–108.

⁵² ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougallem, 23. 5. 1991, s. 20.

⁵³ Tamtéž, s. 13–14.

⁵⁴ BILÁK, V.: c. d., s. 181.

⁵⁵ Jurij Andropov s uspokojením poznamenal v prosinci 1968 na schůzce s Jánosem Kádárem, že „velkým pozitivem je, že zdravé síly ve vedení (Biřák, Indra) pochopily, že proti pravici (Dubček, Smrkovský, Slavík) se musí sjednotit s realisty (Svoboda, Černík, Husák, Štrougal)... Důležité je rovněž to, že pochopily, že i když se Dubček zcela zdiskreditoval, z taktických důvodů je zatím třeba napadat a izolovat jedině Smrkovského“. VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Mezinárodní souvislosti československé krize v letech 1967–1970*, díl 4., sv. 3. (září 1968–květen 1970). Praha–Brno 1997, dok. č. 224, s. 232; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 3., s. 17.

výrazně ovlivnilo sovětské rozhodování.⁵⁶ Udalcov byl mužem mimořádně temné minulosti a pravděpodobně agentem KGB. Původní profesí byl historik, který na počátku padesátých let stál u zrodu konstrukce o buržoazním nacionalismu v KSS a ještě v polovině let šedesátých inspiroval prostřednictvím historika Václava Krále kampaně proti slovenským reformně orientovaným komunistům (hlavně proti Husákovi). Po srpnu aktivizoval domácí agenty KGB a postupně budoval síť donašečů a spolupracovníků v aparátu KSČ i ve státních orgánech.⁵⁷

Konzervativci disponovali také několika časopisy a rozhlasovou stanicí Vltava vysílající ubohou češtinou z území NDR.⁵⁸ Nejznámějším a také nejvýznamnějším plátkem dogmatiků byl v Drážďanech tištěný časopis *Zprávy*. Tento týdeník (do ledna 1969 vycházel nepravidelně) byl založen na konci srpna 1968.⁵⁹ Vydávala jej redakční rada při sovětských (do listopadu se používalo označení spojeneckých) vojskách a byl kolportován různými, často nelegálními způsoby. I když jej vláda úředně nepovolila, ministerstvo vnitra proti jeho šíření nikdy nezasáhlo. *Zprávy* se staly hláskou troubou konzervativců a nejtvrdějších dogmatiků, kteří si zde vylévali žluč. Distribuce tohoto časopisu budila oprávněný odpor většiny veřejnosti ventilovaný prostřednictvím četných rezolucí, a dokonce vyvolávala interpelace v Národním shromáždění.⁶⁰ Jeho obsah byl plný nenávistných útoků proti všemu a všem, kdo byli spjati s Pražským jarem. *Zprávy* neustále polemizovaly s denním tiskem a progresivními časopisy, především s *Politikou*, *Zítřkem*, *Reportérem* a *Listy*. Šířily nehorázné lži a polopravdy, napadaly a odporným způsobem pomlouvaly řadu osobností, nejčastěji Otu Šíka, Eduarda Goldstückera, Emila Zátopka, Jiřího Hájka (byl označen za agenta gestapa jménem Karpeles!), Františka Kriegla, novináře Kamilu Moučkovou, Richarda Honzoviče, Jiřího Pelikána, Ludka Pachmana, Jiřího Lederera a mnoho jiných. Věnovaly svou pozornost autorům tzv. Černé knihy, zástupcům studentského hnutí, které obviňovaly z antisovětismu, ze styků se Západem a mnoha dalších „hříchů“. Informovaly

⁵⁶ Více k činnosti pražské ambasády VALENTA, J.: c. d., s. 109–110; KURAL, V. a kol.: c. d., s. 36–37.

⁵⁷ PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády – Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava 1991, s. 117; PARIS, Miloš: *Fakta ze zákulisí*. Praha 1991, s. 11 a 21–22.

⁵⁸ Vltava vysílala do 12. nebo 13. února 1969. Přesné datum ukončení vysílání se mi nepodařilo určit, jednotlivé údaje se v dostupné literatuře liší. Viz GOLAN, G.: c. d., s. 261; URIANEK, Karel – MICHÁLKOVÁ, Marie: *Československo 1966–1971. Přehled událostí – chronologie*. Praha 1991, s. 437.

⁵⁹ PECKA, Jindřich a kol.: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*. Praha 1996, s. 25.

⁶⁰ VANČURA, J.: c. d., s. 114–115.

také o úspěších socialistických zemí, které konfrontovaly s „hrůzami“ Západu. Příznačně jen málokterý článek byl označen jménem autora. Ze stejného autorského okruhu vycházely i publikace, například o Josefu Smrkovském byly vydány pomlouvačné brožury *Politik dvou tváří* a *Metamorfózy Josefa Smrkovského*, při jejichž přípravě se angažoval i Bílak.⁶¹

Na straně protireformních sil stál ještě týdeník českého byra ÚV KSČ *Tribuna*, který řídil „zvateľ“ (a bývalý šéfredaktor Rudého práva) Oldřich Švestka. Tato tiskovina začala po velkých problémech vycházet 15. ledna 1969, když sazeči první číslo kvůli jeho obsahu odmítli vytisknout a vydání muselo být přepracováno.⁶² Na svých stránkách prezentovala názory konzervativců i realistů v duchu kritiky neklidu a rostoucí „anarchie“. V případných polemikách občas otiskla i nějaké proreformní stanovisko. Poněkud ostřeji psal týdeník SČSP *Svět socialismu* (vedl jej publicista Josef Valenta), který nahradil svého po Srpnu zastaveného předchůdce *Svět sovětů*.

Mezi hlavní představitele dogmatiků náleželi neokonzervativci Vasil Bílak, Alois Indra, Drahomír Kolder, Miloš Jakeš, Oldřich Švestka, doplnění starými novotnovci Václavem Davidem, Karlem Hoffmannem, Miroslavem Pastyříkem, Antonínem Kapkem, Františkem Krajčirem, generálem Otakarem Rytířem aj.

Zatvrzelým odpůrcem všech změn se stala skupina tzv. ultralevých sektářů (Levá fronta), která představovala extrémní křídlo konzervativců, s nimiž měla společnou většinu znaků. Jednalo se vesměs o skalní dogmatiky, ortodoxní stalinisty, zastánce nepřetržitého třídního boje, vytrvalé bojovníky proti pravici, jejichž myšlenkový obzor se zastavil v padesátých letech. „Ultras“ po Lednu ztratili své pozice a od počátku se ostře postavili proti reformám. Dávali o sobě soustavněji vědět od října 1968, kdy za účasti sovětských důstojníků zorganizovali svůj první mítink v sálu libeňské Čechie. Zpočátku nebyli bráni vážně (hlavně Jodasovci), také proto, že uvažovali o založení vlastní strany. Levicoví sektáři byli početně sice nepatrnou, ale vysoce nebezpečnou skupinou lidí, která svými aktivitami ohrožovala pozice všech ostatních směrů včetně realistů a potenciálně i konzervativců. Přesto především pod tlakem Sovětů s nimi spolupracovali. Protagonisté tohoto směru se shromažďovali nejen v hlavním městě (v Čechii, Lucerně, Břevnově), ale i v regionech (například v Ostravě a Olomouci). Mezi nejznámější postavy můžeme zařadit

⁶¹ BILAK, V.: c. d., s. 186–187. Brožuru *Metamorfózy Josefa Smrkovského* lze nalézt v ÚSD-SKV, f. A/69.

⁶² ČÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik – kniha vzpomínek a úvah*. Praha 1998, s. 531; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 277, s. 96, pozn. 4.

Viléma Nového, Karla Mesteka, Jaromíra Hrbka, Emanuela Famíru, Jaroslava Trojana, Soňu Penningerovou, libeňské komunisty okolo Josefa Jodase, ostravský kroužek Jaromíra Brovžáka aj.

V předjaří 1969 byl již prostor k nějakému obratu k lepšímu velmi malý. Mnozí protagonisté reforem sice ještě pokračovali ve svých veřejných aktivitách a občanská společnost se měla stále k světu, značná část veřejnosti však byla dlouhodobým napětím ve státě unavena a propadala pasivitě a lhostejnosti. Řada lidí si uvědomovala, že Moskva se s polovičatými výsledky invaze trvale nespokojí a že nejen s její tolerancí, ale ani s trpělivostí nelze počítat.⁶³ Také rozpor mezi vývojem občanské společnosti a situací v mocenské špičce KSČ se dále prohluboval. Pod setrvalým tlakem Sovětů sílil vliv konzervativců, jednota reformní části vedení strany se rozpadala a ke slovu přicházel realistický směr, ochotný stále více s dogmatiky i s Moskvou spolupracovat. Zaštiťoval se přitom heslem „zabránit nejhoršímu“, tedy nahradit osobnosti, ke kterým se SSSR staví negativně, vytvořit nové jednotné vedení, které by z polednové politiky dokázalo něco udržet, přestože by to bylo méně, než by samo pravděpodobně chtělo.⁶⁴

Slábnoucí proreformní skupina se snažila s částečnou Dubčekovou podporou tomuto trendu čelit. Zesílením své iniciativy chtěla zastavit nápor konzervativců, oslabit je a vytvořit určitou hráz pro obranu alespoň části výdobytků Pražského jara. Byla si vědoma vratkosti svých pozic v ústředních orgánech a snažila se upevnit svůj vliv odsouváním některých militantních dogmatiků do diplomatických služeb. Bývalý ministr zahraničí Václav David se stal velvyslancem v Bulharsku, František Krajčír v NDR, Oldřich Pavlovský ve Finsku, Viliam Šalgovič vojenským přidělcem v Budapešti, Drahomír

⁶³ Velmi dobře vystihuje pocity lidí z tohoto období deníkový zápis filmového režiséra Pavla Juráčka datovaný 1. února 1969. Píše: „Ze sovětského hlediska žijí v Československu statisíce kontrarevolucionářů, bude-li se to hodit, celé miliony, většina obyvatel, nebude-li nic jiného než vydat znovu povel generálům, jestliže se ukáže, že úsilí NKVD nikam nevede a Dubčekova pozice zůstává nezměněna... Už z toho nemám hrůzu, co se má stát, to se stane, žiju v prostoru, jehož osud je nevypočitatelný, dennodenně čtu a slyším varování o „nedozírných následcích“, které nás čekají, jestliže se Rusové znovu pohnou. Mohou se však pohnout kdykoliv, aniž bychom se vůbec dověděli důvod. Nepotřebují důvod... Protože počínaje jedenadvacátým srpnem přestala platit logika, která zde platila od počátku našich dějin; nemá smysl pokoušet se objevit v historii jakousi zkušenost nebo poučení, v němž by se dala zahlédnout naděje. To, co se tady stalo a co trvá, to je konec i začátek, konec všeho, co bylo poznáno a co lze poznat, začátek událostí a dějů, o nichž nelze říct vůbec nic... Naše šance jsou náhle neohraničené: můžeme se stát středem světa, můžeme definitivně přestat existovat...“ JURÁČEK, Pavel: *Deník 1959–1974*. Praha 2003, s. 632–633; JURÁČEK, Pavel: *Deník*. In: *Iluminace*, roč. 9/1997, č. 1, s. 18–19.

⁶⁴ MENCL, V. a kol.: *Křižovatky...*, s. 319–320.

Kolder ekonomickým radou ambasády v Sofii.⁶⁵ Na zvrácení nepříznivého vývoje to samozřejmě nemohlo stačit.

Daleko větší důležitost přikládali reformátoři následujícímu zasedání ÚV KSČ, jehož konání se původně připravovalo již na konec března. Bylo ale odloženo a jeho program, na který progresisté tolik spoléhali, se nakonec nedodržel. Na plénu měla být projednávána zpráva Pillerovy komise o rehabilitacích obětí politických procesů z padesátých let, která odkrývala podíl Moskvy na nezákonnostech. Objasňovala činnost sovětských poradců a politiků, mechanismy procesů a poukazovala na používání nelidských metod při vyšetřování. Navíc návrh připravovaného usnesení ke zprávě obsahoval požadavek, aby lidé, kteří se podíleli na realizaci politických procesů nebo na jejich následné nedůsledné revizi v letech 1955–1962, nesměli zastávat žádnou významnou stranickou funkci. Komise dokončila zprávu již na podzim 1968, ale protože její obsah byl časovanou bombou, nechtělo po okupaci vedení dále čerit rozbourané vody a zpráva skončila v Dubčekově trezoru.⁶⁶ Teprve koncem února 1969 PÚV KSČ rozhodlo zveřejnit ji na příštím plénu.⁶⁷

Moskva byla touto zprávou znepokojena, protože postihovala především její konzervativní spojence a znesnadňovala tak mocenský zvrat v ČSSR. Sověti dali 20. února přímo najevo svou nelibost při návštěvě velvyslance Vladimíra Kouckého u tajemníka ÚV KSSS Konstantina Katuševa, který československého tituláře „upozornil na nebezpečí široce založeného útoku proti celé straně v souvislosti se zakončením práce Pillerovy rehabilitační komise“ a napadl také návrh zákona o socialistickém podniku.⁶⁸

Progresisté ve vedení se i přes sovětský nesouhlas pokoušeli od počátku roku 1969 urychlit svolání sjezdu KSČ a konání voleb do zastupitelských orgánů. Personální obsazení ústředních stranických a státních institucí by se tak změnilo v jejich prospěch. Proto na schůzi předsednictva 14. ledna 1969 předložili otázku termínů a v podobném duchu se nesly i některé diskusní příspěvky na lednovém zasedání ÚV. Dubček na předsednictvu využil situace a oznámil, že práce na přípravě sjezdu již probíhají a že termín bude nutno

⁶⁵ BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 48; RYCHLÍK, Jan: Začiatky normalizácie na Slovensku v správach bulharského generálneho konzulátu v Bratislave. In: *Historický časopis*, roč. 52/2004, č. 1, s. 158.

⁶⁶ ÚSD-SKV, Rozhovor s Karlem Kaplanem, 1. 3. 1991, s. 18; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 39; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 158–159.

⁶⁷ VONDROVÁ, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 13.

⁶⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 240, s. 271 (Archiv ministerstva zahraničních věcí (A MZV) ČR, f. Telegramy došlé, sv. 3., č. 1455/1969; ÚSD-SKV, f. K/644).

brzy stanovit. Prohlásil také, že spolu s Černíkem dospěli k závěru, že by se volby mohly konat dříve, nezávisle na stranickém sjezdu. Tyto úvahy však v Kremlu narazily na tvrdý odpor, kterému reformátoři ustoupili. Předsednictvo ÚV 5. února Dubčekův projekt odmítlo a usneslo se, že provedení voleb bude souviset s termínem sjezdu KSČ a bude podmíněno sjednocením strany a konsolidací poměrů ve společnosti. O necelé tři týdny později však vedení zařadilo do programu chystaného pléna návrh postupu strany do jejího sjezdu, který již počítal s vyřešením této záležitosti, a přidalo ještě soubor ekonomických otázek.⁶⁹

Ačkoliv reformátoři měli nyní v ruce schválený program zasedání, který jim vyhovoval, na jeho uskutečnění se jim už nedostávalo sil a brzy se ukázalo, že jejich cíle jsou v dané situaci neprůchodné. Dubček, který se s jejich záměry pravděpodobně ztotožnil, nedisponoval ve vedoucích stranických orgánech dostatečnou podporou. V devítičlenném výkonném výboru PÚV KSČ (Černík, Dubček, Erban, Husák, Sádovský, Smrkovský, Svoboda, Štrougal a od 19. března 1969 ještě Colotka) se mohl spolehlivě opřít už jen o Smrkovského, zatímco ostatní zaujímali v zásadě realistické postoje. Formálně sice stále byl prvním mužem strany, ale zdaleka už ne nejmocnějším. V důsledku listopadových opatření přišel o velkou část pravomocí a jeho vliv na řízení stranických i státních záležitostí zvolna klesal. Řadu otázek týkajících se českých zemí (včetně kádrových) převzalo Štrougalovo byro, mezinárodní vztahy se měnily v Bilakovo hájemství. Ani o situaci v Bezpečnosti neměl relevantní informace. Dubčekovy možnosti dále citelně podlomilo rozhodnutí PÚV z 25. února, které převádělo politicko-organizační oddělení obvykle spravované vůdcem strany do kompetence tajemníka ÚV Jarolíma Hetteše. Šéf KSČ tím přišel o možnost každodenní kontroly nad centrálním stranickým aparátem, v němž už převažovali jeho protivníci, a dostával se tak rychle do izolace.⁷⁰ Skutečná moc v prvních měsících roku 1969 náležela realistické trojici Černík, Husák, Štrougal a nic na tom nemůže změnit skutečnost, že premiér s Dubčkem stále spolupracoval a radil se s ním v ožehavých otázkách. I ostatní členové užšího vedení se od „prvního“ odtahovali. Slovinci Colotka a Sádovský se podřizovali Husákově autoritě, prohnatý oportunist Erban se vždy včas přidal k většině, prezí-

⁶⁹ Program plánovaného zasedání ÚV byl schválen 25. února 1969. Více MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 38; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 198; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 13 a dok. č. 286, s. 146, dok. č. 288, s. 161, dok. č. 290, s. 168, dok. č. 300, s. 213–214.

⁷⁰ WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 192–194.

dent Svoboda postupně rezignoval a přizpůsoboval se situaci. Již v srpnu mu nečinilo problém případně Dubčeka obětovat, přestože jejich vzájemný vztah můžeme označit za přátelský.⁷¹

Lepší to s Dubčkovou pozicí nebylo ani v širším jednadvacetiletném předsednictvu, kde obrodné myšlenky důsledně hájila jen asi třetina osazenstva. Nedalo se příliš počítat ani s ústředním výborem, neboť i někteří kooptovaní z vysočanského sjezdu opouštěli progresivní platformu a mnoho dalších disciplinovaně přijímalo, co se po nich chtělo. Teoretická možnost získat jeho souhlas ale zůstala ještě uchována.⁷²

Koncem února 1969 se naděje reformátorů na prosazení jejich plánů měnily v pouhou iluzi. Zdá se, že kdyby se je snažili společně s Dubčkem razantně prosazovat, Moskva by okamžitě uplatnila právo veta, většina ve vedení KSČ by se přidala na její stranu a ústřední výbor by pravděpodobně reagoval stejně. Slovenský historik Miloslav Púčik na základě této úvahy dochází k závěru, že i kdyby nedošlo k tzv. hokejovým událostem, byla by to právě ofenziva proreformních sil, která by přivedla pád Dubčeka a jeho spojenců. Realistům už překáželi a největší opora progresivních, občanská společnost, byla po prohraném boji o Smrkovského značně demoralizovaná a opatrná.⁷³

Je možné, že Dubček i někteří reformátoři si tyto skutečnosti uvědomili a rozhodli se změnit taktiku. Zda chtěli vyčkat na příhodnější dobu, nebo pouze bránit svá místa, se lze jen dohadovat. Jisté pouze je, že na přelomu února a března vedení KSČ obrátilo: přistoupilo k vypracování nového plánu taktického postupu, který měl dát odpověď na otázku, jak pokračovat v normalizaci, jak stabilizovat situaci a ukončit sérii neustálých krizí. Diskuse, které přípravu provázely, se proreformním myšlenkám na hony vzdalovaly. Akcentoval se boj s pravicovým nebezpečím, k čemuž se přikláněl i Dubček. Černík ostře kritizoval situaci ve sdělovacích prostředcích, studentském hnutí a odborech. Napadal zejména existenci podnikových rad, jejichž fungování po srpnu získalo původně nezamýšlený politický smysl, a odmítal kvůli tomu předložit návrh zákona o socialistickém podniku. Oponoval mu pouze Smrkovský, který však se svou snahou pokračovat v již přijatém proreformním kurzu zůstal ve výkonném výboru osamocen.⁷⁴

⁷¹ KOHOUT, Luboš: *Lži moci a moc pravdy*. In: *Tvorba*, č. 14, 4. 4. 1990, s. 18; SZULC, Tad: *Českoslovakia since world war II*. New York 1971, s. 467–468.

⁷² MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 37–38.

⁷³ PÚČIK, Miloslav: *Rok 1968 a armáda na Slovensku*. Bratislava 1999, s. 46–47.

⁷⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 12–13.

Krátce po prvních diskusích nad plánem se do Moskvy 13. března 1969 vypravil Černík. Podle oficiálního oznámení měl sice jednat o hospodářské spolupráci, ale pravděpodobnější bude, že chtěl konzultovat připravovaný postup. Dnes již víme, že debata v Kremlu se nakonec stočila úplně jinam – na otázku obsazení funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Ve stejnou dobu (12.–14. března) pobýval v sovětském hlavním městě také Biřak na poradě pracovní skupiny pro přípravu mezinárodní konference komunistických stran. Lze s jistotou pochybovat, že se zde zabýval jen touto záležitostí.⁷⁵

Koncem března byl nový plán nazvaný *Některé zásady taktického postupu strany v příštím období* vyhotoven. Jeho obsah nelze charakterizovat jinak než jako zřetelný ústup od zásad polednové politiky. Dokument zpochybnil Akční program, jeho ustanovení k politickému systému fakticky negoval a upřednostňoval tak politické uspořádání z doby předlednové. Za zdroj politických krizí označil především „působení extrémních pravicových antisocialistických sil“, požadoval „upevnění kázně ve straně, respektování principu demokratického centralismu“, přiznával, že „velmi konfliktní otázkou se mohou stát rehabilitace. Nepřipustit, aby byly zneužity proti straně a její dvacetileté činnosti“.⁷⁶

Vedení strany chystalo i další změnu programu připravovaného zasedání ÚV KSČ. Z jeho pořadu měla být stažena zpráva Pillerovy komise – bylo neúnosné projednávat ji v situaci, kdy se předsednictvo vracelo k některým politickým postupům, které zpráva kritizovala. Navrhovalo její odložení až na další plénum chystané na květen. I nadále však počítalo s tím, že se ústřední výbor soustředí na hospodářské otázky, zvláště na další koncepci ekonomické reformy a na zákon o podniku, jehož schválení mělo být odsunuto.⁷⁷

Nově vypracovanou koncepci měl projednat a schválit výkonný výbor na poradě 25. března, ale nestalo se tak. Zabránil tomu Husák, bez omluvy se na schůzi nedostavil a místo toho odjel na krátkou dovolenou do Vysokých Tater, což vyvolalo Dubčkovu nelibost. Jaké motivy mohl mít Husák pro svou neúčast? Věděl snad už tehdy víc než ostatní? Snažil se torpédovat snahy reformátorů o záchranu nejnужnějšího minima? Nebo se pokoušel zabránit obratu v politickém kurzu, který – pokud by se uskutečnil pod Dubčkovým vedením – mohl zmařit jeho aspirace na pozici vůdce strany? Donesly se mu snad už nějaké signály, že si právě jeho Moskva vyvolila za nástupce? Pokud ano, pak asi byla Husákova opatrnost více než vhodná,

⁷⁵ Tamtéž. O cestách Černíka a Biřaka se ještě zmiňuje WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 194 a 197.

⁷⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 303, s. 230–237.

⁷⁷ Tamtéž, s. 13.

protože autoritativní přístup k politickým otázkám mu v této chvíli mohl uškodit. Zda daný důvod opravdu hrál rozhodující roli, nevíme. Jisté je jen to, že výkonný výbor řešení otázek přesunul na příští schůzi 1. dubna. To už se ale události řítily jiným směrem a všechny březnové diskuse se rázem staly bezpředmětnými.⁷⁸

Situace v mocenské špičce KSČ na konci března 1969 tak vyhlížela značně rozporuplně a nepřehledně, zatímco zjevnou se ukázala celková protireformní tendence. Moskva mohla být tudíž teoreticky s vývojem spokojena, ale opak byl pravdou. Brežněvovo vedení neklidné poměry v Československu bedlivě sledovalo a všechny aktivity reformního hnutí v něm vyvolávaly rostoucí obavy. Chtělo už mít v republice klid, protože nutně potřebovalo soustředit svou pozornost k jiným mezinárodním otázkám. Nejprve se snažilo definitivně smést se stolu rehabilitace, protože legální vyřazení celé řady promoskevských lidí z politiky mohlo snahu o pacifikaci ČSSR zmařit, potom prosadit výrazný obrat v politickém kurzu a Československo konečně ukáznit. Dubček v čele KSČ už neměl pro Kreml takovou cenu jako dříve. V mnoha ohledech komplikoval sovětské velmocenské zájmy. Nastával čas vybrat vhodného následníka. V politbyru rostlo odhodlání urychleně si vynutit změny. Reformní křídlo, které se opět jednostranně zaměřilo na vnitropolitické problémy, tuto skutečnost podcenilo.

SSSR se z mnoha důvodů dostával do časové tísně. Na červen 1969 byla do Moskvy připravována mezinárodní konference komunistických a dělnických stran. Sovětská autorita ve světovém dělnickém hnutí v šedesátých letech a zvláště po invazi velmi utrpěla. Kreml už stěží mohl pomýšlet na postavení jednoznačného hegemonu. Bránila tomu nejen pokračující revize starých leninsko-stalinských dogmat, ale také roztržka s čínskými soudruhy, kteří se odmítli zříci stalinismu a podemílali sovětskou vůdcovskou úlohu. Moskva se snažila svou pozici upevnit a hnutí stabilizovat – bylo pro ni nepředstavitelné, aby československou delegaci na červnových jednáních vedl Dubček. Tato skutečnost by nejen rehabilitovala Pražské jaro v očích

⁷⁸ Husák se během svého pobytu v Tatrách několikrát setkal s J. Špačkem, který zde také odpovídal. V rozhovorech s ním se velice intenzivně zajímal o české poměry (kultura, jednotlivé názorové proudy, situace na vysokých školách) a často je komparoval se Slovenskem. Není vyloučeno, že tento interester už mohl být příznakem jeho nového postavení v nástupnickém zápase. Špaček si z diskusí odnášel dojem, že Husákovy názory, i přes snahu pochopit nové trendy, ustrnuly v padesátých letech. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Špačkem, 7. 3. 1990, s. 17; FELCMAN, Ondřej: Husákovy představy o normalizaci společnosti při převzetí moci v dubnu 1969. In: *Pohledy do minulosti – Dissertationes Historicae*, 2/1994, s. 82; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 13.

celého světa, ale byla by i jasným morálním vítězstvím pro Československo i Dubčka samotného.⁷⁹

Sovětský svaz byl již od počátku šedesátých let zaměstnáván konfliktem s Čínou, který se z ideologického sporu rychle přeměnil ve vážný mocenský střet. Vojenská okupace ČSSR jej ještě vyostřila. Čína na ni reagovala ukončením kulturní revoluce, posílením obrany sovětsko-čínských hranic a větší přístupností k návrhům USA. Zneklidněná Moskva musela na Dálný východ přemísťovat stále další armádní divize. Na hranicích docházelo k vzájemným provokacím, které právě v březnu 1969 vyvrcholily ostrými šarvátkami na řece Ussuri, kde se na ostrově Damanskij dokonce bojovalo s použitím tanků.⁸⁰

Politbyro KSSS také věnovalo velkou pozornost nové vojenské strategii Varšavské smlouvy, kterou počalo realizovat od poloviny šedesátých let krátce po volbě Brežněva stranickým vůdcem. Hlavní slovo přitom získali razantní maršálové reprezentující pozemní armádu. Jádrem nové doktríny bylo založeno na posilování jaderného arzenálu SSSR mezikontinentálními raketami a raketami středního doletu, výstavbou protiraketového systému a modernizací klasické výzbroje. Měla se tak vyrovnat strategická nerovnováha v těchto zbraních v porovnání s USA, která donutila Sověty ustoupit v období karibské krize v roce 1962. Teprve po dosažení jaderné parity měl SSSR zájem na uzavření dohody se Spojenými státy, která by tuto paritu legitimizovala. Kreml vyvinul maximální úsilí, aby svého cíle dosáhl. Koncem šedesátých let bylo evidentní, že se mu to podařilo. Poměr sil se změnil a Moskva se už nemusela bát o svou bezpečnost, protože po dosažení nukleární rovnováhy bylo zřejmé, že přímá vzájemná konfrontace by byla pro obě supervelmoci naprosto zničující. Pod jakýmsi jaderným deštníkem pak vynikala sovětská pozemní převaha ve střední Evropě, s níž maršálové samozřejmě kalkulovali.

Kremelská generalita vycházela ze svých plánů z představy, že „imperialisté připravují nenadálý jaderný útok“, jemuž lze čelit jedině zahájením války s maximálním překvapením a okamžitým použitím atomových zbraní na čáře dotyku, které mělo být ještě doplněno rychlým masivním útokem konvenčních sil do týlu nepřítele. Počítalo se s provedením asi 60–70 atomových úderů v prvních třech hodinách a dobytím západoevropského prostoru v horizontu šesti týdnů. V rámci plánovaných operací plnila československá armáda (spolu se sovětskými jednotkami v NDR) úlohu prvosledové armády zasahující hned první den do bojů. Jako útočný cíl jí byla přidělena oblast již-

⁷⁹ FELCMAN, Ondřej: *Počátky ostré etapy normalizace*. In: MENCL, V. a kol.: *Československo roku 1968*, díl 2. Praha 1993, s. 51; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 16.

⁸⁰ VALENTA, J.: *c. d.*, s. 138; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 127.

ního Německa, kde měla být třetí den vystřídána druhosledovými sovětskými jednotkami. Každému soudnému člověku bylo jasné, že vojenští stratégové nabídli československé armádě i obyvatelstvu jedinou perspektivu: obětovat svou biologickou existenci ve prospěch imperiálních zájmů Moskvy.

Sovětská strategie však mohla fungovat jenom za předpokladu, že ve všech zemích hraničících se Západem budou umístěny nukleární zbraně a dislokována dostatečná vojenská síla. Československo se svou strategicky vysoce exponovanou polohou a rozsáhlým zbrojním průmyslem hrálo (spolu s NDR a Polskem) v kremelských záměrech velmi důležitou úlohu. Právě zde však sovětské plány narazily. Praha sice již za Novotného souhlasila s vybudováním skladů jaderných zbraní na svém území, ale postavila se proti současné dislokaci sovětských jednotek, které měly doplnit nepřilíš kvalitní, i když relativně početnou československou armádu. Realizace doktríny tím byla ohrožena, protože ČSSR byla jedinou zemí Varšavské smlouvy ve střední Evropě, kde sovětská vojska v polovině šedesátých let nebyla umístěna. Navíc se Československo snažilo snížit početní stavy svých vojáků a stále přicházelo s návrhy na omezení vlastních vojenských výdajů, protože jejich tehdejší úroveň nesmírně zatěžovala domácí hospodářství. Své postojе vedení KSČ nezměnilo až do srpna 1968. Vojenskostrategický faktor tedy sehrál při rozhodování Kremlu o uskutečnění invaze značnou roli – případná ztráta ČSSR či jeho přeměna v druhé Rumunsko by ohrozila nejen evropskou rovnováhu, ale i bezpečnost SSSR a jeho spojenců v NDR a Polsku.

Okupace problém vyřešila. Sověti dále zesílili svou pozemní převahu v Evropě a případný moment překvapujícího útoku se tím ještě zkrátil. Pro Československo to však znamenalo jen další nebezpečí zasažení jadernými zbraněmi (NATO docházelo k závěru, že stávající převahu protivníka vyrovná jen zahájením nukleární války s patnáctiminutovým předstihem před Východem). Přesto v Kremlu nadále panovala nespokojenost – československá armáda byla po invazi demoralizovaná a nespolehlivá, což mohl změnit jen pro Moskvu příznivý zvrat vnitropolitických poměrů.⁸¹

Souběžně s vojenskou strategií se odvíjela i nová sovětská linie politická. Její podstata byla založena na rostoucí snaze o uvolnění ve vztazích se Západem, na němž samozřejmě měla zájem i druhá strana. Začala éra tzv. politiky

détente. Je přitom paradoxní, že jedním z faktorů, který obrat k oteplení umožnil, se stalo rozsáhlé sovětské zbrojení. Moskva byla nucena ke zlepšení vztahů s USA z mnoha příčin. Postupovala přitom zcela pragmaticky a za svůj hlavní cíl si vytyčila definitivní prosazení SSSR jako globální supervelmoci, kterou USA akceptují jako zcela rovnocenného partnera. Pomoci jí k tomu měla kombinace rostoucí politické, ekonomické a především vojenské síly, i když tím neutichl její zájem na dohodě o limitaci zbrojení, protože vojenské výdaje nesmírně zatěžovaly státní rozpočet a bránily rozvoji hospodářství. Ekonomika také patřila mezi sovětské priority. Politbyro v *détente* vidělo příležitost k rozvoji zahraničního obchodu se Západem a k snadnějšímu získání půjček v tvrdé měně nejen na nákup moderní techniky a technologií, ale i na dovoz potravin a spotřebního zboží.⁸²

Sblížením s Američany chtěl Kreml vyřešit i některé dlouhodobé otázky. Především měl zájem na smluvním uznání poválečných hranic, které by dotvrdilo stávající rozdělení Evropy na dva tábory. Moskva by si tak pojistila své panství a její východoevropské spojenci (NDR, PLR, ČSSR) by již nebyli ohrožováni případným revizionismem ze strany západního Německa. Sověti se snažili na Západ působit důvěryhodně a nechali svolat do Budapešti na 17. března 1969 Politický poradní výbor Varšavské smlouvy za účasti šéfů stran a vlád všech členských států, z něhož vzešla výzva ke svolání evropské bezpečnostní konference (KBSE) s cílem „ukončit rozdělení Evropy a světa“ na vojenské bloky. Na zasedání výboru se také řešily vojenské otázky, protože Sověti si nutně potřebovali zajistit spolehlivost svých spojenců v momentě, kdy kulminovaly střety s Čínou na řece Ussuri.⁸³

Čínská karta hrála v sovětské zahraniční politice stále větší roli. Moskva se bála rostoucí síly ČLR a ještě více se děsila možnosti případného čínsko-amerického sblížení. Ve svých úvahách začala považovat Mao Ce-tunga za daleko nebezpečnějšího soka než americkou administrativu. V Pekingu tomu nebylo jinak. Sověti proto potřebovali získat USA na svou stranu a uvolnit si tak ruce, aby udrželi Čínu v mezích. K zahájení nové etapy pozitivní politiky vůči Západu bylo nevyhnutelné mít pod pevnou kontrolou všechny státy svého bloku. V Kremlu se vytvořil názor, že existenci dalšího *enfant terrible* mezi satelitními státy nelze s výjimkou Rumunska připustit, protože bylo jasné, že Západ by využil diferencí a vůči jednotlivým zemím bloku praktikoval

⁸¹ Vojenskou strategii Varšavské smlouvy a roli ČSSR v ní se obsáhleji zabývají MADRY, Jindřich: Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa (1965–1970). In: *Historie a vojenství*, roč. 1992, č. 5, s. 126–139; WANNER, J.: c. d., s. 68–69 a 95–96; NÁLEVKA, Vladimír: *Světová politika ve 20. století II*. Praha 2000, s. 179–182; BENČÍK, Antonín: *Rekviem za Pražské jaro*. Třebíč 1998, s. 28–31; KURAL, V. a kol.: c. d., s. 12–15 a 18.

⁸² VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: c. d., s. 502–503.

⁸³ Moskva vyvinula značné úsilí, aby její výzva vyvolala na Západě dostatečný dojem. Proto byl nominálním předsedajícím zasedání zvolen na sovětský návrh [!] Dubček. Viz WANNER, J.: c. d., s. 39–40.

odlišnou politiku.⁸⁴ Sovětské snahy by tak vycházely naprázdno. Politbyro z toho vyvodilo závěr, že pokud mají být jednání efektivní, je nutné blok komplexně integrovat vojensky, politicky, ekonomicky i ideologicky a zároveň všechny státy donutit k naprostému respektování sovětských požadavků.

Stále neklidné a ne zcela poslušné Československo představovalo velkou zátěži na Brežněvově ruce a nervozita sovětského vůdce úměrně tomu rostla.⁸⁵ Generální tajemník se obával, že stále nevyřešená situace v Československu může vést k ohrožení jeho postavení, dokonce k jeho pádu. Dobře věděl, že většina lidí ve vedení jej nepovažovala za dostatečně způsobilého a souhlasila s jeho volbou jen proto, že v něm viděla pouze přechodnou figuru, která proklestí cestu k trůnu vhodnějšímu kandidátovi. Brežněvova pozice nebyla tedy lehká. Musel složitě manévrovat mezi jednotlivými frakcemi politbyra, sledovat jejich často protichůdné zájmy a udržovat křehkou rovnováhu. Velmi rychle se projevilo, že jeho protivníci jej podcenili. Brežněv se ukázal být mistrem kompromisu. Postupoval uvážlivě a zpočátku i velmi opatrně, nikdy neriskoval. Nesnažil se za každou cenu prosazovat svůj názor, vyčkával a pak se přikláníl k většině. Navíc dobře rozuměl zákonitostem systému a střežil se vyhýbat konfliktům se stranickým aparátem. Vycházel vstříc armádě i vojensko-průmyslovému komplexu. S řadou svých soků i potenciálních soupeřů uzavřel přijatelný *modus vivendi* (M. I. Suslov) a ostatní ve vhodný moment oslaboval (A. N. Šelepin).⁸⁶

Přesto postavení generálního tajemníka nebylo bez komplikací. V Kremlu i nadále zuřil boj o moc a šířily se pověsti, že spory o další postup vůči Praze mohou vést k personálním změnám.⁸⁷ Brežněv nemohl zatím pomýšlet na svou osobní vládu, spíše byl *primus inter pares* závislý na kolektivním rozhodnutí politbyra. V mnoha ohledech musel respektovat stanoviska předsedy rady ministrů Alexeje Kosygina odpovědného za

⁸⁴ VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 441 a 502–503; WANNER, J.: *c. d.*, s. 4; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 15. Rumunsko sice uplatňovalo poměrně samostatnou zahraniční politiku, ale nikdy nemělo v úmyslu opustit Varšavskou smlouvu a RVHP. Sověti toto vybočení tolerovali, protože na rozdíl od ČSSR pro ně Rumunsko nemělo velký strategický význam a jeho hospodářský potenciál byl velmi omezený. Navíc Ceaușeskovy domácí politika byla přímou vzorově konzervativní. Literatura k Rumunsku viz poznámky 95 a 96.

⁸⁵ WANNER, J.: *c. d.*, s. 4.

⁸⁶ Brežněvovo postavení a chování v prvních letech vlády obsáhleji popisují ARBATOV, Georgij: *Das System – Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik*. Frankfurt am Main 1993, s. 134–153; VALENTA, J.: *c. d.*, s. 30–32; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 32 a 38–39; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 338–341; NÁLEVKA, V.: *c. d.*, s. 177–178.

⁸⁷ WANNER, J.: *c. d.*, s. 15.

ekonomiku i zahraniční politiku. Představitelé USA až do počátku sedmdesátých let považovali za svého hlavního jednacího partnera šéfa vlády, nikoliv generálního tajemníka. Brežněv, který se od roku 1968 v zahraniční politice stále více osobně angažoval, na to velmi žárlil a premiéra nesnášel. Kosygin však byl spíše technokratem, který respektoval princip kolektivního vedení a nikdy neprojevil dostatek ambicí ke skutečnému střetu o dominantní postavení. Jeho pozice slábla a Brežněv věřil, že dalším razantním postupem vůči Československu ho dále oslabí. Věděl, že premiér se k intervenci nestavěl s příliš velkým nadšením a velmi se bál jejich důsledků.⁸⁸

Po zvážení všech okolností dospěla na počátku jara 1969 většina politbyra definitivně k závěru, že je nutné co nejrychleji jednat a Dubčekovi, který byl již pro následující sovětské cíle nepoužitelný, znemožnit další činnost ve vedení strany. Již od počátku roku 1969 se Sověti soustředili na hledání vhodné osobnosti, která by ho nahradila a dosáhla kýžené změny. Stále radikálnější postoj kremelské garnitury byl ovlivněn nejen setrvalým tlakem sovětské generalisty, ale i názory satelitních předáků. Zvláště ostrý postup vůči ČSSR požadovali představitelé NDR a Polska Walter Ulbricht a Władysław Gomułka. Oba se od samého počátku tvrdě postavili proti Pražskému jaru a nemálo přispěli k sovětskému rozhodnutí intervenovat. Velice se obávali rozšíření liberálních myšlenek do svých zemí, což mohlo rychle podemlít jejich pozice. Navíc měli strach, že se Československo pokusí sblížit se SRN a naváže s ní diplomatické styky. Jisté, i když více než opatrné náznaky (kontakty s SPD), které v tomto směru Praha opravdu učinila, jen utvrdily již zaujatá stanoviska. Jejich motivy ale nebyly zcela identické.⁸⁹

Postoj NDR byl vůbec nejostřejší ze všech zemí východního bloku, před Srpnem i po něm. Dogmatik Ulbricht měl strach, že jakékoliv sblížení se SRN ohrozí východoněmeckou státnost a destabilizuje jeho režim, a snažil se eliminovat počínající vlivy nové západoněmecké *Ostpolitik*. Věděl, že NDR existuje jedině z vůle Sovětů a není mezinárodně uznávaná. Registroval zájem západoněmecké vlády na rozvoji styků s ostatními satelitními státy i SSSR a všiml si, že námluvy SRN nejsou jimi striktně odmítány (Rumunsko dokonce SRN v roce 1967 uznalo). Nechtěl dopustit izolaci svého státu a vystupoval proto s tezí, že žádná východoevropská země nesmí navázat

⁸⁸ K vzájemnému vztahu Brežněva a Kosygina více ARBATOV, G.: *c. d.*, s. 138–140; VALENTA, J.: *c. d.*, s. 47; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 33 a 39; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 338–339; WANNER, J.: *c. d.*, s. 29.

⁸⁹ VALENTA, J.: *c. d.*, s. 27–28; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 82; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 74–76.

diplomatické vztahy s Bonnem dříve, než SRN uzná NDR de iure. Ulbricht tvrdě napadal dění v ČSSR a ve svých postojích nepolevil ani po invazi a nadále obviňoval vedení KSČ ze „sociáldemokratismu“. Z území NDR vysílala stanice Vltava, tiskly se zde *Zprávy*, na hranicích byli českoslovenští občané šikanováni. Na počátku roku 1969 klesla úroveň vzájemných vztahů k bodu mrazu, na pokusy Prahy o jejich zlepšení Ulbricht až do Dubčekova pádu nereagoval. Nutno připomenout, že východní Berlín si od vojenského řešení československé otázky sliboval, že zastaví či alespoň oddálí proces sbližování mezi SRN a SSSR. Tento předpoklad se ale měl velmi brzy ukázat jako mylný.⁹⁰

Vztah k Bonnu nedal spát ani Polákům. V jejich případě šlo hlavně o otázku polských západních hranic, které nebyly po válce definitivně dořešeny. SRN jejich současnou linii formálně neuznávala, a tak jejich jediným garantem zůstávala Moskva. Gomulkův nekompromisní odpor k Pražskému jaru byl do značné míry způsoben strachem ze západoněmeckého revanšismu. Věřil, že vývoj v Československu akutně ohrožuje polskou bezpečnost. Přesto německá otázka nebyla pro polský postoj rozhodující. Hlavní motiv Gomulkovy tvrdosti se nacházel uvnitř země. Ve společnosti panovala všeobecná nespokojenost, která se v březnu 1968 projevila rozsáhlými demonstracemi, na něž režim reagoval pronásledováním studentstva a intelektuálů. Gomulka svou vládou zklamal naděje naprosté většiny obyvatelstva a také jeho pozice ve vedení strany již byla značně otřesena. Složitě manévroval mezi dvěma stále silnějšími frakcemi. Nacionalisticky orientovaná, antisemitská, xenofobní skupina Mieczysława Mocзара („partyzáni“) i technokraté kolem Edwarda Gierka se netajili touhou se ho zbavit. Sověti byli ochotní nechat Gomulku padnout, ale vzhledem k situaci u jižního polského souseda tento krok zatím odsunuli. Z toho všeho je zřejmé, že za Gomulkovými i po srpnu 1968 přetrvávajícími negativními postoji k Československu se skrývala

⁹⁰ O postojích NDR k vývoji v ČSSR píše více IVANIČKOVÁ, Edita: Kríza vztahov medzi ČSSR a NDR v súvislosti s intervenciou roku 1968. In: KOVÁČ, Dušan – KŘEN, Jan – LEMBERG, Hans (ed.): *V rozdeľenej Európe – Česi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. Bratislava 1998, s. 101–110; IVANIČKOVÁ, Edita: SED, východonemecká spoločnosť a Pražská jar. In: PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.): *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica 1999, s. 224–233. V obecnějších souvislostech dále PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 74–80; DEJMEK, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918–1992)*. Praha 2002, s. 76–77; WANNER, J.: c. d., s. 150–151; VALENTA, J.: c. d., s. 27–28. Nejobsáhlejší publikaci k tématu (podrobně zaměřenou pouze k dění do srpna 1968) je PRIESS, L. – KURAL, V. – WILKE, M.: *Die SED und Prager Frühling 1968*. Berlin 1996. Použil jsem jí však jen k posrpnovému období.

nejistota a snaha všem doma i v Moskvě ukázat, že je nadále mužem na svém místě.⁹¹

Na sklonku zimy 1969 zostřilo svůj přístup k ČSSR i Maďarsko. Jeho vůdce János Kádár byl v roce 1968 zpočátku Pražskému jaru i Dubčekovi osobně do jisté míry nakloněn a působil (samozřejmě po předběžných konzultacích s Brežněvem) jako prostředník mezi ním a Sověty. Viděl v obrodném procesu určitou inspiraci pro vlastní reformní experimenty. Radikalizace vývoje v Československu přišla pro maďarského vládcu ve velmi nevhodnou dobu. Kádár pochopil, že Moskva nedovolí rozsáhlejší změny a chce-li on se sovětskou tolerancí v umírněných úpravách pokračovat, musí se nyní podřítit. Bylo mu jasné, že podporou Československa může více ztratit než získat, a tak v červenci už dával najevo svou ochotu podílet se v případě nutnosti na invazi. Sám sice dlouho upřednostňoval politické řešení, ale když se Moskva rozhodla k vojenskému východisku, disciplinovaně se přidal. Po srpnu se Maďarsko chovalo vůči ČSSR zdrženlivě. Kádár byl jediný z předáků varšavské pětky, který ještě v únoru 1969 žádal osobně Brežněva, aby měl trochu porozumění pro postup vedení KSČ.⁹² Ani on však nedokázal vzdorovat další vlně sovětského tlaku. Dobře si byl vědom, že jeho účast na okupaci se doma nesetkala se sympatiemi a rozjitřila vzpomínky na tragické domácí události roku 1956. Snažil se pokračovat v umírněném kurzu, ale Moskva, která si dosud maďarských reforem příliš nevšímala, začínala zdvihat varovný prst. V důsledku toho se Kádár stejně jako v létě 1968 začal obávat, že dlouhodobé napětí v Československu by mohlo narušit jeho pracně budovaný konsenzus s národem, aktivizovat opozici a ohrozit všechny plánované změny, z nichž nejpodstatnější byl projekt ekonomické reformy (NEM), který se právě začal rozbíhat. Podle maďarského historika Rudolfa Tökése však nelze proreformnost maďarského vůdce přeceňovat, protože razantní vnitřní tlak na změny by u něj s největší pravděpodobností vyvolal obrat ke konzervativním hodnotám.⁹³

⁹¹ K Polsku více PAJÓREK, Leszek: Polsko a „Pražské jaro“ 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3/1996, č. 2–3, s. 247–263; PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska (1939–1989)*. Praha 2000, s. 206–208, 214–215, 221–230 a 237–238; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 69–74; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: c. d., s. 397–411; WANNER, J.: c. d., s. 108–113; DURMAN, K.: c. d., s. 70–72, 81–83 a 86; VALENTA, J.: c. d., s. 27.

⁹² A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 4, č. 1772/1969 (ÚSD-SKV, f. K/648); MADRY, Jindřich: Hokejová krize: Nezvyklá cesta Gustáva Husáka k moci. In: *Mladá fronta Dnes*, 24. 4. 1991, přílohy, s. 1.

⁹³ Rostoucí maďarské znepokojení dokládá i zpráva československého velvyslanectví v Budapešti ze 27. ledna 1969. Píše se v ní: „Podle důvěrných maďarských jednání, potvrzených i informacemi diplomatů Sovětského svazu, způsobuje poslední vývoj u nás značnou nervo-

Rovněž nejvyšší bulharský představitel Todor Živkov sledoval v zimě roku 1969 situaci v ČSSR se znepokojením. Tento muž, který svou politickou kariéru založil na bezvýhradné věrnosti a úzké spolupráci s vedením KSSS, již na počátku jara 1968 zaujal tvrdě odmítavý postoj k československému experimentu a vehementně podporoval provedení vojenské intervence. Měl pro to své důvody. Na rozdíl od NDR nebo Polska sice nebyl konfrontován s bezprostředním působením reformního procesu na domácí veřejné mínění, ale o to více měl strach z jeho případných zahraničněpolitických důsledků. Obával se, že by se Praha mohla výrazněji sblížit s Rumunskem a Jugoslávií, což by pravděpodobně vedlo k zesílení národně orientovaných komunistických režimů na Balkáně (Rumunsko, Jugoslávie, Albánie), které stály vůči Kremlu v opozici. Zřetelná izolovanost Bulharska v tomto regionu (obklopeného navíc členy NATO Řeckem a Tureckem) by se tak dále prohloubila. Účastí na srpnové okupaci Československa si ale Sofie v poměru ke svým sousedům ani trochu nepolepšila. Zvláště vztahy s Jugoslávií, které byly už od přelomu roku 1967/1968 poznamenány opětovnou eskalací makedonské otázky, se dále zhoršovaly. Živkov na to reagoval ještě těsnějším přimknutím se k Moskvě. Doufal, že urychlená pacifikace pražských „revizionistů“ mu pomůže alespoň zčásti prorazit kruh osamění, v němž se Bulharsko v jihovýchodní Evropě ocitlo.⁹⁴

zitu a znepokojení v Maďarsku. Maďarské vedení se obává, aby dlouhotrvající politická krize v ČSSR nezačala aktivizovat některé politické síly v Maďarsku, zejména v kruzích maďarské inteligence, jejichž nekonformní názory byly zatím udržovány v klidu rozváznou, praktickou politikou maďarského vedení. Politické vedení MLR proto začalo opatrně působit na Sovětský svaz v tom směru, aby bylo uváženo a posouzeno, zda jeho dosavadní kurz vůči ČSSR je správný a cílevědomý.“ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 235, s. 261 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 2., č. 690/1969; ÚSD-SKV, f. K/614). Obrat Kádárova postupu dokumentuje i další velvyslancova zpráva z 21. února. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 241, s. 272 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 4., č. 1543/1969; ÚSD-SKV, f. K/646). Maďarským vztahem k Pražskému jaru a vnitřními i mezinárodními vlivy na něj se obsáhleji zabývají TÖKÉS, Rudolf L.: *Hungary's negotiated revolution*. Cambridge 1996, s. 47–55; WANNER, J.: *c. d.*, s. 136–138; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 80–85, 174–177, 181; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 528–531; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 85–86, 93–94, 105–106; IRMANOVÁ, Eva: *Kádárismus. Vznik a pád jedné iluze*. Praha 1998, s. 51–53; IRMANOVÁ, Eva: Zastavení nad knihou Jánose Kádára „Poslední vůle“. In: *Slovanský přehled*, roč. 1992, s. 238–240.

⁹⁴ O tom, že také Bulhaři mají zájem na změně poměrů v Praze, svědčí zpráva československého vojenského přidělence v Sofii z 28. února 1969. Píše v ní, že jej „bulharský ministr národní obrany požádal, aby byl do Prahy předán jeho názor, že je třeba nasadit tvrdší kurz a použít tvrdší ruky proti kontrarevolučním silám a v první řadě udělat pořádek v armádě, propustit nespolehlivé důstojníky z armády, dokud není pozdě“. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.:

Na jaře 1969 opět sílil společný zájem států varšavské pětky na urychleném řešení československé otázky, samozřejmě ještě před nejbližším zasedáním ÚV KSČ. Jejich rozhodnost byla usnadněna i rostoucí lhostejností ostatních socialistických zemí k vývoji v ČSSR.

Rumunská podpora byla v roce 1968 ryze účelová a nyní, když Dubčekovo vedení nemělo v zahraniční politice téměř žádnou volnost, Ceaușescu už nestálo za to vyvíjet nějakou iniciativu. Generální tajemník RKS od počátku nechoval k myšlenkám Pražského jara žádné sympatie, protože zpochybňovaly to, co považoval za svaté – vedoucí úlohu strany. Nastavil sice vůči československým předákům vlídnou tvář, ale činil tak jen proto, že se v nich snažil získat případné spojence pro svou na Moskvě nezávislou zahraniční politiku a vymanit se s jejich pomocí z izolace uvnitř sovětského bloku. Ve svých projevech opakovaně odmítal vměšování do vnitřních záležitostí jakéhokoliv socialistického státu a zdůrazňoval, že každá komunistická strana je za vývoj ve své zemi odpovědná jen svému národu. Vpád vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR rumunské úsilí zhatil. Ceaușescu, přestože jej demonstrativně odsoudil, jím byl značně vystrašen. Obával se, že se Brežněv a jeho společníci pokusí v brzké době okupovat i Rumunsko. Rychle si uvědomil, že otevřený konflikt s Kremlm si nemůže dovolit, protože by ve svém odporu proti němu zůstal osamocen. Západní státy a Jugoslávie, které jej bezprostředně po obsazení Československa vyzývaly, aby se vůči Sovětům choval zdrženlivě, by mu pravděpodobně poskytl jen morální podporu. Ceaușescu pochopil, že své vztahy s vedením KSSS nesmí hnát na ostří nože, pokud chce alespoň trochu zlepšit rumunské postavení v socialistickém táboře. Začal proto od podzimu 1968 jednat opatrněji. Pokusil se zintenzivnit kontakty se sovětskými spojenci (hlavně s Bulharskem a Maďarskem) a také vůči Moskvě zaujal smířlivější postoj. Deklaroval svou věrnost Varšavské smlouvě a na znamení dobré vůle souhlasil s účastí rumunských jednotek (společně s oddíly sovětskými a bulharskými) na vojenských manévrech, které se konaly v jarních měsících roku 1969.⁹⁵ Kreml odpovídal na gesta Bukurešti chladně, neboť Ceaușes-

c. d., s. 448. K Bulharsku více PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 67–69; WANNER, J.: *c. d.*, s. 225; STAMOVA, Mariana Nikolova: Opětovná krize v bulharsko-jugoslávských vztazích (prosinec 1967–červenec 1969). In: *Slovanský přehled*, roč. 1999, s. 513–526.

⁹⁵ O vojenských manévrech podává dosavadní literatura protikladné informace. Zatímco M. Tejchman uvádí, že se rumunská armáda na cvičení podílela „poprvé po pěti letech a zároveň naposledy“, J. Wanner tvrdí, že Bukurešť účast odmítla a sovětské agenturní zprávy, které ji oznamovaly, dementovala. Viz TEJCHMAN, Miroslav: *Nicolae Ceaușescu. Život a smrt jednoho diktátora*. Praha 2003, s. 77; WANNER, J.: *c. d.*, s. 199–200.

cu nadále trval na základních principech své zahraniční politiky, nezměnil negativní hodnocení sovětské intervence a odsuzoval Brežněvovu doktrínu. Navíc se na budapeštském zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v březnu 1969 otevřeně postavil proti sovětskému pokusu získat souhlas s rozšířením působnosti paktu i na Asii. Brežněv, zneklidněný vrcholícím sovětsko-čínským konfliktem na řece Ussuri, o něj velice stál. Stejně nejednoznačně se vyvíjel i rumunský postoj k posrpnovému Československu. Političtí představitelé zpočátku věnovali vývoji v Praze značnou pozornost, ale veřejně jej nijak nekomentovali, neboť nechtěli Moskvu zbytečně provokovat. S rostoucí ústupností Dubčekova vedení vůči sovětskému tlaku zájem Bukurešti o spolupráci s ním upadal. V zimě roku 1969 přinášel rumunský tisk o dění v ČSSR už jen strohé agenturní zprávy, byť v zákulisí vedoucí rumunští činitelé kritizovali odevzdanost, s jakou se establishment KSČ přizpůsobuje novým pořádkům. Bylo jim jasné, že s využitím Československa pro své záměry již nemohou počítat.⁹⁶

Také Jugoslávie ve svém vztahu k Praze po srpnu 1968 zvolna ochlázala. Byla si vědoma, že nemá reálnou sílu efektivněji reformátorům pomoci, a také registrovala rostoucí československou neochotu (vynucenou sice Moskvou)

⁹⁶ Rumunský nezáměr o dění v Československu dokumentuje rozhovor N. Ceaușeska s předsedou ÚKRR KSČ M. Jakešem, který byl počátkem dubna 1969 na návštěvě v Bukurešti. Vůdce RKS při něm soustředil pozornost především k hospodářské spolupráci obou zemí. O situaci v ČSSR, která byla po protisovětských demonstracích v noci z 28. na 29. března velmi napjatá, se vyjádřil jen stručně a obecně. Uvedl: „Vývoj v ČSSR sledují [Rumuni] s velkými starostmi. Věří, že KSČ a dělnická třída najdou sílu k řešení problémů v zemi. Jen KSČ musí nalézt východisko a ostatní strany s ní musí být solidární. RKS přeje KSČ, aby obnovila svou akční jednotu a překonala současné názorové spory v zájmu socialismu.“ A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 6., č. 2828/1969 (ÚSD-SKV, f. K/671). Podobně při debatě s československým velvyslancem Karlem Kurkou formuloval 1. dubna 1969 své stanovisko i ministr zahraničí Corneliu Mănescu, jenž „naznačil zneklidnění nad posledními událostmi v ČSSR. Znovu potvrdil neměnnost zásadního stanoviska rumunské vlády, že své vnitřní problémy si musíme řešit sami“. Viz A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 6., č. 2739/1969. K rumunské zahraniční politice (včetně vztahů k Československu) a vnitřnímu vývoji v šedesátých letech více HOPPE, Jiří: Od nedůvěry ke spojení a zpět. Československo-rumunské vztahy v letech 1967–1970. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6/1999, č. 4, s. 443–459; PECH, Radek: Rumunsko let sedmdesátých – od liberalismu k represii. In: *Slovanský přehled*, roč. 1992, s. 268–269; TEJCHMAN, Miroslav: Rumunsko a „Pražské jaro“ 1968. In: *Slovanský přehled*, roč. 1998, s. 375–383; TEJCHMAN, M.: *Nicolae Ceaușescu...*, s. 62–79; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 438–442; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 88–90; WANNER, J.: *c. d.*, s. 182–184 a 198–200; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 113–117. Nejobsáhleji (byť v dílčích otázkách poněkud nerovnoměrně) popisuje rumunský pohled na Pražské jaro práce bukurešťského historika M. Retezana. Viz RETEGAN, Mihai: 1968. *Ve stínu Pražského jara – črta k rumunské zahraniční politice*. Praha 2002.

na rozvíjení další spolupráce. Změna jejího přístupu však vyplývala i z jiných příčin. Prezident Josip Broz Tito zahájení obrodného procesu na jaře 1968 přivítal, ale jeho stanovisko k němu nebylo zcela bez výhrad. Pozitivně hodnotil skutečnost, že se vedení KSČ při tvorbě reformního programu inspirovalo jugoslávským příkladem, a především fakt, že vývoj v ČSSR objektivně směřuje k oslabení sovětské nadvlády ve východním bloku. Na tomto místě je však nezbytné zdůraznit, že jugoslávský vládce nikdy nebyl skutečným reformátorem. Po celý život zůstal přesvědčeným komunistou. K vnitropolitické situaci v Československu měl proto řadu výtek. Za své návštěvy Prahy v srpnu 1968 kritizoval přílišnou liberalizaci ve sdělovacích prostředcích a doporučoval Dubčekovi, aby proti politické opozici postupoval tvrději. Varoval před tendencemi, které by vedly k obnovení plurality více stran. Prohlásil sice, že vztahy mezi socialistickými zeměmi se musejí vyvíjet na základě rovnoprávnosti, ale souběžně dal československým činitelům najevo, že by bylo dobré, aby se drželi zpátky a neposkytovali Moskvě záminky ke konfrontaci. V možnost sovětské intervence patrně příliš nevěřil.⁹⁷

Obsazení Československa vedení SKJ zjevně zaskočilo a postavilo tvář v tvář obavám o osud vlastní země. Tito, ačkoliv invazi rozhodně odmítl, se od počátku snažil vyhnout ostrému konfliktu s Kremlem. Na podporu pražských reformátorů nic zásadního nepodnikl. Jeho opatrné chování bylo podmíněno několika faktory. Starý maršál měl strach, že by Itálie nebo SSSR mohly využít napjaté mezinárodní situace a napadnout SFRJ. Přestože možnost bezprostředního sovětského útoku nepovažoval za příliš pravděpodobnou, vyjádřil v několika proslovech jednoznačné odhodlání svou zemi bránit. Jugoslávie však v roce 1968 neměla k vedení války se Sověty právě ty nejlepší předpoklady. V jejím vnitropolitickém vývoji přibývalo krizových momentů (studentské bouře v červnu 1968, vzrůst národnostního napětí aj.). Vedle toho se ukázalo, že jugoslávská armáda není na boj dostatečně připravena. Vojenskostrategické plány prioritně počítaly s útokem ze strany Itálie, obrana hranic s Maďarskem a Bulharskem nebyla dostatečně zajištěna, většina armádní výzbroje pocházela ze zemí Varšavské smlouvy. Tito sice kalkuloval s pomocí Západu, ale jednoznačně se na ni spolehnout nemohl. Snažil se proto vyhnout krokům, které by Moskvě poskytl důvod k případné agresi. Zneklidňovala ho rozsáhlá protijugoslávská tisková kampaň, na níž se podílely všechny státy varšavské pětky s výjimkou Maďarska. Obával se

⁹⁷ Viz PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 87–88; PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992*. Praha 2000, s. 318; RETEHAI, M.: *c. d.*, s. 137.

rovněž možnosti, že východní blok uvalí na SFRJ hospodářské sankce, které by přivedly jugoslávskou ekonomiku do krajních obtíží. Navíc vyzoroval, že ve vedení SKJ se proti němu vytvořila liberálnější orientovaná opozice, která požadovala určité uvolnění vnitřních poměrů a výraznější zahraničněpolitickou orientaci na Západ.

Prezident potřeboval své vztahy se Sověty co nejrychleji urovnat. Jen tak mohl umlčet kritiky ve vlastních řadách a pustit se do řešení domácích problémů. Poté co Brežněv na varšavském sjezdu PSDS v listopadu 1968 deklaroval, že platnost jeho doktríny se na Jugoslávii jakožto nečlena Varšavské smlouvy nevztahuje, nestálo usmíření v zásadě nic v cestě. Jugoslávský vůdce dal v několika vystoupeních na srozuměnou svůj zájem na uklidnění situace a nepřímou tak naznačil, že sovětsko-jugoslávské napětí vzniklé okupací ČSSR považuje za nevýznamnou epizodu. Moskva na jugoslávské signály reagovala vcelku pozitivně, ale nadále si udržovala jistý odstup. Odmítla účast delegace KSSS na sjezdu SKJ v březnu 1969, protože nechtěla připustit, aby pozvané strany, které odsuzovaly srpnovou intervenci, učinily z jeho jednání přehlídku protisovětských stanovisek. Z tohoto důvodu Kreml nařídil absentovat i svým spojencům. Nejvíce mu přirozeně záleželo na tom, aby na sjezdu chyběla delegace KSČ. Dubček a spol. se sovětskému nátlaku podvolili, což se v Bělehradě nesetkalo zrovna s pochopením. Na sklonku zimy roku 1969 již bylo zřejmé, že představitelé SKJ začínají nad pražskými reformátory definitivně lámat hůl.⁹⁸ Sympatie, které k poníženému Československu chovala jugoslávská veřejnost, na tom nemohly nic změnit.

⁹⁸ Příznačné jsou v tomto směru výroky prezidenta Tita v rozhovoru s československým velvyslancem Ottou Kličkou 18. března 1969. Tito prohlásil, že „neúčast delegace KSČ [na IX. sjezdu SKJ] a všechno kolem hluboce zasáhlo v SFRJ. To je změna. Z ČSSR přichází mnoho protikladných symptomů. Proto je nutné řádně prozkoumat, zda je nutno dosavadní porozuměníplné stanovisko Jugoslávie přehodnotit“. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 247, s. 284 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 5., č. 2418/1969; ÚSD-SKV, f. K/660). Jugoslávské zklamání dokládá i souhrnná informace o domácích a zahraničních událostech za období od 20. února do 11. března 1969 vypracovaná pro potřeby federální vlády ČSSR. Píše se v ní: „Reakce na neúčast delegace KSČ na IX. sjezdu SKJ je pochopitelně nejroztřepčenější z jugoslávské strany, která se obává, že dopad naší neúčasti v řadách SKJ a mezi obyvatelstvem bude dlouhodobý a hluboký, s tím, že ČSSR normalizuje své vztahy s „pětí“ na úkor Jugoslávie... Jugoslávské stranické kruhy [jsou toho názoru],... že k neúčasti čs. delegace nedošlo plně z vůle KSČ, nýbrž, že byla donucena účast odřici, přesto, že složení delegace bylo již připraveno v čele se Š. Sádovským.“ ÚSD-SKV, f. C IV/131; srovnej ještě s A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 5., č. 2026/1969, č. 2074/1969, č. 2132/1969 (ÚSD-SKV, f. K/651, f. K/653, f. K/654); o absenci KSČ na sjezdu SKJ více VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 245, s. 282, pozn. 1. Situaci v SFRJ a jejím poměrem k českosloven-

Progresivní část vedení KSČ se tím ve společenství socialistických zemí ocitla v naprosté izolaci.⁹⁹ Moskva si této skutečnosti byla dobře vědoma a ve svých plánech s ní kalkulovala. Členové kremelského politbyra si dokázali spočítat, že také satelitní předáci z varšavské pětky mají zájem na tom, aby byl Dubček co nejdříve zbaven své funkce. Stejně tak jim bylo jasné, že pokud zvrat mocenské situace v Československu nastane nenásilnou cestou, nenarazí na vážnější odpor nejen u Ceaușeska a Tita, ale ani na druhé straně železné opony.

Vůdce KSSS Leonid Brežněv si po zkušenostech z roku 1968 mohl být téměř jist, že Západ nechá reformátory na holičkách a kromě občasných verbálních výhrad nepodnikne žádné jiné kroky na jejich podporu. Věděl, že Pražské jaro se ve druhém táboře setkal se sympatiemi, ale i s rozpaky. Západ motivovaný nejvíce vlastními bezpečnostními hledisky měl obecně zájem na politice uvolnění a dohody v otázce zbrojení. Respektoval rozdělení Evropy na sféry vlivu a obával se, že přílišné zasahování do záležitostí východního bloku by Moskvu zbytečně podráždilo a zkomplikovalo proces *détente* i specifické potřeby jednotlivých států. V pozadí stály i úvahy o dopadu, jaký by měl československý experiment v případě svého úspěchu na neklidnou západní společnost konce šedesátých let. Vůle podniknout cokoliv rozhodnějšího k záchraně reforem a posílení mezinárodního postavení Československa všeobecně chyběla. Západ pouze varoval pražské vedení před přílišným radikálistem.¹⁰⁰ Intervenci sice všichni přední západní státníci odsoudili, ale vztahy obou částí bipolárního světa se rychle vrátily k předchozímu stavu. Obecný zájem převážil. Po srpnu se Západ choval vůči kremelskému vedení vysloveně kooperativně, dokonce sovětská očekávání předčil. Vstup vojsk stabilizoval rozdělení Evropy a upevnil sovětskou hegemonii v její východní části. Status quo tím byl potvrzen. Sověti postupně stáhli ze svého repertoáru návrhy na oboustranné rozpuštění vojenských paktů s cílem oslabit americkou vojenskou přítomnost v Evropě a spokojili se s daným stavem. Soudržnost NATO se upevnila a západní státy, především USA a SRN, mohly ve vztahu k Moskvě

skému vývoji v letech 1968–1969 se zabývají PELIKÁN, Jan: Jugoslávie a okupace Československa v srpnu 1968. Pět dokumentů k srpnovému událostem. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7/2000, č. 4, s. 711–714; PIRJEVEC, J.: c. d., s. 317–322; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 86–88; WANNER, J.: c. d., s. 185–186; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: c. d., s. 462–466.

⁹⁹ Reformátoři se nikdy nepokusili získat alespoň minimální podporu Číny. V sovětsko-čínském sporu (na rozdíl od Rumunska) stáli jednoznačně na straně Moskvy.

¹⁰⁰ Symptomaticky je např. postoj západoněmeckého ministra zahraničí Willyho Brandta vyjádřený slovy: „Nejlepší, co můžeme pro Československo udělat, je, že neuděláme nic.“ KURAL, V. a kol.: c. d., s. 86. Ve stejném významu, byť s drobnými textovými odchylkami, cituje tento výrok ještě PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 184.

výrazněji uplatňovat svou zájmovou politiku, a jak se mělo za pár let ukázat, rozhodně ne neúspěšně.¹⁰¹

Washington zaujal k československým událostem nanejvýš pozici sympatizujícího pozorovatele. Své priority viděl jinde. Usiloval o dohodu se Sověty v otázce parity jaderných zbraní a omezení dalšího zbrojení (SALT 1) a jeho pozornost se stále soustřeďovala na Vietnam a situaci na Blízkém východě. Začínala se objevovat i snaha pokusit se nalézt určitý modus vivendi s Maovou Čínou. Koncem šedesátých let se mezinárodní postavení USA značně zkomplikovalo, čehož si byl Kreml dobře vědom. Amerika se dočasně dostala do postavení slabšího partnera. V lednu 1969 nastoupivší administrativa prezidenta Richarda Nixona se teprve zvolna rozhlížela a musela čelit mimořádně těžkým potížím doma i v zahraničí. Stála tvář v tvář strategické rovnosti se SSSR a zdělila rasové bouře, studentské revolty a mírové hnutí proti válce ve Vietnamu. Ta se vyvíjela stále více k naprostému politickému i morálnímu fiasku, které rozpoltilo americký národ, srazilo americkou prestiž ve světě a oslabilo dominanci USA v NATO. Předchozí prezident Lyndon Johnson se ke konci své vlády až hekticky snažil najít východisko z konfliktu v kremelské podpoře, kterou měl v úmyslu kompenzovat vstřícností v odzbrojovacích jednáních. Již v říjnu 1968 vyjádřil Washington ochotu uskutečnit setkání na nejvyšší úrovni a stabilizovat tak poněkud rozjítřenou situaci po sovětské intervenci.¹⁰²

Československo tak bylo v amerických očích fakticky odepsáno. Svůj vliv sehrála i skutečnost, že samy bilaterální vztahy s Prahou nebyly bez mráčku. Komplikovala je československá pomoc Vietnamu či nevyřešená otázka náhrad za americký majetek znárodněný po válce a s tím související nevydání části československého bankovního zlata deponovaného v USA. Ani udělení politického azylu uprchlému generálu Janu Šejnovi na vřelosti nepřidalo. Shrnuto, v Kremlu mohli být spokojeni.¹⁰³

Na rozvoji meziblokových vztahů měla eminentní zájem také SRN. Jádrem zahraniční politiky představovala již od jejího založení otázka celoněmeckého

sjednocení a z ní se odvíjející vztah k druhému německému státu. Základní postuláty vyjadřovala tzv. Hallsteinova doktrína. SRN se podle ní považovala za jediného reprezentanta německého národa a neuznávala stávající poválečné hranice, zvláště na Odře a Nise. Daleko podstatnější však byla stanoviska k existenci východoněmeckého státu. Bonn jej odmítal považovat za subjekt mezinárodního práva a usiloval o jeho udržení v politické izolaci. Zakotvil zásadu, že SRN nenaváže diplomatické vztahy s žádnou zemí (kromě SSSR), která uznává NDR.

Kvůli dogmatickým postojům v německé otázce hrozila v šedesátých letech západnímu Německu určitá izolace v procesu evropského uvolnění, zvláště když ostatní západní státy začaly zaujímat vůči východnímu Berlínu umírněnější postoj. SRN se tomu snažila čelit tzv. první fází nové *Ostpolitik*. Spočívala ve snaze zesílit zakládáním obchodních misí spolupráci s východoevropskými satelity a vytvořit tím určitý tlak na SSSR a především na NDR. Bonn si byl vědom, že zvláště Maďarsko a Československo mají na hospodářské spolupráci zájem. Nový kurz nebyl neúspěšný, SRN navázala řádné styky s Rumunskem, vytvořila síť obchodních zastoupení a značně zneklidnila NDR. Přesto koncem desetiletí začala v západoněmeckých vládních kruzích převládat představa, že dosavadní postup je nedostačující a k prosazení celoněmeckých zájmů bude nezbytné respektovat stávající geopolitickou realitu. Odtud vedla zvolna cesta ke koncepci spočívající v uznání jednoho německého národa, ale dvou německých států, mezi nimiž by existovaly normální vztahy. Předpokladem k tomu však byla dohoda se SSSR. Časem se však ukázalo, že Moskva projevila ochotu jednat teprve v momentě, kdy měla zajištěný klid a loajalitu svých spojenců. Z toho je zřejmé, že rozbourené Československo, i přes vyjádřené sympatie, plány Bonnu ztěžovalo.¹⁰⁴

Po rozboru mezinárodních faktorů a vnitropolitické situace v ČSSR docházeli na počátku jara 1969 soudruzi v Kremlu k závěru, že nastává příznivá doba k prosazení dalšího strategického cíle, Dubčekova odstranění. Kroky členů politbyra se již od ledna 1969 zacílily na hledání nového muže schopného jej nahradit. Zorganizovali pozvání řady československých činitelů do Moskvy, aby získali přehled o situaci, osobnostech a mohli tak vše lépe ovlivňovat. Předseda Národní fronty Evžen Erban si z debaty odnesl dojem, zda

¹⁰¹ LUŇÁK, Petr: *Západ – Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha 1997, s. 223–225; PAUER, Jan: *Politika Západu a československá krize 1968*. In: *Armáda a společnost v kontexte evropského vývoje 1948–1968*. Bratislava 1997, s. 218; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 85.

¹⁰² LUŇÁK, P.: *c. d.*, s. 224–227; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 110–113; PAUER, J.: *Politika Západu...*, s. 212; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 141.

¹⁰³ Charakteristickým dokladem amerického pohledu je vztah k posrpnové emigraci. Ministr zahraničí Dean Rusk se obával, že odmítavý postoj by ji nutil k návratu do vlasti, což by „mohlo destabilizovat současnou [pookupační!] vládu, a to není v našem zájmu“. Ke vztahům USA a ČSSR viz LUŇÁK, P.: *c. d.*, s. 224; PAUER, J.: *Politika Západu...*, s. 212.

¹⁰⁴ K SRN více LUŇÁK, P.: *c. d.*, s. 229–231; PAUER, J.: *Politika Západu...*, s. 214–216; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 75; DURMAN, K.: *c. d.*, s. 132–136; KURAL, V. a kol.: *c. d.*, s. 14–15; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 503.

snad Sověti nechtějí funkci stranického šéfa nabídnout přímo jemu.¹⁰⁵ Následoval ho celý slet funkcionářů, mimo jiné tajemníci ÚV J. Kempný, J. Hetteš a A. Indra, vicepremiér F. Hamouz, šéf odborů K. Poláček a také nový ministr zahraničních věcí J. Marko, jemuž Brežněv, Kosygin a Podgornij vytýkali, že Československo neplní dohody o normalizaci, především na úseku sdělovacích prostředků.¹⁰⁶

Je nanejvýš pravděpodobné, že velkou roli při organizování těchto schůzek sehráli domácí konzervativci, především skupina okolo Biřáka, u něhož se na ÚV KSČ scházeli představitelé dogmatické skupiny z ústředí i regionů, samozřejmě úzce napojení na sovětskou ambasádu v Praze.

Tato frakce zorganizovala také Černíkovu návštěvu v Moskvě, protože federální premiér tehdy ještě patřil mezi uvažované nástupce. Na pozvání Kosygina navštívil Moskvu 13. března 1969. O schůzce byl předem uvědoměn pouze sekretariát ÚV KSČ na schůzi 12. března a Dubček k tomu sdělil, že nemůže blíže informovat.¹⁰⁷ Sám však s návštěvou souhlasil. O této návštěvě a o tom, proč Černík po návratu informoval o obsahu rokování Husáka, se pojednává v páté kapitole.

V rámci série těchto sondáží přijížděly do Prahy sovětské delegace. Již na přelomu roku 1968/1969 dohlížel na situaci v ČSSR tajemník ÚV Konstantin Katušev a ve dnech 27. února–12. března 1969 zde pobýval člen politbyra a šéf ústřední kontrolní a revizní komise KSSS Arvid Pelše. Tento „strážce čistoty strany“ patřil mezi největší konzervativce v sovětském politbyru a na schůzkách s domácími činiteli důrazně vyzýval k likvidaci reformátorů a zločení odporu obyvatelstva.¹⁰⁸

Velkou pozornost věnovala Moskva velení československé armády. Kalulovala totiž i s možností, že odstranění Dubčka z funkce se neobejde bez použití síly. Měla proto velký zájem na urychlené stabilizaci armády, aby ji mohla nasadit i k operacím uvnitř země. Rozhodování o případném mocenském použití domácí vojenské síly zůstávalo však i nadále prakticky v pravomoci Dubčka, který vnitřní nasazení ČSLA odmítal.¹⁰⁹ Sověti byli se

stávající situací v armádě značně nespokojeni, protože si dobře uvědomovali, že se na ni ve funkci potlačovatelky „kontrarevoluce“ zatím nemohou spolehnout. Většina vojáků s intervencí nesouhlasila a čtyři pětiny z nich zaujaly k reformnímu vývoji kladný postoj. Navíc v Kremlu moc přesně neznali postoje jednotlivých členů armádního velení. Pochopili ale, že klíč k řešení se bude nacházet právě tam.¹¹⁰

Sověti si potřebovali zajistit poslušnost vojáků a pozvali delegaci ČSLA v čele s ministrem národní obrany Martinem Dzurým do Moskvy. Ve dnech 21. února–1. března 1969 jednala československá generalita s Brežněvem, Kosyginem a ministrem obrany Grečkem. Všichni ostře a bez obalu formulovali své výhrady a požadavky a doporučili tvrdý postup: „... s nepřitelem je třeba tvrdě zacházet, a ne liberálníčit“ (Grečko).¹¹¹ Brežněv neskrýval svou nedůvěru k Dubčkovu vedení KSČ: „Pokud se týká normalizace u vás, prochází pomalu a je podle našeho názoru uměle bržděna. Masové prostředky nejsou v rukách strany. ... Prostředky masového působení slíbili vaši, že vezmou do ruky, ale nic se nestalo. Je nám to dnes podezřelé. ... Již v Čierné jsme řekli, že Československo a KSČ nedáme do rukou nepříteli, a opakují to dnes znovu. Jestli se bude situace takto dále rozvíjet, antisocialistické živly se budou dále prosazovat a věci se nebudou řešit, bude těžko a řeknu vám otevřeně, že nevím, co se stane.“ Tato hrozba předznamenávala nejen možnost vojenského zásahu, ale i uvěznění opozice: „My jsme vstupem vojsk chtěli přehradit cestu kontrarevoluci v očekávání, že pořádek si uděláte již sami. Nic takového se však nestalo. My jsme tehdy nikoho nezavřeli. Já vám řeknu, že toho dnes litujeme. Dokud budu živ, nezměním své přesvědčení, že vstup vojsk byl správný.“ Brežněv zdůraznil nutnost zavedení pořádku v armádě a netrpění diskusí o tom, kdo je levý nebo pravý. Kritizoval činnost proreformně orientované Vojenské politické akademie (VPA) a podpořil kádrové změny. Ministr Dzur i generálové si nedovolili oponovat, pouze přikyvovali a slibovali nápravu.

na riešenie záujmových rozporov medzi jednotlivými skupinami pracujúcich, ktoré sú podľa nášho presvedčenia riešiteľné politickými prostriedkami. ... Na prvej, vysunutej pozícii riešenia vnútorných politických ťažkostí musíme stáť my, politici, celá strana“. ÚSD-SKV, f. A/642 (Celoarmádní shromáždění velitelů, náčelníků a stranickopolitických pracovníků ve Sjezdovém paláci v Praze 5. února 1969, Praha 1969, s. 33–34); MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 31.

¹¹⁰ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 24.

¹¹¹ Tento i následující citáty viz BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PEČKA, Jindřich: *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 6., sv. 2. (srpen 1968–květen 1971). Praha–Brno 1999, dok. č. 47, s. 173 a n.

¹⁰⁵ CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 546.

¹⁰⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 31; BÁRTA, M.: *Pokus...*, s. 48; HEJZLAR, Z.: *Reformkomunismus...*, s. 328.

¹⁰⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 248, s. 285, pozn. 2.

¹⁰⁸ WANNER, J.: c. d., s. 92; HEJZLAR, Z.: *Reformkommunismus...*, s. 328.

¹⁰⁹ V projevu ke shromáždění armádních velitelů 5. února 1969 první tajemník připustil možnost vnitřního využití armády jen hypoteticky v „mimoriadne vyostrenej situácii“ a současně dodával, že „s prekonaním antagonistických triednych protikladov v našej spoločnosti ustupuje vnútorná funkcia do pozadia. Armáda nikdy nemôže byť nástrojom, ktorý by mohol slúžiť

Nátlak na československou generalitu se ukázal být velmi efektivním. Džúr i ostatní byli zastrašeni a zavázali se splnit veškeré sovětské požadavky. Velení ČSLA se rychle stávalo nátlakovým prostředkem Kremlu vůči domácí politické garnituře, což se plně projevilo při tzv. hokejové krizi. Českoslovenští generálové začali již v březnu postupně normalizovat vojenský tisk a rozhodli o postupných čistkách v redakcích. Prezident Svoboda vydal rozkaz o zrušení VPA. Bylo evidentní, že již v březnu se armádní velení definitivně vzdalo úvah o možném obnovení suverenity ČSSR a akceptovalo sovětský požadavek tvrdě normalizace za trvalého pobytu cizích vojsk na území republiky.¹¹²

Přesto Kreml nemínil spoléhat pouze na Džúra a spol. a připravoval také vlastní zajištění plánovaných akcí. Počítalo se přitom s různými krizovými situacemi i s případným využitím sovětské armády. Střední skupina sovětských vojsk umístěná na území ČSSR plnila již od počátku funkci prodloužené ruky a efektivního nátlakového prostředku na Dubčekovo vedení. Její jednotky zde byly rozmístěny nikoli podle strategických, nýbrž politických hledisek. Sověti soustředili své oddíly do blízkosti velkých měst a středisek politického života. Jakmile se vnitropolitická situace v zemi zostříla (např. při boji o setrvávání Smrkovského ve funkci nebo při Palachově pohřbu), dávala se sovětská vojska do pohybu a v některých městech se znovu objevily obrněné transportéry, proti čemuž Československo oficiálně protestovalo. Jednotliví vysocí důstojníci se také snažili prosadit vybudování sítě vojenských komandatur v každém větším městě, aby tak získali rozsáhlejší kontrolu a mohli lépe rozvíjet kontakty s regionálními představiteli domácích konzervativců. Střední skupina sovětských vojsk od zimy 1969 stále intenzivněji organizovala společné porady se zástupci dogmatické frakce, navazovala kontakty s pracovníky stranického aparátu i s některými OV a KV KSČ, rozšiřovala nelegální tiskoviny a její zástupci navštěvovali a hovořili na shromážděních stalinistických sektářů.¹¹³

V březnu se na severních a východních hranicích republiky soustřeďovaly další sovětské oddíly. Velení Varšavské smlouvy připravilo vojenské spojovací cvičení „Vesna“, které se ve dnech 29. března–4. dubna 1969 konalo za účasti vojsk SSSR, ČSSR, NDR a Polska z velké části na československém území. Dodnes není objasněno, zda bylo plánováno jako součást příprav na mocenský zvrat, nebo zda termín cvičení s novou vnitropolitickou krizí v Československu souvisel jen náhodou. V každém případě teoreticky mohlo posloužit

¹¹² MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 33–35.

¹¹³ Tamtéž, s. 20–22.

jako záloha nebo nátlakový nástroj, pokud se v nejbližším okamžiku nepodaří svrhnout Dubčka politickými prostředky. Původní plán cvičení počítal s příjezdem hlavních vojenských představitelů Varšavské smlouvy 31. března na československé území. Možnost, že cvičení mohlo sledovat i jiné než vojenské cíle, naznačuje také prohlášení, které učinil 1. dubna maršál Grečko na vojenské radě MNO ČSSR, kde řekl, že vydal „pokyn skupině sovětských vojsk v NDR, Polsku a na Ukrajině připravit plán vstupu na území ČSSR a v případě nebezpečí vstúpa na území ČSSR i bez upovedomenia československých orgánov“.¹¹⁴

Tuto variantu však nemá smysl přeceňovat, protože k přímému vojenskému zásahu chybělo Kremlu až do hokejových událostí relevantní zdůvodnění a i po nich si Brežněv zřejmě uvědomoval, že druhou intervenci si nemůže reálně dovolit. Musel brát ohled nejen na světové veřejné mínění, ale i na skutečnost, že za přímý úder by Moskva musela zaplatit velkou cenu v podobě mezinárodních komplikací. Pravděpodobně by byla konfrontována i s obrovským rozvratem československého státu a společnosti. Podobně jako později za událostí v Polsku v letech 1980–1981 zůstalo pouze u hrozeb.

Moskva dávala přednost politickému řešení převážně domácími silami, v němž by se Sověti angažovali jen zprostředkovaně. Brežněvovo vedení v březnu 1969 čekalo již jen na vhodnou příležitost, která by mocenský obrat pomohla realizovat. Původně asi počítalo s oslavami 1. máje či výročí osvobození, kdy očekávalo protisovětské demonstrace.¹¹⁵ Náhoda však dala vzniknout politicky vyostřené situaci daleko dříve. Způsobilo ji mistrovství světa v ledním hokeji, které se v roce 1969 konalo ve Stockholmu.¹¹⁶

¹¹⁴ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, dok. č. 49, s. 185; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 48–49; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 51.

¹¹⁵ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 158; KOHOUT, L.: *c. d.*, s. 19.

¹¹⁶ Mistrovství se původně mělo odehrávat v Praze, ale po okupaci Československa se Mezinárodní hokejová federace rozhodla přemístit šampionát do Stockholmu. Obávala se demonstrací a možných důsledků. Dokonce uvažovala i o tom, že také ve Švédsku budou utkání mezi mužstvy ČSSR a SSSR sehrána v prázdné hale s vyloučením diváků a televize je bude přenášet do stockholmských kin. Důvodem byl strach z výtržností československých fanoušků a emigrantů v hledišti. Nakonec se však hrálo jako obvykle. Viz BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi*. Praha 2001, s. 42.

III.

Aeroflot? Aeroflot!

*(Hokejové demonstrace,
jejich bezprostřední
důsledky a ohlas)*

*„Normálně piju jen urologický čaj, ale teď musím připít červeným vínem.“¹
Televizní hlasatelka Milena Vostřáková, 21. 3. 1969,
po skončení přímého přenosu ze Stockholmu.*

*„Právě ti, kdo nám káží doma i za hranicemi o potřebě normalizace, by měli
vědět, že skutečná normalizace může začít jen tím, že se aspoň přestane lhát.
Některé hromadné sdělovací prostředky pěti států zřejmě na to ještě nepřišly.“
Jiří Hájek, Universita Karlova, č. 14, 2. 4. 1969.*

V pátek 21. března 1969 překvapivě porazili českoslovenští hokejisté ve Stockholmu sovětskou sbornou 2 : 0. Dosud ještě nikdy žádná sportovní událost neměla tak dalekosáhlou politicky motivovanou odezvu. Přesto občané slavili umírněně, převážně ve svých bytech podobně jako na Silvestra, nebo jízdou houkajících aut v ulicích. Živelnou radost mnoha lidí vyjadřovalo skandování hesel „Neměli tam tanky, dostali dvě branky“ či „Za Dubčka – gól, za Svobodu – gól“ nebo nápis „To je ale nářez podle práva, nestřílely zbraně, ale hlava“.² Jedinou výjimečnou událostí bylo nevelké shromáždění fanoušků (asi dvou tisíc) na Václavském náměstí, kde zaznívaly různé protisovětské slogany. Politickou situaci však nijak nerozvířilo. Utkání věnoval velkou pozornost veškerý tisk, pro který se od československé výhry stalo hokejové mistrovství událostí číslo jedna. Každý den přinášel podrobné informace ze zákulisí, uveřejňoval pozdravy občanů, názory osobností a vytvářel v celé zemi atmosféru nadšení. V komentářích si hokeje všímaly také časopisy. Ironický tón si neodpustila zvláště *Politika*.³

Všechny tyto události daly zřejmě v promoskevských kruzích podnět k otázce, jak využít případného druhého vítězství československých hokejistů k zostření normalizačního postupu. Podivné mlčení sovětského tisku, který jinak při každém náznaku protiokupačních projevů varoval před kontrarevolučními živly, tuto možnost naznačovalo. Přestože neexistují žádné přímé důkazy, je pravděpodobné, že do přípravy provokací bylo zainteresováno sovětské velvyslanectví, které působilo na domácí konzervativce v mocenském aparátu. Následné kroky – neuvedení zásahových jednotek do pohotovosti, zrušení hlídkových služeb VB v českých zemích po několik dalších

¹ Ve skutečnosti kofolou, což diváci při tehdejší černobílé vysílání nemohli rozpoznat. BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 43; Komentář Jiřího Margolia Jen dvě branky, *Politika*, č. 5, 27. 3. 1968, s. 4.

² Protokol, *Politika*, č. 5, 27. 3. 1969, s. 4; Krásný příchod jara, *Signál*, č. 13, 29. 3. 1969, s. 6.

³ Protokol, *Politika*, č. 5, 27. 3. 1969, s. 4.

dní a očividná příprava provokací proti sovětským objektům (složení fůry zbytečných dlažebních kostek před kancelář Aeroflotu na Václavském náměstí) – nepřímo potvrzovaly, že konzervativci museli být do příprav zasvěceni a připravované akce byly řízeny jejich lidmi na českém ministerstvu vnitra. Pravděpodobně se angažoval i český ministr vnitra Josef Grösser, který byl veřejnosti nejvíce znám svými tvrdými osobními útoky na představitele reformního hnutí.⁴ Proslulým se stal jeho projev přednesený v lednu 1969 v Trutnově na aktivu komunistů – zemědělských pracovníků, v němž ministr vyslovil negativní názor na federativní uspořádání státu a bezostyšně napadl Otu Šika či bývalého ministra zahraničí Jiřího Hájka. Grösserovy postoje vyvolaly ve veřejnosti bouři nevole a jeho pomluvy projednávaly právě v posledních březnových dnech výbory ČNR.⁵

Na druhé straně je třeba přiznat, že Dubčekovo vedení KSČ projevilo značnou lehkomyšlnost a nevyvodilo z drobných protisovětských vystoupení po zápase patřičné závěry. Možnost, že by po druhém vzájemném utkání obou mužstev někdo vyprovokoval protisovětský incident, patrně nevzalo do úvahy. Žádný z politiků nevystoupil s nějakým varováním či výzvou ke klidu.

Možnou souvislost s provokačními přípravami může mít i Červoněnkova návštěva u Dubčka 28. března 1969. Na pražskou ambasádu již určitě dorazila zpráva, že výkonný výbor PÚV KSČ neprojednal změnu programu zasedání ústředního výboru a platným tak zůstal původní návrh, který Moskvě velmi nevyhovoval. Velvyslanec chtěl zjistit, jakou činnost vedení KSČ v nejbližší budoucnosti plánuje. První tajemník jej informoval, že v dubnu a v červnu 1969 se budou konat pléna ÚV KSČ, která projednají především ekonomické otázky, uzavřou rehabilitace a pokusí se položit základy pro upevnění jednoty strany (do tohoto rámce byla zahrnuta i příprava sjezdu). Červoněnkova na oplátku přinesl pozvání k návštěvě Sovětského svazu pro národní stranické delegace v čele se Štrougalem a Husákem. Z toho lze vyvodit, že po Černíkově návštěvě Moskvy Brežněv zaměřil svou pozornost jiným směrem, protože schůzka s československým premiérem, jak bude později ještě vysvětleno, ze sovětského pohledu nesplnila očekávání. Kremelský vládce měl evidentní

⁴ FROLÍK, Josef: *Špión vypovídá*. Praha 1990, s. 283–284; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 52.

⁵ Některé pasáže z projevu otiskl v článku Služba pro ministra vnitra?, *Svět práce*, č. 10, 12. 3. 1969, s. 3. Více k němu JIČÍNSKÝ, Z.: *c. d.*, s. 118–121. Ke Grösserovu vystoupení se ve dvou rozhovorech vyjádřil i napadený J. Hájek. Viz Co jste dělal v Srpnu soudruhu profesore?, *Mladá fronta*, 29. 3. 1969, s. 1 a 3; Srpen v Radě bezpečnosti, *Universita Karlova*, č. 14, 2. 4. 1969, s. 1 a 7.

zájem o setkání s dalšími činiteli KSČ, zejména s těmi, kteří připadali v úvahu jako kandidáti na funkci stranického vůdce.⁶

Dubčekova slova musela tituláře zneklidnit. Ačkoliv to dnes nelze nijak doložit, zdá se, že právě po Červoněnkově návštěvě se Sověti rozhodli přejít k činům a dali souhlas ke spuštění provokačních akcí. Příležitostí k nim mohla být druhá výhra československých hokejistů nad sovětským mužstvem, i když se s ní všeobecně příliš nepočítalo.

Přání zopakovat sportovní úspěch, které v skrytu duše choval snad každý občan, se stalo skutečností. V pátek 28. března 1969 krátce před 22. hodinou československý tým podruhé zvítězil v mimořádně dramatickém boji nad hokejisty SSSR poměrem 4 : 3.⁷ V celé zemi propukl gejzír radosti. Obyvatelstvo vyrazilo v mnoha městech do ulic. Zpráva o bezpečnostní situaci na území ČSSR, kterou pro potřeby mocenských orgánů zpracovalo 31. března 1969 federální ministerstvo vnitra, uvádí celkem 69 měst, v nichž demonstrovalo své nadšení více jak půl milionu lidí. Pražské Václavské náměstí zaplnilo krátce po skončení utkání na 150 000 osob a v Bratislavě se shromáždilo 20 000 lidí.⁸ Pro většinu z nich znamenal výsledek utkání více než radost ze sportovního vítězství. Byl náplastí za v srpnu 1968 uražené a ponížené národní sebevědomí, byl morálním vítězstvím a zadostiučněním. V průvodech a shromážděních se házely dělbuchy a prskavky, zněla hesla a vznikaly nápisy a transparenty: „Za Srpen“, „ČSSR : okupanti 4 : 3“, „Dubčekovi slivovici,

⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 248, s. 285; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 41. Nelze vyloučit, že podnět k pozvání Štrougala a Husáka do SSSR vznikl po konzultaci s domácími konzervativci. Tuto možnost naznačuje návrh akcí „zdravých sil“ vypracovaný skupinou dogmatiků (Hoffmann, Kapek, Nový, Müller, Rytíř, Krček aj.) a předaný 1. dubna 1969 Miroslavem Müllerem velvyslanci Červoněnkovi. Podle tohoto návrhu situace nazrála k tomu, aby bylo vyměněno vedení KSČ. Konzervativci chtěli se svým plánem postupu seznámit Husáka a Štrougala a dosáhnout společné činnosti. Doporučovali podpořit aktivitu obou politiků a sjednotit kolem nich všechny „zdravé síly“, pozvat Husáka a Štrougala do Moskvy, projednat s nimi situaci a nalézt společné východisko. RGANI, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 234–250. Reakce Sovětů na návrh se dosud zjistit nepodařilo.

⁷ Zápas nebyl zajímavý pouze sportovně. Několik hokejistů k němu nastoupilo v dresu s upraveným státním znakem. Pěticípou hvězdu nad hlavou českého lva přelepili černou páskou. Autor nápadu Jaroslav Jirík to komentoval slovy: „Naše babička říkala, že lev má mít na hlavě korunu a ne hvězdu.“ Navíc českoslovenští hokejisté stejně jako po prvním zápase nepodali po skončení utkání svým protivníkům ruce. Protestovali tak proti okupaci. Viz BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 43; *Nová svoboda*, 29. 3. 1969; *Smena*, 29. 3. 1969.

⁸ ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní situaci na území ČSSR ze dne 28. na 29. 3. 1969); tamtéž, f. S IV/56; Ministerstvo vnitra ČSR k událostem z 28. na 29. března, *Rudé právo*, 1. 4. 1969, s. 1 a 2; Informácia ministerstva vnútra SSR, *Pravda* (Bratislava), 2. 4. 1969, s. 1.

Brežněvovi po palici“, „Ussuri, Ussuri“, „Jděte domů, Ivani, máte doma Číňany“, „Hrát hokej je um, ne střílet na muzeum“, „V srpnu střílet uměli, dneska jenom čuměli“, „Tarasove⁹ bububu, Brežněv ti dá na hubu“, „Či bude zlato? Naše! Či bude Sibiř? Vaše!“ a četné další.¹⁰

Na rozdíl od důstojného chování v srpnu 1968 občas přerostly nevybité emoce, v nichž se zračilo napětí posledních měsíců, v pocity hněvu a primitivní touhu po odplatě a vyvrcholily v útoky na sovětské cíle na 21 místech z celkem 36, kde byly umístěny sovětské posádky či instituce. V devíti případech došlo na rozbíjení oken a zařízení. S velkou pravděpodobností se většinou jednalo o záměrně vyprovokované akce. Nejdramatičtější se události vyvíjely v Praze, Mladé Boleslavi, Ústí nad Labem a Bratislavě.¹¹

Účelovou provokací s největším politickým dopadem se stalo vydrancování kanceláří Aeroflotu a Inturistu v Praze. Výkladní skříň letecké společnosti byla poprvé rozbita již 25. ledna 1969 při Palachově pohřbu a sovětská ambasáda na to reagovala požadavkem na zajištění bezpečných podmínek pro práci sovětských institucí. Nevyvozovala z toho však ještě žádné politické závěry.¹²

Možná právě tato příhoda inspirovala pracovníky StB. Jejich účast na výtržnosti usnadnilo několik skutečností. Zatímco v Bratislavě vyhlásila Bezpečnost pohotovost již hodinu před utkáním, v Praze nebylo podobné opatření přijato a pravidelné obchůzkové hlídky Bezpečnosti byly staženy. Veřejná bezpečnost byla přivolána na místo činu se zpožděním a při malém počtu příslušníků neměla naději provokacím zabránit. Za přihlížení asi čtyřtisícového davu začala skupina provokatérů StB řízená plk. Bohumilem Molnárem (akci vedl zřejmě na rozkaz ministra vnitra Grössera) rozbíjet výlohy a ničit zařízení. Poté, co se k nim připojila část občanů, přestože řada jiných je okřikovala a snažila se demolicí zabránit, se provokatéři stáhli a autobusy připravenými poblíž hlavní pošty v Jindřišské ulici odjeli. Zakročující policie byla naprosto bezmocná. Dav některé příslušníky napadl a zadrženým umožnil útěk.¹³

⁹ Anatolij Tarasov byl hlavním trenérem sovětského mužstva.

¹⁰ PECKA, Jindřich: Proměny Pražského jara ve světle pramenů spontánní povahy. In: PECKA, J. – PREČAN, V. a kol.: *Proměny...*, s. 53. Dále ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...); MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 42.

¹¹ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 52; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 42.

¹² ÚSD-SKV, f. B/180; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 249, s. 287, pozn. 4; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 42–43.

¹³ ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...).

Účast StB na provokaci potvrdilo několik svědků: pracovník FMV Josef Frolík,¹⁴ tehdejší poradce prezidenta Svobody Miloš Paris¹⁵ a také Lubomír Štrougal, který v roce 1991 vypověděl: „Ten hokej byla jasná provokace. Mně to tehdy dokládal náčelník StB ČSR, jmenoval se plk. [Bohumil] Říha a ten mi říkal: To je jasná provokace Molnára, tohleto zorganizovali, tam je odváželi autobusama.“¹⁶ Podobné svědectví zaznamenává Jiří Zeiner: „Ze svědecké výpovědi R. H. vyšlo najevo, že skupina příslušníků krajské správy StB Praha se zúčastnila provokace u Aeroflotu. Jeden z nich se jmenoval kpt. Ladislav Šrotýř. Pracovali pod krytím topenářské čety a sídlo měli v pasáži Živnobanky se vstupem ze Senovážné ulice. Další svědek J. P. uvedl, že materiál (dlažební kostky) před Aeroflot navezli příslušníci StB, kteří potom sami (a jejich spolupracovníci-provokatéři) devastovali kancelář. Protože byli lidmi okřikováni a napomínáni, utekli za hlavní poštu v Jindřišské ulici, kde byla připravena vozidla a odjeli. Velitel StB toto potvrdil na MěV KSČ Praha.“¹⁷

Jako další kamínek do mozaiky indicií může posloužit tvrzení *Neue Zürcher Zeitung*, které naznačuje, že zaměstnanci Aeroflotu byli varováni předem. Švýcarský list si totiž povšiml, že v narychlo zbudovaném novém působišti sovětské letecké společnosti se skoro ihned objevila řada důležitých materiálů ze zdemolované kanceláře. Vyvozuje z toho, že zde zdaleka neshořelo veškeré vybavení, jak se uvádělo bezprostředně po činu.¹⁸

Aeroflotu byla způsobena škoda za jeden milion Kčs. Zpráva FMV o bezpečnostní situaci na území ČSSR z 31. března 1969 však ještě uvádí, že výkladní skříň byla rozbita „z dosud nezjištěné příčiny“.¹⁹ Teprve po příjezdu maršála Grečka byla prosazena sovětská verze těchto událostí, která s pravdou neměla nic společného.

¹⁴ FROLÍK, J.: c. d., s. 283–285.

¹⁵ PARIS, M.: c. d., s. 22–23.

¹⁶ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 13.

¹⁷ ÚSD-SKV, ZEINER, Jiří: *Postavení bezpečnostních sborů, zejména Státní bezpečnosti v politickém vývoji 1967–1970*. Praha 1991, s. 87. Svědkem R. H. Zeiner označuje pracovníka ÚV KSČ Roberta Horáka, který zhruba totéž vypověděl v rozhovoru před komisí historiků. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s Robertem Horákem, 9. 4. 1990, s. 15. Svědek J. P. bude s největší pravděpodobností prezidentův poradce Miloš Paris. Svědectví odpovídá tomu, co popisuje ve svých vzpomínkách. V nich však ještě tvrdí, že „den před tímto zápasem [!] ve schůzi předsednictva městského výboru KSČ za účasti obvodních tajemníků velitel Státní bezpečnosti města podal o přípravě [provokace] zprávu“. Viz PARIS, M.: c. d., s. 23.

¹⁸ Die Verwüstung des Aeroflot-Büros in Prag, *Neue Zürcher Zeitung*, 12. 4. 1969, s. 5. Totéž píše i HEJZLAR, Z.: *Reformkommunismus...*, s. 331.

¹⁹ ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...).

K rozsáhlým potyčkám došlo i na jiných místech. V Mladé Boleslavi proběhlo shromáždění asi 5 000 osob klidně. Demonstranti zaútočili na sovětská kasárna poté, co okolo nich projížděli sovětsí vojáci v obrněných transportérech s namířenými kulomety. Dav vytloukl u kasáren okna, na což sovětsí vojáci odpovídali střelbou ze samopalů do vzduchu a házením prázdných lahví z oken. Dramatická byla situace i v Ústí nad Labem, kde se také angažovali provokatéři z řad StB. Dvouhodinovou výtržnost, při níž bylo zapáleno několik vozidel sovětské armády, ukončil až příjezd obrněných transportérů. V Olomouci, kde byla poškozena budova sovětského velitelství, se průvodu zúčastnilo velké množství československých vojáků.²⁰

Demonstrace na Slovensku neměly takový rozsah jako v českých zemích, ale události zde měly mnohem ostřejší průběh než v Praze. Ve slovenském hlavním městě manifestovalo před sovětským velitelstvím asi osm až deset tisíc lidí. Přestože Veřejná bezpečnost byla v pohotovosti, požádal ministr vnitra SSR gen. Egyd Pepich o asistenci armády. Ta se ale držela stranou a situaci nakonec zvládly pořádkové jednotky samy. Jejich zásah za použití obušků, slzného plynu a vodních děl byl podstatně tvrdší. Napadení odpovídali házením kamení. Útok Bezpečnosti směřoval proti všem shromážděným občanům a předznamenával pozdější dlouholetou praxi Husákova režimu. Podobně zasáhla policie i v Košicích proti studentské demonstraci.²¹ Tvrdost policejních zákroků dokumentuje množství zraněných příslušníků Bezpečnosti (34 na Slovensku oproti 17 v českých zemích). Také počet předvedených byl neúměrně vysoký v porovnání se západní částí státu (19 jen v Bratislavě proti 20 v celé ČSR). Všechny zmíněné události reálně dokázaly, že normalizace na Slovensku postupuje výrazně rychleji než v českých zemích.²²

Při bratislavské demonstraci před sovětskou komandaturou byla zbita také slovenská spisovatelka Zora Jesenská, která zásah popsala v článku „První rázné vystoupení policie Slovenské socialistické republiky“ uveřejněném v *Listech*. Autorka v něm mj. napsala: „Příslušník chvíli pokračoval v započaté činnosti, nemohu však tvrdit, že by byl mlátil hlava-nehlava, neboť mlátil velmi přesně: hlava. Potom se ode mne ležící a mlčící vzdálil s pokřikem: ‚Však my vás jednou naučíme bando všivá!‘... Došlo mi, že v budoucnosti se chystá jak se mnou, tak i s jinými mnohem ráznější pořádek. ... Neozvala se žádná

hlasitá výzva k rozchodu a podle rychlosti, s jakou se to všechno semlelo, je mi jasné, že všichni, jen co poskákali z auta, okamžitě, bez upozornění, se vrhli na lidi a tloukli. A to už pokládám za nekulturní, ať už se toho dopustí Bezpečnost kteréhokoli státu...“²³ Z dogmatických pozic s tímto článkem polemizoval E. Zlatinský v ústředním listu KSS *Pravda*,²⁴ jehož stanovisko přetiskly bez komentáře i *Listy*.²⁵

Na řadě míst se v davu demonstrantů nacházeli sovětsí pozorovatelé. O všech konfliktech byla neodkladně podávána hlášení do Moskvy. Živelně vzniklé incidenty Sověty tolik nezajímaly, přestože i ty nabyly značného rozsahu. Pouze zástupce velitele Střední skupiny sovětských vojsk gen. Dmitrij Litovcev požádal československou armádu o ochranu velitelství v Ústí nad Labem a snažil se spojit s Moskvou. V Mladé Boleslavi situaci osobně sledoval náčelník okresního oddělení StB spolu s příslušníkem sovětské vojenské kontrarozvědky. Hlášení podávaná veliteli sovětských vojsk do Kremle, z nichž posléze Brežněvovo vedení vycházelo, byla často zkreslena a zvětšena. O tom, že okupační armáda dění v ulicích pečlivě sledovala, podal důkaz i maršál Grečko na vojenské radě MNO 1. dubna 1969, kde prohlásil, „že mali svých důstojníků v civilních oblecích, vedla, že sa to robilo organizovane. ... Prikazoval [som] sovietskym veliteľom nestrielať, prosiť o pomoc, zachovať chladnú krv a ovládať sa“²⁶ O pomoc však s výjimkou jednotek v Ústí nad Labem nebyl požádán nikdo.²⁷

V noci z 28. na 29. března nabyly demonstrace celostátního rozsahu a federální ministerstvo vnitra požádalo ministra národní obrany gen. Džúra o vojenskou pomoc. Ten však v této otázce neměl rozhodovací pravomoc a navíc se obával učinit politicky tak riskantní rozhodnutí. Poté co nezastihl

²³ *Listy*, č. 13, 3. 4. 1969, s. 7.

²⁴ „Kto však vie, prečo vôbec išla pred komandatúru do ulíc pani spisovateľka? Z profesionálneho záujmu? Že by bola chcela robiť prekladateľku aj tu?... Keď už však bola v tom dave, nesmie sa čudovať, že ju dav napokon došliapal. Mala sa od ‚onej budovy‘, aj napriek svojmu veku rýchlejšie poponáhľať. Žiaľ, nikto nemôže za jej ‚výchovu‘ vypestovaný odpor k úteku!... Možno VB odporučať, aby nabudúce dávala pozor, či sa náhodou niekde nejaká šedivovlasá spisovateľka nejde ‚pokojne prechádzať‘ medzi demonštrantov a vopred ju upozorniť, že zasiahne.“ Na margo „zásahu“ policie, *Pravda* (Bratislava), 12. 4. 1969, s. 2.

²⁵ Ex, *Listy*, č. 17, 30. 4. 1969, s. 2. Kriticky se ke Zlatinského článku vyjádřil F. Letovanec glosou Obušok z vrecu von? ve studentském časopise *Reflex*, č. 3, 6. 5. 1969, s. 8. Tvrdost policejního zákroku odsuzovala ještě mládežnická *Smena*, 3. 4. 1969, s. 1 a 7 (Jednotlivci nám to kazia).

²⁶ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 49, s. 185. Grečkův rozkaz sovětsí vojáci dodrželi, při nočních demonstracích nebyl žádný československý občan zastřelen nebo zraněn okupačními jednotkami.

²⁷ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 43–44.

²⁰ Více ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...), f. S III/79 a f. S IV/56; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 42–43.

²¹ Viz ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...) a f. S IV/56; Informácia Ministerstva vnútra SSR, *Pravda* (Bratislava), 2. 4. 1969, s. 1.

²² ÚSD-SKV, f. C II/282 (Zpráva o bezpečnostní...).

Svobodu a Černíka, obrátil se telefonicky na Dubčka. První tajemník v souladu se svým přesvědčením odmítl dát souhlas k vnitřnímu použití armády a nařídil Dzúrovi „upřesnit a vyjasnit věci“.²⁸ Dubček se vnitřně neztotožňoval se sovětským pojetím úlohy ozbrojených sil a měl strach z jejich možného politického zneužití. V této situaci se jeho postoj rychle ukázal jako chyba. Nebyla totiž zajištěna ochrana objektů, především vojenských, proti nimž směřovalo nejvíce provokací a incidentů. Vláda žádá opatření nepřijala a ani nevydala příkaz ministerstvu vnitra, aby tyto kroky učinilo. Pracovníci ministerstva vnitra sami v tomto směru žádnou iniciativu nevyvíjeli. J. Frolík naznačuje, že to byl záměr, který měl usnadnit vyprovokování útoků proti Aeroflotu a v Ústí nad Labem.²⁹ Výmluvné je i svědectví vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ v Praze Bohumila Šimona, který již po prvním hokejovém utkání požádal městskou správu VB v Praze o přijetí bezpečnostních opatření. Jednal také několikrát telefonicky s premiérem Černíkem, federálním ministrem vnitra Pelnářem a ministrem národní obrany Dzúrem, kterého žádal, aby se armáda zapojila a incidentům předešla.³⁰ Navíc Dubčekův postoj usnadnil argumentaci Sovětů i domácích dogmatiků, kteří jeho odmítnutí klasifikovali jako důkaz, že nemá situaci v rukou a nahrává antisocialistickým živlům.

Reakce na hokejové události na sebe nedaly dlouho čekat. Československo se opět dostalo do centra pozornosti světového tisku. Západní novináři spatřovali v demonstracích jednoznačný odpor obyvatelstva k posrpnové politické situaci a přítomnosti sovětských vojsk a důkaz neustávajícího úsilí československého lidu za obnovení suverenity svého státu. Zdůrazňovali politický podtext události a spekulovali nad případnými komplikacemi, které to může Dubčekovu vedení přinést.³¹

²⁸ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 49, s. 186.

²⁹ FROLÍK, J.: c. d., s. 283–285.

³⁰ Šimon prohlásil, že „mluvil s ... kde kým, a ty opatření tomu neodpovídaly. ... A jestli jsem se vyjadřoval s jistými pochybnostmi o celé té záležitosti, mám je dosud.“ ÚSD-SKV, f. D III/161 (Záznam z jednání s B. Šimonem v pracovní skupině ÚKRK KSČ, 11. 9. 1969, s. 107–109); MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 42. Pokud Šimonovu výpověď doplníme Parisovým tvrzením, že náčelník StB informoval MěV KSČ o přípravě provokací předem, dostáváme tristní obraz selhání vedoucích představitelů KSČ a státní správy, alespoň těch, kterým se incidenty nehodily.

³¹ Například londýnské *Times* napsaly: „Podléhá-li stále ještě někdo iluzi, že sport slouží ke sblížení národů, pak by ho vyléčila dnes chvilka na Václavském náměstí. ... Utkání ČSSR–SSSR dostává symbolický význam, vítězství na mezinárodním sportovním kolbišti se stalo prostředkem boje za státní svrchovanost a nezávislost.“ ÚSD-SKV, f. C IV/133.

Stanoviska socialistických zemí, které se nepodílely na intervenci, se vyznačovala značnou různorodostí. Rumunský tisk přinášel pouze nekomentované oficiální zpravodajství, zatímco v Jugoslávii převažovala tendence vidět příčiny napětí v přítomnosti sovětských vojsk. Svým specifickým úhlem pohledu hodnotily situaci Albánie a Čína. Oficiální zpráva z Tirany viděla v manifestacích „tvrdou ránu zasazenou propagandě sovětské renegátské revizionistické kliky a československé kapitulantské kliky, které by chtěly, aby se věřilo tomu, že situace v Československu se normalizuje podle vůle okupantů“. V podobném stylu přizvukoval i pekingský rozhlas, který chápal pražské demonstrace jako svědectví vůle občanů „bránit svou národní čest a bojovat proti sovětskému sociálnímu imperialismu a sociálnímu fašismu“. K tomu podotkl, že „čím bude okupace delší, čím bude útlak tvrdší, tím důrazněji bude československý lid bojovat“.³²

Dubčekovo vedení bylo událostmi překvapeno a zaskočeno. Ukázalo však velmi malou předvídatost, protože reakce států varšavské pětky podcenilo a ani se nesnažilo je zjišťovat. Navíc udělalo velkou chybu, jelikož neprodlené nepřikročilo k analýze události a zhodnocení jejich vnitřních a vnějších příčin i důsledků. Nesešel se žádný významný stranický orgán, aby k událostem zaujal postoj. V sobotu 29. března zasedala pouze vláda ČSR, která ve svém stanovisku uvedla, že došlo k „spontánnímu shromažďování našich občanů, kteří oslavovali vynikající sportovní úspěch našich reprezentantů“. Vyjádřila pochopení pro „projevy srdečné a živelné radosti“ a kritizovala skutečnost, že na některých místech došlo k vandalství a výtržnictví, které „politicky zneužívají i provokatéři a protispolečenské kriminální živly“.³³ Dále byla po dohodě Černíka, Svobody a Dzúra vyhlášena 29. března bojová pohotovost vojenských útvarů v okolí Prahy, Brna a Bratislavy pro případ dalších nepokojů.³⁴

Za postačující považovali naši představitelé omluvu, kterou předal 31. března sovětskému velvyslanci Červoněnkovi jménem federální vlády její místopředseda František Hamouz. Sovětský titulár již 29. března protestoval proti útokům na sovětské cíle u státního tajemníka MZV Jaromíra Pleskota. Téhož dne velvyslance navštívili ministři Josef Grösser a Ladislav Adamec

³² ÚSD-SKV, f. C I/182 a f. C IV/133.

³³ Vláda ČSR k událostem v noci ze dne 28. na 29. března 1969, *Rudé právo*, 31. 3. 1969, s. 1–2.

³⁴ Na podporu bezpečnostních sil bylo vyceleno 3 800 vojáků. Viz PECKA, J. a kol.: *Sovětská armáda...*, s. 45; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 45; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 463. S další vlnou demonstrací se počítalo v případě, že naši hokejisté získají titul mistra světa. V posledním zápase 30. března však Československo podlehl Švédsku 0 : 1 a získalo tak pouze bronzové medaile. Demonstrace se nekonaly a armádní pohotovost byla odvolána.

a tlumočili stanovisko české vlády.³⁵ Místopředsedovi federální vlády Hamouzovi ambasador oznámil, že ještě dnes přiletí do Československa ministr obrany SSSR maršál Andrej Grečko a náměstek ministra zahraničních věcí Vladimir Semjonov. Vicepremiér se tak možná stal prvním československým politikem, který se o dané návštěvě dozvěděl, protože žádný z významných činitelů se v této době nenacházel v Praze.³⁶ Dubček, Černík, Štrougal a Rázl společně s ministrem Dzúrem doprovázeli prezidenta Svobodu při inspekční cestě po vojenských útvech v západních Čechách, která byla plánována již delší čas. Nejednalo se o zažehnavání vojenského puče, jak tvrdily pozdější fámy a spekoval západní tisk. Všechny tyto události dokládají malou předvídatost československých činitelů. Nejvýznamnější změny ve vnitropolitickém vývoji přišly stejně neočekávaně jako sama intervence.³⁷

Na rozdíl od domácích představitelů reagovalo velmi prudce Brežněvovo vedení, připravené na rozsáhlé využití hokejových událostí k dovršení mocenského předělu. V porovnání se Západem sice nejprve zachovalo zlovestné mlčení, potom ale události nabraly rychlý spád. Dne 30. března 1969 se mimořádně sešlo politbyro KSSS a projednávalo československé záležitosti na základě částečně tendenčních informací zpracovaných přímo v centru dění sovětskými pozorovateli. Zformulovalo prohlášení ÚV KSSS a rady ministrů SSSR k situaci v ČSSR: varovalo před nedozírnými následky při opakování provokací, kritizovalo Dubčekovo vedení KSČ za pasivitu a neplnění moskevského protokolu, napadlo československé sdělovací prostředky včetně *Rudého práva* za šíření protisovětských vášní a rozdmýchávání nacionalismu a Josefa Smrkovského, který byl již delší dobu Sovětům trnem v oku, obvinilo z podpory a přímé účasti na demonstracích. Tvrdilo, že demonstrace měly organizovaný charakter a končilo hrozbou, „že v případě dalších protisovětských a protisocialistických provokací... bude sovětská strana nucena podniknout účinná opatření. Ponecháváme si právo určit charakter takových opatření...“³⁸ Sovětská nota se tak stala prakticky ultimátem osobujícím si právo

zásahu. Do Prahy jej měla přijet konkretizovat delegace vedená ministrem obrany Grečkem.

V podobném duchu vyzněl i úvodník pondělní sovětské *Pravdy* nazvaný Hokej a nacionalistická horečka. Jeho dikce zřetelně připomínala období těsně před vstupem vojsk. List označil demonstrace za dílo revizionistických a kontrarevolučních sil řízených ze zahraničí a události před Aeroflotem přisoudil chuligánským žvlům, které inspirovala šovinistická psychóza vyvolaná novináři. Odmítl vysvětlení událostí prostřednictvím prohlášení české vlády a Smrkovského obvinil z napomáhání kontrarevoluci: „Člen PÚV KSČ a předseda Sněmovny lidu, jak je známo, se už nejednou zamíchal do podobných akcí. I nyní se objevil mezi účastníky antisovětského vystoupení.“³⁹ Na tyto události bezprostředně reagoval domácí tisk, zatímco hlavní představitelé zůstávali v poklidu a navíc pobývali mimo Prahu. PÚV KSČ se nesešlo a byro pro řízení stranické práce v českých zemích se 31. března zabývalo otázkou přestavby Vysoké školy politické. Sověti tak získali výrazný časový náskok před československými orgány.

Ostatní státy varšavské pětky interpretovaly dění v zásadě obdobným způsobem. Signálem k aktivitě pro ně bylo zveřejnění prohlášení Kremlu. Jejich deníky přebíraly sovětské materiály včetně úvodníku moskevské *Pravdy* jako svá vlastní stanoviska a s určitým zpožděním přinášely i vlastní komentáře. Situaci v Československu podrobně sledovaly. Určitou výjimkou z relativně stejného tónu byl tisk NDR, který navíc obvinil z organizování demonstrací západoněmecké novináře a turisty úzce spolupracující s domácími pravicovými antisocialistickými silami.⁴⁰ Vlastní článek přinesl i maďarský *Népszabadság*, v němž také ostře kritizoval Smrkovského za účast na pražské demonstraci.⁴¹

³⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 249, s. 286–287 (ÚSD-SKV, f. K II/51).

³⁶ ÚSD-SKV, f. C II/281.

³⁷ Cesta měla ryze propagační ráz a prezident během ní chtěl ve svých projevech „působit na city lidí, kážeň“. MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 45. Naproti tomu např. západoněmecký *Der Spiegel* spekoval, že Svoboda a s ním celé reformní vedení se uchýlili pod ochranu armády, aby získali čas a vymysleli strategii vůči příjízďícímu Grečkovi. Viz Telex von Mephisto, *Der Spiegel*, č. 16, 14. 4. 1969, s. 116.

³⁸ Prohlášení posuzovalo dění jako výsledek „nedůsledné, nerozhodné politiky vedení ÚV KSČ a československé vlády vůči pravicovému nebezpečí... Vzniká dojem, že ve vedoucích orgánech

strany a státu jsou lidé, kteří mají zájem na rozvinutí kontrarevolučních, protisovětských akcí v zemi a pobízejí takové akce“. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 250, s. 288–290 (ÚSD-SKV, f. D II/48).

³⁹ Obsah úvodníku moskevské *Pravdy* i s některými citáty byl uveřejněn např. v článcích Ještě k hokejovému zápasu ČSSR–SSSR v *Rudém právu*, 1. 4. 1969, s. 7; Nepodložená tvrzení v *Mladé frontě*, 1. 4. 1969, s. 2; Pravda o „hokejové kontrarevoluci“ v *Práci*, 1. 4. 1969, s. 2. Článkem sovětského listu se zabýval také FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 53.

⁴⁰ Východoněmecký tisk uváděl své články titulky „Souhra mezi antisocialistickými silami a západoněmeckými novináři“ nebo „Západoněmečtí novináři štváli v Praze“. Viz Komentáře o čs. událostech, *Svoboda*, 3. 4. 1969, s. 2; ÚSD-SKV, f. C I/182, f. C IV/133 a f. S III/79.

⁴¹ V závěru komentáře napsal: „Hokej je hra, která se hraje na kluzkém ledě a není pochybností, že ti, kdo se odvážíli tentokrát vyjít na led nečisté politické hry a podlehlí nevázanému řádění, uklouzli. Řečeno sportovním jazykem, nastal čas je definitivně ze hry vyloučit.“ ÚSD-SKV, f. C

Rovněž západoevropské agentury zveřejnily text úvodníku v *Pravdě* a zdůrazňovaly, že jeho příkrost si nezádá s atmosférou před srpnem 1968. Viděly v něm jeden z největších sovětských útoků na ČSSR po několika měsících. Nikdo však nevyslovil názor, že by to mohl být počátek nového frontálního náporu Moskvy vůči Dubčekovu vedení.⁴²

Velkou pozornost hokejovým událostem věnovaly veškeré československé sdělovací prostředky. Jejich bezprostřední reakce jen potvrzovaly všeobecnou vlnu celonárodního nadšení. Stačí přehlédnout novinové titulky den po nejsledovanějším zápase mistrovství. Na ukázkou *Mladá fronta*: „Ano, je to pravda! – pro svět senzace, pro soupeře pohroma, pro nás všechno!“ *Průboj*: „Radost, hrdost, díky“ nebo *Nová svoboda*: „Pravda zvítězila“.⁴³ Nejinak tomu bylo i po návratu hokejistů ze šampionátu. Například v *Mladé frontě*: „Nevadí, že není zlato, ty dva pátky stály za to“ či v *Lidové demokracii*: „Pro lid zůstali vítězi“.⁴⁴ Komentáře se nesly v podobném vlasteneckém duchu. *Lidová demokracie* poznamenala: „Vítězství československých hokejových reprezentantů nad Sovětským svazem patří k těm, které daleko přesahují čistě sportovní kategorii a vnímají se jako vlastenecký manifest. ... Dvakrát jsme představitele sovětského hokeje přinutili, aby se sklonili před našim uměním, před našim srdcem. ... Pokoření dokázali pokořit toho, který se choval jako pán světa.“⁴⁵ *Zemědělské noviny* zaznamenaly výrok J. Smrkovského: „Mám úctu k těm našim chlapcům, kteří si uvědomili, že jde o něco víc než o góly.“⁴⁶

Jednotlivé deníky neopomněly dát značný prostor i incidentům, i když o nich informovaly až 31. března. Odsoudily je jako projev nekulturnosti a primitivnosti, nikoho však nenapadlo prezentovat je jako organizované dílo antisocialistických sil. *Svobodné slovo* napsalo: „Manifestace na Václavském náměstí nebyla nikým organizována, vyplynula z pocitů, které všichni v poslední době intenzivně prožíváme. ... Vulkán nadšení a díky

IV/133. Proti Smrkovskému vystoupily dosti primitivním způsobem (Švejka sportovní) ještě ilegální *Zprávy*, č. 14, 5. 4. 1969, s. 8.

⁴² S *Pravdou* polemizoval např. rakouský deník *Die Presse*, který připomínal, že „kto na televizních obrazovkách sledoval masové manifestaci na Václavském náměstí, ... nemohl poznat ani provokatérů, ani kriminálně živly, takže posouzení je nutné ponechat české policii“. Viz *Čo píšu iní*, *Lud*, 1. 4. 1969, s. 2; ÚSD-SKV, f. C IV/133.

⁴³ *Mladá fronta*, 29. 3. 1969, s. 8; *Průboj*, 29. 3. 1969, s. 1; *Nová svoboda*, 29. 3. 1969, s. 8.

⁴⁴ *Mladá fronta*, 1. 4. 1969, s. 1; *Lidová demokracie*, 1. 4. 1969, s. 1.

⁴⁵ Vlastenecký manifest, *Lidová demokracie*, 29. 3. 1969, s. 4; Vydržet do finále, *Lidová demokracie*, 29. 3. 1969, s. 7.

⁴⁶ Jak jste to prožívali?, *Zemědělské noviny*, 29. 3. 1969, s. 4.

naším hokejistům je výrazem nezlomné vůle uhájit čest a suverénnost našich barev.“⁴⁷

V podobném duchu formulovaly své postoje i progresivní časopisy. Dominoval především *Zítřek*, který uveřejnil na titulní straně fotografii z pražských ulic a článek Vladimíra Škutiny polemizující se sovětským hodnocením událostí. Autor v něm napsal: „Nikdo to neorganizoval, nikdo to nesvolal a nikdo tomu taky neusměrňoval program. Ani kontrarevoluce ne. Národ prostě zdvihl čtyři prsty nad hlavu a vyšel se družít. Byla to radost nejen nad vítězstvím, ale především nad sebou samými. Bylo to v nás. Potřebovali jsme především sami sobě ukázat a dokázat, že jsme to ještě nesbalili, že pokud jde o pocity a hrdost a naději, že jsme pořád ještě optimisty. A hlavně, že k morálnímu vítězství a k fair play nepotřebujeme pušky a naopak, že když je ten druhý nemá v zádech, že se může jít klouzat. ... A všude nápisy a tabule, 4 : 3. To aby si nikdo nemyslel, že se tu v noci manifestuje za něco jiného. Nebo nedejbož proti něčemu jinému. ... Došlo také k politováníhodnému incidentu. Kancelář jedné letecké společnosti lehla popelem. Já vím, že je to strašné, že to budeme muset nahradit a viníky potrestat, a nemůže obstát ani výmluva, že se to naučili od reprezentantů většího národa. Ti prý také na oslavu vítězství nad antisocialistickými silami se pak podepsali na fasádu Muzea a po dobytí rozhlasu zapálili domy naproti. Je to v každém případě trapné, ale ještě že to není naše specialita (viz článek *Mladé fronty* ze soboty 29. března, Loupežníci na Bezdězu, popisující poboření hradu Bezděz v nedávných dnech návštěvníky ze spřátelené země!). A přece se našli jedinci, kterým tato celonárodní radost vadila. Československá televize tentokrát například neopakovala svůj čin jako při první výhře nad SSSR, jak to velebí Jiří Lederer v našem článku uvnitř listu.“⁴⁸ V sobotním večerním zpravodajství [29. března] neukázala ani

⁴⁷ ČSSR : SSSR – 4 : 3, *Svobodné slovo*, 29. 3. 1969, s. 1. Podobně se vyjádřila i *Večerní Praha*: „Pod pláštěm nadšení a radosti několik desítek lidí vtrhlo do místnosti Aeroflotu... Ne desetitisíce nadšených Pražanů, ale celkem nepatrná skupina... Právě tak radost z nadšení neměla antisocialistický a antisocialistický charakter a nebyla dílem pravicových sil. Především proto ne, že nadšení nebylo a nemohlo být někým organizováno.“ Politika a sport, *Večerní Praha*, 31. 3. 1969, s. 2. Luděk Pachman napsal v *Práci*, že vymlácení Aeroflotu mohlo být i dílem provokatérů. Viz O demolici nikoliv jen baráků, *Práce*, 1. 4. 1969, s. 3; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 106, s. 360–361; PACHMAN, Luděk: *Jak to bylo – zpráva o činnosti šachového velmistra 1924–1972*. Toronto 1974, s. 186–189.

⁴⁸ Jiří Lederer ve svém komentáři k prvnímu hokejovému utkání uvedl: „V sobotu večer – 22. března – byl přiřazen k televizním novinám kratičký film o událostech z předcházející noci... To nebyla radost jen ze vstřelených gólů, to nebyla jen radost z čistého konta Dzurilovy branky... Byla to prostě manifestace radosti, že jsme akorát my vyhráli nad nimi. Prostě tady

jediný záběr, třebaže jsem viděl na Václavském náměstí při práci skoro víc kameramanů než bývá na Prvním máje. Kdopak to asi zakázal? Dozvíme se jméno tohoto antioptimisty?⁴⁹... Jako národ jsme nezdolní optimisté. A na tisíckrát položenou otázku: „Co tomu říkáte, pane Škutino?“ odpovídám stejně jako té noci na Václavském náměstí: „Jako začátek k normalizaci to беру!“ Jinak bych byl rád, aby si z příkladu našich hokejistů, jejich elánu a hlavně z jejich nebojácného postoje vzali příklad všichni včetně našich představitelů. Byla to injekce...“⁵⁰

Listy uveřejnily článek Zory Jesenské o zásahu policie v Bratislavě,⁵¹ avšak glosy Ludvíka Vaculíka týkající se Aeroflotu už cenzura zabavila.⁵² *Reportér* se držel poněkud v pozadí, události z 28. března prakticky nekomentoval. Pouze číslo reagující na první vítězné utkání uváděla titulní strana kresleným vtípem s postavami brankáře a obránce a textem: „Ty jich devět pusť, my jim musíme dát jednadvacet.“⁵³ *Politika* svými komentáři reflektovala pouze první hokejový zápas, druhý již zaznamenat nestačila, protože byla mezitím zastavena.⁵⁴

Denní tisk ještě stačil reagovat na úvodník moskevské *Pravdy*. Zatímco *Rudé právo* a s ním i většina listů jej přetiskly bez dalšího komentáře, odborářská *Práce* byla kritičtější: „I když patrně zcela jinak než moskevská Pravda chápeme emotivní důsledky ‚československé reality‘ a radost nad tímto vítězstvím vůbec nepovažujeme za projev ‚antisovětsismu‘, jednoznačně odsuzujeme všechny projevy vandalismu...“⁵⁵ Nejodvážněji oponovala Mladá fronta v článku Nepodložená tvrzení: „Suma sumárum podstrkuje se českosloven-

se prodloužily do sportovní oblasti události z jiných, politických a vojenských oblastí – tady doznávaly nálady jiné než sportovní. Byl to zcela přirozený výbuch národních citů – při první vhodné příležitosti. A tato příležitost byla dobrou příležitostí: protože tam na stockholmském stadiónu jsme se Sověty skutečně zápasili jako rovný s rovným, tedy za podmínek, které nemáme jinde, které jsme neměli jindy... A stokrát budiž televize pochválena, že jednak dobře připravila – díky komentátorům! – samo vysílání onoho proslulého zápasu, prvního našeho velkého vítězství nad sovětskými hokejisty po dlouhé době, a že jednak zachytila atmosféru oněch hodin po tomto vítězství.“ Viz Pohotovost, *Zitřek*, č. 13, 2. 4. 1969, s. 9.

⁴⁹ Natočený materiál nebyl odvysílán patrně po zásahu ředitele ČST Josefa Šmídmažera. Viz HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 107, s. 363, pozn. 6.

⁵⁰ *Óda na radost*, *Zitřek*, č. 13, 2. 4. 1969, s. 1; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 107, s. 361–362.

⁵¹ *Listy*, č. 13, 3. 4. 1969, s. 7. Opatrný komentář k pražským událostem pod titulkem „2 : 0 a 4 : 3“ stačily otisknout ještě *Studentské listy*, č. 7, 9. 4. 1969, s. 3.

⁵² JUNGSMANN, M.: c. d., s. 331–332.

⁵³ *Reportér*, č. 12, 27. 3. 1969.

⁵⁴ *Politika*, č. 5, 27. 3. 1969.

⁵⁵ Pravda o „hokejové kontrarevoluci“, *Práce*, 1. 4. 1969, s. 2.

skému tisku, že to byl on, který zorganizoval výtržnosti v Praze a v jiných městech. Pravda se snaží dokázat, že „všechny tyto provokační akce řídí jistí lidé“ a při této příležitosti si povšimla osoby člena PÚV KSČ a předsedy sněmovny lidu. ... Už to dokazuje, že tvrzení Pravdy jsou nepodložená. Každý soudný čtenář také může dosvědčit, že Mladá fronta (máme-li mluvit za sebe) nevyvolávala „dlouho před začátkem mistrovství vášně veřejnosti“, nezveřejňovala antisovětské urážlivé články. A co se týče výtržností, v prvním vydání, jež poté vyšlo, aniž jsme znali ohlas sovětského tisku, jsme se od nich distancovali a odsoudili je.“⁵⁶ Se sovětským listem polemizovala ještě královéhradecká *Pochodeň* a ostravská *Nová svoboda*.⁵⁷ Z časopisů tak učinily s velkým zpožděním a jen nepřímo pouze *Květy*.⁵⁸

Na přelomu března a dubna uveřejňované glosy a poznámky dosvědčovaly poměrně značnou otevřenost a stále ještě trvající relativní svobodu československých sdělovacích prostředků. Deníky a časopisy se sice potýkaly s určitými omezeními, ale ještě reflektovaly společenské dění a uchovávaly si živou tvář. Asi žádného z autorů při psaní nenapadlo, že už za několik dní se nebude moci vyjádřit k aktuálnímu dění a že mnozí budou brzy nuceni odložit svá pera a uzamknout své psací stroje na mnoho let. Události však nekomentovali jen novináři, přidali se k nim i spisovatelé.⁵⁹

⁵⁶ Nepodložená tvrzení, *Mladá fronta*, 1. 4. 1969, s. 2. Deník odsoudil demonstrace již den předtím v článku Ostuda. Ve své polemice s *Pravdou* odmítal tvrzení o účasti Smrkovského na páteční demonstraci a dokládal to sdělením tiskového tajemníka Federálního shromáždění, který účast předsedy Sněmovny lidu dementoval. Podařilo se mu však kouzlo nechtěného. Paradoxně totiž *Mladá fronta* jako jediná uvedla 29. března ve svém článku Záplava nadšení pravý opak: „Na Václavském náměstí se mezi nadšenci objevil kolem 23. hod. i Josef Smrkovský! Byl bouřlivě uvítán.“ Za tento lapsus ji napadla konzervativní *Tribuna*, č. 13, 10. 4. 1969, s. 3.

⁵⁷ Hokej a nacionalistická horečka, *Pochodeň*, 1. 4. 1969, s. 7; Oslavy nebo provokace?, *Nová svoboda*, 1. 4. 1969, s. 8.

⁵⁸ Dušan Tomášek se v nich zamýšlel: „Ta radost byla přirozená a není třeba se za ni stydět. Byla-li někým organizována a svedena jinak, to se lehko tvrdí, ale hůř dokazuje. Je vždycky snazší někoho obvinít, než snést k tomuto obvinění konkrétní důkazy. ... Je otázka, zda je správné odsoudit činy bez otevřeného zkoumání jejich kořenů. Nikdy trvale nepomůže, odstraňují-li se na jedné straně následky a na druhé straně se zavírají oči před pravými příčinami.“ Následky nebo příčiny, *Květy*, č. 15, 19. 4. 1969, s. 9.

⁵⁹ Stojí za to citovat úryvky z deníku spisovatele Jaroslava Putíka: „27. [správně 28.] března 69. Další hokejový zápas ČSSR–SSSR. Plný pokoj lidí kolem televizoru. I stařenka poslouchá, a snad i její kocour. Šílení radostí, lidé se líbají, karneval, Silvestr. Dav proudí po Václavském, neví, kam se vrhnout, co udělat s nahromaděnou energií, dav by dovedl být i zlý, ozvat se někdo proti, rozšlapali by ho. Stromky kolem sochy svatého Václava jsou povalené, kdosi je vytrhal a na hranici spálil. Svatý Václav v dýmu, nahoře na koni sedí kluci s prapory. Je vlhko, popadává sníh. Řev a křik ustává, zklidňuje se a opět vybuchuje jak oheň v závanec větru. Taxikem

Zcela proti proudu hodnotily vývoj občany „oblíbené“, téměř už legendární *Zprávy*. Přirozeně si nedovolily hokejovou problematiku opomenout. Věvodil jim článek Konfrontace těchto dnů od autora skrývajícího se pod zkratkou Luva:⁶⁰ „Šlo o pravicové, revizionistické, kontrarevoluční vystoupení,

domů. A teď už v klidu si uvědomuji, jak je to vlastně ubohé, chudák národ, který se musí takto vybit, ta radost je jen druhou stranou smutku a bezmoci. ... 29. března 69. Ještě před východem slunce jakýsi opilec řve ze všech sil pod okny. Ráno jsem znova zajel na Václavák. Aeroflot je na maděru. Nápis na sklech DOSTALI NA PRDEL. Hledím na to vše se smíšenými pocity, do kterých se vtírá kocovina. Obchody neotvírají, lidé dospávají, každý se cítí jak po bujném flámu. 30. března 69. Napětí. Po masopustu Popeleční středa?... 1. dubna 69. Výzvy a výkřiky vlády. Hrozí snad nová vojenská intervence? Jak vidět, někomu se ten hokej náramně hodil. Sportovní utkání jako rozbuška politické události? Proč ne. Dříve k tomu stačila opereta. “PUTÍK, Jaroslav: *Odchod ze zámku*. Praha 1998, s. 67–68. Osobitou vzpomínku zanechal ve svých pamětech také básník Jiří Kuběna: „Jednou pozdě odpoledne jsme – těsně před mým odjezdem do Brna – s Mikulášem [Medkem], Emilou [Medkovou] a Josefem Topolem – sledovali náš hokejový zápas s Rusy, který se tehdy stal jakousi – jediné možnou celonárodní odvetou za nedávnou brutální sovětskou okupaci. S průběhem času, jak tenhle mythický zápas... pokračoval, zmocňovala se postupně nás všech... jakási frenésie a postupně až šílená euforie – zvláště když – nakonec: jak chytrý Davídek nad tupým Goliášem – Gól! Gól! Zvítězili jsme – 4 : 3!!! Požár nadšení, dupání, nevýslovný křik se ozýval ze sousedních bytů, pod okny. Já musel na nádraží – ale stejně bychom tu nebyli vydrželi: přetlak radosti nás hnál ven, do volného prostoru. Nebyli jsme sami – než jsme vyjeli přes most Legii... a dál po Národní třídě na Václavák, už jsme se chtěli nechtěli stali součástí nikým a ničím dál neovladatelného kordonu podobných aut, v nichž a kolem nichž bylo už všude vidět stovky a tisíce, brzo statisíce jásajících, na kapotách aut, na silnici, na zdech i na transparentech, všude se objevovala cifra – všem čitelná šifra vítězství: 4 : 3! Tentokrát jsme vyhráli – a nandali jim to: my! Jak se blížila hodina i minuta odjezdu mého rychlíku z blízkého Wilsonáku, bylo prostě jasné – že neodjedu. Byli jsme zajatci jakési vyšší síly, vyššího magnetismu – a vymanit se z toho železného, drtivého proudu ještě naposled jásajících dějin, z této jásotem přetékaající autokolony teď, v okamžiku na léta posledního národu darovaného blaženství, jakési kolektivní satisfakce, bláhové, ale krásné, stejně nebylo v lidských silách. Jezdili jsme, stržení nadšením sem a tam, nahoru a dolů, od Můstku k Muzeu a nazpátek, a tak pořád dokola: sevření davu, i když bylo přátelské, budilo mimoděk hrůzu. Z toho šílenství radosti nebylo úniku. Mávali jsme do oken nám rozdávány čs. praporky, na stěrači měli uvízlou trikoloru: křičeli jsme s křičícími a jásali s jásajícími. A do toho Mikuláš... najednou, jako povzbuzen všeobecným adrenalinem, začal vykřikovat slávu svého tehdejšího politického idolu: Ať žije Velký Mao! Ať žije Mao! Lidé našťásti mysleli, že jde o černý humor, smáli se, nikdo nechtěl vyhnět ďábla belzebubem! Ale Mikuláš si to nedal vzít a začal lidem, vysvětlovat, agitovat... Při trochu drsnějším dohadování s náhodným passantem, který to – se svým dubčkováním – nebyl schopen vzít s humorem – a začal cloumat autem, jsme byli rádi, že se kolona uvolnila, a Emila vyrazila co nejrychleji dál vpřed, vpřed a ven: do reálného socialismu soudruha Husáka, do éry kýžného klidu k práci a – normalizace. V tuto chvíli už ale bylo slyšet tříštění skla: ve výlohách... Aeroflotu v dolní části náměstí a jásot se proměnil, v co musel: v žízeň po Krvi.“ KUBĚNA, Jiří: *Paměť Básníka – Z Mého Orloje*. Brno 2006, s. 265–266.

⁶⁰ Podle Antonína Benčíka psal pod touto zkratkou šéfredaktor *Zpráv* Jiří Lukáš. BENČÍK, A.:

o novou organizovanou akci podpořenou stále vyvolávanými nacionalistickými a antisovětskými vášněmi, k čemuž přispívá vystupování masových prostředků.“ Autor dále odmítl stanoviska československého tisku a pranýřoval především *Mladou frontu* „vedenou stále z dogmatiků vyrostlým progresistou Jelínkem“ a dále *Práci*, *Svobodné slovo*, *Lidovou demokracii*, *Listy* i *Rudé právo*. Nabízel také řešení: „Za této situace je opravdu tím spíše jediná cesta. Rozhodně a adresně vystoupit proti všem pravičákům, proti všem antisocialistickým, nepřátelským silám“ a uzavíral slovy: „Socialismus a republiku si rozvracet nedáme.“⁶¹

Srpnová intervence... s. 269.

⁶¹ *Zprávy*, č. 15, 12. 4. 1969, s. 3. Obdobným úhlem pohledu hodnotil události také týdeník SČSP *Svět socialismu*, který uveřejnil i fotografie zdemolovaného Aeroflotu a zničených sovětských vozidel v Ústí nad Labem. *Svět socialismu*, č. 16, 16. 4. 1969, s. 14–15. Fotografie zdevastované kanceláře sovětské letecké společnosti otiskly rovněž *Zprávy*, č. 15, 12. 4. 1969, s. 2.

IV.

Tajemná mise maršála Grečka

(Konec reforem začíná)

„Vy jste si mysleli, že když máte moc, můžete dělat, co chcete. Ale to je základní chyba. Ani já nemohu dělat, co bych chtěl – snad jen třetinu z toho, co bych uskutečnit chtěl, uskutečnit také mohu. Kdybych byl tehdy v politbyru nezvedl ruku pro vojenský zásah – a co by se stalo? Ty bys tady určitě teď neseděl. Ale ani já bych tady možná neseděl.“

Leonid Iljič Brežněv, listopad 1968.

„Chci volně myslet, volně veršovat – v čínech nás už svět omezuje dost.“
(Goethe)

Svobodné slovo, příloha Kvítka, 12. 4. 1969.

V pondělí odpoledne 31. března 1969 přiletěl na sovětské vojenské letiště v Milovicích ministr obrany SSSR Andrej Grečko doprovázený náměstkem ministra zahraničí Vladimírem Semjonovem. Oba emisáři nebyli v Československu nikým očekáváni, natož pozváni. Tato skutečnost ilustrovala značnou nepředvídatost pražského vedení, jehož čelní představitelé včetně ministra národní obrany Džúra se onen den nacházeli mimo hlavní město. Sovětský maršál přijel se dvěma cíli. Prvním, do jisté míry oficiálním, bylo zamezit jakýmkoli dalším projevům nesouhlasu s přítomností okupačních armád v zemi. Daleko důležitějším úkolem však bylo prosadit nového prvního tajemníka ÚV KSČ. Především proto si delegace hodlala vynutit co nejdříve změnu programu chystaného zasedání ústředního výboru a poté i jeho urychlené svolání, které mělo vznesené požadavky stvrdit svým souhlasem. Do plánů Kremlu byla nepochybně zasvěcena skupina konzervativců okolo Bilaka a Indry. Z taktických příčin se ale držela v prvních dnech po maršálově příjezdu v pozadí a v zákulisních jednáních se soustřeďovala na vyhledávání vhodného kandidáta do vrcholné stranické funkce.

Významné místo v sovětských záměrech připadlo vedení ČSLA. Jeho volba nebyla v žádném případě náhodná. Za Pražského jara se v armádě (podobně jako v StB) nevytvořil na rozdíl od ostatních centrálních stranických a státních orgánů žádný významnější progresivně orientovaný proud. Proreformně zde vystupovaly pouze jednotlivé osobnosti, například gen. Václav Prchlík. Generalita se ve vztahu k Moskvě ani v roce 1968 nedokázala chovat jako představitel suverénního státu a po vstupu vojsk stále zřetelněji podléhala sovětskému tlaku. Již v průběhu března 1969 normalizovala vojenský tisk a přistoupila k prvním rozsáhlejším кадровým změnám. Nyní mělo armádní velení svými požadavky a hrozbou vypovězení poslušnosti

kombinovanou se sovětským diplomatickým tlakem donutit Dubčekovo vedení k povolnosti.¹

Z mnoha důvodů dávala Moskva přednost mocenskému zvratu provedenému hlavně domácími konzervativními silami, především kvůli mezinárodním ohledům – Brežněv a spol. měli zájem na rozvoji vztahů se Spojenými státy a Spolkovou republikou Německo. Obě strany bipolárního světa se snažily dosáhnout dohody o omezení strategických zbraní a sledovaly i jiné dlouhodobé zájmy. Na počátku jara 1969 to zřetelně dosvědčuje depeše československého velvyslance v Budapešti z 22. dubna s informacemi o politice USA získanými prostřednictvím jugoslávské ambasády: „...americká vláda navázala s vládou SSSR kontakt po událostech z 28. na 29. března. Vláda USA prý informovala sovětskou vládu, že plně uznává zájem SSSR na evropské oblasti jejího vlivu a nechce se v československé problematice angažovat, současně ale upozornila, že další stupňování tlaku SSSR na ČSSR by americká veřejnost nemohla nikterak pochopit. Taková situace by Nixonovi znemožňovala pokračovat v přímořských kontaktů s představiteli SSSR.“² Text depeše dobře dokresluje skutečnost, že USA zcela rezignovaly na jakýkoliv nátlak vůči SSSR kvůli československé otázce. Priority jejich politiky ležely především ve Vietnamu, na Blízkém východě a v Číně. Na změnách poměrů v Evropě neměla ani jedna strana zájem. Kremelské politbyro tak získalo dostatečný prostor k jednání, snažilo se však s ohledem na světové mínění prosazovat své cíle umírněnějšími prostředky. Vojenské cvičení „Vesna“ spojené s hrozbou případné nové vojenské intervence působilo sice jako vysoce efektivní forma nátlaku, ale velký význam nakonec nesehrálo.

Za Grečkem se do Milovic ihned vypravila skupina československých generálů vedená náčelníkem generálního štábu Karlem Rusovem a generálním inspektorem armády Miroslavem Šmoldasem, aby jej přivítala. Setkání provázela velmi mrazivá atmosféra. Gen. Šmoldas o tom po letech vypověděl: „Ruku nám sice podal, ale hned s arogancí sobě vlastní se tázal, kde je Dzúr. Oznámil jsem mu, že odjel do vojsk a nevíme přesně kam. Na to Grečko začal sptit, že se u nás dějí takové věci. Rusov, aby situaci zachránil, se otázal, zda Grečko bude chtít jednat s prezidentem a vládou a zda mu máme schůzky zajistit. Grečko na to hrubě vyjel: Kako j mně prezident. Kako je mně pravitelstvo. Vy otečajetě i vas budu brať k otvetstvennosti. Ne s vama budu jednat. Vy jste odpovědní. ... Na to nás nechal stát a odešel ke skupině sovětských

generálů.“³ Maršál svým chováním demonstroval, že považuje ČSLA za sobě podřízenou vojenskou složku, která bude poslouchat především jeho a teprve potom československé politické představitele. Grečko potom odjel do štábu na poradu velitelů Střední skupiny sovětských vojsk, kde shromáždil další informace o výtržnostech. Již v neděli večer se sešel velitel Střední skupiny sovětských vojsk gen. Alexandr Majorov s ministrem národní obrany Dzúrem, aby s ním incidenty po hokejovém utkání prodiskutoval a seznámil ho se sovětskou dokumentací.⁴

Maršál se rozhodl zajistit si nejprve naprostou poslušnost velení armády, aby jej mohl využít k nátlaku na Dubčekovo vedení. Útok zahájil na zasedání vojenské rady ministerstva národní obrany (VR MNO) 1. dubna 1969, které bylo svoláno na jeho žádost. Sovětského emisara doprovázeli generálové Majorov, Povalin a Zolotov. Za československou stranu se jednání kromě ministra Dzúra zúčastnili generálové Rusov, Šmoldas, Dvořák, Bedřich, Mucha a Lux. Grečko nejprve navodil vhodnou atmosféru delším mlčením a poté oznámil, že „přišel z rozhodnutí ÚV KSSZ a vlády ZSSR, aby přešetřil příčiny a důsledky protisocialistických výčinů 28.–29. marca 1969“.⁵ Následoval podrobný výčet událostí i s fotografickou dokumentací pořízenou sovětskými pozorovateli během demonstrací – doložil tak zainteresovanost Kremlu na provokacích. Pohrozil, že pokud se budou podobné události opakovat, sovětská strana bude nucena postupovat samostatně a napříště si ponechá volnost při výběru opatření nezávisle na československých orgánech. Informoval o souboru nařízení, která budou provedena k zabezpečení sovětských vojsk a objektů v případě nového střetnutí:

1. podľa plánu čas od času hliadkovať obrnenými transportérmi a tankami;
2. pri vzniku nebezpečia nepúšťať demonštrantov bližšie než na 500 m od svojich objektov a pri ohrození života použiť zbrane;
3. na sklady a základne, kde niet vojsk a zbraní, vyslať na ochranu obrnené transportéry a tanky;
4. nariadiť veliteľom sovietskych posádok, aby s týmto rozkazom zoznámili miestne orgány štátnej moci;
5. ak sa udalosti budú opakovat, bude zavedená policajná hodina, u existujúcich komandátúr postavia roty a tanky;

¹ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 53–54; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 33 a 50–51.

² VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 260, s. 309 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 7., č. 3486/1969; ÚSD-SKV, f. K/690).

³ ÚSD-SKV, Rozhovor s gen. Miroslavem Šmoldasem, 19. 4. 1990, s. 12 a v něm obsažená Zpráva generála M. Šmoldase pro komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, 20. 5. 1990, s. 12.

⁴ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 46.

⁵ Tento i následující citáty viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, sv. 2., dok. č. 49, s. 184 a n.

6. skúma sa otázka zvýšenia počtu sovietskych vojsk o 10–15 000 do 75 000;
7. informujú štáty Varšavskej zmluvy o účasti niektorých príslušníkov ČSLA na protisovietskych demonštráciach;
8. bol vydaný pokyn hliadkovania vrtuľníkov nad miestami dislokácie sovietskych vojsk;
9. dal pokyn skupine sovietskych vojsk v NDR, v Poľsku a na Ukrajine pripraviť plán vstupu na územie ČSSR a v prípade nebezpečia vstúpiť na územie ČSSR i bez upovedomenia československých orgánov.“

Hrozbou nové vojenské intervencie, tlakom na vyhlásení výjimečného stavu a ignoráci domáci vlády Grečko potvrdil okupační postavení republiky. Neužnával její suverenitu a ani nebyl schopen o ní uvažovat. Naznačil, že „ich trpezlivost je u konca“.

Následovaly další požadavky, mj. vyšetřit společnými československo-sovětskými komisemi účast vojáků ČSLA na incidentech, potrestat je, nahradit materiální škody, přičemž „morálně škody necháme na vašom svedomí“. Maršál neopomněl zdůraznit, že je nutné omluvit se sovětským představitelům a konečně zahájit boj s kontrarevolucí. Nařídil Džúrovi, aby zajistil jeho přijetí u L. Svobody, O. Černíka a A. Dubčeka⁶ a předem je seznámil se sovětskými názory. Grečko se kriticky vyjadřoval o Josefu Smrkovském, který „je vždy tam, kde je něco proti ZSSR“.⁷ Mnoha dotazy maršál zjišťoval odpovědnost Dubčeka a velení ČSLA za nepoužití armády proti demonstrijícím.

Generál Džúr se snažil hájit. Informoval maršála, že „mal a má pripravené tisíce vojakov i zvláštny plán. Podľa dohovoru s MV urobil opatrenia a urobil

⁶ Schůzka Grečka se Svobodou, Dubčekem a Černíkem se konala následující den. Podle spekulací dobového západního tisku, které přebírala i literatura vyšlá do roku 1989, měl sovětský emisar dát Svobodovi přibližně toto ultimátum: Československé vedení provede vlastními silami takové politické a osobní změny, které poskytnou záruku, že zamezí jakémukoli neklidu. Pokud toho nebude schopno, požádá o pomoc při provádění opatření sovětskou armádu. V případě, že se vedení nerozhodne ani pro jednu variantu, zasáhnou sovětská vojska samostatně bez československé účasti. Dnes víme, že události se vyvíjely jinak, takové ultimátum s největší pravděpodobností maršálem vysloveno nebylo. Viz „Protektorizace“, *Tagebuch*, Mai/Juni 1969, s. 20–21; Für den August, *Der Spiegel*, č. 15, 7. 4. 1969, s. 108; Telex von Mephisto, *Der Spiegel*, č. 16, 14. 4. 1969, s. 116; BRAHM, Heinz: *Der Kreml und die ČSSR 1968–1969*. Stuttgart 1970, s. 120; HEJZLAR, Z.: *Reformkommunismus...*, s. 333; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 160; SZULC, T.: c. d., s. 474.

⁷ Tento i následující citáty viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 49, s. 185–188.

ešte viac, než sa žiadalo“. Argumentoval, že nemá pravomoc použiť vojska proti demonštrantom a odkazoval na rozhodnutí Dubčeka, ktorý k nasazení armády nedal souhlas. Po Grečkově dotazu, zda tedy Dubček jednoznačně užití nepovolil, Džúr prohlásil, že se první tajemník vyjádřil ve smyslu, že je nutné „upřesnit a vyjasnit věci“.⁸ Z formulace není zcela zřejmé, zda ministr stranického vůdce spíše hájil, nebo zda mu házel klacky pod nohy. Ostatní českoslovenští generálové pouze servilně přitakávali Grečkovým názorům.

Na závěr schůze se maršál věnoval poměrům v ČSLA. Obvinil velení armády, že svou nečinností umožňuje další působení kontrarevolučních sil a hrozil: „Nemáte politickou předvídavost. ... Myslím si, že situácia je u vás horšia, než bola 21. augusta 1968. Ak neurobíte opatrenia, bude zle. ... Mám obe ruky ranené za Československo. ... Hovorili ste [míněn gen. Džúr], že ste zabránili, aby nedošlo ku zrážke medzi československými a sovietskymi vojakmi. To nebolo treba hovoriť. Vyrovnáme sa i so 100 000 kontrarevolucionármi. Neopustíme ČSSR. Neodídeme... v tomto ani v budúcom roku. ... My sa... nebudeme spytovať vášho vedenia.“ Za závažnou skutočnosť musíme považovať i Grečkovu výzvu ke zmenám politického systému, když prohlásil, že „on by využil tento priamy výpad kontrarevolúcie a urobil rad opatrení“.

Maršálův rozecený výstup byl sprškou výčitek, obvinění, hrozeb i lží. Svůj účel však splnil dokonale. Vojenští představitelé byli zastrašeni a většina se přiklonila k sovětským cílům. Generalita se rychle přeměnila ve velkou nátlakovou sílu na Dubčekovo vedení. Tento přerod umocnil také fakt, že velení ČSLA se nikdy za reformy otevřeně nepostavilo a až na výjimky je nepodporovalo. Teprve po pacifikaci československých generálů měl Grečko zájem setkat se s domácími politickými činiteli.⁹

Po maršálově odchodu pokračovala vojenská rada MNO v jednání. Přípravovala kroky k ovládnutí a kontrole poměrů v armádě, jejichž cílem byla připravenost ozbrojených sil na boj s kontrarevolucí, tedy s vlastním obyvatelstvem. Ustanovila vyšetřovací komise k zjištění účasti československých vojáků na incidentech a jejich potrestání. Formulovala stanovisko k veřejnosti, ve kterém se výhružně zdůrazňovalo, že vojenská rada „nehodlá k protisovětským tendencím... nečinně přihlížet“.¹⁰ Vypracovala také vlastní

⁸ Džúrova slova potvrdzoval gen. Rusov, který dodal: „Máme plán, vojská boli pripravené, len bolo treba, aby politické vedenie dalo pokyn.“

⁹ Jednání VR MNO 1. dubna 1969 kromě zmíněného dokumentu popisují MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 46–47; PŮČÍK, M.: c. d., s. 45–46; CHRASTIL, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*. Brno 2002, s. 46–47.

¹⁰ *Vyjádření vojenské rady ministerstva národní obrany*, Rudé právo, 3. 4. 1969, s. 2.

požadavky vůči PÚV KSČ a ministr Dzúr již dopoledne požádal prezidenta Svobodu, aby zajistil jeho účast na následujícím zasedání výkonného výboru předsednictva strany.

Ve svých žádostech vycházela generalita z Grečkovy argumentace a doporučení. Návrhy opatření projednal generál Dzúr se sovětským ministrem obrany ještě před zahájením schůze vojenské rady. V diskusi pak zašel nejdále generál Dvořák návrhem, aby se uvážilo, „zda by každý velitel neměl mít právo rozhodnout o použití vojsk vzhledem k situaci“.¹¹ To by ovšem znamenalo zavedení polovojenské vlády, o níž ostatně generálové uvažovali, přičemž kalkulovali, že by v jejím čele stál prezident Svoboda. Tuto iniciativu gen. Dvořáka ministr Dzúr odmítl, protože si uvědomil její možné katastrofální následky. Vycítil, že právě respektování právních norem jeho vlastní pozici nyní jen prospěje.

Vojenská rada posléze vypracovala sérii požadavků, s nimiž ministr odjel na zasedání výkonného výboru PÚV KSČ. Měly prakticky podobu ultimáta: zavedení přísné předběžné cenzury, udělení vyšších pravomocí ministru národní obrany (generalita zdůrazňovala „vyčlenění a použití vyčleněných vojsk přímo ministrem národní obrany“) a odhodlání zabránit dalším projevům antisovětiismu („ÚV, prezident a vláda rozhodně vystoupí všemi prostředky, včetně použití armády proti protisocialistickým a protisovětským akcím“).¹² Pokud by podmínky armády nebyly vedením KSČ splněny, hrozila celá československá generalita v čele s ministrem vypovězením poslušnosti. Vystoupila by se svými stanovisky nezávisle na postoji politické reprezentace. Byl to nejzazší projev nátlaku na Dubčeka a spol., další variantou by byl pravděpodobně vojenský puč. Ilustruje to skutečnost, že vojenská rada pouze přerušila své zasedání a čekala, s jakými výsledky se ministr Dzúr vrátí z jednání výkonného výboru. V dějinách Československa došlo k výjimečné, dá se říci ojedinělé situaci. Ještě žádný představitel armády se od října 1918 nedopustil přímého nátlaku na politické vedení vlastního státu, nehrozil vojenským pučem, dokonce ve prospěch cizí mocnosti. Velení armády se v dubnu 1969 na několik týdnů vymklo kontrole předsednictva ÚV KSČ a k jeho respektování se vrátilo až

¹¹ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 50, s. 190; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 46–47.

¹² Nespokojenost vojáků s Dubčkovou garniturou dokládá i Dzúrův výrok, že „i v armádě se nám promítají problémy politického vedení státu“. BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 50, s. 189 a 192; MADRY, J.: Hokejová krize. In: *Mladá fronta Dnes*, 24. 4. 1991, příloha, s. 2.

po Husákově nástupu.¹³ Na druhé straně je zcela zřejmé, že generalita jednala pod nátlakem. Dokud totiž nezapůsobily moskevské hrozby, nepokusila se žádná domácí prosovětská skupina včetně velení armády přímo využít hokejových událostí ke zvratu situace. Ani stanovisko žádného orgánu, který zasedal mezi 29. březnem a 1. dubnem 1969, tuto možnost neakceptovalo a postoj k hokejové euforii veřejnosti nepřehodnotilo.¹⁴

Zatímco maršál Grečko rozvíjel nátlak po vojenské linii, zaměřil se náměstek MID Semjonov po dohodě a ve spolupráci se sovětskou ambasádou na vyhledávání kontaktů s československými prosovětskými politiky. Nejprve však navštívil A. Dubčeka a předal mu dopis ÚV KSSS adresovaný ÚV KSČ, jehož obsah byl prakticky totožný s prohlášením ÚV KSSS a rady ministrů SSSR z 30. března.¹⁵ Sovětská demarše si vynucovala okamžitou reakci. Dubček nejprve požádal tajemníka ÚV KSČ Špačka o vypracování návrhu odpovědi a potom urychleně svolal výkonný výbor PÚV KSČ. Je pravděpodobné, že Sověti už před jeho zasedáním jednali s některými členy výkonného výboru a „usměrnili“ jejich přístup vůči Dubčkově a Smrkovskému. Slovenští

¹³ Zůstává otázkou, zda by velení armády k takovému kroku skutečně přistoupilo. Je však pravda, že pověsti o přípravě vojenského puče se rychle rozšířily mezi obyvatelstvo a široce o nich referovali západní novináři i pozdější literatura. Verzi událostí existuje celá řada. Nejčastěji se mluvilo o skupině generálů (Bedřich, Rytíř), kteří měli Grečkovi i Svobodovi nabídnout své služby, ale byli nakonec odmítnuti. Svou variantu převratu prý připravovali i domácí konzervativci (Kolder, Nový, Mestek). Pomýšleli na stínový kabinet. Žádnou z těchto alternativ však pozdější výzkumy nepotvrdily, a tak je nemůžeme považovat za věrohodné. Více k tomu Telex von Mephisto, *Der Spiegel*, č. 16, 14. 4. 1969, s. 116; „Protektorizace“, *Tagebuch*, Mai/Juni 1969, s. 20; Putsch um Haaresbreite, *Die Zeit*, č. 15, 11. 4. 1969, s. 3; BRAHM, H.: c. d., s. 119; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 455; PUTÍK, J.: c. d., s. 70; A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 7., č. 3458/1969 (obsahuje odkazy na články v britských novinách). Fámý se nakonec rozrostly do takových rozměrů, že generalita musela přípravy vojenského puče veřejně dementovat. Viz *Rudé právo*, 24. 4. 1969, s. 2.

¹⁴ Prohlášení k veřejnosti vydala 29. března pouze vláda ČSR. O tři dny později společně zasedající předsednictva tří vlád, ani české byro nezaujaly ve svých stanoviscích názor odlišný od české vlády, pokud šlo o interpretaci událostí. Viz *Rudé právo*, 2. 4. 1969, s. 1; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 54; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 51–52.

¹⁵ VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 250, s. 288–290 (ÚSD-SKV, f. D II/48). Podobným způsobem se ozvaly také další státy, jež se podílely na srpnové intervenci. Náměstek ministra zahraničí MLR Károly Erdélyi předal 2. dubna 1969 A. Dubčkově dopis ÚV MSDS a maďarské vlády, který odsuzoval demonstrace po druhém hokejovém utkání ČSSR : SSSR. V souvislosti s tím Maďarsko odřeklo plánovanou návštěvu premiéra Jenő Focka v Československu. Vlastní svolání k událostem v noci z 28. na 29. března 1969 zaslalo i Bulharsko. Viz ÚSD-SKV, f. K II/14 a f. K II/15; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 469 a 473.

činitelé (Husák, Colotka, Sádovský) se na jednotném postupu dohodli asi už v Bratislavě.¹⁶

V úvodu jednání výkonného výboru PÚV KSČ večer 1. dubna byl přečten dopis z Moskvy. Poté Dubček navrhl vypracovat politické prohlášení k situaci a přijmout nezbytná opatření k zabezpečení veřejného pořádku a předložil text připravený Špačkem. Doporučil učinit kroky především ve sdělovacích prostředcích (předběžnou cenzuru), aby se zamezily „tendence, které jsou zaměřeny proti SSSR“.¹⁷ Upozornil také, že obsah dopisu ÚV KSSS je v řadě míst v rozporu se zprávou federálního ministerstva vnitra, která nepotvrzuje existenci organizované kontrarevoluční činnosti uvnitř země. Varoval před realizací takových akcí, které by vyvolaly vážné otřesy a ozbrojený zásah vůči civilnímu obyvatelstvu. Zdůrazňoval, že „zásah musí být mírný, aby se do pozice protisocialistických sil nedostaly masy lidí“. Později rovněž připomněl, že se dosud nehovořilo o „příčinnosti“, především v otázce kontrarevoluce. Dubček se tedy snažil přiměřeně vyhovět sovětským požadavkům, ale zároveň zabránil jakémukoli opakování vyhrocených situací.

Hrozby Kremlu však zapůsobily. Všem členům výkonného výboru PÚV KSČ bylo nejpozději po přečtení dopisu jasné, že Moskvě jde nejen o pacifikaci československého odporu všemi prostředky, ale především o odstranění Dubčeka a Smrkovského z funkcí. Atmosféra rychle houstla a prvnímu tajemníkovi se schůze vymkla z rukou. Při četných výpadech proti poměrům ve vedení strany a jeho nedůsledné politice byl nejvíce kritizován Smrkovský, osobní výtky se nevyhnuly ani Dubčekovi.

Nejostřeji, až demagogicky vystupoval Gustáv Husák. Situaci v zemi charakterizoval jako shodnou s obdobím před 21. srpem. Prohlásil, že strana „oblbuje“ svou politikou samu sebe. O dosavadní koncepci Dubčeka vedení se vyjádřil, že je „shnilá“ a od srpna prakticky neexistuje. Zaútočil na Smrkovského a navrhl odvolání jeho a „některých dalších lidí z předsednictva ÚV, kteří dosud nenašli jasnou politickou linii“. Prohlásil: „Palach byla antisovětská a antikomunistická akce a Smrkovský nese [na Palachově pohřbu] věnec, aby to celý svět viděl, že předseda Národního shromáždění se solidarizuje s protisovětskými živly a my mlčíme.

¹⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 52. PÚV KSS zasedalo 31. března a ve svém prohlášení vzalo na vědomí všechny kroky příslušných státních orgánů. Jeho hodnocení událostí se však také nijak obsahově neodlišovalo od obecného tónu. Nepříznivý vývoj ve výrobě, *Rudé Právo*, 1. 4. 1969, s. 1.

¹⁷ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 305, s. 242–262 (ÚSD-SKV, f. D IV/18).

...Nemohu si pomoci, ale kladu si otázku, zda je za takových okolností možné, aby byl v nejvyšším stranickém orgánu.“ Husák napadl také sdělovací prostředky, především časopisy *Listy*, *Politika* a *Zítřek*, které doporučil zastavit. Své vystoupení ukončil návrhem přijmout taková zákonná opatření, která by umožnila odsuzovat občany k vyšším trestům než doposud: „Jsme tak demokratičtí, že se bojíme šlápnout na palec antisocialistickým silám. ...Je tedy třeba, aby byl přijat stručný zákon o rušení veřejného pořádku, abychom měli možnost toho, kdo ruší, brát k odpovědnosti.“ V duchu již zřejmě uvažoval i o personálních změnách. Své myšlenky v tomto směru zatím naznačoval pouze nepřímě, když připomínal, že „...musíme udělat z KSČ marxistickou stranu. Kdo nebude chtít takovou stranu, ať odpadne“.¹⁸

Také Černík v diskusi prokázal, že se definitivně od Dubčeka odklonil. Prohlásil, že vedení nemá situaci v ruce, neustále se hádá, tudíž „je naprosto odepsané“.¹⁹ KSČ charakterizoval jako katastrofálně neakceschopnou a připojil se ke kritice Smrkovského. Velmi rozhodně se za Husákovu stanovisko postavil i Štrougal. Kritizoval poměry v českém vedení, organizační nejednotu a naopak ocenil Husákovu politiku proti pravici na Slovensku, „...kde Husák s kolektivem vedení jednotně bojuje proti nesprávným názorům a vyřazuje oportunistické principy z práce strany“. Návrh prohlášení PÚV KSČ připravený Špačkem označil za „platformu pravice“. Doporučil, aby novou verzi textu zpracovali Bílak a Kempný, přestože o něm tvrdil, že je „sovětská figura“.²⁰ Nezapomněl si přidat vůči Smrkovskému, kterého obvinil, že nerespektuje listopadovou rezoluci a jednotu vedení.²¹ Předseda Sněmovny lidu byl nejhrozněji napaden Evženem Erbanem, který položil otázku, „jestli

¹⁸ Dobový západní tisk a z něj vycházející publikace líčily Husákovu chování na výkonném výboru výrazně odlišně. Podle těchto zdrojů se měl první tajemník ÚV KSS společně se Štrougalem postavit na stranu Dubčeka i Smrkovského a odmítnout požadavky na jejich odchod z funkcí. Nesouhlasil prý se sovětským ultimátem a kádrovými změnami. Měl říci, že vedení musí projít situací jako celek nebo celé odejít. Ostře prohlásil: „Jestliže si sovětské soudruzi takto představují spolupráci, bude opravdu nejlepší, když si v Československu budou vládnout sami.“ Viz Telex von Mephisto, *Der Spiegel*, č. 16, 14. 4. 1969, s. 116; Ein schöner Traum, *Der Spiegel*, č. 17, 21. 4. 1969, s. 111; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 455; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 160. Je evidentní, že tato tvrzení se nezakládají na pravdě. Jejich původce se mi ale objasnit nepodařilo.

¹⁹ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 305, s. 242–262 (ÚSD-SKV, f. D IV/18).

²⁰ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 33.

²¹ Štrougal mu vmetl do tváře, že „by si měl udělat pořádek před vlastním prahem. Nejde mu o nic jiného než o vlastní autoritu“. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 305, s. 255 (ÚSD-SKV, f. D IV/18).

má [Smrkovský] morální právo jít s námi“. Vždy pragmatickému Erbanovi bylo hned jasné, kam míří sovětský nátlak, a prakticky naznačoval Dubčekovi a Smrkovskému, aby pochopili nutnost svého odchodu. Připomínal Kádárova slova: „Moskva je proti Dubčekovi a i jiným. ... Při tom, co se děje ve vaší zemi, trneme a sledujeme to. Krizi nemůžete dlouho vydržet.“²²

Josef Smrkovský zůstal proti všem kritikům osamocen. Dubček, který sám čelil připomínkám, se za něj otevřeně nepostavil, pouze ho vyzval, aby pochopil situaci („kdyby soudruh Smrkovský nepochopil, byla by to skutečně velká tragédie“).²³ Tak definitivně skončila vzájemná podpora symbolů Pražského jara – Dubčeka, Černíka a Smrkovského –, což později usnadnilo jejich postupný odchod z politického života a nástup k tvrdé normalizační politice. Smrkovský se hájil sám: „Nebudu odpovídat ... na všechna obvinění. Odmítám obvinění soudruha Husáka, ... že jsem člověk pravice a že mám nepřátelský poměr k Sovětskému svazu.“ Podotkl, že nevystupuje proti duchu listopadové rezoluce a neizoluje se od vedení, ale má pocit, že je izolován, což u občanů vzbuzuje různé dohady. Naznačil svou ochotu odejít: „Jestli jsem překážkou konsolidace, samozřejmě překážet nebudu, jestliže to pomůže straně. ... Bude-li to vhodné, mohu být nahrazen na nejbližším zasedání ÚV někým jiným.“ Odmítl obvinění z účasti na demonstracích 28. března a vysvětlil, co v onu dobu dělal. Vyjádřil se také k současné situaci, kdy jako jediný pojmenoval skutečnou příčinu všech událostí: „Základním zdrojem protisovětských nálad jsou sovětská vojska, která jsou u nás umístěna. Navrhují jednat se Sovětským svazem a řešit jejich pobyt na našem území. ... V tom bych viděl východisko.“ Při hledání způsobů překonávání československé krize prohlásil, že „strana se nemůže dostat do politického konfliktu s lidem“. Z tónu celé diskuse je dobře vidět, že nebojácné postoje předsedy Sněmovny lidu z něj činily bílou vránu, které se ostatní (snad s výjimkou Dubčeka) chtěli co nejrychleji zbavit.

Štrougal, Erban a Smrkovský vystoupili až po příchodu a projevu gen. Džúra, jehož pozvání zajistil prezident Svoboda po předchozí dohodě s ním. Džúrova řeč rozhodujícím způsobem ovlivnila další jednání. Generál nejprve informoval o hrozbách a ultimátech přednesených maršálem Grečkem na VR MNO. Prakticky je parafrázoval. Poté členy vedení seznámil s vlastními požadavky a neopomněl zdůraznit, že se jedná o návrh velení armády, nejenom jeho osobně. Dal tak jasně najevo, že doba polovičatosti, kombinování

polednové politiky a normalizace už skončila. Naznačil, že armáda bude jednat jako garant důsledné normalizace.

Dzúr neusiloval o rozšíření vlastní moci, spíše měl strach z odpovědnosti za rozhodování, které bylo s jeho funkcí spojeno. Od svého nástupu do úřadu v dubnu 1968 si dával velký pozor na všechno, co by mohlo jeho pozici uškodit, a po celý rok 1968 obratně manévroval. Proto nyní nezaváhal, když z něj Grečko udělal nástroj sovětské politiky. Rozhodně se nechoval jako podřízený člen vlády, který si přišel na ÚV KSČ pro nějaké úkoly.²⁴

Body jeho ultimáta byly nekompromisní: „... Ústřední výbor a [federální] vláda by měly přijmout rozhodná opatření proti silám, které podlamují spojení s SSSR, ... zavést cenzuru, kterou by se zamezilo napadání Sovětského svazu, ... použít vyčleněných jednotek, aby zabránily dalším provokacím.“ Ministr se kriticky vyjádřil i o situaci ve vedení KSČ: „Kdyby politické vedení našeho státu, byro a PÚV vystupovaly jednotně, bylo by jasno. Velmi nepříjemné pro nás bylo oznámení, že se soudruh Smrkovský zúčastnil demonstrace na Václavském náměstí. ... Jestli nebude stát ústřední výbor čestně za naši armádou, očekávám důsledek, který nazrává.“²⁵ Generál doporučil, aby byl co nejdříve svolán ÚV KSČ.

Jeho nátlak se ještě vystupňoval po Dubčekových slovech, že „vedení ministerstva [národní obrany] přijme opatření po jednání ve vládě“. Odmítl to s tím, že „co mi vojenská rada doporučila, nemá co čekat na souhlas vlády“. K obdobné situaci došlo ještě jednou, když se první tajemník chystal nechat rozhodnout výkonný výbor o zveřejnění stanoviska VR MNO k politické situaci. Dzúr jej opět zaskočil oznámením, že stanovisko generality již bylo předáno sovětskému tisku. Dodal, že v Československu bude uveřejněno až po prohlášení PÚV KSČ, protože nechce, „aby to veřejnost vzala tak, že je to děláno pod tlakem SSSR“. Na dotaz předsedy Federálního shromáždění Colotky, zda je pravda, že se sovětská vojska dala do pohybu, ministr odpověděl, že nezná situaci na hranicích, ale dostal informaci, že se v Praze objevily obrněné transportéry. Dubček a jeho stoupenci tak nemohli vyloučit, že hrozí zatýkání jako 21. srpna 1968.

Dzúrův nápor zapůsobil na členy výkonného výboru, jehož většina převzala ministrovu, vlastně sovětskou interpretaci událostí. Bylo rozhodnuto s okamžitou platností svolat PÚV KSČ, které se sešlo ještě 1. dubna před půlnocí.²⁶ Mezitím se Dzúr vrátil na zasedání VR MNO, která zůstala

²² Tamtéž, s. 257. Erban navštívil ve dnech 12.–14. března 1969 Maďarsko, kde byl přijat i vůdcem MSDS Kádárem. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 455.

²³ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 305, s. 242–262 (ÚSD-SKV, f. D IV/18).

²⁴ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 50.

²⁵ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 305, s. 242–262 (ÚSD-SKV, f. D IV/18).

²⁶ Na závěr své schůze se mj. výkonný výbor usnesl „vyhlásit embargo na všechny články ... kte-

v pohotovosti pro případ, že by Dubčekovo vedení požadavky odmítlo. Přítomné generály informoval o jednání a také o dotazu VV PÚV KSČ, zda je armáda skutečně připravena pro boj s kontrarevolucí. To jen dosvědčuje, jak se atmosféra ve vedení strany změnila. Generalita pak přijala konkrétní opatření uvnitř armády, v nichž položila důraz na ustavení vyšetřovacích komisí, vytvoření plánů družeb mezi československými a sovětskými jednotkami a zavedení přísné cenzury ve vojenském tisku. Proti všem nesouhlasícím měly být uplatněny kádrové postihy. Vypracovala také definitivní text komuniké k veřejnosti, které svou dikcí nemělo nechat nikoho na pochybách, že při opakování protisovětských demonstrací armáda proti obyvatelstvu zasáhne. Schválila rovněž konečnou podobu ultimáta předsednictvu strany, které bylo okamžitě odesláno na jeho jednání.²⁷

V této chvíli se odhodlala popohnat události také Státní bezpečnost. Na její hlavní správě byla v noci z 1. na 2. dubna tajně vyhlášena bojová pohotovost a zahájeny přípravy na obsazení rozhlasu a televize. Akcím velel pplk. Štefan Hubina, který se jako mnoho jiných výrazně angažoval již v srpnu 1968. Příslušníci StB vycházeli z předpokladu, „... že je zapotřebí připravit se na střet, neboť bude vyhlášeno v ranních hodinách stanné právo a vládu převzou noví lidé. Informace se setkala s projevy souhlasu. Po zveřejnění stanoviska PÚV KSČ a Dubčkově projevu [viz dále – Z. D.] nastalo v StB zklamání doprovázené v této době již nezakrývanými projevy nevole se současným vedením státu, nadávkami na adresu zejména Dubčka a Smrkovského. Otevřeně se na schůzích vyžadovalo, aby vedení ministerstva vnitra kladlo současně vládě podmínky, jež měly spočívat v nastolení tvrdé represe, zahájení soudních procesů s kontrarevolucionáři a ustavení dělnicko-rolnické vlády. Na druhé správě StB se rovněž vyžadovalo silové, třeba i krvavé střetnutí, protože, jinak se jednota nevyřeší.“²⁸ Přestože plánované akce byly 2. dubna odvolány, zůstávala StB ve střehu, dokud byl Dubček ve funkci.²⁹ Je

ré by přímo nebo nepřímo kritizovaly postoj SSSR nebo polemizovaly s článkem v [moskevské] Pravdě“. Proto měly být prověřeny týdeníky *Listy*, *Politika*, *Reportér* a *Zitřek* a po zvážení jejich obsahu se mělo rozhodnout o jejich distribuci. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 306, s. 263 (ÚSD-SKV, f. D IV/18). Průběh zasedání VV PÚV KSČ popisují MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 52–54 a stručně FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 54–55.

²⁷ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, sv. 2., dok. č. 50, s. 189–193; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 54.

²⁸ ÚSD-SKV, ZEINER, J.: *c. d.*, s. 78–79.

²⁹ Další pohotovost StB vyhlásila 12. dubna, protože se obávala nepokojů. Příčiny vysvětlíme později. Tamtéž.

nanejvýš pravděpodobné, že o těchto operacích věděli nebo je přímo řídili různí sovětské poradci a pracovníci KGB či pražské ambasády SSSR. Je možné, že se jistí lidé v StB snažili takové pokusy o převrat realizovat již několikrát a dostali pokyn (od koho?) je odložit. Naznačuje to ve své výpovědi i Štrougal, který již před hokejovými událostmi obdržel zprávu, že Molnárova skupina se chce pokusit o puč. Upozornil ho na to pracovník 1. oddělení ÚV KSČ František Štafa (pozdější primátor Prahy): „Ty tady sedíš a zítra jste bez moci. ... Já tě na to upozorňuji, připravuje se to, v noci mají převzít moc.“³⁰

Předsednictvo ÚV KSČ projednávalo návrh prohlášení až do 7. hodiny ráno 2. dubna 1969. Vycházelo z textu, který mezitím připravili Vasil Bílak a Josef Kempný za přispění VR MNO, a tuto variantu nakonec také přijalo. Celonoční diskuse nad návrhem byla poměrně bouřlivá, ale už ne tak ostrá jako předtím na výkonném výboru. Dubček informoval o setkání se Semjonovem a sebekriticky se přiznával ke svým chybám. Řečnické cvičení opět předvedl Husák, který ostře napadal činnost tzv. antisocialistických sil a kritizoval praktickou stranickou politiku.³¹ Na této úrovni mu sekundoval Jan Piller a samozřejmě si neopomněl kopnout do Smrkovského i Dubčka. Toho zhodnotil slovy „že nedozrál době ani vzniklé situaci“. Dával mu tak jako jediný člen vedení nepokrytě najevo, že nastal čas, aby odešel. Lze předpokládat, že mnozí další i přes své mlčení k této věci již uvažovali podobně.³² Většina se k připravenému prohlášení stavěla kladně.

Oponovala pouze skupina radikálních reformátorů. Václav Slavík namítal, že stanovisko není možné dávat do souvislosti pouze s posledními událostmi a zdůrazňoval nutnost spojit jej s pozitivní politikou. Vladimír Kabrna doporučoval reagovat umírněněji, protože prohlášení v této podobě by vyvolalo ve veřejnosti pobouření. Jeho názory rozlítily Husáka, který reformátorům

³⁰ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 13–14.

³¹ Husák proklamoval, že „... po srpnové krizi jsme hledali východiska. Naše východiska byla velmi kompromisní, ... oportunistická... Dostáváme se stále více do něčeho, čemu se ušlechtilé říká „vlastní československé řešení“, ... do bahna oportunismu a jindy do přeshlapování na místě... Při úsilí vedení strany na Slovensku zlepšit naši práci bylo za posledních šest měsíců velkou brzdou a velkou překážkou to, jak se prováděla politika v celém státě“. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 307, s. 265–266 (ÚSD-SKV, f. D I/261); Obsah jednání PÚV KSČ je zachycen ve zkrácené podobě v ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3.

³² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 307, s. 270. Podle Pillera „některé antisocialistické, pravicové síly nezkrotnou, když mají v některých z nás značnou oporu. Kdyby si nebyly jisté, že najdou podporu přímo v centru, jednaly by jinak“. Tamtéž, s. 271; ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3.

demagogicky vytkl, že „nevědí, kde jsou, za jaké situace a v jakém čase žijí. ...Kabrno, co se stane zítra v Československu? Je to jedno, kdo zůstane žít? ...Oni [míněni Kabrna a Slavík] cítí odpovědnost jen za část obyvatelstva tohoto státu – za tu protestující. ...Ale antisovětské elementy tito lidé v tomto orgánu těžko obhájí“. Nakonec vytáhl slovenskou kartu a přítomné varoval: „Jestli toto předsednictvo nevyřeší své vnitřní věci, budu usilovat, aby slovenský orgán strany vyslovil souhlas s principy stanoviska ÚV KSSS a sovětské vlády. Nebudeme trpět přešlapování.“³³

Nad ránem 2. dubna 1969 předsednictvo schválilo definitivní verzi svého prohlášení. Můžeme jej považovat za úvod do kvalitativně odlišné epochy. Akceptovalo totiž prosovětské hodnocení událostí a základní požadavky Kremlu. Ignorovalo skutečné příčiny situace v ČSSR a jasně signalizovalo změnu metod politické práce při prosazování vedoucí úlohy strany a s tím i zásadní změnu jejího kurzu. Formulace ve starém předlednovém stylu a vyhrožování použitím ozbrojených sil v případě nových demonstrací nemohlo nechat nikoho na pochybách, že doba manévrování skončila a vedení KSČ se definitivně rozchází s polednovou politikou, ačkoliv verbálně prohlašuje pravý opak. Místo toho nastupoval program pacifikace občanské společnosti spojený s likvidací posledních zbytků reforem. Provolání obsahovalo rovněž kritiku Smrkovského, který byl pro své postoje v posledních týdnech většiny PÚV již zcela nepohodlný („Jmenovitě byl kritizován za některá vystoupení, která byla v rozporu s listopadovou rezolucí, soudruh Smrkovský.“). Text se zmiňoval i o plánovaném potrestání novinářů-komunistů, „kteří vystupují ... v rozporu s politikou strany“.³⁴ Vyjadřovala se nespokojenost s úrovní *Rudého práva* a stylem psaní prreformních časopisů.

Prohlášení podpořily frakce umírněných i radikálních reformátorů ve vedení KSČ. Jejich postoj byl ovlivněn nejen snahou uchránit obyvatelstvo před vlnou násilí a zatýkání, ale také pokusem udržet ve velmi omezených podmínkách alespoň minimum z reforem. Dubček (a s ním i jiní) se mylně domníval, že podporou opatření k zajištění „klidu a pořádku“ dokáže Sovětům, že má situaci v rukou, a bude moci něco z polednové politiky zachránit. Začal však přejímat odpovědnost i za věci, které pro něj osobně už byly na hranici únosnosti a neshodovaly se s jeho názory. Taktice konzervativců tato situace vyhovovala – setrváváním ve funkci se Dubček měl postupně stále více diskreditovat u veřejnosti a dezorientovat progresivní řady ve straně i mimo ni.

³³ Tamtéž, s. 274–275.

³⁴ Prohlášení předsednictva ústředního výboru KSČ, *Rudé právo*, 3. 4. 1969, s. 1; VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 309, s. 283.

Udržení prreformního kurzu však již nebylo možné ani v podobě, jakou formulovalo listopadové plénum ÚV KSČ, což dogmatici velmi dobře věděli. Dubčekovi se sice ještě podařilo dosáhnout odmítnutí sovětských závěrů o existenci masové kontrarevoluce v Československu, ale v ostatních bodech vyhovělo prohlášení Moskvě. Tento drobný úspěch však hned 3. dubna relativizovalo předsednictvo ÚV KSS, které pod Husákovým vedením vydalo vlastní komuniké, v němž zdůraznilo, že události měly na několika místech kontrarevoluční charakter.³⁵ Dubček nemohl čekat od vedení strany podporu své linie, protože drtivá většina špičky KSČ prohlášení předsednictva bez výhrad akceptovala a on sám už mnohým činitelům značně překážel v jejich mocenských rošádách. K bojovému hlasování došlo pouze v otázce, zda text má obsahovat i kritiku Smrkovského. Z dvaceti přítomných členů PÚV proti hlasovalo jen pět: Libuše Hrdinová, Vladimír Kabrna, Josef Pinkava, Václav Slavík a Josef Smrkovský. Většina politiků se snažila zachránit sama sebe. „Tribuna lidu“ Smrkovského, jemuž mnozí jeho popularitu záviděli, řada z nich s lehkým srdcem obětovala. Přijetí prohlášení nyní umožnilo Sovětům i konzervativcům soustředit se na hlavní úkol – nalezení nového prvního tajemníka ÚV KSČ.³⁶

Chování reformních komunistů, zvláště umírněných, v prvních dubnových dnech potvrzovalo, co bylo zřejmé mnohým pozorovatelům už delší dobu. Reformátoři přestali být skutečnými vůdci svého národa. Pokud přímo nepřešli na realistické postoje, zůstali jen jako uctívané ikony potlačovaného obrodného procesu. Jejich politika po vstupu vojsk, kdy se snažili vyhovět zcela protichůdným požadavkům Sovětů a občanů, je přiváděla do stále hlubší izolace a odcizení od společnosti. Přestali postupně iniciovat široký pohyb všech vrstev obyvatelstva a určovat jeho směr.

Ještě na nočním zasedání 2. dubna rozhodlo předsednictvo ÚV o prvních opatřeních, která měla přeměnit slova prohlášení ve skutečné činy. Komunisté ve všech třech vládách dostali za úkol podniknout všechny kroky k zachování veřejného pořádku a k ovládnutí sdělovacích prostředků. Bezpečnostní a armádní jednotky byly uvedeny na přechodnou dobu do stavu pohotovosti. Podobně byl zmobilizován stranický aparát až do úrovně okresů. Vydaly se směrnice pro zajištění klidu ve školách. Vedení strany se rovněž usneslo na zavedení předběžné cenzury, která měla být uplatněna vůči veškerým sdělovacím prostředkům a jejíž předpokládaný charakter se výrazně odlišoval od dosavadní posrpnové praxe: nezajišťovala pouze zastavení polemik se

³⁵ Doba si žádá důslednost, *Pravda* (Bratislava), 5. a 8. 4. 1969, s. 1.

³⁶ Interpretací prohlášení PÚV KSČ se ve svých pracích zabývají MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 54–56; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 55.

sovětským tiskem, jejím hlavním úkolem bylo postarat se o širší, dlouhodobou kontrolu všech poskytovaných informací. Objektem „pěče“ tiskové cenzury se měly nejdříve stát celostátně vycházející deníky a samozřejmě také časopisy *Listy*, *Politika*, *Reportér* a *Zítřek*.³⁷ K prvním restrikcím vůči tisku došlo ještě téže noci. Český úřad pro tisk a informace zakázal další distribuci a prodej celého nákladu právě vytištěného čísla časopisu *Zítřek*, který posléze Bezpečnost zabavovala v trafikách,³⁸ a nařídil stáhnout z prodeje časopis *Dikobraz*.³⁹ Práce na novém čísle *Politiky* byly zastaveny.⁴⁰

Na provolání PÚV KSČ okamžitě začaly reagovat také státní orgány. Federální vláda ještě dopoledne 2. dubna 1969 rozpracovala jeho konkretizaci s cílem zajistit klid v zemi. Opatření měla preventivní i represivní charakter: Veřejná bezpečnost měla být vybavena dostatečnými technickými prostředky, aby mohla účinně likvidovat případné demonstrace, v Praze, Brně, Bratislavě a ve městech se sovětskými posádkami byly vytvořeny početné pořádkové hlídky složené z příslušníků VB a ČSLA,⁴¹ vyhlášena byla bojová pohotovost vyčleněných armádních jednotek, které měly pomáhat při potlačování odporu obyvatelstva (byla odvolána až po Husákově nástupu).⁴² Operativní skupina složená z premiéra Černíka, federálního ministra vnitra Pelnáře a ministra národní obrany Dzúra dostala mimořádné pravomoci včetně nasazení vojsk pro případ nepokojů, přestože VR MNO původně požadovala kompetence

³⁷ První opatření předsednictva viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 308, s. 280–281.

³⁸ ÚSD-SKV, B/164. Hlavním důvodem tohoto zásahu se stal Škutínův komentář „Óda na radost“ k hokejovému události. ÚSD-SKV, S IV/57. Luděk Pachman ve svých vzpomínkách s uspokojením konstatuje, že „trafikanti Zítřek dovedně ukrývali a podařilo se jim ho prodat prý plných sedmdesát tisíc“. PACHMAN, L.: *c. d.*, s. 189.

³⁹ Hokej, vandalizmus a opatrenia v tlači, *Výber*, č. 8, 11. 4. 1969, s. 3. *Dikobraz* vyšel 1. dubna a následně musel být stažen kvůli osmi kresleným vtípům. Po jejich nahrazení jinými vyšel až 14. dubna opět s datem 1. dubna.

⁴⁰ Západoněmecký *Spiegel* uvádí, že byl zabaven i týdeník *Československá televize*. Tato zpráva není pravdivá. Viz *Für den August*, *Der Spiegel*, č. 15, 7. 4. 1969, s. 110; mylná je také informace deníku *Die Welt* o konfiskaci posledního čísla časopisů *Listy*, *Reportér* a *Svět práce*. Sowjets zwingen Prager Führung zur Aufgabe des Reformkurses, *Die Welt*, 3. 4. 1969, s. 1.

⁴¹ ÚSD-SKV, f. C III/398; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 299–300 (ÚSD-SKV, f. D II/48).

⁴² Tamtéž. Ministerstvo vnitra ve spolupráci s MNO vypracovalo plán, který předpokládal použití „pro případ likvidace vzniklých místních nepokojů 8 650 příslušníků ČSLA, 67 obrněných transportérů a 190 nákladních aut. Pro případ vzniku nepokojů velkého rozsahu je připraveno na základě rozhodnutí prezidenta republiky a Rady obrany státu použití neomezeného počtu sil a prostředků ČSLA“. MV navíc ještě nařídilo 50% dosažitelnost všech příslušníků VB. Viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, sv. 2., dok. č. 54, s. 205–209 (ÚSD-SKV, f. D II/53).

pouze pro ministra národní obrany. Dubček byl daným způsobem zbaven možnosti v této otázce spolurozhodovat.

Federální vláda se rovněž usnesla na okamžitém zavedení předběžné cenzury a v souvislosti s tím ihned stanovila praktický postup a zásady, podle nichž měla být uplatňována.⁴³ Zároveň byla požádána česká vláda, aby „zhodnotila časopisy *Zítřek*, *Reportér* a *Listy*... a v případě, že vydavatelé nezabezpečí zákonem uložené úkoly, zastavila vydávání těchto časopisů až do doby, kdy budou dány záruky, že jejich obsah nebude porušovat důležité zájmy vnitřní a zahraniční politiky státu“.⁴⁴ Týdeník *Politika* byl z rozhodnutí PÚV KSČ učiněného ještě 2. dubna odpoledne okamžitě zastaven a brzy poté definitivně zrušen, jeho redakce se musela rozejít.⁴⁵ Stejný úděl potkal i časopis *Zítřek* patřící nakladatelství Melantrich, když po zveřejnění prohlášení předsednictva ÚV KSČ v tisku rozhodlo vedení Československé strany socialistické dočasně přerušit jeho vydávání.⁴⁶ *Listy* a *Reportér* prozatím vycházet směly, ale cenzura v jejich obsahu řádila jako černá ruka.⁴⁷ Nakonec ještě federální vláda připra-

⁴³ Předběžná cenzura se měla týkat všech skutečností, které jsou v rozporu s důležitými zájmy vnitřní nebo zahraniční politiky státu: „1. názory a stanoviska, které napadají KSČ, její představitele a vedoucí úlohu strany ve společnosti; 2. útoky a invektivy proti Sovětskému svazu a ostatním členským zemím Varšavské smlouvy a jejich představitelům a proti našim spojeneckým svazkům s těmito zeměmi; 3. útoky a invektivy proti spojeneckým vojenským jednotkám na území našeho státu; 4. útoky proti základním principům našeho socialistického společenského systému; 5. útoky proti prezidentu republiky a dalším vedoucím státním činitelům a proti základním principům politiky Národní fronty...“ ÚSD-SKV, f. C III/398 a f. S IV/57; srov. článek O opatřeních v oblasti sdělovacích prostředků, *Rudé Právo*, 4. 4. 1969, s. 1 a 2. Výnos České- ho úřadu pro tisk a informace z 3. dubna 1969 přináší i konkrétní pokyny pro práci novinářů: „a) Vyvarovat se negativních emocionálních publicistických projevů, ... které mohou způsobit vážné znepokojení veřejnosti; ... c) Vhodnou publicistickou činností paralyzovat vlivy imperialistické ideové politické diverze, působení politické emigrace vůči našemu státu; d) Informační materiály ČTK, především překlady a charakteristiky materiálů zahraničních agentur, vysíláček a tiskovin, jsou určeny jen pro vnitroredakční potřebu. Šéfredaktoři odpovídají za to, aby redaktoři... uvedenou zásadu důsledně dodržovali. Není přípustné obcházet pokyny vlády záměrným výběrem a tlumočením stanovisek zahraniční propagandy; e) V oblasti politické satiry, humoru, karikatury apod. je nutno se vyhýbat znevažování socialistického společenského zřízení, politické linie strany a vlády, vedoucích činitelů strany a státu...“ Viz HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, s. 399–400; ÚSD-SKV, f. C V/5.

⁴⁴ ÚSD-SKV, f. C III/398.

⁴⁵ ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3; ÚSD-SKV, f. S IV/58; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 301 (ÚSD-SKV, f. D II/48).

⁴⁶ Komuniké Čs. strany socialistické, *Svobodné slovo*, 4. 4. 1969, s. 1; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 300 (ÚSD-SKV, f. D II/48).

⁴⁷ Přesto i zde došlo k zádrhelům. Zatímco *Reportér* mohl bez přerušení pokračovat, *Listy* byly zakázány. Po protestech ze strany spisovatelů a úpravách obsahu byly opět povoleny, a tak jejich

vila vlastní komuniké k vnitropolitické situaci⁴⁸ a její předseda Černík zaslal osobní dopis sovětskému premiérovi Kosyginovi s ujištěním, že československé orgány jsou schopny zvládnout situaci vlastními silami.

Vzápětí se 2. dubna odpoledne sešla vojenská rada MNO, aby specifikovala rozhodnutí vlády na úseku armády. Přijala sérii represivních kroků, kterými chtěla dosáhnout naprosté poslušnosti nižšího velitelského sboru, o němž věděla, že z velké části stojí za reformami. Provedla i poslední úpravy textu svolání k veřejnosti. Ústředním bodem porady byla příprava textu rozkazu ministra národní obrany č. 02/1969, který zbavoval vojáky práva na vlastní politický názor a nutil je povinně přebírat postoje velení. Dosavadní metody přesvědčování byly shledány jako neúčinné a byly nahrazeny perzekucí. Rozkaz nařizoval všem velitelům až do úrovně roty seznámit svou jednotku se stanoviskem generality a zaujmout k ní osobní postoj. Případné odmítnutí mělo za následek zproštění funkce nebo i propuštění do zálohy. Dále měli být potrestáni všichni vojáci, kteří se účastnili hokejových demonstrací. Vojákům bylo nařízeno podílet se společně s Bezpečností na zajišťování pořádku. Při plnění tohoto úkolu měli působit také v součinnosti se sovětskými jednotkami v místech se společnou dislokací obou armád. Československému velení se restrikcemi a tvrdými tresty podařilo velice rychle udusit zbytky reformního hnutí v armádě. Ve velitelském sboru se neobjevil takřka žádný odpor.⁴⁹

Do programu ukázněvání občanské společnosti se ještě 2. dubna 1969 znovu zapojilo PUV KSČ. Schválilo postup federální vlády a přijalo celý sled kádrových a administrativních změn ve stranickém i ostatním tisku. Ustavilo pracovní skupinu vedenou tajemníkem ÚV KSČ Josefem Kempným, která měla zabezpečovat každodenní řízení sdělovacích prostředků. Rozhodlo, aby česká vláda s okamžitou platností odvolala vedoucího Úřadu pro tisk a informace ČSR Josefa Vohnouta. Na jeho místo byl 8. dubna jmenován Josef Havlín, který nechvalně proslul svou agilností při zásahu proti studentským demonstracím na podzim 1967. Vedení strany věnovalo velkou pozornost *Rudému právu*. Šéfredaktor sice zůstal na svém místě, ale jeho zástupci byli vyměněni. Novými se stali Miroslav Moc, Otakar Svěřčina, Karel Douděra a Jaroslav Kořínek, o nichž se vědělo, že jsou zastánci konzervativní linie.

další číslo vyšlo nakonec pouze s jednodenním zpožděním. Viz PUTÍK, J.: c. d., s. 69; K odložení sjezdu spisovatelů, *Nová svoboda*, 11. 4. 1969, s. 5; „Listy“ unter Vollzensur, *Neue Zürcher Zeitung*, 10. 4. 1969, s. 5.

⁴⁸ Vláda ČSSR k událostem 28.–29. března, *Rudé právo*, 3. 4. 1969, s. 1.

⁴⁹ Viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PEČKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 51, s. 193–198; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 59; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 56; CHRÁSTIL, S.: c. d., s. 49.

Deník byl postaven pod dohled kontrolní redakční rady v čele s tajemníkem ÚV KSČ Jozefem Lenártem.⁵⁰

Do funkcí vedoucích oddělení ÚV KSČ, které spravovaly společensky nejcitlivější úseky, byly postaveny nové, spolehlivé kádry, ponejvíce vybrané z armády. Vedoucím oddělení ÚV KSČ pro tisk, rozhlas a televizi se stal plk. Vladimír Diviš, který působil za Novotného na ministerstvu kultury, kde se v roce 1967 velice angažoval při pokusech o potlačení politické opozice mezi spisovateli a stal se pravou rukou Jiřího Hendrycha. Proto musel v období Pražského jara odejít a navrátit se do armády. Na počátku roku 1969 zde prokázal své „kvality“ při ukázněvání vojenského tisku.⁵¹ Na ÚV KSČ úzce spolupracoval s Kempným a kontroloval postupné zavádění cenzury ve všech sdělovacích prostředcích. Angažoval se při likvidaci proreformních časopisů. Byl rovněž pověřen společně s šéfem ústřední kontrolní a revizní komise (ÚKRK) Milošem Jakešem provést pohovory a navrhnout stranické tresty 18 novinářům-komunistům, kteří psali v rozporu s politikou strany.⁵² Plk. Diviš se stal jedním z autorů svolání „Slovo do vlastních řad“, které na sklonku jara 1969 odstartovalo čistky v novinářské obci.

Podobně předsednictvo dosadilo do úřadu vedoucího oddělení ÚV KSČ pro školství, vědu a kulturu plk. Jaromíra Obziny (pozdějšího federálního ministra vnitra), aby umlčel odpor v oblastech, kde se daly přirozeně očekávat největší protesty vůči změně politiky strany. Pracovníci armády získali i další místa ve stranickém aparátu a jejich podíl na moci dosáhl nejvyšší míry od první poloviny padesátých let. Ve stranických

⁵⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 300–301 (ÚSD-SKV, f. D II/48); ÚSD-SKV, f. S IV/58; ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3.

⁵¹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 60. Vladimír Diviš byl do své funkce jmenován již 25. února 1969. Tento fakt názorně dokládá, jak slabé byly už před hokejovými událostmi pozice reformátorů uvnitř vedení KSČ. URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 444. Za Husákovy éry to plk. Diviš dotáhl až na náměstka ústředního ředitele Československé televize.

⁵² Jednalo se o publicisty Ludvíka Vaculíka, Karla Kyncl, Jiřího Hochmana, Jiřího Rumla, Jiřího Lederera, Ludka Pachmana, Ludvíka Pacovského, Michala Lakatoše, Jeronýma Janíčka a Ivo Štuku. Potrestání měli být i šéfredaktori novin a časopisů Ladislav Velenský (*Práce*), Miroslav Jelínek (*Mladá fronta*), Alois Svoboda (*Politika*), Vladimír Stuchl (*Květy*), Ctibor Čítek (*Mladý svět*), Milan Jungmann (*Listy*), Josef Holler (*Svět v obrazech*) a Jaromír Hořec (*Universita Karlova*). Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 301 (ÚSD-SKV, f. D II/48); VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 310, s. 284–285; ÚSD-SKV, f. S IV/59. Zprávy uvedly, že mezi novináři, s nimiž bylo zavedeno stranické šetření, se nacházel i redaktor *Práce* Jan Štern. Viz Nastává čas rozhodnutí, *Zprávy*, č. 17, 26. 4. 1969, s. 11.

úřadech a institucích se přikročilo ke stejnému vynucování poslušnosti jako v armádě.⁵³

Nejen množství schválených represivních opatření svědčilo o tom, že společnost je jako celek vracena daleko před leden 1968. Jako další důkaz mohou posloužit stanoviska na podporu politiky KSČ přijatá vedoucími grémii velkých společenských organizací, například Národní fronty, Svazu československo-sovětského přátelství, České rady odborových svazů a Ústřední rady odborů.⁵⁴ Bylo evidentní, že činnost představitelů těchto organizací, kteří ochotně vstupovali do kalných vod normalizace, se dostává do příkrého rozporu s míněním vlastních členů a že se tyto instituce opět poslušně proměňují v převodové páky KSČ.⁵⁵

Občané byli s výsledky činnosti politických orgánů blíže seznámeni v rozhlasu a televizi 2. dubna večer. Ještě předtím byla na Černíkovu žádost vyhlášena pohotovost vyčleněných vojenských jednotek a oddíly Veřejné bezpečnosti v Praze byly preventivně posíleny obrněnými transportéry. Prohlášení PÚV KSČ a federální vlády veřejnost šokovalo. Dokládal to prudký pokles sledovanosti rozhlasu a televize téhož dne.⁵⁶ Denní tisk převzal text komuniké následující den. Bezprostřední dojem byl hluboce depresivní. Obyvatelstvo se v naprosté většině ke vzdoru neodhodlalo. Odmítalo sice vandalismus, ale stejně tak v něm budily odpor některé zásahy policie z minulého týdne i nový směr politiky, který vedení KSČ nastoupilo. Šířil se strach z návratu padesátých let. Každý si dokázal spočítat, že politický obrat prezentovaný domácími činiteli zřetelně prozrazuje cizího režiséra. Téměř nikdo ale nepomýšlel na protestní demonstrace. Bylo jasné, že střet v ulicích by skončil katastrofou. Přesto se jen málokdo pokusil alespoň o klidné projevy

⁵³ Vedením nově vytvořeného oddělení branné a bezpečnostní politiky ÚV KSČ byl 8. dubna 1969 pověřen plk. Jaroslav Macháček. Viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 60; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 474. Vliv zástupců armády umocňovala i skutečnost, že funkce vedoucího oddělení ÚV KSČ byla ve vymezených úsecích fakticky nadřazena resortním ministrům a dalším státním institucím.

⁵⁴ PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 2., sv. 1.: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty. Praha–Brno 1995, dok. č. 40, s. 212; Vyjadřují se nejvýznamnější společenské organizace, *Rudé právo*, 3. 4. 1969, s. 1 a 2.

⁵⁵ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 56.

⁵⁶ Souhrnná zpráva o ohlasech prohlášení vypracovaná pro vedení KSČ první dojmy popisovala: „Přečtení prohlášení... se projevilo šokujícím způsobem. Po rozhlasových novinách prudce poklesla sledovanost všech dalších pořadů televize a jednotliví tazatelé [dotazovaní ?] vysvětlují tento stav tím, že po tomto prohlášení nebyli s to další pořady soustředěně sledovat.“ ÚSD-SKV, f. S III/88; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 55.

nesouhlasu např. účastí na schůzích, stávkami, peticemi aj. Na rozdíl od srpna 1968 se rozhostila rezignace, pasivita a vědomí marnosti jakéhokoliv odporu. Tuto skutečnost ovlivnily nejen rozčarování a únava z dlouhodobě napjaté politické situace, ale i postupná ztráta důvěry v představitele Pražského jara. Občané již neměl kdo vést, protože i mnozí z předních proreformních činitelů ustupovali nebo začínali rezignovat. Reformátoři přikrývali svou autoritou schválené nepopulární kroky. Všeobecná demoralizace se prohlubovala a zachvacovala i jejich řady.

Odpor proti nastoupenému kurzu byl ojedinělý a izolovaný. Soustředil se pouze na tradičně protestující skupiny, tedy na vysokoškolské studenty a radikální odborové organizace. Ve studentském hnutí narazily kroky vedení KSČ na značný nesouhlas, který se však jen málokde proměnil v nějakou rozhodnější aktivitu. Vedení ministerstva školství vydalo z podnětu plk. Obziny zákaz pořádání jakýchkoli akcí ve školách, v jehož důsledku se i mezi studenty začal šířit strach z postihů. Přesto se na některých fakultách konala protestní shromáždění. Vysokoškoláci na nich požadovali jednání s vedoucími politickými představiteli a zdůvodnění pohokeyových zákroků VB. Jednoznačně odmítali zavedení předběžné cenzury. V Olomouci a Bratislavě se neúspěšně pokusili přeměnit tato shromáždění ve veřejné manifestace.⁵⁷ Ztroskotala i snaha vyvolat v Praze stávku a zopakovat tak úspěch z loňského listopadu. Vedení pražského studentského parlamentu se sice o ní 9. dubna radilo, ale k žádnému konkrétnímu závěru nedospělo. Všichni se shodli pouze na tom, že za daných poměrů je riskantní vyvolávat nové incidenty. Úvahy o pochodech v ulicích byly odloženy ad acta.⁵⁸ Situaci na vysokých školách nakonec zvládli pacifikovat akademičtí funkcionáři a profesionální politici. Podařilo se jim studenty přesvědčit, aby místo průvodů uskutečnili na fakultách formou diskusí „den polednové politiky“. Pražský studentský parlament rozhodl

⁵⁷ ÚSD-SKV, f. S III/79.

⁵⁸ Widerstand gegen die Pressezensur in der ČSSR, *Neue Zürcher Zeitung*, 11. 4. 1969, s. 3; Journalisten und Studenten kämpfen für Pressefreiheit, *Die Welt*, 10. 4. 1969, s. 4. Poměry uvnitř studentského hnutí byly v první polovině dubna značně nepřehledné. Svědčí o tom zpráva FMV ze 16. dubna 1969, že „se studentské výbory na společném zasedání začátkem dubna t. r. dohodly zdržet se všech projevů nesouhlasu s opatřeními strany a vlády z 2. dubna 1969, nezúčastnit se demonstrací nebo protestních pochodů... nelze případné protestní akce studentů vyloučit... některé výbory projevují tendence toto usnesení nerespektovat... Dne 9. dubna 1969 byl rozšířen Výbor Akademické rady studentstva o další členy a bylo rozhodnuto o jeho permanentním zasedání s cílem organizovat spojení se závody a připravovat společné akce. Výbor uvažuje o vyhlášení stávky, bude-li k tomu „vhodná doba“. ÚSD-SKV, f. B/164.

o jeho konání ve dnech 14. a 15. dubna 1969.⁵⁹ Této akce, jejíž centra se nacházela na Filozofické fakultě UK a Vysoké škole zemědělské, se podle západního zpravodajství měli účastnit i zástupci odborářů, svazu novinářů a někteří pro-reformně orientovaní členové ÚV KSČ.⁶⁰ Studentské hnutí tak zůstalo uzavřeno za branami škol a jeho činnost rychle ztrácela politický význam. Na veřejnost se snažilo působit alespoň prostřednictvím letáků šířených hlavně v Praze a v Brně především zásluhou studentů Vysoké školy zemědělské.⁶¹ Aktivita vysokoškoláků se pak opět začala zvyšovat těsně před zasedáním ÚV KSČ 17. dubna.

Podobně dopadly projevy nesouhlasu zorganizované v odborech. Iniciativu projevil převážně pražští dělníci. Poté co se vedení odborů začalo ohýbat pod normalizačním větrem, předsedové závodních výborů ROH v Praze 9, zvláště v ČKD, začali uzavírat dohody mezi svými základními organizacemi a představiteli studentského hnutí. Pokoušeli se zároveň iniciovat větší množství odmítavých rezolucí k prohlášení PÚV KSČ. Dělníci zorganizovali ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK aktiv čtrnácti pražských závodů ve Vokovické Aritmě, na němž byly přítomny delegace pražského studentského parlamentu a svazu kováků. Schválili poměrně ostré stanovisko k posledním událostem a dohodli se na vzájemné spolupráci. Rozhodnutí uskutečnit výstražnou stávku ale nepadlo.⁶² Další nesouhlasný manifest jménem všech podnikových částí vypracoval 9. dubna Závodní výbor ROH ČKD Praha. Připojily se k němu i další továrny z hlavního města.⁶³

⁵⁹ Pražský studentský parlament k tomu ve svém svolání z 11. dubna 1969 uvedl: „Rozhodli jsme se k těmto mítinkům, neboť se domníváme, že politická situace v naší zemi spíše stále víc od proklamované politiky Pražského jara 1968 k politické praxi, mírně řečeno, předlednové. To ovšem není a nebude trend, který jsme ochotni přijmout za svůj. Proto naše mítinky. Abychom se poradili, co máme v dané situaci dělat, jak nejlépe vyjádřit a realizovat svá přání po humánní a demokratické politice.“ Viz PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, přílohy, dok. č. 15: Deklarace Pražského studentského parlamentu z 11. 4. 1969.

⁶⁰ Ke dni polednové politiky viz Memorandum, *Elixir*, č. 4, 19. 4. 1969, nečíslováno; Widerstand sregungen unter den tschechischen Studenten, *Neue Zürcher Zeitung*, 12. 4. 1969, s. 5; Gerüchte um Dubček-Reise nach Moskau, *Die Zeit*, č. 16, 18. 4. 1969, s. 10; Dubček plánuje für enge Beziehungen zur Sowjetunion, *Die Welt*, 12. 4. 1969, s. 1; Dubček noch diese Woche zu Gesprächen in Moskau erwartet, *Die Welt*, 15. 4. 1969, s. 1.

⁶¹ ÚSD-SKV, f. D VIII/41, f. D VIII/42 a f. S III/79.

⁶² ÚSD-SKV, f. D VIII/40.

⁶³ Toto svolání polemizovalo s obsahem prohlášení PÚV KSČ a federální vlády, odmítalo kritiku J. Smrkovského, útoky na sdělovací prostředky i zavedení cenzurních opatření: „Jsme však přesvědčeni, že represe obsažené ve zmíněných prohlášeních netýkají se právě takových

Odboráři v závodech přestávali brát ohled na svá ústředí, jejich počínání však nepřineslo téměř žádný efekt. Na Českou radu odborových svazů došlo z několika desítek odborových organizací jen 51 odmítavých rezolucí. Dříve odbojná vedení některých odborových svazů se držela zpátky. I radikální a vlivný Český odborový svaz pracovníků v kovoprůmyslu reagoval s nepochopením podstaty událostí. Jeho usnesení sice naznačilo opatrné výhrady k svolání vedení strany a odmítlo kritiku sdělovacích prostředků, jinak však vyzývalo ke klidu, zajišťování výroby a boji proti krajním politickým silám.⁶⁴

Navzdory velkým obavám stranického establishmentu zůstala situace po uveřejnění prohlášení PÚV KSČ klidná. I přes tuto skutečnost se vedení strany rozhodlo neponechat nic náhodě a pověřilo Dubčka, aby promluvil k národu. Společalo na to, že jeho doposud velká autorita obyvatelstvo uklidní. Významný politický faktor, k němuž dříve politikové museli neustále přihlížet, tak měl být eliminován a vyřazen ze hry. První tajemník ÚV KSČ ve svém televizním proslovu 3. dubna nepřímou potvrdil obtížné postavení, v jakém se nacházela republika, její političtí činitelé i on osobně. Snažil se zmírnit odpor veřejnosti proti přijatým opatřením a získat její pochopení pro ústupky. Varoval před dalšími protisovětskými vystoupeními, dokud jsou okupační vojska na území státu: „...i za tyto události zase zaplatíme vysokou politickou cenu“. Pokoušel se zároveň zabránit rostoucímu nátlaku Moskvy tím, že na něj poukázal: „Neskrýváme před vámi nebezpečí. ... Doba, kterou máme ke konsolidaci, není neomezená. Vinou vývoje posledních dní jsme se znovu ocitli na křižovatce. Otázka proto zní: Buď dokážeme neodkladně zabezpečit veřejný pořádek ... nebo nás rostoucí napětí ve vnitřní situaci a mezinárodních vztazích strhne tam, kde jsme byli na konci srpna.“⁶⁵ Získat důvěru se mu ale příliš nepodařilo. Přesto byl jeho krok po 1. dubnu takřka výjimečný, protože jeho vystoupení nenásledoval žádný z dalších proreformních politiků. Projev vyvolal novou velkou

živlu, nejsou úměrně dosahu událostí posledních dní, přímo podporují snahy konzervativních nátlakových skupin ve státě a jsou v hlubokém rozporu s Akčním programem KSČ... Proto nás hluboce uráží řeči o antisocialistických silách, které by nás mohly ohrozit a se kterými bychom se nedokázali sami vypořádat... Protestujeme zásadně proti jakémukoli omezování naší státní suverenity.“ Viz PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl. 2., sv. 2.: Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Praha–Brno 1998, dok. č. 138, s. 433–434 (ÚSD-SKV, f. D VIII/40).

⁶⁴ Přijatá opatření jsou nezbytná, *Rudé právo*, 5. 4. 1969, s. 1 a 2; ÚSD-SKV, f. D VIII/40.

⁶⁵ Klid a disciplína jsou našimi základními zájmy, *Rudé právo*, 4. 4. 1969, s. 1 a 2.

nespokojenost v Kremlu, který nyní nasadil všechny své páky na Dubčekovo odvolání.⁶⁶

Ojedinělost postupu československého stranického šéfa následující den potvrdila porada tajemníků ÚV KSČ. Zabývala se především rozpracováním prohlášení předsednictva a dalším upřesněním již přijatých opatření. Na jednání dominovaly prosovětské figury (Bílak, Indra, Jakeš, Kempný), a přijatá usnesení se proto nesla v tomto duchu.⁶⁷

Jako jediný si dovolil veřejně vzdorovat Svaz českých novinářů. Jeho poměrně opatrné prohlášení publikované 4. dubna vzbudilo značnou nevoli konzervativců i realistů. Mělo totiž hlubší politický dopad. Nereagovalo na ojedinělé pokusy studentů a odborářů o odpor a vyslovalo dokonce pochopení pro obtížné postavení politické a vládní reprezentace, vyjádřilo „soudruhům Svobodovi, Dubčekovi, Černíkovi, Smrkovskému, Husákovi svou plnou důvěru“, ale odmítlo akceptovat jejich hodnocení aktuální politické situace. Ohradilo se proti zavedení cenzury stejně jako proti obvinění novinářů z rozdmýchávání protisovětských nálad: „... je třeba vidět úlohu hromadných sdělovacích prostředků v souvislosti s celkovým stavem v naší společnosti. Pravdivé noviny – a stejně tak i rozhlas a televize – jsou vždy věrným odrazem všeho toho, čím žije společnost, zrcadlem jejích problémů a starostí.“⁶⁸

Stranické vedení zareagovalo tentokrát nezvykle tvrdě. O způsobu odpovědi jednala ještě téhož dne porada tajemníků ÚV KSČ a vypracovala návrh pro výkonný výbor. Ten ve svém komuniké z 5. dubna označil „Slovo novinářů“ za neodpovědný přístup k politickému vývoji a konstatoval, že odmítnutím odpovědnosti za vznik krize a textu prohlášení PÚV KSČ se SČN dopustil dalších hříchů. „Konečně poslední čísla *Zítřku*, *Politiky*, *Lis-tů* i dalších jsou důkazem, kam až došli někteří vedoucí pracovníci tisku v jejich „politické odpovědnosti“. ... Na základě dosavadních zkušeností lze tento přístup stanoviska SČN objektivně hodnotit jako ochranu antisocialistických sil.“⁶⁹

⁶⁶ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 57.

⁶⁷ Porada definitivně schválila výměnu šéfa Českého úřadu pro tisk a informace i provedení pohovorů s komunisty-novináři. Rozhodla také o způsobech vynucování poslušnosti pracovníků stranických orgánů a sdělovacích prostředků. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 310, s. 284–285; ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3.

⁶⁸ Slovo novinářů, *Rudé právo*, 4. 4. 1969, s. 2.

⁶⁹ Stanovisko výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ, *Rudé právo*, 5. 4. 1969, s. 1 a 2.

Ostrá reakce výkonného výboru PÚV KSČ souvisela s celkovou situací ve straně, jejíž aparát právě zahajoval kampaň za přijetí souhlasných rezolucí s postupem vládnoucího establishmentu. Chtěl tak nejenom získat podporu nastalým změnám, ale zároveň usměrnit členskou základnu do přijatelných mezí. Kampaň byla poměrně úspěšná, přestože značná část řadových členů s opatřeními nesouhlasila, z různých důvodů však nechtěla překročit stranickou disciplínu. Tato skutečnost sehrála důležitou úlohu především u reformních komunistů, v jejichž uvažování se projevil tradiční zvyk řídit se pravidly demokratického centralismu. Většina z těch, kteří měli výhrady k provedeným změnám i celkovému charakteru poměrů v zemi, se snažila uplatňovat své názory uvnitř strany. Doufala, že později budou uznány za správné a nakonec jako názor většiny zvítězí. Osobnosti, které otevřeně vyslovily svůj nesouhlas, můžeme s klidem označit za výjimky potvrzující pravidlo. Ale i ony prezentovaly své postoje jako osobní stanovisko a nepokoušely se sjednocovat síly k odporu. K poslušnosti jako rysu chování progresivních přispěl i fakt, že nová politická linie alespoň verbálně trvala na úmyslu zachovat polednovou politiku. Svou roli sehrálo i vlastní přesvědčení reformátorů o nezbytnosti udržení autority KSČ ve společnosti.

Pasivity progresivní skupiny konzervativci náležitě využili a prosazením souhlasných rezolucí položili základy postupně se zvětšující izolace komunistů od názorů bezpartijního obyvatelstva, kterou vládnoucí strana již nikdy nedokázala zvrátit. Dogmatikům se podařilo pomocí demokratického centralismu usnadnit nástup Husáka a nové hierarchie do vedení strany a posléze ovládnout všechny složky mocenského aparátu. Reformní komunisté překonávali své politické i psychologické zábrany přejít k hromadné opoziční činnosti teprve v době stranických prověrek, to však již bylo pozdě.⁷⁰

Politické orgány nasadily všechny své síly k manipulování a uklidňování lidí. Z více než 40 tisíc stranických a několika desítek tisíc společenských organizací přišlo na ÚV KSČ celkem 1 771 rezolucí k prohlášení jeho předsednictva. V 1 297 z nich (73,3 %) byl vyjádřen plný souhlas s obsahem textu, pouze 275 (15,8 %) souhlasilo s výhradami a jen 199 (10,9 %) dokument odmítlo.⁷¹ Přitom polovina negativních rezolucí pocházela z hlavního města, zatímco ze Slovenska nepřišly téměř žádné. I to svědčí o tom, že normalizace v zemi pod Tatrami už zřetelně pokročila. Rozdíl v klimatu mezi západní a východní polovinou republiky byl dost citelný. Vynikne obzvlášť zřetelně, porovnáme-li

⁷⁰ K chování reformních komunistů viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 56–57; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 57.

⁷¹ ÚSD-SKV, f. S IV/61.

Prahu, která představovala centrum reformního hnutí, s venkovskými okresy Slovenska, kde se již pomalu obnovovaly staré pořádky.⁷²

Zajímavý je i rozbor rezolucí ze sociálního hlediska. V naprosté většině pocházela souhlasná stanoviska z aparátu KSČ, státních orgánů, ústředí společenských organizací a samozřejmě i z armádních a bezpečnostních složek.⁷³ Zřetelně odlišný tón měly rezoluce průmyslových závodů a z oblasti školství, vědy a kultury.⁷⁴ Odsuzovaly vandalismus během demonstrací 28. března, ale zároveň vyjádřily mnoho výhrad k následným opatřením. Převažovaly v nich názory, že poslední události se dramatizují a zveličují, že realizované restrikce jsou neúměrně tvrdé, potlačují zbytky demokratických svobod a ve svých důsledcích nahrávají dogmatikům. Objevily se i obavy, že současný vývoj může vést daleko před Leden nebo až k padesátým letům. Rezoluce namítaly, že páteční oslavy měly spontánní, neorganizovaný charakter, kterého pravděpodobně využili provokatéři spjatí s ultralevicovými sektáři. Řada manifestů vyslovila nesouhlas s paušálním odsouzením sdělovacích prostředků, se zavedením předběžné cenzury a zastavením činnosti některých progresivních časopisů. Mnohé z nich požadovaly přehodnocení přijatých opatření, volby do zastupitelských orgánů, dokončení rehabilitací, dosažení skutečné samostatnosti republiky, odchod sovětských vojsk aj. Odmítaly také kritiku vystupování

⁷² Rozdíl mezi českými zeměmi a Slovenskem dokumentují i informace o rezolucích zveřejněné v tisku. *Rudé právo* uvádělo, že stranické ústředí obdrželo v období 2.–10. dubna celkem 1 432 rezolucí, z toho pouze 68,8 % souhlasných v českých zemích, zatímco na Slovensku dokonce 95,6 %. Viz O obsahu a osudech rezolucí, *Rudé právo*, 17. 4. 1969, s. 1. Naproti tomu bratislavská *Pravda* tvrdila, že z 329 rezolucí, které dostal ÚV KSS, nebyla ani jedna nesouhlasná. Žádný negativní ohlas *Pravda* v prvních dubnových dnech přímo neuveřejnila ani nezmínila. Naopak otiskla kritické hlasy na adresu Smrkovského, které požadovaly jeho odchod ze stranických a státních funkcí (např. OV KSS Lučenec, Dunajská Streda). Na tak vysoké úrovni stranického aparátu se takový požadavek v českých zemích vůbec neobjevil. Viz Nepripustit ďalšie konfliktne situácie, *Pravda* (Bratislava), 15. 4. 1969, s. 1.

⁷³ V orgánech KSČ se projevy nesouhlasu objevily zřídka, v přijatých rezolucích se to až na několik výjimek neprojevovalo. V jednotlivých OV KSČ občas někteří členové předsednictev vyslovovali pochybnosti o nutnosti tak ostrých represivních kroků, případně se zdržovali hlasování o rezolucích. Podobně to vypadalo i na aktivech členstva. Jedině OV KSČ v Praze 1, kde měli výrazné zastoupení radikální reformátoři, vzal prohlášení PÚV KSČ pouze na vědomí, odmítavé stanovisko zaujal např. ONV Karlovy Vary. ÚSD-SKV, f. D VIII/40 a f. S III/88.

⁷⁴ *Rudé právo* uvedlo, že úplný nesouhlas vyjádřilo 38,2 % rezolucí došlých ze školských, vědeckých a kulturních pracovišť a 17,3 % prohlášení zaslanych z oblasti průmyslu, dopravy a stavebnictví. Viz O obsahu a osudech rezolucí, *Rudé právo*, 17. 4. 1969, s. 1. Také analýza rezolucí k prohlášení vlády ČSSR konstatovala, že stanoviska z těchto kruhů mají z více jak 75 % výhrady k přijatým opatřením. Viz ÚSD-SKV, f. C I/182. Soubor stanovisek, která obdržela federální vláda ČSSR, je uložen v ÚSD-SKV, f. C IV/79.

Smrkovského v situaci, kdy vedení KSČ nijak nezasahuje proti projevům skalních konzervativců (hlavně Viléma Nového) a nedokáže zabránit kolportáži časopisu *Zprávy*.⁷⁵ Všechny tyto ohlasy názorně ukazují, že přes hlubokou defenzivu a četné porážky se část občanské společnosti stále bránila a obhajovala myšlenky, s nimiž se ztotožnila většina obou národů Československa. Není třeba připomínat, že kvůli svému kritickému obsahu neměla po zavedení cenzury většina stanovisek nadějí na uveřejnění v denním tisku.⁷⁶

⁷⁵ Odmítavé rezoluce zaslaly např. Podnikový výbor KSČ Škoda Plzeň, odborové organizace podniků ČKD Praha, SONP Kladno, Automobilové závody Mladá Boleslav, Tesla Hloubětín, Kablo Hostivař, Aero Vodochody, Zbrojovka Brno, NHKG Ostrava-Kunčice, elektrárna Vřesová, PÚV Českého odborového pracovníků v tisku, PÚV Českého odborového svazu pracovníků energetiky, plénium Celoakademického výboru ROH ČSAV aj. Viz ÚSD-SKV, f. C I/182, f. C IV/79, f. C IV/133, f. D VIII/40, f. S III/188.

⁷⁶ Stojí za to ocitovat pro ilustraci tehdejších pocitů např. část prohlášení ZV ROH závodu Válcovny, n. p. Škoda Plzeň: „V komuniké se dále uvádí, že ty dva dny [21. a 28. března] a události kolem nich jsou pro nás osudové. Ne tyto události, ale srpen r. 1968 byl pro náš národ osudový. Nelze souhlasit se vstupem spojeneckých armád na naše území a myslít si, že to bylo v duchu pomoci a přátelství. Cožpak před srpnem 1968 zde nebyl klid? Domníváme se, že byl, avšak po Srpnu již tomu tak nebylo. Nelze přece přátelství vnucovat, to není upřímné a logické. Přátelství toho kterého národa se vyvíjí řadu let, avšak nelze jej přijmout v komuniké...“ ÚSD-SKV, f. C I/182. Z provolání odborářů z ČSAV, které jako jedno z mála uveřejnilo (s více než měsíčním zpožděním) *Rudé právo*: „Prohlašujeme, že použijeme všech svých možností, abychom přispěli k likvidaci umělé vyvolané krize, která je nejnebezpečnějším posrpnovým pokusem o zvrát k předlednovým poměrům.“ Viz Jde nám o totéž? *Rudé právo*, 7. 5. 1969, s. 3. Pracovníci Aera Vodochody formulovali své stanovisko jednoznačně: „Události v noci z 28. na 29. března 1969 považujeme za provokaci, které je nyní zneužíváno jako důkazů chybějících při srpnovém obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy. Nynější situaci hodnotíme jako nebezpečnou pro naši státní samostatnost a svrchovanost, ... činíme za ni odpovědného ministra vnitra s. Josefa Grössera a žádáme jeho odstoupení... Nemůžeme souhlasit s označováním různých výstřelků a porušování veřejného pořádku za jednoznačné projevy antisovětlismu, antisocialismu a antikomunismu. Hodnoťte jednání našich občanů realisticky, přísně je trestejte, ale nevládejte jim jiný význam.“ Viz ÚSD-SKV, f. C IV/79. Ostře reagoval Vysokoškolský výbor KSČ v Praze, jedna z bašt proreformních sil: „Vnější tlakem vynucená opatření vedení strany a státu... rozšířila prostor pro odpůrce polednové politiky. Nepostihla totiž provokatéry, extrémisty, původce neklidu a krizí, ale celou naši společnost... Cenzura se dnes rozšiřuje na celý náš vnitřní život... Jediným listem, jehož se cenzura nedotýká, je *Tribuna*, reprezentující úzkou konzervativní vrstvu... Vedení strany a státu příliš podlehl vnějším tlakům. Jeho stanovisko se dostalo do rozporu s míněním většiny členů strany, roztrpčilo naši veřejnost. Ostrý nesouhlas vyvolalo především hodnocení příčin vzniklé krize a svévolné operování pojmy ‚antisovětlismus‘, ‚antisocialismus‘, ‚antisocialistické síly‘. Tato a předešlé krize mají svou hlavní příčinu nikoliv v činnosti antisocialistických a antikomunistických sil, ale v tom, že naše národy byly zbaveny své suverenity a demokratická práva, která si po Lednu vydobyly, jsou neustále oklešťována. Výstřelky, k nimž došlo v noci z 28. na 29. března, jsou produktem atmosféry, vytvořené

Od 3. dubna 1969 se veškeré sdělovací prostředky úporně snažily vyvolat atmosféru všeobecného souhlasu s provoláním stranického vedení. Téměř každý den noviny přinášely seznam ohlasů státních orgánů na úrovni krajů a okresů, společenských organizací, kolektivů pracujících, stanoviska redaktorů tisku vyjadřující převážně bezvýhradný souhlas s politikou KSČ. Uváděly je titulky „Podpora a souhlas“, „Jde o činy – pracující se zamýšlejí nad vnitropolitickou situací“, „Pro pozitivní rozvoj“, „Potřebujeme klid pro tvořivou práci“⁷⁷ a jiné. V podobném duchu byly uveřejňovány i dopisy čtenářů.

Zklidňujícím dojmem měly působit i články některých proreformních činitelů, jako Bohumila Šimona „Rozvíjet pozitivní politiku“⁷⁸ nebo Josefa Smrkovského, v němž už za naprosto změněných poměrů čtenářům naznačoval, s jakými cíli se progresisté připravovali na zasedání ÚV KSČ, jehož program byl mezitím změněn. Současně si předseda Sněmovny lidu sypal popel na hlavu, když sebekriticky doznával, že ve svých dřívějších vystoupeních chybně odhadoval vývoj politické situace a nechtěně se tak odchytil od linie listopadové rezoluce.⁷⁹ Kála se i redakce *Rudého práva* za

zásahem 21. srpna 1968. Jestliže nesporně existují mezi naší veřejností silné antipatie vůči současnému vedení SSSR a přítomným vojenským jednotkám, je nutno pravdivě odpovědět na otázku, proč se tak stalo. Stalo se tak proto, že nebyly respektovány slavnostně proklamované zásady suverenity, rovnoprávnosti, nevmešování do vnitřních záležitostí... Odpor proti zasahování do našich vnitřních záležitostí nelze jednoduše odsuzovat jako „antisovětiismus“, či dokonce jej považovat za projev nepřátelství vůči socialismu a komunismu... Je nezbytně nutné, aby vedení strany a státu pravdivě a v plné šíři informovalo o celkové situaci a problémech hospodářství... aby byly připraveny volby a stranické sjezdy... aby byly dokončeny rehabilitace a strana se rozešla s těmi, kdož nesou odpovědnost za zločiny padesátých let. Politika, ze dne na den, přidržující se vnějšího tlaku... a hledající řešení v represích namísto pozitivních činů, by nakonec vedla k vítězství sektářsko-dogmatických sil, k uznání kontrarevolučního charakteru polednového vývoje. To by znamenalo ztrátu opravdového smyslu existence strany a její úplné odcizení našim národům.“ ÚSD-SKV, f. A/98.

⁷⁷ *Mladá fronta*, 3. 4. 1969, s. 2; *Práce*, 12. 4. 1969, s. 1; *Zemědělské noviny*, 4. 4. 1969, s. 1; *Průboj*, 9. 4. 1969, s. 1.

⁷⁸ *Rudé právo*, 8. 4. 1969, s. 2.

⁷⁹ K situaci, *Rudé právo*, 15. 4. 1969, s. 3. Smrkovský zde zřejmě narážel na své interview pro *Smenu* z 18. 2. 1969 (přetiskla jej pod názvem Poprvé v lázních *Mladá fronta*, 19. 2. 1969, s. 1 a 2), za které ho členové stranického vedení ostře kritizovali. Smrkovský v něm na otázku „Jak hodnotíte nyní politickou situaci?“ odpověděl: „Uspokojuje mě. Předpokládal jsem to a nemám obavy z nové krize, pokud nebude záměrně vyvolána. Když už o tom hovořím, vidím větší nebezpečí pro žádoucí klid z křídla, kterému se říká levice, lépe řečeno ze strany dogmatiků a sektářů, než z tzv. pravice, kde máme možnost každý nepřátelský čin nebo jen pokus o něj okamžitě paralyzovat.“ Poslední věta se objevila pouze v *Mladé frontě*, *Smenu* ji neotiskla. Zda

to, že nedostatečně čelí nesprávným názorům a objektivně tak napomáhá pravicovým silám.⁸⁰

K pacifikaci odporu obyvatelstva byl publikován i rozhovor s ministrem-předsedou Federálního úřadu pro tisk a informace Jaroslavem Havelkou o charakteru znovu zavedené cenzury. Ministr v něm sliboval, že tisková omezení nebudou tak toporná jako před lednem 1968 a zachovají prostor pro vlastní aktivní projevy, tlumočení zájmů občanů, vlastní alternativy i kritiku.⁸¹

Přesto občas z některých uveřejněných rezolucí zazněly připomínky i velmi opatrné projevy nesouhlasu. Cenzura nefungovala ještě stoprocentně. Kritických zmínek proklouzlo nejvíce v odborářském deníku *Práce*. Například delegáti celopodnikové konference ROH pozemních staveb v Brně napsali: „Nehodláme však souhlasit se vším a s každým rozhodnutím, zejména ne takovým, které by bylo v rozporu se zásadami polednové politiky. ... Urychlení konsolidace... spatřujeme... [v] obnovení státní suverenity, v přijetí zákona o podniku... jakož i v plné a důsledné informovanosti ze strany našich sdělovacích prostředků.“⁸² Kriticky se vyjádřili také zaměstnanci elektrárny ve Vřesové, kteří se „pozastavují nad velmi benevolentním přehlížením toho, že jsou neustále rozšiřovány ilegální Zprávy“.⁸³ List otiskl i úryvky ze stanoviska závodního výboru ROH ČKD-Lokomotivka-Sokolovo, jenž se obával, „aby represe, o nichž se v této souvislosti uvažuje, dopadly na hlavy skutečných viníků“, a k situaci ve sdělovacích prostředcích se vyjádřil: „Dělník a pracující musí mít právo vyjádřit své mínění ve svém odborářském listě bez obav, že za jeho názor bude redaktor postihován. Trváme v tomto směru na závěrech, které zaujal odborový sjezd vůči rozhlasu, televizi a tisku...“⁸⁴

Je určitým paradoxem, že několik nesouhlasných provolání uveřejnil i konzervativní týdeník *Tribuna*. Snažila se vypadat objektivně, ve skutečnosti však hrubě manipulovala s fakty a deformovala skutečný obraz událostí. Negativní ohlasy řadila vždy až na konec a uváděla je způsobem, který měl dokázat jejich

na zásah cenzury, dnes již nezjistíme. V *Rudém právu* k tomu Smrkovský dodal: „Protisovětské vystoupení pravicových extremistů v noci z 28. na 29. března však zpětně ukázalo, že můj odhad... nebyl správný.“

⁸⁰ Kolektiv redakce *Rudého práva* k situaci, *Rudé právo*, 12. 4. 1969, s. 2.

⁸¹ O opatřeních v oblasti sdělovacích prostředků, *Rudé právo*, 4. 4. 1969, s. 1 a 2.

⁸² Myšlenky a podněty – z názorů pracujících na současnou situaci, *Práce*, 10. 4. 1969, s. 5.

⁸³ Jde o činy – pracující se zamýšlejí nad vnitropolitickou situací, *Práce*, 12. 4. 1969, s. 1.

⁸⁴ Tamtéž, s. 3. Do novin se dostalo i stanovisko radikální Společnosti pro lidská práva: „Věříme, že všechna opatření omezující volný projev veřejného mínění... jsou přechodné povahy.“ *Svobodné slovo*, 5. 4. 1969, s. 1.

mylnost či naivitu. Přesto se zde objevily i informace, které v žádném jiném deníku nebo časopise z těchto dní nenajdeme.⁸⁵

Při pohledu na stránky novin a časopisů z první poloviny dubna dobře vidíme, že kritické hlasy začínaly být ojedinělými. Tisk se v tomto období začal již evidentně normalizovat. Podobným vývojem procházela i Československá televize a rozhlas. Vláda ČSSR 2. a 10. dubna 1969 jmenovala další členy Federálního výboru pro tisk a informace, kteří měli na situaci v médiích dohlížet.⁸⁶ Byly provedeny personální změny v Českém úřadu pro tisk a informace. Denní tisk, především jeho publicistika, se začal zřetelně proměňovat. Noviny a podobně i další média se stále více zaměřovaly pouze na faktografické a oficiální zpravodajství, zatímco vlastních komentářů, v nichž by zazněl aspoň trochu nekonformní názor, rychle ubývalo.⁸⁷

Obdobně, i když přece jen pomaleji, se ukázňovaly i časopisy. Cenzura v nich zasahovala se střídavou prudkostí, a progresivním týdeníkům tak zbyl určitý, byť stále více omezovaný prostor k vyjádření kritických pohledů na aktuální dění. Reportér uveřejnil „Slovo novinářů“ i přes jeho odmítnutí výkonným výborem PÚV KSČ a věnoval velký prostor tématu „Akční program po roce“.⁸⁸ Podobně se snažily působit Listy, Svět v obrazech, Studentské listy, Filmové a televizní noviny i komunisty vydávané Květy. Z některých článků, glos či komentářů lze vypožorovat chuť i odvahu vzdorovat nepřízni doby. Byly to však stále více hlasy volajících na poušti v čase prohlubujícího se společenského marasmu.⁸⁹

⁸⁵ *Tribuna* například zveřejnila ostrou rezoluci z aktivu 14 pražských závodů ve vokovické Arimě datovanou 1. dubna [datum je chybné, muselo to být později, kdy přesně se mi nepodařilo zjistit], k níž se připojily i některé ústavy ČSAV i fakulty vysokých škol. Právě se v ní: „Jsme přesvědčeni, že události... nebyly organizovány žádnou buržoazní propagandou ani protisocialistickými živly. Sportovní nadšení našeho obyvatelstva mohlo být dobře zneužito provokatéry, kteří na tuto příležitost čekali... Ze sovětské strany nebylo učiněno dosud nic, aby přítomnost sovětských vojsk nebyla naším lidem chápána jinak než jako snaha o ovlivnění našich vnitřních poměrů. Zvláště nepříznivě působí ta skutečnost, že sektářsko-dogmatické živly, snažící se zvrátit naše poměry do stavu předlednového, zneužívají ke svým cílům také spolupráce se sovětskými orgány... Nemůžeme souhlasit s opatřeními předsednictva strany, které pod tlakem zvenčí potlačuje základní lidské svobody a práva... Nesouhlasíme, aby neodpovědné činy jednotlivců byly základem perzekuce sdělovacích prostředků a úředního zastavení některých časopisů.“ Rozhodně a důsledně, *Tribuna*, č. 14, 17. 4. 1969, s. 2. Časopis také informoval o tom, že ČKD rozesílá svou protestní rezoluci do dalších závodů. Slova a činy v souladu, *Tribuna*, č. 13, 10. 4. 1969, s. 3.

⁸⁶ ÚSD-SKV, f. C III/399 a f. C III/404.

⁸⁷ ÚSD-SKV, f. C I/182.

⁸⁸ *Reportér*, č. 14, 10. 4. 1969.

⁸⁹ Např. Ludvík Pacovský ve *Filmových a televizních novinách* poznamenal: „Hovoří se o kádru-

Dodejme ještě, že výše uvedené se týká především českých zemí, na Slovensku se jakékoliv kritické zmínky v novinách a časopisech až na výjimky už vůbec neobjevovaly.

Damoklův meč cenzury dopadl i na rozhlas. Jeho ústřední ředitel O. Závodský vydal hned 3. dubna pokyn, aby v programu byly maximálně vyloučeny improvizace a živé vysílání omezeno na minimum. Obsah všech pořadů měl být před uvedením kontrolován. Stejně tak se přijímaly i kroky umožňující okamžitý zásah během vysílání. Byla provedena prověrka hudebního materiálu. Mnohé písně již nesměly do éteru.⁹⁰ Za nedodržení cenzurních nařízení měli být dotčení pracovníci postíženi.⁹¹

Ještě hůře vyhlížely poměry v televizi. Cenzura zde postupovala velmi nekompromisně nejen ve zpravodajství a publicistice, ale i v zábavných programech. Mnoho avizovaných pořadů nebylo odvysíláno. Nahradily je reprízy starších pořadů, případně přírodovědné filmy a nenáročná zábava. Z televizního programu v několika dnech nezůstal kámen na kameni, čehož si recenzenti v denním tisku i časopisech všimli a náležitě to komentovali. *Svobodné slovo* poznamenal: „Roztříštěný program vede pak člověka k tomu, aby zkoumal nejen, co na obrazovce bylo, ale i co na ní nebylo. Že se na ni nedostala Jarryho kritika maloměšťáctví Král Ubu, je sice podivné, ale budiž; více jak půl století stará hra je stále natolik avantgardní, že by jí někdo mohl podkládat jiný smysl. Že jsme však neviděli ani publicistický pořad o tíživé bytové situaci, tedy problém, kterému věnoval prezident republiky podstatnou část svého novoročního

vých zásadách, o výměnách, postizích, tu a tam se špitne o stranických trestech. Tady neznám taktiku. Čtu a slyším, že lidé, jichž si ohromně vážím, způsobili v naší zemi zmatek, skoro rozvrat, takřka se dali do služeb antisocialistických sil. A já nemohu souhlasit... Pochopil jsem, že musíme dočasně o některých věcech mlčet. Že se opět dostal ke slovu jeden z velkých nepřátel skutečného socialismu – cenzura. Ale nikdy nebudu psát, říkat to, co si upřímně nemyslím. I kdyby to tisíckrát mělo pomoci státu, straně, mně. Nezdvihnu ruku, abych hlasoval pro něco, s čímž jsem se nescítal... Ani nadále nebudu mlčet k tomu, když se někdo bude snažit za Leden bojovat předlednově, protože to nejde, a rány pod pás oplácet stejným.“ O tom lidském svědomí, *Filmové a televizní noviny*, č. 8, 17. 4. 1969, s. 1.

⁹⁰ Zakázána byla např. Krylova písnička „Bratříčku, zavírej vrátka“. Putsch um Haaresbreite, *Die Zeit*, č. 15, 11. 4. 1969, s. 3.

⁹¹ K poměrům v rozhlase více JEŠUTOVÁ, E. – NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 32–33. Jeden z nejvýraznějších postihů představovalo zrušení velmi oblíbeného pořadu Houpačka. Tento program, který se vysílal od roku 1964, můžeme označit za první rozhlasovou hitparádu domácích a zahraničních hitů populární hudby u nás (tuzemská a zahraniční Houpačka se pravidelně po týdnu střídaly). Když 30. března 1969 zazněla v domácí Houpačce skladba Jaromíra Vomáčky „Běž domů, Ivane“ (správný název je Dobře míněná rada), následovalo zastavení pořadu a s manželi Jiřím a Miroslavou Černými, kteří jej připravovali, byla okamžitě ukončena spolupráce.

projevu, nad tím zůstává rozum stát.⁹² Pozadu nezůstaly ani *Zemědělské noviny*: „Méně velikonočním, pokojným jevem byly změny programu, změny, u nichž ani nebylo uvedeno, proč k nim došlo. Prostě bylo oznámeno, že se nevysílá ani Kantůrkův komentář Z novinářova bloku, ani pořad Zvědavé kamery Člověk a židle. A v dalším dnu se prostě oznámilo, že místo plánované a tolik očekávané Písně pro Rudolfa III. bude na programu anglická detektivka...“⁹³

Ani časopisy nemohly dění v televizi opomenout. V *Květech* hlasatelka Jarmila Šusterová na otázku týdne „Co mně přišlo nejvíc líto?“ odpověděla: „Že nám nyní často volají večer diváci do televize, proč nevysíláme pořady uvedené ve věstníku. Proč nám?“⁹⁴ Recenzent ve *Filmových a televizních novinách* lakonicky shrnoval: „Často jsem v těch posledních dnech slyšel: Alespoň ta televize kdyby za něco stála... Jenže: Proč by za něco – a v obecně známých podmínkách – měla stát zrovna televize... Proč by právě ona neměla být, byť nepřímou, třebaš skladbou programu... odrazem dnů, které žijeme?... Proč budit dojem, že je situace normální, když není anebo – zkusme si to pro účtu obrátit – proč budit dojem, že je situace nenormální, když už je zase skoro normální?“⁹⁵ Akademická *Doba* reflektovala momentální situaci tím, že zrušila svou rozhlasovou a televizní rubriku, protože „v posledních týdnech tato rubrika... pozvolna ztrácela svůj smysl. Naše anotace... stále častěji neodpovídaly skutečnosti“⁹⁶

Proreformně orientované časopisy pozornost hojně věnovaly sestupné úrovni televizního zpravodajství. Karel Kyncl těsně před zavedením předběžné cenzury v *Listech* napsal: „Československá televize se vůči hledně normalizuje. Daleko nejlépe je to vidět na Televizních novinách. Již opět v nich kolektivy vyjadřují bezvýhradnou podporu a jednomyslně odsuzují či schvalují. Již opět v nich tráví zodpovědné osobnosti mnohé hodiny v delších, srdečných, soudružských, ale hlavně blíže nespecifikovaných rozhovorech, plných vzájemného porozumění. Již opět přinášejí jako nejdůležitější vnitropolitickou aktualitu dne, že hlavní město pokryla bílá sněhová pokrývka nebo že se na východním Slovensku vyrábí lidový porcelán. Zpravodajský

⁹² Včera na obrazovce, *Svobodné slovo*, 10. 4. 1969, s. 4.

⁹³ Velikonoce na obrazovkách, *Zemědělské noviny*, 9. 4. 1969, s. 2. Devátý díl seriálu Píseň pro Rudolfa III. (nazvaný Dinosaurus), který byl avizován na 6. dubna 1969, televize již nikdy neodvysílala. Nebyl uveden ani při reprízách „Rudolfa“ po roce 1989. Patrně se nedochoval. Programové změny komentovala ještě odborářská *Práce*, 16. 4. 1969, s. 3.

⁹⁴ Malá anketa týdne, *Květy*, č. 16, 26. 4. 1969, s. 13.

⁹⁵ T-jpn, *Filmové a televizní noviny*, č. 8, 17. 4. 1969, s. 2.

⁹⁶ Doba zaškrtla, *Doba*, č. 15, 17. 4. 1969, s. 25.

program Československé televize je tedy zásluhou vůle vyšší, vůle odpovědné, opět uklidňující jako matčina ukolébavka...“⁹⁷ Nejinak viděl v *Době* situaci Alexander Mikšovic: „V současné době pramen informací a faktů neustále vysychá. Nahoře si nechávají mnohé zprávy pro sebe, a pokud novinář něco objeví, honem se příslušný úřad postará, aby to nemohl použít. ...Současné Televizní noviny... jsou dnes velmi oficiální,... „muž z ulice“ z obrazovky prakticky vymizel (jeho názory jsou příliš progresivní a tedy nepublikovatelné). ...Konečně se něco plíží obrazovkou: šed čtených zpráv, záběrů ze schůzí a občas rozhovor, kdy odpovědi dotázaných diváků už obvykle uhodne předem. ... Ulici opět nahrazují vládní salůnky, přepadnout politika s mikrofonem v ruce je nebezpečné jako mířit na něj pistolí. Krize Televizních novin je odrazem politické situace ve státě. Sotva lze očekávat zlepšení, dokud se nezlepší poměry v celé naší společnosti.“⁹⁸

Kritika, která ještě občas proklouzla do sdělovacích prostředků, je smutným svědectvím zmařených nadějí, pocitů frustrace a hluboké bezvýchodnosti, v níž se československá společnost na počátku jara 1969 ocitla. Svým rozsahem nápadně připomínaly pomnichovskou dobu. V této ponuré atmosféře se 4. dubna na jihlavském náměstí upálil delegát vysočanského sjezdu a stoupenec reforem Evžen Plocek. Již třetí politicky motivovaná smrt tímto krutým způsobem byla ojedinělým protestem občana proti mocenské zvůli.⁹⁹ Zpráva o jeho smrti byla potlačena, neboť vládní místa se obávala nové eskalace společenského napětí.¹⁰⁰ Stejný způsob sebeobětování zvolil o týden později 11. dubna na náměstí v Košicích voják M. Levčík. Politickou příčinu jeho skonu se zástupci armády snažili bagatelizovat a občané se samozřejmě oficiálně nic nedozvěděli.¹⁰¹ Tyto tragické činy dokládají, v jakém stavu

⁹⁷ Urgentní, *Listy*, č. 13, 3. 4. 1969, s. 8.

⁹⁸ Krize Televizních novin?, *Doba*, č. 12, 27. 3. 1969, s. 26–27. Své dojmy z Televizních novin popsal ještě čtenář v časopise *Československá televize*, č. 16, 9. 4. 1969, s. 2. Velmi stručně shrnul situaci zpravodajství severočeský *Průboj*: „Po TV novinách, které jsou už tak oficiální, že ke zpravodajství jako takovému, netřeba komentářů...“ *Viz* *Obrazovka* ve dnech volna, *Průboj*, 15. 4. 1969, s. 5.

⁹⁹ Plocek zemřel v nemocnici po pěti dnech utrpení 9. dubna. Jako důvod svého činu uvedl, že byl v poslední době ve špatném psychickém rozpoložení a duševní depresi, vyplývající z posledních událostí. Než se upálil, rozhazoval lístky, na kterých bylo napsáno „Jsem pro lidskou tvář, nesnáším neklid“ a na druhé straně „Pravda je revoluční (Gramsci)“. *Viz* ÚSD-SKV, f. D VIII/40 a f. S IV/58.

¹⁰⁰ Sdělovací prostředky nesměly o události v Jihlavě informovat. Veřejnost se o ní dovídala např. ze studentských letáků. *Viz* ÚSD-SKV, f. S III/90.

¹⁰¹ PÚČIK, M.: c. d., s. 48–49.

se nacházela mysl většiny lidí. Lavinovitě se šířila apatie, pasivita, znechucení i vědomí, že politika je svinstvo. Spisovatel Jaroslav Putík si do svého deníku 8. dubna poznamenal: „A zase se vrací stará a věčná otázka, co dál, co dělat, jak se zachovat. Odporné, vše odporné až k blití, to, o čem jsme si mysleli, že se už nikdy vrátit nemůže, právě to se vrací, ale co je nejhorší, už se příliš nevzrušujeme, jen pocit nevolnosti se nedá zapudit. Může se něco stát? Nějaký zázrak? Ledaže by se v Moskvě něco hnulo, ale to je iluze. Ilf: Záchrana tonoucích je věcí tonoucích samých.“¹⁰²

Unavená společnost, přestože se občas snažila protestovat a kritizovat, byla v podstatě vyřazena ze hry. Diplomatický a vojenský nátlak SSSR na československé představitele splnil svůj účel. Protisovětským demonstracím a dalším projevům svobodné občanské společnosti bylo zabráněno. Grečkova mise se tak mohla systematictěji věnovat svému hlavnímu záměru – jednat pokud možno tajně a v zákulisí s některými domácími funkcionáři, vytvořit z nich silnou a akceschopnou opozici vůči Dubčekovi a dosadit místo něj nového prvního tajemníka. Pořadí jednání mělo svou vnitřní logiku a schůzky byly vedeny s cílem, aby se při výměně v nejvyšší stranické funkci angažovali výhradně tuzemští politici. Nejprve však bylo nutné získat dostatečnou podporu realistů, definitivně nalézt vhodnou osobnost, svolat zasedání ÚV KSČ a předtím urychleně změnit jeho program. Další dějství trpkého československého dramatu mohlo začít.

Hledání nového muže

*(Přípravy k odstranění
Alexandra Dubčeka)*

¹⁰² PUTÍK, J.: c. d., s. 69.

„Svobodu a demokracii chápeme třídně a ani jinak ji v třídním světě, který je kolem nás a jehož pozůstatky u nás doznívají, chápat nelze.“

Gustáv Husák, aktiv k 20. výročí založení JZD, Nitra, 11. 4. 1969.

Sovětská emisaři začali rozvíjet svou iniciativu, na jejímž konci měl být sesazen Alexander Dubček, bezprostředně po svém příjezdu, souběžně s politickým a vojenským nátlakem na československé představitele. První kontaktovanou osobou v této záležitosti byl 1. dubna generál Džúr, který pravděpodobně již dříve musel mít bližší informace o tom, že v Kremlu uvažují o personálních změnách na špici KSČ. Je možné, že jej Sověti zasvětili do svých plánů během ministrových týdenních návštěv Moskvy na přelomu února a března 1969. Dalším byl prezident Svoboda, jenž se soukromě setkal s Grečkem nejpozději 2. dubna. Určitě mu maršál nenastínil svůj záměr při oficiálním přijetí na Pražském hradě, kterého se téhož dne zúčastnil Černík i Dubček, ale jak později sám Dubčekovi dosvědčil, při jednání osobně jeho demisi přislíbil.¹

Ludvíka Svobodu Moskva považovala za klíčovou osobnost, ve své strategii s ním počítala již delší dobu. Vycházela přitom z memoranda tehdejšího vedoucího oddělení propagandy ÚV KSSS Alexandra Jakovleva datovaného 6. září 1968, v němž navrhoval, aby veškerá aktivita Kremlu směřovala k posílení autority prezidenta Svobody na straně jedné a k Dubčekově diskreditaci na straně druhé. Maximální vnější úcta a respekt k hlavě státu měly být zneužity jako významný nástroj, který měl posloužit k rozštěpení progresivně orientované části vedení KSČ a k vyvolání ostrých rozporů mezi představiteli spjatými s polednovou politikou. Všechny ústupky učiněné Praze sovětským politbyrem navrhoval Jakovlev výhradně spojit s prezidentovým jménem, nikoliv s Dubčekovým. První tajemník ÚV KSČ jím byl už úplně odepsán jako nespolehlivý. Ne tak premiér Černík, jemuž měla být podobně jako starému generálovi zatím poskytována důvěra a přízeň. Jakovlev doporučoval, aby i předseda vlády byl povzbuzován k opuštění Dubčka.²

Příčin, proč Sověti tolik kalkulovali ve svých plánech s prezidentem, lze najít několik. Svoboda se těšil ze všech politiků největší důvěře u občanů (v průzkumu

¹ ÚSD-SKV, Rozhovor s Alexandrem Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 22–23; HOCHMAN, Jiří (ed.): *Naděje umírá poslední – vlastní životopis Alexandra Dubčka*. Praha 1993, s. 241–242; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 58.

² Text memoranda viz ÚSD-SKV, f. Z/S 69. Jakovlevovými návrhy se zabývají také BENČÍK, A.: *Srpnová intervence...*, s. 240–241; DURMAN, K.: c. d., s. 118; NÁLEVKA, V.: c. d., s. 189; WILLIAMS, K.: c. d., s. 154.

veřejného mínění jej ještě v březnu 1969 podpořilo 88 % dotázaných).³ Již v srpnu 1968 si přál Dubčekův odchod z nejvyšší stranické funkce. Žádný politický směr uvnitř KSČ ho zřetelně nekritizoval, naopak, generál se těšil všeobecné vážnosti v celém stranickém názorovém spektru. Svoboda byl především voják, nikdy nebyl profesionálním politikem. Přes své špatné zkušenosti z války a padesátých let nezpochybňoval spojenectví se SSSR a respektoval jeho velmocenskou politiku a zájmy. O jiné variantě neuvažoval a zřejmě ani nebyl schopen uvažovat. Požadavky Kremlu souběžně s prosovětskou orientací Československa byly pro něho rozhodujícími limity, které nedokázal překročit. V roce 1968 se stal jedním ze symbolů Pražského jara, ale zůstává otázkou, nakolik se s ním vnitřně ztotožnil. Jeho postup na moskevských jednáních ukázal spíše pravý opak. Obořil se zde na progresivní politiky včetně Dubčka a plnou vahou své autority se zasadil o přijetí kapitulčního protokolu, který pošlapal československou suverenitu.⁴ Zdeněk Mlynář, jenž ve svých vzpomínkách jeho chování a myšlení blíže popisuje, prezidenta charakterizoval: „Měl dvojrozměrné myšlení, hodnotící vše podle strohého vojenského hlediska: buď se sovětskou armádou, nebo proti ní. Snad byl vůbec více prosovětským vojákem než komunistou... Kdyby věci nedospěly k vojenské intervenci, i Svoboda by byl nadále pro to, aby se v Československu rozvíjela demokracie. Ale jakmile se musel rozhodnout, zda se podřídí orientaci na Sovětský svaz, nebo ne – jeho volba byla vojensky jednoznačně promoskevská.“⁵ Prezident také již v září 1968 podporoval Husákův návrat do vrcholné politiky v české metropoli, což Sověti v Kremlu i na pražské ambasádě kvitovali s povděkem, protože po srpnové okupaci už Husák patřil mezi uvažované Dubčekovy nástupce.⁶ Navíc měl Svoboda v očích sovětského vedení nespo-

³ ÚSD-SKV, f. C IV/119; *Názory veřejnosti, Práce*, 3. 4. 1969, s. 3; *Veřejné mínění, Vlasta*, č. 15, 16. 4. 1969, s. 2.

⁴ Zdeněk Mlynář popisuje Svobodův hysterický výstup na moskevských jednáních, který jeho myšlenkový svět a přístup k politice dobře vystihuje: „Zase jen žvaníte a žvaníte. Už jste se dožvanili až k tomu, že máte obsazenou zem! Tak už se chovejte podle toho a jednejte. Já jsem v životě už viděl hory mrtvých a nedopustím, aby kvůli vašim řečem zahynuly tisíce lidí.“ MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 236. O chování prezidenta v roce 1968 existuje větší množství svědectví, jež přináší řadu poznatků o jeho prosovětských postojích. Souhrnný pohled přináší např. PAUER, J.: *Exkurs o úloze Ludvíka Svobody v srpnových událostech 1968*. In: PĚČKA, J. – PREČAN, V. a kol.: *Proměny...*, s. 187–204; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 140–141, 208–214, 238–243, 255, 258, 269–271 a 308; dále ještě BENČÍK, A.: *Ludvík Svoboda a srpen 1968*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 24–43.

⁵ MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 235–236.

⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 177, s. 33; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 58.

nou autoritu (Brežněv dokonce na podzim 1968 navrhoval, aby byl prezident jmenován maršálem Sovětského svazu) a Moskva ho považovala za určitého garanta návratu ČSSR do socialistického společenství. Je smutné, že generál nedokázal prohlédnout nepěknou hru, kterou s ním Sověti hráli. Velmi lpěl na své funkci a pocty, jež mu Brežněvovo politbyro udílelo, jen posilovaly jeho ješitnost. Později za to draze zaplatil.

Ze všeho výše uvedeného je evidentní, že Grečko na soukromé schůzce nemusel Svobodu k přijetí svého plánu na Dubčekovo odstranění asi příliš nutit. Při maršálově oficiálním přijetí u prezidenta 2. dubna 1969, kterého se účastnili za sovětskou stranu generál Majorov, náměstek MID Semjonov a velvyslanec Červoněnko a za hostitele generál Dzúr, premiér Černík i Dubček, se přirozeně o otázce nástupnictví nehovořilo a na prvního tajemníka ÚV KSČ nebyl v tomto směru vyvíjen žádný otevřený nátlak, Grečko ho však příkře napadl, že 28. března nepovolil použít československou armádu proti demonstrantům.⁷ Probírala se vnitropolitická situace, pochopitelně v duchu sovětského hodnocení. Jednalo se o jediný případ, kdy se Grečko za svého pobytu s Dubčkem setkal, poté ho již jen ignoroval.

Sověti samozřejmě počítali i s určitými riziky při výběru kandidáta, a tak byl jejich postup diferencovaný. Je ale téměř jisté, že Svoboda s Dzürem museli být od počátku zasvěceni do jejich plánů, neboť jinak by nemohli splnit jim přidělenou úlohu v Dubčekově odstavení. Začali se soustřeďovat na hledání vhodné osobnosti, zatímco Grečkova suita zahájila sérii sondážních rozhovorů především s realistickými politiky.⁸

V této fázi vstoupila do děje také Biřakova konzervativní skupina, která se v předchozích dnech držela z taktických důvodů v pozadí. Biřak a Kempný v úzké spolupráci se sovětskou ambasádou v Praze již delší dobu organizovali přípravu na mocenský zvrat v zemi. Vasil Biřak o tom ve svých Pamětech píše: „V mé pracovně na ÚV KSČ se tři až čtyři týdny (před 17. dubnem, to znamená již před hokejovými demonstracemi – pozn. Z. D.) scházeli soudruzi z Prahy a spojky z různých krajů i okresů. Zde jsme posuzovali situaci a určovali další postup. Velmi aktivně pracovali soudruzi Drahomír Kolder, Karel Hoffmann, Alois Indra, Jozef Lenárt, Oldřich Švestka, Jan Fojtík, Václav David, Antonín Kapek, Josef Korčák, Vilém Nový, Miroslav Zavadil, Otakar Rytíř a další. Velkou pomocí pro nás bylo, že na Slovensku správně usměrňoval situaci soudruh Husák, což velmi silně ovlivňovalo situaci v českých

krajích. V tomto směru iniciativně pracovali soudruzi Ján Janík, Ludovít Pezlár, Miloslav Boďa, Ondrej Klokoč, Eugen Turzo a další. Velkou oporou a pomocí byl Miloš Jakeš, předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ... Bylo vybudováno spojení do krajů, okresů i do důležitých závodů.“⁹ Slova hlavního představitele konzervativců dokládají ve svých svědectvích i L. Štrougal a O. Černík.¹⁰

Skupina dogmatiků se cílevědomě připravovala na zasedání ÚV KSČ, přičemž Biřak uvádí, že řada jeho lidí požadovala „řešit situaci rychle, radikálně, silou“.¹¹ V předchozím bylo již popsáno odhodlání pracovníků StB k různým činům. V části stranického aparátu vyhlížely poměry podobně. Konzervativci se přirozeně zaměřili na zjišťování postojů členů ústředního výboru. Biřak pokračuje: „Promyšleně a houževnatě jsme pracovali se členy ústředního výboru. Každého člena ÚV KSČ jsme posuzovali z politické a charakterové stránky. Potřebovali jsme mít jistotu a vědět, jaký je... Potřebovali jsme získat přehled o každém jednotlivci, abychom mohli odhadnout, co se stane, až dojde na „lámání chleba“...“¹² Přiznal také fakt, že konzervativci dostávali informace o důvěrných jednáních s československými politiky v Moskvě, která pomáhali organizovat, a sami předkládali Sovětům návrhy na Dubčekovo odstranění a zvolení nového prvního tajemníka.

Ani dogmatici neměli definitivně jasno v otázce, kdo by se měl stát novým vůdcem. Biřak byl velmi ambiciózní a po funkci stranického šéfa dlouho toužil. Srpen 1968, kdy v očích Moskvy selhal, jej zcela zkompromitoval. Ve vedení KSČ se udržel jen na příkaz Kremlu. Pro Brežněva měl (stejně tak Indru) po politickém neúspěchu invaze cenu pouze jako prodloužená ruka, ucho a efektivní nátlakový prostředek.¹³ Podle Štrougala postupně konzervativní vůdce poznal, že nemá šanci na vedoucí funkci, a tak zkoumal, koho podpořit.¹⁴ Vybraný pretendent by však musel akceptovat konzervativní pohled na věc i následně tvrdé normalizační postupy. Poté, co v březnu 1969 nevyšel záměr s Černíkem, se zájem dogmatiků soustředil především na G. Husáka a snad ještě i na L. Štrougala.

⁹ BILAK, V.: c. d., s. 183.

¹⁰ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 13 a 20; ÚSD-SKV, Rozhovor s O. Černíkem, 19. 1. 1990 – Poznámky... (květen 1991), s. 9, 10 a 12.

¹¹ BILAK, V.: c. d., s. 184.

¹² Tamtéž, s. 183.

¹³ Leonid Brežněv své stanovisko vyjádřil prostě: „Na ty dva blbce, Indru a Biřaka, jsme se již nemohli spoléhat.“ Viz NÁLEVKA, V.: c. d., s. 189.

¹⁴ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 20.

⁷ Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčkem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 23; BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 46; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 57–58.

⁸ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 58.

Grečko a ostatní emisari vedli sondážní rozhovory s významnými československými politiky, o jejichž prosovětských postojích byli informováni z okruhu sovětských agentů a přívrženců. Při těchto schůzkách si zatím pouze zjišťovali jejich názory na případnou možnost zvolit nového prvního tajemníka. O konkrétních jménech se patrně ještě nemluvil.

První z této průzkumové série byla 3. dubna návštěva Grečka s celou suitou u předsedy byra pro řízení stranické práce v českých zemích Lubomíra Štrougala. Podle jeho pozdějšího svědectví maršál při rozhovoru prohlásil, že Dubček jako první tajemník pozbyl veškerou důvěru Moskvy pro svou neschopnost řídit politický vývoj v zemi správným směrem. Nenavrhl však žádného kandidáta na jeho místo: „...on vysloveně říkal, že nemají důvěru ve vedoucího činitele, on ho nejmenoval... a že když se změní, když dojde k této změně, tak že Sovětský svaz dá podporu novému vedení.“ Na Štrougala ovšem otázku, zda bude nová garnitura moci pokračovat v základní koncepci reformy, Grečko odpověděl: „Ano, to jistě, nám jde o to, aby v čele strany stanul člověk, který má naši důvěru.“¹⁵ Eventualitu, že nástupnictví sovětských emisarů nabízeli šéfovi českého byra, vyloučit sice nelze, stejně jako přikládat jí v kontextu dalších událostí přílišný význam. Sám Štrougal se v interview s historiky o této možnosti nezmínil ani slovem a později ji zcela popřel.¹⁶

Téhož dne navštívil Semjonov spolu s generálem Majorovem a velvyslanec Červoněnkem tajemníka ÚV KSČ Kempného. Existence záznamu z jednání sice není známa, ale obsah rozhovoru lze vyvodit celkem snadno.

Když Sověti našli u obou činitelů pro své záměry nemalé porozumění, rozhodli se iniciovat setkání Grečka s Husákem, jehož v Moskvě zřejmě již delší čas považovali za nejperspektivnějšího normalizačního politika. Jeho přípravy na schůzku se ujali Svoboda s Dzúrem, kteří s ním udržovali od srpna 1968 stále lepší vztahy. Dosvědčuje to, že prezident a Grečko museli být od 2. dubna dohodnuti. Původně propagandistické cesty hlavy státu po vojenských útvech tak získaly velký politický význam. K informování prvního tajemníka ÚV KSS oba zasvěcení totiž využili inspekci Vojenské akademie Antonína Zápotockého 3. dubna v Brně, na kterou ho pozvali, přestože z protokolárního hlediska zde Husák jako nejvyšší slovenský stranický představitel neměl co dělat. Brněnské výpravy se zúčastnili ještě Černík a český premiér Stanislav Rázl. Zda byli zasvěceni do prezidentského plánu, není známo, ani to, co Svoboda Husákovi přesně sdělil, je však možné, že ho seznámil se svou dohodou

¹⁵ Tamtéž, s. 7.

¹⁶ Viz Štrougal, nebo Husák? váhali Rusové po okupaci země, *Mladá fronta Dnes*, 18. 11. 2005, s. 1–2.

se sovětským ministrem obrany. Mohl mu také naznačit, že v kremelských myslích se s ním již počítá jako s hlavním pretendentskem stranického trůnu.¹⁷

Následující den se prezident Svoboda společně s Rázlem odebral na návštěvu armádních jednotek v jižních Čechách, zatímco Grečko s celou svou delegací a za asistence generála Dzúra odjel na oficiální návštěvu Bratislavy. Československý ministr obrany se v první polovině dubna zúčastnil všech Svobodových výjezdů a pomáhal mu pacifikovat odpor ve velitelském sboru. Po zbytek času doprovázel maršála Grečka a podílel se na vypracovávání dalších nátlakových postupů vůči proreformní skupině ve vedení KSČ.¹⁸

V Bratislavě se při celodenních rozhovorech se slovenskými představiteli probírala vnitropolitická situace v republice a československo-sovětské vztahy, což přiznala i oficiální tisková zpráva.¹⁹ Jednání se zúčastnila i řada slovenských důstojníků ČSLA a ministerstva vnitra.²⁰ Jejich přítomnost měla dvojí smysl. Za prvé neměla být ani tak prostředkem nátlaku, jako tomu bylo o několik dní dříve v Praze, ale spíše naznačovala podporu slovenských špiček těchto institucí Husákovi. Za druhé si Grečko chtěl zjistit jejich názory a přesvědčit se, zda budou ochotni zasáhnout mocenskými prostředky při plánované výměně prvního tajemníka, pokud to bude nezbytně nutné. Po jednání se slovenskými činiteli (zúčastnili se členové PÚV KSS Ladislav Abrahám, Ondrej Klokoč, Viktor Pavlenda, Štefan Sádovský, Július Turček a Jozef Zrak) dospěl Grečko k závěru, že situace na Slovensku je daleko příznivější k zásadním politickým změnám. Husák zde zcela ovládal situaci a navíc rozdíl mezi československým a sovětským pohledem na věc tu nebyly takové jako v Praze. Slovensko se tak oprávněně podle kremelských představ mělo stát garancí návratu ČSSR do sovětského tábora.

Je jisté, že v Bratislavě se Grečko musel setkat s Husákem mezi čtyřma očima, přestože se o jejich schůzce nezachoval žádný písemný doklad. Debaty se přirozeně točila kolem Dubčeka, kterého maršál i první tajemník ÚV KSS považovali za překážku při řešení krize. Sovětský emisar pravděpodobně vyjádřil své krajní rozladění z obsahu Dubčekova televizního projevu předneseného předchozího dne. Jeho názor mu určitě Husák nevyvracel. Maršál asi i zčásti odhalil karty a dal Husákovi najevo, jaká šance se před ním otevírá. Zda také naznačil, že Brežněv je ochoten se setkat se slovenským vůdcem

¹⁷ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 58; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 58–59.

¹⁸ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 59.

¹⁹ A. A. Grečko a V. S. Semjonov navštívili Bratislavu, *Rudé právo*, 5. 4. 1969, s. 1 a 2.

²⁰ Na setkání s Grečkem byli pozváni ministr vnitra SSR generál Egid Pepich a velitel východního vojenského okruhu generál Samuel Kodaj. Tamtéž.

a dát mu své pozhledání, nelze s určitostí říci. V každém případě je jisté pouze to, že Husák i Grečko se loučili v dobré náladě, oba měli důvod ke spokojenosti. Řešení situace v republice mohlo vstoupit do další fáze. Maršál získal dojem, že se na Slováky může spolehnout, zatímco slovenský stranický vůdce věděl, že svůj vysněný cíl má na dosah ruky. Přesto ještě zdaleka nebylo rozhodnuto a Husák musel v následujících dnech vynaložit mnoho energie, aby uspěl. Musel Kremlu ukázat, že je mužem na pravém místě a že je hoden jeho důvěry.²¹

Po schůzce ve slovenské metropoli Moskva vystupňovala svůj nátlak na Dubčekovo vedení KSČ. Všechny vstřícné kroky, jež v tomto období Praha vykonala, se mýjely účinkem. Žádný efekt neměl Černíkův dopis premiérovi Kosyginovi. Podobně dopadla i odpověď výkonného výboru PÚV KSČ na sovětskou notu z počátku měsíce, datovaná 7. dubna 1969. Československá strana v ní Brežněva a spol. seznamovala se všemi kroky, které učinila a učiní k pacifikaci situace v zemi.²² Moskva ale již nemínila váhat. Dubčekovo odstranění a likvidace samostatné politiky KSČ se staly prioritou. Dokladem, že sovětská nespokojenost stále trvá, je depeše velvyslance Vladimíra Kouckého z 8. dubna o rozhovoru s Alexejem Kosyginem. Podle ní měl předseda rady ministrů prohlásit: „I po dopisu Černíka musí být zneklidnění, že zatím nejsou přijímána žádná faktická a účinná opatření. Tisk koná povětšinou nadále své kontrarevoluční dílo. V ČSSR se pořád něco vyjasňuje, vyšetřuje, analyzuje, ale bez výsledku a závěrů, zejména kádrových... Prohlášení stihá prohlášení, takže to už vypadá jako... stálá taktika odvést záplavou slov pozornost od toho, že nenásledují žádné činy... Sovětská strana rozhodně nemůže být spokojena.“ Premiér vyjádřil také značné uspokojení nad „vřelým přijetím“, kterého se dostalo maršálu Grečkovi od pracovníků stranického aparátu.²³

Kreml se zatím snažil dotlačit Dubčka k rezignaci bez použití dalších ostrých forem tlaku. Dával přednost tomu, aby se sám odhodlal k odchodu. V rozporu se všemi diplomatickými zvyklostmi navštívil Dubčka na Velikonoční pondělí 7. dubna náměstek MID Semjonov. Schůzka se charakterem značně podobala Grečkovu výstupu na vojenské radě MNO o šest dní dříve. Semjonov se choval velice arogantně a hrubě. Tvrdě Dubčka napadl za jeho poslední televizní vystoupení, jež bylo, alespoň podle sovětského názoru,

v rozporu s prohlášením PÚV KSČ. Obvinil ho, že se snaží zpochybnit stanovisko vedení strany a „odvést úder od pravicových antisocialistických sil jako hlavního nebezpečí“, a zároveň mu vytkl, že se pokouší „chránit antisovětské síly a nacionalisty“. Svůj postoj shrnul slovy: „Zatím mám osobně velmi svérázný dojem o chodu událostí.“²⁴ Semjonov přednesl i další požadavky. Jednalo se především o potrestání Oty Šika. Dubčekovi se náměstkovi kritiku nepodařilo účinně vyvrátit, a tak jen potvrdil Semjonovův názor, že jeho setrvání ve vedení strany dále nepřipadá v úvahu. Pro další sovětské plány byl již na vrcholku mocenské pyramidy nepoužitelný. O případné rezignaci se ale nehovořilo a také Dubček se ještě nevzdával. Stále se snažil prosadit své záměry, jimž dominovala snaha udržet původní program zasedání ÚV KSČ. Sdělovací prostředky o jednání neinformovaly.²⁵

Jelikož Sověti předpokládali, že schůzka Semjonova s Dubčkem pravděpodobně nic nevyřeší, byla vypracována varianta vojenského nátlaku, případně zásahu. S Grečkovým souhlasem ministr Dzúr svolal na 8. dubna VR MNO, která projednávala dvě otázky – poměry v československé armádě a vnitropolitickou situaci. Termín jednání byl záměrně stanoven před zasedání výkonného výboru PÚV KSČ, aby generalita v případě nutnosti mohla dát vedení strany a státu jasně najevo, na čí straně armáda stojí. Na schůzi Dzúr prohlásil, že „situaci pokládáme za politicky velmi vážnou“ a žádal: „Především je potřebné odstranit nositele nesprávných tendencí..., musí dojít ke střetnutí zdravé části společnosti a armády s těmi, kdo chtějí svest vývoj v republice na nesprávnou cestu. Pravicové síly se snažily do srpna rozložit státní orgány... To se jim však, pokud jde o velení [ČSLA], nepodařilo. Velení je jednotné v přístupu k zásadním všeobecně politickým otázkám.“²⁶ Po těchto slovech nikdo nemohl zůstat na pochybách, že členové vojenské rady uznávali už jen jednu pravdu o československém vývoji – sovětskou.

S poměry v armádě po vyhlášení rozkazu č. 02 z 2. dubna generálové vyslovili nespokojenost, protože mezi důstojníky i vojáky nadále převažovala nedůvěra a pochybnosti. Vyskytly se dotazy, proč vláda a ministerstvo vnitra nepodnikly v souvislosti s hokejovými událostmi včasné preventivní opatření, a současně i obavy z nastolení okupačního režimu. Šířily se pověsti

²¹ Bratislavská jednání popisuje stručně FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 58–59.

²² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 254, s. 298–304 (ÚSD-SKV, f. D II/48).

²³ Tamtéž, dok. č. 255, s. 304 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 6., č. 2936/1969; ÚSD-SKV, f. K/675).

²⁴ Tamtéž, dok. č. 253, s. 294 a 296 (ÚSD-SKV, f. D II/49).

²⁵ Viz FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 59. Arogantní vystupování Semjonova popisuje i A. Dubček ve svých pamětech. Schůzku ale nedatuje. Z textu usuzují, že se jedná o setkání 1. dubna 1969, kdy náměstek MID odevzdával prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ protestní notu. HOCHMAN, J. (ed.): *c. d.*, s. 238–239.

²⁶ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, sv. 2., dok. č. 52, s. 200.

o tom, že armádní velení se chystalo k vojenskému puči proti představitelům strany a státu. Generalita si uvědomila, že by se jednotky ČSLA vyslané do ulic proti obyvatelstvu mohly snadno ukázat jako nespolehlivé, nebo se dokonce přidat k demonstrantům. Řešení viděla vojenská rada v nastolení tvrdé represe v armádě. Všichni její členové se předháněli ve vymýšlení zastrašujících opatření. Zvláště vynikali plukovník Miroslav Stejskal a generál František Bedřich.²⁷

Vojenská rada zformulovala na svých třech schůzích, které se konaly 8. a 9. dubna, rozkaz ministra národní obrany č. 03/1969. Podle něho měli být potrestáni ti, kteří se provinili či provinili proti vojenským řádům a linii stranické a státní politiky. Nařízení tvrdě postihovalo každého, kdo se nějakým způsobem účastnil nebo se dopustil trestných činů během hokejových událostí. Vojáci v prezenční službě měli být vydáni k trestnímu stíhání a vojáci z povolání navíc okamžitě zproštěni výkonu funkce a navrženi k propuštění do zálohy. Nadřízení, kteří věděli o účasti svých vojáků na demonstracích a nezasáhli proti tomu, se trestali stejným způsobem. Rozkaz se vypracovával velice narychlo, takže ministr Dzúr, doprovázející 9. dubna prezidenta Svobodu při jeho cestě po slovenských vojenských útvech, jej schvaloval po částech telefonicky.²⁸ Mimořádně ostrý postup velení armády přinesl velmi rychle kýžený efekt. Po prvních represích se u vojáků projevila skleslost a nechuť se nějakým způsobem dále angažovat. Politické postoje důstojníků se překvapivě měnily.

Protože se u některých členů stranického vedení vyskytly pochybnosti o spolehlivosti armády v boji proti „kontrarevoluci“, velení ČSLA zároveň ujistilo právě zasedající výkonný výbor PÚV KSČ svou spolehlivostí a připraveností pro případné využití armády při řešení politických problémů. Zaslalo i informační zprávu o provedených opatřeních proti nespolehlivým vojákům. Všechny postupy byly výmluvným důkazem toho, že se ČSLA stala ozbrojenou silou normalizátorů a okupantů. Podtrhovala to i skutečnost, že většina důstojnického sboru se velmi rychle přizpůsobila situaci a smířila se s vnitřní represivní funkcí ozbrojených sil.²⁹

Agresivní zastrašovací strategie, kterou československé armádní velení svým politickým představitelům předvádělo, Sovětům vyhovovala. V Kremli doufali, že se tím definitivně paralyzuje jakýkoliv odpor pražského vedení vůči personálním změnám a likvidaci reformního kurzu, protože si byli dobře

²⁷ Více k tomu MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 60–61.

²⁸ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, sv. 2., dok. č. 53, s. 202–205.

²⁹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 62; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 59.

vědomi, že klíč k „problému Dubček“ leží uvnitř mocenské špičky KSČ. A právě zde dosáhla Moskva dalšího významného úspěchu. Na zasedání výkonného výboru a poté i předsednictva ÚV KSČ dne 8. dubna se konzervativní a realistické většině přesně v duchu sovětského plánu podařilo prosadit bližší datum zasedání ústředního výboru a změnit jeho program. Odpovídalo to kremelskému požadavku, aby byl dopis ÚV KSSS (obsahově takřka totožný s prohlášením z 30. března) předložen plénu. Tak by se jádrem jednání nejvyššího stranického orgánu stala sovětská kritika Dubčkovy vedení a usnadnilo se jeho odvolání.

Dubček se na výkonném výboru ještě snažil s podporou Smrkovského prosazovat původní koncepci, tedy projednat zprávu o rehabilitacích, schválit postup strany do jejího sjezdu (včetně určení termínů sjezdu i voleb do zastupitelských orgánů) a konkretizovat další postup ekonomické reformy, která se v prvních měsících roku 1969 dostala do koncepčních problémů a navíc se vyskytly nemalé hospodářské těžkosti (především nekontrolovatelný růst mezd a nedostatky v zásobování uhlím a masem). Šéf KSČ se pokoušel využít toho, že na konci března vedení strany nestačilo kvůli napjatým „hokejovým“ událostem projednat připravovanou změnu programu zasedání, v němž se již nepočítalo s projednáváním rehabilitací, s otázkou termínu sjezdu a se schválením zákona o podniku, a že v platnosti zůstával program původní.³⁰ V diskusi navrhoval i variantu odložit zasedání na květen a dopis ÚV KSSS učinit pouze jedním z bodů jeho obsáhlého programu. Své závěry odůvodnil názorem, že je třeba zlepšit postavení KSČ ve veřejnosti pozitivní politikou.³¹ Sovětský nátlak by tak do značné míry vyzněl do ztracena.

Realistům v čele s Husákem se podařilo Dubčkovy cíle zmařit, odmítnout pozitivní program a prosadit, aby se nadcházející plénium zabývalo pouze příčinami politického napětí v zemi a likvidací opozice. Sekundovali mu Černík, Štrougal a Sádovský. Prezident Svoboda se jednání nezúčastnil, právě odjížděl na návštěvu Slovenska. Z pragmatických politiků pouze Erban podpořil návrh neodkládat rehabilitace nezákonně stíhaných lidí. Husák označil „materiál“ připravovaný pro zasedání ÚV KSČ jako nezpůsobilý k projednání, protože neodpovídá prohlášení předsednictva z počátku dubna. Předložení otázky rehabilitací za daných podmínek odmítl a vyslovil své vlastní priority: „Bud' krizové stavy prodlužovat s tím, že budou ještě horší, nebo dát prostor k nastolení pořádku. Opoziční síly, které tu jsou, musí být vyraženy

³⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 12–13 a dok. č. 311, s. 295, pozn. 2.

³¹ Tamtéž, dok. č. 311, s. 286, 290–291 (ÚSD-SKV, f. D IV/19).

z legálního politického života se všemi důsledky. Zatím se různé opoziční síly scházejí. Mají se sejít i intelektuálové. Kdo jim k tomu dal právo?... Intelektuálové vypracovali frakční platformu. Buď tyto věci vyřadíme z politického života nebo prodlužujeme krizové stavy... Kdybychom dodržovali zákony, pak by pár desítek lidí sedělo.³² Štrougal pokračoval: „My jsme boj s opoziční platformou ještě ani nezačali, my jsme opozici nevyřídili. Proto nemůžeme dělat.“ Navrhl uskutečnit zasedání 17. nebo 18. dubna a dodal: „Nezastírám i své obavy, co na plénu bude. Bude to obrovská bitva. Bude správnější a před historií obstojíme, když podstoupíme tuto bitvu... Já bych do května nečekal.“ Stejný postoj vyjádřil Sádovský i Černík, který navíc doporučil, aby se zvýšení maloobchodních cen plánované na duben neprojednávalo a bylo preventivně z politických důvodů odloženo.

Pouze Smrkovský trval na původním programu: „Musíme náš další postup přece jen postavit na jinou základnu než na základnu těchto nešťastných událostí... Za nejlepší návrh, jaký znám, považuji ten, který... načrtl... soudruh Dubček... Čím více přemýšlím o věcech, tím více jsem přesvědčen, že představy soudruha Dubčeka o postupu strany jsou nebo by měly být generální linií strany.“ Doporučoval neodkládat rehabilitace, aby „za celou historii byla udělána jedna proslulá tečka“. Navrhoval urychleně se začít zabývat zákonem o podniku. Nikdo ho však neposlouchal. Smrkovský se uvnitř stranického establishmentu nacházel v naprosté izolaci.

Nakonec bylo rozhodnuto, paradoxně podle Dubčeka návrhu, svolat zasedání ÚV KSČ na 17. dubna. První tajemník charakterizoval toto rozhodnutí jako důsledek vnějšího tlaku: „Zřejmě jsme pod tlakem, když vedení strany chceme reorganizovat...“³³ Dohodu výkonného výboru vzápětí potvrdilo i PÚV KSČ. Osud polednové politiky byl změnou programu pléna zpečetěn, rehabilitace ani další postup ekonomické reformy se už nikdy neprojednaly.³⁴ Konzervativci tak odstranili nebezpečí, které jim z původního návrhu hrozilo, a zároveň získali prostor pro personální změny. Sověti

mohli být spokojeni. Zůstali v blahovolném klidu, přestože sami očekávali, že termín jednání ústředního výboru bude stanoven ještě dříve. Nejdůležitější otázka, Dubčeka abdikace a stanovení jeho nástupce, však zatím zdaleka nebyla vyřešena.

V dalších dnech se na několika utajovaných schůzkách omezeného okruhu vysokých stranických a státních funkcionářů nastolovala otázka Dubčeka odstranění. Kromě sovětských emisarů zde významnou roli sehráli příslušníci konzervativní frakce KSČ. Na setkání se Semjonovem a Červoněnkem 9. dubna 1969 tajemník ÚV KSČ Indra prohlašoval, že není možné, aby Dubček nadále zůstal prvním tajemníkem, protože k tomu nemá dostatečné předpoklady.³⁵ Podobný pohled na věc si vytvořil i Štrougal. V rozhovoru před komisí vlády ČSFR prohlásil: „Tehdy my jsme byli přesvědčeni, že je třeba vyhovět požadavku vyměnit Dubčeka. Já ovšem jsem o tom byl přesvědčen i z jiných důvodů. Já byl přesvědčený, poněvadž Dubček nebyl dost aktivní, nebyl dost rozhodný, nebylo jasné, co chce... Já jsem Dubčeka nepokládal za člověka, který by mohl řídit tak složitý proces, jako byl reformní proces v podmínkách šedesátého osmého roku v Československu v tom socialistickém lágru... Mezi Husákem a mnou byly tedy úplně otevřené komplexní diskuse, kde ta kritika se zesilovala a v podstatě, že Dubček má odejít, to jsme pocítovali stále silněji od toho srpna [1968] do dubna 1969.“³⁶

Za nejvhodnějšího nástupce Moskva i domácí konzervativci (byť zřejmě ne všichni) již pokládali Husáka. Značně oceňovali jeho normalizační politiku na Slovensku. Přesto však vůdce KSS nebyl až do počátku dubna 1969 jediným možným kandidátem. Je to zřejmě i ze zákulisních rozhovorů, v nichž se zatím pouze sondovala půda, ale definitivní rozhodnutí stále nepadlo. Všechny důležité skupiny se na Husákovi shodly teprve několik dní před jeho zvolením. Konzervativci se nejdříve pokoušeli získat pro své záměry Černíka,

³² Tento i následující citáty tamtéž, s. 286–294.

³³ Průběh jednání výkonného výboru ještě stručně popisují FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 59–60; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 62.

³⁴ PÚV KSČ souhlasilo „se svoláním pléna ÚV KSČ na 17. dubna s programem Hodnocení plnění úkolů strany v posrpnovém období a současná politická situace; Informace o přípravě mezinárodní porady komunistických a dělnických stran v Moskvě a o připravovaném jednání RVHP“. Zápis z jednání PÚV viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 312, s. 296–299 (ÚSD-SKV, f. D I/262); ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3. Indra si ve svých poznámkách zaznamenal postřeh, že Dubček dával „znatelně najevo, že by mu nebylo proti chuti, kdyby plénum bylo odloženo“.

³⁵ Sovětské zástupci při rozhovoru s Indrou ostře odsuzovali poslední Dubčkův projev v televizi. Stranickému šéfovi vytýkali neprincipiální zobrazení událostí, které Západ pochopí jako vnější nátlak, nikoliv jako nebezpečí pro socialismus. Indra na to reagoval s tím, že se stydí a je si dobře vědom, že s takovým vedením se nedá nic dělat. Vyslovil se v tom smyslu, že lepší by byl Husák. Semjonov s Červoněnkem na závěr Indrovi radili, aby se konzervativci a realisté dohodli na výměně Dubčeka, vyhnali Smrkovského a promysleli pojetí rehabilitací. ÚSD-SKV, f. V/10 – Osobní poznámky Aloise Indry, sešit 3. Tato část Indrových zápisků je velmi obtížně čitelná, má interpretace proto nemusí být zcela přesná.

³⁶ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 14 a 16–17. V jiném interview tento politik tvrdil, že osobně byl toho názoru, že Dubček musí opustit svůj úřad i bez ohledu na to, zda je Moskva nebo dogmatické křídlo KSČ proti němu. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 14.

ale neuspěli. Biřák o tom píše: „Rozhodli jsme se risknout to s Černíkem... Soudruzi, kteří pracovali v různých skupinkách v Praze, dali souhlas k tomu, aby se to s Černíkem zkusilo jako s dočasným řešením. Základem každé varianty bylo, aby Černík dal záruky – nejen ústně, ale také písemně – že odstraní pravicově oportunistické členy z vedení strany a bude dělat politiku marxisticko-leninských sil. Avšak dát nám jenom slib bylo málo. Zorganizovali jsme s tímto cílem i pozvání Černíka do Moskvy. Tak se i stalo. Černíka jako předsedu vlády pozval soudruh Kosygin. Přivítal ho na letišti, přivezl do Kremle, kde s Černíkem celý den jednal soudruh Brežněv. Bohužel, Černík byl příliš v zajetí té atmosféry a nálad, které sám pomáhal vytvořit. Chtěl se sice prvním tajemníkem ÚV KSČ stát, ale měl strach z toho převzít nějaké závazky. Nevěřil, že je v Československu možná konsolidace bez některých lidí, i když stáli na druhé straně barikády. To vyplývalo z toho, že nevěřil marxisticko-leninským silám. Bylo to v něm samém. Nevěřil ani tehdy, když bylo ještě možné potlačit kontrarevoluci vlastními silami. Nebyl schopen přiznat si svůj podíl na krizi, která v Československu vznikla. Tak ztratil svou váhavostí poslední šanci, která se mu naskytla.“³⁷

Federální premiér navštívil SSSR již 13. března 1969. Ve svých vzpomínkách potvrzuje, že mu Brežněv funkci stranického šéfa nabídl. Ačkoliv se Černík cítil být kvalifikován vést KSČ lépe než Dubček, funkci prý odmítl, protože nedokázal přijmout sovětské požadavky na tvrdá normalizační opatření, která měla být s nástupem do úřadu spojena. Na Brežněvovu otázku, koho tedy doporučuje do nejvyšší funkce, předseda vlády odpověděl, že nejlepší variantou je Husák. Černík ještě tvrdí, že po návratu z Moskvy prvního tajemníka ÚV KSS informoval o tom, že ho navrhl na Dubčekovo místo.³⁸ Důvody premiérova odmítnutí mohou mít širší kořeny. Černík nikdy nebyl velkým bojovníkem. Často se choval velmi opatrně, někdy až zbaběle. Je proto docela možné, že tváří v tvář Brežněvovi neprojevil dostatek odvahy využít nabízené příležitosti. Snad si také uvědomoval, že jeho kandidatura do vedoucí stranické funkce by mohla narazit na rozhodný odpor u části dogmatické frakce.³⁹

³⁷ BILÁK, V.: *c. d.*, s. 185.

³⁸ ÚSD-SKV, Rozhovor s O. Černíkem, 19. 1. 1990 – Poznámky... (květen 1991), s. 17; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 194 (Americký historik získal poznatky ze svého vlastního interview s O. Černíkem, na něž odkazuje.).

³⁹ O jednoznačné nedůvěře některých konzervativců k předsedovi federální vlády poskytují informace písemnosti nalezené během několika posledních let v ruských archívech. Např. K. Hoffmann a generál O. Rytíř ve svém rozhovoru s I. Udalcovem 3. února 1969 ohodnotili O. Černíka jako nejnebezpečnějšího člověka ve vedení KSČ. Viz RGANI, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 99–104. Negativně pohlížela na premiéra o dva měsíce později také skupina dogmatických

Dokázal si pravděpodobně spočítat, že někteří konzervativci by jeho zvolení a setrvání v úřadu akceptovali jen se skřípěním zubů, a to pouze v případě, že by za sebou měl jednoznačnou podporu Moskvy. S tou však mohl počítat jedině v okamžiku, kdyby skoncoval se všemi reformami a prováděl razantní prosovětskou politiku podle představ domácích „zdravých sil“. Tak daleko ale Černík patrně zajít nechtěl. Bylo mu asi jasné, že jako člověk, který se nemálo „umazal“ v době Pražského jara, nemůže být konzervativci coby stranický vůdce dlouhodobě akceptován. A stát se přechodnou figurou jistě neměl v úmyslu.

Teprve po neúspěchu varianty s Černíkem se většina konzervativců (včetně Biřáka) jednoznačněji orientovala na podporu Husáka. Černíka pak prosazovali Biřákovi odpůrci, především Štrougal, a v následujících rozhovorech se možnost jeho kandidatury stále objevovala. Definitivně jasno ale stále zdaleka nebylo.

Nedávno objevené sovětské dokumenty totiž naznačují, že určitá část konzervativců (nejspíše těch, kteří nebyli tolik spjati s Biřákem) si nepřála Husákovu zvolení a navrhovala do čela KSČ Štrougala.⁴⁰ I když takovou variantu nelze zcela vyloučit, nemá smysl ji příliš přeceňovat. V žádném archivním dokumentu české nebo slovenské proveniencie nenajdeme o této alternativě ani slovo. Žádný z tehdejších politiků (z řad reformátorů, realistů i konzervativců) se ve svém svědectví, pamětech atd. nikdy nezminil o tom, že by se o Štrougalově kandidatuře vůbec uvažovalo. Štrougal sám tuto možnost zcela odmítá. Navíc chování vedoucího představitele českých komunistů v dubnu 1969 nesvědčí příliš o tom, že by o funkci prvního tajemníka nějak výrazně usiloval. Je samozřejmě možné, že Štrougalovi bylo nástupnictví po Dubče-

činitelů (K. Hoffmann, A. Kapek, V. Nový, M. Müller, O. Rytíř, A. Krček aj.). V návrhu akcí „zdravých sil“, který vypracovala, doporučovala vůči Černíkovi zaujmout ostrý kritický postoj, neboť nelze v žádném případě dopustit, aby právě on stanul v čele KSČ. RGANI, f. 5, op. 61, d. 358, ll. 234–250.

⁴⁰ V Ruském státním archivu pro nejnovější dějiny se zachoval záznam rozhovoru pracovníka sovětského velvyslanectví v Praze Ivana Prasolova s nejmenovaným československým soudruhem z 11. dubna 1969. V něm jsou zachyceny záměry jedné ze skupin konzervativních členů ÚV KSČ (mj. A. Krček) ohledně volby nového stranického šéfa. Neznámý československý činitel v něm tvrdí, že včera (tj. 10. dubna) se v této skupině hovořilo o tom, že prvním tajemníkem ÚV KSČ by neměl být zvolen Husák, protože se na něj nelze spolehnout, nýbrž Štrougal. Dnes byl tento návrh schválen a představitelé skupiny o něm pohovoří se Štrougalem. Bohužel dá se čekat, že Husák, jakmile se o tom dozví, podnikne protimanévr. Důsledkem toho může být rozštěpení a rozpad v řadách československé levice. Viz RGANI, f. 5, op. 61, d. 360, ll. 170–171. Zda někteří konzervativci skutečně mluvili se Štrougalem o možnosti jeho kandidatury, není známo.

kovi skutečně nabídnuto. Nevíme ovšem kdy a kým. Skupinou dogmatiků? Sovětskými emisary? Stejně tak není známo, jak se k jeho případné kandidatuře stavěla Moskva. Pokud byl Štrougal skutečně osloven, nabízí se otázka, proč o funkci pravděpodobně neprojevil zájem. Příčin se dá nalézt několik. Předseda byra pro řízení stranické práce v českých zemích byl pragmatický politik, který se vždy uměl obratně přizpůsobovat proměnám mocenské konstelace. Nikdy se nepouštěl příliš brzy do hazardních kroků, jež by mohly ohrozit nebo zničit jeho politickou kariéru, a zřejmě nehodlal riskovat ani tentokrát. Snad jej svazovalo vědomí, že by za vystoupení na mocenský vrchol musel v daném okamžiku zaplatit příliš vysokou cenu. Možná si také nebyl jist průchodností své kandidatury v ÚV KSČ. S podporou radikálních reformátorů nemohl příliš počítat. Slováci stáli jednoznačně za Husákem. Rovněž jeho vztahy s vůdcem konzervativců Bílakem nebyly nijak zvlášť vřelé a mohlo by se spekulovat i o jiných důvodech. Přesto se zdá, že Štrougalova kandidatura nepředstavovala v dubnu 1969 reálnou alternativu. Nejspíše zůstalo pouze u úvah několika lidí, které nepřerostly ve výraznou aktivitu. A pokud ano, narazily zřejmě na Štrougalovu neochotu bojovat o nejvyšší stranický úřad a rychle zapadly.⁴¹ Doposud známé dokumenty i chování řady osob nasvědčují spíše tomu, že Sověti a převážná část konzervativních činitelů, poté co neuspěli s Černíkem, považovali za hlavního favorita do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ Husáka a nikoliv Štrougala. Po příjezdu Grečka a Semjonova se to jeví už jako dosti evidentní. Pokud byl Štrougal vůbec ve hře, musel z ní rychle vypadnout. Zdá se, že nejpozději po schůzce se sovětskými emisary 3. dubna 1969. O tom, že v tuto dobu byl již výrazně preferován Husák, vypovídá také chování prezidenta Svobody. Proč by jinak starý generál vynaložil tolik úsilí na to, aby slovenského politika připravil na schůzku s Grečkem. Navzdory těmto okolnostem však situace zůstávala otevřená téměř až do poslední chvíle. Husák si musel nástupnictví po Dubčekovi tvrdě vybojovat.

Přes nejistotu, kdo se stane prvním tajemníkem, byly pečlivě zajišťovány okolnosti chystané změny. Ve dnech 8. a 10. dubna navštívil prezident Svoboda slovenské posádky východního vojenského okruhu. Na rozdíl od propagační cesty do západních Čech na konci března si zde ověřoval jejich spolehlivost v případě, že by se mocenský nástup konzervativců zkomplikoval. Při té příležitosti se 9. dubna zastavil u Husáka v Bratislavě. Vůdce

⁴¹ Je možné, že někteří dogmatici (zvláště ti, jež se angažovali v politických procesech padesátých let) se snažili prosadit volbu Lubomíra Štrougala především proto, že se obávali případné Husákovy pomsty.

slovenských komunistů si byl vědom, že cesta hlavy státu je v Sovětském svazu podrobně sledována a vyhodnocována. Rychle pochopil, že musí ukázat, že na Slovensku je klid a on sám zde zcela ovládá situaci. Zorganizoval proto sérii Svobodovo setkání s řadou významných osobností společenského života a zařídil jeho návštěvě širokou publicitu v denním tisku. Snažil se tak posílit dojem marxisticko-leninské jednoty jako záruky konsolidace, kterou svou politikou ve východní části státu vybudoval. Věděl, že to dobře zapůsobí nejen u Sovětů, nýbrž i u domácích dogmatiků.⁴²

*Jako další pojistka připravovaného politického zvratu měla posloužit i sovětská vojska. Maršál Grečko nařídil přesun osmi tisíc sovětských vojáků z NDR. Početní stav okupační armády se tak v Československu zvýšil na 75 tisíc mužů. O rozhodnutí sovětského ministra obrany byl 10. dubna informován náčelník československého generálního štábu generál Rusov.*⁴³ Čtyři transporty se ve dnech 12.–16. dubna 1969 přesunuly po železnici přes Děčín do Ústí nad Labem, Mělníka a Jaroměře. Zprávu o posílení sovětských vojsk měla ČTK zveřejnit pouze po osobním pokynu předsedy vlády Černíka, který se na tomto postupu dohodl s maršálem Grečkem a generálem Rusovem. Mělo se tak stát v momentě, kdy by bylo potřebné vystupňovat politický nátlak hrozbou vojenské síly. Nedopatřením však zprávu již 12. dubna odvysílal rozhlas, a ČTK proto musela vzápětí oznámit, že „vzhledem ke změně stavu věci“ vojenský kontingent zvýšen nebude. Premiér se poté přel s ministrem Džúrem o to, kdo tuto indiskreci zavinil.⁴⁴ Pacifikační účel v rámci řešení československé krize se prisuzoval i cvičení protivzdušné obrany Varšavské smlouvy, které se uskutečnilo 14.–16. dubna na území Československa, Polska, Maďarska a Ukrajiny.

⁴² Viz FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 60.

⁴³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 63; PECKA, J. a kol.: *Sovětská armáda...*, s. 47.

⁴⁴ Tamtéž. O. Černík zaslal ministru národní obrany 14. dubna dopis, v němž si stěžoval, že jeho dohoda s náčelníkem generálního štábu nebyla dodržena a vydání zprávy ČTK mělo u obyvatelstva nepříznivý politický ohlas. Generál Džúr mu o dva dny později odpověděl, že se tak stalo vinou tiskového mluvčího předsednictva vlády. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 478. Uveřejnění a následné dementování agenturní zprávy vyvolalo velkou pozornost v západních médiích, které z toho vyvozovaly, že Moskva dále zesiluje svůj nátlak na Československo. Viz *Verstärkter Druck Moskaus auf Prag?*, *Neue Zürcher Zeitung*, 14. 4. 1969, s. 2; *Widersprüche erhöhen Unruhe in der Tschechoslowakei*, *Die Welt*, 14. 4. 1969, s. 5. Později se tyto události dávaly do souvislosti se zasedáním výkonného výboru PŮV KSČ 12. dubna. Předpokládalo se, že právě na něm byla nástupnická otázka vyřešena, a přesun sovětských jednotek tak ztratil svůj smysl. Skutečnost, jak bude ještě dále ukázáno, vyhlížela poněkud jinak. Viz BRAHM, H.: *c. d.*, s. 121.

V souvislosti s transferem okupačních jednotek z východního Německa zesílily svou aktivitu i domácí bezpečnostní a vojenské složky. Na Hlavní správě StB byla 12. dubna z obav před nepokoji opět vyhlášena pohotovost.⁴⁵ Armáda se chystala posílit své vojenské posádky v Praze.

Do kontextu těchto událostí zapadá i projev, který Gustáv Husák přednesl 11. dubna na aktivu jednotných zemědělských družstev v Nitře. První tajemník ÚV KSS si spočítal, že chvíle konečného rozhodnutí o Dubčekově a tedy i jeho osudu je již na dosah, a rozhodl se veřejně vystoupit, zřetelně se představit Kremlu i domácím konzervativcům jako rázný politik s připravenou koncepcí a dokázat, že Moskva si nového vládce vybrala dobře. Možná už tehdy věděl, že Brežněv je ochoten se s ním setkat a udělit mu své požehnání. Protože ve vedení KSČ proti němu existovala silná opozice z řad reformátorů a realistů, která by raději viděla na Dubčekově místě jeho největšího možného konkurenta Oldřicha Černíka,⁴⁶ uvědomil si, že získáním přímé podpory ze strany sovětského vůdce by svým nepřijímáním do jisté míry vyrazil trumfy z ruky – proti jasně vyřčenému moskevskému přání by se jen málokdo dokázal otevřeně postavit. Věděl, že výraznou veřejnou prezentací zvýší svůj kredit v očích sovětského politbyra a posílí svou pozici na setkání s Brežněvem. Využil své velké charisma a na všech stranách si začal zajišťovat podporu pro své tažení za nejvyšší stranickou funkci. Naproti tomu se v určitých momentech dokázal držet v pozadí a příliš na sebe neupozorňovat, zvláště když zjistil, že případnou aktivitou nemůže nic získat. Na tento rys jeho postupu bude ještě upozorněno.

Ve svém nitranském proslovu Husák ostře napadl dosavadní politický kurz Dubčekova vedení KSČ a prakticky se zřekl reformních změn. Verbálně se sice postavil za polednovou politiku – kritizoval deformace Novotného doby a události ledna 1968 pokládal za nezbytné – zároveň však odsoudil prováděnou politickou praxi, jež podle něho nebyla schopna zabránit rostoucímu společenskému chaosu, anarchii a nástupu antisocialistických sil. Dá se říci, že zásady Ledna de facto popřel. Vyjádřil pocity mnoha konzervativců i realistů, kteří toužili po klidu, vyřešení sledu neustálých krizí a eliminaci příznivců reformu: „Narůstá velmi silné vědomí, že je třeba udělat v našem státě už jednou radikální pořádek.“⁴⁷ Tvrdě kritizoval skupinu radikálních

⁴⁵ ÚSD-SKV, ZEINER, J.: c. d., s. 79.

⁴⁶ Nelze vyloučit také možnost, že se k Husákovi donesly informace o činnosti skupiny konzervativců, která se snažila prosadit do čela KSČ L. Štrougala. Nitranský projev mohl být v tomto případě oním „protimanévrem“, jehož se tyto lidé obávali.

⁴⁷ Tento i následující citáty viz Společáme na podporu dělníků a rolníků, *Rudé právo*, 12. 4.

progresistů uvnitř KSČ: „Část všelijakých tzv. reformátorů se soustavně soustřeďovala na protisovětské štvání... Uráželi vše, co se týkalo tohoto spojenectví státu. Jako bychom byli pupkem světa, jako by se kolem nás svět točil... Toto velikašství, toto naparování nás přivádělo do stále většího neštěstí... Ti, co mají plná ústa demokracie, jsou tak hluboce antidemokratičtí, že elementární právo občana... neuznávají a vymýšlejí různé konstrukce o elitách, které by měly ovládat naši společnost... Nepřátelské antisocialistické síly je třeba politicky porazit a z veřejného života odstranit.“ Neopomněl se otřít o sdělovací prostředky: „Vyslovili jsme tezi, že svobodu tisku uznáváme, ale svoboda tisku jako každá svoboda má své hranice a v daném případě jsou tyto hranice dané základními koncepcemi stranického a státního vedení.“ Je jasné, že v tomto pojetí tiskové svobody novináři neměli takřka žádnou možnost proti něčemu protestovat.

Tyto ostré ataky nepředstavovaly v Husákových projevech žádné novum, objevovaly se u něj již dříve. Za novinku v jeho vystoupení však můžeme označit útok na Dubčka. Slovenský šéf strany ho sice ani jednou přímo nejmenoval, ale každému muselo být jasné, kam jeho slova míří. Husák se od něj prakticky distancoval: „Tisk, rozhlas, propagační prostředky vytvářely modly, pomalu by už klekaly na kolena, modlily by se před některými obrazy lidí... Podle propagandy si vytvářeli lidé představy o tom či onom člověku. A kdo měl možnost zblízka věci vidět, byl zklamán... Čím výše je člověk postaven, tím více je ho třeba za chyby kritizovat. Čím vyšší funkcionář, tím větší dosah mají jeho chyby na osudy celých národů i států... Ak má byť v našom štáte raz pokoj, istota, znamená to predovšetkým, že musí byť také vedenie strany a štátu, ktoré to vie garantovať. Z mnohých nedostatkov, ktoré u nás boli, sa táto požiadavka stáva klúčovou otázkou.“⁴⁸ Nepochybujeme o tom, že Husák dobře věděl, co říká. V Moskvě jeho slova rádi slyšeli.⁴⁹

Vývoj zvolna šel ke svému rozuzlení. Sověti nepolevovali ve své aktivitě a smyčka, kterou kolem Dubčka ovíjeli, se rychle stahovala. V pátek

1969, s. 3; G. Husák k současné situaci, *Mladá fronta*, 12. 4. 1969, s. 2; Slovensko k 20. výročí JZD, *Zemědělské noviny*, 12. 4. 1969, s. 3.

⁴⁸ Slovenskou pasáž přebírám z bratislavské Pravdy, protože žádné české noviny ji neotiskly. Průkazné to svědčí o tom, jak dalece měl Husák Slovensko pod kontrolou. Normalizace slovenského tisku již nabrala rychlejší obrátky. Viz Urobiť konečne v štáte poriadok, *Pravda* (Bratislava), 12. 4. 1969, s. 5.

⁴⁹ Husákův projev se v zemích varšavské pětky opravdu setkal s mimořádným ohlasem. Řada novin jej přebírala. Např. stranický list východoněmecké SED Neues Deutschland jej otiskl v plném znění (včetně úryvku z bratislavské Pravdy). Viz ZK-Plenum der KPČ muss endgültige Auswege finden, *Neues Deutschland*, 13. 4. 1969, s. 7.

11. dubna 1969 prvního tajemníka ÚV KSČ opět navštívil Semjonov v doprovodu velvyslance Červoněnka. Znovu kritizoval situaci a žádal postihy pro Otu Šika a Jiřího Hájka (také za jeho interview pro *Mladou frontu*),⁵⁰ potrestání autorů tzv. Černé knihy a publikace Československo 1968, kterou v březnu vydal Ústav dějin KSČ (SSSR v této otázce zaslal 12. dubna protestní notu), a exemplární trest pro ředitele Historického ústavu ČSAV a člena ÚV KSČ Josefa Macka. Aby monolog sovětského emisara vyzněl dostatečně pádně, informoval Semjonov Dubčeka o Grečkově návštěvě 9. dubna v NDR, kde maršál navštívil sovětské jednotky a také seznámil Ulbrichta s vývojem událostí v Československu a jejich plánovaným řešením včetně vojenského zajištění (z východního Německa se Grečko vrátil 11. dubna zpět do Československa).⁵¹ Při rozhovoru s prvním tajemníkem ÚV KSČ si Semjonov vůbec nebral servítky: „U vas kontrarevoljucia a my dalžny jej snjať golovu.“⁵²

Tváří v tvář stále zjevnějšímu odhodlání Kremlu prosadit v Československu změny a s vědomím, že Sověti hodlají přesunout do republiky další vojenské jednotky, Dubček, jak sám tvrdí, dospěl k závěru, že nemůže svou funkci dále udržet, a rozhodl se rezignovat. Semjonovovi naznačil: „Ja urobím niečo, na čo asi čakáte. Teraz je nutné situáciu zmeniť a ja si myslím, že ja niesom osoba, ktorá by ty zmeny robila. Preto som sa rozhodol, že požiadám predsedníctvo o uvoľnenie. A on povedal, že je to tak správne.“⁵³ Po této schůzce už Semjonov prvního tajemníka ignoroval.

Ve svých vzpomínkách Dubček po letech prohlašoval, že se takto rozhodl především z obav, aby Sověti nevyvolali další provokace a nezpůsobili tak

⁵⁰ Co jste dělal v srpnu soudruhu profesore?, *Mladá fronta*, 29. 3. 1969, s. 1 a 3; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 103, s. 347–351.

⁵¹ Během pobytu v NDR se Grečko setkal také s polským předákem W. Gomuškou, jenž sem snad shodou okolností přicestoval na oficiální návštěvu. Grečko jej rovněž informoval o poměrech v ČSSR. Viz Gespräche mit Marschall Gretscho, *Neues Deutschland*, 11. 4. 1969, s. 1; Wird in Ostberlin konzentrierter Druck auf die Tschechoslowakei verabredet?, *Die Welt*, 12. 4. 1969, s. 6. Československý tisk o schůzce maršála a vůdce PSDS přinesl jen krátkou nicneříkající informaci. Viz V Berlíně skončilo jednání SED a PSDS, *Rudé právo*, 12. 4. 1969, s. 7. Dosavadní literatura uváděla, že Grečko se střetl s Gomuškou v Polsku, krátce před svým odjezdem do NDR. Vyloučit to nelze, ale nepovažuji za příliš pravděpodobné, že by se sešli dvakrát bezprostředně po sobě. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 256, s. 306; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 60.

⁵² K rozhovoru více VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 256, s. 305–306 (ÚSD-SKV, f. D II/49); ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 21.

⁵³ ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 21.

krveprolití. Svůj odchod chtěl vázat určitými podmínkami, aby ještě o něco prodloužil pasivní rezistenci a zabránil represím v širším měřítku, kterých se obával nejvíce. Informoval o svém úmyslu nejprve některé své spolupracovníky (nejspíše své tajemníky Jozefa Gajdoše a Oldřicha Jaroše) a postupně i nejvyšší politické představitele.⁵⁴ Sám o tom později řekl: „Potom som išiel za Černíkom a tiež som mu to povedal. Ten to bral na moje prekvapenie dost jednoznačne. Dosť tak ako samozrejme.“ Dubček později tvrdil, že ho Černíkův postoj velmi zklamal, mj. také proto, že sám neuvažoval o jiném nástupci na své místo. Informoval také Husáka: „Husák sa narovnal, ale nehovoril nič. To bolo zaujímavé. Ja neskôr až som prišiel k takémuto záveru, že som mu to nemal povedať.“⁵⁵ Své rozhodnutí oznámil rovněž prezidentu Svobodovi, jenž přijal jeho záměr s pochopením, ale o své dohodě s Grečkem se zřejmě zatím nezmínil. Nakonec zašel za Smrkovským, který byl také toho názoru, že progresisté drží své pozice již dlouho a Dubčekovi odvětil: „Uvidíme, co ještě budeme moci udělat po tvé rezignaci. Naše kůže ještě nemají, že?“⁵⁶ Dubčekovo svědectví není zcela nesporné, události se pravděpodobně vyvíjely trochu jinak.⁵⁷

Po návštěvě u Dubčeka probírali ještě téhož dne Semjonov a Červoněnko politické záležitosti s Lubomírem Štrougalem. Zda s ním řešili i otázku Dubčekova nástupce (respektive Husákovu kandidaturu), není jisté, protože Štrougal, i když si uvědomoval naléhavost změny v nejvyšší stranické funkci, nepatřil tehdy k Husákovým stoupencům.⁵⁸ Jejich vzájemná úzká spolupráce vznikla až na počátku sedmdesátých let.

Ve stejný den, 11. dubna, přijal Brežněv k osobnímu rozhovoru československého velvyslance Kouckého. Kremelský pán se kriticky vyjádřil k Dubčkovu televiznímu projevu a podle velvyslancovy depeše prohlásil, že „dosavadní opatření ani jej neuspokojují, a proto pevně věří, že nadcházející plénum ÚV KSČ přinese opravdu rozhodné a účinné kroky. Zdůraznil, že

⁵⁴ HOCHMAN, J. (ed.): *c. d.*, s. 240. Dubček ve svých pamětech tvrdí, že poprvé uvažoval o odstoupení v prosinci 1968 bezprostředně po návratu z kyjevského summitu, ale byl od svého úmyslu zrazen Smrkovským a dalšími reformátory. Tamtéž, s. 233–234.

⁵⁵ ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 21–22.

⁵⁶ HOCHMAN, J. (ed.): *c. d.*, s. 240.

⁵⁷ Americký historik Kieran Williams je toho názoru, že úvahy a chování prvního tajemníka ÚV KSČ po srpnu 1968 značně ovlivnily setkání s různými sovětskými emisary (Kuzněcov, Katušev, Grečko, Semjonov). V Dubčkovu díky nim mělo růst vědomí, že strasti vůdcové pěti zemí i řada jeho kolegů ve vedení jej nepokrytě nenávidí a že normalizace vztahů mezi ČSSR a spojenci nebude možná, dokud on zůstane v čele KSČ. Viz WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 203–204.

⁵⁸ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 60.

můžeme být ubezpečeni, že pravice v ČSSR nikdy ne zvítězí, ať se děje cokoli. Nikdy to nedopustí“.⁵⁹

Uveřejnění zprávy o svolání pléna nejvyššího stranického orgánu vzbudilo značný zájem obyvatelstva. Nedostatek objektivních informací a četné fámy a pověsti o dění v mocenských špičkách KSČ vyvolávaly nejrůznější spekulace. Společenské napětí začínalo opět zvolna stoupat a strach z případné záporné reakce veřejnosti a příznivců reformu v KSČ na výsledky následujícího zasedání ústředního výboru zvyšoval znepokojení a neklid politiků. Prezident Svoboda se snažil občany uklidnit. Navštívil v pátek 11. dubna pražské ČKD a poté přijal na Hradě v přítomnosti předsedy Národní fronty Erbana představitele ostatních politických stran.⁶⁰ Předsednictvo federální vlády akceptovalo 10. dubna rozhodnutí PÚV KSČ a odložilo plánované zdrazování na květen.⁶¹ Obavy zaznívaly i z komuniké výkonného výboru předsednictva strany z 12. dubna 1969. V prohlášení, které zveřejnil všechen denní tisk, se píše: „Výkonný výbor byl informován o tom, že v souvislosti se zasedáním ústředního výboru strany připravují některé instituce schůze s cílem předem zaujímat stanovisko k nadcházejícímu jednání ústředního výboru... Výkonný výbor konstatuje, že nelze připustit, aby příprava tak významného pléna probíhala pod vnějšími tlaky. Takováto praxe byla již několikrát v minulosti odsouzena jako nedemokratická.“⁶² V této souvislosti lze jen smutně konstatovat, že naši představitelé již považovali názory občanů vlastního státu za nedemokratický vnější tlak, nikoliv sovětské vměšování.

Opozice skutečně začala poněkud rozvíjet svou činnost. Aktivní byli odboráři a především studenti. Po „dni polednové politiky“, který nezískal širší politický ohlas, docházeli k závěru, že je potřeba dát o sobě výrazněji vědět. Před blížícím se plénem a v atmosféře šířících se pověstí o chystaném odstranění Dubčeka zorganizovali zástupci studentského hnutí ve spolupráci s odboráři 16. dubna 1969 společnou schůzi představitelů pražských závodů a Svazu vysokoškolského studentstva. Přijali usnesení, v němž se pravilo: „Bez ohledu na výsledky tohoto pléna ÚV KSČ budou dělníci a studenti podporovat jen ty politiky, kteří prokáží, že v praxi realizují Akční program KSČ. Tedy ty, kteří v souladu s míněním obou národů bojují za obnovu suverenity státu, lidu, strany... Dělníci a studenti se všemi silami a prostředky postaví proti odstranění

a perzekuci předních pokrokových politiků – Dubčeka, Smrkovského, Slavíka, Kabrny, Kosíka, Hrdinové, M. Vaculíka, Vodsloně, Starého, Krieglů a dalších – a také se důrazně postaví proti takové rezoluci, jež by opouštěla Akční program KSČ a základní rysy polednové politiky... Vyhrazují si nezadatelné právo zaujmout vlastní samostatné stanovisko a přijmout příslušná opatření hned poté, kdy se seznámí s výsledky pléna a s možnými кадровými změnami. V této zemi musí být a bude pánem jen lid, dělnická třída, rolníci a inteligence. Socialismus bez demokracie nemůže být socialismem.“⁶³ Na schůzi bylo dohodnuto, že další společné setkání dělníků a studentů bude 18. dubna v ČKD. Zde se měly zhodnotit výsledky zasedání ÚV KSČ. V případě postižení kterékoliv progresivní osobnosti se předpokládalo, že jednotlivé závody vstoupí za podpory studentského hnutí do časově neomezené stávky.⁶⁴

Obavy vedení KSČ z protestního hnutí obyvatelstva se nakonec ukázaly jako přehnané. Chystané nesouhlasné akce zůstaly omezeny na malý okruh sympatizantů,⁶⁵ když se radikálové už ocitli v izolaci od

⁵⁹ Teze stanoviska pražských závodů a vysokoškolského studentstva, *Elixír*, č. 4, 19. 4. 1969, nečíslováno. Prohlášení podepsali např. delegáti závodů ČKD Praha, České loděnice, Avie Letňany, Motorlet Jinonice, Aritma Vokovice, Pražské cukrovary aj., dále několik ústavů ČSAV, Pražský studentský parlament, Přírodovědecká fakulta UK atd. Do oficiálních sdělovacích prostředků neměla rezoluce šanci proniknout. Zmínila se o ní pouze konzervativní *Tribuna*, která ovšem její obsah pouze parafrázovala a její vyznění hrubě zkreslila a zasadila do neodpovídajících souvislostí. Viz Konečně od slov k činům, *Tribuna*, č. 15, 23. 4. 1969, s. 2.

⁶⁰ O chystané stávce se ve svých vzpomínkách zmiňuje Luděk Pachman. Její plánované zahájení však klade již na 17. dubna. Viz PACHMAN, L.: *c. d.*, s. 191–192. Krátce před konáním pléna ÚV KSČ začali 15. dubna (po předběžné úmluvě, kterou o den dříve schválil studentský mítink) stávkovat radikální studenti Vysoké školy zemědělské v Praze. Své rozhodnutí odůvodnili takto: „Důvodem stávky je posilování sovětských ozbrojených sil v Československu a demonstrace vojenské síly před významným zasedáním strany. Dále pak uvalení předběžné cenzury na sdělovací prostředky a jmenování ing. [Josefa] Havlína šéfem Úřadu pro tisk a informace...“ PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, přílohy, dok. č. 16: Prohlášení samostatné studentské organizace a shromáždění studentů VŠ z 15. dubna 1969.

⁶¹ Nejednotu a slabost opozice podtrhla také skutečnost, že spisovatelé, jejichž názory vždy výrazně ovlivňovaly veřejné mínění, se za dané situace rozhodli držet zpátky a vyčkávali, jak se politická situace vyvine. Ústřední výbor Svazu československých spisovatelů schválil 9. dubna odložení V. celostátního sjezdu této organizace, který byl původně připravován na 11. dubna, se zdůvodněním, že „jednání tohoto sjezdu v současné politické situaci by nemohlo splnit své poslání“. Současně se česká část ÚV SČSS rozhodla posunout termín ustavujícího sjezdu Svazu českých spisovatelů, jenž se měl konat 22. dubna. Viz Sjezd spisovatelů se odkládá, *Rudé právo*, 10. 4. 1969, s. 2; K odložení sjezdu spisovatelů, *Nová svoboda*, 11. 4. 1969, s. 5; Zasedal ÚV SČSS, *Listy*, č. 15, 17. 4. 1969, s. 2. Literáti tak rezignovali na možnost využít své sjezdy jako tribuny odporu proti přitvrzujícímu režimu. Nutno ještě poznamenat, že celostátní sjezd SČSS se už nikdy nesešel. Všechny tvůrčí svazy zůstaly v první polovině dubna značně pasivní a téměř

⁵⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 257, s. 306 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 7., č. 3106/1969; ÚSD-SKV, f. K/678).

⁶⁰ *Rudé právo*, 12. 4. 1969, s. 1 a 2.

⁶¹ ÚSD-SKV, f. C III/535.

⁶² Zasedání výkonného výboru předsednictva ÚV KSČ, *Rudé právo*, 14. 4. 1969, s. 1.

širší veřejnosti. Většina občanů Československa si v první polovině dubna neuvědomovala, jak veliký význam pro zemi budou mít následující události. Lidé nepochopili, že to, co se nyní děje, je variace srpna 1968 se stejným cílem, přičemž jediný rozdíl spočívá v nepřítomnosti tanků v ulicích. Uklidňovalo je vědomí, že reformní komunisté stále zůstávali ve vedení, vyzývali ke klidu a slibovali, že v polednové politice se bude i nadále pokračovat.⁶⁶ Netušili, že vliv Smrkovského klesl k nule a Dubček v PÚV KSČ ztratil možnost cokoliv reálně ovlivnit a že konzervativní skupinu v předsednictvu strany podporuje i několik mužů Pražského jara, zvláště Černík a Svoboda, kteří společně s dalšími realisty ovládli všechny mocenské nástroje a určovali další politický kurz. O prohlášení PÚV KSČ z 2. dubna si občané mysleli, že bylo vynuceno vnějším tlakem, a hluboce podcenili fakt, že bylo zároveň obrovským vítězstvím domácích konzervativců. Svou roli sehrála i dlouhodobá únava, pocity zklamání a deziluze umocněné také strachem ze zásahu Bezpečnosti a armády proti případným demonstracím. Navíc bylo obyvatelstvo manipulováno rezoluční kampaní, kterou se stranické aparáty a tisk snažily vyvolat atmosféru společenského souhlasu.⁶⁷

Poslední regulérně zaznamenané jednání výkonného výboru PÚV KSČ 12. dubna 1969 otázku nástupnictví nevyřešilo. Dubček ve svých pamětech tvrdí, že zde oficiálně oznámil svůj úmysl rezignovat a v následující diskusi navrhl Černíka za svého nástupce. Když pak premiér odmítl funkci převzít, rozhodl se objasnit své výhrady vůči Husákově osobě i jeho případné kandidatuře do úřadu šéfa strany. Prohlásil, že se mu nelíbí některé jeho charakterové vlastnosti, jeho bezohlednost a vyslovil vážnou obavu, že lehce obětuje i zbytky reformu, které se ještě podařilo udržet.⁶⁸

se nezapojily do opozičních aktivit. K jedinému významnějšímu činu se odhodlaly pouze členové předsednictva jednotlivých svazů, kteří 10. dubna ze svého společného zasedání odeslali dopis předsednictvu ÚV KSČ. V něm požádali A. Dubčka o setkání, protestovali proti zavedení cenzury, odsoudili obsazování funkcí lidmi, kteří nemají důvěru, a přihlásili se k Akčnímu programu KSČ. Viz CYSAŘOVÁ, J.: *Koordinální...*, s. 36–37. Ke schůzce se stranickým vůdcem samozřejmě nedošlo.

⁶⁶ Články v tisku tyto pocity ještě posilovaly. Např. brněnská *Rovnost* napsala: „Zůstanou-li soudruzi Dubček, Smrkovský, Císař, Špaček a Černík na vedoucích místech ÚV KSČ, ne na vedlejší koleji, věřím, že se nejen strana, ale celý národ sjednotí, upevní se kázeň a aktivita, jednota bude samozřejmostí, nebude se muset ničím vyhrožovat ani nutit.“ Byl by to nevděk, *Rovnost*, 4. 4. 1969, s. 4.

⁶⁷ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 63–64.

⁶⁸ HOCHMAN, J. (ed.): *c. d.*, s. 240–241.

V zápisu zmíněné schůze však vyznívají Dubčekovy vzpomínky při nejmenším mírně problematicky. Nedá se v něm totiž najít ani zmínka o tom, že by se chystala personální změna v nejvyšší stranické funkci. Nic nenásvědčuje tomu, že by první tajemník vyjádřil svůj úmysl odejít a navrhl někoho na své místo. Výkonný výbor se zabýval návrhem referátu, který měl vůdce strany přednést na blížícím se zasedání ústředního výboru. Navíc nejužší vedení KSČ na počátku své schůze schválilo definitivní návrh programu pléna, jenž počítal s tím, že k prvnímu bodu „Současná politická situace a hlavní úkoly strany“ vystoupí Dubček.⁶⁹

Návrh řeči prvního tajemníka předložil Štrougal. Text obsahoval charakteristiku vývoje od listopadu 1968, rozbor příčin posledních událostí a popis aktuální vnitropolitické situace. Sice se ještě oháněl věrností polednové politiky a základním rysům Akčního programu, ale celkový tón referátu se již nesl ve výrazně protireformním konzervativním duchu. Zdůrazňoval obnovení ideové a politické jednoty stranického vedení, vyřazení politické opozice z legální veřejné činnosti a důkladné kritické zhodnocení událostí od počátku roku 1968. Revidoval tak v mnohém kompromisní listopadovou rezoluci a otvíral prostor k tvrdému prosovětskému kurzu, byť s Dubčekem v čele.

Šéfovi českého byra rozhodně oponoval pouze Smrkovský. Upozornil, že připravený text de facto souhlasí s tezí o existenci kontrarevoluce v roce 1968 a opravňuje tím invazi pěti zemí. Varoval, že přijetí a zveřejnění referátu v této podobě způsobí ve společnosti výbuch: „Na mě to dělá dojem, že je to koncipováno, jako by u nás byla kontrarevoluce... Část tohoto materiálu je nepříjemná... Jde za rámec listopadové rezoluce... Jeho řeč je příliš podobná mluvě padesátých let... V některých pasážích jsou i formulace, kde už pronikají myšlenky, v nichž se mluví o výrazné kontrarevoluci. Kdyby to mělo pokračovat, přiblížili bychom se tomu bodu, kdy by stačilo říci, že 21. srpen byl nutný... Polednový vývoj... se... v převážné míře omezuj[e] na činnost pravicových sil. Jako by se rok 1968 určitě nebyl vyznačoval ničím jiným než extrémní pravice... Projev je bezprogramový. Kdyby to byla jen pacifikující záležitost a nebylo to perspektivní, mohlo by to přivést stranu a republiku do ještě hlubší krize, než je dnes... Předložený návrh... většina strany nepřijme. Nové vedení se dostane do izolace. Nenajde podporu ve straně ani ve veřejnosti.“⁷⁰

Jako v poslední době vždy, nikdo předsedu Sněmovny lidu Federálního shromáždění nepodpořil. Realisté Štrougalův návrh s drobnými

⁶⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 314, s. 307, pozn. 2.

⁷⁰ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 314, s. 300–306 (ÚSD-SKV, f. D IV/20 a f. D I/483).

výhradami schvalovali. V diskusi se objevovaly názory, že listopadovou rezoluci se nedaří plnit také proto, že její analýza vývoje politických sil nemusí být správná. Českoslovenští představitelé tím fakticky přebírali sovětské hodnocení posledních patnácti měsíců. Černík se vyslovil v tom smyslu, že nemá dojem, že by referát negoval listopadovou rezoluci, a zdůraznil, že vedení KSČ musí „postupně likvidovat antisocialistická a pravicová centra, která tu jsou“. Sádovský upozornil na možnost stranických prověrek. Ani Dubček se za Smrkovského nepostavil. Dokument neodmítl a pouze připomínal, že je příliš negativisticky koncipovaný, což může být lidmi chápáno jako odstup od pozitivní politiky. V souladu s Černíkem podotkl, že je potřebné „nenechávat prostor pro pravicové tendence, názory a vlivy“.⁷¹

Do diskuse o návrhu referátu ani jednou nezasáhl Gustáv Husák. Na rozdíl od svých plamenných vystoupení na posledních jednáních stranických orgánů nebo na veřejnosti tentokrát mlčel, nepromluvil ani slovo! Věděl snad již tehdy více než ostatní a byl si jist, že další vývoj přinese jiné řešení a tento referát nebude nikdy v dané podobě přednesen,⁷² že nazítří poletí na Zakarpatskou Ukrajinu na schůzku s Brežněvem? Pokud ano, nabízí se otázka, kdo a kdy mu tuto informaci poskytl. Grečko? Červoněnko? Svoboda? Domácí konzervativci v čele s Biľakem?

Určitou odpověď poskytuje zpráva sovětského velvyslanectví v Praze zasláná do Moskvy 14. dubna 1969. Vcelku zaslíbeně i obsáhle referuje o náladách a očekáváních, které panovaly ve stranických orgánech krátce před plénem ÚV KSČ. Odchod Dubčka považovala za pouhé zbožné přání prosovětských dogmatiků: „Levice by chtěla dosáhnout jeho odstoupení ještě na tomto plénu. Za to je ochotna obětovat Biľaka a Indru, aby dosáhla sjednocení levice a levého středu. Připouští i rozpad strany a založení nové komunistické strany na platformě listopadové rezoluce a prohlášení PÚV KSČ z 2. dubna.“ Tyto plány však zpráva posuzovala se značnou skepsí: „Levice nemá v ÚV dostatek sil, je nedostatečně organizovaná, hlavně v Čechách a je nejednotná (zahrnuje extremisty sektářsko-dogmatického křídla typu Nového, Biľaka a Indry i lidi typu Švestky, který je pro levicové internacionalisty pravicovým oportunistou). Levice si nemůže být jistá ani podporou ze strany středu.“⁷³

⁷¹ Kromě zmíněného dokumentu jako jediný stručně popisuje průběh zasedání výkonného výboru americký historik Kieran Williams. Viz WILLIAMS, K.: c. d., s. 203.

⁷² Na tuto okolnost je upozorněno v úvodu edice VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 14.

⁷³ Tamtéž, s. 14–15.

Informace, které Kremlu zasílala pražská ambasáda, je nutno z mnoha důvodů posuzovat kriticky. Přesto lze ze zmíněné zprávy usoudit, že iniciativa k uspořádání setkání Husáka s Brežněvem vzešla pravděpodobně z Biľakova okruhu, nejspíše od Biľaka samého.⁷⁴ Vůdce konzervativní frakce si byl dobře vědom, že po krachu invazních plánů je pro nejvyšší stranickou funkci neúnosný. Brežněv ho sice dosadil do funkce tajemníka ústředního výboru, ale jeho pozice nebyla ještě zdaleka pevná. Chápal, že pokud chce politicky přežít, musí se postarat o to, aby na místo šéfa KSČ byla dosazena osobnost ochotná ke kompromisům s ním. Snad Biľakovu aktivitu poháněla i obava, že část jeho spolubojovníků je připravena jej v případě potřeby odhodit.⁷⁵ Poté co se Černík neukázal být dostatečně ochotný plnit sovětská přání, soustředil konzervativní lídr svou pozornost na Husáka, protože věděl, že slovenský politik je pro svou mocichtivost ochoten přistoupit na ledaco. Kdy přesně a za co nabídl Biľak Husákovi své služby, není známo. Vysoce pravděpodobné bude jen to, že dva bývalí velcí konkurenti mezi sebou uzavřeli výnosný obchod. Husákovi se jím otvírala cesta na vrchol stranické hierarchie a Biľak dostal ujištění, že jeho zásluhy budou novým vládcem patřičně a brzy honorovány. Z obou politiků se stali „spojenci“ z nutnosti, protože jejich vzájemné osobní vztahy byly příliš poznamenány minulostí. Husák neměl o šéfovi konzervativců příliš velké mínění.⁷⁶

Je možno tedy shrnout, že na zasedání výkonného výboru 12. dubna žádné konkrétní rozhodnutí o Dubčekově nástupci vyřčeno nebylo, přestože za Husákovou kandidaturou v tomto okamžiku, byť s výhradami a obavami, stála většina jeho členů. Ani o zrušení tohoto nejužšího a nejvyššího stranického orgánu, které mělo být spojeno s rekonstrukcí vedení KSČ, nepadla jediná

⁷⁴ Na organizování schůzky se s největší pravděpodobností podílel i velvyslanec Červoněnko, který, pokud je jeho vlastní tvrzení hodnověrné, zařizoval utajenou Husákovu přepravu ze sovětského vojenského letiště v Milovicích. Viz BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 47.

⁷⁵ Zpráva ze sovětské ambasády datovaná 14. dubna uvádí, že se uvažovalo o postihu šesti „pravíčáků“ na zasedání ÚV (Šika, Vodsloně, Kriegl, M. Vaculík, Vlasáka a Špačka), za něž prý mělo vedení KSČ žádat odchod dvou „levíčáků“ (Indry a Biľaka). Zda tomu tak skutečně bylo, není jasné. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 14.

⁷⁶ Gustáv Husák ve svých vzpomínkách Biľakovu roli zprostředkovatele popírá a tvrdí, že Biľak o schůzce v Mukačevu vůbec nevěděl. Říká: „Tá schôdza sa uskutočnila na žiadosť Brežneva ako prísne dôverná krátko pred 17. aprílom 1969 a rokoval som s Brežnevom sám. Neboli tam ďalší ľudia z nášho vedenia... Biľak na nej nebol a dlho o nej ani nevedel. Hnevalo ho, keď sa o jej konaní dozvedel, že nemá informácie o tom, čo sa na nej hovorilo... O tejto schôdke som oboznámil niektorých členov predsedníctva až začiatkom sedemdesiatych rokov.“ Bral bych jeho slova s krajní rezervou. Viz PLEVZA, V.: c. d., s. 123–124.

zmínka. Hlavní postavy mocenského zvratu rozvinuly svou iniciativu až od 13. dubna a pravděpodobně mimo oficiální stranické a státní orgány.

Ještě před závěrečným kolem nástupnických rozhovorů se navečer 13. dubna 1969 setkali na letišti v Mukačevu na utajované schůzce Husák s Brežněvem.⁷⁷ Obsah jejich rozhovoru není znám. Slovenský politik se jel na Zakarpatskou Ukrajinu představit jako kandidát vlastní stranou ještě nepotvrzený a jeho výchozí pozici to před jednáním se sovětským vůdcem silně limitovalo. Brežněvovo požehnání mělo tedy pro něho rozhodující význam. Oba politici se sešli v době, kdy potenciální nový sovětský zásah v zemi nutil prosovětskou koalici konzervativců a některých realistů k rozhodnosti. Celková atmosféra byla mimořádně napjatá také proto, že Moskva dávala zřetelně najevo, že bez ohledu na dosavadní pro ni příznivý směr vývoje trvá na razantním zvratu událostí. Husák sám dobře pochopil, že čas manévrování již definitivně vypršel, Dubček že je v sovětských očích totálně vyřízený a že s rozhodnutím o výměně v nejvyšší stranické funkci je nutno spěchat – do zahájení zasedání ÚV KSČ zbývalo už jen několik dní a Dubček ještě ani nepodal rezignaci. Bylo mu jasné, že nová garnitura bude muset respektovat sovětské představy o podobě socialistického systému, protože Brežněv a jeho společníci nejsou větším změnám ani trochu nakloněni, a že nebude možné pokračovat bez vypracované nové politické koncepce. Je ale těžké posoudit, co chtěl zachránit z polednového vývoje, když jeho politické myšlení neslo stopy stalinského dogmatismu a jeho vlastní proreformní úsilí se v roce 1968 v podstatě omezovalo na realizaci federace.⁷⁸

★

Gustáv Husák (narozen 10. ledna 1913 v Bratislavě-Dúbravce) rozhodně nepatřil k politickým nováčkům. Naopak, byl mužem mimořádně dramatické minulosti. Přitahován politikou již od útlého mládí začal se v ní angažovat

⁷⁷ Nabízí se otázka, kdo všechno o schůzce předem věděl. Zmínil se o ní V. Biľak (viz BILAK, V.: c. d., s. 188), dále L. Svoboda během setkání s J. Kádárem v létě 1971 (viz ÚSD-SKV, f. D III/158), po roce 1989 o ní hovořili ještě L. Štrougal (ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 15) a O. Černík (ÚSD-SKV, Rozhovor s O. Černíkem, 19. 1. 1990 – Poznámky..., květen 1991, s. 17). Z toho všeho lze usoudit, že o Husákově cestě měl předem povědomí Biľak, možná i Svoboda. Štrougal s Černíkem se o ní dozvěděli zřejmě až později. Není také stoprocentně potvrzeno místo, kde se schůzka konala. S největší pravděpodobností to bylo v Mukačevu, přestože G. Husák a L. Štrougal ji kladou do Užhorodu.

⁷⁸ Viz FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 77–79; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 61.

za studií na bratislavské právnické fakultě. Vstoupil nejprve do Komsomolu a roku 1933 se stal členem KSČ. Jako člověk velmi vzdělaný si rychle vybudoval jméno ve skupině slovenských komunistických intelektuálů. Přátelil se především s osobnostmi kolem časopisu DAV a hlavně s Vladimírem Clementisem, kterého, jako jednoho z mála lidí ve svém životě, opravdu obdivoval. Aktivně pracoval ve studentském hnutí a působil krátce i jako tajemník svazu přátel SSSR na Slovensku.

Po rozpadu Československa a vzniku fašistického Slovenského štátu zůstal Husák mimo aktivní politickou činnost, unikál rozsáhlejším represím a žil v relativním klidu. Svými komunistickými názory se netajil. Nadále se stýkal se svými stejně smýšlejícími přáteli a žil rozsáhlým společenským životem. Do tajné, ilegální práce nově vzniklé Komunistické strany Slovenska se výrazně nezapojil, nevěřil v její úspěch. Choval se opatrně a snažil se vyhnout konfliktům s luďáckým režimem. Ten mu však způsobil velký škraloup na jeho dosavadní komunistické bezúhonnosti, když jej pod hrozbou uvěznění přinutil spolu s dalšími slovenskými levicovými osobnostmi veřejného života k cestě na Němci okupovanou Ukrajinu. Tato cesta měla být propagačně využita ministrem vnitra Alexandrem Machem k proválečnému působení na slovenskou veřejnost. Očekávání ale nesplnila. Husákovi byla jeho účast později vytýkána a v padesátých letech mu přitížila k jeho dalším domnělým vinám.

V prvních letech války Husák nepatřil mezi stoupence myšlenky obnovení československého státu, horoval pro připojení Slovenska k SSSR jako další svazové republiky. Do politiky se vrátil v létě 1943 patrně pod dojmem německých porážek na východní frontě. Rozhodujícím impulzem však pro něj byl tajný návrat Karola Šmidkeho z moskevského exilu. Společně s ním a básníkem Ladislavem Novomeským vytvořili V. ilegální vedení KSS, které začalo rychle rozvíjet odbojovou činnost a jednat o vytvoření celoslovenského hnutí odporu proti Tisovu režimu. V nově ustaveném vrcholném odbojovém orgánu, Slovenské národní radě, zaujal Husák významné postavení a iniciativně se zapojil do přípravy Slovenského národního povstání. Po jeho vypuknutí patřil mezi nejvýznamnější vůdce této mohutné akce. Vlivem okolností se změnil v přívržence obnovení Československa, ale pouze ve formě federativního státu dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků. Benešovu ideu čechoslovakismu tvrdě odmítal a k prezidentovi osobně zaujal značně negativní postoj. Se svými názory na státoprávní uspořádání však narazil u českých nekomunistických stran a nakonec byl donucen přistoupit na Gottwaldem prosazované kompromisní řešení v podobě tzv. asymetrické

kého modelu, jenž slovenským národním orgánům poskytoval určité autonomní postavení.⁷⁹

Bezprostředně po válce se Husák zařadil mezi významné osobnosti slovenského politického života. Stal se místopředsedou SNR a pověřencem vnitřní věci. Těžce ale nesl, že už v létě 1945 byl odsunut do pozadí Viliamem Širokým, úzce spolupracujícím s Gottwaldem. Na výsluní se vrátil roku 1946, po volbách komunisty na Slovensku prohraných, kdy byl prosazen do významné funkce předsedy sboru pověřenců. V ní prokázal mimořádné schopnosti. Tvrdě postupoval proti maďarské menšině, katolické církvi a především se významně podílel na tažení, jehož cílem byla likvidace Demokratické strany. Zvláště Husák měl rozhodující podíl na zosnování politické krize na Slovensku během podzimu 1947. Způsob jejího řešení ve prospěch komunistů už předznamenával události února 1948. Ve dnech komunistického převratu postupoval Husák mnohem bezohledněji než jeho soupeřníci v Praze. Nečekal na vyústění pražských událostí a zástupce nekomunistických stran odstranil z funkcí dříve, než prezident Beneš přijal demisi demokratických ministrů. Po únoru patřil mezi nejvýznamnější představitele nové moci na Slovensku. Zůstal šéfem sboru pověřenců, vedl úřad pro věci církevní a aktivně se věnoval kolektivizaci slovenského zemědělství. Zařadil se tedy mezi nejvýraznější osovatele komunistického režimu.⁸⁰

V několika poválečných letech Husák prokázal značný politický talent i mimořádné schopnosti. Pro politickou dráhu ho předurčovaly mnohé osobní vlastnosti. Byl vynikajícím řečníkem, který dokázal improvizovat a přesvědčivě mluvit spatra. Věděl se o něm, že je až nezkratně ctížádostivý, sebevědomý, autoritativní, prudký, vypočítavý a že v případě nutnosti dokáže být velice bezohledný i tvrdý. Vyznačoval se osobní skromností, velkou pracovitostí a také houževnatostí, s jakou se dokázal věnovat jednotlivým otázkám až do jejich vyřešení. Mezi jeho charakterové rysy patřila také schopnost synteticky myslet. Dokázal si vytyčit jasnou koncepci a cílevědomě za ni bojovat. Miloval moc a toužil po ní. Byl jí ochoten obětovat téměř všechno, svou čest,

⁷⁹ Husákovým mládím a činností se obsáhleji zabývají PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 14–45; PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli – komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili*. Praha 2003, s. 103–108; stručně ještě HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 163; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 117–120. K otázce Husákovy iniciativy za připojení Slovenska k SSSR více píše KADLEC, Vladimír: *Podivné konce našich prezidentů*. Hradec Králové 1991, s. 274–277.

⁸⁰ K tomuto období více PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 45–62; PERNES, J.: *Takoví...*, s. 122–123 a 126–128; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 121–126; KADLEC, V.: *Podivné...*, s. 274; MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 141–142.

přátele i vážnost, jíž se těšil. Nikdy nebyl zcela věrný svým zásadám, nečinilo mu obtíže je ve správný moment odhodit a nahradit jinými. V jeho chování se mísil pragmatismus s oportunismem. Při svém jednání dával přednost momentální situaci před mravními hodnotami, o nichž pochyboval. Vždy dokázal dobře vycítit, jakým směrem se vydal hlavní vývojový trend a obratně tomu přizpůsobil svou rétoriku a postup. Věděl, že jen tak je možné udržet se na špičce komunistické moci. Nikdy si příliš nepotrpěl na formální pocty a materiální výhody, jež mu z jeho postavení vyplývaly. Moc pro něj nebyla cílem jako taková, spíše mu sloužila coby nástroj, pomocí něhož může realizovat své představy a ukázat tak, že jeho myšlenky a cíle jsou správné. Politika se pro něj stala vášní, hlavní náplní jeho života, zatímco všechno ostatní včetně vlastní rodiny šlo stranou.

Slovenský předák nikdy nebyl mužem, který by uznával demokratickou politickou kulturu. Naopak v něm můžeme vidět typický produkt myšlení pojatého v duchu ortodoxního marxismu-leninismu. Tomuto světovému názoru byl věrný po celý život. Vždy zůstal tradičním komunistickým politikem, mužem byrokratické, direktivní a centralistické moci se zažitými stalinovskými názory na podobu socialistického systému. Podle toho se choval a jednal.⁸¹ Je pravda, že řadu svých politických spolubojovníků svým vzděláním a rozhledem výrazně převyšoval. Na druhé straně však trpěl určitým slovenským provincionalismem a prostředím malého národa. To se projevilo výrazně až v šedesátých letech, kdy se ukázalo, že Husák již není schopen zachytit nové myšlenkové proudy a pochopit skutečnou podstatu reformních změn. Kvůli svému autoritativnímu vystupování i v užším kolektivu mu po celý život scházeli skuteční přátelé. Měl jen politické partnery. Byl člověkem vnitřně velmi osamělým, a proto je často vysoce obtížné rozpoznat, co si o jednotlivých záležitostech skutečně myslel a co cítil. Byl člověkem chladným a racionálním, jen minimálně dokázal projevovat někomu své city. Považoval se (do jisté míry právem) za člověka nadprůměrných kvalit, a tak jen málokoho uznal za sobě rovného. Skutečně vřelý lidský vztah si snad dokázal vybudovat jen ke svým dvěma manželkám, dětem, V. Clementisovi a L. Novomeskému.

⁸¹ Karel KAPLAN jej charakterizuje takto: „Uvažoval hlavně v mocenských kategoriích. Služba komunistické straně, uskutečňování její politiky a moci naplňovaly jeho život, dávaly mu smysl... Mocensky chápal i socialismus. V jeho pojetí socialismu dominovaly tři faktory: mít moc, tj. komunistická strana uskutečňuje moc dělnické třídy a já reprezentuji stranu; dát lidem najíst, tj. vyřešit sociální problémy a uspokojit hlavní existenční požadavky a tím je umlčet, politicky odzbrojit; udržovat dobré vztahy se Sovětským svazem, tj. poslouchat Moskvu, sloužit jí.“ KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 116–117.

Přestože sám patřil mezi významné intelektuály, jeho vztah k představitelům inteligence byl značně kritický, někdy až vysloveně odmítavý, zvláště pokud dotyční zastávali jiný názor a nebyli mu zcela oddáni. Myšlenková tolerance mu nic neřkala. Ke svým názorovým protivníkům dokázal být velmi tvrdý a jejich výpady vůči své osobě jim nikdy nezapomněl.⁸² K lidem všeobecně Husák nemíval zrovna nejlepší vztah, mnohými ve svém okolí pohrdal. Poměrně známý byl jeho značně opovrhlivý postoj k ženám.⁸³ Existovalo zřejmě jen minimum osob, jichž si opravdu vážil.

Přestože se Husák zařadil mezi nové mocné tohoto státu, řadě lidí Gottwaldova vedení KSČ značně vadil. Mnohé funkcionáře popuzovala jeho ambicióznost, rychlý mocenský vzestup i jeho válečná minulost. Nikdy ho mezi sebe nepřijali a nepovažovali za sobě rovného, vnímali ho jako cizího, příliš individualistického a nebezpečného člověka, kterého se do jisté míry i báli. Husákovou nevýhodou byla také skutečnost, že si nevytvořil významnější opory ve stranickém aparátu, jehož síla spočívala především v jeho průměrnosti a anonymitě. Díky svým schopnostem, rozhledu a výraznému individualismu Husák příliš vyčníval.⁸⁴ Především ale překážel svými názory na řešení slovenské otázky. Svou propagací národní rovnoprávnosti a federalizace státu se u pražského vedení komunistické strany pozvolna dostával v nemilost. Gottwald a jeho společníci preferovali centralistické uspořádání státu a okleštění pravomocí slovenských národních orgánů. Únor 1948 tento trend ještě prohloubil. Vítězství komunistů v boji o moc mělo za následek

⁸² Kaplan k tomu píše: „Byl politikem s komunistickým pojetím ‚demokracie‘: neznal politické odpůrce, ale jen nepřátele, neuznával jejich protichůdné či odlišné názory a argumenty, diskusi s nimi měnil v obviňování a podle toho s nimi jednal. Naplňovala ho víra ve vlastní pravdu a všechny jinak myslící považoval za nepřátele sebe sama, ale i strany.“ Tamtéž, s. 116. Podobně Husáka charakterizuje také Ladislav Holdoš odsouzený společně s ním ve vykonstruovaném procesu. Říká: „Je to člověk rezervovaný, který snadno neuzavírá přátelství. A když se s někým rozejde, pak je to nadobro, natrvalo. Osobně je skromný, nenáročný, ale... jeho povaze odpovídá vládnout, opravdu vládnout jiným. Vyslechne názory druhých, ale chce – když jsou s ním v rozporu – aby jednali podle jeho mínění. Není to typ demokrata, školu demokracie neabsolvoval, duch demokratičnosti je mu cizí. Je spíš tak slovensky autoritativní.“ HOLDOŠ, Ladislav – BARTOŠEK, Karel: *Svědék Husákovy procesu vypovídá*. Praha 1991, s. 114.

⁸³ Upozorňuje na něj např. historik Jan Křen. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s Janem Křenem, 20. 6. 1990, s. 12. Husákovými osobnostními rysy se stručně zabývají ještě ŠIMEČKA, M.: *c. d.*, s. 31; PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 123; FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 79; VESELÝ, Ludvík: *Dubček*. Munchen 1970, s. 245; LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze II*. Toronto 1988, s. 178. Dále k tomu ještě dobové články. Viz Slovensko, federalizace a co dál, *Svět práce*, č. 9, 5. 3. 1969, s. 4–5 (stať přetiskl *Výber*, č. 7, 28. 3. 1969, s. 12); Srpen není naší prohrou, *My* 69, č. 4, 14. 4. 1969, s. 14–15.

⁸⁴ Tohoto momentu si všímá MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 242.

naprostou dominanci pražské vládnoucí elity, v níž si velký vliv získali čeští nacionalisté (např. Václav Kopecký). Slovensko ve vládnoucí garnituře zastupovali „pražští Slováci“ (Viliam Široký, Július Ďuriš), kteří se starali především o svou moc a na slovenské potřeby se příliš neohlíželi. Právě v Širokém, jenž se snažil získat ve východní části státu rozhodující postavení, měl Husák úhlavního nepřítele. Široký využívaje svých kontaktů v Praze proti němu mohutně intrigoval. Nedalo mu to příliš práce, protože lidé okolo Gottwalda slovenské národní požadavky odmítali. Významně mu při tom napomohla i rostoucí nedůvěra vůči slovenským komunistům, kteří se účastnili SNP a za války většinou delší dobu nepůsobili v Moskvě (Husák, Clementis, Šmidke, Novomeský). Nedůvěra nepanovala jen v Praze, nýbrž i v Kremlu. Stalin všechny komunisty, kteří se podíleli na domácím odboji, podezřívá a usiloval o to, aby byli odstraněni z politického života a likvidováni. V důsledku toho Gottwaldovi lidé považovali každý problém na Slovensku za sabotážní záměr a rychle našli vhodné viníky.⁸⁵

V roce 1949 stranické vedení rozpoutalo kampaň proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, mezi něž byl zařazen i Husák. Nejprve byl zbaven většiny funkcí a nucen k ponižující sebekritice, která ho však zachránila nemohla. V únoru 1951 Husáka a některé jeho spolupracovníky zatkl Státní bezpečnost. Uvěznění představovalo zásadní zlom v Husákově chování. Dokud byl na svobodě, jednal jako disciplinovaný komunist. Veřejně se přihlásil ke svým „pomýleným“ názorům a „chybám“, o nichž věděl, že se jich nikdy nedopustil. Do jisté míry se snažil se svými kritiky spolupracovat. Neměl jinou možnost, pokud nechtěl být ze strany vyloučen. Jakmile se ale dostal do vězení a měl pokračovat v sebemrskačství a přiznávání se k vykonstruovaným zločinům, vzepřel se. Svým vyšetřovatelům kladl setrvalý odpor a nedal se zlomit ani nelidským psychickým terorem, ani fyzickým mučením. Prokázal téměř neuvěřitelnou vnitřní sílu a vůli, s jakou dokázal svým trýznitelům čelit. Zařadil se tak mezi několik statečných jednotlivců, které se nikdy nepodařilo zlomit a učinit z nich poslušné lidské trosky. Těžko říci, co se více podílelo na jeho odolnosti, zda jeho povahové vlastnosti nebo jeho komunistické přesvědčení. Husák po celou dobu jednoznačně popíral všechna obvinění a odmítal ze sebe nechat udělat zločince. Jeho tvrdošijnost pravděpodobně zachránila život nejen jemu, ale i ostatním spoluobviněným. Protože se Husák jako jediný z obviněných stále nepřiznával, musel být proces s buržoazními nacionalisty neustále oddalován. Konal se nakonec s vyloučením veřejnosti

⁸⁵ Více KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 124–129; PERNES, J.: *Takoví...*, s. 121–122.

až v roce 1954, kdy už popravy nebyly zcela žádoucí. Husáka při něm odsoudili k doživotnímu žaláři.⁸⁶

Ani ve vězení Husák neztratil víru v marxisticko-leninské ideály. Nadále se choval jako uvědomělý komunista, a to i vůči svým spoluvězňům. Podstatu komunistického systému nijak nezpochyboval. Věřil, že on i ostatní s ním odsouzení komunisté jsou neviní a omylem postižení, zatímco nekomunistům jejich tresty právem náleží. Po celý čas svého věznění psal stížnosti a odvolání na všechna možná místa, v nichž se marně snažil dokázat svou nevinu. Zůstával nadále za branami věznice i v době, kdy již téměř každý pochopil, že všechna proti němu vznesená obvinění jsou smyšlená. Propuštěn byl až na amnestii v roce 1960 společně s mnoha nekomunisty a také některými bývalými luďáky. Jeho propuštění na svobodu dlouho bránil Antonín Novotný, který byl přesvědčen, že slovenští buržoazní nacionalisté a obzvláště Husák byli potrestáni oprávněně.

Husák se po propuštění ocitl ve značně neplnoprávném postavení. Musel se živit manuálně jako dělník a zůstával vyloučený z KSČ. Přesvědčením však byl stále komunistou každým coulem. Přesto ho vězení poněkud změnilo. Husák si z něj odnesl hluboký odpor vůči těm, kdož měli na svědomí jeho trpký osud. Nesnášel nejen iniciátory kampaně proti buržoazním nacionalistům (Široký, Ďuriš, Bacílek), kteří se i nyní snažili zabránit jeho rehabilitaci, ale také Novotného – ač věděl o jeho utrpení, nijak mu nepomohl. Vztah Husáka k Novotnému se postupně proměnil až v jakousi patologickou nenávist, nutno přiznat že nikoliv jednostrannou.⁸⁷ Pobyt v žaláři posílil i Husákův určitý vnitřní protičeský osten až nacionalismus. Často tvrdil, že jeho uvěznění mají na svědomí Češi.⁸⁸ Vězení prohloubilo i značnou necitelnost v jeho povaze,

⁸⁶ K tomu více UHER, Ján: Na začiatku rehabilitácií. In: *Historický časopis*, roč. 47/1999, č. 4, s. 689–690 a 692–694; PLEVZA, V.: c. d., s. 64–79; HOLDOS, L. – BARTOŠEK, K.: c. d., s. 60–63; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 131–132; PERNES, J.: *Takoví...*, s. 145 a 190–196.

⁸⁷ Charakteristický je Novotného výbuch během projednávání rehabilitací slovenských buržoazních nacionalistů ve vedení KSČ. Karel Kaplan, který pracoval v rehabilitační „barnabitské“ komisi, na to vzpomíná: „Když jsme... čekali, abychom zodpověděli případné otázky předsednictva ÚV, rozvěřely se dveře a rychlým krokem vyběhl Novotný. Podíval se na nás a vykřikl otázku: „Znáte Husáka?“ Než jsme mohli odpovědět, zvedl varovně prst a pronesl: „Tak si ho nepřejte poznat.“ A opět kvapem odešel.“ Viz KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 84. O vývoji vztahu mezi Novotným a Husákem více píš např. KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha/Litomyšl 2004, s. 296–299.

⁸⁸ Husák později ironicky vyprávěl, že se tak dobře česky naučil díky pobytu v kriminále. Na druhou stranu je třeba také připomenout, že v době, kdy stanul v čele KSČ a stal se prezidentem, přednášel své projevy s oblibou v češtině a při styku s českou veřejností slovenštinu téměř nepoužíval.

stal se velmi tvrdým člověkem.⁸⁹ Naproti tomu v základních názorových otázkách se nijak nezměnil. V jádru zůstal pravověrným „vojákem strany“, jehož myšlenkový vývoj dlouholeté věznění zabrzdlilo, až zcela zastavilo. Stal se sice obětí stalinismu a proti omylům vzešlým z této epochy bojoval, ale v zásadě trval na oprávněnosti marxisticko-leninských postulátů, které Stalin rozvinul a jejichž podstatu považoval za nedotknutelnou.⁹⁰

V roce 1963 se Husák konečně dočkal. Byl občansky a také částečně stranicky rehabilitován (získal zpět členství v KSČ, nikoliv však v ústředním výboru). Novotný se snažil jeho stranické rehabilitaci zabránit, obával se (právem), že v souvislosti s ní se bude Husák snažit o návrat do vysoké politiky. Stále více se ho bál. Brzy pochopil, že obvinění proti Husákovi není možné obhajovat ani v politické, natož v kriminální rovině. Snažil se ho tedy prostřednictvím Dubčeka umlčet nabídkou druhořadých funkcí, nejprve úřadem náměstka ministra financí a poté náměstka ministra spravedlnosti. Husák obě nabídky odmítl. Měl k tomu dva významné důvody. Dobře vycítil, že za Novotného nabídkou se skrývá snaha dostat jej ze Slovenska do Prahy a tím izolovat od jeho bratislavského zázemí tvořeného podobně smýšlejícími osobnostmi. Navíc považoval obě funkce za politicky bezvýznamné.⁹¹ Novotný po Husákově odmítnutí došel k závěru, že již ukázal dobrou vůli a nehodlal slovenskému

⁸⁹ Na tento aspekt upozorňuje historik Jan Křen. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Křenem, 20. 6. 1990, s. 11–12.

⁹⁰ WANNER, J.: c. d., s. 100.

⁹¹ Husák na počátku roku 1964 své rozhodnutí v dopise ÚV KSČ odůvodnil takto: „Nechcem sa vrátiť do politického a verejného života pošpinený, zadnými dverami, za okolností, ktorým by verejnosť nerozumela.“ LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, M.: c. d., s. 60. Autoři jeho postoj okomentovali následujícím způsobem: „Ak sú pravdivé slová L. Liptáka, že „Husák nikdy nepokladal za skutočnú stranícku rehabilitáciu vrátenie legítimácie – ale až prinavrátenie funkcií v ústredných orgánoch“, tak to malo byť hlavným vchodom, so slavoobranou a aj funkcia by musela byť z rangu najvyšších... A toho sa tí, ktorí boli práve pri moci, najviac obávali.“ Tamtéž. Také Zdeněk Mlynář krátce uvažuje nad motivy Husákovy odmítnutí. Píše: „Myslím, že Husák už tou dobou kalkuloval s většími a zásadnějšími změnami a počítal při tom s tím, že sehraje mnohem významnější politickou roli. Husák jako schopný a velmi ambiciózní politik se ve vězení jistě v lecčems změnil, ale v mnohém zůstal stejný. Žalil, co znamená režim komunistické diktatury pro ty, které vyvrhne až na dno. Zároveň však sám sebe jistě trvale nepočítal mezi ty, kdo jsou vyvrženi natrvalo a „právem“ vyšel z vězení naopak přesvědčen, že jemu přece „právem“ přísluší místo docela jinde, místo nahoře. Vždyť on to s komunismem, se zájmy dělnické třídy i se zájmy Slovenska myslí dobře, vždyť on je schopnější než ti, kteří nyní vládnou. Žil tehdy jistě v přesvědčení, že je nutné změnit režim. Jeho představy o nutných změnách však byly podmíněny tím, co sám v politice hájil už předtím, a byly také ovlivněny dlouhodobou izolací od společenského vývoje v letech věznění.“ MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 243. Uvedenou problematikou se zabývají ještě KAPLAN, K. – KOSATÍK, P.: c. d., s. 297–299.

politikovi další funkce nabízet. Když se v roce 1964 Husák ucházel o mandát poslance Národního shromáždění, zabránil (spolu s předsednictvem ÚV KSS) jeho zařazení na kandidátku. Novotný se pokoušel Husáka různými způsoby diskriminovat a ze zákulisí nařizoval stranickým funkcionářům vystupovat proti němu a možná inspiroval i některé tiskové kampaně (hlavně v souvislosti s Husákovou knihou o Slovenském národním povstání). Počínal si však často natolik neobratně, že ve skutečnosti jen nahrával Husákově rostoucí kritice režimu a posiloval jeho autoritu v kruzích opozičně naladěné slovenské inteligence.⁹²

Husák odešel pracovat jako historik do Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd. Zde napsal jako svou kandidátskou práci knihu *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, která se setkala převážně s příznivým ohlasem ve slovenské i české veřejnosti. Kladně ji hodnotili také odborníci, přestože se jednalo spíše o vzpomínky než o čistě historickou práci. Z dogmatických pozic proti ní vystoupil, patrně z příkazu Novotného, pouze historik Václav Král.⁹³ Husák mohl rovněž publikovat na tehdejší dobu poměrně nekonformní články v časopise *Kultúrny život*, jež „byly sledovány s mimořádnou pozorností a vždycky znamenaly impuls k dalším úvahám“.⁹⁴

Zveřejněním informací o zrůdnosti politických procesů a o svém statečném chování během vyšetřování si Husák získal mezi slovenskými intelektuály i veřejností značné renomé, obdiv a obrovskou morální autoritu. Byl jimi považován za jednoho z nejvýznamnějších veřejných činitelů, ačkoliv nezástával žádnou politickou funkci, a mnozí v něm začali spatřovat případnou alternativu k zprofanovaným slovenským novotnovcům (Michal Chudík, Jozef Lenárt) i tehdejšímu vládcí osobně.⁹⁵ Husák si své výsadní pozice byl

⁹² K tomu více RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 197–201; MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 243; KADLEC, V.: *Podivné...*, s. 277; PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 84–89; LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 58–71.

⁹³ Tomuto problému se blíže věnují RYCHLÍK, Jan: Místo české a slovenské historiografie šedesátých let při přípravě pokusu o společenskou reformu v roce 1968. In: PÁSTOR, Z. – ŠTEFANSKÝ, M. (ed.): *Pokus...*, s. 80–82; RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 206–209; LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 69–70 a 326–327; dále ještě úvodní studie sborníku *Kultúrny život a slovenská jar...*, s. 25 a 27.

⁹⁴ LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze I*. Toronto 1984, s. 208. Novinář Juraj Vereš ještě dodává: „Prvým Husákov článok v Smene na začiatku roku 1963 a potom ďalšie v Kultúrnom živote boli udalosťou... Nejedna výstraha, ne jeden stranický trest postihli redakciu Smeny a Kultúrneho života za to, že – ako mi bol povedal Vasil Biľak po jednej z besied na FF UK[o] – sme si dovolili popularizovať takých „politických dobrodruhov“ ako Husák a Novomeský.“ Viz ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj: *Čo nebolo v novinách*. Bratislava 1990, s. 52–53.

⁹⁵ Slovenský historik Ján Uher Husákovu autoritu komentuje: „My... sme tento jeho postoj, jeho

dobře vědom. Po roce 1963 se kolem něho začal seskupovat opoziční okruh nacionálně orientovaných slovenských intelektuálů a reformních komunistů, kteří především poukazovali na nerovnoprávné postavení Slovenska v republice. On sám mezi nimi zaujal dominantní postavení. Spřízněné duše se snažil získat i mezi některými českými opozičními činovníky. Od počátku mu byl nakloněn historik Milan Hübl, který mu pomohl získat místo v Akademii věd a zasazoval se o rozšíření jeho vlivu v pražské komunistické inteligenci. Zde však Husák nebyl zcela úspěšný, neboť mnohé odrazoval svým autoritativním vystupováním a neschopností přijímat názory druhých.⁹⁶

Po celá šedesátá léta Husák vystupoval jako zásadní kritik režimu osobní moci Novotného. Naděje na uplatnění jeho představ v praxi ovšem zůstávaly minimální. Jeho osobnost totiž nevyvolávala obavy jen v Novotném, nýbrž i v tehdejší mocenské špičce KSS (Dubček, Biľak), která si byla dobře vědoma, že pro část nacionálně orientovaných komunistů je Husák kandidátem na vedoucí funkci ve slovenské části KSČ. Snažila se udržet vlastní pozice, Husáka chápala jako schopného, tudíž i nebezpečného konkurenta a bránila jeho návratu do mocenského kolbiště. Navíc Husákův opoziční proud nebyl na Slovensku jediným a ani nejdůležitějším. Vedle jeho nacionálně či federalisticky orientovaného uskupení se zvolna utvářel proud občanský, který se zasazoval

morálnu i fyzickú odolnosť nepoddať sa zvoli, nesmierne obdivovali... Je nesporné, že aj v tom treba hľadať jednu z príčin jeho neskoršej popularity, ktorá spôsobila, že sa do neho, ako do národného hrdinu a trpiteľa, vkladalo v rokoch 1963–1969 toľko túžob a nádejí... Preto sme ho tiež... považovali za svojho najpoprednejšieho politického predstaviteľa. Až do osudného augusta 1968! Ba – aj keď už s pochybnosťami, no predsa len aj s iskierkou nádeje – ešte aj do apríla 1969... Odhliadaj tu, pravda, teraz od toho, že sme si ho – ako politického vodcu a človeka – ... nadmieru zidealizovali. Mysleli sme, že človek, ktorý toľko vytrpel, vydržal, spoznal, nemôže sklamať. Nielen ako politický vedúci, ale predovšetkým ako človek. A druh. V tom sme sa kruto prerátali. Nevidaným a ľahkoverným spôsobom sme sa pomylili. Ukázalo sa, že je to možné!“ Viz UHER, J.: *c. d.*, s. 690 a 694.

⁹⁶ Historik Jan Křen vzpomíná na hádku s Husákem někdy v roce 1967, která vyvrcholila jeho konstatováním: „Človče, ty jestli se staneš prezidentem, tak nám bude daleko hůř než za Novotného.“ Velmi prorocká slova. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Křenem, 20. 6. 1990, s. 9. Nedobry dojem z prvního setkání s Husákem měl v roce 1964 Karel Kaplan. Píše: „Jeho soudruzi a přátelé kolem něho pobíhali jako služebníci a usilovali o jeho přízeň... Husák se cítil nadřazený a vmýšlel se do vůdcovské pozice, vynášel poslední slovo, vystupoval jako nositel pravdy a požadoval od jiných, aby jeho soudy přijímali. Také některé jeho názory, přesněji poznámky či narážky zarážely. V některých vězel ironický osten proti Čechům... Jeho přátelé ho už tehdy viděli v nejvyšší funkci a on se podle toho cítil a choval. Vystupoval jako ztělesnění politické moudrosti, rozdával rady a také lekce.“ Viz KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 137. Podobně zapůsobilo Husákovu chování také na Zdeňka Mlynáře a Karla Kosíka. Viz MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 240; ÚSD-SKV, Rozhovor s Karlem Kosíkem, 6. 8. 1990, s. 1–2.

o rozsáhlejší demokratické změny systému. Zpočátku se rozdíl mezi oběma skupinami stíral, plně se projevil až v roce 1968. Vedle toho se postupně formovala antinovotnovská opozice uvnitř vedení KSS, která otázku nerovnoprávného postavení Slovenska používala ve svém boji proti pražskému centralismu i Novotnému osobně. Velkým problémem zůstávala rovněž skutečnost, že Husákovi v podstatě chyběl ucelený koncepční pozitivní program. Kromě touhy dostat se k moci nevěděl, jak dál. Dosavadní ekonomický model a z něj odvozenou sociální strukturu považoval v zásadě za správné. Nechtěl na nich nic výrazně měnit. Podstatě ekonomických procesů příliš nerozuměl. Ani v politické oblasti nezamýšlel uskutečnit nějaký zřetelný posun. Zřejmě měl v úmyslu vládnout efektivněji, kvalifikovaněji, moudřeji, ale o obnovení pluralitního demokratického systému nepřemýšlel. Demokratickou frazeologii účelově používal ve svých článcích, ale opravdovým stoupencem plurality se nikdy nestal. Jediná záležitost, o jejímž řešení měl přesnou představu, byla úprava vztahu Čechů a Slováků do podoby federalizovaného státu.⁹⁷

Personální změnu v čele KSČ v lednu 1968 Husák přivítal a jako jeden z prvních se začal výrazně exponovat pro radikální změnu politického kurzu. Velkou pozornost vzbudil jeho článek otištěný již 12. ledna 1968 v *Kultúrnem životě*, ježž můžeme do jisté míry chápat jako symbolický prolog k Pražskému jaru. Byl to totiž vůbec první publicistický příspěvek, který reagoval na lednové zasedání ÚV KSČ, snažil se vysvětlit podstatu událostí a vyslovil se pro demokratizaci.⁹⁸ Husák vnímající změnu situace se rychle přiklonil k reformnímu

⁹⁷ Těchto otázek se dotýkají KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 136; VESELÝ, L.: *c. d.*, s. 244; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 164; LONDÁK, M. – SIKORA, S. – LONDÁKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 64 a 71.

⁹⁸ Husák v článku mj. napsal: „Najväčnejšou našou slabinou v priebehu rokov bolo konkrétne uplatňovanie princípu demokracie v širokej škále spoločenskej praxe, ktoré viedlo k deformovanej praxi spoločenských inštitúcií, k ich byrokratizácii, k narušeniu vzťahov medzi vedúcimi a vedenými, medzi vrchnosťou a občanom, s komplikáciami v oblasti politiky, ekonomiky, kultúry i nacionálnych vzťahov. Boli ľudia, ktorí by nedbali vládnúť metódami detskej škôlky: to vodenie za rúčku, držte sa, detičky povrazu, lebo zabľúдите, na to sa nepýtaj, to ešte nerozumieš, počkaj, až budeš veľký, a ak nebudeš počúvať, potrescem ťa. Hovorí sa, že sme vyspeli štát. Logicky z toho vyplýva, dúfam, že sme aj vyspelí, dozreli a kultúrne ľudia a občania, vyspelé a kultúrne národy. Z toho treba vyvodíť závery pre celú spoločenskú prax. Dnešný európsky človek chce vedieť o čo v jeho štáte ide, chce tomu rozumieť, chce do toho hovoriť, chce spolu-rozhodovať o svojom osude a životných podmienkach, chce si svoje vedenie voľiť a potom podľa činov ho chváliť alebo aj kritizovať či odvolať, slovom chce ústavné zásady, že „ľud je zdrojom všetkej moci“ premeniť na každodennú konkrétnu prax. Občan chce vidieť v národnej a štátnej reprezentácii svoju občiansku a národnú sebarealizáciu, chce mať garancie, že svoje právo výberu, kontroly i zodpovednosti môže slobodne uplatňovať.“ Viz Staršie výrocie a nové nádeje, *Kultúrny život*, č. 2, 12. 1. 1968, s. 1 a 8. Úryvky z článku uverejnili v českém překladu HEJZLAR,

křídla a již v prosinci 1967 napsal Dubčekovi dopis, v němž mu nabízel své služby. Totéž sliboval 10. února 1968 při přijetí u nového šéfa KSS Biľaka, které si vyžádal. Vyjádřil se, že „chce vedeniu strany dať svoje sily“, a projevil dokonce i ochotu odejít pracovat do Prahy.⁹⁹ Přes určitou podporu, jíž se Husákovi dostalo z řad členů ÚV KSS i bratislavských reformních komunistů, se mu až do srpna 1968 nepodařilo získat žádnou funkci ve stranických orgánech. Nebyl zvolen ani do ÚV KSS a ÚV KSČ. Nový stranický šéf Dubček ani Biľak o jeho pomoc příliš nestáli. Oba si dobře pamatovali, jaké „starosti“ jim ambiciózní Husák v letech 1963–1967 na Slovensku způsobil, a báli se jeho rostoucí popularity, zvláště v kruzích bratislavské inteligence.¹⁰⁰ Dubček dlouho váhal s rozhodnutím přidělit mu nějaký úřad. Nakonec ustoupil silnému naléhání Husákových slovenských přátel i hlasům vycházejícím z řad české proreformní inteligence a souhlasil s jeho jmenováním místopředsedou vlády v nově ustaveném Černíkově kabinetu. Zde byl Husák odpovědný za přípravu zákona o federalizaci republiky. Členství ve vládě však slovenský politik rozhodně nepovažoval za svou konečnou metu.

Po vstupu do vlády v dubnu 1968 začal Husák intenzivně veřejně vystupovat na různých občanských mítincích a stranických schůzích. Díky své autoritě si mohl dovolit výrazně zasahovat do vnitrostranického života, přestože formálně žádnou funkci v KSČ nezastával. Ve svých projevech střídavě kombinoval nacionalistické požadavky s potřebou demokratických reforem. Dobře totiž pochopil, že Slováky v reformním hnutí roku 1968 nejvíce motivuje právě donedávna zatlačovaný nacionalismus. Halasně se vyslovoval pro urychlenou realizaci federalizace a přijetí příslušného zákona do 28. října 1968. Rezolutně odmítal postoje některých českých intelektuálů i slovenských demokratů kolem *Kultúrneho života*, kteří propagovali tezi „nejdříve demokratizace, potom federalizace“, protože věděli, že uskutečnění federace bez souběžné demokratické proměny politického systému by nemělo smysl. Husákova výrazná angažovanost za federaci pomáhala vytvářet ve slovenské veřejnosti dojem, že právě on je nejlepším garantem jejich zájmů. Husák z této skutečnosti mohl snadno odvozovat svůj nárok na vedoucí postavení

Zdenek: *Pražské jaro a jeho odkaz*. Kolín nad Rýnem 1988, s. 39; KADLEC, V.: *Podivné...*, s. 280. Znění v obou pracích není zcela identické, ale jeho smysl je totožný.

⁹⁹ Viz ÚSD-SKV, f. D II/151; ŠTEFANSKÝ, M.: *Slovenská spoločnosť...*, s. 223; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 48.

¹⁰⁰ ŠTEFANSKÝ, M.: *Slovenská spoločnosť...*, s. 223. A. Dubček se po návratu z lednového zasedání ÚV KSČ na bratislavském letišti před větším množstvím lidí vyjádřil v tom smyslu, že „[teraz] pšenica nepokvitne ani Novotnovcom ani Husákovcom“. PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 94.

na Slovensku. Jeho obliba stále stoupala. Na jaře 1968 se po Dubčekovi stal nejpopulárnějším slovenským politikem.¹⁰¹ Důvěru k němu násobila i skutečnost, že se často vyjadřoval ve prospěch širších reformních změn a ostře kritizoval předlednovou éru, nezákonnosti padesátých let a zvláště osobu Novotného.¹⁰²

Husák šikovně využil své glorioly mučedníka a člověka nespjatého se zločiny padesátých let ani s Novotného režimem k rychlému návratu do politického života, aniž by se musel nějak výrazněji ztotožňovat s lidmi okolo Dubčeka. S reformními komunisty spolupracoval ryze účelově. Kooperaci s nimi využil jako výtahu, který jej měl vyvést k nejvyšším patřům mocenské pyramidy. Vzdemuté vlně aktivity občanské společnosti na jaře 1968 se dokázal obratně přizpůsobit. Vystupoval coby rozhodný Dubčkův zastánce, přestože k němu ve skutečnosti měl značné výhrady a zřejmě jím i hluboce pohrdal jako naivním a nepřilíš schopným člověkem.¹⁰³ Začal na veřejnosti vyslovovat také názory u něj dříve nemyslitelné. Svými oficiálně deklarovanými postoji se vzdaloval svému vnitřnímu přesvědčení. Postupoval zcela pragmaticky. Hektické období Pražského jara chápal jako provizorium a z toho si snadno dokázal odvodit, že o definitivním poměru sil a tedy i ovládnutí mocenských pozic se teprve rozhodne.¹⁰⁴ Během jara a léta 1968 pozvolna dospěl k závěru, že dění v zemi se příliš radikalizovalo a že zneklidněná Moskva začíná ztrácet

¹⁰¹ ŠTEFANSKÝ, M.: *Slovenská spoločnosť...*, s. 223; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 48.

¹⁰² Husák na Novotného tvrdě zaútočil na zasedání ÚV KSČ v květnu 1968, které se zabývalo mj. i odpovědností bývalého šéfa strany za politické procesy a nedůsledně provedené rehabilitace. Svým vystoupením jej totálně znemožnil. Novotný, jenž mu nedokázal odpovědět stejně pádně, na to později vzpomínal: „Husák ví příliš dobře, že jsem to nebyl já, kdo si ho tenkrát vzal na svědomí. On mne viděl brýlemi osobní nenávisti, která ho zavedla až k nesmyslným tvrzením. Ten jeho projev nebyl vůbec motivován procesy padesátých let, o kterých hovořil, ale byl to projev potřeby dosáhnout federalizace! To byl klíčový bod po celých dvacet let... klíčový bod naší politiky. Proto Husák docela logicky zaměřil svůj útok na mne jako na důsledného zastánce Gottwaldovy a také Zápotockého koncepce v otázkách Slovenska... On mě... neobvinil z procesů kvůli procesům, ale vyrukoval na mne jako rozhodného odpůrce federalizace tím, co v té době muselo mít úspěch.“ Viz ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný – pozdní obhajoba*. Praha 1992, s. 20 a 62.

¹⁰³ Na Husákův opovrhlivý vztah k Dubčekovi upozorňuje PERNES, J.: *Takoví...*, s. 275; VESE-LÝ, L.: *c. d.*, s. 309–310.

¹⁰⁴ Zdeněk Mlynář Husákovo chování v období Pražského jara výstižně komentuje: „Byla to pro něho velmi těžká situace. Vnitřně nebyl vůbec přesvědčen o tom, že radikální reformní snahy... jsou správné, a také je nepovažoval za politicky reálné. Radikální reformní komunisty – zejména z kruhů inteligence v Praze – nazýval v soukromých hovorech „hrobaři obrodného procesu“. Dubčeka a ostatní ze stranického vedení považoval za naivisty a diletanty v politice, které on sám svými schopnostmi a politickým realismem převyšuje.“ Viz MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 244.

trpělivost. Vždy byl politickým realistou, a tak mu nečinilo problém si uvědomit, že hlubší změny v progresivním duchu jsou neuskutečnitelné, jelikož Kreml k nim za daných podmínek nikdy nedá souhlas. Začal chápat, že pokud dojde k otevřenému konfliktu se Sověty, může vývoj vyústit v katastrofu. Kromě toho, že dokázal analyzovat geopolitickou situaci a z ní vyplývající rozložení sil, byl Husák přesvědčeným komunistou, v jehož myšlení Moskvě vždy náležela role rozhodujícího arbitra a vládce mezinárodního komunistického hnutí, jehož vůli je nutno respektovat. V důsledku toho se pravděpodobně, ač verbálně tvrdil opak, vnitřně definitivně obrátil proti reformnímu kurzu.¹⁰⁵ S ohledem na zmíněné skutečnosti má zřejmě pravdu Zdeněk Mlynář, když tvrdí, že Husák byl už před srpnem 1968 nakloněn ke kompromisu s Moskvou a ochoten mnohé z reforem odbourat. Dodává k tomu: „S takovými názory však sotva mohl najít sílu, která by ho vynesla na nejvyšší stupínky moci: prosovětská a stalinistická klika uvnitř KSČ o jeho spojení nestála. Byl proto nucen spojovat se nakonec spíše s radikálními proudy, které žádaly další personální změny. Před těmi ale své skutečné přesvědčení musel zašifrovat nebo někdy vůbec zatajovat.“¹⁰⁶

Je možné, že na počátku léta roku 1968 se Husák rozhodl vsadit vše na jednu kartu. Využil své prestiže i rostoucího vlivu ve funkcionářských kruzích a relativně radikální proreformní rétorikou se pustil do boje o získání vedoucího postavení na Slovensku. Cílem jeho útoků se stalo vedení KSS a zvláště jeho první tajemník Bilak, jehož konzervativní postoje byly všeobecně známé. Husák Bilaka považoval za svého velkého konkurenta a začal jej i jeho spojence napadat za to, že brzdí reformní proces. V mnoha vystoupeních dával zřetelně najevo, že by měli opustit své funkce.¹⁰⁷ Dobře si uvědomoval, že při

¹⁰⁵ Zajímavé je v této souvislosti tvrzení Jaroslava Šabaty, jenž je přesvědčen o tom, že již na konci jara 1968 se proti obrodnému procesu postavili G. Husák společně s L. Svobodou. Říká: „Zcela jistě se domluvili – odhaduji – v květnu, červnu 1968, že je nutno narovnat vztahy k Sovětům jakýmkoliv způsobem. Já vím o rozhovoru mezi nimi, který proběhl na Javorině, na – tenkrát se o tom mezi zasvěcenějšími hodně mluvilo – česko-slovenských dnech. Oba se shodli, že vývoj v Československu zašel příliš daleko, že tedy to vlastně kontrarevoluce sui generis je a že Rusové mají pravdu. Navíc také byli přesvědčeni, že jít proti Rusům je nesmysl v tom... rozděleném světě na Západ a Východ... Po srpnu 1968 se snažili obnovit důvěru Sovětům naprosto upřímně...“ Viz PERNES, J.: *Takoví...*, s. 274.

¹⁰⁶ MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 245.

¹⁰⁷ Významný projev, v němž důrazně napadl slovenské konzervativce, pronesl Husák na městské konferenci KSS v Bratislavě 4.–5. července 1968. Uvedl tehdy: „Vyrábět legendu totální progresivnosti celého vedení na Slovensku nemožno. Každý ví, že sa obrodný proces na Slovensku „hasil aj slovenskými rukami“. Myslím, že by bolo veľmi nebezpečné, keby sa vyvinula situácia tak, že by v českej časti tohto štátu prevládali noví ľudia, nezatažení minulými rokmi,

přípravě sjezdu KSS, jehož termín byl přesunut z října na konec srpna, se na krajských konferencích strany ukázalo, že dosavadní vůdce Biľak nemá naději ani na zvolení do ústředního výboru, natož do nejvyšší stranické funkce. Naproti tomu on sám, protože vystupoval progresivně a verbálně se hlásil k Dubčekovi, získal na svou stranu většinu sjezdových delegátů.¹⁰⁸ Presentace sebe sama jako Dubčekova spolupracovníka a Biľakova odpůrce ho postupně přiváděla k cíli. V průběhu srpna 1968 bylo zřejmé, že jeho zvolení za šéfa KSS je téměř jisté. Husáka ovšem tato skutečnost neukolébala. Naopak až do poslední chvíle se snažil vydupat pro sebe maximální podporu. Ještě 20. srpna 1968 přednesl v Žiaru nad Hronom ohnivou obhajobu obrodného procesu, která se už dala interpretovat jako úvodní projev v nové funkci.¹⁰⁹ Do jisté míry asi hrál vabank. Nemohl neregistrovat napětí visící ve vzduchu. Těžko říci, zda věděl, že rozuzlení události je už za dveřmi. Doufal snad, že když se bude postupovat razantně, Brežněv se nakonec k intervenci neodváží? Myslel slova ve svých vystoupeních opravdu vážně, nebo se choval jako prohnáný oportunista? Do zahájení mimořádného sjezdu KSS tehdy zbývalo už jenom šest dní.

s jasne progresívnym programom, a na Slovensku by sme zostali v nejakom polotovare, síce s demokratickou frazeológiou, ale i s menej demokratickými zámermi, alebo i praxou... Bola by tragédia, keby Slovensko malo byť konzervatívnou baštou a oporou konzervatívnych síl v celoštátnom meradle, a teda keby sa v tejto otázke neustále zrážalo s českým prostrediem.“ Viz JIČÍNSKÝ, Z.: c. d., s. 19. K osobě Biľaka Husák ještě dodal, že „so starou pereputou, ktorá sa naňho vešia, nemožno prejsť do nových pomerov“. ŠTEFANSKÝ, M.: *Slovenská spoločnosť*..., s. 223. Husákovu vystoupení otiskla v parafrázované podobě bratislavská Pravda. Viz Centrálné otázky – demokratizácia a federalizácia, *Pravda* (Bratislava), 6. 7. 1968, s. 1.

¹⁰⁸ KADLEC, V.: *Podivné...*, s. 281.

¹⁰⁹ Husák ve Žiaru prohlašoval: „Faktom zostáva, že obrodný proces na Slovensku zostal na polceste. Kým vo vedení všetkých orgánov v Čechách došlo k výrazným zmenám, na Slovensku sa takmer nič nezmenilo, prípadne došlo len k nepatrným zmenám... Sú jednotlivci, ktorí by chceli privrieť dvere, ktorými prúdi čerstvý a zdravý vzduch do nášho politického života.“ Současné položil otázku: „...či možno veriť väčšine ľudí, ktorí už pätnásť rokov pracovali v tých istých funkciách starými metodami, že sa odrazu zmenia a budú schopní pracovať po novom? Demokratizačný proces musí aj na Slovensku zasiahnuť široké masy verejnosti. Musí sa dotknúť každého občana.“ Viz Robiť politiku s ľuďmi a pre ľudí, *Pravda* (Bratislava), 21. 8. 1968, s. 1; MARUŠIAK, J.: c. d., s. 112–113. Husák ještě dodal: „I před sjezdem KSS lze pozorovat velmi cíle úsilí různých lidí na vysezených místech, jak si místa udržet, jak si udržet moc v té či oné míře. Jsem pevně přesvědčen, že nový proud představovaný soudruhem Dubčekem, je tak silný v českém i slovenském národě, že už není síly, aby mu někdo dveře přivíral, aby nás někdo dostal zpět, aby nám uzavřel další vývoj a další perspektivy.“ HEJZLAR, Z.: *Pražské jaro*..., s. 41. Téměř neuvěřitelně znějí tato Husákova slova, zvlášť když si uvědomíme, že byla pronesena den před vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

V Husákových proslovech však občas zaznívaly i kritické tóny vůči extrémům a všem, kteří by se chtěli „přizivit“ na obrodném procesu.¹¹⁰ Bylo zřejmé, že stalinové prvky ve svém myšlení nedokázal zcela skrýt. I Husákův dvorní historik Viliam Plevza dodává, že adept na nejvyšší slovenskou stranickou funkci sice byl stoupencem demokratického socialismu, ale nedovedl si představit, že by takový systém nebyl založen „na monopolnom postavení komunistickej strany v politickom systéme i v ostatných oblastiach života“.¹¹¹

Tragické události srpna 1968 byly rozhodujícím přelomem v Husákově kariéře a odstartovaly jeho hvězdný vzestup. Bezprostředně po zahájení invaze vojsk Varšavské smlouvy se Husák zařadil mezi ty, kteří intervenci tvrdě odsoudili. Dobře to ilustruje výrok, který v noci 21. srpna 1968 pronesl v rozhovoru s L. Novomeským: „Vidíš, Laco, boha jeho, čo nám ten debil Brežněv zasa narobil.“¹¹² Přesto už tehdy můžeme v jeho jednání vysledovat náznak obratu. Vehementně totiž začal bránit odjezdu slovenských delegátů na mimořádný sjezd KSČ ve Vysočanech, protože si velmi dobře spočítal, že tato akce rozhodně nebude tím, co by soudruzi v Moskvě rádi viděli.¹¹³

Skutečný zlom v Husákově chování můžeme spatřovat v jeho účasti na moskevských jednáních, na která se dostal v delegaci prezidenta Svobody. V Kremlu se rychle zorientoval v situaci a o jejím dalším vývoji si nedělal žádné iluze. Tisnivé atmosféře rozhovorů rychle přizpůsobil svůj postup. Bylo mu jasné, že Sověti se nespokojí s ničím menším než s úplnou likvidací

¹¹⁰ ČOMAJ, J. – VEREŠ, J.: c. d., s. 53–54. Na tento aspekt v Husákově chování upozorňuje i Der Spiegel. Viz Ein schöner Traum, *Der Spiegel*, č. 17, 21. 4. 1969, s. 111–115.

¹¹¹ PLEVZA, V.: c. d., s. 92.

¹¹² KURAL, V. a kol.: c. d., s. 164. Známá jsou i Husákova slova z nočního zasedání PÚV KSS 21. srpna, které (zmanipulováno Biľakovým spojencem Miloslavem Hruškovičem) nejprve schválilo stanovisko souhlasící s intervencí. Poté co přišlo z Prahy dálnopisem prohlášení PÚV KSČ odsuzující okupaci, bylo rozhodnuto pozvat na zasedání i Husáka. Ten se hned po příchodu okamžitě do ostatních pustil: „Čo ste to porobili súdruhovi Dubčekovi, tak ho zradit' a vraziť mu nôž do chrbta. To sa musí okamžite zmeniť, odvolať a prijať nový dokument na podporu stanoviska prijatého pražským predsedsníctvom...“ Předsednictvo ÚV KSS tak neprodleně učinilo a od intervence se distancovalo. Viz HÜBL, Milan: *Cesty k moci*. Praha 1990, s. 19.

¹¹³ Jan Pauer uvádí, že Husák nejprve vyslovil se shromážděním delegátů, jež se později prohlásilo za sjezd, souhlas a přislíbil na něm svou účast. Souběžně tvrdí, že se slovenský politik vyhýbal svému bratislavskému bytu, neboť měl strach, že bude zatčen sovětskými vojáky. PAUER, J.: *Praha 1968*..., s. 221–222. Jeho tvrzení se shoduje se svědectvím tehdejšího člena MěV KSČ v Praze a jednoho z organizátorů vysočanského sjezdu Jaromíra Litery. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s Jaromírem Literou, 28. 5. 1990, s. 7–8. Je možné, že právě přeměna shromáždění v regulérní sjezdové jednání způsobila Husákova slova, zvlášť když si uvědomíme, že byla pronesena den před vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

československého experimentu. Zřejmě už zde zavěšil svou životní šanci. Všiml si, že Dubček je v očích Brežněvova politbyra odepsán, ačkoliv bylo dohodnuto, že i nadále zůstane ve funkci. Odjakživa se choval jako vychytralý pragmatik, a tak snadno dokázal odhadnout, že Dubček svůj úřad nemůže dlouho udržet, a pokud on sám chce zaujmout jeho místo, bude muset svou proreformní rétoriku opatrně opustit.

Po celou dobu moskevských rozhovorů se Husák snažil prezentovat jako muž středu a kompromisu. Dával najevo, že se považuje za spojence a přítele Dubčeka, Svobody a Černíka, podporoval stanoviska proreformních činitelů, odmítal uznat tezi o existenci kontrarevoluce v Československu, požadoval, aby sovětská strana dala garance odchodu vojsk z území státu a potvrdila správnost linie zakotvené v Akčním programu KSČ. Připouštěl pouze, že se v polednovém vývoji vyskytly chyby, ale přitom dodával, že Dubčekovo vedení mělo dost sil zvládnout problémy samo.

Na druhé straně vyšel zcela vstříc Moskvě v otázce vysočanského sjezdu a jednoznačně odmítal uznat jeho právoplatnost. Argumentoval nedostatečnou účastí slovenských delegátů a sjezd označil za separátní českou záležitost. Tvrdil, že slovenští zástupci se sjezdu nezúčastnili mj. proto, že ÚV KSS nedal pokyn k jejich odjezdu do Prahy a že volby na sjezdu byly nedemokratické, neboť slovenští členové nového ústředního výboru byli voleni pouze českými delegáty. Dokonce hrozil, že uznání sjezdu by mohlo na Slovensku vyvolat separatistické hnutí a ohrozit jednotu republiky. Myslel přitom také na své budoucí politické postavení: aby se prodral na výsluní, musí se tak stát způsobem zcela legitimním a nikým nenapadnutelným. Aby proti sobě nepopudil kremelské vládce, nechtěl se spojovat s vysočanským sjezdem, i když jím byl zvolen do nového ústředního výboru i jeho předsednictva. Jako daleko lepší cesta vzhůru se mu jevila volba do funkce prvního tajemníka ÚV KSS, v níž by mohl výrazně zasahovat i do celostátního dění a na vysočanském sjezdu by se stal zcela nezávislým. Snažil se proto zabránit zahájení sjezdu KSS před návratem československé delegace z Moskvy. Když se mu to nepodařilo, nakonec souhlasil s kompromisním řešením vysočanské otázky v podobě kooptace některých sjezdových delegátů do starého ústředního výboru a předsednictva. Ta se totiž týkala i jeho.¹¹⁴

¹¹⁴ Více k Husákově chování a postupu během moskevských rokování najdeme v ÚSD-SKV, Rozhovor s Bohumilem Šimonem, 26. 2. 1990, s. 11; MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 237–240; KURAL, V. a kol.: c. d., s. 180–183; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 243–245 a 265–266; KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 140; RENNER, H. – SAMSON, I.: c. d., s. 103–104; HOCHMAN, J. (ed.): c. d., s. 208–209; PLEVZA, V.: c. d., s. 107; BILAK, V.: c. d., s. 129; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Mezi-*

Po celou dobu moskevských rozhovorů Husák zdůrazňoval nezbytnost dohody se Sověty a velmi se angažoval, aby protokol podepsali všichni členové delegace. Svým rázným vystupováním zapůsobil na sovětské představitele, kteří jej před tím osobně vůbec neznali a jako již jednou potrestaného člena strany, tzv. buržoazního nacionalistu, ho předem považovali za nedůvěryhodného. Nyní se jejich hodnocení rychle měnilo. Mužové politbyra začali slovenského politika brzy vnímat jako jednu z možných alternativ za nespolehlivého Dubčeka.¹¹⁵

Husák se po návratu z Moskvy okamžitě vydal na sjezd KSS a podařilo se mu jej obratně zmanipulovat a ovládnout. Dosáhl toho, že Slováci se distancovali od vysočanského sjezdu a akceptovali závazky moskevského protokolu. Byl zvolen prvním tajemníkem ÚV KSS, do vedení slovenské části strany dosadil své spojence a zcela eliminoval Biľakův konzervativní proud. Získal tak ve východní části státu rozhodující vliv.¹¹⁶ Husák, který vždy dobře uměl reflektovat nálady lidí, pronesl na sjezdu projev, v němž se ještě zaklínal podporou obrodného procesu a Dubčeka osobně: „Ja stojím plne za Dubčekomou koncepciou, bol som pri jej tvorbe, ja ho budem plne podporovať, alebo s ním budem stáť, alebo odídem.“¹¹⁷ Bylo to jedno z jeho posledních vystoupení, kdy se s reformním programem ještě zcela ztotožňoval. Sliboval, že v reformách se bude pokračovat a sovětská vojska zemi brzy opustí. V tomto bodě jeho projev vyzněl až nepřiměřeně optimisticky v porovnání s dobovými výroky ostatních politiků.¹¹⁸

národní souvislosti československé krize 1967–1970. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4., sv. 2. (červenec–srpen 1968). Praha–Brno 1996, dok. č. 157, s. 251–253.

¹¹⁵ Obrat sovětského hodnocení lze doložit celkem snadno. Ještě na poslední poradě před intervencí 18. srpna 1968 Brežněv zneklidněně prohlašoval: „...pokud jde o slovenský sjezd, je patrné, že se Husák usilovně dere k moci. Jsou všechny důvody věřit našim přátelům, že... udělá a již dělá všechno pro to, aby ještě do sjezdu zkompromitoval Biľaka.“ Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 2., dok. č. 135, s. 196; LALUHA, I.: c. d., s. 56. Naproti tomu Zdeněk Mlynář zaznamenává Kosyginův názor na Husáka při loučení s československou delegací 27. srpna 1968: „A soudruh Husák je takový schopný soudruh, výborný komunista. My jsme ho osobně neznali, ale velmi dobře na nás tady zapůsobil.“ Viz MLYNÁŘ, Z.: c. d., s. 240.

¹¹⁶ K průběhu sjezdu KSS a Husákovu postupu na něm více RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci...*, s. 253–257; PAUER, J.: *Praha 1968...*, s. 294–303; PITHART, P.: c. d., s. 87–88; BARTA, M.: *Pokus...*, s. 7.

¹¹⁷ Projev Gustáva Husáka, *Reportér*, č. 36, 18. 9. 1968, příloha, s. 11; PLEVZA, V.: c. d., s. 121.

¹¹⁸ Husák v projevu mj. tvrdil: „Tých osem mesiacov vo vývoji našej strany a našich národov je veľké a svetlé obdobie... To, čo sa u nás dialo od Januára, bolo v širšom zmysle slova revol-

Po srpnu 1968 se Husák zařadil mezi nejmocnější československé činitele. Zisk nejvýznamnějšího slovenského úřadu mu umožnil sledovat v zemi pod Tatrami vlastní normalizační linii, jejímž základem se stalo důsledné plnění požadavků moskevských dohod, protože byl přesvědčen, že neexistuje jiné reálné východisko. Začal v Bratislavě vládnout tvrdou rukou a brzy se mu podařilo eliminovat radikální reformátory, „umravnit“ sdělovací prostředky do přijatelných mezí a poměry na Slovensku vcelku stabilizovat. Jeho úspěšný postup byl usnadněn několika skutečnostmi. Již na podzim 1968 Husák sjednotil převážnou většinu KSS na své názorové platformě a ze slovenských členů ÚV KSČ učinil jednotný a koordinovaný blok, který byl schopen výrazně zasahovat i do celostátních otázek. Nemusel se tedy zatím spojovat s Biľakovou konzervativní skupinou. Realizací federace a akcentací slovenských národních požadavků (např. v boji o Smrkovského) dokázal do jisté míry uspokojit slovenské reformní hnutí a tím jej paralyzovat a vyřadit jako významný politický faktor. Své soupeřníky (hlavně Colotku a Sádovského), kteří jej podporovali a poslouchali, prosadil do vysokých státních funkcí i nejužšího vedení KSČ. Významně tak posílil své postavení. Díky všem zmíněným skutečnostem mohl uklidněné Slovensko prezentovat Brežněvovi i domácím dogmatikům jako své dílo. Každý zkušený pozorovatel zaregistroval, že v Bratislavě si Husák vybudoval spolehlivou mocenskou základnu, pomocí níž bylo možné významně ovlivňovat situaci v českých zemích a dále nutit progresivní politiky k ústupkům. Slovensko se proměnilo v garanta budoucího ostřejšího normalizačního postupu.

Moskva však zůstávala s vývojem v Československu nadále nespokojena. Na jednáních v Kremle začátkem října 1968 Husák zřejmě definitivně pochopil, že ústupová politika, která měla zachránit alespoň něco z reformu, je nereálná. Ve svých vystoupeních se sice verbálně ještě hlásil k polednovému kurzu, ale stále častěji tak činil s rostoucími výhradami a poukazoval na četné

tou proti všetkým tým deformáciám, prechmatom, proti všetkému, čo v ľuďoch, v ich svedomí a rozume narážalo na nepochopenie alebo aj odpor. Išlo o očistenie myšlienky socializmu, komunizmu, marxizmu... Všetko to pozitívne... chceme uchovať, chceme to prehľbovať a chceme to znovu do našej spoločnosti presadzovať... Jsou dnes obavy, abychom se neodtrhli od lidí, od národa, abychom se neodtrhli od jeho myšlení a citění... Chceme a musíme dokázat udržet tuto důvěru širokých vrstev lidu... Od národa a od lidu se odtrhnout nemůžeme... Jasná dohoda hovorí, že... vojská majú odísť postupne, ako sa bude situácia konsolidovať... Nejde o ročné záležitosti, ide o relatívne krátke obdobie v súvislosti s normalizáciou u nás... Perspektíva niekoľkých mesiacov je predsa veľmi reálna perspektíva.“ Viz Projev Gustáva Husáka, *Reportér*, č. 36, 18. 9. 1968, příloha, s. 10–11. Česká (v *Reportéru* neotištěná) pasáž viz KADLEC, V.: *Dubček...*, s. 103–106.

chyby obrodného procesu. Kritizoval stranu, že otevřela prostor pro činnost „antisocialistických sil“, napadal aktivity různých „nátlačkových skupin“, jimiž myslel studenty, odboráře, novináře a další představitele občanské společnosti. Věrnost Dubčekovi, již se v srpnu 1968 tolik zaklínal, se z jeho projevu vytrácela, začal odmítat úsilí radikálních reformátorů, ke kterým se ještě nedávno hlásil, a jeho hodnocení domácích událostí se zvolna přibližovalo sovětskému pohledu. Postupně se měnil z Dubčkova příznivce v jeho kritika a jeho posrpnový postup označoval za nedostatečný.¹¹⁹

Husákovy šance na případný vzestup sílily s každým dalším neúspěchem Dubčkovy politiky. Žárlivě sledoval aktivitu ostatních (konzervativců i realistů) a zvláště ambice O. Černíka, jenž se stále více odvracel od Dubčka a ukazoval, že jeho pojetí normalizace by mohlo splňovat sovětské podmínky a nelíšilo by se příliš ani od Husákových vlastních představ o podobě socialistické společnosti a jejím politickém a ekonomickém systému.¹²⁰ Na sklonku zimy 1969 první tajemník ÚV KSS zaregistroval sovětskou nabídku nejvyšší stranické funkce Černíkovi a došlo mu, že u kremelského politbyra ještě není definitivním hlavním kandidátem. Když zjistil, že premiér nabídku odmítl, začal jednat. Pochopil, že nyní se favoritem stal on sám. Zároveň mu ale bylo jasné, že klíčem k úspěchu může být jen dohoda s domácími konzervativci a především s jejich vůdcem Biľakem, proti kterému donedávna bojoval. Věděl, že bez nich ničeho nedosáhne. Proto, když mu pravděpodobně Biľak někdy začátkem dubna nabídl zprostředkování schůzky s Brežněvem, nezával a přistoupil na jeho podmínky.¹²¹

Moskva od srpna 1968 Husákovy aktivity bedlivě sledovala a nakonec se rozhodla vsadit na něj. Přesvědčila se totiž, že Husák v jádru vždy zůstal ortodoxním komunistou, který uznával její vůdčí postavení v mezinárodním komunistickém hnutí. Vyhovovalo jí, že byl obětí stalinského teroru a nemohl být ztotožňován s ultrakonzervativními sektáři. Jeho progresivní minulost z jara 1968 mohla u řady reformních komunistů budit iluze, že se bude snažit zachránit aspoň minimum z obrodného procesu, a tím neutralizovat jejich odpor. Navíc ho mohli, právě kvůli jeho proreformní angažovanosti,

¹¹⁹ K Husákově posrpnové normalizační strategii viz KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 141; PERNES, J.: *Takoví...*, s. 285; ŠTEFANSKÝ, M.: *Slovenská spoločnosť...*, s. 231; ŠÍMEČKA, M.: *c. d.*, s. 29–30; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 164–165.

¹²⁰ Na nelibost, s jakou Husák sledoval činnost O. Černíka a jeho kontakty se sovětskými představiteli, upozornil po letech L. Štrougal. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 13.

¹²¹ FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 81.

kdykoliv odvrhnout.¹²² Pro Moskvu byl výhodný také tím, že v předsednictvu ÚV KSČ za sebou kromě několika Slováků neměl žádný výrazný klan a nemohl se opřít ani o většinu v pražském stranickém aparátu, kde mu řada osobností nedůvěřovala nebo ho prostě jen trpěla. Bylo evidentní, že pokud se bude chtít udržet, bude se muset vrhnout do kremelské náruče.¹²³ Tento fakt podtrhovala také skutečnost, že mnozí skalní konzervativci se na Husáka dívali skrz prsty a viděli v něm pouhého bezskrupulózního kariéristu. Ani v řadách příslušníků StB se netěšil velké popularitě. V jejich očích byl pořád již jednou potrestaným buržoazním nacionalistou, jemuž nemohli zapomenout, že je v roce 1968 existenčně ohrozil. Když se Husák ujal funkce prvního tajemníka ÚV KSČ, považovali jej za přechodnou figuru, která brzy uvolní místo člověku podle jejich gusta.¹²⁴ V Brežněvových úvahách pro Husáka mluvilo i to, že dobře vycházel s prezidentem Svobodou a jeho vztah k Čechům natrvalo poznamenala padesátá léta, kdy byl ve vězení. Sověti si všimli i Husákových schopností, řečnického talentu i zbytků autority a charismatu, které si získal v minulých letech. Hodlali rovněž využít pretendentových povahových vlastností. Neušlo jim jeho autoritářství, pragmatismus, oportunismus i mocichtivost. Viděli, že na své cestě za nejvyšší funkcí ztratil důvěru většiny vrstev československé společnosti i řady svých přátel a že jeho popularita znatelně poklesla. Zaregistrovali, že touha po moci je Husákovou velkou slabinou a že bude ochoten k mnoha věcem, aby si moc udržel. Nepochybovali, že Husákova závislost na jejich blahověli nabude velkých rozměrů.

Na Sověty zapůsobily poměrně slušné výsledky Husákovy normalizační strategie na Slovensku i jeho vstřícné postoje při vzájemných jednáních, kterými mařil Dubčekovu linii a diskreditoval jeho osobu. Určitě ocenili i razantnost, s níž Husák splnil jejich přání, když se na přelomu roku 1968/69 rozhodujícím způsobem podílel na odstranění Smrkovského z čela parlamentu. Přesto nemínili riskovat. Když Brežněv přiletěl do Mukačeva, žádal po Husákovi za svou případnou podporu jasné záruky: konec reforem a zahájení důsledné normalizace byly minimem. Jinak by výměna prvního tajemníka neměla smysl. Druhý krach řešení československé otázky již Brežněv nemohl připustit, protože opětovný neúspěch by mohl ohrozit jeho upevňující se postavení v sovětském politbyru, dokonce vést k jeho pádu.¹²⁵

¹²² HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 164–165.

¹²³ Tohoto aspektu si všímá WANNER, J.: *c. d.*, s. 93.

¹²⁴ Tento moment zdůrazňují LEDERER, J.: *Touhy a iluze II*, s. 113–114; PARIS, M.: *c. d.*, s. 21.

¹²⁵ FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 83; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 61–62.

K čemu se musel uchazeč o Dubčekův trůn zavázat známo není – písemný záznam ze schůzky není dosud k dispozici a Husák sám k ní poskytl pouze omezené informace, které nemůžeme v otázce údajného Brežněvova slibu odchodu vojsk po vyřešení krize považovat za věrohodné. O tom, že se jednalo o Dubčekově odchodu, ale pochybovat nelze. Husák k tomu po letech řekl: „Pravdaže, išlo o výmenu Dubčeka. Brežněv ho neznášal a neveril mu, lebo ho chcel naozaj neraz dobehnúť, najmä po auguste 1968.“¹²⁶ Brežněv toho zřejmě nechtěl málo. Ledacos lze snad odvodit z pozdějších událostí. Husák určitě slíbil, že obnoví vedoucí úlohu komunistické strany a socialistický systém v tradičním pojetí. Musel však už tehdy přistoupit i na tvrdé vnitrostranické čistky a postih všech reformních komunistů? Zavázal se, že uzná teorii o existenci kontrarevoluce a oprávněnost srpnové intervence? Byl nucen odpřisáhnout, že odvolá všechny reformy a zřekne se Akčního programu? Akceptoval očistění zvatelů a jejich návrat do vedoucích funkcí? Musel se zaručit, že sovětský sluha Bilák zůstane ve vedení KSČ? Činil by Husák tyto kroky, kdyby je Moskva nepožadovala výměnou za podporu jeho kandidatury? Otazníky jen zdánlivě zůstávají nezodpovězené.¹²⁷

*Husák v Mukačevu všechny Brežněvovy podmínky akceptoval. Rozhodující je, že to udělal z vlastní vůle, přestože důvody, které ho k tomu vedly, mohly být různé. Roli zde sehrály vlastní kariérismus, komunistické přesvědčení, obavy z nedávné proreformní iniciativy a možná i strach z pomsty domácích ultralevicových sektářů, jejichž obětí by se opět mohl stát. Pochopil však, že pokud chce být zvolen prvním tajemníkem ÚV KSČ, musí se v rozhodujícím boji opřít právě o pozice tuzemských konzervativců a odvrhnout od sebe své dosavadní progresivní stoupence. Rozhodl se tedy spojit síly s dogmatiky, přestože řadu z nich intelektuálně výrazně převyšoval a jeho vztahy k nim nikdy nebyly zrovna idylické. Ani v budoucnu tomu nemělo být jinak. Vůdce dogmatiků Biláka podle vlastních slov postupem doby vysloveně nesnášel.*¹²⁸ Musel vědět, že v normalizační politice bude muset jít ještě mnohem dál, než zřejmě původně zamýšlel, a že jeho koncepce musí být dostatečně pružná. Je otázkou, kde viděl její

¹²⁶ PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 124.

¹²⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 15; FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 83.

¹²⁸ Husák o něm později řekl: „Pred augustom som si myslel, že Bilák je síce ambiciózný, mocichtivý, ale čestný človek. Jasnejší obraz som o ňom získal až v auguste 1968 v Moskve, ... ale najmä po apríli 1969, keď sa motal okolo mňa a keď som na vlastné oči videl, čo robí, keď som ho musel v mnohom brzdiť... Pil mi krv celý čas. Musel som ho držať, lebo ho držala Moskva.“ PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 115 a 138.

meze. Z Mukačeva se ale vracel rozhodnut udělat všechno pro své vítězství a obětovat mnohé pro jeho udržení.¹²⁹

V souvislosti s mukačevskou schůzkou je třeba zmínit ještě jeden významný aspekt Husákova charakteru, který se vždy projevoval v jeho jednání a zřejmě i tentokrát ovlivnil jeho uvažování a postup: potřeba společenského uznání a úcty spojená s určitým „mesiášstvím“.¹³⁰ Husák byl v hloubi duše přesvědčen, že on sám je ten nej kvalifikovanější člověk pro vedoucí funkci, jelikož to myslí dobře a má promyšlenou koncepci. Nebyl fanatik, chtěl ale většinu lidí přivést k rozumu, přesvědčit o své pravdě, za jejíž základní měřítko si zvolil marxismus-leninismus v tradičním pojetí. Snad věřil, že nakonec mu občané budou vděční a protivníci pochopí, že udělali chybu a on měl pravdu. Dá se říci, že se tak trochu považoval za osvíceného diktátora. V politickém zápase nepovažoval za prioritu získat podporu lidu, ale boj s politickým protivníkem. Jako pragmatik dokázal předem odhadnout, že odpor obyvatelstva proti jeho tvrdšímu kurzu se časem vyčerpá, zvláště když mu zajistí slušný životní standard. Jeho vláda tak ztratí pachut pelyňku. Doufal, že občané ji nakonec budou akceptovat jako výsledek jeho moudrosti a schopností. Možná, že se do jeho úvah promítala i snaha zabránit většímu zlu. Byl realista, jenž neměl iluze o svých sovětských protihráčích. Věděl, že jako slabší partner bude muset hrát podle jejich not. Byl ochoten přistoupit na všechna jejich přání, jen nehodlal být novým Matyášem Rákosim.¹³¹

¹²⁹ FELCMAN, O.: *Husákovy představy...*, s. 83.

¹³⁰ Rysu mesianismu v Husákově povaze si všimají MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 80; MLYNÁŘ, Z.: *c. d.*, s. 243–244. Druhý jmenovaný k tomu napsal: „Z vězení propuštěný Husák se podobal spíše než demokratickému politikovi silné politické osobnosti, která je přesvědčena o svém mesiášském poslání a chce odstranit od moci darebáky a hlupáky, aby pak sama předvedla, jak se správně dělá politika... Je v hloubi duše přesvědčen, že je povolán k tomu, aby ostatním ukazoval, kudy vede správná cesta. Miroslav Kusý... mi vyprávěl, jak za svítání 21. srpna 1968 potkal před budovou ÚV [KSS] v Bratislavě Husáka... První věta, kterou mu Husák do hřmotu tankových motorů řekl, zněla: ‚Já národ z této katastrofy vyvedu.‘ Něco takového mohl tehdy říci jen člověk, který je hluboce přesvědčen o vlastním mesiášském poslání.“

¹³¹ Milan Šimečka v sedmdesátých letech poznamenal: „Dr. Husákoví se totiž při všech normalizačních činech dařilo vzbuzovat dojem, že každý jeho krok je optimálním řešením krize v omezených možnostech tvrdé reality a že on sám je zárukou toho, že nedojde k nejhoršímu a vše proběhne v mezích středoevropské slušnosti. Tvrdí to do dnes a někdy jsem nakloněn chápat toto jeho přesvědčení. Vychází zřejmě z kruté životní zkušenosti, vychází ze zkušeností člověka, který unikl oběšením jen díky příznivé časové souslednosti a který prožil dlouhé vězení a seděl ještě i v době, kdy bylo všem jasné, že jeho obvinění byla vymyšlená. Člověk jeho zkušenosti nepovažuje vězení za příliš velkou tragédii a zcela jistě pohlíží na prostou možnost žít, pro politiky, kteří

Závěrem je možno konstatovat, že Husákově plánované pojetí normalizace se od koncepce Bílaka a jeho společníků poměrně lišilo, i když spíše takticky než obsahově. Husák chtěl volit umírněnější metody a postupy, odmítal excesy, především politické procesy, a zřejmě chtěl alespoň některé prvky polednové politiky uchovat. K prosazení svých cílů však neváhal využít všechny prostředky i osoby, které později s klidem a bez výčitek svědomí odstraňoval, pokud už byly přítěží jemu osobně nebo překážely koncepčně. Jeho vlastní ctižádost a touha po moci ho nutila spojit se s konzervativci, kteří na rozdíl od realistů měli jednoznačnou podporu Sovětů, přestože jimi v podstatě opovrhoval. Jejich politické koncepci se snažil bránit, ale jen do té míry, aby jeho postavení nebylo ohroženo. Sověti sami využívali Bílaka a ostatních dogmatiků jako nátlakového prostředku na Husáka, který se jim však stále jevil z dlouhodobého hlediska perspektivněji než konzervativci zkompromitovaní srpnem 1968. Husák se stal zajatcem vlastních ambicí. Své politické přežití musel odkázat do rukou Sovětů. Vždy sice dokázal reflektovat reálnou situaci i potřebu reformních změn, ale touha mít a udržet moc v rukou byla pokaždé silnější. Právě v této skutečnosti je třeba vidět jednu z příčin, proč se za své vlády vydal cestou strnulé ortodoxie a nehybnosti a proč se nikdy vážněji nepokusil v Československu nastolit liberálnější poměry a la Kádár.

Mukačevská schůzka splnila sovětská očekávání. Odlet maršála Grečka do Moskvy ještě týž den dokazoval, že SSSR má v Husáka plnou důvěru a považuje situaci za vyřešenou.¹³²

★

Prosadit Husáka doma však nebylo tak jednoduché, jak by se mohlo na první pohled zdát. Došlo i k některým překvapivým skutečnostem. V době,

prohráli v tak velké hře, jako na velké dobrodiní. Nikdy se neskrýval s přesvědčením, že politika je rizikové pracoviště, on sám toto riziko okusil na vlastní kůži.“ ŠIMEČKA, M.: *c. d.*, s. 31.

¹³² Semjonov v Praze zůstal. Kdy se vrátil do SSSR, není přesně známo. Nejsou k dispozici ani žádné konkrétní informace, jež by blíže osvětlovaly jeho další úlohu v zákulisních pletích proti Dubčekovi. Je ale nanejvýš pravděpodobné, že Semjonov i nadále vedl rozhovory s některými funkcionáři realistického proudu, při nichž si ověřoval, nakolik jsou ochotní podpořit Husákovu kandidaturu a angažovat se pro jeho zvolení. Svědčí o tom stručná zpráva ČTK o jednání sovětského emisara s předsedou Federálního shromáždění P. Colotkou v úterý 15. dubna 1969, která je současně jedním z mála dokladů Semjonovovy další přítomnosti v Československu. Viz Předseda FS přijal V. S. Semjonova, *Rudé právo*, 16. 4. 1969, s. 1. Colotka během schůzky patrně informoval náměstka sovětského MZV o jednotné podpoře Husáka ze strany slovenských členů ÚV KSČ.

kdy se Husák vracel večer 13. dubna z Mukačeva do Československa, radila se již zřejmě skupina zasvěcených o Dubčekově možném odstavení. Kolem jednání o určení nového šéfa KSČ zůstává stále mnoho nejasností a nezodpovězených otázek. Nezachovaly se z nich žádné zápisy, pravděpodobně nebyly ani vedeny. Není známo, zda-li se jednalo pouze neoficiálně anebo jestli se ještě sešel výkonný výbor PÚV KSČ. Vasil Biľak ve svých Pamětech, které jsou v této záležitosti z memoárové produkce asi nejpřínosnější, tvrdí, že se výkonný výbor sešel několikrát bez Smrkovského v bytě prezidenta Svobody.¹³³ Je ale možné, že se jen snaží přenést odpovědnost na tento orgán.¹³⁴ Neví se ani přesně, kdo všechno se série porad zúčastnil, jisté je jen to, že rozhodoval pouze úzký okruh lidí. Určitě byli přítomni Biľak, Černík, Husák, Svoboda a Štrougal. Zda byl přibrán k jednáním i Dubček, není jisté. Smrkovský pravděpodobně už stál mimo. V pozadí, avšak podrobně informováni, zřejmě zůstávali další činitelé (Colotka, Dzúr, Indra, Jakeš, Sádovský aj.). Nejsou k dispozici ani spolehlivé informace, jak nástupnické diskuse začaly. Je možné, že Husákův návrat z Mukačeva představoval moment zlomu. Do jeho příjezdu snad ležela na stole i varianta Dubčekově setrvání ve funkci s tím, že chystané normalizační kroky se budou nadále přikrývat jeho jménem. Mluví pro ni skutečnost, že poslední zaznamenané jednání výkonného výboru z 12. dubna se případně Dubčekovy abdikace vůbec nedotklo, ačkoliv Dubček ve svých vzpomínkách tvrdí, že právě na něm oznámil své rozhodnutí odejít. Je možné, že navrátilivší se Husák informoval ostatní o zisku Brežněvova požehnání, a postavil je tak před hotovou věc. O tom, co přesně Brežněvovi slíbil, se ale nejspíše nezmínil. Mohlo to však být i jinak. Opravdu se dá jen spekulovat.¹³⁵

Jisté je, že hlavní aktéři nebyli v otázce Dubčekova nástupce jednotní. Dne 14. dubna se jednalo na Hradě u prezidenta Svobody.¹³⁶ Kromě Husáka zde byl prosazován do čela KSČ Černík podporovaný Štrougalem a Dubčekem. Návrh počítal s Husákem jako předsedou federální vlády. Štrougal o tom po letech vypověděl, že Černíka navrhoval proto, že by byl schopen něco se Sověty uhrát a zachránit alespoň část reformu. Rozuměl ekonomice a měl omezené představy o politické pluralitě: „Já byl názoru, že do čela strany má přijít

¹³³ BILAK, V.: c. d., s. 188.

¹³⁴ L. Štrougal naproti tomu prohlašuje, že se jednalo o užší poradu, již se kromě něho zúčastnili Biľak, Černík, Husák a Svoboda. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 14.

¹³⁵ Těmito otázkami se stručně zabývají FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 62; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 15.

¹³⁶ BILAK, V.: c. d., s. 189.

Černík... Byl jsem přesvědčený, že Černík by byl daleko rozhodnější šéf.“¹³⁷ Spor nevyřešila ani Svobodova iniciativa v Husákův prospěch. První tajemník ÚV KSS za sebou rozezleně praskl dveřmi, odmítl funkci premiéra a prohlásil, že za těchto podmínek zůstane raději stranickým šéfem na Slovensku.¹³⁸

Výrazná podpora, již Husákovi poskytl prezident Svoboda, nemálo přispěla k jeho úspěchu. Starý generál nasadil veškerou svou autoritu, aby dosáhl co největšího sjednocení na jeho kandidatuře. O významné úloze hlavy státu v nástupnickém boji se zachovala řada svědectví. Jedno podal dokonce sám prezident, když v létě roku 1971 vyprávěl maďarskému vůdci J. Kádárovi, jak se připravovala mocenská změna. Seznámil ho s obsahem tajné porady pěti funkcionářů v prezidentském domku na Hradě i se schůzkou v Mukačevu. Prohlásil, že dosadit Husáka byla „perná práce“.¹³⁹ Také Biľak vzpomínal, že „dost rozhodující pro prosazení našeho návrhu bylo získání prezidenta republiky soudruha Svobody na naši stranu“.¹⁴⁰ Jeho slova dokládají ve svých vzpomínkách také tehdejší šéf České národní rady Čestmír Císař¹⁴¹ a místopředsedkyně Federálního shromáždění Marie Miková.¹⁴²

¹³⁷ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 4 a 16.

¹³⁸ BILAK, V.: c. d., s. 189; CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 549–550; ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 14–15.

¹³⁹ Prezident v debatě prohlašoval, že jednoznačně odmítl návrh na zvolení O. Černíka. Uvedl, že „ho to mimoriadne rozčúlilo a kategoricky žiadal, aby za prvého tajomníka bol navrhnutý súdruh Husák“. Viz ÚSD-SKV, f. D III/158; dále BENČÍK, A.: *Ľudvík Svoboda...*, s. 43.

¹⁴⁰ BILAK, V.: c. d., s. 186.

¹⁴¹ Císař ve svých pamětech píše: „Nebyl jsem do dění příliš zasvěcen, avšak mohu potvrdit, že v [jednáních] hrál – stejně jako 21. srpna 1968 – opět významnou roli prostředníka L. Svoboda. Pozval mne v týden před zasedáním ÚV k sobě na Hrad a sdělil mi jako hotovou věc brzkou Dubčekovu demisi z funkce prvního tajemníka. Když jsem se zeptal, kdo za něho, překvapil mne Svoboda pohotovou odpovědí, že existuje jediný možný nástupce: Gustáv Husák. Až do té chvíle jsem považoval za hlavního kandidáta Oldřicha Černíka, o němž jsme s přáteli shodně uvažovali. Téměř každý, koho si Svoboda pozval, reagoval jako já a každého musil prezident přesvědčovat, že to má být Husák.“ Viz CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 549.

¹⁴² Ta po mnoha letech vzpomínala: „Když se konalo dubnové plénum ÚV KSČ a Dubček byl zbaven funkce prvního tajemníka a jeho místo zaujal Husák, byla jsem z toho smutná, protože jsem měla Dubčka velice ráda... Shodou okolností jsem se v té době potkala se Svobodou a povídám mu: „Já jsem z toho všeho smutná, soudruhu prezident!“ „Ale, nebuď,“ povídá on. „Víš, teď se to musí vzít pořádně do rukou a já jsem připraven to udělat, ale půjdu do toho jedině s Husákem. S jiným nepůjdu!“... Protože to po mně chtěl soudruh Svoboda, hlasovala jsem pro Husáka...“ Viz PERNES, J.: *Takoví...*, s. 289–290. Po dubnovém zasedání, když Marie Miková prezidenta navštívila, prozradil jí L. Svoboda i něco ze zákulisí jednání o Dubčekově nástupci, přičemž neopomněl paternalistickým způsobem zdůraznit roli, kterou sehrál. Řekl: „Myslím, že teď, co převzal funkci Husák, to půjde rázně kupředu. Byl jsem na Slovensku a viděl jsem, jaký tam je pořádek, jak to má Husák v rukou. Dubček byl slabý. Před dubnovým plénem jsem

V dalších jednáních byl Štrougal všemi přemlouván, aby Husáka akceptoval. Sám se s ním sešel ve stranickém hotelu Praha. Navržený kandidát se přitom pravděpodobně oháněl Brežněvovou podporou.¹⁴³ Na Husákově straně se angažoval také Biřák, který šéfovi českého byra jeho názor vyčítal. Štrougal v rozhovoru před komisí historiků vzpomínal na jeho zlobnou otázku: „Proč jsem [Štrougal] proti Husákovi, když je to zkontrolované se sovětskou stranou.“¹⁴⁴ Významný podíl na změně Štrougalova postoje měl Černík: „Luboši, neblbni, nejlepší je Husák, on má ten nymbus, byl vězněný, ... je to schopný člověk, víš, že má postoj k reformám.“ K tomu Štrougal dodává: „O tom já byl přesvědčený, i když jsem u Husáka pociťoval již v té době určité mocenské ambice... [Byl] jsem přesvědčený, že on tu reformu bude chránit.“¹⁴⁵

Rovněž Dubček se ještě snažil Husákově nástupu zabránit a doufal, že u prezidenta Svobody najde pochopení. Setkali se pravděpodobně v pondělí 14. dubna. Dubček ke schůzce později uvedl: „Ja som nechcel pristat na kandidaturu Husáka... A vybral som sa a išiel som k Svobodovi na Hrad. Boli sme dvaja a snažil som sa mu povedať, že nemôžem sa cez to preniesť, že Husák nie je na to vhodný typ. A na tuto tému sme debatovali. Keď som mu to vysvetlil, že Husáka nie, on sa tak narovnal na tej stoličke a... povedal – Sašo, ja som to tomu Grečkovi sľúbil. Čiže on Grečkovi sľúbil, že bude podporovať tu kandidatúru Husáka na tu moju výmenu. No tak cítil som, že mu bolo ťažko na duši. Nevieť si to dosť vysvetliť, ale myslím si, že ho museli pritlačiť ke zdi.“¹⁴⁶

je tady všechny měl, seděli u toho stolu, jako tady sedím s tebou, Mařenko. Ukazoval mi, na kterém místě seděl Dubček, Husák a Černík. Na funkci prvního tajemníka měl zásluh i Černík. Dubček řekl: pusťte mne na Slovensko, já odejdu, já už nemohu dále. Já jsem mu však navrhl funkci předsedy FS. Černíkovi jsem do očí řekl: ty prvním tajemníkem být nemůžeš, vždyť ty jsi byl u všeho, ty jsi mohl moc věcí zařídit a nezařídil jsi nic. Ty budeš muset hodně přidat, abys zvládl předsednictvo vlády. Jen Husák je schopný vyvést společnost z krize, já už to s jiným nepotáhnu.“ ÚSD-SKV, Vzpomínky Marie Míkové na rok 1968–1969, příloha ke zprávě vládního zmocněnce komise vlády ČSFR... pro Ostravu, s. 24.

¹⁴³ Štrougal o tom později vypověděl: „Husák mi vysvětloval, že prostě chtěl vědět, proč jsem proti němu. Řekl jsem, že nemám osobní důvody, ale pokládám Černíka za schopného politika a on mi začal vysvětlovat, že Sověti s tím nesouhlasí a abych se o tom přesvědčil na sovětském velvyslanectví atd. Já jsem se sovětskými soudruhy nemluvil, ale jel jsem za soudruhem Svobodou a prezident mi řekl, že je pro Husáka a že ho zná, že je to jediný možný člověk.“ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 15.

¹⁴⁴ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 4. Biřák ve svých pamětech píše, že Štrougalovi důrazně vysvětlil: „[Husák] je jediné východisko, každé jiné... vyvolá krizi.“ Viz BILAK, V.: c. d., s. 189.

¹⁴⁵ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 8 a 17.

¹⁴⁶ ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 22.

V téže době vyvíjela aktivitu i proreformní skupina okolo Dubčka. Někteří jeho poradci, netušíce co se děje, připravovali materiály na zasedání ÚV KSČ, aniž by obdrželi informace, že první tajemník pravděpodobně odstoupí.¹⁴⁷ Sám Dubček musel zatím čelit prudkému nátlaku. Kromě prezidenta s ním hovořili Biřák (podle jeho Paměti asi večer 13. dubna)¹⁴⁸ a možná velvyslanec Červoněnko, i když Dubček popírá, že by s ním o svém odchodu mluvil.¹⁴⁹

Poté co se na nejvyšších místech rozšířila zpráva o chystané Dubčkově abdikaci, vstoupila do kuloárových rozhovorů řada dalších politiků. Schůzky byly poznamenány nervozitou, obavami i nedočkavostí. Promítaly se do nich hrozby, ovlivňování a manipulace postojů, různá doporučení, úsilí mnohých udržet své posty a u progresivních osobností, kterým nejvíce záleželo na budoucnosti, také víra, že bude možné udržet některé reformy Pražského jara (šlo především o ekonomiku), pokud budou hlavní sovětské požadavky splněny.¹⁵⁰

Stranou daných diskusí nezůstával ani Dubček, který se v těchto dnech radil s proreformními osobnostmi o své další činnosti. Postupně se však s odchodem z funkce vyrovnal. Klíčový význam pro pochopení jeho přístupu vyplývá ze setkání s pražským vedoucím tajemníkem KSČ Bohumilem Šimonem pravděpodobně 15. dubna dopoledne. Dubček při něm otevřeně sdělil, že mu Sověti vyhrožovali osudem Imre Nagye, pokud nepřestane vzdorovat.¹⁵¹ Dal najevo, že jeho rezignace je nevyhnutelná, ale přesto se ještě pokusil události nějakým způsobem ovlivnit. Možnosti, které měl k dispozici, byly ovšem minimální. Ve vedení KSČ byl de facto izolován, veřejnost neměla o jeho situaci ani tušení, bál se zásahu armády. Řešením byl pokus nějakým způsobem za sebe prosadit Černíka, přestože věděl, že se k tomu premiér staví netečně. Zůstalo ale pouze u úvah. Pochybnosti o správnosti takového úsilí a také setrvalý nátlak mu bránily záměr dovést.¹⁵²

¹⁴⁷ ÚSD-SKV, Rozhovor se Stanislavem Provazníkem, 11. 4. 1990, s. 23; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 62.

¹⁴⁸ V. Biřák popisuje rozhovor takto: „Řekl jsem mu, aby udělal poslední krok, který mu ještě zůstává, chce-li pomoci straně napravit jeho chyby. Doporučil jsem mu, aby na zasedání otevřeně přiznal chyby, jichž se dopustil, aby řekl, jaký je jeho podíl, a vzdal se dobrovolně funkce, a tím uvolnil cestu k nápravě.“ BILAK, V.: c. d., s. 188–189.

¹⁴⁹ ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 22.

¹⁵⁰ ÚSD-SKV, FELCMAN, Ondřej: Podkladová studie *Počátky ostré etapy normalizace pro sborník Československo roku 1968*, kap. 10. – 3. část: Dubnové plénum ÚV KSČ, s. 1.

¹⁵¹ ÚSD-SKV, Rozhovor s B. Šimonem, 7. 3. 1990, s. 6.

¹⁵² ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část..., s. 2.

Již v rozhovoru se Šimonem Dubček odmítl jeho nabídku na kolektivní odstoupení členů předsednictva ÚV KSČ, kteří jej podporovali. Tento postup by zabránil účasti progresivních funkcionářů v první fázi ostré normalizace po dubnu 1969 a měl by pravděpodobně pozitivní ohlas u veřejnosti. Nakonec se vzdal i snahy prosadit Černíka. Ještě večer 15. dubna telefonicky požádal Šimona, aby stranické vedení Prahy nevystupovalo otevřeně proti Husákovi, snažilo se s ním nějak vyjít a zbytečně nekomplikovalo situaci.¹⁵³ Doporučil Husáka také den před plénem na krátké poradě, na níž byli přítomni i Černík, Šimon, Špaček a někteří členové předsednictva ze Slovenska.¹⁵⁴ I přes svůj ústup se Dubček ještě snažil alespoň trochu Husákovi zkomplikovat situaci: večer 16. dubna požádal člena PÚV KSČ Václava Slavíka, aby nějakým způsobem zařídil neprojití Husáka v prvním kole voleb.¹⁵⁵

Úterý 15. dubna se patrně stalo rozhodujícím dnem zákulisních debat o novém stranickém vůdci. Dubček přestal odporovat tlaku, kterému byl setrvale vystaven, a pochopil naprostou neudržitelnost svého postavení. Štrougal stáhl svůj návrh na volbu Černíka a přiklonil se k Husákovi, pro kterého se zřejmě už vyjádřila i část reformátorů ve vedení KSČ (Šimon, Špaček i Smrkovský). Také Černík slovenského kandidáta výslovně podpořil.¹⁵⁶ Biľak ve svých pamětech píše, že v podvečer 15. dubna byla definitivně dohodnuta Dubčekova abdikace a Husákova kandidatura. Podle Biľaka byla na další den svolána porada tajemníků ÚV KSČ (Dubček, Biľak, Hetteš, Indra, Kempný, Lenárt, Špaček, Štrougal), na níž prý Dubček oznámil své rozhodnutí odejít z úřadu. Ještě k tomu dodává: „Na poradě... se vyslechla informace, že bude předložen návrh na zrušení výkonného výboru, jak by mělo vypadat složení nového předsednictva ÚV KSČ, kdo asi bude na Slovensku... zvolen do funkce prvního tajemníka... Bylo dohodnuto, aby po zvolení soudruha Husáka vystoupil v televizi prezident Svoboda a nový první tajemník ÚV KSČ soudruh Husák.“¹⁵⁷

Celkový vývoj situace a Dubčekovo smíření se s osudem Husákovi jen nahrávaly. Přesto nepolevoval ve své aktivitě. Nechtěl se spoléhat na slabost

odporu a snažil se sám zajistit si co nejvíce hlasů mezi členy ÚV KSČ. Velice usiloval o hlasy českých radikálních přívrženců Pražského jara, kteří byli spjati s intelektuálními kruhy (spisovatelé, filozofové, vědci) a kteří, když se dozvěděli o chystaném Dubčekově odchodu, začali uvažovat o demonstrativním odchodu z pléna.¹⁵⁸ Husák u nich v sérii utajovaných rozhovorů uspěl jen částečně. Někteří demokraté jej odmítli.¹⁵⁹ Velký význam však pro něho měla podpora, kterou získal od části pražských progresivních (umírněných i radikálních) politiků a intelektuálů soustředěných okolo rektora Vysoké školy politické Milana Hübla. Husák s nimi jednal v noci na 16. dubna, přislíbil jim zachování polednové politiky v ekonomické oblasti a garantoval setrvání proreformních kádřů ve stranických funkcích. Patrně jim slíbil i to, že zabrání perzekucím a nepřipustí návrat do poměrů před lednem 1968. Své závazky však s největší pravděpodobností nemínil dodržet.

Dosáhnout dohody s Hüblem se Husákovi podařilo poměrně snadno. Spojoval je stále přátelský vztah, přestože dost utrpěl při jejich společné práci v komisi pro přípravu federace během roku 1968. Byl to právě Hübl, který Husákovi pomohl navrátit se do společenského dění, když mu po jeho propuštění z vězení zajistil místo v Ústavu státu a práva SAV v Bratislavě. Husák se mu později za normalizace nepěkně odměnil. Hübl byl nejdříve zbaven vedení Vysoké školy politické, poté vyloučen z ústředního výboru i ze strany a nakonec v roce 1972 odsouzen na šest a půl roku do vězení. Na jaře 1969 však dospěl Hübl k závěru, že Husák je jediným schůdným řešením.¹⁶⁰ Věřil,

¹⁵⁸ ÚSD-SKV, Rozhovor s Václavem Slavíkem, 28. 3. 1990, s. 15; ÚSD-SKV, Rozhovor s Vladimírem Kolmístrem, 19. 3. 1990, s. 12; archiv autora, Rozhovor s Jaroslavem Šabatou, 21. 2. 2006.

¹⁵⁹ Karel Kaplan na to vzpomíná: „Byl jsem přítomen jeho rozhovoru s Karlem Kosíkem, od něž chtěl, aby se z tribuny ÚV KSČ vyslovil pro jeho volbu. Kosík: uvidíme, až co uděláš, musíme vyčkat, tvoje kritika polednové politiky, kterou jsi už v posledních projevech na Slovensku naznačil, nezbuzuje důvěru. Husák se ho snažil přesvědčit a sliboval pokračovat v Dubčekově politice, ale Kosík nepřesvědčil.“ KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 143. Informaci podobného obsahu poskytl Kaplan ještě ve svém svědectví před komisí historiků vlády ČSFR. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s K. Kaplanem, 1. 3. 1991, s. 28.

¹⁶⁰ Milan Hübl patrně považoval Husáka již delší čas za nejvhodnější osobnost, jež by měla stát v čele KSČ. Tento názor vyslovil v rozhovoru před vládní komisí bývalý člen jihomoravského KV KSČ Jaroslav Šabata. Uvedl: „Milan Hübl... naprosto nešťastně... vsadil na Gustáva Husáka. On byl příliš pragmatik v hodnocení vůbec politické situace, byl to pragmatik, málo se díval za to, co je za osobnostmi, a věřil, na základě svých osobních zkušeností s Husákem, že Husák... ty Rusy přečur[á]. Tuto linii sledoval Milan Hübl už od začátku roku 1968. Ve vládní vile v Brně se konala někdy v polovině února [1968] beseda Josefa Špačka s brněnskými intelektuály, které se zúčastnil Milan Hübl, a já jsem s ním potom jel v autě z té vily a on řekl větu, která se mi vryla do paměti, Dubček je jenom partyzán, který prostřílí cestu, a ten, komu ji prostřílí, je Husák...“

¹⁵³ ÚSD-SKV, Rozhovor s B. Šimonem, 7. 3. 1990, s. 6.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 7; dále ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část..., s. 3.

¹⁵⁵ ÚSD-SKV, Rozhovor s A. Dubčekem, 17. 7. 1990, 2. část, s. 22.

¹⁵⁶ ČISAŘ, Č.: *c. d.*, s. 550. Štrougal po letech přiznal, že rozhodující vliv na změnu jeho stanoviska (když pomineme Černíkovu neochotu přijmout funkci) měla Husákova informace, že se na Zakarpatské Ukrajině tajně setkal s Brežněvem, který mu slíbil svou podporu. Husák měl údajně Štrougalovi tento fakt sdělit ještě před konáním pléna. Usuzuji, že se tak stalo během jejich debaty v hotelu Praha. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 21. 2. 1990, s. 15.

¹⁵⁷ BILAK, V.: *c. d.*, s. 190.

že Husák dokáže usmířit Sověty, připustí názorovou toleranci, bude pokračovat v polednové politice a zasadí se o brzké konání sjezdu KSČ i voleb do zastupitelských sborů. Rektor VŠP obcházel před zahájením pléna mnoho členů ústředního výboru, vysvětloval jim svou koncepci i dohodu s Husákem a přemlouval je k jeho volbě.¹⁶¹ Dosáhl zřejmě nemalých výsledků a objektivně tak pomáhal dále rozložit jednotu progresivních představitelů.¹⁶²

Husák měl při jednání s Hüblovou skupinou usnadněnou pozici také tím, že se za něj již předtím postavilo předsednictvo Městského výboru KSČ v Praze – jedna z nejvýznamnějších bašt radikálních reformátorů –, když se na své poradě v noci z 15. na 16. dubna rozhodlo zaujmout vstřícný postoj vůči Husákovi a zavázalo vedoucího tajemníka Šimona pro něj hlasovat v PÚV KSČ.¹⁶³

Hübl neměl samozřejmě nějakou osobní nedůvěru k... Dubčekovi, to prostě byl projev jeho hodnocení situace, trvalého, stabilního. Ne Dubček, ten na to nemá, nýbrž Husák. Srpen byl pro něj signál, teď přišla chvíle, kdy se to musí udělat...“ ÚSD-SKV, Rozhovor s Jaroslavem Šabatou, 23. 8. 1990, s. 43–44 a 56–57.

¹⁶¹ K jednání Husák – Hübl více ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část..., s. 3; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 16; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 205; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 161.

¹⁶² Ve svých vzpomínkách to dosvědčuje Luděk Pachman. Píše: „Milan Hübl... nyní obcházel členy ÚV a vyzýval je k podpoře dr. Husáka. Všem nerozhodným a oportunistům tím sloužil k získání alibi pro očekávané hlasování na plénu. My jsme na něj tehdy velice nadávali.“ PACHMAN, L.: *c. d.*, s. 191. Jeho slova potvrzuje i Čestmír Císař: „Je na místě přiznat, že jsem – podobně jako jiní – nakonec slíbil Husákovu kandidaturu podpořit, zvláště, když ji doporučovali i někteří reformátoři z řad poslanců ČNR (mj. M. Hübl) v domnění, že Husák nejen ‚jede‘ proti pravicovým tendencím, ale bude se umět vypořádat i s dogmatickými konzervativci. A vůbec, že situace vyžaduje energickou vůdčí osobnost, kterou Dubček není, být nemůže a už ani nechce.“ CÍSAŘ, Č.: *c. d.*, s. 549. Významnou roli, kterou sehrál M. Hübl při přesvědčování reformátorů, dokládá celá řada dalších svědectví. Viz ŠIK, Ota: *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha 1990, s. 232–233; HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Praha 1997, s. 304; ÚSD-SKV, Rozhovor s Martinem Vaculíkem, 4. 5. 1990, s. 10 a 12–13; ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Kolmístrem, 19. 3. 1990, s. 12; ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Slavíkem, 28. 3. 1990, s. 13; archiv autora, Rozhovor s J. Šabatou, 21. 2. 2006. O těchto výpovědích bude blíže pojednáno v následující kapitole.

¹⁶³ ÚSD-SKV, Rozhovor s B. Šimonem, 7. 3. 1990, s. 6–7; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část..., s. 3. Karel Kaplan v knize *Mocní a bezmocní* uvedl, že Husák uzavřel s vedením pražské stranické organizace dohodu, že ji udrží ve stávajícím personálním složení, pokud její zástupci v ÚV KSČ podpoří jeho kandidaturu. KAPLAN, K.: *Mocní...*, s. 144. Zda takováto úmluva skutečně existovala, nelze s určitostí říci. Bohumil Šimon se o ní ve svých pamětech nezmiňuje. Tvrdí ovšem, že sám byl již delší dobu přesvědčen o tom, že se Dubčekovým nástupcem stane Husák. Došel k tomuto závěru po rozhovoru s Brežněvem v listopadu 1968 na moskevských oslavách VŘSR, kam přijel v čele československé delegace. Po návratu referoval Dubčekovi: „Gubernátora tady už mají. Je to Vasil Biľak. Teď hledají někoho

Při získávání hlasů si kandidát na nejvyšší stranickou funkci mohl počínat se svými slovenskými přáteli daleko autoritativněji než s Čechy, protože věděl, že za ním téměř beze zbytku stojí vedení KSS a slovenští členové ústředního výboru.¹⁶⁴ Na poradě s předními zástupci slovenského establishmentu trávil poslední noc před plénem.

Husák musel udržovat četné kontakty také s konzervativci. Ti za svou podporu dostali odpovídající odměnu. Biľak si při jednání o předání moci vynutil na Husákovi a dalších aktérech těchto schůzek, že prosadí, aby jména politiků konzervativního proudu byla veřejně zbavena cejchu kolaborantů a národních zrádců ze srpna 1968. Požadoval, aby se tak stalo těsně předtím, než se sejde plénum ÚV KSČ, které rozhodne i o novém složení předsednictva. Mělo se tak zabránit námitkám proti zvolení dogmatiků do vedoucích funkcí. Konzervativci trvali na uveřejnění své očisty krátce před zahájením zasedání ústředního výboru ještě z jednoho důvodu: báli se negativní reakce obyvatelstva. Kalkulovali s tím, že lidé budou nedočkavě čekat na výsledky pléna ÚV KSČ a komuniké o jejich nevině tak nepřipoutá výrazný zájem. Toto prohlášení mělo dogmatikům poskytnout tolik potřebnou ochranu a legitimitu, protože většina řadových členů KSČ politikům typu Biľaka či Indry nedůvěrovala a občanská veřejnost je zcela odmítala. Všeobecná diskreditace neumožňovala většině konzervativců zastávat vysoké funkce, což značně komplikovalo jejich záměry.

Husák společně se Svobodou, Štrougalem i Černíkem Biľakův požadavek akceptovali. Dne 16. dubna 1969 výkonný výbor PÚV KSČ přijal usnesení (přestože se nesešel), které tisk pod názvem „K neoprávněným obviněním některých vedoucích funkcionářů strany“¹⁶⁵ uveřejnil následující den, kdy se

---

k němu, aby to nějak vypadalo na veřejnosti. Bude to nejspíš Husák. A předtím ještě zadupou.“ Viz ŠIMON, Bohumil: *Klobouk od Brežněva*. Praha 1997, s. 160.

¹⁶⁴ Na semknutost slovenských řad upozorňuje např. Jaroslav Šabata. Ve svém svědectví prohlašuje, že na zasedání předsednictva ÚV KSS, jež se konalo několik dní před plénem ÚV KSČ (patrně 14. dubna), byl vytyčen přímý požadavek, aby se novým vůdcem strany stal G. Husák. ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Šabatou, 23. 8. 1990, s. 48; archiv autora, Rozhovor s J. Šabatou, 21. 2. 2006. Relevanci Šabatova tvrzení dokládá informace o inkriminovaném zasedání PÚV KSS, kterou do Moskvy zaslal sovětský generální konzul v Bratislavě I. S. Kuzněčov. Diplomát v ní píše, že většina slovenského vedení se v diskusi vyslovila pro Husákovu kandidaturu do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Viz RGANI, f. 5, op. 61, d. 360, ll. 142–147. Z toho lze vyvodit, že Husák po schůzce s Brežněvem v Mukačevu přijel nejprve do Bratislavy, aby se ubezpečil, že může počítat s bezvýhradnou podporou slovenského předsednictva. A teprve poté, co se za něj jeho členové postavili, odestoval do hlavního města k rozhodujícím jednáním o Dubčekovu nástupci.

¹⁶⁵ *Rudé právo*, 17. 4. 1969, s. 1.

konalo zasedání ÚV KSČ. Stalo se tak proto, aby členové stranického grémia nemohli podepřít svůj nesouhlas případným odporem základních organizací KSČ. Prohlášením byli očištěni V. Biřák, F. Barbírek, A. Indra, M. Jakeš, A. Kapek, D. Kolder, J. Lenárt, J. Piller, E. Rigo a O. Švestka: „Obvinění ze zrady a kolaborantství bylo šířeno mezi občany různými formami, aniž kdokoli pátral po důkazech nebo věcném a doloženém zdůvodnění... Výkonný výbor... nedisponuje žádnými věcnými důkazy, na jejichž základě by bylo možné obvinění, vznesené vůči mnoha soudruhům z údajné zrady či jakési „kolaborace“, potvrdit. Bylo nesprávné, že se připustilo, aby byla takovýmto způsobem poskvřena stranická i občanská čest řady poctivých a straně oddaných soudruhů.“¹⁶⁶

Uveřejněním textu ve sdělovacích prostředcích získali konzervativci oficiální oprávnění k účasti na normalizační politice. Těžko říci, zda si Dubček, Černík a Smrkovský uvědomili, jaké nebezpečí jim schválením prohlášení vzniká, protože museli vědět, že někteří dogmatici budou chtít sovětské (a také vlastní) zájmy prosadit doslova přes mrtvoly a nezastaví se před likvidací svých politických odpůrců. Bylo obrovským břemenem do budoucna i pro Husáka a Štrougala. Konzervativci měli být i po dubnovém plénu nadále páťou kolonou v ČSSR, nutící pod hrozbou pádu novou garnituru překračovat meze, jež ona sama původně vůbec přejít nechtěla.¹⁶⁷

Do tohoto kontextu zapadá i dopis Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ ze 16. dubna adresovaný ústřednímu výboru. V komisi již získal výraznou převahu prosovětský směr v čele s Milošem Jakešem. Z dopisu proto zavanul dech ostré normalizace. Obsahoval tvrdou kritiku poměrů ve straně a ve vedení KSČ, které obvinil z nejednoty, nedůslednosti, z rozporu mezi slovy a činy a z nedodržování listopadové rezoluce. Požadoval obnovu jednoty strany na dogmatických pozicích a boj proti pravicově oportunistickým silám.¹⁶⁸ Pro svou ideologickou rigidnost nebyl dopis na základě rozhodnutí předsednictva na plénu ani přečten, aby nevyvolal masový nesouhlas proreformních členů ÚV KSČ a nekomplikoval tak průběh výměny nejvyššího stranického činitele.

Ze všech zmiňovaných faktů je poměrně zřejmé, že hlavní úlohu při Dubčekově odstavení nesehráli politici, kteří se krátce před plénem dohodli na kandidatuře Husáka. Plán celé operace vycházel z okruhu domácích konzervativců a jejich sovětských poradců. Ti využívajíce soustavného tlaku Moskvy

a přítomnosti okupační armády neustále atakovali některé proreformní představitele i příslušníky realistického proudu a podrobovali je svým cílům. Dosáhl v tomto směru takového úspěchu, že se jim podařilo řadu protagonistů polednové politiky – hlavně Černíka, Svobodu, Štrougala a Sádovského – vmanévrovat do pozice hlavních aktérů normalizačního předělu, dubnového pléna ÚV KSČ. Jejich aktivitou měl být omezen nesouhlas veřejnosti i členských řad vládnoucí strany s připravovanými změnami a s nástupem tvrdého normalizačního kurzu.

O tom, co se odehrávalo v zákulisí vedení KSČ, neměli občané ani ty nejmenší informace. Lépe na tom nebyl ani zahraniční tisk, který od konce března věnoval Československu mimořádnou pozornost. Státy varšavské pětky kvitovaly s povděkem prováděná opatření. Jejich noviny přinášely o dění v ČSSR podrobné informace převážně agenturního charakteru i vlastní komentáře, v nichž napadaly rostoucí antisocialistické a antisovětské tendence a občas kritizovaly nedůslednost československých představitelů v boji proti pravicovým silám. Prohlášení PÚV KSČ ocenily jako dokument, který objektivně charakterizuje situaci, ale zdůrazňovaly nutnost rozhodných opatření. Vývoj v Československu hodnotily s patrným zadostiučiněním. V textech článků uveřejněných v denících SSSR a jeho spojenců se neobjevily žádné zprávy o projevech nesouhlasu s provoláním vedení KSČ.¹⁶⁹ Československý tisk nepřinášel o ohlasech ze socialistických států žádné informace. Výjimku představovaly pouze úryvky z komentářů bezprostředně reagujících na hokejové demonstrace.

Reakce západního tisku se nesly ve výrazně odlišném duchu. Novináři považovali poslední události za počátek odvratu od polednové politiky a upozorňovali na hrozbu návratu stalinismu.¹⁷⁰ Provedená opatření hodnotili jako znamení úplného československého podřízení Moskvě. Všimli si změny díky v projevech politiků po příjezdu maršála Grečka. Velkou pozornost věnovali zavedení cenzury, nesouhlasným rezolucím i opoziční činnosti studentů a odborářů. Stránky západních deníků a časopisů byly i plné spekulací a nepodložených informací: publicisté se široce zabývali možností vojenského puče, krátce před zasedáním ÚV KSČ se v novinách objevily pověsti o Dubčekově cestě do Moskvy, kde prý měl první tajemník konzultovat se sovětským vedením program pléna, ale nakonec se předčasně vrátil.¹⁷¹ Spekulovalo se

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část..., s. 4–5.

¹⁶⁸ ÚSD-SKV, f. D IV/32 – Zasedání ÚV KSČ, 17. 4. 1969, stenografický zápis, Praha 1969, s. 57–60.

¹⁶⁹ ÚSD-SKV, f. C IV/133.

¹⁷⁰ ÚSD-SKV, f. C I/182.

¹⁷¹ Viz Reise Dubčeks nach Moskau, *Neue Zürcher Zeitung*, 16. 4. 1969, s. 3; Dubček noch die-se Woche zu Gesprächen in Moskau erwartet, *Die Welt*, 15. 4. 1969, s. 1; Josef Smrkovský übt

o Dubčekově odstoupení. Československá veřejnost neměla o stanoviscích západního tisku ani potuchy, cenzura všechny zprávy blokovala. Někteří občané sice dokázali odhadnout, co se na plénu chystá, ale všeobecná únava, nedostatek informací i strach z odvetných opatření veřejnost paralyzoval. Režiséri Dubčekova pádu mohli být spokojeni, ale jejich nervozita neklesala. Nastával symbolický den obratu, 17. duben 1969.

VI.

Začátek nové epochy

(*Gustáv Husák*
prvním tajemníkem ÚV KSČ)

---

maßvolle Selbstkritik vor ZK-Sitzung, *Die Welt*, 16. 4. 1969, s. 1; Gerüchte um Dubček-Reise nach Moskau, *Die Zeit*, č. 16, 18. 4. 1969, s. 10.

„Kdo toužíš ve službě boží vykonat velké věci, chraň se zakládat si na svém rozumu.“

Ignác z Loyoly

„Vždy je dost lidí, co sú k moci a výhodám z nej priťahovaní ako mušky k svetlu. Potom sa čosi zmení a zistíme, že ‚velký človek‘ je vlastne celkom malý charakter.“

Gustáv Husák, Kultúrny život, č. 5, 2. 2. 1968

Dramatické události 17. dubna 1969 začaly v brzkém dopoledni schůzi výkonného výboru, na němž byl definitivně dohodnut způsob prezentace Dubčekova odstoupení na předsednictvu ÚV KSČ a plénu nejvyššího stranického orgánu, které potom následovalo ve Španělském sále. Podrobnosti o průběhu této schůze nejsou známy, protože její zápis se nezachoval. Členové PÚV, kteří nezasedali v nejužším vedení, mezitím čekali v budově ústředního výboru a na Hradčany byli pozváni až před jedenáctou hodinou. Protože se hlavní režiséri mocenského zvratu obávali úniku informací, bylo členům předsednictva sděleno, že nesmějí nikam telefonovat. Veškeré informační spoje obsadili příslušníci Bezpečnosti.¹ Strach z případných prudkých negativních reakcí obyvatelstva silně zaměstnával vrcholným pohlavářům hlavu.

Jednáním PÚV KSČ pak vstoupil zápas o Dubčekově nástupnictví do své krátké veřejné etapy. V úvodu porady vystoupil první tajemník. Zdůvodnil potřebu reorganizace stranických orgánů a oznámil svou abdikaci. Navrhl zrušit výkonný výbor a zúžit předsednictvo. Jeho proslov byl dosti emocionální. Stále zdůrazňoval svůj pozitivní vztah k Sovětskému svazu a „dobrovolný“ odchod z funkce stavěl do protikladu s odstoupením Antonína Novotného. Tvrdil, že jeho abdikaci část stranické veřejnosti nepřijme dobře. Prohlašoval: „...já rozhodně nechci odejít z politiky a další práci to potvrdím. Jen si budu muset odpočinout. Jsem vyčerpaný člověk.“² Nakonec jménem výkonného výboru doporučil Gustáva Husáka jako jediného kandidáta, ale také zmínil, že se původně uvažovalo o dvou variantách následnictví. Na prvním místě přitom jmenoval Černíka a nikoliv Husáka. Byl to jakýsi pokusný balónek,

¹ ÚSD-SKV, Rozhovor s Václavem Slavíkem, 28.3.1990, s. 12–13; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část, s. 6.

² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 316, s. 309 (ÚSD-SKV, f. D I/263).

kterým chtěl ještě naposledy dát impuls k nějakému odporu vůči navrženému kandidátovi.³

V následující debatě se k předloženým návrhům vyjádřili všichni zúčastnění. Až na výjimky všichni – reformátoři, realisté, konzervativci – považovali Husákovu zvolení za nejschůdnější variantu a hodnotili jej jako východisko z krize.

Jako první vystoupil Černík, který byl již předtím vybrán, aby v roli předsedajícího řídil následující plénum ÚV KSČ. Měl tak demonstrovat jednotu vedení a zároveň svou osobní podporou Husákovi. Byl to on, kdo musel zdůvodnit omezení programu zasedání pouze na volbu vůdce KSČ a schválení nového předsednictva a odsunutí ostatních otázek na další zasedání pléna. Za volbou premiéra do role moderátora se dala cítit snaha konzervativců, aby postupný odchod mužů Pražského jara zajistili především oni sami. Černík ve svém příspěvku ohodnotil poměry ve straně jako druhou největší krizi od roku 1929. Řešení viděl ve změně osoby prvního tajemníka při souběžném zachování reformního kurzu. Tato představa neměla v dané situaci reálný základ: zásady polednové politiky se již nedaly propojit s obnovením kontroly nad společností i komunistickou stranou a se současnými ústupky Sovětům. Kremelský nápor mířil po hokejových demonstracích k likvidaci všeho, co z reforem ještě zbylo, a k ničemu jinému. Předseda vlády vědomě zamlžil svou roli při přípravě Dubčekova pádu. Prohlásil, že ho stranický šéf v osobním rozhovoru seznámil jako prvního se svým úmyslem odstoupit a jeho rezignaci prezentoval jako osobní iniciativu motivovanou rozhodnutím pomoci straně v obtížné situaci. Jednoznačně se postavil za Husákovu kandidaturu: „Tak si představuji prvního člena vedení strany... Je to člověk, který je oddán marxismu, všeobecně vzdělaný, člověk, který má schopnost koncipovat politiku, má vlastní koncepci. Dovede jít proti lidem, kteří útočí na náš kurz. Umí otevřeně a nebojácně vystoupit. V tomto ohledu si dějiny naší strany zasluhují, aby ve vedení strany stál člověk jako on... Sám jsem přišel s návrhem, aby funkci dělal soudruh Husák.“ Omezení programu pouze na volbu prvního tajemníka předseda vlády odůvodnil tím, že pokud bude připuštěna diskuse, mohl by se opakovat prosinec 1968 a leden 1969. Naznačil i své obavy: „Vím, že naše rozhodnutí nebude přijato s potleskem a že se setkáme i s určitým odporem. Počítejme s tím.“⁴

Po premiérovi mluvil Svoboda. I on zkreslil průběh schůzek, na nichž se projednávala Dubčekova rezignace. Prakticky lhal. Prohlásil, že s ním Dubček

³ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část, s. 7.

⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 316, s. 310 (ÚSD-SKV, f. D I/263). K tomu též ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 10. – 3. část, s. 8.

hovořil jako s druhým, a dále řekl: „Může vzniknout dojem, že na soudruha Dubčka byl činěn nátlak. Ujistuji vás, že tomu tak nebylo... Byli jsme toho názoru, aby se otázka řešila za dva až tři měsíce. To soudruh Dubček sám přišel s tímto návrhem, aby to bylo řešeno už na tomto zasedání. Já jsem mu blahopřál k tomu, jak neúspěšně to chce vyřešit.“⁵

Postupně se za Husáka chvalo zpěvy a oceňováním jeho kvalit postavili všichni členové předsednictva včetně umírněných reformátorů B. Šimona, J. Špačka a J. Smrkovského, který ovšem varoval před pronásledováním lidí.⁶ Odmítavý postoj zaujali pouze radikálové V. Slavík a V. Kabrna. Na Slavíkův požadavek, aby bylo zajištěno demokratické projednávání kádrových návrhů a předloženy obě alternativy (Husák, Černík), s výjimkou odmítavé poznámky J. Pillera nikdo nereagoval. Kabrna kromě personálních otázek kritizoval i usnesení výkonného výboru o očištění zvatelů.

Na závěr rozpravy promluvil Husák a snažil se přesvědčit progresisty, že polednová politika bude pokračovat. Reagoval na Smrkovského poznámku a odmítl, že by v budoucnu mělo dojít k perzekucím: „Nechceme se vrátit do padesátých let... Jestli to soudruh Smrkovský chce slyšet. Mohu dát místopřísežné prohlášení. Je jasné, že pozice dodržování zákonů nikdy nesmí sklouznout do jejich porušování.“⁷ Nakonec navrhl složení nového předsednictva, které měli tvořit dosavadní členové výkonného výboru vyjma Smrkovského a nově V. Bílak, J. Piller a K. Poláček.

Hlasování pak potvrdilo rozložení sil a jednotu vedení. Z 21 členů předsednictva se proti Dubčkově odstoupení vyslovili pouze Slavík a Kabrna, kteří se zároveň zdrželi hlasování o Husákově kandidatuře. Sjednocení předsednictva bylo velkým vítězstvím jeho prosovětské části. Jednotný postup

⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 316, s. 310–311, 317 (ÚSD-SKV, f. D I/263).

⁶ B. Šimon navrhoval postupovat na plénu tak, „aby byl soudruh Husák zvolen jasnou většinou“, a vyslovil názor, že „soudruh Husák zabezpečí to, co chceme“. Tamtéž, s. 311. Sekundoval mu J. Špaček slovy: „Osobně chci návrhy na změny maximálně podporovat.“ Tamtéž, s. 312. Smrkovský souhlasil s Husákovou kandidaturou, ale doporučoval, aby nový stranický vůdce učinil ihned programové prohlášení: „Uvítal bych, kdyby bylo jasné řečeno, co je pravice, kdyby se vše nedávalo do jednoho pytle. Mám obavy, abychom se nedostali tam, kde jsme byli. Dále by měl říci, že bude postupovat podle zákonů republiky, že v žádném případě nepřipustíme návrat do padesátých let..., že se bude distancovat od deformací padesátých let a že rehabilitace všech neprávem odsouzených bude provedena. Dále by měl říci, že bude provedena hospodářská reforma ve smyslu dřívějších usnesení. Také je třeba říci jasné stanovisko k politickým procesům, že nebudou připuštěny...“ Tamtéž, s. 315–316.

⁷ Tamtéž, s. 319.

vedení KSČ na plénu Husákovi do značné míry usnadnil zvolení do nejvyššího stranického úřadu.

Atmosféra před zahájením zasedání se vyznačovala značnou nervozitou a napětím. Umocňovala ji ještě přísná bezpečnostní opatření, o něž se včetně prezence členů ústředního výboru tentokrát postarala StB.⁸ Hlavním důvodem bylo zamezit jakémukoli úniku informací a eventuálním demonstracím obyvatelstva ještě před skončením pléna.⁹ StB vyhlásila pohotovost již 12. dubna.¹⁰ O čtyři dny později její příslušníci na speciální poradě uvažovali o mimořádných krocích. Závěry shrnul podplukovník Štefan Hubina: „Situace je velmi napjatá, takže přechod do ostré situace může být velmi rychlý. Jako významná opatření vidí[m] zajistit náhradní vysílání [rozhlasu a televize] a opatření směřující k zamezení přerušování vysílání.“ StB také pravděpodobně vypracovala seznam nepohodlných osob – zařadila do něj i několik členů ÚV KSČ –, které měly být v případě potřeby izolovány.¹¹

Federální ministr vnitra Jan Pelnář informoval 14. dubna svého českého resortního kolegu Josefa Grössera, že pokud to bude nutné, posílí jednotky

⁸ Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Kolmistem, 19. 3. 1990, s. 11–12 a 14–15. Šířily se i pověsti o angažovanosti pracovníků KGB, kteří prý měli ze speciální místnosti na Hradě odposlouchávat celé jednání pléna ÚV KSČ a analyzovat diskusní příspěvky jeho členů. Tamtéž, s. 15; též WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 206.

⁹ Podle svědectví sovětského velvyslance Červoněnka v interview s maďarským historikem M. Kúnou „... byl to prezident Svoboda, kdo prosadil, aby se jednání ÚV KSČ konalo na Hradě, kde dal odpojit všechny telefonní linky, aby reformisté a pracovníci sdělovacích prostředků neměli možnost informovat o průběhu jednání veřejnost...“ BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 47. Zda prezident skutečně sehrál tak významnou roli, nevíme. Ničím se mi ji doložit nepodařilo. Hloubku izolace od světa, v níž se progresisté během zasedání ústředního výboru ocitli, výmluvně popsal tehdejší člen Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ V. Kolmistr: „... s lidmi mimo ÚV jsme byli dohodnuti, že se budeme o každé věci informovat. Když se na plénu začalo mluvit o tom, že Dubček má odstoupit z funkce, chtěl jsem informovat své přátele, ... šel jsem k telefonu a všechny telefony, které vždycky při jednání ÚV byly k dispozici, byly v budkách demontovány, někde bylo znát, že dost narychlo... Když jsem se šáněl po telefonu u pracovníků, kteří organizovali pořadatelskou službu, bylo [mi] řečeno, že tam žádný telefon není. Tak jsem se rozhodl, že půjdu telefonovat ven. Nebyl jsem vypuštěn ze sálu. Bylo mi to zakázáno. Dožadoval jsem se, že musím navštívit lékaře, protože mi není dobře. Pracovníci – pořadatelé mě... vedli... na ošetřovnu, která tam byla pro takové případy připravena. Otevřeně mi řekli, že do skončení pléna nikdo nesmí místnosti jednání opustit.“ ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Kolmistem, 19. 3. 1990, s. 14–15. Na nefunkční telefony si po letech vzpomněli také filozof Karel Kosík a pracovník sekretariátu prvního tajemníka ÚV KSČ Stanislav Provazník. ÚSD-SKV, Rozhovor s K. Kosíkem, 6. 8. 1990, s. 14; ÚSD-SKV, Rozhovor se Stanislavem Provazníkem, 11. 4. 1990, s. 24.

¹⁰ ÚSD-SKV, ZEINER, J.: *c. d.*, s. 79.

¹¹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 55 a 62–63.

Bezpečnosti armáda. V závěru svého dopisu oznámil: „Pro případ vzniku nepokojů velkého rozsahu, ohrožujících podstatu státního zřízení, jsou připravena opatření, o nichž rozhoduje prezident ČSSR a Rada obrany státu.“¹² Možnost výbuchu nespokojenosti obyvatelstva vzbuzovala velké obavy zvláště v Praze. Z tohoto důvodu vydal náčelník generálního štábu ČSLA generál Karel Rusov krátce po zahájení pléna ÚV KSČ rozkaz přesunout padesát nákladních aut do kasáren v Ruzyni, vojáky vybavit denní dávkou stravy a osobními zbraněmi bez munice.¹³

K pacifikaci případného odporu občanů přispěl i Český úřad pro tisk a informace, který 15. dubna nařídil „přímé embargo na všechny materiály, jejichž obsah by mohl narušovat přípravy a průběh zasedání ÚV KSČ“. Sdělovací prostředky směly o plénu uveřejňovat jen oficiální zpravodajství.¹⁴

Všichni členové ústředního výboru přijížděli na Pražský hrad s netrpělivým očekáváním, jaké výsledky zasedání přinese. Cíle jednotlivých účastníků a jejich představy o dalším vývoji se od sebe výrazně odlišovaly. Konzervativci si přáli konečně dosáhnout kýženého obratu a zahájit opravdovou normalizaci podle sovětských představ. Realisté chtěli udržet a případně rozšířit své mocenské pozice. Naproti tomu proreformní činitelé očekávali, že se podaří ukončit a vyřešit sled krizových situací. Doufali, že se vytyčí mantinely, jež zachrání alespoň část polednové politiky. K tomu ale chyběl jakýkoliv prostor, protože program pléna byl zredukován pouze na personální a organizační změny ve vedení strany.¹⁵

Ústřední výbor KSČ začal za řízení O. Černíka jednat odpoledne krátce před 15. hodinou. Přítomno bylo 182 z jeho 188 členů (chyběl např. Z. Mlynář a L. Novomeský). Předsedající hned po zahájení doporučoval vzhledem k závažnosti situace ukončit zasedání ještě též den. S úvodním proslovem vystoupil Dubček, který ihned oznámil svou demisi. Prohlásil, že i po listopadové rezoluci strana a republika procházejí hlubokou politickou krizí, která znemožňuje

nastoupit cestu pozitivní práce. Řešení situace viděl v ideovém sjednocení strany na bázi listopadové rezoluce, jako na základním programovém dokumentu s tím, že s budováním jednoty se musí začít od stranického vedení. Konstatoval, že jako první tajemník nesl velkou odpovědnost za práci stranických orgánů, za její klady i nedostatky. Nabídl proto svou rezignaci a podotkl, že teprve s odstupem času bude možné objektivně zhodnotit jeho činnost. Připomínal potřebu vytvořit lepší podmínky pro realizaci polednové politiky, což na prvním místě znamenalo zlepšit vztahy se SSSR a dalšími socialistickými státy.

Dubček navrhl za svého nástupce Husáka. Dal na srozuměnou, že výměna v úřadě prvního tajemníka neznamená změnu stanovené linie, protože současný kurz má podporu naprosté většiny obyvatelstva včetně mládeže. Nástup nového vůdce prezentoval jako krok k ráznému uskutečňování polednové politiky v podmínkách daných posrpnovou realitou. Prohlásil, že exploze nahromaděných problémů vyvolala vleklé rozpory, které se vedení KSČ nepodařilo regulovat, a proto je nutno přistoupit k rekonstrukci vrcholných orgánů. Na závěr dodal, že mu řada lidí projevovala za jeho působení v čele KSČ svou důvěru, nikdy ji však nechápal jinak než jako důvěru ke straně. V celém projevu Dubček obhajoval reformní vývoj. Ani jednou se ale nezminil o tlačích, jimž byl před plénem vystaven, ani neuvedl, že se uvažovalo o Černíkovi jako druhém kandidátovi.¹⁶

Po Dubčkově promluvil několik členů předsednictva – O. Černík, L. Štrougal, Š. Sádovský a L. Svoboda. Žádný z nich nenaznačil nic o pravdivých okolnostech vedoucích k Dubčkovu pádu a nepokusil se o objektivní analýzu příčin politické krize, žádný nepopsal nátlak i činnost maršála Grečka a náměstka MID Semjonova. Všichni pouze objasňovali různé, de facto druhotné příčiny volby a pěli chválu na Husáka. Režie jeho zvolení byla připravena dokonale. V roli jeho hlavního obhájce vystupoval Černík: „Soudruh Husák... je zárukou, že se pod jeho vedením strana vyvaruje všech možných recidiv padesátých let... Neohroženost, s jakou prosazuje i provedení tzv. nepopulárních kroků, je zárukou, že v dnešní složité situaci bude strana usilovat o upevnění své autority a svého vedoucího postavení ve společnosti... Několik měsíců jeho aktivní politické práce v československé veřejnosti bylo vskutku imponující. Imponující i pro nepřátele.“¹⁷ Štrougal žádal, aby se

¹² Na pomoc VB bylo vyčleněno 5 900 vojáků, 67 obrněných transportérů a 190 nákladních aut. Viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: c. d., sv. 2., dok. č. 55, s. 210–211 (ÚSD-SKV, f. B/162). Federální ministerstvo vnitra ještě nařídilo pohotovost 50 % příslušníků VB s platností od 16 hodin dne 16. dubna 1969. ÚSD-SKV, f. B/164.

¹³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 63. Rozsáhlých bezpečnostních opatření si povšiml i západní tisk. Zaregistroval především uzavření ruzyňského letiště 17. dubna večer pro civilní dopravu. Viz Ablösung Dubčeks, *Neue Zürcher Zeitung*, 19. 4. 1969, s. 1; Gedruckte Stimmung in Prag nach Dubčeks Ablösung durch Husák, *Die Welt*, 19. 4. 1969, s. 1; Ein schöner Traum, *Der Spiegel*, č. 17, 21. 4. 1969, s. 108.

¹⁴ URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 479.

¹⁵ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 63.

¹⁶ Celý text projevu viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 322–325 (ÚSD-SKV, f. D IV/32 – Zasedání ÚV KSČ, 17. 4. 1969, stenografický zápis, Praha 1969, s. 3–5). Stručná parafráze projevu viz CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 550.

¹⁷ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 325–336 (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 7–22).

neuplatňovala citová hlediska, nýbrž sledoval zájem strany a státu. Husák podle něho odpovídá současným potřebám. Útoky vedené proti němu v českých sdělovacích prostředcích byly neslušné a nepravdivé. Neměl by se přijímat názor, že každá kádrová změna vede zpátky před leden 1968. Přesto i on upozorňoval, že vedoucí úloha strany se voluntaristicky uplatňovala, neboť „přes různé pokusy jsme nedosáhli, aby společenský pohyb byl určován stranou... Zde kulháme na obě nohy.“ Sádovský oznámil, že ÚV KSS souhlasí s Dubčekovými návrhy a požadoval jednotný a energický postup. Připojil tvrzení, že Husák má demokratické způsoby jednání. Prezident Svoboda ocenil Dubčekovo gesto dobrovolného odchodu a jednoznačně se postavil za Husákovu kandidaturu. Zmínil se ovšem i o přípravě sjezdu a voleb. Připomínal nutnost řešit nastalé problémy, protože „hodiny už bijí doopravdy dvanáctou“. Z takových projevů hlavních předáků nemohli členové ústředního výboru získat dostatek objektivních informací o politické situaci. Tato skutečnost zřetelně omezovala jejich aktivitu a značně se projevila ve výsledcích hlasování.

V následující diskusi přesto někteří zúčastnění (fakticky pouze z řad radikálů) viděli vývoj v jiných souvislostech a příčiny problémů shledávali v přítomnosti vojsk Varšavské smlouvy a v dalších zásazích Moskvy do vnitřních záležitostí Československa. Odmítali Dubčekovo odstoupení, požadovali stanovení termínů řádného sjezdu strany (českého i celostátního) a provedení voleb do zastupitelských sborů. Zdůrazňovali skutečnou potřebu udržet polednovou politiku, na rozdíl od řady funkcionářů zaklínajících se jí jen verbálně, a upozorňovali, že KSČ ztrácí kontakt se členy i veřejností.

Značně kritický byl Václav Slavík, který se zároveň pokoušel poskytnout členům ústředního výboru alespoň základní informace o okolnostech přípravy pléna a personálních návrhů, neboť většina přítomných neviděla do skutečného pozadí projednávaných záležitostí. Připomněl, že původně se mělo plénium zabývat daleko širším okruhem otázek, a prohlásil, že „zdroje politického napětí mají jak své vnější, tak i vnitřní příčiny. Vnější stojící svou podstatou v Srpnu a vnitřní v tom, že po Srpnu, s výjimkou federalizace, se zužovaly demokratické prostory politického systému“. Oznámil, že je proti Dubčekově rezignaci, a popsal, jak hlasoval na zasedání PÚV KSČ. Navrhoval, aby kádrové změny byly projednány demokraticky.

S odchodem prvního tajemníka z funkce nesouhlasila Marie Miková, demokratizační trend podpořil rovněž Martin Vaculík, který se společně s Josefem Svobodou pokusil rozšířit program jednání a přinutit přítomné, aby se zabývali také původně připravovanými a nyní odloženými otázkami. Naléhal na konečné rozhodnutí o termínech sjezdů KSČ i české části strany

a provedení voleb. Doporučil k těmto otázkám vytvořit reprezentativní přípravné komise. Dotkl se též problému antisovětiismu, přičemž antisovětské nálady mezi obyvatelstvem označil za objektivní skutečnost. Zdůraznil nutnost diferencovat, protože „povaha antisovětských nálad je jiná před Srpnem a po Srpnu. Jestliže se před Srpnem většinou kryl antisovětiismus s antisocialismem, pak po Srpnu tomu tak zcela není... Paušálním obviňováním z antisocialismu bychom mohli masu lidí na tuto pozici skutečně zahnat...“ Vyslovil obavu, že Husákovu zvolení nebude českou veřejností přijato dobře. Josef Svoboda odmítl podpořit volbu nového vůdce a poznamenal, „že by se dalo najít řešení problémů takové, které by umožnilo splnit to, co si celá společnost přeje – nepokračovat v ustupování tlakům“. Neohroženě promluvil také Jiří Judl. Žádal, aby Husák seznámil ústřední výbor se svou koncepcí a se svým postojem k základním otázkám, tedy k ekonomické reformě a stanovení termínů voleb a sjezdů. Podpořil rozbor situace přednesený Slavíkem a připomněl, že občané nemusejí změnu pochopit jako pokus o intenzivnější polednovou politiku. Naopak ji mohou „spojovat s obavami, které existují, s tím, že budou postupně likvidováni lidé, kteří Leden probíjávali“. Rozpaky neinformovaných vyjádřil Karel Pavlišťík, jenž upozornil, že se po členech nejvyššího stranického orgánu požaduje, aby rozhodovali, ačkoliv řada z nich ví o problémech jen z novin.

I přes projevy několika konzervativců (Oldřich Voleník, Jan Němec, Jaroslav Hejna, František Krajčír), kteří se postavili za kádrové změny, diskusní příspěvky stále více vybočovaly z připravovaného scénáře. Rozporná stanoviska se vyostřovala a část radikálních progresistů dokonce uvažovala o demonstračním odchodu ze zasedání.¹⁸ Přesto se příznivcům reformy nepodařilo jejich zájmy prosadit, protože skupina dogmatiků a realistů v ÚV KSČ se nezajímala o skutečné řešení přednášených problémů, ale pouze o převzetí moci. Řízení schůze ovládali Husákoví lidé a hlasování o vznesených návrzích nepřipustili. Předsedající Černík nechal pro jistotu schválit ukončení debaty, ačkoliv chtělo promluvit ještě patnáct lidí.

Hned poté se začalo rozhodovat o změnách ve vedení KSČ. Všeobecně převládla volba menšího zla nad vůlí postavit se k politickému odporu. Někteří diskutující připomínali skutečnou potřebu zamezit krizovým společenským jevům a v nové osobě prvního tajemníka nespátkovali ani náznakem možnost návratu do předlednových časů. Nemálo členů pléna bylo unaveno vleklými

¹⁸ ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Kolmistem, 19. 3. 1990, s. 12; ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Slavíkem, 28. 3. 1990, s. 15; ČÍSAŘ, Č.: c. d., s. 550; archiv autora, Rozhovor s J. Šabatou, 21. 2. 2006.

debatami a na chování mnohých se dala vypožarovat jejich připravenost přijmout řešení navržené stranickým establishmentem.¹⁹

Rozhodující význam v tomto směru sehrálo vystoupení Milana Hübla mluvícího jménem části skupiny umírněných i radikálních představitelů reform. Tato skupina se převážně skládala z nejvýznamnějších společenskovedních pracovníků, intelektuálů a reprezentantů kultury spjatých s Prahou. Jen zčásti se personálně překrývala s „vysočanskými“ členy ústředního výboru, neboť řada jejich protagonistů působila ve vrcholném stranickém orgánu již za Novotného. Vystupování těchto lidí na plénu se většina politického vedení KSČ velmi obávala. Pražští reformátoři disponovali rozsáhlými informacemi o skutečném dění a náladách ve společnosti a byli schopni svými argumenty ovlivnit uvažování přítomných. Hübl označil situaci za příliš vážnou, než aby se plénum pouštělo do rozsáhlých debat, a přesvědčoval hlavně vysočanské členy ústředního výboru o důvěryhodnosti Husákova politického profilu.²⁰ Bylo mu jasné, že nelze žádným způsobem donutit domácí stalinisty ani SSSR k rozumným činům. Nelze opomenout také vliv Husákova slibu o nepřipustnosti perzekucí lidí, který od něj Hübl obdržel krátce před zasedáním na důvěrné schůzce.

Hlubší příčiny svého postupu osvětlil Hübl 18. dubna na zasedání Vysok školského výboru KSČ v Praze. Naznačil, že on a jeho přátelé se na důvěrných poradách před plénem shodli na nutnosti „změnit taktiku dalšího postupu, protože věčné píchání špendlíkem ani nátlaková politika nemá úspěch a nahrává pouze konzervativcům“. Praktické východisko viděl v orientaci na přímé ovlivňování vedoucích funkcionářů. Rektor VŠP vycházel přitom z představy, že nedojde k zásadní změně politického kurzu, ale pouze k dílčím úpravám. Věřil, že i nové vedení se zasadí o brzké uskutečnění XIV. sjezdu KSČ a voleb. Předpokladem toho všeho měl být fakt, že „nebude docházet k politickým srážkám“.²¹

¹⁹ ÚSD-SKV, Rozhovor s K. Kaplanem, 1. 3. 1991, s. 27–28; ČÍSAŘ, Č.: c. d., s. 550; FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 63.

²⁰ Hübl prohlásil, že „dnešní situace... potřebuje, aby v čele strany stál politik nejen zkušený, ale i energický, s vysokými organizačními schopnostmi. V tomto smyslu je návrh výkonného výboru a předsednictva návrhem myslím velmi promyšleným, a po pravdě řečeno, asi tím nejlepším, jaký jsme v dané situaci mohli najít... Návrh... je... třeba plně podpořit... Pokračujeme v polednové politice a výměna stráží je cestou k tomu, abychom polednovou politiku mohli rychleji, energičtěji a důsledněji uplatňovat, a ne nějakým krokem zpět do dob dřívějších“. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 333 (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 19).

²¹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 66.

Hüblův projev a jeho předchozí přesvědčovací aktivity zvukly řadu progresivních členů ústředního výboru včetně mnohých vysočanských, kteří se posléze za nejisté sliby rozhodli Husáka podpořit, přestože původně uvažovali o demonstrativním odchodu z pléna.²² Jedinou výjimkou odmítající kompromisy a ústupky byl filozof Karel Kosík. Ve svém přesvědčivém zamyšlení upozornil, že výměna prvního tajemníka není to hlavní, a varoval před politikou, jejímž základem bude boj proti pravé či levé úchylice a nikoli obrana životních

²² Zásadní úlohu, kterou při lámání odporu radikálních progresistů sehrál M. Hübl, potvrzuje několik pamětníků. Vladimír Kolmistr k tomu řekl: „[Na ÚV] se dávala dohromady skupina lidí, kde jsme se dohadovali, že demonstrativně z toho pléna odejdeme... My jsme tím chtěli demonstrovat to, že tady jsou dvě partaje. Jedna, která se s intervencí a s vnucováním sovětské politiky nesmíří... A Milan Hübl to označil za nesprávné, uváděl, že s Husákem se celou noc jednalo a že Husák dává garance, že se bude pokračovat v polednové politice. To myslím zlomilo ten poslední odpor...“ V. Kolmistr tvrdí, že skupinu reformátorů, jež chtěli zasedání opustit, tvořilo asi 30 až 40 lidí. Byli mezi nimi např. Václav Prchlík, Ludmila Jankovcová, Radovan Richta, Karel Kaplan aj. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Kolmistrem, 19. 3. 1990, s. 12. Podobně vzpomínal ve svých pamětech Ota Šik: „[Po příjezdu z Basileje dva dny před plénem] jsem zjistil, že na místo Dubčeka má být zvolen Husák a že to podporují i reformátoři. Těto zprávy jsem nechtěl věřit, a proto jsem zašel za jedním přítelem přímo v sekretariátu městského výboru [KSČ] Prahy... Tento přítel... mi skutečně potvrdil, že všichni progresivní lidé v ÚV budou hlasovat pro Husáka. Prý M. Hübl... s Husákem dojednal úmluvu, podle které Husák slíbil, že po svém zvolení vyjedná se Sověty takovou normalizaci, která umožní pokračování reformy v hospodářství, reformní kádry budou moci zůstat ve stranických orgánech a nesmí dojit k obnovení předlednových poměrů... Zůstal jsem i nadále nedůvěřivý, neboť jsem Husákovi „průznost“ už poznal. Současně jsem ale nemohl vypadnout z řady progresivních, protože jsem doma nežil a nemohl jsem vědět, zda Husák přece jenom nehodlá úmluvu dodržet.“ ŠIK, O.: c. d., s. 233–234. Pochybnosti měl i Jiří Hájek: „Byl jsem mezi těmi..., kdo hlasovali proti přijetí Dubčkovy demise. Bylo sice logické hlasovat i proti nástupu Husáka na jeho místo, ale tam jsi nebyl tak jistý: Husáka doporučoval Milan Hübl, nesporně znalec Slovenska a tamních komunistů a rozhodný bojovník za udržení maxima z obrodného procesu.“ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 304. O tom, že se M. Hüblovi nepodařilo všechny přesvědčit, zanechal svědectví Martin Vaculík: „[Na výměnu prvního tajemníka] jsme se... dívali dost skepticky. Hübl nás svolal a řekl, že došli k názoru, že je třeba vyměnit Dubčeka a za nejvhodnějšího kandidáta považují Husáka a že mu Husák rukouduáním slíbil, že udrží maximum z polednového vývoje. Tím se také stalo, že Husák byl zvolen, protože bez podpory vysočanských by zvolen nebyl. Jedině soudruška Jankovcová byla proti a říkala – vy ho neznáte, já ho znám, to není dobrý člověk, je nesmírně ctižádostivý a já pro něj hlasovat nebudu. A taky jediná nehlasovala, ostatní jsme všichni hlasovali.“ ÚSD-SKV, Rozhovor s M. Vaculíkem, 4. 5. 1990, s. 12–13. K roli M. Hübla dále ještě ÚSD-SKV, Rozhovor s V. Slavíkem, 28. 3. 1990, s. 14–15; ÚSD-SKV, Rozhovor s K. Kosíkem, 6. 8. 1990, s. 13–14; ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Šabatou, 23. 8. 1990, s. 43–44 a 56–57; ŠABATA, Jaroslav: Velikost Alexandra Dubčeka a meze reformního komunismu. In: HOPPE, Jiří – BÁRTA, Miloš (ed.): *Úloha Alexandra Dubčeka v moderních dějinách Československa. Sborník z konference*. Praha 2002, s. 105; archiv autora, Rozhovor s J. Šabatou, 21. 2. 2006; WILLIAMS, K.: c. d., s. 205.

zájmů lidu. Připomínal, že závažné rozhodnutí, jakým volba nového stranického vůdce bezesporu je, by se nemělo dělat ve spěchu, nýbrž po důkladné úvaze, až dozraje čas a uklidní se poměry. Odmítal omezení délky pléna na jeden den. Chtěl ozřejmit, co se rozumí pojmem „konstruktivní politika“. Sám za její základ označil socialismus a svrchovanost. Principiálně odsoudil omezování občanských svobod a prohlásil, že mu není jasné, co se přesně myslí „protisocialistickými silami“. „Domnívám se, že právě březnové události... jsou názorným svědectvím toho, že není jasné, co jsou to protisocialistické síly... Je třeba konkrétně postihovat pachatele a viníky za trestné činy, ale... nelze odplatu nebo trest rozšiřovat na celou společnost. Pachatelé, pokud je mi známo, nebyli dodnes potrestáni, ale byla potrestána již celá společnost tím, že byla zavedena předběžná cenzura.“ Tu chápal pouze jako mimořádné opatření, které by mělo být časově omezeno: „Omezení svobody tisku vážně poškozují dělnickou třídu a její vedoucí úlohu ve společnosti. V moderní společnosti může rozhodovat jen ten, kdo má přístup k informacím, je všestranně informován a má možnost také informovat.“ Odmítavý postoj zaujal k teorii tzv. omezené suverenity: „Nemůžeme jako marxisté připouštět, že by existovaly v socialistickém táboře dvě kategorie zemí, jedny země, Sovětský svaz, Čína, Rumunsko, Jugoslávie, které mohou být svrchované a svou svrchovanost brání, a druhá země, Československo, pro niž by měl platit jiný princip, princip omezené svrchovanosti. Musíme normalizovat své vztahy k socialistickým zemím a zejména k Sovětskému svazu, ale myslím si, že tato normalizace je možná pouze na základě jednoty internacionalismu a svrchovanosti, na základě oboustranné úcty, rovnoprávnosti a svrchovanosti.“²³ Kosíkova racionální argumentace však byla přehlušena teatrálně vystupujícími demagogy, kteří v jeho názorech viděli snahu oddálit změnu složení vůdčího grémia komunistické strany.

K výsledkům hlasování přispěly především kompromisy uzavřené před zasedáním i v jeho průběhu a rovněž způsob, jakým byl Husák volen, totiž kombinací aklamace a tajné volby. Jednání mnoha účastníků nemálo ovlivnil také charakter prezentace Dubčekova odchodu z funkce. Reformám nakloněné členy ÚV KSČ těšilo, že zůstává ve vrcholné politice – byl navržen do nového předsednictva strany a doporučen do funkce předsedy Federálního shromáždění. Nebyl zahrnut žádnou zdrcující kritikou. Premiér Černík ho ve svém projevu označil za obětavého a čestného komunistu, přesvědčeného

²³ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 337 (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 23–24).

internationalistu.²⁴ Navíc Dubček sám zamlčel mnoho ze zákulisních vyjednávání. Nezmínil se o tlacích, kterým byl vystaven. Svou roli sehrál i styl, jímž byl Husák jako kandidát představen. Jeho kvality připomínali Černík, Svoboda, Štrougal a Sádovský tak, aby uspokojili všechny názorové proudy v ústředním výboru. V této atmosféře pro něj nakonec hlasovali také někteří radikální reformátoři, například i Ota Šik.²⁵

Pro Dubčekovu rezignaci se aklamací vyjádřilo 150 z 182 přítomných členů ÚV KSČ, nesouhlasilo 22 členů a 10 se hlasování zdrželo. V následující tajné volbě Husáka podpořilo 156 členů ústředního výboru, 22 bylo proti, 4 hlasování ignorovali. Husák byl s velkou převahou zvolen i do nového předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.

Návrh na celkovou rekonstrukci vedoucích orgánů přednesl Husák již jako nově zvolený vůdce komunistické strany. Vyslovil se pro akceschopný,

²⁴ ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 7.

²⁵ Ota Šik k tomu píše: „Při veřejném hlasování jsem chvíli čekal; když jsem ale viděl, že všichni moji reformní přátelé zvedli ruku, zmizely mé pochyby a já rovněž hlasoval pro Husáka. Přece nebylo možné, aby bez nějaké předchozí nutné záruky volili Husáka. Pravděpodobně jsem skutečně zvenku nemohl věci dostatečně sledovat, domníval jsem se, a proto jsem nechtěl hlasovat proti svým přátelům. Později jsem si to hořce vyčítal, ale to už jsem asi nebyl sám.“ ŠIK, O.: *c. d.*, s. 235. Také Marie Miková po žádosti prezidenta Svobody hlasovala pro Husáka: „Říkala jsem si – vždyť on také prošel tím socialistickým kriminálem, taky ho nešetřili, on prý zažil hroznou moc... A tak jsem si říkala, že takový člověk nemůže zradit a že to bude lepší, než aby tam byl někdo z té staré Novotného garnitury.“ PERNES, J.: *Takoví...*, s. 290. Podobně uvažoval i bývalý ministr zahraničí Jiří Hájek: „Přestože jsem pro Husáka nehlasoval, viděl jsem v jeho nástupu opravdu ono menší zlo ve srovnání s možností, že by oslabenému a rozvrácenému vedení Brežněv vnutil někoho z kandidátů dělnicko-rolnické vlády ze Srpna... Husák, chladný a střízlivý politik, schopný vidět skutečnosti bez příkras, člověk se smyslem pro moc jako málokdo jiný v naší vedoucí sestavě (a jak si říkám i nyní, jako málokdo jiný v našich novodobých dějinách), může snad udržet to, co už nemůže dokázat Dubček – člověk opravdu citově založený. To, že Husák zakusil na vlastním těle stalinismus, bude ho chránit před tím, aby ustupoval až na pozice a metody padesátých let. Možná, že s těmito vlastnostmi dokáže být úspěšnějším partnerem Brežněva a jeho vedení a vynutí si jejich respekt – a nejen pro sebe osobně. Někteří z blízkých soudruhů a přátel zůstávali ovšem skeptičti, zejména Smrkovský a Kriegel.“ HÁJEK, J.: *Paměti*, s. 304. Proti Husákovi hlasoval také profesor Vysoké školy ekonomické Vladimír Kadlec. I on však považoval jeho volbu za určité východisko z vážné krize, v níž se Československo ocitlo: „...když Dubček musel odejít pod tím tlakem Sovětského svazu, tak jsem neviděl na ÚV nikoho jiného, kdo by to mohl převzít a ještě to nějak s těmi Rusy projednat, nějak slušně, aby to nedopadlo katastrofálně, tak jsem si myslel, že by to Husák mohl být. I když mnoho lidí říkal[o], že... Husák není člověk, který by mohl cokoliv z refor[em] zachraňovat a ukázalo se, že... měli pravdu, ... že jemu šlo daleko víc o své osobní věci, než o nějaké pokračování [v reformách]...“ ÚSD-SKV, Rozhovor s Vladimírem Kadlecem, 16. 3. 1990, s. 13. Uvedené problematiky se dotýká též FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 64.

názorově jednotný a početně menší orgán. Navrhl proto zrušení výkonného výboru a snížení počtu členů předsednictva ÚV KSČ z 21 na 11. Nové vedení mělo pracovat ve složení: Vasil Biľak, Peter Colotka, Oldřich Černík, Alexander Dubček, Evžen Erban, Gustáv Husák, Jan Piller, Karel Poláček, Štefan Sádovský, Ludvík Svoboda a Lubomír Štrougal.²⁶ Výčet měl být případně doplněn o nově zvoleného prvního tajemníka ÚV KSS, kterým se však stal Sádovský. Navržení náleželi mezi vysoké stranické a státní představitele, a tak personální obsazení symbolizovalo návrat k neveřejné kabinetní politice a ke koncentraci moci do rukou nejvyšších politických špiček převážně oddaných Brežněvovi. Přímé zastoupení průmyslových závodů, jež v předchozím období měly své zástupce ve vrcholném grémiu, bylo nyní vyloučeno.²⁷

Předložený návrh byl přes určité drobné námitky schválen. Pavel Sýkora požadoval doplnění o nějakého zemědělce, Bohumil Brož doporučoval připojit nějakého politika – amatéra, jmenovitě Smrkovského, Marie Miková chtěla doplnění o nějakou ženu.²⁸ Při hlasování se ke skupině zásadních konzervativců, kteří tvořili asi pětinu členů ústředního výboru, připojili mnozí realisté, programoví oportunisté, kolísaví i nerozhodní natolik mocně, že všichni navržení byli zvoleni velkou většinou hlasů, až bylo možné svobodně připsat k návrhu ještě další jména. Dokonce i Biľak obdržel 118 hlasů při 64 proti. Svoboda byl jako jediný zvolen jednomyslně. Naproti tomu proti Dubčekovi vystoupilo 38 hlasujících.²⁹ Z vedení KSČ tak vypadli proreformně orientovaní představitelé: Smrkovský, Slavík, Kabrna, Šimon, Hrdinová aj. Z dodatečně doplněných osobností dostali nejvíce hlasů (pouhých 9) Hrdinová a Smrkovský, podle průzkumů veřejného mínění stále třetí nejpopulárnější politik.³⁰

Ústřední výbor rovněž schválil výměnu šéfredaktora *Rudého práva*. Místo umírněného reformátora Jiřího Sekery se jím stal dogmatický Miroslav Moc. Pod jeho vedením měl ústřední československý list stát v čele masivní kampaně

²⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 339 (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 29–30).

²⁷ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 64.

²⁸ ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 31.

²⁹ Ostatní kandidáti dopadli takto: Colotka 181 pro : 1 proti; Černík 171 : 11; Erban 179 : 3; Husák 177 : 5; Piller 137 : 45; Poláček 156 : 26; Sádovský 178 : 4; Štrougal 143 : 39. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 351–352, pozn. h (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 40).

³⁰ ÚSD-SKV, f. C IV/119; *Názory veřejnosti, Práce*, 3. 4. 1969, s. 3; *Veřejné mínění, Vlasta*, č. 15, 16. 4. 1969, s. 2.

za schválení závěrů pléna. Zároveň byl nový vedoucí hlavního stranického deníku pověřen likvidovat opoziční nálady některých redaktorů.³¹

V závěrečném slově Husák předvedl s jistou dávkou demagogie svou řečnickou virtuozitu. Improvizovaný, ale rázný, jasně formulovaný projev byl vypočten na drtivý dojem u posluchačů. Základním bodem jeho vystoupení byl nástin dalšího politického vývoje. Vycházel přitom ze sovětského hodnocení československé krize. Principem, podle něhož se komunistická strana měla řídit, bylo důsledné zabezpečení normalizace jako základu pro směřování socialistické společnosti.

V úvodu se snažil vzbudit dojem, že existuje kontinuita mezi nově zvoleným a odstupujícím posrpnovým vedením: „Chtěl bych... poděkovat všem soudruhům z dosavadního předsednictva strany a výkonného výboru, kteří v novém orgánu nejsou, za práci, kterou v minulém období vykonali. Zvláště... chci... poděkovat soudruhovi Dubčekovi za vykonanou velkou práci v období, kdy byl prvním tajemníkem naší strany... Soudruh Dubček v další práci ve stranickém vedení, ve vysoké státní funkci, o které jsme tady rozhodli, bude velmi platným vedoucím pracovníkem a činitelem naší strany.“³² Po ocenění Dubčkova boje proti staré politice a za usnadnění přechodu k politice nové ohlásil, že programovou koncepci připraví nové vedení pro plénum ÚV KSČ, jež se bude konat v polovině května.

Naznačil však, že volbou nové stranické garnitury nastává kvalitativně jiné období, v němž představitelé strany a státu nepřipustí formy veřejného protestu podobné těm, které následovaly po druhém vítězství československých hokejistů nad mužstvem SSSR: „Poslední události toho druhu, jakými byl 28. a 29. březen... mají na některých místech charakter vyslovené kontrarevoluční. Nebojím se používat tohoto výrazu.“ Varoval, že není možné čekat, až kontrarevoluce bude komunisty vřeset, ale že je nutné energicky zakročit. Připomněl, že krize přivedla stranu na pokraj katastrofy, a dodal, že i v samotném ústředním výboru jsou si někteří členové natolik názorově vzdáleni, že to brání řešit vážné problémy, především ekonomické.

Velkou pozornost věnoval otázce antisovětiismu. Odmítl závěry Martina Vaculíka, že antisovětiismus po Srpnu nemusí být spojen s antisocialismem. V této souvislosti pranýřoval především sdělovací prostředky (hlavně *Listy a Zítřek*), které obvinil z šíření soustavné antisovětské propagandy. Řekl

³¹ Proti změně šéfredaktora *Rudého práva* nejvíce protestoval František Kriegel, který rovněž kritizoval zahájení stranického šetření s komunisty-novináři. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 340 (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 42).

³² Tento i následující citáty tamtéž, s. 340–343 (s. 44–46).

o nich: „Když člověk čte monitory ze Svobodné Evropy a donedávna některé naše týdeníky, je to tatáž řeč, tatáž dikce, často i tatáž terminologie.“ Kritický byl také na adresu české inteligence. Polemizoval s Karlem Kosíkem o její schopnosti efektivně přistupovat k vyjasňování věcí. Nabídl jí možnost dialogu, ale zároveň pohrozil: „O trestech a vylučováních, když to bude třeba, budeme mluvit tehdy, když žádné jiné pomoci nebude.“ Odsoudil dopis pražského Vysokoškolského výboru KSČ předsednictvu strany charakterizující události 28. března jako důsledek uražených národních citů.³³

Dotkl se rovněž otázky opozičních sil v komunistické straně. V této souvislosti neopomněl ostře napadnout Františka Kriegla. Připomínal, že rozkladný proces v zemi pokračuje a to už nelze dále připustit, zejména ne uvnitř KSČ. Použil sovětskou hrozbu a varoval: „...někdo tak vyprovokuje sovětská vojska, která jsou na našem území, tak, aby v obraně podnikla nějakou akci,“³⁴ a pohrozil i občanskou válkou a novým vojenským zásahem. V souvislosti s Krieglem prohlásil: „Část soudruhů se strašně angažuje za svobodu... Jedni jsme za svobodu a druzí jsme pravděpodobně ti kati svobody. Soudruh Kriegel je nositel pochodně svobody a demokracie a my jsme tu asi nějakí tupí reakcionáři, kteří budou dusit tisk.“ Otrel se také o autory tzv. Černé knihy. Na závěr k problému antisovětismu dodal: „Prostě antisovětismus, soudruzi, dnes v této situaci, je hlavní nosná raketa opozičních sil, opozičních proudů, a řeknu rovnou, protistranických proudů, i když existují uvnitř strany... Anti-sovětismus u nás dnes je neslučitelný s ideologií Komunistické strany Československa a je v příkrém rozporu se státní politikou tohoto státu.“

Na závěr seznámil ústřední výbor se svým plánem vyvedení KSČ z krize a její obnovy na bázi marxismu-leninismu. Prohlásil, že hlavním úkolem nového vedení „je vyvést naši stranu, vyvést naše národy z této krizové situace. Vyvést náš lid, naši republiku do klidného dne, smím-li to takto říci, do pokojného života, v tom pěkném lidském slova smyslu“. Pokračoval názorem, že lidé chtějí pořádek. Usnesení se musí plnit, nejen vyhlašovat. Základem nové politické koncepce měla být přeměna KSČ v disciplinovanou, ideově

³³ Dopis byl odeslán 1. dubna 1969, tedy ještě před přijetím prohlášení PUV KSČ, které se ztožňovalo se sovětským hodnocením událostí. Pravilo se v něm: „Spontánně vzniklá oslava byla jistě nejen projevem radosti nad dvojnásobným vítězstvím nad mistry světa, ale i výrazem národních citů, zjitřených srpnovými událostmi, vměšováním do našich vnitřních záležitostí a pobytem sovětských vojsk v Československu... Nešlo... o organizované vystoupení kontrarevolučních a protisocialistických sil, jak nyní uvádí sovětský tisk nechápající pocity našeho lidu.“ Viz ÚSD-SKV, f. D III/176.

³⁴ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 318, s. 343 a n (ÚSD-SKV, f. D IV/32, s. 46 a n).

jednotnou, leninskou stranu, která bude ovládat celou společnost. K tomuto účelu považoval za nezbytné vytvořit jednotné vedení a navrátit se k principům demokratického centralismu v práci strany: „Mně skutečně nejde ani o králování lidí, ani o zakřikování názorů a podobně“, ale stanovy nadále platí a tolerance nebude bezbřehá. Potrestání komunistů-novinářů chápal jako správné: „Je třeba komunisty, kteří narušují stranickou linii, kteří proti ní pracují, volat k zodpovědnosti. Jednat s nimi a přijímat opatření od politických až po to, že s tím, s kým se nedá hovořit, se budeme muset ve straně rozloučit.“

Jako svůj další cíl naznačil nastupující první tajemník upevnění vedoucí úlohy komunistické strany ve společnosti. Žádal řešení situace v ROH a společenských organizacích, přičemž doporučil, aby ty, které se nezačlenily do Národní fronty, byly rozpuštěny. Za nejpodstatnější v tomto směru považoval ovládnutí sdělovacích prostředků, protože, „když si strana nezabezpečí svůj rozhodující ideový vliv na rozhlas, na televizi, na tisk, nemůže svou úlohu v tomto státě splnit“. Zdůraznil, že je nutno udělat pořádek v novinářských řadách, zvláště mezi komunisty. Odmítl, že by se jednalo o návrat k Novotnému, svůj přístup označil za leninismus.

Přes všechny uvedené hrozby Husák sliboval, že nastoupený polednový kurz v duchu listopadové rezoluce bude dodržen a příležitost dostanou všichni. Odmítl, že by se společnost měla vrátit před Leden. Vehementně prohlášoval: „I zde z této tribuny bylo hovořeno, abychom dali garance polednové politice. Řekněte, jaké garance, já jsem ochoten je dávat, nevím jaké. Kdo se zde chce vzdát polednové politiky, soudruzi? Kdo o tom uvažuje? Považujeme za nevyhnutelnou historickou etapu odstranit nedostatky, deformace, vytvářet širší demokratičtější prostor. Znovu bychom se dostali do krizových stavů, zdegenerovala by naše společnost... Kdo brání realizaci polednové politiky? Vedení strany, dosavadní vedení, nové vedení, Dubček nebo nyní já, bráníme její realizaci? Anebo brání realizaci polednové politiky právě ty síly, které o ní neustále hovoří, které vyvolávají akce, stávky a všechny ty krizové věci, které zde byly? ... Tato strana brání a je garancí polednové politiky, a nikdo druhý.“ A zaútočil na radikální reformátory a novináře: „A nejvíce o tom křičí ti, kteří před několika lety mluvili úplně jinak, byli velmi horlivými služebníky tehdejšího režimu a dnes jsou z nich takoví vlajkonosi svobody, že to svět neviděl.“ Hlavní šíp své zloby přitom vyslal na publicistu Jiřího Hochmana: „Podívejte se, co třeba Jiří Hochman popsal stránek těchto věcí v *Reportéru*, jaké lekce dává celému vedení strany od soudruha Dubčka až nevím po koho. A podívejte se na jeho články v minulých letech. To se člověku obrací žaludek nad touto morálkou, a v našich komunikacích se nenajde člověk, aby jim řekl, tak

kamaráde, co jsou za apoštolské řeči, které zde vedeš?“ Husák si ho nevybral náhodou, protože Hochman patřil v tisku mezi nejvýznamnější oponenty nastupujícího vládce.

Nový vůdce ostře odsoudil jakoukoli úvahu o recidivě padesátých let: „Za celé vedení mohu říci, že budeme velmi přísně dodržovat u nás zákonnost, přísně střežit práva lidu... Žádné konstrukce, ani politické, ani ideologické, ani trestněprávní nechceme a nemůžeme trpět. Na falši, na nepoctivosti se nikdy nic dobrého vybudovat nedá.“ Sliboval, že při soustředěném úsilí lze dosáhnout politické konsolidace v krátké době a poté začít rázně řešit ekonomické obtíže. Konsolidaci označil za podmínku sjezdu a voleb. Zdůraznil nutnost obnovení přátelských vztahů se socialistickými státy, především se SSSR, neboť pokud naše politika bude poctivá, nebude komplikované dosáhnout dohody s KSSS. O odchodu okupačních vojsk však přímo nehovořil.

V protikladu s tím ale vyhlásil nutnost tvrdého boje proti antisocialistickým silám: „A pro lidi, kteří v krizové situaci, jaká je dnes, zneužívají svobody a demokracie proti zájmům státu a socialismu, je třeba zde přivřít okno. Pro nepřátele socialismu nemůže být žádná svoboda... V základních otázkách ustupovat nebudeme, neslevíme z marxistických pozic... Před žádnými nepřátelskými silami, před antisocialistickými silami, před pravičáckými elementy ustupovat nebudeme. Hodily rukavici k zápasu, naposledy v tom březnu, zdvihne tuto rukavici a povedeme stranu do politického zápasu s těmito silami.“ Připomínal, že pokud bude veden boj proti KSČ, pak strana má právo vést boj proti opozici. Dodával: „Jsem si absolutně jist politickým vítězstvím v této otázce... A když je to boj, nebudeme si hrát na to, že je to dětská hra.“ Úplně nakonec si Husák zavěštil: „Já se dívám vcelku na vývoj optimisticky, ne v relaci nejbližších dnů. Ale v relaci měsíců.“

Husákovy vystoupení bylo přijato bouřlivým potleskem. Mnozí totiž nedokázali postřehnout komplikovaná spojení projevu, v němž se prolínala víceméně pravdivá fakta se silně zavádějícími závěry. Ani ti, kdož věřili, že dočasný ústup a přizpůsobení se sovětským požadavkům může něco zachránit, si neuvědomili, že Husákovým projevem zazvonil umíráček reformnímu komunismu v Československu.³⁵

Druhý den si občané při čtení novin nad provoláním ÚV KSČ s formulacemi ve starém novotnovském stylu kladli otázku, co si asi nové vedení pod

³⁵ Zasedáním ÚV KSČ, jeho průběhem (včetně stručné parafráze Husákova projevu s některými citáty) se stručně zabývají: FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 63–64; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 65–67; ČÍSAŘ, Č.: *c. d.*, s. 550–551; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 206–207.

„splněním velkých myšlenek Ledna“³⁶ vlastně představuje. Měli to pochopit již brzy.³⁷

Dubnové plénium bylo skutečným zvratem. Začalo jím období, v němž prosovětská garnitura rychle odstranila zbytky reformního hnutí. Co se Moskvě nepodařilo prosadit v srpnu 1968 vojenskou cestou, tedy dosadit kolaborantskou vládu, bylo nyní provedeno politickými prostředky domácího původu, koalicí konzervativců a realistů. Vojenská varianta řešení, o níž se potenciálně uvažovalo, zůstala v záloze nepoužita. Návrat ke starým „dobrým“ časům, kdy strana ví všechno nejlépe, měl volné pole působnosti. Vystoupením Gustáva Husáka na vrcholek mocenské pyramidy začalo období jeho největší slávy. Na dalších dvacet let se zařadil mezi dominantní osobnosti naší politické scény i východního bloku. Odvrácenou stranou jeho politické kariéry byl dlouhodobý ekonomický, kulturní a morální úpadek republiky a ponížení národů Československa. Zřejmě ani on v okamžiku své volby netušil, že jeho dvacetiletá vláda bude pro zemi takovou katastrofou.

Obsahový význam pojmu normalizace se dubnem 1969 radikálně změnil. Zatímco od vpádu vojsk znamenala normalizace (aspoň v představách demokratů a snad i centristů) návrat k normálním, tedy předsrpnovým progresivním poměrům, nyní se definitivně přeměnila v požadavek odstranit reformní výdobytky a obnovit mocenskou sílu KSČ. I přes neustálé zdůrazňování ochoty pokračovat v polednové politice se měl vývoj v zemi zanedlouho vrátit hluboko před leden 1968. Za počátek normalizace však nemůžeme považovat až okamžik Husákovy volby. Trend k obnovení byrokratické moci vládnoucí strany nastoupil už na sklonku srpna 1968. Navíc i po Dubčkově odchodu z nejvyšší funkce zůstala personální kontinuita nejužšího vedení KSČ v zásadě zachována.³⁸

Dubčkův pád představoval zásadní porážku reformních komunistů, kteří sice i nadále udrželi některé pozice, ale již nebyli schopni výrazněji ovlivňovat

³⁶ *Rudé právo*, 18. 4. 1969, s. 1.

³⁷ Názorová pružnost skutečně nebyla ve vrcholných stranických orgánech výjimečným jevem. Stačí ukázat na chování členů ústředního výboru, jejichž většina byla zvolena na XIII. sjezdu KSČ v roce 1966. Tento ÚV v lednu 1968 odstranil Novotného a zvolil A. Dubčeka do čela KSČ, o tři měsíce později schválil Akční program, v červenci 1968 odmítl varšavský dopis, po okupaci kooptoval mnohé reformátory do svých řad, ti však tvořili nesourodou menšinu a jádro nejvyššího orgánu zůstalo zachováno. Později týž ÚV nahradil Dubčeka Husákem, vyvrhl progresisty ze svého středu, anuloval reformní program, akceptoval intervenci jako „bratrskou pomoc“, schválil stranickou čistku a nakonec přijal Poučení z krizového vývoje, kterým byl rok 1968 oficiálně proklet. Na tuto okolnost upozorňuje WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 47.

³⁸ MARUŠIAK, J.: *c. d.*, s. 111.

VII.

stranickou politiku a dávat jí progresivní tvář. Převážná většina z nich se rozhodla na svých místech setrvat v iluzi, že ještě snad něco budou moci ovlivnit a zabránit perzekucím. Tento postup, často asi i poctivě míněný, se brzy ukázal jako klamný a v očích veřejnosti řadu progresivních jen zbytečně kompromitoval. Zdenek Hejzlar k tomu napsal: „Bylo zřejmé, že českoslovenští reformní komunisté byli poraženi podruhé. Poprvé byli poraženi, když v létě 1968 nedovedli zabránit otevřené konfrontaci s Moskvou a nenašli způsob, jak znemožnit vojenskou intervenci před XIV. sjezdem KSČ. Jen tak mohl být získán prostor pro další manévrování... Podruhé byli poraženi, když po srpnu 1968 – v krajně nepříznivé a obtížné situaci – nedokázali vymezit reálnou hranici uhajitelných československých zájmů, provést ústup na tuto hranici a zformovat frontu k její obraně. Pokusy o vyhnutí se oběma porážkám nelze reformním komunistům upřít. Byly však nedostatečně pevné a vzhledem k daným limitům příliš nevýrazné... Na jaře 1969 mohla být alternativou už jen kapitulace.“³⁹

³⁹ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 162. Spisovatel Jaroslav Putík si 18. dubna zapsal do deníku: „Pomalu vylézá na světlo, co se na tom ÚV upeklo. Zmatený projev Smrkovského. Ano, politici šedesátých let nedorostli na svou roli. Vlastně jsem to podvědomě čekal. A co je nejhorší: nedovedou svou roli dohrát důstojně. Aspoň za sebou prásknout dveřmi. Když už do prdele, tak alespoň na úrovni. Ne. Každý se drží svého místa a místečka, dušují se, že budou dál sloužit lidu. A co lid na to? A co ty, brachu? Co ty tedy uděláš?“ PUTÍK, J.: *c. d.*, s. 71.

Iluze se rozplývají

*(Zahraniční a domácí ohlasy
na dubnové plénum ÚV KSČ)*

„Zle je s mravností člověka, který se rozhoduje a přitom umlčuje své svědomí – potlačuje sebe sama. V tom momentě vyslovuje vlastně verdikt nad poslední baštou své svobody.“

Jiří Lederer, Filmové a televizní noviny, č. 9, 30. 4. 1969.

V Kremlu i v ostatních státech varšavské pětky byly výsledky pléna ÚV KSČ přijaty s nadšením a optimismem. Vydání ústředního sovětského deníku *Pravda* bylo dokonce 18. dubna pozdrženo o několik hodin, aby mohlo ještě též den uveřejnit informace o klíčových změnách ve vedení KSČ a televizní projevy Ludvíka Svobody a Gustáva Husáka.¹

V Moskvě, ve Varšavě, východním Berlíně, Budapešti a Sofii bylo dubnové zasedání chápáno jako východisko z komplikovaných problémů a zásadní obrát v politickém vývoji Československa. V Husákově vedení KSČ viděly „bratrské“ strany orgán, který dokáže vypracovat nový politický kurz, vyvést zemi z krizové situace, uklidnit poměry, upevnit socialismus a prosovětskou politikou rychle opět začlenit ČSSR mezi spolehlivé země socialistického tábora. Hovořily o zhroutení západních plánů, jež prý usilovaly o narušení jednoty socialistických států prostřednictvím ideologické diverze a vyzdvihovaly vůli nového československého vedení bojovat s pravicovými a protisocialistickými silami. Jejich političti předáci, velvyslanci i vojenští představitelé dávali svými výroky nebo články v tisku jednoznačně najevo, kam má v budoucnu směřovat politika Husákova předsednictva.²

Sovětský vůdce Brežněv s očekáváním přijal Husáka 22. dubna v Moskvě a připravil mu vskutku velkolepé uvítání ve sjezdovém paláci při oslavě 99. výročí Leninova narození.³ Uspokojení vyjádřil i o šest dní později před

¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 311–314 (ÚSD-SKV, f. D II/50); BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, dok. č. 57, s. 214–215; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 67; Kommentarlose Bekanntgabe in Moskau, *Neue Zürcher Zeitung*, 20. 4. 1969, s. 1.

² Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 1; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 311–314 (ÚSD-SKV, f. D II/50); BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, dok. č. 57, s. 214–215; ÚSD-SKV, f. S III/95; *Rudé právo*, 19., 21., 22., 23. a 24. 4. 1969.

³ Československý vojenský přidělenec v Moskvě generál František Sedláček k tomu ve své zprávě poznamenal: „Toto bouřlivé přivítání prý vyznělo zcela spontánně z duše všech přítomných a výrazně se odlišovalo od síly potlesku při vítání představitelů ostatních socialistických zemí.“ Viz BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, dok. č. 57, s. 215. Tuto informaci potvrzuje také reportáž západoněmeckého deníku *Die Welt*. Viz Am 99. Geburtstag Lenins ein Strich unter das Kapitel Tschechoslowakei, *Die Welt*, 24. 4. 1969, s. 5.

odborářskou delegací vedenou K. Poláčkem. Postěžoval si pouze, že „deník Práce zatím příliš své psaní nezlepšil“, a sliboval, že vojska odejdou, až „strana plně obnoví svou sílu“. Husák se v Moskvě, kde se ve dnech 23.–25. dubna 1969 konalo XXIII. zasedání RVHP na nejvyšší úrovni, setkal také se satelitními předáky W. Gomulkou, W. Ulbrichtem, J. Kádarem a T. Živkovem.⁵ I oni mu nepochybně dali najevo své uspokojení z jeho nástupu do funkce.⁶ Podobně se vyjadřovali i představitelé armád Varšavského paktu, kteří s velkými sympatiemi přijímali jeho volbu a spatřovali v něm „mezi současnými stranickými činiteli jedinou výraznou osobnost, schopnou zásadově a důsledně zvládnout současné závažné úkoly“.⁷

Tisk intervenujících států věnoval dění v Československu mimořádnou pozornost. Prim hrály sovětské noviny, především deník *Pravda*. O výsledcích pléna informovala s velkými podrobnostmi a často své příspěvky otiskovala na první straně jako hlavní zpravodajství. Uveřejnila Husákův závěrečný projev a všechny dokumenty přijaté na plénu ÚV KSČ, Brežněvův blahopřejný telegram a z bratislavské *Pravdy* převzala i životopis nového prvního tajemníka. Seznamovala s reakcemi stranického aktivu i krajských a okresních výborů KSČ. Otiskovala souhlasné rezoluce významných společenských organizací a vybírala články z ohlasů v československém tisku. Uveřejnila i některé úryvky z komentáře *Rudého práva* „Cíle a taktika pravice“.⁸ Pozornost věnovala také psaní západního, především pravicového tisku o událostech

⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 262, s. 311 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3637/1969; ÚSD-SKV, f. K/697).

⁵ ÚSD-SKV, f. D II/50; *Rudé právo*, 24., 25. a 26. 4. 1969.

⁶ Svou radost nad Dubčekovým odchodem a Husákovou volbou dal najevo bulharský vůdce Todor Živkov už na tiskové konferenci ve Vídni 18. dubna. Prohlásil, že toto rozhodnutí podstatně přispělo k úsilí znovunavrátit Československo na cestu k socialismu. Dodal, že svět jednoho dne uzná, že pět zemí, které zasáhly v ČSSR, svým činem rozhodně přispělo k blahu československého lidu a vykonalo mnoho pro světový mír. Viz Schiwkoff über die Ablösung Dubčeks, *Neue Zürcher Zeitung*, 20. 4. 1969, s. 1. Husák jednal v Moskvě také s rumunským vůdcem N. Ceaușeskem. O čem spolu hovořili, není známo. Je ale pravděpodobné, že se Husák pokusil rozptýlit Ceaușeskovu nedůvěru k prosovětskému kurzu KSČ a navázat s ním alespoň korektní vztahy. ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 35; Setkání Husák–Ceaușescu, *Rudé právo*, 28. 4. 1969, s. 1. Husák po návratu z Moskvy informoval členy předsednictva ÚV KSČ o obsahu některých rozhovorů se satelitními předáky. Zmínil setkání s J. Kádarem, jenž mu radil, jak dál postupovat, a debatu s W. Ulbrichtem, který jako obvykle kritizoval situaci v oblasti kultury. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 265, s. 320, pozn. 2.

⁷ BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PECKA, J.: *c. d.*, dok. č. 57, s. 214–215.

⁸ *Rudé právo*, 23. 4. 1969, s. 3; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 108, s. 363–366.

v ČSSR.⁹ V podobném duchu psal i tisk ostatních „bratrských“ zemí. Polské a bulharské noviny přinášely většinou jen oficiální zpravodajství, východoněmecký tisk obsáhleji referoval o reakcích západních politiků a novinářů. Nejvíce si československých událostí všímaly svými komentáři maďarské sdělovací prostředky. Například v článku „Povzbudivý vývoj“ *Népszabadság* napsal: „Nezbytnost... změn již dlouho zrála a... bylo stále jasnější, že žádná země nemůže žít v takových podmínkách, které se vytvořily v Československu v průběhu téměř šestnácti posledních měsíců... Nesplnily se ty tendenční předpovědi, že osobní změny ve vedení budou narážet na odpor ‚všeho lidu‘... V současné době se velmi obyčejným způsobem bourají určité vzdušné zámky, které vybudovaly mozkové trusty pravice, redakce *Reportéra*, *Zitřka*, televize a jiných sdělovacích prostředků a případně rozhlasové stanice Svobodná Evropa... Západní buržoazní propaganda v těchto dnech znovu oplakává polednovou politiku KSČ a hovoří o jakémisi obratu, zatímco zvrát lze skutečně očekávat jen v tom směru, že krajní protispolečenské síly budou přinuceny k dodržování zákonů.“¹⁰

Ostatní socialistické státy hodnotily poslední události v ČSSR výrazně odlišně. Jejich prohlášení v zásadě vycházela z dřívějších stanovisek. Rumunsko, které se jako jediný člen Varšavské smlouvy na invazi nepodílelo (spolu s Albánií, jež oficiálně z paktu vystoupila v září 1968), se zachovalo zdrženlivě. Tisk, především ústřední list *Scînteia* sice o výsledcích pléna obšírně psal, ale omezil se pouze na oficiální zpravodajství, události nekomentoval a později se k nim již nevracel.¹¹ Také oficiální místa zachovávala odstup a v souladu s dřívějšími proklamacemi zdůrazňovala, že KSČ si musí své vnitřní problémy řešit sama.¹² Rumunsko se o vývoj v Československu fakticky přestalo zajímat. V Praze již nemohlo najít spojence či aspoň sympatizanta pro svou politickou linii, oponující sovětským unifikačním snahám ve východním bloku.

Spíše negativní stanovisko zaujímal Jugoslávie. Oficiální místa se vyjadřovala dosti rezervovaně a chladně. Blahopřejný telegram SKJ Husákovi byl velmi neosobní a nicneříkající. Dokonce místo prezidenta Tita jej podepsal

pouze jeho úřadující zástupce Vladimír Bakarić.¹³ Jugoslávští soudruzi v soukromých rozhovorech hodnotili provedená opatření jako důsledek nátlaku zvenčí. Často se u nich objevovaly názory, že politický obrat současným plénem nekončí a kádrové změny mají jen vytvořit příznivou situaci pro plné podřízení Moskvě, což bude mít další tragické důsledky pro mezinárodní komunistické hnutí. Vyskytly se u nich obavy z návratu k předlednové politice i z toho, že nové vedení KSČ přizná existenci kontrarevoluce a tím ospravedlní srpnový zásah. Překvapení vyvolal nevelký odpor proti Husákově kandidatuře v plénu ústředního výboru i klidná reakce československé veřejnosti na Dubčekovo odvolání.¹⁴ Celková jugoslávská zdrženlivost souvisela rovněž se zhoršením vztahů s KSČ, která na sovětský nátlak nevyslala svou delegaci na IX. sjezd SKJ v březnu 1969.

Široce a se značnou otevřeností se k československé problematice vyjadřovali jugoslávští novináři. Charakterizovali nastoupený kurz jako konec demokratického socialismu v ČSSR a v komentářích částečně tlumočili i názory politických kruhů. Deníky *Borba* a *Politika* informovaly o událostech značně podrobně na základě vlastního zpravodajství. Zasazovaly je do mezinárodních souvislostí a upozorňovaly na charakter vztahů mezi státy sovětského bloku.¹⁵ Pražský dopisovatel *Borby* Risto Bajalski v komentáři dospěl k závěru, že československým komunistům bylo v tuto dobu dáno jasně najevo, že „politika přestává být předmětem veřejné debaty a stává se nástrojem energického vedení, které ji formuje v úzkém kruhu kompetentních za zavřenými dveřmi.“¹⁶ Tisk si všiml návratu předlednových osobností do politiky, situace ve studentském hnutí i pověstí o tzv. generálském puči.¹⁷ Husák byl hodnocen jako reformní politik, který ze všech progresistů naznačuje největší ochotu přistoupit na sovětské požadavky. Novináři o něm psali jako o člověku, jenž „nejvíce z dnešního vedení má schopnost řídit stát a postavit se v polemice komukoli, ale který je přes trpkou zkušenost perzekuce v padesátých letech ortodoxním marxistou a přívržencem nejdůslednější promoskevské politiky.“¹⁸ Kritičnost sdělovacích prostředků polevila až koncem dubna. Stalo se

⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 312 (ÚSD-SKV, f. D II/50).

¹⁰ Komentáře si všiml i československý tisk. Viz ÚSD-SKV, f. D II/50; *Népszabadság* o povzbudivém vývoji v Československu, *Pochodeň*, 24. 4. 1969, s. 7; *Čo hovoria iní*, *Práca*, 24. 4. 1969, s. 3.

¹¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 314, pozn. b (ÚSD-SKV, f. D II/50).

¹² A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 6., č. 2739/1969 a č. 2828/1969 (ÚSD-SKV, f. K/671).

¹³ Tamtéž, sv. 7., č. 3468/1969 (ÚSD-SKV, f. K/686).

¹⁴ Tamtéž, sv. 7., č. 3293/1969 (ÚSD-SKV, f. K/684), č. 3388/1969 (ÚSD-SKV, f. K/685), č. 3466/1969, sv. 8., č. 3608/1969.

¹⁵ Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 2.

¹⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 314, pozn. b (ÚSD-SKV, f. D II/50).

¹⁷ A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 7., č. 3468/1969 (ÚSD-SKV, f. K/686).

¹⁸ Tamtéž, sv. 8., č. 3549/1969 (ÚSD-SKV, f. K/695). Bajalski v Borbě své dojmy z Husáka popsal takto: „Diváka a posluchače musela fascinovat konciznost jeho myšlenek, osobní jistota a smě-

tak patrně po dohodě s vysokými místy, když prezident Tito vyslovil nespokojenost s příliš polemickým tónem, který jugoslávští publicisté vůči dění v Československu zaujímal. Tisk od té doby přinášel jen faktografické zprávy a zprávy bez komentářů.¹⁹

Útočně a s tradiční argumentací formulovala své postoje k dubnovému plénu ÚV KSČ Albánie. Hlavní deník Albánské strany práce *Zeri i Popullit* 19. dubna v článku napsal: „Revizionista Dubček postoupil své místo slovenskému buržoaznímu nacionalistovi G. Husákovi,“ protože „vládnoucí sovětská revizionistická klika vyslala do Prahy své gauleitery Grečka a Semjonova, kteří opět diktují a vyhrožují.“²⁰ List dále uvedl, že republiku zachvátila vlna teroru. V zemi prý došlo k sérii konfiskací, policejních razíí a zatýkání, přičemž mnozí zadrženi se už od výsledků nikdy nevrátili.²¹ Nakonec vyjádřil naději, že „československý lid nepodlehne a nepodřídí se okupačnímu režimu a všemi způsoby rozvine své hnutí k vyšším a účinnějším formám.“²² Albánští diplomaté pronášeli obdobná stanoviska.²³

Podobně jako Tirana reagoval s určitým zpožděním i Peking, kde právě probíhal IX. sjezd Komunistické strany Číny. Její ústřední tiskový orgán *Zen-min ž' pao* přinesl 24. dubna článek s příznačným názvem „Sovětské revizionisté zesilují fašistickou vládu nad Československem“. Stojí za to citovat z něj pár vět: „Kremleští noví carové... provádějí vůči hrdinnému československému lidu barbarický útisk velkého rozsahu a, opíraje se o bodáky, režirují komedii výměny koní. Svrhli Dubčka a nahradili jej Husákem... Bylo to proto, že Dubček sice stále více kapituloval před sovětskými revizionisty, ale sovětské revizionisté měli za to, že neutiskuje lid dostatečně silně... Husák,

lost, s jakou improvizoval na obrazovce a vykládal stanoviska celého stranického vedení... Husák učiní vše, aby uskutečnil cíle československého lidu, samozřejmě způsobem, který považuje za jediný možný. Domnívá[m] se, že se ČSSR nejprve pokusí uspořádat své vztahy se SSSR na základě reality, která jí byla vnucena 21. srpna, a pak se pustí do labyrintu domácích problémů, které byly nastoleny loňským pádem A. Novotného.“ ÚSD-SKV, f. D II/50.

¹⁹ A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3623/1969 a č. 3754/1969; ÚSD-SKV, f. S III/95.

²⁰ ÚSD-SKV, f. D II/50.

²¹ Albanischer Kommentar, *Neue Zürcher Zeitung*, 21. 4. 1969, s. 1.

²² ÚSD-SKV, f. D II/50.

²³ Náměstek albánského MZV Malile měl údajně v rozhovoru s rumunským velvyslancem v Tiraně prohlásit: „Dubček se neosvědčil v srpnových dnech, kdy měl důvěru i podporu převážné většiny lidu jako jeho vůdce, čímž velmi rychle tuto důvěru a podporu ztratil. Dle názoru albánské vlády došlo k vystřídání Husáka místo Dubčka na přání sovětského vedení. Avšak ani Husák se prý dlouho neudrží ve své funkci. Albánské vedení považuje za jediné možnou variantu řešení situace v ČSSR, otevřený boj československého lidu proti vetřelcům a okupantům.“ A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3515/1969.

jakmile nastoupil do funkce, otrocky prohlásil, že není možné stát na protisovětských pozicích... Zesílení útlaku československého lidu sovětskými sociálimperialisty a výměna hlavy československých revizionistů pod otevřenou vojenskou hrozbou, to hluboce odráží stav bezvýchodné paniky světové rene-gátské kliky v důsledku odporu a úderů československého lidu, den ze dne ostřejších... Moskevští noví carové, vedoucí boj z posledních sil, musí – přes všechna přikrášlování – špatně skončit.“²⁴

Velkou pozornost československým událostem věnoval i západní svět. Prvotní ohlas na dubnové plénum se nesl ve značně negativním tónu. Jeho výsledky byly chápány jako konec proreformní politiky a změny ve vedení KSČ coby důsledek sovětského nátlaku na československé komunisty, při němž byly využity domácí konzervativní síly. Politici i novináři se shodovali v názoru, že v republice skončila jedna vývojová etapa.²⁵ V USA panoval názor, že důsledkem zasedání ÚV KSČ je kompletní ztráta suverenity, a dokonce došlo i na pochyby o státnosti Československa.²⁶ Dubčekův pád byl často dáván do souvislostí s hokejovými demonstracemi, avšak převažovala stanoviska, že projevy vandalismu v noci z 28. na 29. března nebyly skutečnou příčinou přijatých opatření, nýbrž spíše příležitostí k jejich realizaci.²⁷ Značné překvapení vyvolala i klidná reakce československé veřejnosti, neboť se všeobecně počítalo s nepokoji, masovými demonstracemi a stávkami.²⁸ Budoucnost reformního experimentu byla obecně hodnocena se značnou skepsí. Většinou se hovořilo o definitivním konci progresivního kurzu, některá prohlášení ale nevylučovala pokračování reformu v oblastech ekonomiky, občanských svobod, rehabilitací a federativního uspořádání.²⁹

²⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 312–313 (ÚSD-SKV, f. D II/50). V závěru článku byla ještě uvedena některá fakta (samozřejmě ideově upravená) o československých projevech nesouhlasu s Husákovým nástupem. Jednalo se o demonstrace na Václavském náměstí, stávky vysokoškoláků a pokusy o stávku v některých závodech. O těchto událostech se ještě zmíníme později.

²⁵ ÚSD-SKV, f. S IV/66.

²⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 261, s. 310 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3525/1969; ÚSD-SKV, f. K/692).

²⁷ Tento postoj zaujímaly mj. italské politické kruhy včetně levicových stran. Viz A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3531/1969 (ÚSD-SKV, f. K/696).

²⁸ Např. Parteichef Husák in Moskau willkommen, *Die Zeit*, č. 17, 25. 4. 1969, s. 12; Ruhe in Prag, *Neue Zürcher Zeitung*, 19. 4. 1969, s. 2; Gedrückte Stimmung in Prag nach Dubčeks Ablösung durch Husák, *Die Welt*, 19. 4. 1969, s. 1; dále ještě ÚSD-SKV, f. S IV/66.

²⁹ ÚSD-SKV, f. S III/105 a f. S IV/66; Prag nach dem 17. April, *Neue Zürcher Zeitung*, 19. 4. 1969, s. 1 a 2.

Podrobnější informace o bezprostředních reakcích Západu přinesl převapivě tisk NDR, konkrétně ústřední list východoněmeckých komunistů *Neues Deutschland*. Například informoval o prohlášení amerického prezidenta Richarda Nixona na tiskové konferenci 18. dubna, v němž označil výsledky pléna za velkou tragédii pro Československo³⁰ (*Rudé právo* to při referování o dění ve Washingtonu zamlčelo).³¹ *Neues Deutschland* citoval rovněž některé západoněmecké noviny, které „vyjádřily zklamání nad výsledky dubnového pléna, nad tím, že je pro celý svět věčná škoda, že reformní komunismus v ČSSR nemohl v klidu dozrát, ale že by bylo pro Západ chybou zřít se své politiky vměšování a odepsat takové možnosti“.³² Zmínil se i o údajném výroku spolkového kancléře SRN Kurta Kiesingera: „Je to tragický vývoj. Věci jdou špatnou cestou a my nejsme s to na tom něco změnit.“³³

³⁰ Nixon: KPČ-Beschlüsse eine „Tragödie“, *Neues Deutschland*, 21. 4. 1969, s. 5. Podle dokumentu získaného vládní komisí z archivu ministerstva zahraničních věcí prezident Nixon dění v ČSSR komentoval: „Všichni Američané a ve skutečnosti všichni lidé svobodného světa považují toto [míněny výsledky zasedání ÚV KSČ] snad za poslední kapitolu velké tragédie československého lidu pod komunistickou nadvládou. Doufáme, že toto není konečnou kapitolou. Doufáme, že určité stopy svobody zůstanou. Avšak Sovětský svaz tam [v Československu] jedná a jednal zcela rozhodně. Musí nyní uvážit, jak to může ovlivnit jeho vztahy ke Spojeným státům a k západnímu světu ve světle jakékoliv budoucí akce.“ ÚSD-SKV, f. K II/117.

³¹ Nixonova tisková konference, *Rudé právo*, 19. 4. 1969, s. 7. Podrobnosti o prezidentově setkání s novináři nám poskytuje zpráva švýcarských novin *Neue Zürcher Zeitung*. Podle ní Nixon odsoudil události v ČSSR spontánně sám, protože žádný novinář mu nepoložil otázku k československé problematice. Švýcarský deník také citoval americký list *New York Times*, který v neochotě žurnalistů dotázat se hlavy USA na názor ohledně nového zotročení Prahy viděl deprimující znamení současného extrémního nezájmu o tuto zem. Viz *Bewährungssprobe für Nixons Außenpolitik*, *Neue Zürcher Zeitung*, 21. 4. 1969, s. 3. Českoslovenští čtenáři se o Nixonově stanovisku dozvěděli až 30. dubna prostřednictvím zprávy o zasedání ÚV východoněmecké SED, na němž člen politbyra Erich Honecker prohlásil: „Není divu, že v imperialistickém táboře panuje hluboký smutek nad posledním vývojem v ČSSR. To, co pro imperialisty znamená tragédie – jak to řekl americký prezident Nixon – je pro všechny socialisty a pro všechny poctivé lidi na světě radostná událost. Právě západoněmečtí předáci utrpěli tím opět porážku.“ Viz 10. zasedání ÚV SED – E. Honecker o vnitřní a zahraniční politice NDR, *Rudé právo*, 30. 4. 1969, s. 6; Smutek v imperialistickém táboře, *Pravda* (Plzeň), 30. 4. 1969, s. 2. Německý text Honeckerova projevu viz *Aus dem Bericht des Politbüros an die Tagung des ZK der SED*, *Neues Deutschland*, 29. 4. 1969, s. 8.

³² Bonner Katzenjammer, *Neues Deutschland*, 23. 4. 1969, s. 7. Deník citoval úryvky z *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Welt*, *Tagesspiegel*, týdeníku *Welt am Sonntag* aj. Český překlad viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 313, pozn. b (ÚSD-SKV, f. D II/50).

³³ Kiesinger ist enttäuscht, *Neues Deutschland*, 23. 4. 1969, s. 7. Český překlad viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 263, s. 313, pozn. b (ÚSD-SKV, f. D II/50).

V souvislosti s nedobрым dojmem, který změny v čele KSČ vyvolaly, navštívili někteří českoslovenští tituláři vysoké činitele západních zemí, aby je uklidnili a informovali o tom, že zahraniční politika ČSSR se nemění. Vedoucí stálé mise u OSN Zdeněk Černík byl 2. května 1969 přijat v Bílém domě prezidentem Nixonem a jeho poradcem Henry Kissingerem, jimž vyvracel „názory na Husáka jako agenta a [Oldřicha] Černíka jako příští oběť“.³⁴

Po první vlně reakcí, které se převážně nesly v duchu ostrého odsouzení přijatých rozhodnutí, zaujali světoví politici a tisk rezervovanější stanoviska. Změna postoje vyplývala z pocitu, že je zbytečné si kvůli ČSSR pálit prsty. USA i západoevropské státy si uvědomovaly, že v sázce jsou vztahy se SSSR a žádná země Západu neměla zájem na jejich vyostření. Nejvíce tuto skutečnost braly v potaz USA a SRN. Vůdčí země západního tábora soustřeďovala své úsilí na dosažení smlouvy o omezení zbrojení se SSSR a snažila se nalézt určitý modus vivendi s Čínou, což by jí umožnilo řešit některé další problémy, především ve Vietnamu a na Blízkém východě. Washington proto zaujal vyčkávací stanovisko a fakticky tím ponechal Prahu svému osudu.³⁵ Podobně uvažovala rovněž SRN, která stále více docházela k závěru, že dosavadní přístup k NDR i ostatním východoevropským státům v duchu Hallsteinovy doktríny ji vhná do stále větší izolace, a postupně začala hledat jiná východiska. Světový tisk, vyjma jeho ostře protikomunistické části, motivy politiků respektoval.³⁶ Vůle k nějakému

³⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 264, s. 314 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3929/1969; ÚSD-SKV, f. K/703).

³⁵ Lhostejnost amerických politických kruhů dokumentují zprávy, které zasílalo československé velvyslanectví ve Washingtonu. Podle jedné z nich pracovník státního departamentu Malcolm Toon ve svém vystoupení před zahraničním výborem Senátu vyslovil 5. května 1969 tento názor: „V současné době je situace v ČSSR nejistá. Víím, že se objevilo mnoho spekulací kolem odstranění Dubčka a jeho výměny Husákem, že tato změna snad nevěští nic dobrého pro český lid, ale můj vlastní názor je, že musíme počkat, až uvidíme, co se stane.“ A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 9., č. 4137/1969. Jiná zpráva, datovaná 20. dubna, dodávala: „Podle pramene z Bílého domu sledují USA hlavně, zda SSSR bude reagovat vojensky v ČSSR. Jinak USA neučiní nic, co by mohlo ovlivnit sovětsko-americký dialog, na němž má Bílý dům zájem.“ Tamtéž, sv. 7., č. 3399/1969.

³⁶ Pravicový tisk většinou setrval na výrazně odmítavé interpretaci událostí. Všechny změny v Československu prezentoval jako projev otevřeného diktátu Moskvy. Tvrdil, že československé vedení se zcela vzdalo reformního experimentu a ztratilo z velké části volnost v rozhodování. Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 2. Tvrdý postoj zaujímal např. deník *New York Times*, jenž ČSSR označoval za loutkový stát Moskvy a srovnával jeho současnou pozici s vazalským postavením válečného Slovenského státu vůči nacistickému Německu. Viz A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3529/1969.

pokusu o záchranu reforem všeobecně chyběla a kritika sovětského nátlaku na tom nemohla nic změnit.³⁷

Zájem novinářů se do jisté míry omezil převážně na osobu nového prvního tajemníka. Západní sdělovací prostředky si všimaly některých Husákových povahových vlastností, především jeho ctižádostivosti, odvahy, důslednosti, autoritářství a politického realismu. Řada komentátorů proto docházela k názoru, že vůdce KSČ by mohl být pro sovětské vedení nesnadným partnerem.³⁸ Noviny a časopisy přinášely životopisné charakteristiky, v nichž se hlavně soustřeďovaly na Husákovo chování a výroky v průběhu roku 1968 a zimy 1969. Sledovaly podrobně jeho činnost ve funkci slovenského stranického šéfa a připomínaly jeho koncepční postup i pozvolný odklon od reformátorů a Dubčeka, s nímž ho často porovnávaly. Poukazovaly na Husákovu nacionální orientaci a rostoucí sovětský zájem o něj. Vznášely také otázky, zda má Husák schopnost, vůli a možnosti realizovat omezený polednový kurz. V této souvislosti se jej snažily srovnávat s polským Gomułkou

³⁷ Rostoucí nezájem Západu o dění v Praze dobře ilustruje také britské rozhodnutí z května 1969 znovu rozvinout politické kontakty (formou ministerských návštěv) se zeměmi varšavské pětky, které byly po srpnové okupaci ČSSR přerušeny. Během května a června 1969 vyslal Londýn do SSSR dva ministry a podepsal s Moskvou novou obchodní dohodu. Viz HOPPE, Jiří: Britský pohled na „Pražské jaro“. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7/2000, č. 3, s. 352 a 355.

³⁸ ÚSD-SKV, f. S IV/66. Mezi publicisty, kteří se zamýšleli nad osobou nového šéfa KSČ, patřil i Ferdinand Peroutka. Ve svém komentáři pro rozhlasovou stanici Svobodná Evropa řekl 26. dubna 1969 o Gustávu Husákovi toto: „Ačkoli je lépe vyhybat se personáliím, je třeba vyslovit jméno Gustáv Husák a rozmýšlet, co snad je nebo snad není tento muž... Pan Husák má mnoho odpůrců a někteří z nich snad mají pravdu. Ale žádný z nich neupírá jeho osobnosti to, co je nazýváno formátem. Nyní, když dlouhým bojem vyčerpání liberálův [mínění reformátorů] konečně klesli, jejich až dosud obyvatelstvu tak drahá pověst začíná uvadat, jak bývá po každé porážce. I na přátelské straně ozývají se otázky, zda snad Gustáv Husák nemá větší formát než současní čeští politikové. Tento formát je složen ze silné vůle a nepochybné inteligence. Když pan Husák a sověty se dohodli, sověty měly k tomu své důvody a podle vši pravděpodobnosti pan Husák měl své. Nemusely být stejné, jeho a jejich důvody. Ve spolupráci se sověty obě složky formátu pana Husáka, inteligence a silná vůle, se brzy mohou ocitnout v tísní. Až dosud k spolupráci se sověty bylo třeba nedostatku hrdosti. To odporuje silné vůli jedince. A odporuje inteligenci dlouho opakovat primitivní nepravdy sovětů a bratřit se doma s intelektuálně inferiorními skupinami. A všelicos odporuje ctižádosti, která, jak se praví, je silná v panu Husákovi. Záleží na tom, je-li to pouhá mocenská ctižádost pro tuto chvíli, nebo je-li to také duchovní ctižádost. Sotva může být cílem vyspělé ctižádosti padnout v historii Čechů a Slováků někam vedle Novotného a v duchovní historii si nevysloužit ani poznámku pod čarou. Ale zatím pan Husák sám nejlépe zná svou ctižádost.“ Viz PEROUTKA, Ferdinand: *Mluví k vám Ferdinand Peroutka, díl 2. Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa (1960–1969)*. Praha 2005, s. 506.

a maďarským Kádárem a uvažovaly, jaký politický postup Husák asi zvolí.³⁹ V článcích se vyskytly rovněž pochybnosti, zda má první tajemník tváří v tvář sovětskému tlaku vůbec šanci udržet se delší dobu v čele KSČ. Spekulovalo se, zda se nestane pouze určitým mezičlánkem v moskevském plánu úplné pacifikace ČSSR.⁴⁰ Celkový dojem z nového vládce byl tedy rozporný. Nikdo v něm neviděl ani liberálního reformátora, ani stalinistického despota.⁴¹ Všeobecně se však počítalo s tím, že se pokusí udržet alespoň některé výdobytky obrodného procesu (federace, rehabilitace, případně ekonomická reforma). V politických kruzích byl Husák přijímán sice s opatrností, ale vcelku smířlivě.⁴² Kromě vedoucího představitele KSČ poutalo pozornost komentátorů ještě složení nového předsednictva ústředního výboru, v němž již nebyli zastoupeni představitelé radikálních reformátorů. Zájmu se těšil i předseda českého byra Lubomír Štrougal. V rozporu s realitou byl líčen jako bytostný konzervativce spjatý s tajnou policií, který bude navzdory Husákovi usilovat o prosazení mnohem tvrdšího kurzu.⁴³

³⁹ Obsáhlejší portréty Husákovy osobnosti přinesly např. *Neue Zürcher Zeitung*, 19. 4. 1969, s. 1 a 2; Ein Taktiker und seine krummen Wege, *Die Welt*, 19. 4. 1969, s. 5; Ein schöner Traum, *Der Spiegel*, č. 17, 21. 4. 1969, s. 111–115; Neue Herrschaft auf dem Hradschin, *Die Zeit*, č. 17, 25. 4. 1969, s. 3. Posledně jmenovaný časopis si v dalším článku kladl také otázky, zda Husák splní naděje svého lidu a zachová polednovou politiku, když: odmítá spolupráci mezi studenty a dělníky, tvrdí, že události 28. března měly kontrarevoluční charakter, a považuje za nutný boj s antisocialistickými silami a oportunistickými tendencemi. Dubček war die letzte Hoffnung, *Die Zeit*, č. 17, 25. 4. 1969, s. 1.

⁴⁰ ÚSD-SKV, f. S IV/66.

⁴¹ Např. v kanadském tisku se v charakteristikách Husáka vyzdvihuje „jeho minulost, účast v povstání, věznění, jeho aktivita při obhajobě a prosazování práv slovenského národa atd. Někteří komentátoři nesouhlasí s jeho označováním za stalinistu, dogmatika či konzervativce a za správnější považují charakterizovat jej jako realistu“. Viz A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3570/1969 (ÚSD-SKV, f. K/694).

⁴² V souhrnné informaci vypracované koncem května 1969 pro vedení KSČ je možno si přečíst: „Vládní kruhy USA zastávají názor, že „Češi si vybrali nejschopnějšího muže, že tato volba se může stát stabilizujícím faktorem vývoje“. Trvalý úspěch jeho politiky je podmíněn tím, že „dostane“ sovětskou půjčku a „zajistí snížení nebo stažení sovětských vojsk na území ČSSR“. Vládní kruhy SRN vidí v soudruhu Husákovi záruky, že se v ČSSR nemohou opakovat padesátá léta. Vedení francouzského MZV očekává, že soudruh Husák bude provádět polednovou politiku „opatrněji, energičtěji a inteligentněji“, je sice „prosovětský“ nikoliv však „kolaborantský“. Je nutné dodat, že vysokou míru hodnověrnosti této informace lze zpochybňovat, protože její tvůrci pocházeli z aparátu ÚV KSČ. Viz ÚSD-SKV, f. S III/105.

⁴³ Západoněmecký Spiegel dokonce tvrdil, že Štrougal byl vždy mužem sovětské důvěry a tedy i hlavním sovětským kandidátem na funkci prvního tajemníka. Viz Truee gelobt, *Der Spiegel*, č. 18, 28. 4. 1969, s. 122. Skutečnost byla zřejmě jiná. Mnohé svědčí spíše o tom, že v Kremlu bylo na Štrougala po celou éru normalizace nahlíženo s určitou distancí a podezřením.

Československé sdělovací prostředky o mezinárodním ohlasu domácích událostí informovaly přinejmenším polovičatě a neúplně. Na stránkách tisku, zejména rychle se umravňujícího *Rudého práva*, se již plně prosazovala eliminace informací a manipulace s nimi. Občanům nebyly ani úplně sděleny závěry a představy „bratrských“ socialistických států o vývoji po nástupu nové garnitury. Veřejnost měla být uklidněna tezemi o pokračování polednové politiky v duchu listopadové rezoluce. Z tohoto důvodu noviny mj. uveřejnily Husákův projev na zasedání ÚV KSS 18. dubna, v němž první tajemník sliboval, že „vedení strany půjde nadále důsledně v plnění polednového programu a v žádném případě nedopustí návrat k předlednovým poměrům a metodám“.⁴⁴ Čtenář měl z tisku nabýt dojem, že státy Varšavské smlouvy to s Československem myslí dobře a že Husáka považují nejen za charakterního a realistického politika, ale zároveň za jednoho z nejdůležitějších tvůrců reformy. K ovlivňování veřejného mínění v tomto směru posloužily četné citáty přebírané z tisku příslušných zemí.⁴⁵

Naproti tomu stanoviska Západu se prezentovala jako neobjektivní a zužující celou problematiku pouze na personální změny provedené pod vnějším tlakem. Naznačovalo se, že tamější sdělovací prostředky nechápou všechny aspekty situace nebo mají jednoznačně nepřátelské úmysly.⁴⁶ S uspokojením bylo poukazováno na západní zneklidnění z výsledků pléna i na údiv nad klidným přijetím mocenské změny v československé veřejnosti.⁴⁷ *Rudé*

⁴⁴ Probojovat jednotnou politickou linii, *Rudé právo*, 19. 4. 1969, s. 1. Současně ale v diskusi na plénu ÚV KSS zazněla kritika reformní politiky i Dubčeka jako jejího představitele. Předseda Slovenské národní rady O. Klokoč se vyslovil v tom smyslu, že „už v minulosti pochyboval o schopnostech Dubčeka“. Tvrď svůj postoj formuloval básník L. Novomeský: „Dubček je a zostane... živou pripomienkou nerozhodnosti, polovičatosti, kompromisníctva, mäkkosti, čo vyznačovalo náš pojanuárový vývoj a čo je dnes, chceš či nechceš, najväčšou prekážkou v rozvoji tohto štátu.“ Viz ŠTEFANSKÝ, M.: Invázia..., s. 157. Stručný parafrázovaný výtah z diskuse viz ÚSD-SKV, f. S IV/62.

⁴⁵ Viz *Rudé právo*, 19., 21., 22., 23. a 24. 4. 1969; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 3.

⁴⁶ Hlasy západních novinářů se různí, *Rudé právo*, 21. 4. 1969, s. 3; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 3.

⁴⁷ Svědčí o tom např. úryvky převzaté z moskevské Pravdy. Ta 26. dubna napsala: „Machinace imperialistické reakce... zkrachovaly... Západní buržoazní tisk při psaní o změnách v Československu plně obchází hlavní momenty vývoje vnitřní situace v ČSSR a hrubě je překrucuje... Reakční tisk vyslovuje otevřené zklamání nad tím, že českoslovenští komunisté a veškerý pracující lid přijali usnesení dubnového pléna ÚV KSČ, jak píše agentura Associated Press, „s překvapujícím klidem...“ Af zuří imperialistická reakce a její sluhové jakkoliv, nepodaří se jim uskutečnit jejich zákeřné úmysly.“ Viz „Pravda“ o dubnovém plénu ÚV KSČ, *Nová svoboda*, 28.

právo ani ostatní noviny však žádný západní nekomunistický tisk přímo necitovaly. Dávaly prostor pouze listům francouzské a italské komunistické strany *L'Humanité* a *L'Unita*, které jako jediné provádějí rozbor pravých příčin.⁴⁸ Jedinou citací z nekomunistického tisku byl úryvek ze západoněmeckého týdeníku *Welt am Sonntag* zveřejněný v *Rudém právu*: „Nejhorší však je, že teror opět začal. Podle oficiálních údajů bylo 900, podle neoficiálních informací několik tisíc lidí, většinou intelektuálů, studentů a novinářů, ale také vůdců odboje proti kapitulaci, známých dělníků, zatčeno.“⁴⁹ Lidé tak měli být utvrzeni o nečestnosti a lhaní západních novin. Při bezpečnostní akci v noci z 16. na 17. dubna 1969 bylo zatčeno 894 osob.⁵⁰ Jednalo se ale o běžný zátah proti kriminálním živlům. Nakolik jeho termín bezprostředně souvisel s konáním pléna ÚV KSČ, zůstává otázkou.

Domácí ohlasy na plénum nebyly nijak mimořádné, přestože výsledky zasedání byly veřejností očekávány s mimořádným zájmem a velkým napětím. Pohotovost armády a Bezpečnosti se ukázala zbytečnou. Dokonce se zdálo, alespoň prvních pár dnů po jednání ústředního výboru, že přijatá opatření nejsou obyvatelstvem všeobecně chápána jinak, než jako snaha o uklidnění situace a obnovení pořádku, s čímž souhlasí členové komunistické strany i velká část veřejnosti. Při pohledu na první reakce vznikl dojem, že se občané s konsolidací ztotožnili. Ve skutečnosti tomu tak nebylo a následující události ukázaly, v jak hluboké společenské izolaci se Husákově vedení KSČ ocitlo.⁵¹

V mínění nestranické veřejnosti téměř žádné výrazné názorové rozdíly neexistovaly. Negativní postoj jednoznačně dominoval, ale občanů, kteří by byli ochotni vstoupit do politického zápasu proti režimu, zůstala jen hrstka. Většina již podlehla pasivitě a rezignaci. Opatření schválená na zasedání ÚV KSČ byla často přijímána s překvapením a nervozitou. Dubčekův pád se někdy hodnotil jako důsledek nátlaku SSSR a domácích konzervativních sil uvnitř KSČ. Volba Husáka byla převážně přijímána s nesouhlasem. Mnoho lidí (hlavně v českých zemích) na něj kvůli jeho předchozí činnosti a útokům na progresivní představitele hledělo s nedůvěrou, ačkoliv snad každý byl ochoten uznat, že nový vládce je schopný a inteligentní člověk. Na pracovištích se sice hojně diskutovalo, ale tím se občanská aktivita naprosté většiny

4. 1969, s. 3; Zahraniční zájem o Československo, *Svoboda*, 28. 4. 1969, s. 1.

⁴⁸ Hlasy západních novinářů se různí, *Rudé právo*, 21. 4. 1969, s. 3; Plénum ÚV KSČ v ohlasech zahraničního tisku, *Rudé právo*, 22. 4. 1969, s. 7.

⁴⁹ Československo na stránkách zahraničního tisku, *Rudé právo*, 24. 4. 1969, s. 7.

⁵⁰ Velká razie na kriminální živly, *Lidová demokracie*, 18. 4. 1969, s. 3.

⁵¹ ÚSD-SKV, f. S IV/61; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 3.

lidí vyčerpávala. Celkově se projevovala bezradnost, váhavost, letargie, sklíčenost. Šířily se poplašné zprávy a fámy (o vyhlášení stanného práva, neklidu v Praze apod.). Místy docházelo k vykupování zásob (především potravin) v obchodech.⁵² V této atmosféře hluboké skepse lidé cítili, že vláda sleduje jiné cíle, než oni sami chtějí, ale veřejně na to téměř nereagovali. Mnozí začali svůj případný odpor proti nové politické realitě a zásahům proti demokratickým silám považovat za neúčelný, zbytečný a postupně i nebezpečný, a tak posléze přecházeli do postoje nespokojené mlčící většiny. Proti výsledkům dubnového pléna protestovalo pouze 84 organizací a institucí.⁵³ Vývoj kontrastoval s dřívější angažovaností veřejnosti. Ještě v březnu 1969, když se vedení KSČ rozhodlo nevyslat delegaci na IX. sjezd SKJ, přišlo na ÚV KSČ k této druhorádě otázce jen z českých zemí 1 559 protestních rezolucí a demonstrovalo asi 5 000 lidí.⁵⁴

Většina občanů rychle ztrácela iluze o možných politických změnách a přesouvala svůj zájem od veřejného života k problémům životní úrovně. Ekonomická situace nebyla zrovna růžová a od podzimu 1968 se vyznačovala trvale sestupnou tendencí. Nerovnováha mezi mzdami a cenami se prohlubovala, nedostatek zboží byl stále citelnější a provádění ekonomické reformy se fakticky zastavilo. Také rostoucí politická nedůvěra se projevila v hospodářství rychle, a to především poklesem pracovní morálky. Navíc po dubnu 1969 byl již zřetelný odklon od ekonomické reformy, neboť řízení hospodářství přejímaly pomoci četných příkazů a opatření stále více stranické a státní orgány. Husákovy vedení si nechtělo zbytečně komplikovat situaci a raději preventivně odložilo plánované zvýšení maloobchodních cen o 6 miliard Kčs na květen. První tajemník dokonce uvažoval, že s tím související protesty využije k Dubčkovu a Černíkovu obvinění, avšak nakonec od svého záměru upustil. Obával se negativní reakce veřejnosti a také pochopil, že tyto osobnosti bude ještě potřebovat ke kamufláži své politické koncepce. Obyvatelstvo ale na zdražování, oznámené 13. května,⁵⁵ téměř nereagovalo.⁵⁶ Apatie a znechucení dosáhly stupně, který nápadně připomínal pomnichovskou dobu.⁵⁷

⁵² ÚSD-SKV, f. S IV/61; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 4.

⁵³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 69.

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ Opatření vlád ke stabilizaci národního hospodářství, *Rudé právo*, 14. 5. 1969, s. 1 a 3.

⁵⁶ K reakci veřejnosti na úpravy maloobchodních cen viz ÚSD-SKV, f. MF/57 a f. MF/60. O ekonomických otázkách obecněji viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 69–70.

⁵⁷ Spisovatel Jaroslav Putík si 19. dubna 1969 zapsal do svého deníku: „Neuvěřitelné počasí, sníh i mráz – a i jinak zimno a ošklivo. Hledám název pro tu naši dobu: VĚK TRAPNOSTI?, éra trapnosti, morový čas. A ten nám právě začal... Lidé se „upravují“ na novou skutečnost, jako si upra-

Jediný nepřesvědčivý pokus o demonstraci (shromáždění asi 300 osob na Václavském náměstí v noci ze 17. na 18. dubna) Bezpečnost s klidem rozehnala.⁵⁸ Množství protestních letáků a rezolucí ze závodů a vysokých škol se oproti předcházejícímu období dokonce snížilo. Tyto písemnosti sice vyzývaly ke stávkám, manifestacím i ozbrojenému boji proti zrádcům, ale setkaly se jen s minimálním ohlasem. Protestní hnutí nezaznamenalo žádný pronikavý úspěch.⁵⁹

Stávkové akce na vysokých školách zůstaly ojedinělé a izolované. I ve studentském hnutí, jedné z nejradikálnějších složek opozice, se projevila absence idejí, skutečně vedoucích osob a bezperspektivnost ofenzivního postupu. Nepodařilo se získat ani většinu studentů, ani oporu v závodech, kde několik pokusů o stávkou skončilo totálním fiaskem. Další společné shromáždění odborářů a studentů chystané na 18. dubna do ČKD se nakonec nekonalo. Zástupci svazu kováků se k plánované stávce odmítli připojit.⁶⁰ Továrny zůstaly klidné a studenti osamoceni.

Do protestů se zapojilo pouze několik vysokých škol. Téměř současně s konáním pléna ÚV KSČ stávkovala ve dnech 15.–18. dubna Vysoká škola

vujeme kalhoty po náhlém zhubnutí nebo ztloustnutí: tady zabrat, tady zkrátit, tady popustit, tady vsadit. A v pozadí zbabělá myšlenka, snad to nakonec nebude tak zlé, nový pán třeba nebude zlý, jistě je chytrý a schopný, i když, samozřejmě... Tahle lidská přizpůsobivost – lidská, nejen specificky česká – je odporná, ale bez ní by lidstvo (a především Češi) asi dávno nežilo. Leč i klasik přece radí: máš-li krátkou deku, musíš se skrýt. Petrklíče a fialky. Sníh. Nádraží v Unhošti. Bílá pláň bez konce, metelice a ze všeho smutno na duši: smutno a bezútěšno, jak na nádraží v Unhošti.“ O čtyři dny později literát konstatoval: „Lidé v podstatě drží hubu, jak to vyjádřil přítel K[arel] Kosík. A jestli dostaneme nějaké ty zlaté ruble, nastane i podmíněná spokojenost.“ PUTÍK, J.: c. d., s. 71–72. Obdobně viděl situaci i americký novinář Alan Levy, který tehdy působil v Praze jako zahraniční korespondent Herald Tribune. Ve svých vzpomínkách uvedl: „Husákovův nástupní projev byl příznačně tvrdý a nezaobalený... A lidé, smrtelně znechuceni tím, kam to se svým odporem přivedli, pouze zaúpěli, ale přijali Husákova slova trpně. Téměř nikomu se už o tom nechtělo mluvit, ale ukazovalo se, že svoboda je příliš těžké břemeno. A zazdalo se, že život bez ní může být snazší. I já jsem přijal události trpně, leže na tlusté osušce rozprostřené po ostrém kamení na skalnatém břehu u moře v Jugoslávii. Otrávený a unavený politikou, ujel jsem i s rodinou týden před Dubčkovým pádem na desetidenní jarní dovolenou na ostrově Hvaru. Lezl jsem po skalách, hrál si, plaval v moři a opaloval se a pečlivě se vyhýbal jedinému stánku, kde se občas objevovaly noviny z pevniny.“ LEVY, Alan: *Pražské přejíže*. Praha 1991, s. 292.

⁵⁸ ÚSD-SKV, f. S III/84 a f. S IV/61.

⁵⁹ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 4. Letáky pocházely hlavně z Vysoké školy zemědělské a Filozofické fakulty UK. Viz ÚSD-SKV, f. S III/84. Jaroslav Putík si svůj dojem z nich zaznamenal takto: „Letáčky vyzývají ke stávce, člověk to ani nechte, předstírá sám sobě, že ho to nudi, ve skutečnosti se spíš stydí – za svůj pocit bezmoci.“ PUTÍK, J.: c. d., s. 70.

⁶⁰ PACHMAN, L.: c. d., s. 192; ÚSD-SKV, f. S III/84.

zemědělská v Praze.⁶¹ Následovali ji studenti pražské Vysoké školy chemicko-technologické (22.–24. dubna) společně se studenty Provozně-ekonomické fakulty Vysoké školy zemědělské a Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích (19.–20. dubna).⁶² Na Vysoké škole ekonomické a na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy se konaly studentské mítinky.⁶³ Tradičně nejmohtnější duch odporu se zvedl na Filozofické fakultě UK. Vyjadřoval ho mj. plakát s heslem „Nejsme pro socialismus s husí kůží“.⁶⁴ Posluchači se 21. dubna po odpoledním mítinku, který za účasti zástupců dalších pražských vysokých škol zorganizovala Akademická rada studentů FF UK, rozhodli vstoupit do dvoudenní stávky. Ta byla ještě o den prodloužena (konala se od 21. do 24. dubna). Vysokoškoláci ji neprezentovali jen jako projev nesouhlasu se závěry dubnového pléna a provedenými kádrovými změnami. Snažili se získat širší

⁶¹ Podle informací Bezpečnosti vystoupili posluchači VŠZ během stávky s provoláním, v němž mj. žádali zveřejnění jmen vedoucích funkcionářů, kteří se roku 1968 obrátili na SSSR s prosbou o pomoc a nutili po 21. srpnu prezidenta, aby potvrdil novou dělnicko-rolnickou vládu. Zároveň se domáhali, aby tito lidé byli voláni k odpovědnosti, neboť se podle platných zákonů dopustili velehrady. Viz OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 174, pozn. 42.

⁶² Datace českosobudějovické stávky není jednoznačně určena. Některé prameny kladou její konání na 17.–18. dubna. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 321, s. 358 (ÚSD-SKV, f. D III/44); ÚSD-SKV, f. S III/84. Pozdější datace, k níž se přiklání, vychází ze studentského letáku a z denního tisku. Českosobudějovičtí studenti při zahájení stávky vydali prohlášení, v němž protestovali proti závěrům dubnového pléna ÚV KSČ. Právilo se v něm: „Odstoupení Alexandra Dubčeka považujeme za krok, k němuž byl donucen vnějšími mocenskými silami... A. Dubček se stal pro nás symbolem, který ztělesňoval ve své osobě vše, čeho se podařilo v období mezi lednem a srpnem 1968 dosáhnout. Právě jeho odstranění z vedoucí funkce považujeme za útok namířený vůči všem pokrokovým silám v naší společnosti... V přesunutí Alexandra Dubčeka do jiné funkce vidíme jen taktickou manipulaci, která má vést k uchlácholení a oklamání veřejného mínění... Odmítáme hrubý diktát, samozvanou moc a bezpráví.“ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 1., dok. č. 135, s. 448–449; KADRMAS, P.: *Studentské hnutí...*, s. 251 a 274–275. S prohlášením polemizoval (aniž by ho uveřejnil) a stávku odsoudil deník Jihočeská pravda. Viz Nepředložené akce neprospějí, *Jihočeská pravda*, 22. 4. 1969, s. 1; Studentské iluze, *Jihočeská pravda*, 24. 4. 1969, s. 1. O studentské stávce v jihočeské metropoli stručně píše ještě NOVOTNÝ, Miroslav: Českosobudějovičtí vysokoškoláci a Pražské jaro. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference 22.–23. 11. 2000*. Praha 2001, s. 395.

⁶³ OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 174, pozn. 42. Posluchači VŠE schválili na svém mítinku rezoluci, v níž vyslovili otevřenou nedůvěru novému vedení KSČ a vzniklou situaci přirovnali k novým Lipanům. Viz ÚSD-SKV, f. D VIII/206.

⁶⁴ ÚSD-SKV, f. B/167. Na plakátech, jež studenti pověsili za okna fakulty, se objevily i další satirické slogany: „Polednová politika je mrtva, ať žije politika podobnová“ (k tomu namalován odstnatý drát), „Teď už nemůžeme na Goliáše vystřelit, někdo nám vzal prak, ale můžeme si aspoň uplnout“ „Nejsme husy, pane Husák“, „Husák není (zatím) národ“ aj. Tamtéž.

veřejnost, a tak vyhlásili obecnější požadavky. Za nejpodstatnější body vybrali: setrvání na principech polednové politiky, obnovení a zachování základních lidských práv a svobod občana, svolání sjezdu KSČ a uskutečnění demokratických voleb, dokončení občanských a stranických rehabilitací, odstranění byrokraticko-centralistického režimu, obnovení státní suverenity.⁶⁵ Studenti očekávali podporu ze strany ostatních pražských vysokých škol. Přestože řada fakult o přistoupení ke stávce jednala, nakonec se přidala jen Vysoká škola zemědělská.⁶⁶ Místo pomoci svých kolegů si vysokoškoláci vysloužili nenávisné šlehy, kterými je častovaly *Rudé právo* a *Tribuna*.⁶⁷ Tím ale protiakce

⁶⁵ Studenti zakotvili své požadavky do Manifestu pražských vysokoškoláků. Konání stávky v něm odůvodnili takto: „Po dlouhé měsíce jsou studenti, stejně jako celá společnost vyzýváni vládou republiky ke klidu... Dvacet let relativního klidu přivedlo naši společnost na okraj propasti. Pozvolné odumírání společenského vědomí našich národů přerušil leden 1968... Rok, který jsme prožili, je dnes nazýván rokem neklidu a neklidem je myšlen nepořádek. My říkáme, že neklid je život. Život se svými starostmi a radostmi. Vždyť silný tok řeky s čistou vodou a s mnoha peřejemi je lepším životním prostředím než bahno stojatých vod. Klid padesátých let i éry Novotného považujeme za klid strachu, pasivity, za klid odsouzených a umírajících. Jestliže jsme rozhodnutí nenechat se vmanipulovat do pasivity prostředí, ve kterém jsme žili minulé roky, nemůžeme mlčet... Smyslem našich akcí není podpora tzv. progresivních sil ve vedení státu a strany, neboť tam již nejsou. Svými akcemi chceme především vyjádřit odhodlání nikdy se nesmířit s tím, aby jakákoliv síla manipulovala naší společností proti jejím zájmům a podle vlastní zvůle... Chceme mimo jiné protestovat proti neodůvodněným obviněním, která vznesl dr. Gustáv Husák vůči inteligenci a studentstvu.“ Celý text manifestu viz PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, přílohy, dok. č. 17: Návrh manifestu vysokoškoláků z FF UK; výtah s citáty je obsažen v HAVRÁNEK, Jan – POUSTA, Zdeněk (red.): *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*. Praha 1998, s. 460; hlavní studentské požadavky zachycuje ještě VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 321, s. 358–359 (ÚSD-SKV, f. D III/44).

⁶⁶ Protestující studenti nezískali výraznou podporu ani na filozofické fakultě. Do stávky se zapojila pouze menšina posluchačů a pro její prodloužení hlasovalo patrně už jen 160 lidí. SUK, Jaroslav – HOCHMAN, Jiří – FILIP, Ota: *Počátky odporu proti normalizačnímu režimu ve vzpomínkách účastníků*. Praha 1997, s. 26–27. Proti stávce se postavilo vedení fakulty a její vědecká rada, které sice uznaly oprávněnost studentských požadavků, ale situaci pro uspořádání takové akce považovaly za nevhodnou. Je však třeba připomenout, že vědecká rada i fakultní organizace KSČ odmítly Husákovu volbu do čela strany. Viz HAVRÁNEK, J. – POUSTA, Z. (red.): *c. d.*, s. 324 a 460.

⁶⁷ *Rudé právo* napadlo studenty s demagogickou primitivností: „Na pražské filozofické fakultě reagovali někteří studenti na změny ve vedení strany – stávkou... Ale jedno nevysvětlili: před kým to chtějí, hájit polednovou politiku? Před ústředním výborem KSČ a před stranou, která ji tak namáhavě probojovala a prosazuje? Nemůžeme při této příležitosti nepoznát, že profesori si v poslední době stěžují na upadající studijní morálku svých posluchačů; souvislost, zdá se, je zřejmá... Anebo že by se na filozofické fakultě rozvíjel nový filozofický směr?“ Viz Před kým hájí polednovou politiku?, *Rudé právo*, 23. 4. 1969, s. 2. Další negativní ohlasy na činy studentů viz Konečně od slov k činům, *Tribuna*, č. 15, 23. 4. 1969, s. 2; Není ticho po pěšině,

fakticky skončily. Bez širšího ohlasu probíhající stávky nijak nepodráždily orgány státní moci. Studenti byli postihováni pomocí disciplinárního řádu jednotlivých škol. V samotném studentském hnutí se záhy začaly objevovat hluboké rozpory. Jeho představitelé se dostávali pod rozsáhlý politický nátlak, jehož důsledek se projevil v tříštění. Vrcholný orgán pražských vysokoškoláků – studentský parlament – se po neúspěchu stávky rozpadl a fakticky ukončil svou činnost.⁶⁸

Lépe na tom nebyl ani Svaz vysokoškolského studentstva (SVS) jako celek. Během zimy roku 1969 se v něm neustále prohluboval konflikt mezi radikální a umírněnou frakcí. Radikálové se snažili získat většinu ve svazovém vedení a nahradit umírněného předsedu Michaela Dymáčka vlastním kandidátem. Postupně však zjistili, že k uskutečnění svého cíle nemají zatím dost sil. Rezignovali proto na funkce ve svazovém předsednictvu a začali se samostatně připravovat na II. kongres SVS, jenž se měl konat ve dnech 25.–27. dubna 1969 v Olomouci.⁶⁹ Ofenzivní strategii se radikálům podařilo výrazně ovlivnit jeho průběh a výsledky. V souladu s jejich záměry kongres přijal dokumenty opoziční povahy, ale především se umírněným nepodařilo prosadit vstup svazu do Národní fronty. Usnesení o vstupu nebylo přijato potřebnou dvouřetinovou většinou (71 delegátů bylo pro, 70 proti, 27 se zdrželo).⁷⁰ Rozhodnutí tak bylo

Tribuna, č. 16, 30. 4. 1969, s. 2. Velkou pozornost věnovaly dění na filozofické fakultě švýcarské *Neue Zürcher Zeitung*. K jejich podrobným zprávám je však nutno přistupovat s maximální kritičností. Viz *Neue Zürcher Zeitung*, 22.–26. 4. 1969; zpravodajství švýcarského deníku *srovnaj* ještě *Die Welt*, 22.–24. 4. a 3. 5. 1969.

⁶⁸ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 4; ÚSD-SKV, f. S III/84. Funkci ochromeného Pražského studentského parlamentu převzalo nově utvořené tzv. Byro pro řízení studentské práce pod vedením Jiřího Müllera. Zastávalo radikální názory a svým názvem parodovalo Štrougalovo Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích. Viz PAŽOUT, Jaroslav: Studentské hnutí na Vysoké škole zemědělské v Praze v době Pražského jara. In: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního vývoje venkova v 19. a 20. století*: Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště 2004, s. 135–136.

⁶⁹ Ke vztahu studentských frakcí více ÚSD-SKV, f. D VIII/202; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 34; PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 127–128; URBÁŠEK, P. – PULEC, J.: *c. d.*, s. 207.

⁷⁰ Velkým bojovníkem proti vstupu do Národní fronty byl Jiří Müller, který své odmítnutí v dopise, jež zaslal kongresu, zdůvodňoval mj. slovy: „Původní smysl NF jako převodové páky KSČ nebyl podstatně změněn. I v tak mizerných podmínkách nejsou určeny mechanismy fungování NF ani míra samostatnosti členských organizací. Protože netoužím po náhradě svobodného studentského hnutí za prosperující státní převodovou páku, dávám svůj hlas proti vstupu do Národní fronty. A nebo jinak řečeno se západoněmeckými studenty: Jen nejhlupejší telata si sama volí řezníka.“ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 41, s. 107–108. Radikálním hlasům oponoval vůdce umírněných Michael Dymáček: „Je

odloženo a kongres doporučil městským centrům a jednotlivým fakultám, aby zvážily samostatný postup a případně podaly přihlášky do Národní fronty samostatně. Kongres o tom informoval dopisem předsedu NF E. Erbana.⁷¹ Radikálové dále posílili své pozice na následujícím jednání parlamentu SVS konajícím se opět v Olomouci 28. dubna, na němž získali většinu ve vedení svazu. Novým předsedou se sice stal kompromisní kandidát, umírněný Jozef Trenčanský, který ale jako Slovák studující v Praze byl pro radikály akceptovatelný. Za jeho zástupce prosadila pražská frakce jednoho z hlavních „nesmiřitelných“ Karla Kovandu.⁷² Vítězství radikálů se však brzy ukázalo vítězstvím Pyrrhovým. Neexistoval totiž žádný závazný programový dokument a jednotlivé fakulty začaly jednat živelně. Oslabení umírnění se pak snažili přimět co nejvíce škol k přihlášce do Národní fronty, a nebyli neúspěšní: jen do 4. května 1969 vstoupilo do NF 32 z celkem 65 fakultních studentských organizací. Tyto fakulty začaly za podpory a dohledu stranického aparátu vytvářet své ústřední vedení, jež se od radikálů distancovalo.⁷³ Jednota SVS se definitivně hroutila a pražská skupina se postupně ocitla v izolaci. Navíc vysokoškoláci v důsledku svého nepřistoupení k Národní frontě přišli o finanční dotace i o týdeník *Studentské listy*, kterému byla 6. května odebrána registrace.⁷⁴

Na rozdíl od nestraničné veřejnosti, kde se názorová diferenciacce dala takřka považovat za raritu, vyhlížela situace v členské základně KSČ poněkud komplikovaněji. Názory se různily a jejich rozptyl byl daleko pestřejší, protože straníci se přece jen museli zúčastňovat politického života aktivněji. Vyjadřovaná stanoviska v zásadě reprezentovala postoje existujících vnitrostranických proudů. Objevily se tedy projevy nesouhlasu a obavy z dalšího vývoje, ale také touha pomstít se reformním komunistům za napáchaná příkoří.⁷⁵ Valná

přímo nebezpečné, když se někteří bojovní mladíci domnívají, aniž by měli sebemenší teoreticky rozvrženo, jak budou postupovat, že jsou oprávněni nazývat se div ne spasiteli společnosti a co víc, že mají právo požadovat po ostatních, aby se k jejich emotivním výlevům přidali.“ PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 130.

⁷¹ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 42, s. 108–109.

⁷² K jednání kongresu a parlamentu SVS více OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 37–38; PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 130–131; GOLAN, G.: *c. d.*, s. 272–273; URBÁŠEK, P. – PULEC, J.: *c. d.*, s. 207–208; ÚSD-SKV, f. C V/23 a f. D VIII/202; Nepočítáme se zázraky, ale se skutečností, *Mladá fronta*, 30. 4. 1969, s. 1; Kongres a krize, *Svět práce*, č. 18, 7. 5. 1969, s. 2; Zpráva o kongresu a hostech, *Svět práce*, č. 19, 14. 5. 1969, s. 3; Krize trvá, *Universita Karlova*, č. 17, 16. 5. 1969, s. 8.

⁷³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 71.

⁷⁴ Dálnopisem, poštou, telefonem, *Rudé právo*, 7. 5. 1969, s. 2; Studentské listy nebudou vycházet, *Svobodné slovo*, 7. 5. 1969, s. 3. Poslední číslo *Studentských listů* vyšlo 29. dubna 1969.

⁷⁵ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 5.

většina řadových členů KSČ byla realizovanými rozhodnutími zklamána. Jako ukázka názorového rozpoložení straníků může posloužit úryvek ze vzpomínek Čestmíra Císaře, který jako referent o výsledcích pléna navštívil 18. dubna 1969 pražský podnik ČKD – Slévárny. Napsal o tom: „Někteří se vraceli k 21. srpnu a nesouhlasili, že zde byl už tehdy velký antisovětiismus anebo kontrarevoluční situace, jak nyní tvrdí Husák. Jiní se podívovali, proč se náhle očisťují ‚zrádci‘. Další nechápali, proč se ÚV vzdává Dubčeka, jehož odchod způsobuje rozčarování mezi lidmi. Což byl tak neschopen? ÚV by měl vysvětlit, proč se zabývá politiky s důvěrou lidu a ne těmi, kteří mají důvěru jen v Moskvě. Pokud jde o Husáka, je známo, že vystupoval proti XIV. sjezdu ve Vysočanech a ztratil jakoukoli autoritu. Bylo zřejmé, že dělníci žijí v ‚revoluční‘ atmosféře a nejsou nijak naladěni, aby dali Husákovi šanci.“⁷⁶

Řada progresistů se cítila Dubčkovou rezignací zaskočena a podvedena. Šířily se mezi nimi pocity bezmocnosti, zoufalství i strachu z budoucnosti. Týkalo se to hlavně těch, kteří o chystané výměně v nejvyšší stranické funkci předem nevěděli. Nejradikálnější reformátoři odešli nebo uvažovali o odchodu z funkcí, neboť nechťeli svou autoritou krýt další vývoj. Naproti tomu jiní (především umírnění) stoupenci obrodného procesu viděli v Husákově volbě východisko ze značně napjaté atmosféry. Uvědomovali si, že Dubček již neměl sílu vzdorovat agresivnímu nátlaku ze strany Kremle, a docházeli proto k závěru, že situace vyžaduje energického vůdce. Realisté, kteří se už dříve ztotožnili s posrpnovým stavem věcí, viděli nyní příležitost udržet si prostřednictvím plnění stranických povinností své pozice. V jejich chování je utvrzoval i Husákův slib ze závěrečného projevu na plénu, že příležitost dostanou všichni. Vítězstvím opojení konzervativci chtěli okamžitě zahájit nápor proti všemu reformnímu, přičemž jejich ultradogmatická složka toužila po rozsáhlých politických čistkách vrcholících politickými procesy s představiteli Pražského jara.⁷⁷

Otevřená negativní stanoviska ke změnám se ve stranických řadách bezprostředně po plénu téměř neobjevila. Dokonce i radikální progresisté většinou postupovali se zřetelnou opatrností. Tato jejich zdrženlivost byla nejvíce podmíněna vyčkáváním, jaké budou první Husákovy kroky v nové funkci.

⁷⁶ CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 551–552.

⁷⁷ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 5; RENNERT, H. – SAMSON, I.: c. d., s. 117. Tvrdě dogmatický postoj můžeme najít třeba v rezoluci účastníků slavnostního shromáždění k 99. výročí narození V. I. Lenina, které uspořádal v pražském Lidovém domě Klub přátel sovětské vědy a kultury a přípravný výbor Levé fronty. Politická normalizace je nezbytná, *Rudé právo*, 18. 4. 1969, s. 2.

Svůj význam si zachovala také přetrvávající naděje, že první tajemník stabilizuje společenskou situaci a prosadí po určité době pokračování polednové politiky. Teprve později, když se normalizační proces rozjížděl na plné obrátky, vystoupila část radikálních reformátorů s ostrou kritikou politické praxe.

Rozdílnost postojů vyplývala nejen z myšlenkové podstaty jednotlivých skupin uvnitř KSČ, ale také z generačního, sociálního a regionálního složení členstva vládnoucí strany. Negativně se k rozhodnutím ÚV KSČ vyjadřovali mladší členové, vysokoškolská inteligence a lidé ve větších městech.⁷⁸ Ale ani ti své stanovisko povětšinou veřejně neproklamovali. Jedinou výjimkou byl Vysokoškolský výbor KSČ v Praze, který se sešel 18. dubna a jednotně odmítl názory Milana Hüblu, jenž zde vysvětloval postup skupiny reformních komunistů na zasedání ÚV KSČ. Nijak nepomohlo, že rektor VŠP argumentoval i garancemi, jež mu Husák poskytl. Vysokoškolský výbor také vyjádřil nesouhlas s interpretací svého stanoviska k demonstracím z 28.–29. března 1969 v Husákově závěrečném proslovu na ústředním výboru a své hodnocení událostí hodlal učinit podkladem pro jednání s Husákem, o něž usiloval.⁷⁹

Nejvýraznějším projevem nespokojenosti s nastoupeným politickým kurzem se stalo vystupování z KSČ. Nepřeměnilo se však bezprostředně po dubnovém zasedání ústředního výboru v masový jev. K tomuto činu se v prvním týdnu po skončení pléna odhodlalo přibližně jen 4 tisíce členů (0,25 % z celkového počtu), téměř výlučně z českých zemí. Většina lidí uvažujících o ukončení členství po diskusích v základních organizacích svá původní stanoviska měnila a začala své setrvání či odchod ze strany vázat na to, jak se nové vedení bude chovat. Na Slovensku byl v dubnu 1969 dokonce trend přesně opačný. Počet přijímaných členů zde odchody zcela

⁷⁸ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 65; ÚSD-SKV, f. S III/84.

⁷⁹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 66 a 74; dále VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 321, s. 356 (ÚSD-SKV, f. D III/44); ÚSD-SKV, f. D III/176, f. S III/84 a f. S IV/61. Podobně jako mezi straníky-vysokoškoláky vyhlíželo 18. dubna názorové spektrum na schůzi obvodního výboru KSČ v Praze 1, který sdružoval řadu představitelů inteligence z vysokých škol, vědeckých ústavů a uměleckých svazů. Čestmír Císař na to vzpomíná: „Jednáni trvalo několik hodin a mé pokusy přesvědčit většinu přítomných, že není konec pozitivním vyhlídkám příští politiky ÚV, byly marné. Skepse převládala vysoko nad realistickými hlasy. V diskusi se střídaly názory, že změna prvního tajemníka nebyla ani tak věcí vnitřní úvahy jako nátlaku zvenčí, že probíhá řetěz postupné likvidace progresistů od Smrkovského až k Dubčkově, že ÚV nesprávně hodnotí ‚pravici‘ a ‚levici‘, že řeči o antisovětiismu v tvůrčích svazech jsou pomluvou, že se znovu objevuje strach a mizí odvaha otevřeně mluvit, že krize není jen v KSČ, ale v celém komunistickém hnutí, že lidé a zejména mladí odcházejí zklamáni ze strany apod.“ CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 552.

jednoznačně převyšoval.⁸⁰ Celkově shrnuto, bylo evidentní, že politická opozice v KSČ se podobně jako Hüblova skupina Husákovi podřídlila nebo pasivně vyčkávala.

Chování střední generace a starších ročníků příslušníků KSČ bylo silně ovlivněno jejich respektem vůči tzv. demokratickému centralismu a souvaze s tradiční komunistickou ideologií. Díky své disciplinovanosti i oddanosti ve vztahu k centru se starší členové zcela uvědoměle podřizovali oficiální linii a v tomto směru působili na své okolí. Jejich přesvědčení přitom posilovalo časté opakování tezí, že je nutné překonat období neustálých krizí. I v těchto momentech je nutno hledat důvod, proč řada komunistů přijala závěry pléna souhlasně, a není příliš podstatné, zda tento souhlas měl emocionální nebo racionální základ.⁸¹

Lze tedy konstatovat, že KSČ se jako celek s personálními změnami ve své špičce vcelku smířila nebo se jim alespoň nestavěla přímo na odpor. Dominující představa, že Husákově vedení se po celospolečenském uklidnění a obnově vlivu komunistické strany na politický život vrátí k polednové politice, se brzy ukázala jako zcestná. Vytvářela totiž podmínky pro postupné zavlékání většiny členů KSČ na cestu obnovy byrokratického socialismu. Mnozí, ať už souhlasili s výsledky pléna z jakýchkoli příčin, si v daném okamžiku tuto skutečnost ještě zcela neuvědomovali. Přesto Husák a jeho společníci neměli mnoho důvodů ke spokojenosti. Dobře chápali, že většina z 1,6 milionu členů KSČ jim nedůvěřuje a že jejich smýšlení je prozatím odrazem celospolečenských názorů, neboť tehdy se ještě mínění lidí příliš neodlišovalo od postojů skupiny se stranickou legitimací.⁸²

Významná úloha v ovlivňování veřejného mínění připadla stranickému tisku, především *Rudému právu*, které se pod dohledem nově jmenovaného šéfredaktora Miroslava Moce plně zapojilo do služeb Husákova establishmentu. Sdělovací prostředky se někdy až úporně snažily vyvolávat atmosféru celospolečenského souhlasu se složením nového vedení KSČ a především s Husákovou volbou. Pozitivní dojem měly vytvářet četné zprávy o souhlasném přijetí závěrů pléna na všech úrovních stranické hierarchie. Noviny a některé časopisy (zvláště *Tribuna*) byly plné souhlasných rezolucí ze závodů, stranických aktivit (hlavně krajských a okresních výborů KSČ), státních

⁸⁰ ÚSD-SKV, f. S III/84. V následujících měsících ale počet lidí dobrovolně opouštějících KSČ rychle narůstal. V období od dubna do prosince 1969 vystoupilo ze strany 112 tisíc lidí. Viz MAŇÁK, J.: c. d., s. 32.

⁸¹ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 6.

⁸² Tamtéž, s. 7; dále MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 68.

a společenských institucí. Prostor dostaly i dopisy jednotlivců. V rámci přesvědčovací kampaně se usilovně popularizovala osobnost nového prvního tajemníka. Tisk uveřejňoval blahopřání Husákovi od různých organizací i zahraničních státníků. Často otiskoval mnohá pozitivní hodnocení, jež přebíral v naprosté většině z novin socialistických zemí.⁸³ Do propagační operace se svým uklidňujícím článkem „Husák po Dubčekovi“ zapojil v *Novém slově* také Husákův přítel Ladislav Novomeský. Jeho textu se dostalo mimořádné publicity v dalších denících a časopisech.⁸⁴

Z rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ se od 18. dubna scházely krajské a po nich okresní výbory KSČ, aby se seznámily s provedenými změnami a zahájily vlastní schvalovací kampaň. Nižší stranické orgány se v podstatě s výsledky pléna ztotožnily, přestože někteří členové okresních výborů se rozhodli odejít z funkcí a podpůrné rezoluce byly přijímány sice většinou hlasů, ale zdaleka ne jednomyslně. Řada funkcionářů se zdržovala hlasování. Všechny tyto jevy však byly spíše ojedinělé. Diskuse o závěrech pléna byly stručné. Volba nového prvního tajemníka se většinou setkávala se souhlasem, i když v českých zemích se občas objevily také kritické hlasy odsuzující Husákovy ataky vůči novinářům a Josefu Smrkovskému. Práce odcházejícího Dubčka byla hodnocena převážně kladně, ač se běžně vzpomínala jeho určitá slabost a váhavost při rozhodování. Nikde se ale neútočilo na jeho osobu, a to ani ze

⁸³ Nejvíce k tomu *Rudé právo*, 18.–26. 4. 1969; *Tribuna*, č. 15, 23. 4. 1969 a č. 16, 30. 4. 1969.

⁸⁴ Slovenský básnik ve své úvaze vysoce ocenil gesto dobrovolnosti Dubčkova odchodu: „Nebol odídenny. Odkrágľovaný... Sám sa rozhodol pre riešenie, ktoré Ústredný výbor aj napokon prijal. A odchádza z vysokého postu na miesto práve také vysoké... Alexander Dubček vstúpil do vedomia našej... verejnosti ako jedinečný symbol antinovotnovskej revolty... Tým symbolom... nech ostane Alexander Dubček aj naďalej! I keď ho citelne devalvoval nerozhodnosťou tam, kde sa žiadala jeho rozhodnosť, polovičatosťou tam, kde sa žiadala angažovanosť celého človeka, mládravosťou tam, kde veci chceli razantnú rásnosť, kompromisníctvom tam, kde veci žiadali nekompromisné zakročenie, láskyplnou mákčnosťou tam, kde takáto vlastnosť nemala miesta.“ Novomeský se snažil nového vládce prezentovat jako Dubčkova spojence, spolupracovníka a následovníka, kterému jsou cizí totalitní metody vládnutí. Prohlašoval: „Pri jednej priateľskej výmene názorov v užšom kruhu... veľmi zodpovedný súdruh sa položartom vyslovil v takom zmysle, že nevidí z našej situácie iné východisko, než zavedenie akejsi „osvietenej diktatúry“. Husák neponechal výrok bez poznámky... Dôrazne ho odmietol a prízvukoval, že nevidí východisko z našej prekérnej situácie v zavedení akejkoľvek, či už osvietenej, alebo inej diktatúry. My sa len držíme... princípov, ktoré strana prijala, no v ich dodržiavaní a v energickom a dôslednom uplatňovaní zákonnosti je aj východisko z nášho neprestajného krízového rozpoloženia... V tejto jeho... poznámke bolo vari obsiahnuté všetko, čo sa dnes od neho na novom pôsobisku očakáva.“ *Nové Slovo*, č. 17, 24. 4. 1969, s. 1; *Pravda* (Bratislava), 25. 4. 1969, s. 2; český text viz *Mladý svět*, č. 22, 30. 5. 1969, s. 26; *Svět práce*, č. 19, 14. 5. 1969, s. 2; *Doba*, č. 17, 1. 5. 1969, s. 29; *Tribuna*, č. 19, 21. 5. 1969, s. 15.

strany konzervativců. K největším projevům nesouhlasu došlo na OV KSČ v Semilech, ve Vysokoškolském výboru v Praze (měl statut okresní organizace) a na KV KSČ v Ostravě a v Brně, kde měli radikální reformátoři významné pozice.⁸⁵ V moravské metropoli byla situace nejostřejší. Na plénu jihomoravského krajského výboru KSČ 22.–23. dubna 1969 vystoupili s nesouhlasnými názory na Husákovu volbu Jaroslav Šabata a Vladimír Blažek. Rozpačitý projev zastupujícího vedoucího tajemníka Alfréda Černého vyvolal vlnu kritiky, která vyvrcholila požadavkem konzervativní části pléna přehodnotit polednovou činnost krajského výboru. Progresivní skupina se snažila oponovat a krajské vedení obhajovala. Nakonec bylo dohodnuto vytvoření pracovní komise, jež měla provést analýzu činnosti krajské organizace a upozornit na nedostatky. A. Černý dal k dispozici svou funkci, jeho demise však nebyla přijata.⁸⁶ Také v Ostravě čelili reformní členové vedení tvrdému náporu dogmatiků. Tisk o projevech nesouhlasu a rozporech ve stranických organizacích neinformoval. Jeho líčení ohlasu dubnového pléna bylo jednostranné a neodráželo zcela pravý stav věcí. Československo se v jeho podání zvolna měnilo v Potěmkinovu vesnici.⁸⁷

Rudé právo a ostatní tisk nepostihovaly směr rozporuplných názorů v členské základně a zamlčovaly jednu příznačnou skutečnost – značný rozpor mezi slovy a činy, který byl u straníků ještě výraznější než ve veřejnosti. Souhlasící i nesouhlasící se nechtěli příliš osobně angažovat, jejich podpora zaznívala především díky anonymitě stranických rezolucí. Vyšší mírou loajality se vyznačovali krajská a okresní funkcionáři KSČ, zatímco v základních organizacích zůstávala velice nízká. Jejich poslušnost se omezila na včasné svolávání schůzí a minimalizaci projevů otevřeného nesouhlasu, ale žádnou efektivní činnost pro „zabezpečení výsledků pléna“ nevyvíjely. Výjimkou byly základní organizace v Bezpečnosti, armádě a v některých centrálních úřadech. Do chování jejich členů se významně promítly kariérismus, existenční důvody a také vyšší zastoupení konzervativců.⁸⁸ Odpor v armádě byl paralyzován represivním účinkem rozkazů č. 02 a 03 vydaných již před zasedáním ÚV KSČ. Důstojnický sbor se z významné části již po hořejových

demonstracích ztotožnil se sovětským hodnocením vývoje. U nižších důstojníků a poddůstojníků sice převažovaly projevy souhlasu, ale zároveň byla zjevná naprostá nechuť se angažovat i úporná snaha soustředit se pouze na řešení pracovních problémů. Vojáci základní služby reagovali chladně. Přestože byl odpor minimální, nervozita v armádě trvala. Posilovaly ji neustále vyhlášené pohotovosti a omezování vycházek.⁸⁹

Kampaň za přijetí souhlasných rezolucí a vývoj ve stranických orgánech v prvním týdnu po Husákově nástupu ukázal, v jak hluboké izolaci od členské základny i veřejnosti se nové vedení KSČ ocitlo. V informaci o reakcích na plénum ÚV KSČ, kterou první tajemník obdržel 25. dubna 1969, se mohl dozvědět, že poselství zaslalo 778 stranických organizací v českých zemích. Jejich obsah byl z 90 % kladný, reprezentovaly však pouhých 2 % základních organizací KSČ v českých zemích. Absolutní většina stranických buněk žádné rezoluce nepřijala nebo se k závěrům pléna vůbec nevyjádřila. Na Slovensku byla situace o něco lepší. Nesouhlasná stanoviska představovala pouze 0,6 %, ale jejich celkový počet 165 nevyzníval vůbec optimisticky.⁹⁰ Rozporuplně reagovali až na konzervativce také funkcionáři KSČ. Byli ovlivněni tlakem mínění občanské společnosti a jejich jednání se vyznačovalo podobně jako u řadových členů strany jistou schizofrenií. Ve zprávě z 25. dubna se dočteme, že výsledky pléna a volba nového vůdce KSČ se v českých zemích setkala se souhlasem 50–60 % pracovníků základního aktivu (vyložené odmítavě se vyslovilo 20–25 %), zatímco ke složení nového předsednictva ÚV se 45–50 % stavělo negativně a dalších 10–15 % vyčkávalo.⁹¹ V záporném postoji k volbě Bílaka, Pillera, Indry a jiných se zračila nechuť podřídit se osobnostem, které se v srpnu 1968 postavily proti mínění celého národa. Ovšem jen v ojedinělých případech vedl nesouhlas s provedenými změnami k odchodu z funkcí. Na Slovensku vyhlížely v tomto směru poměry značně odlišně. Mezi pracovníky aparátu převažovalo jednoznačné přijetí závěrů pléna ÚV KSČ. Pochybnosti se objevily u necelého procenta funkcionářů. Rezoluce vyslovovaly všestrannou podporu novému vedení strany, dokonce mezi dělníky-komunisty došlo i na takové projevy souhlasu, jako bylo např. přijímání pracovních závazků.⁹²

Izolovanost Husákovy skupiny v dalších týdnech pokračovala navzdory maximální snaze stranického aparátu i tisku. Od 18. dubna do 19. května 1969

⁸⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 321, s. 355–357 (ÚSD-SKV, f. D III/44); ÚSD-SKV, f. S III/84 a f. S IV/61.

⁸⁶ K jednání KV KSČ v Brně více ČISAŘ, Č.: *c. d.*, s. 552–553; Spor dvou přístupů nevyřešen, *Tribuna*, č. 16, 30. 4. 1969, s. 4; ÚSD-SKV, f. S III/84; archiv autora, Rozhovor s Jaroslavem Šabatem, 19. 1. 2006.

⁸⁷ *Rudé právo*, 19. – 26. 4. 1969.

⁸⁸ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 7.

⁸⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 321, s. 357–358 (ÚSD-SKV, f. D III/44); ÚSD-SKV, f. S III/84.

⁹⁰ ÚSD-SKV, f. S III/84.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² ÚSD-SKV, f. S III/84 a f. S IV/63.

obdržely orgány KSČ celkem 2 683 stanovisek (z toho na české země připadalo 1 571), což představovalo asi 3–4 % stranických a společenských organizací v celé republice.⁹³ Většina stanovisek přišla z aparátu KSČ, ministerstev, centrálních úřadů, národních výborů, ústředí společenských organizací (ČSR 650, SSR 423), ozbrojených složek a justice (ČSR 343, SSR 98). Odmítavá prohlášení tu byla nepatrnou výjimkou potvrzující pravidlo.⁹⁴ Přesto zvláště v případě Bezpečnosti a armády se ukázalo, že značná část členů KSČ v těchto institucích se ke změnám stavěla lhostejně nebo s nimi nesouhlasila či vyčkávala. Bylo tedy evidentní, že sociální základna normalizátorů je po dubnu 1969 velice úzká. Nic na tom nemohl změnit fakt, že některé orgány s odstupem několika týdnů od pléna přehodnotily své původní emotivní či negativní rezoluce. Husákova garnitura se mohla spolehlivě opřít pouze o polovzdělanou, myšlenkově omezenou a reformami znejistělou stranickou a státní byrokracii a samozřejmě i o většinu vyšších funkcionářů ozbrojených sil. Kromě nich jí bezvýhradnou podporu poskytovaly už jen velmi malé skupinky občanů ze všech sociálních vrstev, které se ideově ztotožnily s politikou Sovětského svazu a předlednovým kurzem. Chování těchto lidí motivovala ještě obava z návratu předválečné bíd.⁹⁵

Nálady v českých zemích nebyly novému prvnímu tajemníkovi vůbec nakloněny. Z odvětví průmyslu, dopravy a stavebnictví obdrželo stranické vedení pouze 216 souhlasných stanovisek (negativních bylo 42 – tedy 16,3 %), což zde nereprezentovalo ani procento základních organizací KSČ.⁹⁶ Za celý první měsíc vlády Husák nedostal pozvání k návštěvě ani od jediného závodu.⁹⁷ Teprve později mu začala být „setkání s pracujícími“ organizována. Ještě hůře vypadaly jeho vztahy s českou inteligencí. Z oblasti školství, vědy a kultury bylo ústředí KSČ zasláno pouze 73 rezolucí, z nichž bylo 34 (46,6 %) nesouhlasných. V prohlášeních se odsuzovalo především Dubčekovo odstoupení a odchod některých progresistů z předsednictva ÚV. Provedené změny byly vysvětlovány jako důsledek vnějšího nátlaku.⁹⁸ Pracovníci aparátu KSČ hodnotili tyto výhrady jako závažné nebezpečí, neboť věděli, že kulturní obec a intelektuálové výrazně ovlivňují veřejnost.

⁹³ ÚSD-SKV, f. S III/120; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 68. K dubnovému plénu ÚV KSČ se vyjádřilo zhruba 5 % základních organizací KSČ (v ČSR asi 4 %, v SSR asi 7 %). Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33 – Zasedání ÚV KSČ, 29–30.5.1969, část II., Praha 1969, s. 211–213.

⁹⁴ ÚSD-SKV, f. S III/120; tamtéž, f. D IV/33, část II., s. 211–213.

⁹⁵ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 68.

⁹⁶ ÚSD-SKV, f. S III/120; tamtéž, f. D IV/33, část II., s. 211–213.

⁹⁷ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 68.

⁹⁸ ÚSD-SKV, f. S III/120; tamtéž, f. D IV/33, část II., s. 211–213.

Husákovo postavení bylo tedy komplikované. Musel čelit nesouhlasu obyvatelstva i značné apatii členů KSČ. Obratným manévrováním se mu ale podařilo situaci zvládnout, protože absolutní většině občanů již scházela skutečná vůle k boji proti tvrdému normalizačnímu postupu. Jeho vítězství navíc usnadnila výrazná slabost radikální reformní opozice, komunistické i nekomunistické. Příznivci demokratických změn zůstali po nástupu nového vládce organizačně roztrženi a bez jednotného vedení. Nemohli se již v dostačující míře opřít o většinu předních reformních komunistů, kteří se v průběhu dubna 1969 definitivně vzdali vedení aktivní části občanské společnosti a přešli na taktiku individuální obrany vlastní předchozí politiky. Využívali při tom funkcí, v nichž stále ještě působili. Čistě nekomunistická opozice zatím nebyla schopna funkci opozičního lídra převzít.⁹⁹

Akceschopnost a soudržnost opozičních skupin se hroutila jako domeček z karet. Příznaky rozkladu se bezprostředně po plénu ÚV KSČ objevily v odborovém hnutí. Po jednotě a ochotě hájit občanská práva, proklamované ještě na VII. všedoborovém sjezdu, nezbylo brzy ani stopy. Již 21. dubna 1969 vydala Ústřední rada odborů prohlášení, kterým bezvýhradně schvalovala provedené změny a výslovně podpořila nové vedení KSČ.¹⁰⁰ Vrcholní odborové činitelé se velice rychle vzdalovali od skutečných zájmů těch, které zastupovali. Odpor proti novému politickému kurzu byl v odborech ojedinělý a nevýrazný. Nejostřeji vystoupila radikální a vlivná česká Federace lokomotivních čet, jež sdružovala asi 23 000 členů a nebyla členem Národní fronty. Ministerstvo vnitra ČSR však 24. dubna neschválilo její stanovy a tím ji prakticky zakázalo.¹⁰¹ Přesto se federace ještě pokoušela pokračovat ve své činnosti. Po zasedání svého ústředního výboru ve dnech 29. a 30. dubna se neomezila jen na šíření vlastního kritického stanoviska k vnitropolitické situaci, ale navíc se společně se Svazem pracovníků montážních organizací snažila získat k rozhodnému odporu ostatní části odborového hnutí.¹⁰² Nijak neuspěla. Odboráři nyní již hodili definitivně nelegální organizaci přes palubu. V normalizačních vodách tonoucí Odborová rada Slovenska reagovala požadavkem, aby ministerstvo vnitra SSR činnost této organizace ve východní části státu rovněž zakázalo.¹⁰³

⁹⁹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 70 a 72.

¹⁰⁰ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 1., dok. č. 41, s. 212–213; Pomoc opatřením strany, *Rudé právo*, 22. 4. 1969, s. 2.

¹⁰¹ PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 52, s. 135–136.

¹⁰² Prohlášení federace tamtéž, dok. č. 53, s. 137–138.

¹⁰³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 70–71; ÚSD-SKV, f. S III/63 a f. S III/75. Proti Federaci lokomotivních čet zaútočilo i *Rudé právo*. Proti všem?, *Rudé právo*, 26. 4. 1969, s. 2.

Podobně jako ÚRO rychle obrátilo i vedení Národní fronty.¹⁰⁴ Rozkol zachvátil také studentské hnutí.

S určitým zpožděním reagovala na plénum kulturní obec a představitelé tvůrčích svazů sdružených v Koordinačním výboru. Překvapivě se v porovnání se začátkem dubna zachoval Svaz českých novinářů (SČN), který na svém zasedání 25.–26. dubna na zámku Roztěž u Kutné Hory podpořil politiku nastolenou na posledním zasedání ÚV KSČ. Přislíbil podporu vedení strany při uskutečňování Akčního programu i listopadové rezoluce a vyjádřil přesvědčení o nutnosti rozhodně vystupovat proti všem silám, jež by se socialistickému rozvoji stavěly do cesty.¹⁰⁵ Navíc jako jediný z tvůrčích svazů zaslal bezprostředně po stranickém plénu Husákovi pozdravný dopis.¹⁰⁶ Svým jednáním se snažil získat přízeň nového pána a urychlenou pokorností ho přimět k odpuštění minulých hříchů. Bohužel tím rozrušil dříve tolik proklamovanou jednotu celé kulturní obce v zájmu zachování polednové politiky. Podlézavě se vyslovila dokonce i redakce týdeníku svazu novinářů *Reportér*, která ve svém stanovisku prohlásila, že chce „zcela upřímně vyslovit podporu novému prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ“.¹⁰⁷

Snaha Svazu českých novinářů se podobala hře kočky s myší. U adresátů svých ochotných proklamací nenacházeli dostatečné ocenění. Stranická hierarchie měla s pracovníky sdělovacích prostředků příliš mnoho nevyřízených účtů, navíc jim nedůvěřovala a obávala se jich. *Rudé právo* v článku „Odpovědnost = upřímnost“ obvinilo SČN, že sebekriticky nepřehodnotil svou dřívější činnost a nepřiznal se k podílu novinářů na dezinformaci občanů a bojkotu listopadové rezoluce.¹⁰⁸ Aparát ÚV KSČ v čele s J. Kempným a plukovníkem V. Divišem začal připravovat smutně proslulé provolání „Slovo do vlastních řad“, jež pak odstartovalo čistky v novinářské obci.¹⁰⁹

Nedá se ovšem říci, že všichni novináři se svým vzdorem skončili. Opatření proti tisku realizovaná vzápětí po plénu vyvolávala mezi nimi odpor, přestože se většina z nich, nejvíce z existenčních důvodů, bála otevřeně promluvit.

¹⁰⁴ Stanovisko Národní fronty, *Rudé právo*, 22. 4. 1969, s. 1.

¹⁰⁵ Novináři k situaci, *Svobodné slovo*, 28. 4. 1969, s. 3; Sjednocovat lidi dobré vůle, *Práce*, 28. 4. 1969, s. 2.

¹⁰⁶ Vaše úsilí podpoříme konkrétními činy, *Rudé právo*, 19. 4. 1969, s. 1.

¹⁰⁷ Čtenářům Reportéra, *Reportér*, č. 18, 8. 5. 1969, s. 1. Čestmír Císař k proklamací novinářského týdeníku ve svých pamětech jízlivě poznamenal: „Vida, pomyslel jsem si, hoši berou na vědomí, že končí doba absolutní svobody trpěná lidskou tváří Dubčeka a přichází čas respektu k autoritě nejvyššího mocnáře se sevrnou pěští.“ Viz CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 557.

¹⁰⁸ *Rudé právo*, 29. 4. 1969, s. 2.

¹⁰⁹ *Rudé právo*, 17. 5. 1969, s. 1 a 2; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 111, s. 373–377.

S nelibostí bylo přijímáno odvolání progresivně orientovaného Vladimíra Stuchla z funkce šéfredaktora *Květů*. Jmenování konzervativního Jana Zelenky (pozdějšího dlouholetého a obávaného ředitele Československé televize) na jeho místo prosazovalo Husákovo předsednictvo jen s velkými obtížemi, neboť o Zelenkovi bylo všeobecně známo, jak na podzim 1967 ochotně organizoval vydávání tzv. ministerských *Literárních novin*.¹¹⁰ V reformních kruzích byl tímto skutkem zcela zdiskreditován a redakční rada časopisu odmítla pod jeho vedením pracovat. Někteří redaktori hrozili výpovědí. Řada externích spolupracovníků stáhla své příspěvky a ukončila s časopisem spolupráci. Předsednictvo ÚV KSČ muselo Zelenkovo jmenování znovu potvrdit a postupně lámalo odpor v redakci.¹¹¹ Na napjatou situaci reagovalo kritickým článkem „Bodláci v Květech“ i *Rudé právo*.¹¹²

Veřejnost zhnusená posluhováním četných novinářů i úrovní psaní denního tisku reagovala jeho bojkotem a stále více se sháněla po zatlačovaných opozičních časopisech. Ačkoliv již od počátku dubna byla uplatňována přísná předběžná cenzura, stále ještě existovaly možnosti, i když už jen velmi omezené, jak vyjádřit odmítavý názor k Husákovu pojetí normalizace a zásahům proti tisku. Ještě po celý duben a první polovinu května se občas kritické zmínky vyskytovaly. Postupně jich však ubývalo. Objevovaly se především v týdenících. Do denního tisku se dostávaly pouze sporadicky, patrně jen v momentech, kdy oko cenzury nebylo dostatečně bdělé.

Možnosti deníků reflektovat skutečné názory veřejnosti pozvolna klesaly k nule. Politický komentář se z novin vytrácel a ustupoval oficiálnímu agenturnímu zpravodajství. Publicistické příspěvky se věnovaly převážně nepolitickým tématům. *Rudé právo* se od poloviny dubna rychle přeměňovalo

¹¹⁰ Novotného vedení KSČ po bouřlivém průběhu IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů odňalo v září 1967 literátům jejich týdeník *Literární noviny* a převedlo jej do kompetence ministerstva kultury a informací. Týdeník zde vycházel sice se stejným názvem, ale s úplně změněnou redakcí, kterou převážně tvořili progresivním trendům nenaklonění publicisté. Veřejnost „ministerské Literárky“ vycházející do jara 1968 naprosto ignorovala.

¹¹¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 320 a č. 322, s. 354–355 a 359–360; též ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 20.

¹¹² „Avšak soudruzi v Květech nemohou nebo nechťejí pochopit, že nastal čas, kdy je třeba rázně skoncovat s úzkoprsmým a komunistických publicistů nedůstojným politikařením, doprovázeným osočováním poctivých a straně vždy oddaných soudruhů. Kritériem pro posuzování stranických funkcionářů, a tedy i komunistických novinářů, je jediné jejich věrnost základním principům marxismu-leninismu a jejich schopnost prosazovat politiku strany v konkrétních podmínkách. Tato zásada musí platit všude a nesmí být udušena ani bodláčím, které se dostalo do Květů.“ Viz *Rudé právo*, 1. 5. 1969, s. 7.

v hlásnou troubu realistů a dogmatiků. V komentářích začalo útočit proti „antisocialistickým“ silám a radikálním reformátorům, kteří již neměli možnost se prostřednictvím tisku adekvátně bránit. Jeho stránky se začaly plnit lží, polopravdami, překrucováním faktů, demagogickými tezemi i obyčejným primitivismem.¹¹³ Krajské komunistické deníky i bratislavská *Pravda* mu svou rázností nestačily ani sekundovat. Ostatní noviny se v dané situaci pokoušely udržet si neutrální charakter. Psaly opatrně, hodně akcentovaly témata daná svým zaměřením (mládež, odborová problematika aj.) a do kampaní se příliš nezapojovaly. Jejich redaktori již neměli šanci otevřeně vzdorovat, ale většina z nich se aspoň snažila si s novou mocí příliš nezadat.

Přesto žurnalisté ještě občas dokázali dát v denících různými způsoby najevo svůj odpor. Mládežnické noviny *Mladá fronta* a *Smena* nevyšly na 1. máje ve slavnostní úpravě, jak bývalo obvyklé, nýbrž celé v černém.¹¹⁴ *Mladá fronta* své okraje ještě olemovala tvářemi smutných lidí, což jí konzervativní *Tribuna* neopomněla vytknout.¹¹⁵ *Svobodnému slovu* se podařilo propašovat sloupek Ivony Kotoulové, který trefně vystihoval všeobecně panující nálady: „Pak se v lidech v loňském pozdním létě cosi zlomilo. Půlrok nebo osm měsíců je příliš krátké období, aby lidé zapomněli, čím tehdy překypovala jejich srdce, ale i jejich myšlenky. Nechtít znát současné myšlení převážné většiny lidí, to není cesta k překonávání oněch lety navršených překážek a bariér... Nemohu... nevyslovit, co mezi lidmi začíná nabývat vrchu: strach ze ztracených a dosud nenabytých jistot, strach z nové falše a přetvářky, strach ze ztráty vlastní víry v lepší příští den. Tyhle pocity jsou, rostou, sílí a těch několik znormalizovaných rezolucí je neumlcí. Obávám se, že právě naopak. A o tohle přece těm, kdož mluví dnes pozitivně o Lednu, proboha nejde!“¹¹⁶ Ani tentokrát si *Tribuna* neodpustila počastovat autorku článku i jeho vydavatele několika jedovatými slinami.¹¹⁷ Povzdech nad bídnými možnostmi novinářské činnosti shrnula *Práce* do krátkého konstatování: „Pravda, kdybychom setrvali u posledních týdnů a hleděli suchopár novinových stránek vydávat

za tu „iniciativní a vynalézavou žurnalistiku odpovídající mentalitě našich národů“, pak bychom mohli označit formulaci vládního usnesení za módní doplněk.“¹¹⁸ Těchto několik poznámek svědčilo o tom, že ústupový boj v řadách progresivních žurnalistů ještě pokračoval. Bylo ale už jasné, kdo se stane vítězem a kdo poraženým.

V poněkud lepší pozici se na přelomu dubna a května nacházely časopisy, zvláště týdeníky. Cenzura v nich sice řádila vytrvale, ale ještě ne s takovou systematickostí, jaká byla patrná u novin. Přesto i zde se začínalo stmívat. Situace byla špatná především na Slovensku, kde nově vzniklé časopisy, studentský *Reflex* a spisovatelský *Literární život*, byly zastaveny hned po svém prvním čísle. Stalo se tak zatím jen na přechodnou dobu, ale trend tím byl jednoznačně naznačen.¹¹⁹ Ostatní periodika se již vezla na normalizační vlně. V českých zemích poměry vypadaly o něco lépe. Zastavení postihlo prozatím pouze *Studentské listy*, ostatní časopisy ještě bojovaly dál. Lidovecký čtrnáctideník *Obroda* naznačil svůj protest proti cenzuře ponecháním bílého místa po zakázaném článku, za což byl pokárán *Rudým právem*.¹²⁰ Podobně postupoval i týdeník svazu novinářů *Svět v obrazech*, který nenahradil na své poslední stránce cenzurou vyřazené kreslené vtipy jiným textem.¹²¹ *Obroda* i přes kritiku z řad KSČ v příštím čísle znovu zazlobila, když požadovala stanovení přesné definice tzv. antisocialistických sil.¹²²

¹¹⁸ Stránky z deníku Arnošta Frydrycha, *Práce*, 17. 5. 1969, příloha, s. 2.

¹¹⁹ Vydávání čtrnáctideníku *Reflex* bylo zastaveno na jedno číslo. Týdeník *Literární život* nesměl vycházet dva měsíce. *Mladá fronta*, 18. 4. 1969, s. 2; *Smena*, 16. 4. 1969, s. 7; *Smena*, 18. 4. 1969, s. 7.

¹²⁰ Vybilenu půlstranu doprovodila kratičkým, avšak příznačným dovětkem: „Obvyklý komentář čte většina z vás asi 5 minut. Dnes vám ale doporučujeme, abyste raději 5 minut přemýšleli.“ Řádky k zamyšlení, *Obroda*, č. 9, 23. 4. 1969, s. 2. Bílé místo v časopise ohodnotil ústřední komunistický list jako snahu některých novinářů „diskreditovat výsledky dubnového pléna ÚV KSČ“. Odpovědnost = upřímnost, *Rudé právo*, 29. 4. 1969, s. 2.

¹²¹ *Svět v obrazech*, č. 16, 22. 4. 1969, s. 32. Svěrázným způsobem čelil cenzuře literární týdeník *Listy*, který otiskl zcela apolitický fejeton Václava Čtvrťky „Popis hrnečku“ na místě obvykle vyhrazeném pro politické komentáře. *Listy*, č. 16, 24. 4. 1969, s. 1–2; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 109, s. 367–368.

¹²² V poznámce „Ostatně soudím“ podotýkala: „Jde o to vymezit, co jsou tyto síly, a určit, kdo je tímto označením míněn. Jak zabránit tomu, aby takto nebyl označen člověk, který má k antisocialistickému jednání daleko, ale může mít buď vlivné nepřátele, nebo může být takto označen opačnými sektářsko-dogmatickými silami, které tímto termínem označují kdekoho a s kterými by rovněž měl být veden politický zápas? Zdá se, že je zde skryto určité nebezpečí sklouznutí.“ *Obroda*, č. 10, 7. 5. 1969, s. 2. Za tento článek byla *Obroda* opět napadena *Rudým právem*. Viz Podivný nesoulad, *Rudé právo*, 24. 5. 1969, s. 2.

¹¹³ Spisovatel Jaroslav Putík své dojmy ze stránek *Rudého práva* 23. dubna shrnul: „Éra trapnosti, která začala mírným vánkem, s nadějí, že se povleče roky, postupuje teď rychlostí cyklonu. V Rudém právu se už píše o pravičáckých centrech a antisocialistických silách! Už, už – zase, zase. Lež se nejen vrací, není tichá, neplíží se jako smrad na svá stará místa se špatným svědomím, ne, je sebejistá, nařvaná a rve pro sebe další a další pozice.“ PUTÍK, J.: *c. d.*, s. 72.

¹¹⁴ *Mladá fronta*, 1. 5. 1969; *Smena*, 1. 5. 1969.

¹¹⁵ Smutek Mladé fronty, *Tribuna*, č. 18, 14. 5. 1969, s. 6.

¹¹⁶ Pondělní sloupek, *Svobodné slovo*, 4. 5. 1969, s. 1.

¹¹⁷ Za koho mluví Ivona Kotoulová, *Tribuna*, č. 18, 14. 5. 1969, s. 15.

V *Reportéru* se snažil alespoň trochu otevřeně promlouvat Jiří Lederer, jenž vyzýval odboráře, aby prosadili splnění rezolucí svých sjezdů, přestože Husákovo vedení KSČ usilovalo o jejich přehodnocení. Stále zdůrazňoval nutnost bojovat za zachování polednové politiky a připomínal významnou úlohu veřejného mínění: „...polednovou politiku jako celek nemůže vytvářet jen jedna, byť vedoucí a rozhodující síla, ale že je to věc a zájem všech organizací, které respektují myšlenky společné a základní a zároveň se starají o naplňování svého specifického, demokraticky přijatého programu.“¹²³ A v dalším čísle: „Politik, který má program, se taky s veřejným míněním střetává, protože chce uskutečnit svůj program. Ale usiluje o získání veřejného mínění, nikoli o jeho umlčení.“¹²⁴ *Reportér* si rovněž dovolil kritickou poznámku vůči poslancům Sněmovny lidu Federálního shromáždění, kteří 28. dubna hlasovali proti Dubčekově kandidatuře na předsedu parlamentu: „Celkem neudivuje, že ve sněmovně lidu hlasovalo proti A. Dubčekovi 61 a zdrželo se 6 poslanců (ve sněmovně národů bylo 7 proti a 1 se zdržel hlasování). Více než roční zkušenost ukázala, že mnoha lidem, týmu A. Novotného jde Leden proti srsti a že, uvědomělá, hluboce demokratická jednota rozhodujících, zdravých sil naší společnosti je jim naprosto lhostejná, nejde-li o ‚jednotu‘ v jejich prospěch, takže jsou ochotni zapomenout na dříve jimi tolik vyžadovanou stranickou disciplínu.“¹²⁵ Týdeník v tomto článku také informoval, že plénum ČNR nebylo spokojeno s odpovědí ministra vnitra ČSR Grössera na interpelaci týkající se jeho lednového projevu v Trutnově.

Časopis svazu spisovatelů *Listy* protlačil na své stránky varování před poráženeckými náladami a snahami těch, kdož, „...házejí flintu do žita a chtějí své zaujetí pro spravedlnost a pravdu od nynějška pěstovat pouze v soukromí“.¹²⁶ V podobném duchu se snažil v *Květech* čelit všeobecné skepsi Miroslav Filip: „Přesto není třeba skládat ruce do klína a propadat depresi... Měli bychom právě nyní dokázat, že není v naší povaze vzdávat se... Je mi vždycky velice smutno, když slyším někoho říkat, že teď nemá cenu se už angažovat, že se nedá nic dělat a vůbec, že je všechno pro kočku... Je snadné být hrdinou, když znějí vítězné fanfáry. Ale mnohem nesnadnější je nepodlehnout ve chvíli, když se o vítězství musí bojovat... A vzdávat se znamená vyklízovat pole jinému – tomu, kdo čeká na svoji příležitost.“¹²⁷

¹²³ Polednová politika, *Reportér*, č. 17, 1. 5. 1969, s. 3.

¹²⁴ A co lidé v politice?, *Reportér*, č. 18, 8. 5. 1969, s. 5.

¹²⁵ A. Dubček do čela Federálního shromáždění, *Reportér*, č. 18, 8. 5. 1969, s. 3.

¹²⁶ Soukromý zápisník Vladimíra Blažka XXV, *Listy*, č. 18, 7. 5. 1969, s. 4.

¹²⁷ O čem se mluví, *Květy*, č. 15, 19. 4. 1969, s. 9.

Progresivní publicisté brojili proti letargii a upozorňovali, že rostoucí apatie jen nahrává ultradogmatickým sektářům a usnadňuje jejich návrat do vysoké politiky. Vladimír Blažek o tom v *Listech* napsal: „Změny v nejvyšších funkcích využili také lidé minulého režimu k pokusu dobýt opět ztracené pozice a dosadit znovu aspoň některé zdiskreditované metody práce kádrové, propagandistické atd. A tento holý fakt postačil k tomu, aby někteří pokrokaři a reformátoři začali vést naprosto poráženecké řeči! Místo aby všichni hledali důstojnou, politickou, socialistickou odpověď na každý jednotlivý pokus zpátečnicků, jednají někteří z nás jako vrtkavé děti nebo dokonce jako hlupáci.“¹²⁸

Listy si dokonce dovolily polemizovat s *Rudým právem*, konkrétně s článkem Jiřího Smrčiny „Cíle a taktika pravice“.¹²⁹ „Vedoucí státní a stranictví funkcionáři několikrát v poslední době důrazně prohlásili, že dodržování zákonů musí být závazné pro všechny občany i orgány a instituce... Je proto pro čtenáře překvapením číst v článku Jiřího Smrčiny... prognózu, že snad pravice si vymyslí novou taktickou finesu, totiž požadavky přísného dodržování zákonnosti. Doslova tu čteme: „Bude to kritika Bezpečnosti spojená s požadavkem přísného dodržování právních norem?“ J. Smrčina tedy každou činnost, žádající přísné dodržování právních norem kdekoli, tedy i v Bezpečnosti, bude považovat za pravičáckou. To je překvapující zjištění. Možná, že J. Smrčina není proti dodržování právních norem v Bezpečnosti, ale jen proti přísnému dodržování. Chtěl by tu právní normy dodržovat jaksi mírně, ohleduplně, liberálně. To by ovšem mělo za následek popření rovnosti před zákonem. Někomu by se měřilo přísně, jinému mírně. Doufám, že nebude pravičáckou činností, když se pouze dotáží, jak tomu rozumět... Lidé by se mohli domnívat, že se chystá něco, co ohrozí jejich bezpečnost: budeš žádat přísné dodržování zákonů, označí tě za pravičáka a později tě za to mohou i trestně stíhat.“¹³⁰ Všechny tyto kritické komentáře lze označit za definitivně

¹²⁸ Soukromý zápisník Vladimíra Blažka XXV, *Listy*, č. 18, 7. 5. 1969, s. 4. Varovně zněla i slova Svatopluka Pekárka ve *Studentských listech*: „Tak rádi by libeňští a břevnovští harcovníci za socialismus bez přívlastků zahnali lidi zpátky do útulných příbytků, aby trpělivě čekali, až na ně dojde řada (byt, automobil, garáž, chata, cesta do ciziny a později zcela jistě barevná televize...) a nepletli se zbytečně do politiky. Ale jen člověk nesmírně jednoduchý může uvěřit, že se tento národ nechá zahnat do ústředně vytápěných kotců a že se jeho nespokojenost a kritické myšlení soustředí jen na sestavu národního hokejového mužstva. Břevnovští a libeňští maloměstáci formulují svůj program návratu a kryjí se levičáckou frází. Lenin ji kdysi měl za dětskou nemoc, dnes se stává spíše příznakem senility.“ Viz Úvodník, *Studentské listy*, č. 8–9, 22. 4. 1969, s. 1.

¹²⁹ *Rudé právo*, 23. 4. 1969, s. 3; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 108, s. 363–366.

¹³⁰ Pouze dotaz, *Listy*, č. 18, 7. 5. 1969, s. 2. Na Smrčinův text kriticky reagoval také Ludvík

poslední ukázkou nekonformních názorů, které se na stránkách československého tisku objevily. Nad proreformními časopisy se rychle stahovala mračna a jejich osud bude velmi brzy zpečetěn.

Novináři své progresivní postoje vyjadřovali nezávisle na své stavovské organizaci, která se jako jediná ze součástí Koordinačního výboru tvůrčích svazů začínala držet zpátky. Ostatní svazy trvaly na svých stanoviscích, přestože svůj názor na nástup nového stranického vůdce formulovaly většinou se zpožděním. Snažily se také o přímé setkání s Husákem, na němž si chtěly vyjasnit vzájemná stanoviska. K závěrům dubnového pléna ÚV KSČ se ze všech tvůrčích organizací nejkritičtěji vyjádřila česká část ústředního výboru Svazu československých spisovatelů. Na schůzi 22. dubna 1969 formulovala své politické výhrady, protestovala proti zastavení partnerského časopisu *Literární život* na Slovensku a jednoznačně podpořila dosavadní činnost Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Spisovatelé již na předchozí poradě 9. dubna odmítli cenzurní zásahy vůči časopisu *Listy*, postavili se za jeho vedení i jednotlivé redaktory a schválili linii jejich psaní od listopadu 1968. Z toho všeho bylo zřejmé, že spisovatelská obec se nehodlá Husákovu předsednictvu podvolit. Nové stranické vedení v ní získalo nebezpečného protivníka.¹³¹

Od vlastního lidu i strany izolovaná Husákova garnitura sledovala pohyb v kulturní obci s velkým znepokojením. Nejvíce se však hrozila případných protestních vystoupení obyvatelstva. Armáda na větší represivní akce uvnitř státu ještě nebyla připravena a politické špičky měly před očima nedávný VII. všeodborový sjezd, který prosazoval dokonce generální stávkou proti těm, kdo by chtěli zvrátit reformní proces. S úlevou proto Husák a jeho spolubojovníci vnímali fakt, že žádné významné společenské organizace nepřešly od ostrých slov k razantním činům. Blížily se však prvomájové oslavy, kterých se tradičně zúčastňovaly masy lidí. První tajemník se obával chování občanů, u nichž neměl jistotu, zda se nenechají strhnout k dalším demonstrativním akcím podobně jako v noci z 28. na 29. března. Zneklidnění ve vedení KSČ vyvolávalo i chování některých radikálních reformátorů, kteří objížděli různé závody

Pacovský: „Rozbor soudruha Smrčiny o pravici je povrchní a zkreslující... Buduje se den ze dne nedýchateľnější atmosféra, novinářům těžce křivdíci a od pozitivní práce je oddalující. Nelze přece nabádat tisk, rozhlas, televizi k plodné aktivitě a současně je nevybíravě kritizovat na každém kroku. Z takového kontaktu roste nechut, pasivita. Umlčet novináře lze administrativně. Získat však jejich hlas, kladný a přitakávající, je možné pouze dělnou spoluprací.“ Či je televize: naše?, *Filmové a televizní noviny*, č. 10, 14. 5. 1969, s. 5. Proti Smrčinovu článku se opatrně ozvalo ještě červnové číslo měsíčníku *Dějiny a současnost*. Viz Cíle a taktika pravice, *Dějiny a současnost*, 1969, č. 6, s. 47–48.

¹³¹ ÚSD-SKV, f. S III/84; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 71.

a instituce a na schůzích a mítincích napadali tvrdý normalizační kurz a zásahy proti tisku. V mocenské špičce zavládl strach, že by se tyto osobnosti mohly pokusit během slavností veřejně vystoupit a oslovit větší množství lidí.

Ze všech těchto důvodů rozhodlo předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ zrušit v českých zemích tradiční oslavy 1. máje a nepovolit studentské majálesy. Místo průvodů se měla konat pouze lokální shromáždění soustředěná k průmyslovým podnikům a institucím. V Praze se nakonec tyto akce uskutečnily v rámci jednotlivých obvodů.¹³² Na rozdíl od rozjásaných a spontánních prvomájových oslav roku 1968 konaly se za všeobecné nechuti a v mrazivé atmosféře.¹³³ Přestože mocenské špičky dělaly všechno možné, aby paralyzovaly odpor veřejnosti, protestovalo na 1. máje na Václavském náměstí několik tisíc lidí, proti nimž zasáhla policie. Dramatický průběh měly události v Plzni 5. května 1969, kde při příležitosti výročí osvobození města americkou armádou demonstrovalo na 2 tisíce občanů. Bezpečnost proti nim použila vodní děla, příležitostně i obušky a předvedla 24 osob.¹³⁴ Ve dnech výročí osvobození byly masivně strhávány a poškozovány sovětské vlajky.¹³⁵ Všechny podoby protestů vznikaly živelně a nebyly nikým organizovány. Nezaznamenaly však větší odezvu a politický vývoj nijak významně neovlivnily, mj. proto, že sdělovací prostředky zprávy o nich potlačovaly.

K rozsáhlým veřejným vystoupením komunistické i nekomunistické opozice v průběhu května nedošlo. Husák a jeho druhové měli strach zbytečně. Míra nesouhlasu s vývojem situace v zemi nedosáhla úrovně, kterou by státní moc nebyla schopna rychle a úspěšně potlačit. Ze společenských vrstev se k politickému kurzu Husákova vedení nejkritičtěji vyslovovali intelektuálové a kulturní obec. Ti však v období mezi srpnem 1968 a dubnem 1969 definitivně promeškali příležitost sjednotit demokratické síly a vytvořit vůči KSČ alternativní protiváhu, která by jí byla schopna účinně čelit v momentě, kdy státostrana začala směřovat k obnovení starých pořádků. Neaktivnější v tomto směru byli představitelé tvůrčích svazů sdružených v Koordinačním výboru. Uvažovali o tom, že roli druhé politické síly by mohla plnit Národní fronta,

¹³² ÚSD-SKV, f. D I/264; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 72; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 9.

¹³³ MENCL, V. a kol.: *Křižovatky...*, s. 323.

¹³⁴ Demonstranti skandovali hesla „Dejte nám Pavla“ (tj. ministra vnitra do srpna 1968), „Hanza vám, Pelnářovy děti“ aj. Viz Co bylo včera na třídě 1. máje?, *Pravda* (Plzeň), 6. 5. 1969, s. 1; K událostem 5. května v Plzni, *Pravda* (Plzeň), 7. 5. 1969, s. 2; ÚSD-SKV, f. S III/105. Manifestovalo se na počest výročí osvobození 5. května také v Chebu a Klatovech. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 491.

¹³⁵ Celkem bylo zjištěno 553 případů. Viz ÚSD-SKV, f. S III/105.

jež by tak sloužila opačným cílům, než pro jaké byla v letech 1945–1948 vytvořena. Koordinační výbor tvůrčích svazů přitom jejím členem nebyl, zatímco jednotlivé tvůrčí svazy ano. Představitelé výboru jednali na podzim 1968 s členy vedení KSČ o začlenění do Národní fronty, které by jednoznačně legalizovalo jeho existenci. V tehdejších úvahách, jež zastávali i někteří předáci KSČ, se počítalo s činností občanských nebo politických klubů působících v rámci Národní fronty, což bylo pro kulturní obec a intelektuály přijatelné. Národní fronta se měla stát půdou pro setkávání a vzájemné působení lidí rozdílného politického smýšlení, kteří proti sobě nevedou politický boj, ale naopak se společně snaží nalézt nejlepší řešení společenských problémů. Doba pro realizaci takových záměrů však na jaře 1969 mizela v nenávratnu a Národní fronta se znovu rychle a poslušně stávala povolným článkem totalitního systému. Na druhé straně zdaleka ne všechny progresivní osobnosti a skupiny zastávaly k úloze Národní fronty vstřícný postoj. Mnozí ji chápali jako tradiční, v podstatě nereformovatelnou převodovou páku neostalinského systému. Příznačně v tomto směru postupovalo studentské hnutí, které se snažilo již dříve nastartovat sjednocovací proces opozičních sil prostřednictvím uzavírání dohod s odborovými svazy. Ty je však po dubnu 1969 v naprosté většině ignorovaly nebo se od nich přímo distancovaly. Je otázkou, zda by případné sjednocení demokratických sil v Národní frontě mělo nějaký význam pro zbrzdění normalizace, ale praktický pokus snad mohl nějaké výsledky přinést.¹³⁶

Ještě větším problémem demokratické opozice byl stále rostoucí nedostatek vůle k aktivnímu politickému odporu. Negativní vliv na její rozhodnost měl strach z případné nové vojenské intervence sovětských vojsk, z policejních opatření a ze stále tvrdších zásahů cenzury a státního aparátu, které v květnu vyvrcholily zákazem nejvýznamnějších proreformních časopisů. Celkové ovzduší ve společnosti se radikálně proměňovalo. Opoziční intelektuální kruhy postupně měnily svou taktiku. Obrat u reformních komunistů a částečně i bezpartijních dobře dokumentuje změna chování Vysokoškolského výboru KSČ v Praze. Poté co 18. dubna odmítl nový postup pražské progresivní platformy zaměřený na Husákovu podporu v intencích prezentovaných Milanem Hüblem, už 13. května 1969 předsednictvo Vysokoškolského výboru taktiku rektora VŠP prakticky převzalo. Diskuse vyzněla v tom smyslu, že zaměření se na protesty a pokusy o velkou politiku nemají smysl a práce by se nyní měla zaměřit na místa, kde je možné ještě něco udělat. V opozici vítězil názor na

¹³⁶ Více k tomu MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 72–73.

Husáka jako na symbol menšího zla, které je nezbytné podpořit proti rostoucímu náporu domácích konzervativců a nesmiřitelných ultras soustřeďujících se okolo byra pro řízení stranické práce v českých zemích. Předsednictvo Vysokoškolského výboru mělo strach z ostrých reakcí dogmatiků, a tak se rozhodlo přímo nekritizovat vedení KSČ vlastními stanovisky, ale pouze upozorňovat na převažující nálady mezi lidmi.¹³⁷

Podobný názorový posun lze pozorovat také v české nekomunistické inteligenci. I ta začala považovat prvního tajemníka za nejvhodnější osobnost pro řízení státu v nejbližší době. Velmi zajímavé jsou v tomto směru názory Václava Havla na bývalého a nového stranického vůdce, které kdesi zaznamenala StB. Podle její zprávy údajně prohlásil, že „situace ve státě potřebovala pevnou ruku. Dubček ji neměl, protože je to snilek a lyrik“, zatímco Husák je jedinou osobností, „která má skutečně pevnou koncepci a může národ vyvést z krizové situace“.¹³⁸ Obdobně na nového šéfa KSČ nahlížel i profesor Václav Černý, jenž byl jinak veřejnosti znám svými výraznými antikomunistickými názory. Dokonce se kvůli svému smířlivému postoji k Husákovi dostal do sporu s řadou svých přátel.¹³⁹ Celou sérii relativně vstřícných pohledů (samozřejmě daných situací) na osobu prvního tajemníka zaznamenal ve svých vzpomínkách i kanadský historik H. Gordon Skilling, který na jaře 1969 delší dobu pobýval v Československu a hovořil zde s plejádou lidí z vědeckých a kulturních kruhů.¹⁴⁰ Shrnutí – většina intelektuálů se omezila jen na taktizování, případně vyčkávala. Jak se však poměry v zemi postupně zhoršovaly, narůstal v těchto kruzích zvolna odpor proti Husákově politice, především v oblasti hromadných sdělovacích prostředků.

Nejostřejší protest proti tvrdému normalizačnímu kurzu a zásahům v tisku zazněl na společném zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů 22. května 1969 ve Filmovém klubu v Praze. Za bezprostřední příčinu této schůze

¹³⁷ ÚSD-SKV, f. A/474.

¹³⁸ ÚSD-SKV, f. B/166; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 74.

¹³⁹ Viz ČERNÝ, Václav: *Paměti III. (1945–1972)*. Brno 1992, s. 612–617. Profesor ve svých vzpomínkách mj. napsal: „Husákovu dubnové prohlášení, že svoboda i demokracie jsou pro něj otázkou výhradně třídní, zahrazovalo sice cestu snahám o svobodu a demokracii v obecně humanistickém pojetí. Ale jeho „chceme a nebudeme trpět žádné konstruované procesy“ mluvilo stejně pregnančně, mělo platnost skutečného pozitivního programu, znělo akcentem opravdového státnického rozmyslu a zahrazovalo zase cestu běsnící lavině neostaliništů, v nichž se přestálý strach ze spravedlnosti zvrtil v nepřítěnný mstivý vztek.“ Tamtéž, s. 612.

¹⁴⁰ SKILLING, G. H.: *Československo...*, s. 394–395 a 401–403. Skilling také popsal řadu kritických a odmítavých stanovisek k Husákovi a jeho novému politickému kurzu. Viz s. 398–399 a s. 402–403.

lze považovat definitivní zastavení *Listů* a *Reportéra*. Shromáždění kulturních a vědeckých pracovníků se konalo proti vůli předsednictva ÚV KSČ, které se snažilo prostřednictvím tajemníka byra pro řízení stranické práce v českých zemích Jaroslava Kozla a předsedy Národní fronty Evžena Erbana, který rychle zapomněl na své liberální postoje z roku 1968, účastníky zastrašit. Jejich argumentem byla nelegálnost celého aktu, protože jeho svolavatel Koordináční výbor tvůrčích svazů nevstoupil do Národní fronty. Organizátoři schůze však nátlaku neustoupili, pouze změnili taktiku: místo Koordináčního výboru shromáždění oficiálně svolaly jednotlivé ústřední výbory tvůrčích svazů. Nakonec se zasedání zúčastnilo 350 představitelů těchto organizací s výjimkou Svazu českých novinářů, jenž vyslal pouze pozorovatele.¹⁴¹

Zástupci kulturní a vědecké obce si nechtěli zavřít dveře pro případné jednání s prvním tajemníkem ÚV KSČ, a tak se snažili postupovat opatrně. Ve vystoupeních se vyhýbali přímým projevům nedůvěry vůči jeho osobě a ve zprávě Koordináčního výboru doporučili spolupracovat s politickou reprezentací při řešení otázek kulturního rozvoje republiky. Přesto byl tón jejich příspěvků silně kritický. Hlavní referát přednesl předseda Koordináčního výboru Ladislav Helge. Odsuzoval v něm poslední zákazy v oblasti tisku, některá kádrová opatření, přerušování komunikace mezi vedením komunistické strany a reprezentací kulturní fronty a nahrazování dialogu mocenskými opatřeními: „Nechceme rozsuzovat činy politiků, nehodláme předkládat žádnou politickou platformu. Nemůžeme však brát spoluzodpovědnost za opatření, ke kterým v nedávné době došlo. Naše mlčení by představovalo tichý souhlas... Stále více a více se vzdalujeme od myšlenek Akčního programu, objevují se snahy postupně ho likvidovat. Obáváme se, že i poslední zbytky polednového vývoje, jakými... jsou federalizace, rehabilitace a stále ještě značná svoboda vědecké a umělecké tvorby, se stanou v nejbližší době nepohodlnými... Navrací se doba monologů, doba, kdy je žádoucí jen chvála a nekritický souhlas s opatřeními mocenských orgánů... S jejími prvními projevy jsme se již seznámili... Skandalizování, denunce, polopravdy – to vše s plným vědomím, že napadení nemají možnost se bránit. Sílu argumentů nahrazuje síla moci. Kulturní fronta přímou politickou mocí nedisponuje. Jediná moc, kterou vládne, je povahy duchovní a mravní. A touto mocí stojí a padá, proto se jí nikdy nevzdá.“¹⁴²

Pro předsedovi Koordináčního výboru prezentovali své příspěvky představitelé jednotlivých svazů. Vyjadřovali v zásadě podobná stanoviska. Za

¹⁴¹ ÚSD-SKV, f. D VIII/75 a f. S IV/71; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 74; CYSAŘOVÁ, J.: *Koordináční...*, s. 37–38.

¹⁴² ÚSD-SKV, f. A/501 a f. D VIII/75.

spisovatele promluvil na zasedání Jiří Šotola. Doporučoval „...postupovat obratně, abychom nenabíhali na nůž a nepřipravili spisovatele o publicitu a o chleba pouhými parádními gesty“. Vyslovil se pro legální obranu svobody slova, ale s určitými limity: „Nechceme samozřejmě vyprovokovávat zbytečné konflikty s politickým vedením státu; zvláště když víme, že jeho vlastní situace je víc než svízelná a jeho vlastní svoboda projevu i činu omezená. Rádi bychom ale přesvědčili politické vedení, že zásahy, které nyní postihují kulturu, přesáhly pochopitelnou a snesitelnou míru...“ Odmítl však dohodu s dogmatiky v KSČ: „...kompromis s oněmi regresivními, dogmatickými, sektářskými politickými silami dnešní Svaz československých spisovatelů udělat nemůže, i kdyby chtěl, síly regresu totiž nemají v plánu kompromis s dnešním svazem, ale jeho personální i koncepční rozbití a v podstatě ustavení jiného svazu.“ Protestoval proti zastavení časopisu *Listy*: „Svou hlavní tribunu *Listy*... jsme právě v těchto dnech ztratili, a to způsobem, který svou strohostí administrativního zákroku pokud možno ještě předčil zákrok proti Literárním novinám na podzim 1967.“¹⁴³

Za Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců vystoupil Otomar Krejča: „Na dně všeho je 21. srpen. Máme pochopit nepochopitelné, strávit nestravitelné. Máme zapomenout svou paměť, smazat svou zkušenost, cynicky plivnout na svou naději, vygumovat svůj cit. Máme se stát zrádci nebo sutinami, troskami v očích svých přirozeně přísných dětí... Jde ještě o jediné: abychom měli možnost existovat ve svém díle a svým dílem... Přímý souboj s mocí se jeví stále zřetelněji jako nedůstojná pošetlost.“¹⁴⁴ Na shromáždění mluvil také režisér Jiří Krejčík (Svaz českých filmových a televizních umělců), jenž kritizoval poměry v televizi a postihy jejích pracovníků. Václav Gajer (Český odborový svaz umění a kultury) se postavil proti snaze Husákovy vedení o změnu dokumentů přijatých na VII. všeodborovém sjezdu a odmítl dlouhodobý charakter cenzury.

¹⁴³ ÚSD-SKV, f. A/501. Na shromáždění byl přečten dopis básníka Jaroslava Seiferta, který se pro nemoc nemohl dostavit: „Národ malý, jako je národ náš, nemůže se obejít a přežít bez svých vědců, básníků, malířů a hudebníků. Potřebuje je nezbytně k uhažení své existence a práva na svůj život a na svou svobodu... Žijeme a chceme žít se svým pracujícím národem, jeho radostmi, jeho strastmi, jeho láskami a potřebami. Ale k této práci, aby byla co platná, potřebujeme tu nutnou míru svobody, kterou předpokládá každé umění. Každá tvůrčí práce... Není dnes ohrožena jen svoboda spisovatelského projevu. Je ohrožena umělecká tvorba všechna a s ní ovšem i vědecká práce. Ždanovové a Lysenkové přežívají. I svou vlastní smrt.“ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 123, s. 361–362 (ÚSD-SKV, f. A/501).

¹⁴⁴ ÚSD-SKV, f. A/501.

Na závěr porady přijali představitelé tvůrčích svazů poměrně ostře formulované Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků. Pro svůj obsah nemělo žádnou naději na uveřejnění v tisku, a tak bylo kolportováno prostřednictvím letáků do značného množství škol, závodů a dalších míst. Kritizovalo postupné omezování svobod, návrat politicky pohřbených novotnovců do funkcí a stupňování administrativních opatření v kulturní oblasti. Stálo v něm: „Dnes jsou omezována základní kulturní práva, kultuře jsou upírány možnosti, které už dávno považovala za vybojované, a jsou jí vnucovány falešné cíle. Jsme svědky překrucování událostí minulých i přítomných. Znovu a beze studu se vynořují lidé, kteří v uplynulých obdobích neprokázali věrnost, ale ochotu k přizpůsobení, neprokázali schopnosti, nýbrž nedostatečnou odbornost, nesloužili pravdě, nýbrž mocným lidem... Hledat a dobývat pravdu a v jejím světle žít znamená pro nás hledat a dobývat svobodu. Pravda a svoboda jsou pro nás nerozlučně spjaté. Svobodu nemůže nikdo udělovat, není to dar, je to úkol.“ Manifest co nejrozhodněji protestoval proti zhoršující se situaci v kultuře a sdělovacích prostředcích: „Není ohrožena jen kultura. Popřením svobody projevu jsou ohrožena všechna lidská práva a všechny občanské svobody. Jestliže se správa veřejných věcí má zase dostat do rukou lidí, kteří dlouhá léta nedovedli řešit politické a hospodářské úkoly země, nevidíme žádnou záruku pro důstojnost a jistotu života dalších generací... Zásahy proti kultuře se stupňují. Budeme jim čelit, jak nejlépe jsme schopni... Můžeme být umlčeni. Nemůžeme však být nikdy donuceni k tomu, abychom vyslovili cokoli, co si nemyslíme. Můžeme být připraveni o svobodu projevu. Nikdo nám však nemůže vzít svobodu ducha, jasnost vědomí a důstojnost. Rozum zůstává dál mírou činů a čest a věrnost mírou lidí. Česká kulturní obec je věrna a zůstane věrna svým myšlenkám a všemu tomu, k čemu dospěla v pravdě a v poznání, svému jazyku, svým národním tradicím, svému lidu. A protože chce jako dosud tvořit, bude hájit své poslání a rozvíjet kulturní hodnoty podle svého svědomí, navzdory nepřízní doby. To prohlašujeme veřejně a důrazně.“¹⁴⁵

Navzdory své striktnosti nemělo být svolání vypovězením otevřeného boje proti nové stranické garnituře, pouze upozorňovalo a varovalo před zhoubností její politiky. Hlavní smysl textu spočíval ve snaze nalézt spojení proti politické a kulturní degradaci společnosti. Kromě toho můžeme manifest chápat jako poselství dalším generacím, jako odkaz jedné éry. Řada

¹⁴⁵ Celý text viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 122, s. 359–360; JECHOVÁ, K.: *K historii...*, s. 121–122 (zde je zachycen také průběh celého jednání shromáždění ústředních výborů tvůrčích svazů, s. 113–115); ÚSD-SKV, f. A/501 a f. D III/47.

představitelů tvůrčích svazů si dobře uvědomovala, že jejich společné setkání zřejmě bude na dlouhou dobu setkáním posledním, a chtěla proto sepsáním svolání dát najevo, oč usilovala, co cítila, čím žila.¹⁴⁶ Zdaleka ne všichni, kteří manifest podepsali, jeho myšlenkám v následujícím dvacetiletí také dostáli.

Je tedy možno konstatovat, že i přes sílící vlnu represivních kroků ze strany státní moci občanská společnost a její projevy stále ještě žily. Zatlačování však pokračovalo a v některých případech mělo brzy přejít v otevřenou perzekuci. Komunistická i nekomunistická opozice zvolila (s výjimkou nemnoha jednotlivců) po dubnu 1969 stejnou taktiku. Manévrovala, vyčkávala a zpočátku se snažila nalézt určitý konsenzus s novým establishmentem. Spoléhala na sílu osobnosti Gustáva Husáka, jemuž věřila, že jako pragmatický politik dokáže v zemi nastolit a ubránit alespoň trochu snesitelné poměry. V odhadu cílů, metod a postupů Husákovy politiky se zásadním způsobem změnila. Nejvyšší stranický funkcionář si již před dubnem 1969 vytvořil rámcovou představu o budoucí podobě politického kurzu KSČ. Pro diskusi s názorovými protivníky v ní přes všechny proklamace a sliby nezbývalo žádné místo. Naděje, že mnohé osobnosti doma i za hranicemi (samozřejmě kromě států varšavské pětky) do Gustáva Husáka vkládaly, se měly brzy rozplynout.

¹⁴⁶ Václav Havel na okolnosti vzniku manifestu vzpomíná: „Vznikla myšlenka, že když jsme tu naposled takto všichni pospolu, měli bychom sepsat a podepsat něco jako svou závěť či odkaz národu, totiž nějaký manifest, v němž bychom řekli, že se své pravdy nevzdáme, ať se bude dít cokoli. Měl to být manifest závažný, sugestivní, ba snad přímo historický. Byl jsem jmenován do tříčlenné skupiny, která ho měla rychle sepsat. Jenomže nešťastnou shodou okolností v téže době, kdy jsem v jedné místnůstce Filmového klubu měl na zmíněném manifestu pracovat, měl jsem v nedaleké výstavní síni ve Spálené ulici vystoupit na vernisáži jednoho přítele malíře... s pásmem veršů a písní. Bylo to dadaistické přání mého přítele, milujícího můj falešný zpěv vlasteneckých písní a procítěnou recitaci národních klasiků, již tradičně zpestřuji různé večírky. A já tehdy skutečně stihl obé: předstíraje pochůzku na záchod prchl jsem od sepisování historického manifestu českých umělců, doběhl na tu vernisáž, zazpíval tam a zarecitoval šokovanému publiku, a vzápětí doběhl zpět do Filmového klubu a stihl ještě napsat závěrečný odstavec... Zdá se mi, že v té nahodilé paralelě spisování závažného manifestu a absurdního vystoupení na vernisáži je cosi symbolického...“ Viz HAVEL, Václav – HVÍŽDALA, Karel: *Dálkový výslech*. Praha 1989, s. 100–101; část textu obsažena ještě v článku JECHOVÁ, K.: *K historii...*, s. 112–113.

VIII.

Obtížná tvorba nové koncepce

*(První politické kroky
Husákova vedení KSČ
v dubnu a květnu 1969)*

*„Každý sám si bude psát kádrový posudek. A jak si ho napíše, tak ho bude-
me číst.“*

Gustáv Husák, 13. 8. 1969

*„V politice je možno se spojit k dosažení určitého cíle i s čertem, ale je třeba
mít jistotu, že ty přelstíš ďábla, nikoli on tebe.“*

Niccolo Machiavelli

V dubnu a po celý květen zůstávala Husákova pozice, i přes proklamova-
nou pevnost a jednotu vedení KSČ, krajně nejistá. Od obyvatelstva byl takřka
izolován a podporu své politiky od něj čekat nemohl. Ve vládnoucí straně
nevyhlížela situace o mnoho lépe. Zneklidnění vyvolávaly především pomě-
ry v českých zemích, kde byla soustředěna výrazná většina členské základny
KSČ. Stranický aktiv se tu sice nenacházel v otevřené opozici vůči nové vedou-
cí garnituře, ale bylo zjevné, že se na něj nedalo spolehnout jako na poslušné-
ho a iniciativního vykonavatele příkazů příslých shora. Bylo takřka nemožné
počítat s eventualitou, že bude spoluvytvářet a prosazovat bojový pronorma-
lizační aktivismus, na to se příliš svázal s reformní politikou. Nespolehlivost
stranického aktivu utvrzovala konzervativce v jejich radikálních názorech
na to, jak si vynutit poslušnost. Předáci dogmatiků docházeli k závěru, že
bude nezbytné přistoupit v českých zemích k rozsáhlým kádrovým změnám
a odstranit mnohé stranické funkcionáře z jejich postů, zejména v intelektu-
álních kruzích a velkých průmyslových závodech, kde se dal očekávat největší
odpor proti nastoupenému normalizačnímu kurzu. Husák nahlížel na tento
problém stejným způsobem, byl si však dobře vědom nemožnosti prosazovat
razantní postup okamžitě. On i jeho společníci mohli být rádi, že většina čle-
nů strany jakž takž strávila změnu ve funkci prvního tajemníka, a jen naivní
člověk by v daných podmínkách očekával více. Chladný souhlas, s jakým byly
závěry dubnového pléna většinou členů KSČ přijaty, vedení strany nepřijem-
ně překvapil a nutil k opatrnosti.¹

Cíl stranické hierarchie byl po 17. dubnu 1969 jednoznačný – upevnění
vlastní moci. K dalšímu normalizačnímu postupu však dosud chyběla jed-
notná koncepce a strategie. Formálně Husákovo předsednictvo stále ještě
vycházelo z programových dokumentů, které vypracovalo Dubčekovo vedení
KSČ, protože se však k jejich prosazování již nikdo neměl, musela se vytvořit
nová programová linie, kterou mělo definitivně stanovit následující zasedání

¹ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 8–9.

ÚV KSČ, proti původnímu plánu odložené až na konec května. Důvodem byly dvě okolnosti: rozporuplné reakce členské základny KSČ i veřejnosti na výsledky dubnového pléna dávaly tušit, že by zde nový programový koncept mohl ještě narazit na přílišný odpor, a názorová nejednota ve stranickém vedení v prvních týdnech po dubnovém plénu – náhledy jednotlivých členů PÚV KSČ na další postup zdaleka nebyly identické.

Praktická politika tak byla ovlivňována odlišnými představami křídél, které nyní ve vedení KSČ dominovaly. Konzervativci v čele s Biřákem prosazovali důraznou likvidaci polednové politiky ve všech oblastech společenského života a odstranění s ní spjatých osobností, které chtěli doplnit plošnými čistkami i existenčním zničením příznivců obrodného procesu. Naproti tomu realisté včetně Husáka dávali přednost postupnému a uvážlivému odmítnutí reformních změn, přestože ani oni provedení stranických prověrek nevyklučovali. Od konzervativců se v zásadě nelišili v názoru na cíl, kterého mělo být dosaženo, chtěli však volit umírněnější postupy. Nálady ve veřejnosti i ve straně dávaly Husákovým představám o metodách depolitizace společnosti za pravdu. Možnost otevřeného střetu nebyl zatím první tajemník ochoten riskovat.²

Souhlasem s většinou požadavků Moskvy si Husák již před 17. dubnem vytvořil určitou představu o základech budoucí normalizační praxe. Hodlal zlikvidovat veškerou opozici, „vyházet několik stovek“ lidí ze stranických a státních funkcí, zamezit „jitření“ veřejnosti prostřednictvím cenzury spojené s ovládnutím informačních médií. V pacifikačních plánech počítal i s použitím všech mocenských nástrojů proti narušitelům „pořádku“, přičemž nevyklučoval ani „zavírání“.³ Náznaky těchto úvah se objevovaly v jeho projevech již před Dubčkovým pádem. Po dubnovém plénu měl už více méně promyšlený komplexní postup na několik let dopředu. V proslovu ke krajským tajemníkům KSČ v červenci 1969 předpokládal, že se v prvním roce projeví větší politický odpor obyvatelstva proti politice strany, druhý rok už toho moc nebude a třetím rokem lze již očekávat klid.⁴

Na jaře 1969 Husáková koncepce postupně získávala jasnější kontury. Ve vnitropolitické oblasti se jejím základem stalo obnovení a upevnění vedoucí úlohy KSČ ve společnosti spojené s posílením autority socialistického státu ve všech sférách veřejného života. Nedalo se tedy mluvit o tom, že by linie prvního tajemníka ÚV KSČ byla jakkoli progresivní. Naopak, vracela poměry v ČSSR daleko před leden 1968. Rozhodně nezamýšlela obnovit stav z posledních let

Novotného vlády, protože tato epocha byla v Moskvě shledávána jako příliš „liberální“. Československo se v Husákových záměrech mělo navrátit k pořádkům z přelomu padesátých a šedesátých let. Ideálem se tak znovu stal poststalinický model politického a společenského uspořádání, který sice chtěl Husák vylepšit a modernizovat, ale zároveň na jeho podstatě nehodlal nic měnit. ČSSR tak měla nastoupit cestu přeměny ve stát, pro nějž bude znovu typická všemoc KSČ, podřízenost státních úřadů a institucí stranickému aparátu, likvidace nezávislosti společenských organizací a jejich opětná přeměna v klasické převodové páky, cenzurované sdělovací prostředky, neexistence svobodné diskuse, povinný optimismus pracujících, umlčení nespokojenců, volby s jednotnou kandidátkou a 99% výsledkem, plně centralizovaná a direktivně řízená ekonomika. Polednová politika měla být v rozporu s tím, co Husák tvrdil na veřejnosti, negována.⁵

Také zahraniční politika se měla vrátit k osvědčeným jistotám. Za konečný cíl normalizace se zde považovalo opětné navázání úzkých vztahů se Sovětským svazem a ostatními státy varšavské pětky. Československo se tak znovu začalo přetvářet v satelit Moskvy zcela podřízený Brežněvovu vedení KSSS.⁶ Husák si dokázal rychle spočítat, že manévrovací prostor, kterým disponuje, mu tváří v tvář sovětskému tlaku nenabízí mnoho možností a že Kreml uspokojí jen naprosté zřeknutí se reformního programu a návrat pod jeho pevnou kontrolu. Jelikož byl Husák vždy a za všech okolností realistou, chápal, že není jiného východiska než vyhovět přáním Brežněvova politbyra a vrátit se dobrovolně do sovětské náruče. Nepochyboval o tom, že Moskva je schopná všeho a nezastaví se ani před násilným vynucením poslušnosti.⁷ Husák se bál tvrdého zúčtování s reformními komunisty, jež by vyvrcholilo politickými procesy s nimi. Měl na paměti, že jeho vlastní minulost není bez poskvrny a že razantní postup požadovaný skalními dogmatiky by se později mohl obrátit i proti němu. Pochopil, že pokud se chce udržet u moci, bude s nimi muset uzavřít přijatelný modus vivendi a občas projevit příkladnou ráznost při prosazování normalizačních opatření, někdy i větší, než konzervativci sami očekávali a požadovali.

⁵ Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 10; PERNES, Jiří: *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945–1990*. Brno 2003, s. 165.

⁶ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 10.

⁷ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 165. Bývalý ředitel československého rozhlasu zde mj. napsal: „Gustáv Husák věděl, že Moskva nepřijme žádnou tichou kapitulaci, že jejím požadavkem je naopak úplná a hlasitá kapitulace – klasifikace reformního programu jako „revizionistického a pravicově oportunistického“, vývoje roku 1968 jako „kontrarevolučního“, odstranění všech, kdož se jako reformní komunisté angažovali, a akceptování vojenské intervence jako „internacionální bratrské pomoci.“

² Tamtéž, s. 9–10.

³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 75; MAŇÁK, J.: c. d., s. 17.

⁴ ÚSD-SKV, f. D III/62.

Takové úvahy bezesporu ovlivnily Husákovo jednání v prvních týdnech po nástupu do nejvyšší stranické funkce. Základem jeho politické linie se totiž nestala snaha získat podporu členů KSČ i široké veřejnosti, nýbrž boj s politikou opozicí. Prioritní byl přitom útok proti radikálním reformátorům, především vůči těm, kteří působili v mocenských strukturách komunistické strany. Možnost, že by současně s nimi byli postiženi i ultralevicoví sektáři, zvolna klesala k nule. Velmi rychle první tajemník prokázal, že má schopnost prosazovat své plány tvrdě a neúprosně. Kompromisy uzavíral jen s dogmatiky, v případě reformních kruhů sice čas od času ukázal vlídnější tvář, ale na žádné výraznější ústupky nebyl ochoten přistoupit. Vysvětlit jeho diferencované chování není nijak obtížné. Demokratická opozice (komunistická i nekomunistická) měla sice značnou podporu většiny občanů i členské základny KSČ, ale byla neorganizovaná, nejednotná, bez výrazných vůdců a postupně i bez vůle razantněji vzdorovat rostoucímu tlaku. Rychle ztrácela možnost veřejně prezentovat své názory, protože cenzurou umravňené sdělovací prostředky již nemohly plnit funkci její tribuny. Naproti tomu ortodoxní stalinisté za sebou měli jednoznačnou podporu Moskvy a rozhodně se nehodlali smířit s druhořadou rolí. Chtěli hrát při normalizaci první housle a tlačili Husáka a jeho spojence k přijetí jejich pohledu na věc.⁸

Husák si uvědomoval, že pokud chce své záměry prosadit, bude pro ně potřebovat jednoznačnou sovětskou podporu. Kreml, jemuž vyhovovalo nejisté domácí postavení československého vůdce, mu ji byl ochoten poskytnout. Jako doklad může posloužit průběh první oficiální Husákovy návštěvy Moskvy ve funkci prvního tajemníka ÚV KSČ ve dnech 22.–26. dubna 1969. Oficiálně byla jeho cesta odůvodněna zasedáním RVHP na nejvyšší úrovni. Československý vůdce byl jako jediný satelitní předák přivítán na letišti celým triumvirátem Brežněv – Kosygin – Podgornij. Na vzpomínkové slavnosti u příležitosti výročí narození V. I. Lenina se mu dostalo mimořádných projevů úcty a rovněž během jednání RVHP se těšil nadměrné pozornosti všech zúčastněných.⁹

Hned první den svého moskevského pobytu se Husák sešel se sovětským předáky. Přesný obsah schůzky není znám, záznam dodnes patrně leží

⁸ Viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 75; MAŇÁK, J.: *c. d.*, s. 17–18.

⁹ K tomu více BENČÍK, A. – PAULÍK, J. – PEČKA, J.: *c. d.*, dok. č. 57, s. 214–215; viz též *Rudé právo*, 23.–28. 4. 1969. Husáka při cestě do Moskvy doprovázeli předseda federální vlády Černík, tajemník ÚV KSČ Indra, místopředseda vlády ČSSR Hamouz a ministr plánování Vlasák. Premiér Černík se společně s prvním tajemníkem ÚV KSČ zúčastnil všech porad se sovětskými činiteli i předáky satelitních států.

nepřístupný v ruských archivech. Jediným dostupným pramenem je ústní informace, kterou on sám a premiér Černík po návratu poskytli ostatním členům předsednictva ÚV KSČ. Sověti podle ní ocenili úspěšný průběh normalizace a klidný vývoj situace po dubnovém zasedání ústředního výboru.¹⁰ Brežněv prý při poradě dával najevo svou spokojenost natolik výrazně, že přislíbil za SSSR i ostatní socialistické země ekonomickou pomoc (úvěry, výstavba metra, barevné vysílání televize), kterou ještě nedávno, např. na schůzce s československými předáky v Kyjevě v prosinci 1968, vehementně odmítal. Dokonce šel ve svých slibech tak daleko, že se zavázal k zastavení okupačního týdeníku Zprávy. Šéf KSČ měl na oplátku dosáhnout jednoty ve vedení, umravnit sdělovací prostředky a ještě se zasadit o to, aby se československá otázka nestala předmětem rokování na nadcházející mezinárodní poradě komunistických a dělnických stran.¹¹

Přestože se nedá jednoznačně doložit, o čem se na poradě hovořilo, lze mnohé vyvodit z pozdějšího vývoje událostí. V dosavadní literatuře se uvádí, že se prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ s největší pravděpodobností podařilo sovětského vůdce přesvědčit o nejschůdnější podobě další normalizační politiky. Tou měla být i nadále tzv. salámová taktika a nikoliv radikální návrat celé společnosti k předlednovému stavu. Při debatě s Brežněvem Husák zřejmě doporučoval postupně odstraňovat „negativní jevy“, jelikož možnosti pro drastický zvrat poměrů byly ještě příliš omezené. Upozorňoval šéfa KSSS, že normalizační proces by se jenom zkomplikoval, pokud by Moskva chtěla volit příliš ukvapený postup, který doma podporovali jen zkompromitovaní konzervativci a všemi opovrhovaní stalinističtí sektáři. Patrně varoval před

¹⁰ V informaci se mj. uvádí, že „Sověti s ulehčením oceňují, že po plénu nedošlo k žádnému vnitřnímu pohybu a že pravicové síly byly šokované; radí nám vést zápas s pravicí důsledně a soustavně, aby antisocialistické síly byly vyřazeny z politické arény... nepovolovat a nedomnívat se, že jsme již vyhráli...“ Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 439, pozn. 6; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 265, s. 319–320, pozn. 2.

¹¹ Tamtéž. Soudobý západní tisk upozorňoval na to, že zisk sovětské hospodářské pomoci byl vedle pokusu dohodnout se na stažení sovětských vojsk z ČSSR nejvýznamnějším cílem, s kterým Husák do Moskvy odjížděl. Viz Treue gelobt, *Der Spiegel*, č. 18, 28. 4. 1969, s. 122. Dohady západoněmeckého týdeníku nebyly zcela plané. Do jisté míry je potvrzuje ve svých vzpomínkách tehdejší místopředsdkyně Federálního shromáždění Marie Miková, když stručně popisuje rozhovor, který vedla s premiérem Černíkem na dubnovém zasedání ÚV KSČ: „Černík... řekl: teď pojedeme do Sovětského svazu se soudruhem Husákem a vyřídíme moc věcí. Do tří měsíců určité odejdou sovětská vojska, alespoň podstatná část. Pomohou nám v ekonomice a doufáme, že nám dají i půjčku, ať se můžeme ekonomicky odrazit.“ Viz ÚSD-SKV, *Vzpomínky Marie Mikové...*, s. 21.

ostřejšími zásahy vůči občanské společnosti jako celku, protože by jen zbytečně vyprovokovaly radikální opozici i veřejnost k důraznějšímu odporu. Připomínal, že situace v armádě a Bezpečnosti ještě není natolik stabilizována, aby bylo možné ve velké míře využít tyto síly proti případným protestním demonstracím. Tvrdý úder zatím hodlal vést pouze proti nejradikálnější části progresistů uvnitř komunistické strany, kteří měli být pomocí stupňujících se ataků postupně vtahováni do nerovného zápasu. Naznačoval, že se prozatím nemůže spolehnout na sdělovací prostředky, jejichž úplné ovládnutí si vyžádá jistý čas. Husák bezesporu vyvinul maximální úsilí, aby získal souhlas sovětského vládc s touto taktikou. Věděl, že jen skrze Brežněvovu přízeň vede cesta k udržení se na špičce mocenské pyramidy.¹²

Brežněv, rozradostněný Dubčekovou rezignací, názory nového muže v čele KSČ respektoval. Měl totiž několik důvodů k opatrnosti: ostrá normalizační opatření v Československu by mohla již podruhé ohrozit připravované setkání světových komunistických a dělnických stran, jež bylo po vstupu vojsk odloženo, a případné nepokoje v ČSSR by mohly vyvolat neklid v demokratické veřejnosti na Západě a zbytečně tím zkomplikovat meziblokové vztahy. Není důvod tentokrát nevěřit oficiálnímu komuniké, které tvrdilo, že setkání proběhlo „v ovzduší srdečnosti a bratrského přátelství“.¹³

V případě moskevské schůzky jsme více méně odkázáni pouze na spekulace. Daleko přesnější představu o Husákových názorech a záměrech lze získat z jeho rozhovoru s Jánosem Kádárem v Budapešti 15.–16. května 1969, při němž československý vůdce hodnotil události uplynulého roku. Podle jeho názoru se KSČ i republika dostaly do hluboké politické krize, která vyvrcholila vojenskou intervencí. Řekl k tomu: „V této otázce nebude KSČ v nejbližší době zaujímat stanovisko, protože tato otázka ještě není zralá k řešení.“¹⁴ Podotýkal, že hlavním cílem nového vedení strany je likvidace politické opozice: „...hlavním nebezpečím je pravicový oportunismus, je nutné boj soustředit proti němu. Proto je třeba na zasedání ÚV 29. května... zasadit ránu pravicovému oportunismu a jeho hlavní představitele vyloučit z ústředního výboru.“ V této souvislosti připomínal nutnost do pléna „udělat pořádek ve vedení krajských stranických výborů a jejich aparát[ech]“ a stejně postupovat

¹² ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 10 a 34–35; HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 165.

¹³ Soudruh Dr. G. Husák v čele československé delegace na zasedání RVHP v Moskvě, *Rudé právo*, 23. 4. 1969, s. 1.

¹⁴ Tento i následující citáty viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 265, s. 316–317 (ÚSD-SKV, f. Z/M 27).

v delším časovém horizontu i na okresech. Vyslovil se rovněž k otázce stranických prověrek. Nevyloučil možnost jejich uskutečnění, ale zároveň dal najevo, že jim osobně zatím není příliš nakloněn. Zmínil se Kádárovi o tom, že po razantních čistkách touží především zkompromitování dogmatici, kteří „v průběhu let ztratili důvěru členů strany a lidu a svou činností zdiskreditovali socialismus i sebe“.¹⁵ Jejich přání označil za „jeden ze znaků netrpělivosti levice“. Dodával však, že pokud nebude jiná možnost, musí být ti, co se odchýlili od „správných marxisticko-leninských názorů“, ze strany vyloučeni, ač toto tvrzení hned oslabil poznámkou: „Politický boj [proti nim] není třeba začínat.“ Z Husákových výroků můžeme snad vyvodit závěr, že pravděpodobně již tehdy uvažoval o stranických prověrkách jako o potenciálním nástroji politického boje, který hodlal využít, pokud by se mírnější metody neosvědčily. Je sice možné, že mu byl pozdější drastický rozsah čistek vnucen Moskvou a také setrvalým tlakem domácích konzervativců, ale on sám, v rozporu s tím, co říkal na veřejnosti, s nimi kalkuloval od samého počátku.¹⁶

Kádár názory československého hosta schvaloval a snažil se mu radit. Připomínal maďarské zkušenosti v boji s politickou opozicí. Doporučoval soudruhům ve vedení KSČ jít „na plénu 29. května... v úderu proti pravici tak daleko, nakolik jim stačí síly“.¹⁷ Radil, aby k ataku proti reformátorům využili zkompromitované politiky z padesátých let a Novotného doby, jimž ale nesmějí dovolit vybočovat z platformy strany, ale varoval Husáka před příliš radikálním postupem. Nabádal ho, aby se prozatím vyhnul hromadným čistkám a případných odpůrců se zbavil později, například u příležitosti konání sjezdu nebo při pravidelné výměně členských legitimací.¹⁸

Oba státníci diskutovali o využívání mocenských prostředků. Kádár svému protějšku neopomněl připomenout, že „je třeba zjednat platnost diktatury proletariátu a silné socialistické moci v životě státu“.¹⁹ Jeho slova tu jistě padla na úrodnou půdu. Husák zřejmě svému hostiteli naznačil, že hodlá

¹⁵ O ultralevicových sektářích se první tajemník ÚV KSČ vyjádřil takto: „Po zvolení Dubčka v lednu 1968 patřili tito lidé k opozici proti Dubčekovi. 20. srpna 1968 vítali vstup vojsk pěti zemí a od té doby se pokládají za praporečníky přátelství se Sovětským svazem. Nyní šíří atmosféru revanše. Z událostí uplynulého půldruhého roku vyvodili závěr, že události jim daly ve všem za pravdu.“

¹⁶ Na tento moment upozorňuje MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 75.

¹⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 265, s. 318 (ÚSD-SKV, f. Z/M 27).

¹⁸ Tamtéž. Těž WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 229.

¹⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 265, s. 318 (ÚSD-SKV, f. Z/M 27).

vyvinout maximální úsilí, aby všem (zvláště Sovětům a domácím konzervativcům) předvedl své umění udělat pořádek vlastními silami bez využití další „internacionální pomoci“. Věděl, že tím může výrazně upevnit legitimitu svého režimu a především posílit vlastní mocenské postavení. Prozradil, že se na moskevských jednáních snažil přesvědčit Brežněva, aby sovětská vojska byla dislokována pouze na západní hranici ČSSR. Neuspěl, ačkoliv maďarskému vůdci tvrdil, že se s kremelskými soudruhy na přesunu dohodl. Moskva o něčem takovém vůbec neuvažovala. Vojenskostrategická hlediska v jejím přístupu sehrála určitou roli, ale zdaleka nebyla rozhodující. Sovětské politbyro stále ještě ovládal strach z další vlny protestů československé veřejnosti. Dlouho pochybovalo o tom, že vedení KSČ je schopno případnou novou krizi zvládnout, a preventivně udržovalo svá k zásahu připravená vojska v blízkosti velkých měst. I když později pražští normalizátoři prokázali svou spolehlivost, Sověti nemínili ani nadále riskovat. Husák se ještě několikrát pokoušel Kreml přesvědčit, aby změnil stanovisko, ale jeho snaha pokaždé vycházela naprázdno. Teprve později pochopil, že Brežněv přidělil velení sovětských vojsk v Československu funkci bezprostředního kontrolora, který nepřetržitě vyhodnocuje situaci a vydává pokyny nejen ČSLA, ale i vedení KSČ a státu.²⁰ Husák se ke svému „prozření“ přiznal až roku 1990.²¹

Je možno tedy shrnout, že budapeštské setkání oba protagonisty uspokojilo. Husák potvrdil svůj cíl obnovit sovětský model socialismu, přestože se úplně neztotožňuje s domácími konzervativci v náhledu na další postup vůči pravicovým silám. A Kádár, jenž po celou dobu schůzky dával prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ najevo svou náklonnost a pochopení, uvěřil, že československé vedení situaci zvládne a vrátí svou zem zpět do jednotného socialistického tábora.

Již po návratu z Moskvy se Husák soustředil na provedení několika bezprostředních cílů. Jindřich Madry je ve své práci definoval takto: „1. Zmnožnit

²⁰ Viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 76.

²¹ Husák v sérii rozhovorů se slovenským historikem Viliamem Plevzou mj. uvedl: „Sovietska armáda na našom území mala v rukách obrovskú silu. Kontrolovala aj našu armádu a bezpečnosť. Jej prvý veliteľ si pozýval do Milovic krajských a okresných tajomníkov KSČ. Mnohí k nemu chodili pravidelnejšie a častejšie než na ústredný výbor strany. Bola to okupačná armáda, ktorá si cez svoje tykadlá budovala aj politické pozície. Ovplyvňovala aj veľké štáby ľudí, ktorí systematicky pracovali na rôznych analýzach vývoja u nás po januári 1968, až to dotiahli k previerkam a Poučeniu. Malo to pomôcť ospravedlniť vstup vojsk a verifikovať režim, ktorý utvárali a upevňovali.“ PLEVZA, V.: *c. d.*, s. 129. Husákova slova zavánějí čistým pokrytectvím. Vytvářely snad normalizační politiku pouze jisté „štáby lidí“? On sám se na ničem nepodílel, o ničem nerozhodoval? Opravdu byl tak „bezmocný“?

nové zformování opozice ve vedení KSČ nebo v nižších orgánech strany, 2. úplně ovládnout všechny sdělovací prostředky, 3. potlačit pokusy občanské opozice o sjednocení k odporu, vzít jí možnost legálního veřejného působení a podřídit ústřední orgány společenských organizací a nekomunistických stran vedení KSČ prostřednictvím Národní fronty.“²²

Husák se do boje za prosazení své koncepce vrhl s velkou vervou, ale současně i s jistou opatrností. Přestože se výše uvedená umravňovací taktika důsledně uplatňovala, návrat k starým pořádkům zatím probíhal pokud možno bez hluku a rozhodně ne v příliš velkém rozsahu. Realizovaná opatření se veřejnosti prezentovala jako snaha o důsledné plnění listopadové rezoluce, kterou podobné vedení komunistické strany chápalo jako dobré východisko ke splnění normalizačních cílů. Ve veřejnosti i v členské základně KSČ se tím měl udržovat dojem, že jde navzdory změně podmínek stále ještě o program plnění polednové politiky.²³ Z tohoto důvodu se Husák snažil ve svých projevech na veřejnosti postupovat zdrženlivě. Při vystoupení v klubu poslanců KSČ ve Federálním shromáždění 28. dubna 1969 dokonce vyhlásil svou připravenost navrhnout vedení strany konat v první polovině roku 1970 celostátní sjezd KSČ, poté oba národní sjezdy a nakonec uskutečnit volby do zastupitelských orgánů. Těmito kroky měl být proces konsolidace završen.²⁴ V podobném duchu se neslo i jeho rozhlasové a televizní vystoupení v předvečer 1. máje.²⁵ Současně s těmito uklidňujícími tezemi však Husákova garnitura přistoupila k prvním kádrovým změnám a stránky *Rudého práva* zaplňovaly stále ostřejší útoky proti „antisocialistickým silám“ a nejradičalnějším reformátorům.

²² MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 76.

²³ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 11.

²⁴ ÚSD-SKV, f. S III/99.

²⁵ Husák se ve svém proslovu k národu snažil prezentovat jako umírněný a rozvázný vládce, který nasazuje všechny své síly, aby udržel polednovou politiku a splnil očekávání občanů. Pokoušel se zapůsobit na českou veřejnost a získat alespoň zčásti její důvěru: „Někteří lidé zbytečně spekulují, že jde o nějaký návrat do padesátých let nebo ke starému režimu. O nic takového nejde... Velmi jsme zdůrazňovali svobodu, a to je skutečně správné. Občan, národ i stát musí svoji svobodu střežit, musí ji mít zaručenu. Ale druhou stránkou svobody je uvědomělá disciplína, určitá pravidla a pořádek, bez nichž moderní kulturní a průmyslová společnost nemůže prostě existovat... Po uklidnění naší situace doma,... po uklidnění a vyrovnaní našich vztahů v zahraničí vyřešíme si všechny ostatní problémy. Zatím počítáme s tím, že bychom v první polovině příštího roku mohli svolat i sjezd KSČ, pak národní sjezdy strany, český a slovenský, a uskutečnit všeobecné volby...“ Viz V našich rukách je dnešek i náš budoucí osud, *Rudé právo*, 1. 5. 1969, s. 1 a 2; S důvěrou do příštích dnů, *Svobodné slovo*, 1. 5. 1969, s. 1 a 3. Husákova klidného, věcného tónu si povšimli i západní novináři. Slowakische Tänze, *Der Spiegel*, č. 21, 19. 5. 1969, s. 105.

V této souvislosti můžeme říci, že výslednou podobu praktické politiky po celé jaro 1969 utvářelo vzájemné spolužití a střetávání konzervativního a realistického křídla ve vedení KSČ. Postupné prosazování konkrétních systémových opatření vycházelo ze strategie zformulované Husákem a ostatními realisty, zatímco občasná tvrdost při jejich realizaci byla projevem neustávajícího tlaku lidí Biřakova okruhu.²⁶

Husákův postup byl po zbytek dubna i po celý květen důsledkem mnoha protichůdných tendencí a faktorů. Stranický šéf si uvědomoval, že zatím nemá dostatek sil na tvrdý nápor proti progresivním silám, ale setrvalý tlak dogmatiků ho nutil tak docela jej neodmítnout. Neměl totiž na vybranou. Ačkoliv se formálně stal prvním mužem KSČ, jeho mocenská pozice uvnitř vládnoucí strany byla zatím slabá. Na rozdíl od Slovenska neměl v Praze k dispozici žádný klan, který by se soustřeďoval kolem něj a poslušně plnil jeho přání. V předsednictvu mohl s jistotou počítat jen s podporou svých slovenských souputníků, Sádovského a Colotky. Nezbylo mu proto než respektovat názory a zájmy jednotlivých skupin (konzervativci v čele s Biřákem, čeští realisté sdružení okolo Štrougalova, slábnoucí reformátoři okolo Městského výboru KSČ v Praze). Musel se rychle zorientovat v jejich spleťtých vztazích a naučit se vnímat daný poměr sil. Autoritářský styl vlády, jaký si mohl dovolit v Bratislavě, zde nepřipadal v úvahu. Husák byl po svém příchodu do Prahy nucen spolehnout se především na svou schopnost reflektovat realitu a této realitě se obrátně přizpůsobit tak, aby si zde mohl vytvořit vlastní opory a upevnit své mocenské postavení. Není ovšem pravda, že by v hlavním městě žádný vliv neměl. Na plénu se za něho postavily prakticky všechny názorové proudy, realisté i konzervativci, Slováci i Češi a také značná část reformních komunistů. Heterogenost příznivců však Husákovi současně přinášela mnoho úskalí i omezení a do značné míry svazovala jeho jednání.²⁷

Další Husákovu nevýhodu lze vidět ve skutečnosti, že zdaleka ne všichni ho považovali za vhodnou osobnost v dlouhodobé perspektivě. Pro Kreml i domácí konzervativce bylo důležité, jak bude plnit sliby, k nimž se Brežněvovi v Mukačevu zavázal. Mnohými dogmatiky a také některými pracovníky bezpečnostního aparátu (zvláště StB) byl kvůli své minulosti shledáván jako nepoužitelný pro konečnou fázi tvrdé normalizace. Jakékoliv zaváhání nahánělo vodu na mlýn sektářům okolo Levé fronty, kteří v této „slabosti“ nacházeli vhodnou příležitost k atakům proti němu. Stranický šéf musel být opatrný

i ve svém přístupu k Štrougalově skupině okolo českého stranického byra. Disponovala totiž vlastními kontakty na Kreml. Navíc Štrougal patrně nezakrýval své ambice usednout jednou na Husákovo místo. Vztahy obou mužů nebyly v tuto dobu pravděpodobně příliš idylické. K oboustranně výhodnému modu vivendi dospěly až později.²⁸ Husák si rovněž dovedl spočítat, že podpora, kterou má od sovětského vůdce i lidí blízkých Biřakovi, zdaleka ještě není definitivní. Jejich jednoznačnou důvěru si mohl získat pouze oficiální změnou stanoviska ČSSR k vojenské intervenci, ale na to zatím nebyly podmínky. Jedině po splnění tohoto požadavku směl pomýšlet na neotřesitelné postavení na domácí scéně. Musel být proto dostatečně pružný a rázný, pokud si chtěl svou pozici a vliv udržet.²⁹

Z těchto souvislostí se odvíjel Husákův vztah k slábnoucímu progresivnímu křídlu. Svůj rozhod s reformátory chtěl vůdce KSČ uskutečnit nikoliv najednou, nýbrž v několika etapách, při nichž by procento odstraněných

²⁸ Štrougal získal po květnovém zasedání ÚV KSČ funkci zástupce prvního tajemníka, což jeho pozici nepochybně posílilo. Viz Závěry pléna přijímány se všeobecným souhlasem, *Rudé právo*, 4. 6. 1969, s. 1; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 507. Jeden z Dubčekových životopisců William Shawcross píše, že se po celé zemi šířily pověsti o Štrougalově snaze omezit Husákův vliv v českých zemích a postupně jej vystrnadit z úřadu. Dosáhly prý takové míry, že Husák musel v červenci veřejně popírat, že mezi ním a šéfem českého byra existuje nějaká rivalita, čímž fámám jen přidal na hodnověrnosti. Viz SHAWCROSS, William: *Der Mann, der die Freiheit wollte*. München 1970, s. 279. Husák tak skutečně učinil. Ve svém vystoupení na stranickém aktivu v Ostravě 3. července rozhodně odmítl úvahy západního rozhlasu o Štrougalově snaze se jej zbavit. Viz Politika činů rozhoduje, *Rudé právo*, 4. 7. 1969, s. 2; srov. např. PEROUTKA, F.: c. d., s. 510–512. Tisk kapitalistických států z této doby obvykle viděl ve Štrougalovi zarytého novotnovce, který se snaží urvat co největší díl moci. *Die Welt* 24. května napsal: „Štrougal platí dnes za šedou eminenci české části komunistické strany a přičítá se mu, že připravuje opravdovou ‚politiku odplaty‘ proti reformátorům a jim blízkým, tzv. ‚politikům středu‘, k nimž se počítá i předseda vlády Černík.“ Podobně o pět dní později i *Neue Zürcher Zeitung*: „Štrougal si z Husákových nařízení nic nedělá, ... buduje si spolu se svými nejbližšími spolupracovníky ... doma svou moc, jejímž cílem má být znovunastolení uzavřené stranické byrokracie.“ Citováno z přehledu zahraničního tisku vypracovaného Českým úřadem pro tisk a informace. Viz ÚSD-SKV, C I/178. Srov. s článkem Husák scheut eine Kampfansage an die Dogmatiker in der Partei, *Die Welt*, 24. 5. 1969, s. 4 (*Neue Zürcher Zeitung* z 29. 5. 1969 není v Národní knihovně ČR k dispozici). Další články o Štrougalovi viz např. Lubomír Štrougal – Muster der politischen Anpassung, *Die Welt*, 7. 5. 1969, s. 7; Kraftprobe zwischen Husák und Štrougal?, *Neue Zürcher Zeitung*, 30. 5. 1969, s. 2. Nutno dodat, že západní tisk ve svých úvahách hodně spekuloval. Jistá rivalita mezi oběma muži opravdu existovala, nikdy ale nedospěla k otevřenému konfliktu. Její ostří se brzy utopilo a Štrougal se stal jedním z nejbližších Husákových spolupracovníků. Nad příčinami tohoto obratu se zamýšlí O. Černík, ale jeho tvrzení je nutno brát s rezervou. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s O. Černíkem, 16. 2. 1990, s. 1–2.

²⁹ Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 12.

²⁶ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 11.

²⁷ Srov. ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 11–12.

postupně vzrůstalo. Ani na chvíli nepouštěl ze zřetele fakt, že polednovou politiku podporovala většina členů KSČ a její vrcholní představitelé stále ještě zastávali vysoké funkce. Nehodlal některé (hlavně umírněné) reformátory hodit přes palubu okamžitě. Uvědomoval si totiž, že je ještě může využít proti vládychtivým touhám Biřáka a jeho stoupenců, kteří se už viděli v úloze žalobců při politických procesech. Všeobecný odpor k návratu padesátých let mu pomáhal udržet alespoň omezenou podporu některých progresistů, i když se ve stranickém aparátu již začalo roztáčet kolo stranických čistek. Postupoval opatrně, neboť si byl vědom, že mnoha příznivcům reforem vděčí za své zvolení a že jeho reputace mezi českou inteligencí a veřejností je minimální. Proto stále hovořil o polednové kontinuitě a snažil se v reformátorech živit pocit, že po uklidnění situace ve společnosti a po konsolidaci vztahů s Moskvou bude pokračovat v reformách.³⁰ Do jeho chování se nepochybně promítly i osobní ohledy, ale Husák především taktizoval na všechny strany a pokoušel se posílit svůj vliv ve stranickém aparátu. Dokonce nenápadně vzkazoval některým progresistům, jež byli pro dogmatiky a v podstatě tedy i pro něho nepřijatelní, že je nutné, aby se na čas stáhli do pozadí, ale že je bude v budoucnu potřebovat, až se situace uklidní.³¹ V protikladu s tímto tvrzením své námluvy s reformátory rychle ukončoval, jakmile poznal, že dogmatici začínají zdvihat hlas. Nakonec své představy potlačil a při výměně lidí v aparátu ÚV KSČ ponechal volné ruce Biřákovi a Indrovi.³²

³⁰ Ne vždy se Husákovi dařilo v řadách reformátorů udržet dojem, že svá tvrzení myslí vážně. Např. Čestmír Císař zaznamenal své tísnivé pocity z rozhovoru s prvním tajemníkem ÚV KSČ, který spolu vedli 8. 5. 1969 po recepci k výročí osvobození. Vzpomíná: „Husák znovu a znovu vysvětloval svou koncepci normalizace... byl skálopevně přesvědčen, že v tomto politickém zápase zvítězí a stane se zakladatelem nové epochy socialistického Československa. Jeho víra, vyjadřovaná rozhodnou kadencí vět o pevných opratích, o přísné kázní, o tvrdém vyřízení opozice, byla nanejvýš věrohodná. Neměl jsem příjemný pocit, který ještě přituhl, když se pojednou obrátil Husák ke mně s otázkou ‚A co vy, Česi?‘ Nečekal na mou odpověď a začal rozprávět své pohledy na české povahové vlastnosti, s nimiž počítá ve své politice. Chvilími byl ironický až zlomyslný, zvláště když vzpomněl, že ‚Česi‘ ho v padesátých letech posadili na 9 let do vězení. Vládnout Čechům však nepovažoval za natolik složitou záležitost, stačí prý využít jejich ‚národního zvyku‘ dobře se najíst a popít. Proto jim slíbí na každý den ‚litr mléka a kilo strdů, aby se starali o své a nefušovali do politického řemesla. Pár ‚zdvořelých intelektuálů‘ sice občas předvádí veřejnou exhibici svého elitářství, většina Čechů však je nevybojná a spokojí se s málem, ale to málo musí být jisté. A o to právě jde, to je připraven Čechům zajistit.“ CÍSAŘ, Č.: c. d., s. 557.

³¹ Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Špačkem, 7. 3. 1990, s. 18–19.

³² Ke vztahu Husák versus progresisté více ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 12–13 a 15.

Svou roli v utváření normalizačního kurzu v podobnovém období sehrála i skutečnost, že se Husákovi podařilo do jisté míry ovlivnit složení předsednictva ÚV KSČ. Snažil se zachovat jeho personální stabilitu a zatlačit tak konzervativce do jistých mezí. Snad věřil, že při stávajícím rozložení sil zde již nebude muset přistoupit k radikálním změnám. V hlavním stranickém orgánu už nebyli s výjimkou Dubčka zastoupeni umírnění příznivci reforem, natož lidé ze závodů spjatí s radikálnějšími koncepcemi. Určitou kontinuitu s předchozím obdobím zde představovala zatím stále převažující skupina realistů (Colotka, Černík, Erban, Sádovský, Svoboda, Štrougal) jako jistá záruka, že normalizace neopustí meze zákonnosti a středoevropské slušnosti.³³ Nedalo se ani zcela vyloučit, že alespoň někteří z nich ještě uvažují o zachování minimálních reformních úprav. Husák věděl, že veřejnost i stranický aktiv nepřijaly personální složení nového vedení KSČ zrovna nejlépe. Proto pro něho bylo velmi důležité, aby ještě nějakou dobu v předsednictvu zůstal alespoň Dubček (u Smrkovského to už nebylo možné). Nejznámější symbol Pražského jara měl svým veřejným působením a nespornou autoritou krýt nepopulární kroky nové garnitury, demoralizovat veřejnost a diskreditovat sebe i další reformátory. Husák chtěl využít Dubčkovy nerozhodnosti i neochoty odejít z politiky a učinit jej spoluodpovědným za další vývoj. Podařilo se mu to, neboť bývalý šéf KSČ, stejně jako mnozí jiní, nevládl uměním včas odejít.³⁴

Husák nikdy nepatřil mezi politiky, kteří svému okolí poskytovali trvalou přízeň a své příznivce, přátele i pochlebníky prosazovali do vysokých funkcí a často na ně pak nestačili (jako tomu později bylo např. mezi Brežněvem a Černěnkem). Vždy se dokázal bez skrupulí rozejít s každým, kdo se stal pro jeho koncepci přítěží nebo mu byl osobně nebezpečný. Příznačný je v tomto ohledu jeho přístup k některým umírněným reformátorům, kteří se nyní obratem k realistickým názorům pokoušeli udržet u moci. Husák se je snažil použít pro své záměry, politicky maximálně vyždímat a poté v případě

³³ Tamtéž, s. 13.

³⁴ Otázky k úvaze, proč Dubček zůstal ve vedení KSČ, předkládají Hans Renner a Ivo Samson: „Domnieval sa vari Dubček, že sa mu podarí zabrániť tomu najhoršiemu? Dôveroval spočiatku Husákovi natoľko, že dúfal v nejakú symbiózu medzi svojou (oslabenou) pojanuárovou politikou a normalizačnými praktikami svojho nástupcu? Špekuloval s tým, ako mnohí iní činitelia československej jari, že si prispôsobivosťou k pomerom udrží vysoké postavenie v mocenských štruktúrach? Alebo sa ako disciplinovaný komunista podriadil kolektívnemu rozhodnutiu predsedníctva a poslušne vykonával rozkazy rodnej strany?“ Viz RENNEN, H. – SAMSON, I.: c. d., s. 119. Osobně soudím, že se všechny tyto momenty do Dubčkovy chování promítly. Který se však nejvíce podílel na jeho postupu, si netroufám odhadnout. Je to spíše otázka do diskuse.

nutnosti hodit přes palubu. Jeho taktiku lze snadno doložit na příkladě jeho chování k Černíkovi, k Sádovskému a do jisté míry i k Dubčekovi po dubnu 1969. Účast Husákova předchůdce na veřejném životě byla nezbytná pro počáteční politickou kamufláž, ale v delším časovém horizontu se s ním už nepočítalo.³⁵ Naproti tomu Černík a Sádovský, který dokonce povýšil na místo prvního tajemníka ÚV KSS, byli v Husákových očích lidé, k nimž Moskva i nadále chovala určitou důvěru. Ponechával je proto ve funkcích, ale jakmile se ukázalo, že jsou ve stále se zrychlujících normalizačních obrátkách po září 1969 příliš zdiskreditovaní a pro některé věci už neochotní nebo nepoužitelní, nechal je bez milosti padnout.³⁶

Konzervativci, stejně jako Sověti, pohlíželi na problematiku personálních změn v předsednictvu zřetelně jinak. Vycházeli z představy, že složení nejvyšších stranických orgánů je i po dubnu kompromisem vynuceným okolnostmi. Současné rozložení sil vnímali jako pouhou mezihru před úplným získáním rozhodujících pozic.

Vítězí konzervativci a realisté se shodovali v názoru na potřebu vyměnit většinu stranických funkcionářů na vedoucích místech. Přístup k rychlosti a způsobu realizace této změny se však vyvíjel a byl ovlivněn nejen ideologickými, ale také skupinovými zájmy. Realisté jednali obezřetněji než radikální dogmatici plní ideologické nenávisti. Dokázali dostatečně pružně reagovat na sovětská přání, neboť si byli vědomi svých polednových i posrpnových hříchů. Také touha po udržení moci se výrazně promítala do jednání mnohých z nich. Naproti tomu někteří neholdovali dělat více, než kolik bylo nezbytně nutné. Vůči reformním komunistům postupovali vcelku slušně a snažili se je odstraňovat z funkcí bez přílišného hluku a po vzájemné dohodě.³⁷

Oscilací mezi oběma proudy se formovala první fáze normalizační politiky. V následujících týdnech krystalizoval v personálních změnách mocenský poměr mezi oběma prosovětskými křídly a pomaloučku se přesouval od slovenské skupiny v čele s Husákem a Štrougalova okruhu ke konzervativnímu proudu, v němž se spojovali lidé okolo Biřáka s částí bývalých novotnovců

podporovaných skalními dogmatiky. Tato skupina získávala v aparátu KSČ výraznější pozice a stále více udávala tón. Husák musel složitě manévrovat a občas konzervativnímu náporu ustoupit. Mocichtivost ho postupně strhávala do konzervativní náruče, přestože do ní nikdy zcela nespádl.³⁸

Husákovo vedení KSČ se bezprostředně po svém nástupu zaměřilo na eliminaci opozice a stabilizaci poměrů v komunistické straně, protože pouze tyto kroky mohly obnovit její vedoucí úlohu v tradičním pojetí. Využilo k tomu všech forem kádrové práce a obnovení tzv. leninských forem vnitrostranického života. Ke slovu se tak opět dostaly stranická šetření a tresty.³⁹ Již 22. dubna 1969 předložil Štrougal předsednictvu návrh na šetření členů a kandidátů ÚV KSČ, kteří v červnu 1968 podepsali výzvu „Dva tisíce slov“ nebo o několik týdnů později její dodatek „Jen několik slov“. Stejný postup doporučoval zvolit vůči těm členům ústředního výboru i poslancům, kteří se v Národním shromáždění vyslovili proti smlouvě o dočasném pobytu sovětských vojsk nebo se zdrželi hlasování.⁴⁰ O čtyři týdny později, 20. května 1969, schválilo předsednictvo seznam členů ÚV KSČ, kteří měli být na následujícím květnovém plénu z tohoto orgánu vyloučeni, a nařídilo provést pohovory s několika dalšími členy ústředního výboru a podle jejich výsledku rozhodnout na příští schůzi předsednictva o jejich potrestání.⁴¹ Tímto

³⁸ Tamtéž, s. 16.

³⁹ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 68.

⁴⁰ ÚSD-SKV, f. D I/264.

⁴¹ Předsednictvo se usneslo vyloučit z ÚV KSČ F. Kriegla a F. Vodsloně za nesouhlas se smlouvou o dočasném pobytu sovětských vojsk a provést pohovory se členy ústředního výboru, F. Šormem, I. Skálou a J. Mackem, kteří se zdrželi hlasování (již 13. května odsoudilo PUV KSČ činnost O. Šika v zahraničí po srpnu 1968 a rozhodlo o jeho vyloučení z ústředního výboru – viz ÚSD-SKV, f. D I/267). O týden později, 27. května, schválilo udělení trestu napomenutí I. Skálovi a F. Šormovi a rozhodlo projednat porušení stranické kázně s J. Mackem a rebelujícími poslankyněmi G. Sekaninovou-Čákrťovou a B. Fukovou. Zároveň předsednictvo vyslovilo nespokojenost s výsledky pohovorů se signatáři Dvou tisíc slov a ještě 29. května rozhodlo „znovu jednat se soudruhy K. Kosíkem, O. Starým, K. Pavlišťikem, J. Gočárem, F. Pavlíčkem a M. Vaculíkem v tom smyslu, aby se distancovali od Dvou tisíc slov i od dodatku Jen několik slov a aby i s odstupem času a s přihlédnutím k vývoji, který následoval, čestně sebekriticky doznali své pochybení“. O den později přijalo návrh vyloučit K. Kosíka, F. Pavlíčka a K. Pavlišťíka z ÚV KSČ, protože „nesouhlasí s hodnocením Dvou tisíc slov jako protistranické platformy a odmítají změnit svá stanoviska vyjádřená podpisem Dvou tisíc slov“; udělit stranický trest napomenutí O. Starému, který se distancoval od Dvou tisíc slov; a J. Gočárovi, který provedl sebekritiku za podpis Jen několika slov; udělit stranický trest důtku s výstrahou M. Vaculíkovi vzhledem k vysoké stranické funkci, kterou v červnu 1968 zastával, přestože projevil ochotu vystoupit na zasedání ÚV KSČ a distancovat se od podpisu Dvou tisíc slov. Všechny návrhy trestů zasedání ÚV KSČ 30. května schválilo. Viz VONDRŮVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4.,

³⁵ Doklad o tom, že Dubček byl již politicky odepsán, může poskytnout např. krátká zpráva (bez titulků) východoněmeckého listu *Neues Deutschland* o jeho zvolení do funkce předsedy Federálního shromáždění. Obsahuje pouze informaci o tom, jak poslanci hlasovali. Jinak o okolnostech volby mlčí a vždy označuje Dubčka jen příjmením, což je při referování o dění v socialistických zemích (a o jejich politicky aktivních předácích) dosti neobvyklé. Viz *Neues Deutschland*, 30. 4. 1969, s. 2.

³⁶ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 13–14.

³⁷ Tamtéž, s. 14–15.

postupem chtěl Husák odstranit nejradikálnější reformní komunisty, ostatní členy ústředního výboru neutralizovat a donutit jejich většinu zvolenou ještě za časů Novotného k větší povolnosti. Bylo logické, že si za terč svého útoku vybral největší odpůrce sovětského vměšování (Kriegel, Vodsoň) a osobnosti, které vybočovaly svými představami o podobě socialistického systému (Šik, signatáři manifestu „Dva tisíce slov“).⁴²

Ve stejnou dobu Husákova garnitura přistoupila i k rozsáhlým kádrovým změnám v aparátu ÚV KSČ, ÚV KSS a byra pro řízení stranické práce v českých zemích, jež tak byly posíleny o řadu prosovětských lidí (Pavel Auersperg, Rudolf Rohlíček, Oldřich Voleník aj.).⁴³ V Praze si v personálních přesunech nejvíce dokázal prosadit svou Bilák, zatímco Husák protlačil své věrné především v ÚV KSS.⁴⁴ Prostřednictvím Biláka a jeho spojenců zasahoval do těchto otázek dokonce Brežněv.⁴⁵ Za nejvýznamnější změny v centru lze považovat

dok. č. 334, s. 409; srov. též s ÚSD-SKV, f. D I/269 a f. D I/271.

⁴² MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 77; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 68.

⁴³ K nejvýraznějším změnám došlo v aparátu ÚV KSČ. Dne 6. května byl R. Rohlíček jmenován vedoucím ekonomického oddělení, jež musel opustit F. Morkus. O týden později převzal O. Voleník řízení politicko-organizačního oddělení, které bylo znovu podřízeno vůdci strany Husákovi (do té doby je měl v kompetenci tajemník ÚV J. Hetteš – viz II. kapitola). URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 491 a 495; ÚSD-SKV, f. D I/268. V čele mezinárodního oddělení vystřídal O. Kaderku Bilákův spojenec P. Auersperg. Odvolání byli také progresivně orientovaní vedoucí úseků školství a kultury R. Gellner a K. Kostroun. Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 46.

⁴⁴ Nejvyšší představitel KSČ na začátku května dosadil do funkce prvního tajemníka ÚV KSS svého spolupracovníka Š. Sádovského, jehož na místě slovenského premiéra nahradil další Husákův blízký spojenec P. Colotka, který zase musel vyklidit post předsedy Federálního shromáždění, jímž byl „odškodněn“ A. Dubček. Viz *Rudé právo*, 29. 4. a 5. 5. 1969.

⁴⁵ Bilák (zaštitěn Sověty) se pokoušel narušovat Husákovy záměry a snažil se prosadit své spolupracovníky do funkcí i na Slovensku. Chtěl s jejich pomocí posílit vlastní mocenské postavení ve východní polovině republiky, které v srpnu 1968 vzalo téměř za své. Jeho aktivity související s volbou nového slovenského stranického šéfa poodkrývá zpráva dobře informovaného bulharského generálního konzula v Bratislavě Štefana Veličkova z 30. dubna 1969: „[Po návratu z Moskvy ze zasedání RVHP] Husák mal rozhovor s V. Bilákom o návrhoch na prvého tajomníka ÚV KSS. Bilák mu jasne povedal, že v žiadnom prípade nesúhlasí, aby funkciu prvého tajomníka zastával [Viktor] Pavlenda. Podľa údajov zo sovietskeho konzulátu Bilák, keď bola odmietnutá kandidatúra Ladislava Abraháma, navrhol niekoľko možností. Prvá bola: Sádovský – prvý tajomník ÚV KSS, predsedom slovenskej vlády by bol Ján Marko, terajší minister zahraničných vecí..., a Jozef Lenárt by sa stal ministrom zahraničia. Druhou možnosťou je, že bude Lenárt prvým tajomníkom ÚV KSS. Husák mal určité rezervy k týmto návrhom, no podrobnosti niesu známe. 29. [apríla] zasadalo predsedníctvo ÚV KSČ v Prahe. Získali sme informácie, že sa tam dosiahla dohoda o tom, že bude plénu ÚV KSS navrhnutá kandidatúra Štefana Sádovského na funkciu prvého tajomníka a na funkciu [predsedy] slovenskej vlády

dobrovolnou rezignaci Josefa Špačka na funkci tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ a návrh předsednictva na odvolání Václava Slavíka ze sekretariátu ÚV KSČ.⁴⁶

Husák vyvinul maximální úsilí, aby zabránil případnému odporu v nižších složkách a členské základně KSČ. Snažil se proto nejpozději do konce května ovládnout jednotlivé krajské výbory a v průběhu června i okresní výbory a aparát nižších stupňů. Dosáhl toho výměnou některých vedoucích tajemníků a vyloučením nejdobrovolnějších členů z předsednictev jednotlivých výborů.⁴⁷

Provedené personální změny nevyvolávaly téměř žádné reakce. Tisk se o nich zmiňoval jen málo a samy přesuny zatím nebyly masové, ačkoliv dogmatici i řada kariéristů se snažili prosadit všude, kde se dalo. Navíc je nedoprovázely žádné postihy. Mnozí odvolaní odcházeli do funkcí ve státním a hospodářském aparátu, diplomatických službách, organizacích Národní fronty atd.⁴⁸ Přesto nelze pochybovat o velkém významu provedených opatření a jejich nesporném vlivu na budoucí vývoj, protože aparáty KSČ byly místy, v nichž se soustřeďovala skutečná politická moc. Právě odtud se dalo neefektivněji zasahovat proti všem projevům svobodné občanské společnosti v regionech a usměrňovat tak dění směrem ke „starým osvědčeným“ pořádkům.

Jednou z podmínek zdárného průběhu normalizace bylo ovládnutí hromadných sdělovacích prostředků. V tomto ohledu panovala mezi oběma

bude navrhnutý Peter Colotka, ktorý... je medzi staršími členmi KSS známy ako človek s pravicovou orientáciou, aj keď je tesne spojený s Husákom. Sovietski súdruhovia sú toho názoru, že navrhované riešenie je výsledkom kompromisu... Podľa zdrojov zo sovietskeho konzulátu pred dvoma dňami [28. apríla] námestník ministra zahraničných vecí ZSSR súdruh Simeonov [miněn V. S. Semjonov] navštívil Sádovského a odovzdal mu osobný list od súdruha Brežneva, v ktorom mu ďakuje za jeho rozhodný postoj na zasadnutí pléna [ÚV KSČ] 17. apríla v Prahe... Dojmy Simeonova z rozhovoru so Sádovským boli dobré a Sovieti by zrejme hľadeli blaho-sklonne na jeho kandidatúru na prvého tajomníka KSS...“ Viz RYCHLÍK, J.: *Začiatky normalizácie...*, s. 169–170.

⁴⁶ Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 438, pozn. 4; ÚSD-SKV, f. D I/271; dále FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 68.

⁴⁷ Na úrovni kraje byl v Brně J. Špaček (dlouhodobě zastupovaný A. Černým) nahrazen 26. května K. Neubertem a v Českých Budějovicích nastoupil 15. května po rezignaci J. Duby na jeho místo J. Hejna. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 438, pozn. 4; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 77. K čistkám došlo v předsednictvech severomoravského (16. 5.), středočeského (22. 5.) a jihomoravského (26. 5.) KV KSČ. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 496, 501 a 502.

⁴⁸ Např. Josef Špaček se stal tajemníkem ÚV Národní fronty ČSSR. Viz ÚSD-SKV, Rozhovor s J. Špačkem, 7. 3. 1990, s. 19; Zpráva o usnesení ÚV KSČ k některým organizačním a kádrovým otázkám, *Rudé právo*, 2. 6. 1969, s. 2.

křídly ve vedení KSČ vzácná shoda. Likvidace tiskové svobody se stala prvořadým úkolem, neboť Husák a jeho společníci nebyli s dosaženým stavem pacifikace ani zdaleka spokojeni. Od počátku dubna se sice široce uplatňovala přísná předběžná i následná cenzura, ale čas od času ještě nekonformní názor oku cenzora unikl. Veřejnost se dychtivě sháněla po perzekvovaných progresivních časopisech, v nichž ještě mohli prezentovat své názory přední publicisté spjatí s Pražským jarem. Na mnohých vedoucích místech v tisku, rozhlasu i televizi zůstávaly proreformně smýšlející osobnosti, u nichž se nedalo předpokládat, že začnou ochotně přitakávat ostrému normalizačnímu kurzu.

Husák si samozřejmě uvědomoval, jaké nebezpečí mu ze strany sdělovacích prostředků hrozí. Přál si poměry v této oblasti urychleně zvládnout, a tak neváhal postupovat s mimořádnou tvrdostí. Svým postupem sledoval několik cílů. Především toužil vyrvat občanské společnosti důležitý nástroj, který významně posiloval její aktivitu. Chtěl ji zbavit přístupu k informacím, postupně paralyzovat a definitivně vyřadit ze hry. Věděl, že posluhující sdělovací prostředky mohou účinně kontrolovat veřejné mínění, manipulovat jím podle potřeb vedení KSČ a také bránit šíření pravdivých informací o poměrech ve straně i státě. Považoval za nezbytné, aby radikální reformní komunisté-novináři i řada intelektuálů ztratili možnost veřejně sdělovat své myšlenky a tlumočit názory lidí. Bylo mu jasné, že zglajchšaltované noviny, rozhlas a televize znemožní jakoukoliv kontrolu politického života.⁴⁹

Husákova garnitura chápala, že k uskutečnění těchto záměrů pouhé zavedení cenzury nemůže stačit. Mnohem důležitější bylo ovládnout sdělovací prostředky zevnitř schopnými a oddanými kádry.⁵⁰ K personálním změnám se proto přikročilo bezprostředně po skončení dubnového pléna ÚV KSČ. Postup byl rozpracován následovně: nejprve si podřídit všechny stranický tisk, poté disciplinovat státní média (hlavně rozhlas a televizi), získat kontrolu nad periodiky společenských organizací i regionálním tiskem a nakonec ve všech vydavatelstvích prosadit publikační činnost v souladu s politickou linií KSČ. Časopisy, jež se nepodaří zkrotit, měly být zrušeny.⁵¹

⁴⁹ Více k tomu ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 17–18.

⁵⁰ Např. ideologické oddělení byra ÚV KSČ si své plány stanovilo takto: „Působení... oddělení směřuje k tomu, aby většina novinářů byla získána pro aktivní prosazování politiky strany a státu. To znamená podporovat diferenciaci mezi novináři, izolovat pravičácké síly, které zatím mají převažující vliv, a získávat a rozšiřovat základní zdravé jádro, pokusit se o ovládnutí novinářské organizace...“ ÚSD-SKV, f. D VIII/55.

⁵¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 324, s. 365–366.

Prioritní pozornost nebyla stranickému tisku věnována náhodou. Nové vedení KSČ v něm od počátku spatřovalo svého předního pomocníka a hlavního bojovníka proti „nesprávným názorům“ a „antisocialistickým silám“. Personální čistky tu proto měly rychlost vichru.⁵² Plénum ÚV KSČ, které zvolilo Husáka do nejvyšší stranické funkce, ještě stačilo schválit výměnu šéfredaktora *Rudého práva* (provedena 19. dubna). Umírněného reformátora Jiřího Sekeru ve funkci vystřídal dogmatický Miroslav Moc, pod jehož vedením se ústřední stranický deník rychle přeměnil v nesmlouvavého mluvčího ostrého normalizačního kurzu. Nutno poznamenat, že to byl jeden z mála případů, kdy se odvolání uskutečnilo na vlastní žádost jmenovaného.⁵³ Dne 22. dubna se předsednictvo ÚV zabývalo časopisy, které spadaly pod vydavatelství KSČ. Rozhodlo o odvolání šéfredaktorů *Nové myslí* (za Karla Růžičku zde nastoupil konzervativní Jan Fojtík) a *Květu* (na místo Vladimíra Stuchla byl dosazen Jan Zelenka). Definitivně se naplnil i osud již dříve zastavené *Politiky*. Byla zrušena a nahrazena novým poslušným týdeníkem *Tvorba* (v čele s literárním kritikem Jiřím Hájkem kritizovaným progresivními intelektuály), jenž „měl... sehrát hlavní roli v boji s protistranickými a protisocialistickými názory.“⁵⁴

Objektem „péče“ se rychle staly i státní sdělovací prostředky. Federální vláda v postupu vůči nim rychle přitvrzovala. Již 2. a 10. dubna jmenovala další členy Federálního výboru pro tisk a informace (FVTI). Jeho dosavadní jádro, které tvořili reformní komunisté, bylo významně doplněno snaživými normalizátory, mezi nimiž vévodil předseda Českého úřadu pro tisk a informace (ČÚTI) Josef Havlín.⁵⁵ Personálně posílený výbor obdržel rozsáhlé pravomoci v řízení sdělovacích prostředků a začal je okamžitě využívat. Do všech úřadů a institucí, které měly co činit s informačními médii (oddělení pro tisk, rozhlas a televizi na úrovni ÚV KSČ, ÚV KSS a byra ÚV KSČ, dále FVTI, ČÚTI

⁵² Důvodová zpráva ke změnám ve stranickém tisku předložená 22. dubna tajemníkem ÚV KSČ Kempným zřetelně konstatovala: „... je zapotřebí... postavit do čela redakcí stranického tisku takové novinářské osobnosti, které dokáží při plném respektování čtenářských zájmů redigovat komunistické noviny a časopisy tak, že budou odpovídat politické linii listopadové rezoluce, že neustoupí z pozic marxismu-leninismu a svedou vítězně nadcházející ideový boj s protisocialistickými a protistranickými názory.“ Tamtéž, dok. č. 320, s. 354.

⁵³ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 19. Jiří Sekera byl přesunut na méně exponované místo. Od 19. května 1969 působil jako šéfredaktor týdeníku *Hospodářské noviny*. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 497.

⁵⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 320, s. 354; ÚSD-SKV, f. D I/235.

⁵⁵ ÚSD-SKV, f. C III/399 a f. C III/404.

a SÚTI) byly povolány spolehlivé kádry. Na místo dřívějších kompromisních vyjednávání, proseb a hrozeb nastoupily různé činy.⁵⁶

Nové poměry se nejprve začaly projevovat v rozhlasu, televizi a ČTK. Zpráva, kterou 6. května předložil předsednictvu strany tajemník ÚV KSČ J. Kempný, konstatovala, že „ve státních sdělovacích prostředcích se přešlo od převážně politických metod... i k opatřením kádrové a represivní povahy“.⁵⁷ Rozhlasu se prozatím personální změny ve vedení vyhly. Postihy však dopadly na některé progresivně vystupující pracovníky. Známí komentátoři a redaktori (Jeroným Janíček, Rudolf Zeman, Jan Petránek, Věra Štovičková, Ivan Ruml) obdrželi zákaz vystupovat v éteru a byli převedeni na jiná pracoviště v rozhlasu. Živé vysílání se omezilo na minimum a byly vyloučeny i veškeré improvizace.⁵⁸ V televizi se postupovalo mnohem tvrději, i když ředitel Josef Šmíd majer zatím zůstal na svém místě. Bylo odvoláno celé vedení Hlavní redakce Televizních novin a došlo i na personální přesuny v oblastech filmového vysílání a televizní filmové tvorby. Televize přijala šest nových hlasatelek a hlasatelů, zatímco populární a statečná moderátorka Televizních novin Kamila Moučková musela odejít pracovat do dabingu. Výrazně se zprísnila cenzurní opatření. V pražském studiu byla vytvořena „skupina redaktorů kontrolní služby“, která preventivně schvalovala scénáře všech připravovaných pořadů a měla na starosti i výstupní kontrolu vysílání.⁵⁹ Jeho obsah se výrazně měnil. Aktuální publicistika se z něj vytrácela

⁵⁶ ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 21. Od sklonku dubna se také postupně vyměňovali šéfredaktori krajských komunistických deníků. Nejprve byl odstraněn proreformní šéfredaktor ostravské *Nové svobody* L. Bublík (28. 4.), následovali vedoucí redaktori *Jihočeské pravdy* J. Šesták (15. 5.), severočeského *Právoje* E. Fries (20. 5.), středočeské *Svobody* J. Fučík (22. 5.), východočeské *Pochodně* M. Bednář (2. 6.), západočeské *Pravdy* J. Vencovský (11. 6.) a jihomoravské *Rovnosti* B. Marčák (1. 7.). *Rudé právo*, 5., 16., 21., 23. 5., 3., 13. 6. a 2. 7. 1969; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 490, 499, 501, 506, 511, 523.

⁵⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 324, s. 365.

⁵⁸ K čistkám v rozhlasu více JEŠUTOVÁ, E. – NOVÁKOVÁ, J.: c. d., s. 25; ÚSD-SKV, f. S IV/71.

⁵⁹ Ke změnám v televizi viz CYSAŘOVÁ, J.: *Televize...*, s. 34–35; ÚSD-SKV, f. S IV/71; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 21–22; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 77. Kriticky se k provedeným změnám vyjádřily *Filmové a televizní noviny*: „Není to tak dlouho, co se stahovala mračna nad hlavami několika televizních publicistů a redaktorů. Bylo to někdy začátkem roku. Hrozily distance, zákazy vystupování na obrazovce, přesuny. Inspirace přišla snad z vyšších, mimotelevizních míst... Tenkrát ještě, třebaže po nesčetných intervencích a jednáních, zvítězil zdravý rozum... Ne tak zřejmě už teď.“ Časopis ještě vyslovil obavu, „aby už zase tiše... beze slova zdůvodnění nemohli odcházet a ztrácet se lidé... neboť nejtěžší, jak známo, bývá vždy jen ten první krok“. T-jpn, *Filmové a televizní noviny*, č. 9, 30. 4. 1969, s. 2.

a byla nahrazována nepolitickými zábavnými pořady.⁶⁰ Ani jim se ale cenzura nevyhýbala. V programu docházelo k četným změnám a mnohé pořady byly zastavovány.⁶¹

Provedená opatření však Husákovo vedení KSČ zdaleka neuspokojila. Pokud měly normalizované sdělovací prostředky opravdu plně sloužit jeho cílům, musela být novému politickému kurzu získána aktivní podpora ze strany novinářů. PŮV KSČ proto 6. května projednalo ideově-politické působení hromadných sdělovacích prostředků a stanovilo v tomto směru některé úkoly. Nejzásadnější definovalo takto: „Co neobjektivněji určit míru spoluodpovědnosti těchto prostředků za nynější [krizový] stav; urychleně odstranit základní příčiny jejich dosavadního, převážně živelného působení; krok za krokem obnovovat vedoucí úlohu strany a... prosadit aktivní podporu politiky nového vedení strany ve sdělovacích prostředcích.“⁶² Aby tyto úkoly mohly být splněny, nařídilo předsednictvo komunistům v redakcích novin a časopisů, rozhlasu, televizi a ČTK provést analýzu politicko-ideového působení svých sdělovacích prostředků a kádrového obsazení vedoucích míst v redakcích

⁶⁰ Tento fakt komentovala slovenská *Práca*: „Je veľmi priehľadné, ak televízia v rámci konsolidácie až pričasto siaha k veselohrám, komédiám a fraškám, aby odvieďla divákovu pozornosť od každodenných starostí. Je to manéver, ktorý je vo svojom dôsledku znervózňujúci a vytvára opačnú psychózu, o optimizme už ani nehovorí.“ *Odrazu toľko veselohier*, *Práca*, 7. 5. 1969, s. 7.

⁶¹ Zákaz postihl například velmi oblíbený kulturní měsíčník *Jizvy, jiskry, jistoty*, v němž herečka Jiřina Jirásková uváděla přední osobnosti české kultury (František Pavlíček, Jan Kopecký, Vlasta Chramostová, Zdeněk Podskalský), které svými slovy povzbuzovaly diváky a upevňovaly v nich povědomí o národních kulturních hodnotách. Pořad tak vždy vyzníval jako nepřímý protest proti politické realitě. Viz CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Česká televizní publicistika: Svědectví šedesátých let*. Praha 1993, s. 127. Programových změn si dobový tisk občas všiml a komentoval je. Např. *Filmové a televizní noviny* ironicky glosovaly nahrazení filmu Antonína Máši *Hotel pro cizince* starým americkým filmem *Zpívání v dešti*. Čteme v nich: „Myslím, že tento případ je v podstatě vážnější, než se na první pohled zdá. Začíná-li totiž kdosi v televizi (v tomto případě prokazatelně neodůvodněně) dodatečně kádrovat naši vlastní, dokonce ještě předlednovou filmovou výrobu, můžeme se dočkat dalších velmi utěšených překvapení. Neboť takováto opatření jsou jako bumerang – a kdo může zaručit, že zítra nikdo neprohlašuje, že Zpívání v dešti se také nemělo vysílat, protože titul filmu je závadný? Jednak naznačuje, že jsou u nás nepříznivé povětrnostní podmínky, a nadto ještě vyzývá i k protestním akcím (protestsongy) proti této realitě. Pozitíří třeba přijde někdo další s názorem, že zvrhlé výplody západního umění vůbec nemají co pohledávat na obrazovce, atd., atd. Pak nám už konečně nezbude nic jiného, než se dívat do krbu nebo na rej rybek a myslet si přitom své.“ Před zákazem *Zpívání v dešti*, *Filmové a televizní noviny*, č. 10, 14. 5. 1969, s. 3.

⁶² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 324, s. 365; ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: Podkladová studie..., kap. 11., s. 22.

z hlediska politické linie nového vedení KSČ. Na základě jejich výsledků se mělo přikročit k nezbytným organizačním a personálním opatřením. Současně PÚV KSČ uložilo ČÚTI a SÚTI posoudit, zda skutečný obsah novin a časopisů odpovídá jejich registrační přihlášce, a zajistit, aby finanční dotace některých časopisů byly vázány na jejich politickou a odbornou účelnost.⁶³

Husákovo předsednictvo se rovněž rozhodlo urychleně udeřit proti tisku společenských organizací, neboť nad ním ještě úplnou kontrolu zdaleka nemělo.⁶⁴ Nakázalo proto vyměnit do deseti dnů šéfredaktory deníků *Práce* a *Mladá fronta*⁶⁵ a schválilo zastavení odbojných časopisů *Listy*, *My 69*, *Plamen*, *Reportér* a *Svět v obrazech*, jimž následně ČÚTI 14. května odebral (s platností od následujícího dne) vydavatelské oprávnění.⁶⁶ Občanská společnost tak

⁶³ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 325, s. 366–367.

⁶⁴ Důvodová zpráva k opatřením ve sdělovacích prostředcích předložená Kempným viděla situaci takto: „Pokud jde o... sdělovací prostředky patřící společenským organizacím a institucím, je v nich vliv strany dosud nepostižitelný. Úřady pro tisk a informace sice omezují na minimum protispoločenské působení některých časopisů, které se v minulém roce dostaly až na opoziční pozice, to ovšem nemůže vymýtit skryté protisovětské a protistranické invetivy. Vydavatelé těchto novin a časopisů podstatně nezměnili vztah k redakcím. Neanalyzují náročné, kritické a ze stranických pozic jejich ideově politický obsah a vyhýbají se nepopulárním kádrovým opatřeními i v těch případech, kdy situace je již neudržitelná (*Mladá fronta*, *Práce*, *Listy*, *My 69*, *Svět v obrazech*, *Reportér*, *Mladý svět* atd.).“ Tamtéž, dok. č. 324, s. 365–366.

⁶⁵ Dne 15. května odešel z funkce šéfredaktora *Práce* Ladislav Velenský. Místo něj byl vedením redakce pověřen Jiří Vančura. O šest dní později došlo i na šéfredaktora *Mladé fronty* Miroslava Jelínka, kterého vystřídal Zdeněk Domkář. Viz Odborový tisk bude důsledně sloužit věci socialismu, *Práce*, 16. 5. 1969, s. 1; Zpráva ze zasedání Rady sdružení, *Mladá fronta*, 22. 5. 1969, s. 1; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 496 a 500.

⁶⁶ *Listy* a *Reportér* přišly o registraci definitivně (poslední čísla se na stáncích objevila 15. května), zatímco ostatní časopisy „pouze“ na tři měsíce. Redaktoři obou časopisů nedostali možnost se rozloučit se svými čtenáři, neboť poslední čísla vyšla v den, kdy byl zákaz časopisů oficiálně uveřejněn. Okolnosti zastavení *Listů* (a jejich boj s cenzurou) popsal ve svých pamětech jejich šéfredaktor Milan Jungmann. Viz JUNGSMANN, M.: c. d., s. 331–338. Souhlasně likvidaci obou týdeníků komentovalo *Rudé právo*. Viz Muselo k tomu dojít?, *Rudé právo*, 17. 5. 1969, s. 2. Z časopisů dočasně zakázaných začal znovu vycházet pouze *Svět v obrazech* (v říjnu 1969). Úder proti progresivním časopisům ze 14. května nebyl zdaleka posledním. Již o dva týdny později zastavil SÚTI na 3 měsíce vydávání bratislavského studentského čtrnáctideníku *Reflex*. Také toto periodikum již nebylo nikdy obnoveno. Studentský časopis *Reflex* zastaven, *Rudé právo*, 29. 5. 1969, s. 2. Pohotově se zachovalo i předsednictvo ústředního výboru Československé strany socialistické, které 15. května definitivně zrušilo týdeník *Zitřek* zastavený počátkem dubna. Zřejmě si tímto krokem chtělo vylepsit pozici pro nastávající jednání s představiteli KSČ (viz dále). URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 496. Podle zprávy *Svobodného slova* přitom vedení ČSS původně zamýšlelo obnovit jeho vydávání nejpozději v druhé polovině května. Viz Nové předpoklady ke spolupráci, *Svobodné slovo*, 30. 4. 1969, s. 1. O definitivním konci časopisu se ovšem *Svobodné slovo* nezmínilo ani slovem.

ztratila nejvýznamnější propagátory reformních myšlenek, z nichž ještě mohla získávat alespoň minimum objektivních informací a čerpat vůli k odporu. Ostatní časopisy, které stály na progresivních pozicích a unikly zastavení, se do konce května odpolitizovaly (*Doba*, *Filmové a televizní noviny*, *Mladý svět*, *Universita Karlova*) nebo pozvolna začaly přitakávat normalizátorům (*Květy*, *Svět práce*). Pozornosti předsednictva neunikl ani regionální tisk a oddělení zpravodajského a dokumentárního filmu jednotlivých studií Československého státního filmu (Filmové studio Barrandov, Krátký film, Slovenská filmová tvorba). I zde se mělo přistoupit k rozsáhlým kádrovým změnám.

Na všechny žurnalisty a především na vedení Svazu českých novinářů byl vykonáván systematický nátlak a vyžadovala se angažovanost pro novou stranickou politiku. Husákova garnitura chtěla rozbít jednotu novinářské obce a usilovala o to, aby pracovníci sdělovacích prostředků přiznali spoluzodpovědnost za současný krizový stav společnosti. Prála si, aby mezi novináři bylo dosaženo takového stupně názorové diferenciacie, který povede k tomu, že žurnalisté sami začnou lustrvat své řady a na stránkách svých listů aktivně prosazovat tvrdý normalizační kurz. V rozvrácení progresivní většiny zaměstnanců médií a jejich demoralizaci spatřovala nejefektivnější způsob, jak si sdělovací prostředky definitivně podmanit.⁶⁷ Brzy se však ukázalo, že nápor na Svaz českých novinářů nemůže stačit. Novinářská organizace (vedená umírněně reformním šéfredaktorem *Signálu* Vlado Kašparem) se sice přihlásila k výsledkům dubnového pléna ÚV KSČ, omezila své aktivity v Koordináčním výboru tvůrčích svazů, ale k dalším konsolidačním opatřením přistupovala nedůsledně a neochotně a některé žurnalisty se snažilo chránit před útoky vedení komunistické strany.⁶⁸

Do věci se proto vložil aparát ÚV KSČ, který mobilizoval několik dogmatických publicistů a otevřených přísluhovačů totalitní moci. Pod vedením Kempného a plukovníka Divíše připravili provolání „Slovo do vlastních řad“, které 17. května 1969 zveřejnilo *Rudé právo*. Z díkce jeho textu zavanul mrazivý dech normalizace. Autoři v něm kritizovali novinářské svazy i řadové žurnalisty za to, že v roce 1968 připustili systematické napadání a porušování

⁶⁷ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 67; ÚSD-SKV, f. D VIII/55.

⁶⁸ Situaci v novinářské organizaci se 19. května zabývalo Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích. Vyslovilo s ní značnou nespokojenost: „... vedení SČN rozhodně nevystoupilo proti nositelům pravicových tendencí ve sdělovacích prostředcích, přestože na ně vedení strany otevřeně ukázalo... [a] předseda SČN soudruh Kašpar a někteří další komunisté – členové předsednictva ÚV SČN vyvíjejí úsilí... na podporu stranické politiky... Dokladem toho bylo i působení... Reportéra a Světa v obrazech.“ ÚSD-SKV, f. D VIII/57.

vedoucí úlohy komunistické strany, čímž přispěli k zostření situace v zemi a k dezorientaci veřejnosti. Odsuzovali nátlakové akce, které vyvolávaly „pravicové skupiny, jež ovládly prostředky hromadné komunikace“. Těmto skupinám „šlo... o změnu mocenské struktury“, o vyřazení těch, kteří „pevně stáli za politikou strany... pro sdělovací prostředky, aspoň pro jejich většinu, neexistovalo žádné nebezpečí zprava, existovalo pro ně pouze nebezpečí ze strany těch komunistů a socialisticky smýšlejících občanů, kteří se znepokojením sledovali rostoucí aktivizaci antisocialistických sil“. Obvinili mnohé progresivní novináře z antisovětismu, jenž prý dospěl tak daleko, že „někteří publicisté provokativně srovnávali nacistickou okupaci s přítomností spojeneckých vojsk“. Postoj Svazu českých novinářů označili za „vyložené pokrytectví“, neboť se k závěrům dubnového pléna přihlásil jen formálně a neprovedl upřímnou sebekritiku. Plně podpořili provedené administrativní zákroky a žádali postihy žurnalistů, kteří se v očích dogmatiků „zjevně zkompromitovali“ a výhrůžně dodali, že „dnes sklízejí ovoce své činnosti především ti, kdo si je vypěstovali“. Nakonec tvůrci vyzvali „čestné“ novináře, komunisty i nestraníky, aby se k prohlášení připojili.⁶⁹ V několika týdnech jej podepsalo na 350 pracovníků sdělovacích prostředků. Kromě skalních konzervativců pod něj přidala svůj autogram i řada těch, kteří se snažili zachránit si krk a zaretušovat své předchozí aktivity.⁷⁰ „Slovo do vlastních řad“ tak splnilo svůj účel. Žurnalistická obec byla rozdělena a odpor Svazu českých novinářů pozvolna zlomen. Počátkem června z jeho vedení odešly proreformní osobnosti.⁷¹

Za vrchol květnové ofenzivy proti tisku lze považovat prohlášení Česko-

⁶⁹ Slovo do vlastních řad, *Rudé právo*, 17. 5. 1969, s. 1 a 2; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 111, s. 373–377. Stručnou parafrázi textu s citáty přináší FABIÁN, J.: *c. d.*, s. 170. Výzvu podepsala nejen řada budoucích předních představitelů normalizačních masmédií, ale i někteří význační činníci komunistického establishmentu následujících dvaceti let. Najdeme tu např. jména: Milena Balášová, Karel Douděra, Vladimír Diviš, Jan Fojtík, literát Jiří Hájek, Zdeněk Hoření, Bohuš Chňoupek, Karel Hrabal, Jan Kliment, Milan Lajčiak, Miloš Marko, Miroslav Moc, Jan Podhradský, Ján Riško, Otakar Svěrcina, Oldřich Švestka, Ludvík Toman, Bohuš Trávníček, Jan Zelenka. Někteří ze signatářů se podíleli i na koncipování textu provolání. Podle O. Felcmana to byli především Fojtík a Hájek, Chňoupek a Švestka. Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 30–31.

⁷⁰ Seznamy dalších signatářů uveřejňovalo *Rudé právo*, 20.–24., 27., 30. 5. a 7. 6. 1969.

⁷¹ Na schůzi ÚV SČN 9. 6. 1969 vystoupil jeho předseda Vlado Kašpar s kritikou dosavadní činnosti svazových orgánů. Současně prosadil i přes značný odpor malé části ústředního výboru (37 hlasů pro, 10 proti) svůj návrh, aby stávající předsednictvo podalo demisi a bylo nahrazeno novým vedením, které bude pro Husákovu garnituru přijatelné. Z předsednictva svazu tak vypadli příslušníci radikálního reformního proudu Ivan Klimeš, Jiří Lederer a Jiří Ruml. Viz ÚSD-SKV, f. D VIII/58, f. D VIII/62 a f. S IV/77.

slovenského rozhlasu z 26. května 1969, které se omlouvalo, že „v srpnových dnech roku 1968 došlo ve vysílání... rozhlasu k nepodloženému obvinění ze zrádovství a kolaborantství u řady čestných a poctivých soudruhů“, a vyslovilo současně naději, že „soudruzi jmenovaní v usnesení výkonného výboru PÚV KSČ... tuto naši upřímnou omluvu přijmou“.⁷² Cesta do Canossy patrně měla být jakýmsi poděkováním Sovětům za zastavení časopisu *Zprávy*.⁷³

Souběžně s nápirem vůči novinářům se stránky stranického tisku zaplňily kampaněmi proti „antisocialistickým silám“. V čele těchto útoků stálo samozřejmě *Rudé právo*. Jeho obsah nemohl od poloviny dubna nechat nikoho na pochybách, že doba názorové tolerance skončila. S ataky na tzv. pravici se začalo bezprostředně po Husákově nástupu do nejvyšší stranické funkce a jejich ostrost se postupně zvyšovala. *Rudé právo* přinášelo různé „analýzy“ působení pravicových sil. Nejznámější z nich byl asi článek Jiřího Smrčiny „Cíle a taktika pravice“.⁷⁴ Dále lze zmínit příspěvky „Jestliže na mne imperialisté nadávají“, „Jsme internacionalisté“, „Nemohu již mlčet“, „Pravicově oportunistické tendence a vedoucí úloha strany“⁷⁵ aj. Objevily se i texty, které již nepokrytě popíraly hlavní myšlenky obrodného procesu. Za všechny lze jmenovat např. sérii článků výše zmiňovaného literáta Jiřího Hájka „Mýtus akčního programu a realita“.⁷⁶ Nechyběly ani tvrdé útoky proti radikálním reformátorům z řad novinářů i kulturních a vědeckých pracovníků, kteří samozřejmě neměli šanci se prostřednictvím polemik adekvátně bránit. *Rudé právo* si vzalo na paškál např. Vladimíra Škutinu, Ivana Svitáka, Jaroslava Šabatu, Luďka Pachmana⁷⁷ a další, došlo i na kritiku činnosti vysokoškolských studentů a odborářů. Ze všech článků čpěla myšlenková rigidita, zapšklost, zloba i touha pomstít se reformátorům za jimi napáchaná „příkoří“. Je nutno konstatovat, že tyto texty již v mnohém předjímaly dobu odplaty, která měla brzy přijít.

Ostatní deníky a časopisy nestačily ústřednímu stranickému listu ani sekundovat. Bratislavská *Pravda* psala zřetelně umírněněji a nenávistné útoky

⁷² Omluva za nepodložená obvinění, *Rudé právo*, 27. 5. 1969, s. 2; Omluva Čs. rozhlasu, *Svobodné slovo*, 27. 5. 1969, s. 1.

⁷³ Poslední číslo *Zpráv* vyšlo 10. 5. 1969.

⁷⁴ *Rudé právo*, 23. 4. 1969, s. 3; HOPPE, J.: *Pražské jaro v médiích...*, dok. č. 108, s. 363–366.

⁷⁵ *Rudé právo*, 25. 4. 1969, s. 3, 26. 4. 1969, s. 1 a 2, 6. 5. 1969, s. 3, 7. 5. 1969, s. 3.

⁷⁶ Tamtéž, 13.–16. 5. 1969, s. 5 a 17. 5. 1969, s. 3. S Hájkovými názory polemizoval Václav Slavík. Viz Poznámka k článku J. Hájka, tamtéž, 17. 5. 1969, s. 3.

⁷⁷ Byl jednou jeden šprýmař, tamtéž, 16. 5. 1969, s. 3; Zkušenosti a úvahy Ivana Svitáka, tamtéž, 21.–22. 5. 1969, s. 3; Srpen není naší prohrou, tamtéž, 21.–24. 5. 1969, s. 5; Nad zbytečným dopisem, tamtéž, 29. 5. 1969, s. 3.

se v ní objevovaly jen málo. Jednoznačně se tu projevila skutečnost, že proces konsolidace na Slovensku zašel již mnohem dál než v českých zemích a přík-
rá publikační linie zde nebyla tolik zapotřebí. Krajské komunistické deníky
se většinou ještě držely zpátky. Za jedinou výjimku lze považovat ostravskou
Novou svobodu, která po odvolání prreformně orientovaného šéfredaktora
Ladislava Bublíka rychle obrátila a začala se výrazně angažovat v boji „s pra-
vicovými, protisocialistickými a protisovětskými silami“.⁷⁸ Z časopisů vyvíjely
velkou pronormalizační aktivitu pouze konzervativní plátky *Tribuna* a *Svět
socialismu*. Týdeník českého byra ÚV KSČ na svých stránkách bezuzdně napad-
dal progresivní žurnalisty a jejich styl psaní od jara 1968: „...anarchistickou
svobodu, jak ji požadují a jak si ji zavedly ty skupiny novinářů, jež sdělovací
prostředky ovládly, žádný stát na světě netrpí. Pro činnost komunistických
novinářů – komunistů nejen podle legitimace – bude nutno vytvářet takové
podmínky, jaké jsme měli v letech, když jsme jako novináři byli spolutvůrci
politiky své strany. Potom nebude zapotřebí žádné cenzury.“⁷⁹ *Svět socialismu*
již s klidem otiskl dopis údajně patnáctiletého R. L. z Olomouce, v němž se pra-
vilo: „Jsem přesvědčen o tom, že vojska, která k nám přišla v srpnu 1968, neby-
la okupační, ale že nás zachránila před krveprolitím.“⁸⁰ Neuplyne příliš mnoho
vody a tomuto názoru se dostane z nejvyšších míst oficiálního posvěcení.

Protesty proti cenzurním a kádrovým zásahům ve sdělovacích pro-
středcích byly v tomto období již nepatrné. Určitou výjimkou bylo společné
provolání ústředních výborů tvůrčích svazů z 22. května 1969, které bylo pro-
střednictvím letáků šířeno po celé zemi. Teprve v druhé polovině května se
několika skupinám pražských intelektuálů podařilo navázat kontakt s necelou

⁷⁸ Závěry předsednictva KV KSČ k Nové svobodě, *Nová svoboda*, 6. 5. 1969, s. 1; též JIŘÍK, Karel
– KNOF, Alois – PROKOP, Radim: *Rok 1968 a počátky normalizace v Ostravě*. Praha 1997, s.
21.

⁷⁹ Svoboda, pravdivost, odpovědnost, *Tribuna*, č. 19, 21. 5. 1969, s. 6.

⁸⁰ Čtenáři píší Světu socialismu, *Svět socialismu*, č. 20, 14. 5. 1969, s. 4. Týdeník uveřejnil i dopis
ze základní organizace SČSP v Moskvě, z něhož přímo číselá touha pomstít se „pravičákům“:
„Blízká budoucnost... ukáže pravou tvář aktérů československého dramatu – domácích
i zahraničních – hazardérů s osudy strany a státu... Víme kolik oklamáných, svedených či
prostě bezradných spoluobčanů potřebuje soudružskou pomoc. Stejně tak si uvědomujeme,
že nebude vždy lehké odhalit skutečnou ‚lidskou tvář‘ mnohých z těch, kteří dnes, po dubno-
vém zasedání ÚV KSČ, používají známé metody převlékání kabátů a vydávají své černé činy
za bílé a hlasně tvrdí opak toho, co ještě zcela nedávno vydávali za nejprogresivnější... Jako
celek budou pravicové a protisocialistické síly usilovat o to, aby se zamaskovaly, zakopaly a aby
udržely dosažené pozice. Chtějí se tak připravit k novému pokusu zvrátit vývoj v naší zemi.“
Viz Základní organizace SČSP v Moskvě, *Svět socialismu*, č. 22, 28. 5. 1969, s. 18. Podobných
článků najdeme v *Tribuně* a *Světě socialismu* mnoho.

desítkou závodů z oblasti energetiky a vystoupit se společným prohlášením
„Nesmíme mlčet“.⁸¹ Manifest protestoval proti zastavení progresivních časopisů
a požadoval projednání příslušných zákroků ve Federálním shromáždě-
ní, v České národní radě a ve vládách. Jeho proklamace byly samozřejmě
politicky nereálné a Černíkův kabinet na ně 12. června 1969 reagoval dal-
ším zesílením cenzurních opatření.⁸² Autoři provolání se snažili apelovat na
veřejnost, aby se připojila svými podpisy nebo adresovala státním orgánům
vlastní petice. Nikdo však na výzvu nereagoval. Všechny vrstvy společnosti již
propadly deziluzi a vliv opozičních aktivit na ně byl už velmi malý.⁸³

V průběhu května ztratily československé sdělovací prostředky poslední
zbytky své objektivnosti a proměnily se v povolný nástroj Husákova režimu.
Po pacifikaci sdělovacích prostředků byl totiž cenzurní dohled svěřen pří-
mo odpovědným redaktorům jednotlivých periodik a vydavatelství, kteří za
porušení platných směrnic nesli plnou (i trestní) odpovědnost. Bylo to řešení
velice šalamounské, protože redaktori ze strachu raději zakazovali publikovat
cokoliv, co by mohlo vzbudit byť jen stín nevole. Na stránky novin a časopisů,
ale i do edičních plánů jednotlivých nakladatelství se tak nedostaly ani věci,

⁸¹ Okolnosti vzniku prohlášení stručně popsal jeho autor historik Karel Bartošek. Viz BARTO-
ŠEK, Karel: *Nesmíme mlčet. Výzva z jara 1969*. In: *Ročenka Československého dokumentačního
střediska 2003*. Praha 2004, s. 170–171.

⁸² MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 78.

⁸³ V prohlášení se mj. pravilo: „Během posledního měsíce bylo v Československu zastaveno...
devět týdeníků a měsíčníků... Poslední zásahy Novotného režimu proti tisku se ve srovnání
s tím zdají nicotné... Myslíme, že k tomuto zásahu nelze mlčet. Jinak mohou přijít zítra další
proti nakladatelstvím, divadlům, filmům, pozití proti svobodnému vyjadřování na schůzích
nejrůznějších organizací a pak první ‚zákonně‘ zatčený socialisticky angažovaný člověk. Co
bývá potom, už všichni dobře víme. Nesmíme mlčet, protože bychom jinak pohřbili naše závaz-
ky a předsevzetí, formulovaná a vyhlášovaná v nedávné době, poté, kdy jsme poznali skutky
a metody bývalého byrokraticko-policejního režimu. Víme, k jakým důsledkům pro morálku
národa i každého jednotlivce vedou zrady vlastního svědomí... Vyjadřujeme solidaritu proná-
sledovaným časopisům a protestujeme proti postupu otvírajícímu cestu nezákonným repres-
sím, nejen vůči tisku... Nesmíme mlčet, nechceme-li vydat naši zemi zcela těm, kteří si dnes
opravdu zahrávají s budoucností socialismu v Československu. NESMÍME MLČET, chceme-li
se nazývat lidmi.“ Prohlášení podepsali odboráři z elektrárny Tušimice, Prunéřov, Počerad-
y, Komořany, Ervěnice, Ledvice a ČKD – Naftové motory, Pražský studentský parlament, kolektiv
Divadla S. K. Neumanna v Praze (dnes Divadlo pod Palmovkou), historici Karel Bartošek a Jan
Tesař, kreslíř Vladimír Jiránek, student Lubomír Holeček, spisovatel Ivan Klíma, filmový režisér
Jaroslav Papoušek, kameraman Jozef Ort-Šnep, tajemník Koordinačního výboru tvůrčích sva-
zů Ludvík Pacovský, filozof Luboš Sochor, právník František Šamalík aj. Text prohlášení viz
ÚSD-SKV, f. D IV/33 – Zasedání ÚV KSČ ve dnech 29. a 30. května 1969, část II, s. 7; BARTO-
ŠEK, K.: *c. d.*, s. 171–172.

kteří v posledních letech Novotného režimu cenzura běžně povolovala.⁸⁴ Tisk, rozhlas a televize na dvacet let ztratily možnost být skutečnými mluvčími svého národa. Od této chvíle se pro politicky aktivní část občanské společnosti stal jediným zdrojem relativně pravdivých a tendenčně neupravených informací zahraniční rozhlas. Jeho poslechovost na jaře 1969 výrazně stoupla (již v březnu ho podle průzkumu sledovalo pravidelně 26 % a občasné 31 % dotázaných).⁸⁵

První tajemník ÚV KSČ a jeho souputníci zaměřili brzy svou pozornost také na společenské organizace. Jejich činnost se v roce 1968 vymanila z kurately Národní fronty a začala respektovat i výrazně prosazovat stavovské zájmy všech vrstev obyvatelstva. Své aktivity oživily rovněž nekomunistické politické strany. Husákovo vedení proto přikročilo k urychlenému rozbíjení všech demokratických struktur, které podporovaly proreformní kurz. Po částečné eliminaci radikálních reformátorů uvnitř KSČ se soustředilo na ostatní politické strany a velké společenské organizace. Předsednictvo ÚV KSČ již 6. května 1969 pověřilo devítičlennou delegaci v čele s Husákem, aby uzavřela písemné dohody s vedením Československé strany socialistické a Československé strany lidové, v nichž se obě strany měly zavázat odložit své sjezdy, zastavit budování závodních organizací a ukončit hromadný nábor členstva. Předpokládalo se, že noví členové budou přijímáni pouze výběrově, vstup měl být zapovězen bývalým členům KSČ a osobám stojícím na „protisocialistických pozicích“.⁸⁶ Své požadavky Husákova garnitura prosadila celkem snadno. Příslušné dohody byly v krátké době podepsány a nekomunistické strany se začaly rychle ukáznovat.⁸⁷ Již na červnovém zasedání ústředního výboru ČSS vyhlásil předseda strany Bohuslav Kučera tezi, že její „politická práce vychází z... vedoucí úlohy [KSČ] v naší společnosti“, která socialistům poskytuje prostor pro iniciativní a tvořivou práci v Národní frontě.⁸⁸ Následně se v socialistické straně přistoupilo k očistě od tzv. pravicových živlů.⁸⁹ Také

⁸⁴ RYCHLÍK, Jan: Normalizační podoba česko-slovenské federace. In: *Česká a slovenská společnost v období normalizace*. Bratislava 2003, s. 75–76.

⁸⁵ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 78.

⁸⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 78–79.

⁸⁷ Dohody s představiteli ČSS a ČSL byly uzavřeny 24. června 1969. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 518. Denní tisk o jejich obsahu nepřinesl žádnou informaci. Viz Podpora linie KSČ, *Svobodné slovo*, 25. 6. 1969, s. 1; Komuniké z jednání představitelů ÚV KSČ s delegacími ÚV ČSL a ÚV ČSS, *Lidová demokracie*, 25. 6. 1969, s. 1.

⁸⁸ Zpráva předsednictva ústředního výboru naší strany, *Svobodné slovo*, 21. 6. 1969, s. 4.

⁸⁹ Bohuslav Kučera popsal politickou pozici ČSS zcela jednoznačně: „...strana nebude platformou ani protikomunistických ani protisovětských tendencí... nebude platformou pro

v lidové straně došlo k obratu. Do její pacifikace se pustil nechvalně proslulý páter Josef Plojhar. Když narazil v členské základně i ve vedení strany na odpor, začal připravovat rozdělení ČSL a uvažoval o vytvoření nového politického uskupení, ale nakonec se mu s pomocí soudruhů z KSČ podařilo prosadit vyloučení jeho protivníků.⁹⁰ Do podzimu 1969 byly proreformní skupiny v obou stranách vyřízeny a ČSS i ČSL se opět proměnily v klasické převodové páky podřízené KSČ a jejich reálný vliv na utváření státní politiky znovu klesl na minimum.

Na podstatně větší problémy narážel Husák při normalizování velkých společenských organizací. Nemínil proto spoléhat pouze na administrativní metody a snažil se na svou stranu získat jejich vrcholné funkcionáře-komunisty. Stranická disciplína těchto lidí, s níž první tajemník kalkuloval, měla neutralizaci jednotlivých složek Národní fronty významně napomoci. Konkrétním postupem se zabývalo zasedání PÚV KSČ 13. května 1969. Schválilo návrhy E. Erbana a J. Kempného na obnovení vedoucí úlohy KSČ ve společenských organizacích, které se bezprostředně poté začaly realizovat. Dosažené výsledky však byly značně rozporné. Husák sice mohl stoprocentně počítat s předáky Národní fronty a také s vedením odborů, neboť ÚRO začala krátce po 17. dubnu aktivně přikyvovat všem represivním opatřením, ale zatím nepřipadalo v úvahu, že by byly odvolány poměrně odvážné rezoluce VII. všeodborového sjezdu z března 1969, jež se stavěly za polednovou politiku, zakotvily právo na stávku, vystoupily na obranu progresivních novinářů a požadovaly dodržování lidských práv. Husák o jejich zrušení samozřejmě usiloval, ale nehodlal zatím příliš tlačit na pilu, protože se obával razantního odporu jednotlivých odborových svazů. Jejich vedení (včetně těch nejradikálnějších svazů – například Českého svazu pracovníků v kovoprůmyslu) se však začala ohýbat pod závanem normalizačního větru a v opozici zůstala pouze zakázaná Federace lokomotivních čet a některé základní organizace ROH, především v těžkém průmyslu, školství, vědě, kultuře a zdravotnictví.⁹¹

Zcela ztroskotaly pokusy o obnovení vedoucí úlohy komunistické strany ve Svazu vysokoškolského studentstva a v Koordinačním výboru tvůrčích svazů. Jediným východiskem se tak stal jejich zákaz v průběhu června. Minimální vliv na mládež (a studenty zvláště) se vedení KSČ zpočátku pokoušelo

uplatnění politických cílů reprezentantů ani K 231 ani KANu, ale bude proti těmto tendencím aktivně a důsledně vystupovat.“ Tamtéž.

⁹⁰ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 78–79.

⁹¹ K tomu viz FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 68; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 79.

posílit podporou Svazu mladých, který v březnu 1969 založili ultralevicoví sektáři spjatí s libeňskou skupinou okolo Josefa Jodase. Tato akce byla ale předem odsouzena k nezdaru, protože „Jodasovou mládeží“ celá veřejnost nepokrytě opovrhovala. Organizaci se do počátku června podařilo získat v Praze pouze 200–250 členů a v 18 okresech republiky jen po 20–40 stoupencích.⁹² Přesto se dění ve studentském hnutí pozvolna vyvíjelo ke spokojenosti Husákova předsednictva. Po vítězství radikálů na olomouckém kongresu koncem dubna došlo uvnitř SVS k otevřenému rozkolu. Umírněné křídlo se nehodlalo smířit se svou prohrou a zvolilo samostatný postup. Pod vedením Michaela Dymáčka se 12. května zformoval reprezentativní Kordinální výbor SVS, jenž sdružoval vysokoškolské centrum Brno a dvacet dalších fakult (převážně mimopražských), které podaly přihlášku do Národní fronty. Tato skupina samozřejmě dostala okamžitou podporu stranického aparátu a rychle získávala charakter paralelní studentské instituce.⁹³ Vliv radikální frakce slábl, citelně podlomen demisí předsedy SVS Jozefa Trenčanského, který se od jejích aktivit distancoval, přešel na stranu umírněných a nakonec oportunisticky nabídl své služby při vytváření nového poslušného vysokoškolského svazu.⁹⁴ Radikálové, ačkoliv se ani po tom nenechali zlomit, se rychle dostávali do izolace. Ocitli se pod tlakem funkcionářů KSČ a nemohli už počítat ani s podporou většiny studentů, kteří se začínali bát otevřené perzekuce.⁹⁵

Perzekuce se však nevyhnula radikálně prreformně orientované Společnosti pro lidská práva. PÚV KSČ nařídilo 20. května federálnímu ministru vnitra Janu Pelnárovi, aby ji okamžitě zakázal. Po Federaci lokomotivních čet tak byla rozpuštěna druhá společenská organizace. Státní aparát měl

⁹² ÚSD-SKV, f. D I/190; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 79.

⁹³ K tomu viz GALIA, G.: c. d., s. 273; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 38; Cesta do izolace, *Rudé právo*, 22. 5. 1969, s. 3; Půjdou studenti do NF?, *Svobodné slovo*, 14. 5. 1969, s. 1.

⁹⁴ Jozef Trenčanský složil úřad 21. 5. 1969. Svůj odchod zdůvodnil takto: „Vzhledem k zásadnímu nesouhlasu s činností předsednictva Svazu vysokoškolského studentstva a se způsobem jednání jeho členů rozhodl jsem se vzdát funkce předsedy SVS. Domnívám se, že činnost současného předsednictva vede k likvidaci Svazu vysokoškolského studentstva a... nebere v úvahu potřeby široké vysokoškolské obce, že členové předsednictva prosazují své osobní zájmy tam, kde by měli hájit zájmy celku a zájmy celospolečenské.“ Viz Demise předsedy SVS, *Svobodné slovo*, 23. 5. 1969, s. 1; Neshody a nedůvěra, *Rudé právo*, 23. 5. 1969, s. 2. Originální slovenské znění Trenčanského abdikčního dopisu uveřejnil studentský časopis *Elixír*. Kroky, *Elixír*, č. 6–7, 27. 5. 1969. Novým předsedou SVS se stal významný představitel radikálů Karel Kovanda. PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 131.

⁹⁵ Vůči radikálům vystoupilo *Rudé právo* s kritickou polemikou, kterou byla zahájena tisková kampaň proti vedení SVS. Viz Cesta do izolace, *Rudé právo*, 22. 5. 1969, s. 3.

i v daném případě usnadněnou pozici, neboť tato společnost nevstoupila do Národní fronty.⁹⁶

Po dubnu 1969 se také postupně začal naplňovat osud ekonomické reformy. Moskva, která koncem šedesátých let definitivně zavrhlala vlastní velmi umírněnou verzi hospodářských úprav, odvážnější československý projekt neviděla zrovna ráda. Přesto proti reformě jako celku otevřeně nevystupovala. Kritizovala pouze některé její aspekty, především zákon o podniku a vytváření podnikových rad. Ani Husák po svém nástupu do funkce nedeklaroval změnu koncepce ekonomické politiky. Zpočátku se tedy zdálo, že se v reformě bude pokračovat, neboť hospodářská situace se stále zhoršovala. Prohlubující se ekonomická nerovnováha, inflační tendence a vleklé poruchy v zásobování si vynucovaly urychlené řešení.⁹⁷ Bylo však komplikováno řadou koncepčních nejasností v dalším provádění reformy a trvajících nedostatky v legislativě. Přijetí potřebných zákonů se z politických důvodů stále odkládalo.

V prvních týdnech po změně ve funkci prvního tajemníka ještě existovala vůle pokračovat v nastoupeném kurzu. Federální vláda společně s národními vládami schválila 8. května 1969 soubor stabilizačních opatření, jež měla v reformním duchu obnovit ekonomickou rovnováhu a nastartovat další změny. Součástí těchto kroků bylo mj. i zvýšení maloobchodních cen, s jehož pomocí chtěla vláda odčerpat z oběhu přebytečné peníze občanů, za něž se kvůli nedostatku zboží nedalo nic koupit.⁹⁸ Rovněž PÚV KSČ na svém zasedání 13. května, které se věnovalo hospodářským otázkám, ke kritice reformy nepřistoupilo. Její další osud však svázalo s celkovou přípravou normalizační politické koncepce a s tlakem na obnovu pracovní morálky a autority hospodářských pracovníků. Tyto kroky však ještě nemusely reformě podrazit nohy. Mnohem horší dopad na její budoucnost měla skutečnost, že Husákův establishment ztrácel zájem na výrazných systémových změnách v hospodářství. Předsednictvo totiž nařídilo vládě, aby zastavila zakládání dalších podnikových rad, a současně odmítlo nechat projednat zákon o socialistickém podniku ve Federálním shromáždění, jelikož jeho návrh podle

⁹⁶ ÚSD-SKV, f. D I/241. V čele společnosti stál filozof Milan Machovec. Její vedení dále tvořili předseda Svazu československých spisovatelů Eduard Goldstücker, prof. Václav Černý, biskup František Tomášek, předseda ČSS Bohuslav Kučera, ministr zdravotnictví Vladislav Vlček (ČSL), dramaturg ČST Jan Pixa aj. Viz ÚSD-SKV, f. D VIII/47. Zákaz společnosti oznámilo *Rudé právo*, 29. 5. 1969, s. 2.

⁹⁷ Komplikovanou zásobovací situaci v dubnu a květnu 1969 popisuje ÚSD-SKV, f. C I/41, f. MF/57 a f. MF/60.

⁹⁸ ÚSD-SKV, f. C III/539; Opatření vlád ke stabilizaci národního hospodářství, *Rudé právo*, 14. 5. 1969, s. 1 a 3; též FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 69.

názoru několika oddělení ÚV KSČ podcenil řízení v podnikové sféře. Tvorby koncepce ekonomické reformy se definitivně zmocnilo stranické vedení. Její původní demokratická podoba se v tomto momentě zhroutila.⁹⁹

V květnu se již stále zřetelněji jeví, že začíná být odepisován i decentralizační duch reformy. Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích uveřejnilo 19. května 1969 výzvu, která proklamovala, že jedině KSČ může být nositelkou a garantem fungující ekonomické reformy a z tohoto důvodu je nezbytná obnova její vedoucí úlohy v řízení hospodářství. Byro ve svém stanovisku ještě počítalo s rozvojem reformy jako optimálního spojení funkcí plánu a trhu, ale současně přidělilo určující roli v jejím utváření centrálním státním orgánům.¹⁰⁰ Možnosti prosadit alespoň omezený program hospodářských změn rychle klesaly na minimum. Proti reformě začal mocně vystupovat nadměrný podnikový aparát, jenž se cítil ohrožen existencí podnikových rad a obával se, že pokračování v reformě podlomí jeho pozice. Mnozí jeho neschopní příslušníci se báli o svá místa. Navíc rychle rostl i politický odpor ze strany státních úřadů a především z řad konzervativní frakce ve vedení KSČ. Její zpátečnické názory začaly postupně nabývat vrchu. Koncem května otisklo *Rudé právo* provolání „V ekonomice od slov k činům“, kde se poprvé objevilo jednoznačné stanovisko: opustit reformu a navrátit se k tradičnímu „osvědčenému“ centrálnímu plánování. Díkce tohoto prohlášení nesporně svědčila o patrně brzkém skoncování s reformou.¹⁰¹ Na jejím udušení měl kromě politických zájmů rozhodující podíl pokles její přitažlivosti v hospodářském aparátu.¹⁰²

Záhy se Husákova garnitura ekonomické reformy opravdu zcela zřekla. Jednu z příčin lze vidět také ve skutečnosti, že se realizace proklamovaných změn začala bát. Efektivní vyřešení hospodářských potíží totiž vyžadovalo i provedení série nepopulárních opatření, jež ve svém důsledku mohla vést k přechodnému zhoršení životní úrovně lidí. K takovému kroku však mohli přistoupit pouze představitelé disponující autoritou a důvěrou u většiny obyvatelstva. Husák se svými společníky takový předpoklad postrádal. Pokud chtěl politicky přežít, nemohl si dovolit žádné sociální otřesy. Dobře věděl, že svou izolaci od společnosti i řadových členů KSČ může alespoň zčásti překonat pouze ve chvíli, kdy se mu podaří zvýšit životní úroveň

⁹⁹ ÚSD-SKV, f. D I/231; FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 69.

¹⁰⁰ Upevnit styk stranických organizací s hospodářským vedením, *Rudé právo*, 20. 5. 1969, s. 1; Konkrétními činy k rozvoji České socialistické republiky, *Rudé právo*, 24. 5. 1969, s. 1 a 3.

¹⁰¹ Tamtéž, 28. 5. 1969, s. 1 a 3.

¹⁰² FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 69.

populace.¹⁰³ Rozhodl se tedy raději spoléhat na vyšlapané cesty a překonat hospodářskou krizi tradičními administrativními metodami. Výrazně omezil růst příjmů obyvatel, vyhlásil cenové moratorium a hlavně se navrátil k původní hospodářské koncepci, již dominovalo centrální plánování a orientace na těžký průmysl.¹⁰⁴ Husák skutečně během několika let citelného zvýšení životní úrovně dosáhl. Cena za to ale nebyla malá, protože uspokojování materiálních potřeb lidí nebylo podloženo dynamickým růstem ekonomiky, nýbrž spotřebou již vytvořených rezerv. Země žila z podstaty. Tradiční neduhy československého hospodářství nabývaly stále hrozivějšího rozsahu a jeho zaostávání za západními státy se dále prohlubovalo.

Na jaře 1969 se začalo smrákat i nad zprávou Pillerovy rehabilitační komise. Předsednictvo ÚV KSČ se jí zabývalo 6. května a dospělo k závěru, že není možné ji ústřednímu výboru předložit v připravené podobě, jelikož (Pillerovými slovy) „materiál je poplatný době, ve které se zpracovával“.¹⁰⁵ Všichni členové vedení (zvláště konzervativci) si dobře uvědomovali, že obsah zprávy zcela diskredituje totalitní moc KSČ a ohrožuje politickou kariéru řady prosovětsky zapálených soudruhů, kteří měli z minulých dob příliš mnoho másla na hlavě. Biřakovci a stejně tak i Husákova frakce si snadno spočítali, že zveřejnění zprávy by pro ně bylo obrovským morálním debaklem. Mnozí se svými výroky snažili zaplašit špatné svědomí.¹⁰⁶ Nehodlali v žádném případě ponechat nic náhodě a doporučili zprávu přepracovat. K tomu navrhovali vytvořit nový pracovní tým, neboť „osm z dvanácti členů komise nestojí plně na stanoviscích dnešního ústředního výboru“.¹⁰⁷ Nejbližší zasedání ÚV KSČ

¹⁰³ Na tento aspekt v jednání Husákova vedení KSČ upozorňuje KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti...*, s. 61–62.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 326, s. 369.

¹⁰⁶ Text zprávy se na předsednictvu setkal s jednoznačným odporem. Biřak formuloval svůj postoj naprosto otevřeně: „Kdyby to přišlo do pléna ÚV, tak to ústřední výbor zlikviduje – 52 členů ÚV vypadne, z toho pět členů předsednictva a pět tajemníků ÚV. Neumím si představit takový postup.“ Tamtéž, s. 371. Není třeba pochybovat o tom, že Biřak myslel především na svou kariéru, neboť jeho činnost na východním Slovensku v padesátých letech rozhodně nebyla bez poskvrny. Předseda vlády Černík Biřakovo stanovisko doplňoval takto: „Materiál... se pokouší o hodnocení celé historické etapy... Je to objektivisticky stavěno tak, že celá záležitost je produktem systému. Oni to zúžili na úzký okruh lidí ve vedení strany, kteří si dělali se společností, co chtěli... Systém nemůžeme odsoudit. To je zásadní otázka.“ Tamtéž, s. 370–371. Kritikům zčásti oponoval pouze Dubček, který varoval ostatní, ať nenahrazují „skutečnost subjektivním názorem“. I on však dodával, že novou expertizu „by neměli dělat ti lidé... kteří zaujali stanovisko pravice“. Tamtéž, s. 373.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 369.

mělo být informováno v tom smyslu, že předsednictvo zprávu posoudilo a vyhodnotilo ji jako nedostačující. Husák poté skutečně na plénu v tomto duchu vystoupil a zároveň slíbil předložení definitivní verze textu v druhé polovině roku 1969.¹⁰⁸ Tento slib, tak jako mnoho jiných, nebyl nikdy splněn. Místo před plénem putovala zpráva na dvacet let do trezoru. Veřejnost se do roku 1989 mohla s jejím zněním seznámit pouze prostřednictvím knižního vydání, které vyšlo počátkem sedmdesátých let na Západě.¹⁰⁹

Všechny kroky, jež KSČ doma prováděla, nemohla uskutečňovat bez zahraničněpolitického zajištění a podpory. Proto okamžitě po zvolení nového prvního tajemníka začala intenzivně napravovat vztahy se Sovětským svazem a dalšími zeměmi varšavské pětky. Bezprostředně po dubnovém plénu odletěl Husák v čele československé delegace do Moskvy, formálně na zasedání RVHP, aby zde s Brežněvem a ostatními satelitními předáky konzultoval svůj normalizační postup. Téhož dne, kdy Husák jednal se sovětským vedením, 22. dubna, schválili zbylí členové předsednictva koncepci styků mezi KSČ a „bratrskými“ stranami. Její návrh, který předložil Biľák, doporučoval urychleně zintenzivnit kontakty se socialistickými státy. Mělo se tak stát zcela tradičním způsobem – vysláním různých delegací, pořádáním výměnných pobytů a obnovou družebních styků mezi jednotlivými kraji, městy, institucemi a závody.¹¹⁰ Znovu se tak začaly křísit staré zpřetrhané vazby, které měly Československo vrátit do řad „přátel nejbližších“.¹¹¹

O tom, nakolik se časy změnily, svědčí přímo ukázkově první oficiální návštěva G. Husáka, L. Svobody, O. Černíka, L. Štrougala a Š. Sádovského u Střední skupiny sovětských vojsk 7. května 1969. Tě se předtím Dub-

ček úspěšně vyhýbal. Snad nic nemohlo příznačněji vystihnout podřízené postavení československých představitelů než fotografie, jež je zachytily v družném rozhovoru s veliteli okupantů uprostřed vojenského prostoru v Milovicích.¹¹² K hodnocení srpnové invaze jako bratrské internacionální pomoci už odtud nebylo daleko, ale KSČ si to zatím s ohledem na vnitropolitické poměry nemohla dovolit. Přesto se Husák opatrně přihlásil k Brežněvově doktríně, když v článku uveřejněném v moskevské *Pravdě* u příležitosti 24. výročí konce druhé světové války 9. května 1969 napsal: „Naše strana i lid považují Sovětský svaz za hlavního strategického garanta naší socialistické svrchovanosti.“¹¹³

Návratem do starých kolejí se vyvíjely i kontakty s ostatními spojeneckými státy. V květnu zjel první tajemník ÚV KSČ za svými protějšky v NDR, v Polsku a v Maďarsku. Ve východním Berlíně i v polském hlavním městě nebyl přijat nijak vřele. Ulbricht a Gomułka mu až příliš ostenativně dávali znát, jak slabé je nyní postavení Československa v rámci východního bloku nejen vůči Moskvě, ale i ostatním intervenujícím zemím. Husáka, který osobně měl k oběma předákům více než rezervovaný vztah, tato skutečnost velmi dráždila.¹¹⁴ Vůdce PSDS ocenil pozitivně vývoj po posledním zasedání ÚV KSČ a důrazně připomínal svému hostu, že v ukázkování sdělovacích prostředků nesmí zůstat na půl cesty. Vzpomněl polských zkušeností a varoval před planým radikálčením, které by mohlo postavit společnost do opozice. Ulbricht zaujal mentorské stanovisko a prohlásil, že od československých soudruhů očekává principiální postoj k zásadním

¹⁰⁸ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 424–425 (ÚSD-SKV, f. D IV/33 – Zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. května 1969, část I. – stenografický záznam, s. 12–13).

¹⁰⁹ Zprávu opatřil úvodem a závěrem bývalý ředitel televize Jiří Pelikán, jenž ji s těmito doplňky v roce 1970 publikoval ve vídeňském nakladatelství Europa Verlag. Více k tomu KAPLAN, Karel: *K politickým procesům v Československu 1948–1954*. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968. Praha 1994.

¹¹⁰ Text příslušného usnesení viz ÚSD-SKV, f. D II/177.

¹¹¹ První československé výpravy odjízděly do zemí varšavské pětky ještě v druhé polovině dubna. Po Husákovi se do Moskvy vydal i šéf odborů Karel Poláček, jehož 28. dubna přijal sovětský vůdce Brežněv. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 262, s. 311 (A MZV, f. Telegramy došlé, sv. 8., č. 3637/1969; ÚSD-SKV, f. K/697). Předseda ÚV Národní fronty ČSSR E. Erban odcestoval v čele početné delegace na návštěvu Varšavy, zatímco tajemník ÚV KSČ J. Hetteš se vypravil pročistit atmosféru do NDR. Viz URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 486.

¹¹² Přátelský den u sovětských vojáků, *Rudé právo*, 8. 5. 1969, s. 1 a 2; Slowakische Tänze, *Der Spiegel*, č. 21, 19. 5. 1969, s. 105.

¹¹³ ČSSR stojí pevně po boku SSSR, *Rudé právo*, 12. 5. 1969, s. 3; WANNER, J.: *c. d.*, s. 94; HOENSCH, J. K.: *c. d.*, s. 336. Nebylo to jediné prohlášení, které v tomto duchu českoslovenští představitelé učinili. Podobně vystoupil např. Štrougal 21. dubna na oslavách výročí Leninova narození: „Na pevně půdě faktů a kritického hodnocení svých možností i vlastních nároků musíme stát, zvažujeme-li své postavení ve světě. Ztráta realismu by mohla vést k nebezpečí, jež by se mohlo osudově dotknout naší suverenity, možností samostatného života. Suverenita naší republiky může být zabezpečena jen ve svazku socialistických zemí, v podmínkách všestranné spolupráce a vzájemného přátelství se Sovětským svazem a ostatními socialistickými zeměmi.“ Viz Zůstaneme věrni Leninovu odkazu a našim revolučním tradicím – Projev soudruha Lubomíra Štrougala, *Rudé právo*, 22. 4. 1969, s. 3; Lenin mluví k dnešku, *Pravda* (Plzeň), 22. 4. 1969, s. 1.

¹¹⁴ Lubomír Štrougal na to vzpomíná: „Husák, který navštívil po svém nástupu Gomulku i Ulbrichta, ty rady, co dostal, to byly rady, nad kterými – mezi čtyřma očima – se usmíval, ale svým způsobem byl pohoršený, jak je s ním nakládáno jako s nějakým klukem, který nic neumí a jako s nějakým představitelem národa, který nic neznamená.“ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougalem, 23. 5. 1991, s. 39.

otázkám. Dodával: „Budete mít na pět až deset let starosti.“¹¹⁵ Naproti tomu setkání s Kádárem se konalo v příjemném uvolnění a s projevenou vůlí k vzájemné podpoře.

Husákův politický postup od poloviny dubna při realizaci konkrétních opatření měl svou logiku. V mnoha směrech naznačoval, kam normalizační proces může dospět a jakou podobu politického i společenského uspořádání by znovu obnovený totalitní režim mohl jednou získat. Postrádal však detailnější programový základ, neboť byl zatím povětšinou určován bezprostředními mocenskými potřebami nové garnitury. Nedalo se přesně určit, jak daleko konsolidace poměrů zajde. Situace ve státě vypadala značně rozporuplně. Přes provedení řady protireformních kroků zůstalo zachováno i mnoho prvků polednové politiky. Některé z nich se dokonce dále rozvíjely. V souvislosti s přechodem k federativnímu uspořádání státu pokračovala jednání o reformě státní správy, v nichž se ještě uvažovalo o demokratizaci a decentralizaci rozhodovacího procesu. Bez přerušení probíhaly soudní rehabilitace obětí nezákonností padesátých let. Činnost nepřerušily ani existující podnikové rady. Ustavovaly se různé zájmové spolky a instituce (Sokol, Maticе slezská aj.), oborové organizace i české tvůrčí svazy. Řada proreformních činitelů, kteří již byli mnohdy vytlačeni ze stranických orgánů, nadále působila ve Federálním shromáždění, v ČNR, ve vládách i dalších státních orgánech. Občanská společnost se ještě měla k životu, přestože podmínky, v nichž mohla projevoval své zájmy, se stále zhoršovaly.¹¹⁶

Pro definitivní úspěch normalizátorů to znamenalo vypracovat plán dalšího tažení proti všemu, co ještě z Pražského jara zbylo. Nová politická koncepce se ale nerodila hladce. Spory o její charakter se ve vedení komunistické strany vlekly téměř měsíc. Připravované zasedání ÚV KSČ muselo být proto odloženo až na konec května. První návrh tzv. realizační směrnice, která měla specifikovat další normalizační linii, vzešel z dílny Bilakových souvěrců. Předsednictvu byl předložen 6. května. Jeho obsah nemohl nechat nikoho na pochybách, že konzervativci udělají všechno, aby reformní politiku naprosto zlikvidovali. Text obsahoval pokus o analýzu vývoje v Československu od XIII. sjezdu KSČ v roce 1966, která v hodnocení polednových změn de facto přebírala stanoviska Moskvy. Zamýšlené kroky jejímu duchu samozřejmě odpovídaly. Dogmatici doporučovali provést výměnu stranických průkazů, zastavit

¹¹⁵ ÚSD-SKV, f. D I/459.

¹¹⁶ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 69. Rozpornosti vývoje v Československu si všiml i západní tisk. Např. Slowakische Tänze, *Der Spiegel*, č. 21, 19. 5. 1969, s. 105.

ekonomickou reformu a v zahraniční politice přijmout Brežněvovu doktrínu o omezené suverenitě socialistických států.¹¹⁷

Nekompromisní představy konzervativců narazily ve vedení KSČ na odpor. Jeho realistická většina je považovala za předčasnou a netaktickou. Dobře si uvědomovala, že pokud bude realizační směrnice uveřejněna v této podobě, narazí na rozhodný nesouhlas progresistů v ÚV KSČ a může vyvolat i neklid veřejnosti a mobilizovat ji k odporu. Návrh nejprve opatrně kritizovaly zbytky umírněného reformního křídla (Dubček, Špaček) a předsednictvo ÚV KSS.¹¹⁸ Poté se proti konzervativním záměrům nečekaně ostře postavil prezident Svoboda. Poukázal na to, že text je v rozporu s obsahem listopadové rezoluce. Odmítl jeho charakteristiku polednového vývoje, neboť uznává „v plném rozsahu existenci kontrarevoluce a akutnost jejího nebezpečí, [což] je v rozporu se všemi stranickými dokumenty“.¹¹⁹ Odsoudil záměr uskutečnit prověrku, jejímž hlavním kritériem by bylo „minulé období [a] nikoliv to, jak členové strany plní nyní úkoly vyplývající z politické linie“ KSČ. Kritizoval omezení politického boje pouze na potírání pravice, protože takový postup by mohl „snadno... vést k novým deformacím“.¹²⁰ Nesouhlasil ani s anulováním ekonomické reformy, protože její likvidace „nemůže vést k účinnému řešení ekonomických problémů“.¹²¹

Stranické vedení projednávalo znění realizační směrnice znovu 13. května. Realisté měli k návrhu mnoho připomínek. Soustředili přitom svou pozornost především k otázce prověrek. Dubček, Sádovský, Černík i Husák provedení čistek neschvalovali. Důvod k jejich odporu byl (s výjimkou Dubčeka) však spíše taktický. Uvědomovali si, že stranický aparát ještě není shora ovládnut natolik, aby byl schopen tak rozsáhlou operaci zvládnout. První tajemník doporučoval počkat do chvíle, až budou v pořádku krajské a okresní výbory KSČ, a teprve potom rozhodnout podle situace. Připomněl,

¹¹⁷ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 327, s. 374–390, též s. 16.

¹¹⁸ Tamtéž, dok. č. 328, č. 329 a č. 330, s. 391–397.

¹¹⁹ Tamtéž, dok. č. 331, s. 399. Prezident k tomu ještě dodával, že návrh celkově „obsahuje značně nepřesný, zjednodušující a objektivním faktům neodpovídající pokus o zhodnocení polednového vývoje ve straně i ve společnosti“. Tamtéž, s. 398.

¹²⁰ Tamtéž, s. 399. Svoboda k této otázce napsal: Text „fakticky staví na stranu opravdové komunistické politiky jen ty, kdo byli vystaveni kampaním, a to navíc bez ohledu na to, zda se tak dělo neprávem či na základě jejich skutečné viny na vážných deformacích politiky strany v minulosti. Takovéto hodnocení by fakticky naprostou většinu čestných členů strany přiřazovalo k pravicovým silám“. Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž, s. 400.

že „velmi mnoho čestných lidí se pomýlilo“, a proto není možné rozpustit všechny stranické organizace, a že lidem „musíme dovolit čestný ústup“.¹²² Také Černík byl pro účelovou zdrženlivost: „Navrhují nejprve rozbít pravidla a teprve pak... dělat něco z centra. Sám jsem byl pro výměnu stranických legitimací. Brežněv říkal [patrně při poradě 22. dubna]: Nedělejte to, zůstane vám tam pravice. Měli bychom s tím počkat.“¹²³ Biřák se ještě snažil oponovat: „Život překonal některé části listopadové rezoluce.“¹²⁴ Když však i Husák prohlásil, že jeho materiál neodpovídá předchozím usnesením, couvl. Pochopil, že si nemůže dovolit oponovat sovětskému vůdci, který ústy realistů shledával jeho strategii jako příliš ukvapenou, a nakonec souhlasil s přepracováním původního návrhu.

Předsednictvo ÚV KSČ o jeho definitivní podobě diskutovalo téměř až do posledních okamžiků před zahájením pléna ústředního výboru. Zmírnilo mnohé formulace a vypustilo i tezi o existenci kontrarevoluce v roce 1968. Přesto konečný výsledek nebyl uchování reformního programu nakloněn ani v nejmenším, dokonale však odrážel aktuální poměr sil, jenž se uvnitř mocenské špičky KSČ vytvořil. Husák společně s ostatními realisty dokázal v květnu prozatím čelit konzervativnímu náporu a ubránit svou politickou koncepci normalizace. Odsunutí prověrek se mu hodilo. Bylo mu jasné, že jeho pozice ve straně je pořád slabá a že kdyby nyní na čistky přistoupil, zmobilizoval by proti sobě roztržštěnou reformní opozici. Navíc by tím jen nahrál dogmatikům, kteří se logicky budou snažit mít v prověrkách hlavní slovo. Měl strach, že by tak bylo předčasně rozpoutáno tažení, na jehož konci by mohl být smeten i on sám.

Den před zahájením zasedání ÚV KSČ, 28. května, si Husák nechal předložit zprávu o aktuální vnitropolitické situaci, v níž se dočetl o úplné izolovanosti stranického vedení od zbytku celého národa. Inteligence jeho politiku v naprosté většině odmítala. Zvlášť citelně ho zasáhlo naprosté odcizení dělníků. Významné pražské závody, které dříve byly tradiční oporou komunistické strany, se nyní přeměnily v nejvýznamnější centra politické opozice.¹²⁵ Další přímý důkaz dostal šéf KSČ ještě téhož dne. V podniku České loděnice v Praze 8 vstoupili zaměstnanci do jednodenní stávk, kterou zabránili tomu, aby se v závodní jídelně uskutečnil slavnostní večer SČSP spojený s vystoupením

souboru sovětské armády.¹²⁶ Husáka přesto chmurné zprávy nezastrašily a nezvklaly v jeho rozhodnutí postupovat na plénu opatrně, ale rázně.

Zasedání ÚV KSČ i jeho nejednoznačné závěry znovu potvrdily existující rozložení sil ve vedení strany i v samotném plénu: ani okolo Husáka sdružená realistická skupina, ani ortodoxní dogmatici Biřákova typu zatím nestrhli výraznou převahu na svou stranu. Definitivně se jejich vzájemný poměr ustálil až mnohem později. Četné ostré výpady proti reformnímu kurzu, které z řad konzervativců na plénu zazněly, však dávaly tušit, kdo se stane budoucím vítězem. Prvnímu tajemníkovi se tentokrát ještě podařilo udržet dogmatiky na uzdě a neztratit během jednání nejvyššího stranického orgánu kontrolu nad děním. Dosažené výsledky proto odpovídaly jeho záměrům. Zasedání se výslovně neobrátilo proti reformám jako celku, nezaujalo žádný postoj k srpnové invazi a neodsoudilo tehdy přijatá prohlášení.¹²⁷ Husák tak dokázal u mnohých proreformních členů ústředního výboru udržet přesvědčení, že se i přes sovětský nátlak stále snaží zachovat alespoň části polednové politiky. Bližší pohled na události během pléna ovšem jednoznačně svědčí o tom, že návrat k tradičnímu sovětskému modelu socialismu se stává realitou.¹²⁸

Stranický vůdce otevřel 29. května dopoledne dvoudenní zasedání ÚV KSČ obsáhlým referátem, jehož podstatné myšlenky pak převzala i plénum schválená realizační směrnice. Hned v úvodu vytyčil hlavní úkoly politiky KSČ pro následující měsíce. Definoval je v pěti bodech: 1. „Obnovenie jednoty... strany na principiálnych základoch marxisticko-leninského učenia, na leninských princípoch výstavby... strany... [a] na politickej platforme prijatej týmto ústredným výborom... 2. Obnovenie vedúcej úlohy komunistickej strany v našej spoločnosti, osobitne v masových organizáciach a zložkách Národného frontu, v štátnych orgánoch... 3. Riešenie ťažkých ekonomických problémov... 4. Upevnenie funkcie socialistického štátu... 5. Riešenie našich vzťahov k bratrským komunistickým stranám Sovietskeho zväzu a socialistických krajín...“¹²⁹

Husák hned na začátku svého vystoupení bez jakýchkoliv skrupulí nehorázně tvrdil, že „většina strany i společnosti... přijala so súhlasom líniu aprílového

¹²² Tamtéž, dok. č. 332, s. 406–407.

¹²³ Tamtéž, s. 406.

¹²⁴ Tamtéž, s. 405.

¹²⁵ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 79.

¹²⁶ ÚSD-SKV, f. S IV/72; Sitzstreik der Prager Arbeiter, *Neue Zürcher Zeitung*, 30. 5. 1969, s. 2.

¹²⁷ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 166.

¹²⁸ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 70.

¹²⁹ Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 414 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, Zasedání ÚV KSČ ve dnech 29.–30. května 1969, část I. – stenografický záznam, s. 4). Stručně parafrázuje Husákův projev ČÍSAŘ, Č.: c. d., s. 558–559; hlavní myšlenky najdeme v publikacích FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 70; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 80.

pléna¹³⁰ K podpore svých na hony od pravdy vzdálených argumentů prohlášoval, že velká část lidí i členů KSČ byla roku 1968 oklamána a dezorientována pravicovými silami. Stále se dovolával polednové politiky v duchu listopadové rezoluce. Ujišťoval, že není zavržena a sliboval pokračovat v jejích pozitivních prvcích. Zdůrazňoval pouze naléhavou potřebu obratu v jejím uskutečňování. Tyto teze však přehlušoval sérií ostrých výpadů proti antisocialistickým silám a politické opozici. Již po několika minutách bylo posluchačům zřejmé, že těžiště Husákova projevu není v pokusu představit řešení společenské krize, ale ve vymezení všeho, co má být odsouzeno a potlačeno.¹³¹

První tajemník kritizoval Akční program, v němž je „prevážná většina myšlenek postavená správně“, ale obsahuje i „mnohé formulace zahmlené, přípůštající i protichodný výklad, a některé formulace i nesprávné“. Dodával, že program „sa... robil veľmi napochytr, pod vplyvmi už vytvárenej známej krízovej situácie“, a proto „novembrová rezolúcia a neskoršie rozhodnutia strany oveľa lepšie zodpovedajú situácii a potrebám strany“.¹³²

Husák sice souhlasil s nevyhnutelností Ledna, ale jednoznačně odsoudil postup, který pak Dubčekovo vedení KSČ zvolilo: „...obrodný... proces nebol koncepčne regulovaný a pevne vedený... strana pripustila živelný spoločenský pohyb, v ktorom sa... uvoľnil priestor pre vstup do politického života aj antisocialistickým silám v spoločnosti a rôznym oportunistickým skupinám vo vnútri strany“. Vytkl tehdejší stranické garnituře její nepevnost a nejednotu, která podle něj umožnila volné působení oportunistických proudů, jež „využívali straníčku kritiku chýb, omylov a deformací předcházejícího období a pod heslom... nového ‚modelu socializmu‘ odmietali základné princípy výstavby strany, vedúceho postavenia strany v spoločnosti, jej internacionálneho charakteru i záväzkov... Vytvárali bojové krídlo vo vnútri strany, ktoré získalo silné mocenské pozície a usilovalo sa fakticky o moc v strane a v štáte“. Husák pripomínal, že nyní je naprosto nezbytné porazit „pravicovo oportunistické síly“, které „mali a našli svojich predstaviteľov v najnižších, vyšších i najvyšších stranických orgánoch, v štátnom mocenskom aparáte, v organizáciach Národného frontu a inde“. Upozorňoval na nutnost tvrdého postupu, neboť tyto síly jsou latentními nositeli krizí a konfliktů. Reformátoři podle něj svými chybami v minulém

roce způsobili, že „vedenia komunistických strán susedných spojeneckých štátov postupne stratili dôveru, že vedenie našej strany je schopné za daného stavu zastaviť tento krízový vývoj“. Vojenskou intervencí však obešel pouze lakonickým konstatováním: „Došlo k známym udalostiam v auguste 1968. Nejdeme teraz hodnotiť tieto udalosti, ich všetky príčiny a následky. Bude-me sa k tomu musieť vrátiť a hľadať pravdivé, poctivé, marxistické ocenenie vtedajšej situácie.“

Polemizoval s názory, že nová politická koncepcie spojená s bojem proti opozici povede k návratu do předlednových poměrů: „Takýmto strašidlom operujú predovšetkým tí, ktorí z antisocialistických alebo oportunistických pozícií vháňali našu spoločnosť z jednej krízovej situácie do druhej, tí, čo zneužívali širokú demokratickú slobodu... k rozoštvávaniu ľudí, k dezorientovaniu členov strany i verejnosti, k mäteniu pojmov, štvaniaciam proti strane a jej funkcionárom, k antisovietskym náladám.“ Označil za nesmyslné tvrzení opozice, které hodnotí opatření z posledních týdnů jako úvod k novým deformacím, a dodával, že nepopulární kroky vyvolala právě její činnost. Současné ale odmítal jakékoliv úvahy o návratu nezákonnosti.

Obsáhle hovořil o poměrech v KSČ. Viděl je v černých barvách. Cestu k zlepšení nedobrého stavu stranických řad spatřoval v návratu k demokratickému centralismu a disciplíně. Fakticky vylučoval možnost svobodné diskuse a negoval právo menšiny ponechat si svůj názor. Zdůrazňoval nezbytnost sjednocení KSČ na základě platformy, již toto zasedání ústředního výboru schválí. Jednota zdravých sil komunistické strany, které budou prosazovat přijatý program, umožní nejprve eliminaci nesprávných názorů a posléze přispěje k získání důvěry lidu. Spoléhal při tomto postupu především na činnost členů ústředního výboru – generálního štábu strany. Pripomínal, že proti odlišným stanoviskům je třeba vést principiální zápas, který však bude probíhán jen politickými prostředky. V této souvislosti první tajemník odmítl úvahy o vnitrostranických čistkách: „Nemáme v úmysle robiť dajakú masovú previerku členov. Ľudia se budú preverovať sami, svojimi postojmi k politickej platforme ústredného výboru... svojou účasťou na realizácii našej politiky... V tejto dobe hlavn[ým] politick[ým] kritéri[om] kádrovej politiky [je to],... ako sa kto bude v ťažkej dobe angažovať... V žiadnom prípade pri kádrových opatreniach nemôže ísť o revanš, o osobné momenty, o samoúčelné zmeny... Lebo nechceme byť vyvolenou sektou... Sme dobrovoľná politická organizácia. Nikoho nenútime, aby zostal v našich radoch, a nikomu tiež nebude-me ubližovať za to, ak naše rady opustí.“ Dodával však k tomu: „Nie je našim zámerom, aby sme sa zbavovali členov strany, ale keď niekto stojí v základných

¹³⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 418 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 7).

¹³¹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 80.

¹³² Tento i všechny dále uvedené citáty z Husákova projevu in: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 336, s. 415 a n. (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 5 a n.).

ideových a programových veciach na principiálne opačnom stanovisku a ak ho nebudeme môcť presvedčiť, potom bude lepšie, ak... zastáva svoje názory pomimo strany, ale nie v strane.“ Husák v této záležitosti upozornil, že každý vedoucí pracovník, který nebude chtít v nových podmínkách vyvíjet iniciativu, bude muset ze své funkce odejít. Později ještě varoval, že proti vytrvalým odpůrcům a kritikům nového režimu, straníkům i nestraníkům, bude použito všech dostupných zákonných prostředků.

Poté stranický vůdce přešel k problematice vedoucí úlohy KSČ ve státních orgánech a ve společenských organizacích, které se opět měly přeměnit v klasické převodové páky totalitní moci. Komunistické straně by tak znovu náleželo hlavní slovo při dosazování funkcionářů a vymezování činnosti jednotlivých institucí a organizací. Husák otevřeně odmítl pluralitní podobu politického systému. Napadl nekomunistické strany za to, že někteří jejich představitelé se začali vracet k myšlenkám a programům z předúnorové doby, a očekával od nich nalezení dostatku sil ke kritickému zhodnocení své činnosti od počátku roku 1968 a k odstranění dobrodružných elementů ze svých řad. Odmítl možnost politického působení mimo rámec Národní fronty. Zaútočil v této souvislosti na Svaz vysokoškolského studentstva a na Koordináční výbor tvůrčích svazů: „Takéto pôsobenie mimo rámca Národného frontu... trpieť nebudeme... Považujeme ich za nelegálne politické opozičné centrá.“ Tvrdě se opřel do české inteligence, kterou vyzval, aby „neřixlovala“ pojmy a nevydávala provedená opatření ve sdělovacích prostředcích za útok na svobodu vědy a umění. Zdůraznil, že KSČ má velký zájem o její účast na rozvoji socialismu, neboť „v novembrovej rezolúcii bol veľmi jasne určený kladný postoj a podpora strany pre vedeckú, umeleckú a kultúrnu prácu“. Ostře kritizoval i situaci v odborech. Odsoudil existenci dohod o vzájemné solidaritě a pomoci, jež uzavřely jednotlivé odborové svazy se studenty a kulturními pracovníky. Dal jasně na srozuměnou, že vedení KSČ nasadí všechny síly k tomu, aby znovu upevnilo vedoucí úlohu strany ve vyšších odborových orgánech i podnikových výborech.

K ekonomickým otázkám se Husák vyjadřoval mimořádně kriticky. Komunistická strana podle jeho názoru nevěnovala hospodářským problémům dostatečnou pozornost a řízení ekonomiky se jí tak postupně vymklo z rukou. Důsledkem byla živelnost, dezintegrace, úpadek významu plánu, uvolnění disciplíny, deregulace trhu, zpomalení výroby a celková nerovnováha ekonomiky. První tajemník sice sliboval, že v hospodářské reformě se bude pokračovat, ale toto odhodlání zanikalo v návalu kritických slov na její adresu. Reforma se v jeho očích stala povětšinou propagandistickým heslem

a její nedomyšlený a v praxi neověřený model byl nekriticky vychvalován. Husák k tomu řekl: „Jednostranná paušálna kritika nesprávných foriem riadenia v minulosti a romantické predstavy o akomsi samočinnom pôsobení ekonomických nástrojov a trhu viedli prakticky k likvidácii plánovitého riadenia.“ Řešení viděl v obnově vedoucí úlohy KSČ v hospodářství od centra až po výrobní jednotky, v posílení role státu a vedoucích hospodářských pracovníků, v navrácení autority plánu, v intenzivnější regulaci mezd a cen. Za nevyhnutelné označil obnovení plánovitého řízení ekonomiky. Oznámil odložení projednávání připravovaného zákona o socialistickém podniku. Husák ve svém projevu de facto převzal argumenty odpůrců reformy a negoval veškeré její zásady. Nutno dodat, že sám ekonomickým otázkám vůbec nerozuměl. Zřejmě i v této okolnosti lze hledat jednu z příčin, proč nechtěl způsob řízení národního hospodářství měnit. Věřil, že návratem k „osvědčeným“ metodám se podaří zvýšit jeho produktivitu. Tomuto úkolu přidělil vedle některých politických otázek největší důležitost, neboť „ľudia nás budú súdiť nie podľa slov, deklarácií a úmyslov, ale podľa skutočných výsledkov našej práce“.

Nakonec promluvil o práci státních orgánů a zahraniční politice. Přislíbil konání XIV. sjezdu KSČ i národních sjezdů v roce 1970 a vyslovil odhodlání provést bezprostředně po nich volby do zastupitelských orgánů. Těmito kroky zamýšlel dovést konsolidaci poměrů ve státě.

Husákův projev i posléze přijatá realizační směrnice jasně směřovaly k obnově monopolního postavení komunistické strany a k formě socialistického státu v sovětském duchu. I přes určitou vnitřní rozpornost a verbální přihlášení se k polednové politice dávaly jasně na srozuměnou, že alternativní vývojové cesty jsou zavrženy. Vedení KSČ veřejnosti naznačilo, že politický kurz bude nyní směřovat k návratu do starých poměrů, jelikož všechny hlavní myšlenky reformního programu (demokratizace politického systému, liberalizace vnitřního života KSČ, ekonomická reforma, svoboda tisku, spolčování a shromažďování aj.) byly prakticky odvolány. Polednová politika se definitivně stala prázdným pojmem. Motor stranické a státní politiky jednoznačně nasadil zpětný chod. Zbývala už jen otázka, kde se zastaví.¹³³

Pravou tvář zasedání ústředního výboru a jeho dusnou atmosféru výborně zachytila diskuse. Oba předsedající (L. Štrougal a Š. Sádovský) ji řídili tak, aby největší příležitost promluvit dostali ortodoxní dogmatici plní touhy po pomstě. Ti se samozřejmě ani trochu nemínili zabývat jakýmkoliv pozitivním

¹³³ Text realizační směrnice, tamtéž, dok. č. 347, s. 468–476 (s. 163–171); též *Rudé právo*, 3. 6. 1969, příloha.

programem. Tón svých příspěvků zaměřili především ke kádrovým otázkám a stranickým trestům. Z tribuny řečnilo v oněch dvou dnech celé defilé postav padesátých let a starých novotnovců, které Pražské jaro přeměnilo v politické mrtvoly. Nyní nastal čas jejich resuscitace. Na plénu promluvili např. František Krajčír, Jan Němec, Otakar Šimůnek, Vladimír Koucký, Drahomír Kolder, Josef Havlín, Oldřich Pavlovský, Bedřich Kozelka, Karel Mestek, Václav Košar, Jozef Hečko, Leopold Kovalčík, generál František Bedřich, Michal Parada, Josef Černý, Věra Dočkalová a další – funkcionáři, jejichž politickou kariéru a existenční zájmy obrodný proces výrazně ohrozil. Jejich projevy se proto vyznačovaly shodnými rysy. Všichni předkládali razantní a nekompromisní požadavky, jež měly vést k okamžité obnově starého režimu i k zisku významných funkcí a dalších prebend. Bezohledně útočili na představitele reformního křídla. Připomínali, kdo a jak se v jejich očích od ledna 1968 provinil (zejména proti nim) a navrhovali za to různé tresty.¹³⁴ Lze v tomto okamžiku souhlasit s Čestmírem Císařem, že „květnové zasedání ÚV nebylo ještě triumfem konzervativců, ale otevřelo jim dokořán cestu k vítězství“.¹³⁵

Jako první vystoupil Krajčír, jehož bojovná řeč silně připomínala styl prokurátora při politických procesech. Tvrdě se obul do Jiřího Hájka za jeho činnost v srpnu 1968. Poté dostali své autoři tzv. Černé knihy, členové ústředního výboru, kteří odmítli smlouvu o pobytu sovětských vojsk nebo podepsali „Dva tisíce slov“, Ota Šik, Josef Smrkovský, generál Václav Prchlík aj. Svými ataky dal jasně na vědomí, že si přeje nejen jejich odchod z ÚV KSČ, ale i totální odstranění z politického života. Požadoval, aby z ústředního výboru byli vyloučeni „inspirátoři různých palácových převratů ve stranických orgánech...“, organizátoři osočování a cejchování poctivých a čestných komunistů za zrádce“.¹³⁶

Další diskutéri Krajčírova obvinění opakovali a přidávali další. Koucký kritizoval „neoblomnost“ tvůrčích svazů, Němec a Pavlovský označili omluvu Československého rozhlasu za nedostatečnou a pokryteckou, Parada, Černý a Havlín napadali Hüblovu činnost na Vysoké škole politické, Šimůnek ostře zaútočil na Šika jako na kariéristu a bývalého dogmatika, který koncem padesátých let, kdy se vedení KSČ poprvé pokoušelo o změny v ekonomickém systému, zastával rigidní postoje, ale ve vhodný moment jen převlékl kabát a v roce 1968, když mu bylo ve vládě svěřeno provádění ekonomické reformy,

¹³⁴ K tomu viz FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 70; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 80.

¹³⁵ CÍSAŘ, Č.: *c. d.*, s. 559.

¹³⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 337, s. 441 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 25).

nedokázal kromě orientace na zahraniční obchod s kapitalistickými zeměmi předložit žádný koncepční návrh.¹³⁷ Další žádali zaujetí jasného stanoviska k srpnu 1968. Pregnantně se k této otázce vyjádřil jeden z nejmilitantnějších bojovníků proti pravici K. Mestek: navrhl zrušit odsuzující usnesení předsednictva ÚV KSČ z 21. srpna.¹³⁸ L. Kovalčík se vyslovoval pro provedení stranických čistek. Doporučoval „neotálet s adresným odhalením tvůrců a nositelů pravicového oportunismu v orgánech strany od ústředního výboru... až po základní organizace“. Připomínal, že „zdravé síly ve straně musí ukázat, že pravou lidskou tvář mají ony“.¹³⁹ Došlo i k útokům na Dubčeka. Bývalý stranický vůdce v nich sice nebyl ani jednou přímo jmenován, ale každému soudnému člověku muselo být jasné, kam nenávistné šlehy míří: „Víme velmi dobře, že mnozí, i nejvyšší funkcionáři strany a státu poplatní organizované popularitě jejich osobě, kterou jim pravicově orientovaní redaktori tisku, rozhlasu i televize ochotně poskytovali, nejednou zaseli antisovětské nálady zejména mezi mladými lidmi.“ (V. Košar)¹⁴⁰ J. Hečko si k tomu ještě přisadil: „Potvrdilo se, že v naší straně... nemůže projít... kult nezralých a popletených rábdoby mužů, kteří nerozeznali levé od pravého a kteří nedokáží zaujmout nesmlouvavě jednoznačný postoj k vlasti, socialismu a Sovětskému svazu.“¹⁴¹ Odpudivé projevy dogmatiků diskusi jednoznačně dominovaly. Smutné je, že jen málokdo se jim odvážil odporovat. Většina progresivních členů ústředního výboru mlčela.

Na obranu napadených reformátorů vystoupilo pouze několik lidí. Jako první konzervativcům velmi umírněně oponoval děkan Filozofické fakulty UK Jaroslav Kladiva: „Domnívám se, že je nutno při veškeré rozhodnosti v boji proti pravicovým živlům zamezit tomu, aby se tento boj změnil v revanš proti komukoli, kde by si přiložili polínko i ti, kteří reprezentovali po dlouhá léta na vedoucích funkcích politický kurz a praxi... z let 1956–1967.“¹⁴² Bedřich

¹³⁷ ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 78–82.

¹³⁸ ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 102.

¹³⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 342, s. 449–450 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 92–93).

¹⁴⁰ ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 77.

¹⁴¹ ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 95.

¹⁴² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 341, s. 448–449 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 91). Jaroslav Kladiva na adresu útočných dogmatiků dále uvedl: „Někteří soudruzi mají dnes velkou zálibu stále hodnotit a přehodnocovat polednový vývoj. Musím říci, že si velmi rád poslechnu ty, které jsem už více než rok neslyšel, neviděl jsem je na jaře a v létě roku 1968 na okresních a krajských konferencích hájit politiku strany nebo politiku, za kterou bezprostředně odpovídali. Jaksi tehdy zmizeli ze scény, odmlčeli se. Někdy mi to připadá, když

Králík a Josef Svoboda kritizovali přednesené ataky rozhodněji. Upozornili dogmatiky, že rozdmýchávání nepřátelství a nenávisti je zcestnou politikou, za což byli vzápětí okřiknuti Pavlovským a Kolderem.¹⁴³ Ti razili jednoznačný názor: nikomu nic nelze odpouštět.¹⁴⁴ Nejodvážněji s útočníky polemizoval Václav Slavík, který důsledně využíval každou možnost ke kritice normalizační politiky. Vystoupil na obranu Šika, Kriegla, Vodsloně i signatářů provolání „Dva tisíce slov“ a prohlásil, že nebude hlasovat pro jejich vyloučení z ústředního výboru. V případě komunistických poslanců, kteří byli za nesouhlas se smlouvou o pobytu sovětských vojsk obviněni z porušování stranické kázně a stanov, podotkl, že dostali mandát nejen od KSČ, ale především od voličů, jejichž vůli jsou povinni respektovat. Na závěr ještě dodal: „Jak se to chováme k lidem, kteří nesporně něco pro socialismus v této zemi udělali? Cožpak se můžeme v tom skutečném zápase o mozky a srdce tak lehce vzdávat svých schopných lidí?“¹⁴⁵ Slavíkovy poznámky zanikly v halase dalších výpadů. Na obranu radikálních reformátorů již nikdo další neřekl ani slovo. Napadení se museli před stalinistickými inkvizitory hájit hlavně sami.¹⁴⁶

Krátce po Slavíkově proslovu se přistoupilo k udílení stranických trestů. Jako první byl z ústředního výboru vyloučen Ota Šik, jehož ekonomické

je slyším dnes hovořit, jako by šlo o jakousi opožděnou principiálnost, která se nemohla dříve než právě dnes z neznámých důvodů projevit a uplatnit.“ Tamtéž, s. 447 (s. 90).

¹⁴³ Bedřich Králík vyslovil své znechucení nad obsahem diskusních příspěvků: „Země je na pokraji krize a my máme starost kdo, kdy, který soudruh co řekl, třeba kdysi v 58. roce nebo v Srpnu... Jde o to, jsme-li v tomto orgánu schopni produkovat také něco jiného než neko- nečné osobní útoky, výčitky a kádrové změny... Když se vzájemně špiní a útočí komunista na komunistu, když mizí soudružské vztahy, nemá z toho prospěch ani strana, ani tato země.“ Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 105. Josef Svoboda ještě dodával: „Jsem... proti honbě na čarodějnice... Lze se z [řeči konzervativců] dozvědět, že po Lednu vládly u nás jen a jen antisocialistické a antisovětské síly za účinné podpory oportunistických sil, a podobné hodnocení situace... Opět se napadá, opět se požadují tvrdé postupy, změny postojů či usnesení. Situace po Lednu a v srpnových dnech se hodnotí jen a jen z hlediska současné atmosféry a bez ohledu na tehdejší souvislosti... Na to „něco“ se má teď zapomenout? Léta před Lednem, léta deformací, osobní vlády... mají se škrtnout? Nebo se to vše, co začal řešit tento ústřední výbor v lednu 1968 a nedořešil, svede jen na osobu Novotného? A opět bez hodnocení celého dlouhodobého vývoje se řekne – to on a nikdo jiný?“ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 343, s. 452 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 105–106).

¹⁴⁴ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 81.

¹⁴⁵ Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 118.

¹⁴⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 81. V této souvislosti je však nutno připomenout, že mnoho významných progresivních členů ústředního výboru nebylo na jeho zasedání přítomno. Většinou byli na služebních cestách v zahraničí. Chyběli např. Alfréd Černý, Josef Macek, Ivan Málek, Zdeněk Mlynář, Josef Smrkovský, František Šorm aj. Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 23.

koncepce vážně ohrozily pozice byrokratického hospodářského aparátu i tradiční systém centrálního plánování. Šik sice dostal na plénu příležitost k obraně, ale jeho řeč nebyla nijak zvlášť razantní. Čelil v ní pouze vysloveným útokům a obhajoval svou činnost. Nedokázal přejít do ostřejší názorové konfrontace. Zřejmě měl pocit, že je to za dané situace stejně zbytečné.¹⁴⁷

Nekompromisně naproti tomu promluvil František Kriegel. Jeden z nejradikálnějších reformátorů se neústupně choval již před zahájením zasedání ÚV KSČ. Postavil se otevřeně proti vedení strany, když s ním jako jediný z obviněných odmítl jednat. K pohovoru se členy předsednictva nepřišel. Dal tak jednoznačně najevo, že své názory nehodlá měnit. Rovněž jeho vystoupení na plénu bylo statečné a hluboce přesvědčivé. Stojí proto za to věnovat mu více pozornosti. Ve své řeči Kriegel nesporně prokázal zásadovost a vysoké morální kvality v porovnání s těmi, kteří na něho útočili.¹⁴⁸ Hned v úvodu vyřkl řadu výtek na adresu konzervativců a poukázal na hanebnost počínání Husákovy garnitury, která v otázce vylučování členů ústředního výboru neměří všem stejným metrem. Prohlásil: „Chci... upozornit na to, že dosud nebyl z ústředního výboru vyloučen nikdo, kdo nese přímou zodpovědnost nebo spoluzodpovědnost za to, že desítky nevinných lidí byly odevzdány potupné smrti z rukou kata, že tisíce a desetitisíce lidí byly na základě vykonstruovaných obvinění odsouzeny na dlouhá léta mučení a věznění a mnozí z nich ve vězení svůj život skončili, aniž viděli světlo svobody. Doposud nebyl rovněž vylučován... nikdo za odpovědnost za dlouholetou vleklou hospodářskou krizi, ... za dnešní neutěšený stav [celé společnosti]. Není přece tajemstvím, že zde, v tomto sále, sedí řada členů [ústředního výboru], kteří po léta zaujíмали zodpovědná místa v našem veřejném životě a nemohou se vyhnout odpovědnosti... za vše..., co tak tvrdě naše veřejnost odsuzuje.“¹⁴⁹ ... Manévr svalovat vše na polednové období je příliš průhledný. Jde o to svalit zodpovědnost za svou dlouholetou činnost ze sebe na druhé. Tento manévr se nemůže podařit.¹⁵⁰ Poté znovu zpochybnil oprávněnost smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk v Československu, protože popírá zásady mezinárodního práva a je v rozporu s Chartou OSN i Varšavskou smlouvou: „Tato smlouva postrádala základní náležitosti řádné smlouvy, tj. dobrovolnost. Podepisovala

¹⁴⁷ Šikův projev viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 110–115.

¹⁴⁸ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 81.

¹⁴⁹ F. Kriegel v této souvislosti poukázal na činnost F. Krajčára, J. Hendrycha, O. Šimůnka a J. Lenárta.

¹⁵⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 344, s. 453 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 126).

se v atmosféře politického a mocenského nátlaku... Byla psána nikoliv perem, ale hlavněmi děl a samopalů... Hlasoval jsem proti smlouvě jako poslanec v souladu s citěním a přáním velké většiny voličů a občanů této země.“ Nakonec odsoudil Husákův politický kurz, neboť směřuje k obnovení starého režimu a k politickým čistkám: „[Návrh] na mé vyloučení z pléna ústředního výboru... považují... za neoprávněný, s průhlednými cíli, které míří dále než jen k mé osobě. Je dobře známo, že přes řadu prohlášení o tom, že budeme uskutečňovat polednovou politiku, vyvolává vývoj posledních měsíců a týdnů obavy a pochybnosti. Celá řada usnesení nižších orgánů strany, přestavba aparátu, tvrdá čistka prováděná v různých institucích a aparátech jdou před leden 1968. Jde o rozsáhlý restaurační proces, o úsilí legalizovat Srpen... Zrychluje se tempo vedoucí k izolaci strany od obyvatelstva, izolaci vedení od členstva, k proměně strany z morálně a politicky vedoucí síly k instituci téměř výlučně mocenské.“ Úplně na závěr vyslovil naději, „že každý bude hlasovat, jak mu kaže jeho stranické i občanské svědomí“.¹⁵¹

Rezolutnost Krieglovy obrany i pravdivost jeho slov mnohé členy ÚV KSČ (včetně progresivních) překvapily a zaskočily. Mimořádně rozlítily Husáka, jenž okamžitě vycítil velké nebezpečí plynoucí ze síly protivníkových argumentů a odvahy. Nařídil Sádovskému, aby přerušil jednání a po hodinové poradě s členy předsednictva označil Krieglovu řeč za protisovětskou a protistranickou platformu. Navrhl zostřít pro něj připravený trest a vyloučit jej nejen z ústředního výboru, ale i ze strany. Husák k podpoře svého stanoviska volil primitivní demagogii, v níž Krieglovi podsouval názory, které vůbec nevyslovil. Jeho hysterická reakce mnohé lidi v plénu zastrašila.¹⁵² Nikdo se

¹⁵¹ Tamtéž, s. 453–455 (s. 126–127). Text Krieglova projevu (poněkud stylisticky upravený) uveřejnil ještě VANČURA, Jiří: Poslední projev Františka Kriegla. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 83–86.

¹⁵² Husák ve své polemice odsoudil Kriegla za to, že odmítl podepsat moskevský protokol a nehlasoval pro smlouvu o pobytu sovětských vojsk, čímž porušil stranickou disciplínu a z toho vyvodil: „Jestliže se ovšem soudruh Kriegel necítí vázán usnesením ÚV strany, PÚV strany, obrovské 90% nebo 98% většiny komunistických poslanců, jestliže hledá ještě odněkud jinud rozkazy, příkazy a směrnice, potom se ovšem dostává na takovou cestu, že musíme uvažovat, zda může být nejen členem tohoto orgánu, ale zda vůbec může být v naší straně. V jistém smyslu jsme vděční soudruhu Krieglovi za jeho dnešní vystoupení. Je to otevřená protistranická platforma... To, co celý rok kamuflaval, to dnes z této tribuny naplno řekl... Jakou jinou cestu soudruh Kriegel navrhuje? S kým chce, aby tento stát, naše národy šly, když ne se Sovětským svazem a socialistickými státy? Se západním Německem? S Amerikou, nebo s kým?... Jestliže soudruhu Krieglovi nezáleží na bezpečnosti a svobodě českého a slovenského národa, tomuto ústřednímu výboru na ní záleží a vždycky záležet musí...“ Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 129. Zčásti je text obsažen in: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*,

neodvážil mu odporovat, ačkoliv předsedající poskytl prostor k případným poznámkám. O návrhu se okamžitě hlasovalo (135 pro, 12 proti, 12 se zdrželo) a F. Kriegel byl jako první z radikálních reformátorů zbaven členství v KSČ. Pro jeho vyloučení zvedl ruku nejen Dubček, ale i mnozí členové ústředního výboru kooptovaní z vysočanského sjezdu, kteří měli být zárukou zachování polednové politiky. Tato okolnost nedávala pokračování v reformách téměř žádnou šanci. Husák si mohl gratulovat. Podařilo se mu neohroženého kritika sovětské okupace odstranit z politiky mnohem dříve, než očekával, a ostatním dát najevo, co je čeká, pokud se mu budou dále protivit.¹⁵³

Husákovi zčásti oponoval pouze předválečný člen KSČ František Vodsloň, který měl být nyní rovněž vyloučen z ústředního výboru za nesouhlas se smlouvou o pobytu sovětských vojsk. Vyjádřil ochotu nést odpovědnost za své jednání v parlamentě a varoval před roztáčením nových kol represí v momentě, kdy ještě nejsou dokončeny rehabilitace: „Postup proti nám [Krieglovi a Vodsloňovi] je výrazem... politiky strachu... Ujišťování o tom, že se deformace nebudou opakovat, že nikdo za své názory nebude pronásledován, není žádnou zárukou, byť bylo sebelépe a upřímně myšleno. ... Jestliže snad má být naše odsouzení a potrestání exemplárním případem, jenž má dát signál k politické vendetě proti komunistům, kteří se v Lednu i po Lednu snažili o nápravu chyb, deformací i křivd minulých let, pak bych to nepovažoval za správné... Opět se rozjíždí hon na čarodějnice... Mašinerie, o které nikdo neví, kde se zastaví, je velmi nebezpečná.“ Vodsloň vyslovil názor, že deformace vychází z povahy samotného systému, z metod práce a nesouvisí příliš s vlastnostmi jednotlivců. Přechod z obrodného procesu k represím se neopírá o politické prostředky, nýbrž především o mocenské nástroje. Politika současného stranického vedení nyní vychází „z... obav o mocenské pozice některých osob, nikoliv [ze zájmů] dělnické třídy a pracujících“. Označil metody skandalizování a pomlouvání, které proti němu byly uplatněny v pamfletech a časopise *Zprávy*, za přípravu své likvidace, a tudíž za fašistické. Znovu odsoudil vojenskou intervenci a dodal, že odlišný názor nepovažuje za porušení disciplíny v tom smyslu, jak ji zakotvil Akční program: „Jestliže se zvrhne pojetí disciplíny v mechanickou, bezduchou, slepou poslušnost, zavede nás vyžadování takové disciplíny opět na cestu odsouzených metod kultu osobnosti, do nových deformací, pokřívání charakteru, nucených

sv. 4., dok. č. 344, s. 455, pozn. 3.

¹⁵³ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 81; ČISAŘ, Č.: *c. d.*, s. 560.

utajovat a potlačovat své názory i svědomí a dokonce i jednat někdy proti právu a spravedlnosti, proti lidskosti.“¹⁵⁴

Na varování starého komunisty nikdo nereagoval a F. Vodsloň přišel o členství v nejvyšším stranickém orgánu. Z komunistické strany zatím vyobcován nebyl.¹⁵⁵ Bezprostředně poté byli z pléna ústředního výboru vyloučeni signatáři výzvy „Dva tisíce slov“ (Karel Kosík, František Pavlíček a Karel Pavlišťík), kteří odmítli padnout na kolena, odvolat svůj podpis pod ní a akceptovat její označení za protistranické provolání.¹⁵⁶ Ostatní „provinilci“ podlehlí nátlaku a členství v ústředním výboru si při nižších trestech prozatím zachovali.¹⁵⁷ Husákovi se odstraněním nejradikálnějších progresistů, jež se otevřeně postavili sovětským zájmům, podařilo alespoň na čas otupit razantní nápor dogmatiků v ÚV KSČ, kteří ve svých nenávisných projevech požadovali mnohem větší rozsah postihů. Přesto bylo evidentní, že se zvolna schyluje k tvrdému vyřizování účtů. Svědčilo o tom rozhodnutí pléna podrobit stranickému šetření činnost členů vlády, kteří se v srpnu 1968 nacházeli v zahraničí (Jirí Hájek, František Vlasák), přešetřovat působení Milana Hübla v čele VŠP,¹⁵⁸ aktivity generála Václava Prchlíka i stranickou nekázeň poslanců hlasujících proti smlouvě o pobytu sovětských vojsk (Gertruda Sekaninová-Čákrťová, Božena Fuková).¹⁵⁹

Na konci jednání pléna pronesl Husák závěrečné slovo. Pochválil členy ústředního výboru za vykonanou práci a schválení předložených dokumentů a návrhů a ocenil, že „po svobodné diskusi jsme se... dopracovali k jednotné politické linii“ a určili cesty a metody, jimiž se bude uplatňovat. Zdůraznil jednotu komunistické strany a uplatňování demokratického centralismu

¹⁵⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 345, s. 455–458 (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 130–132).

¹⁵⁵ Vodsloň byl vyloučen poměrem 114 pro, 23 proti, 13 zdržení. Za udělení nižšího trestu se přimlouval jen politický veterán Zdeněk Fierlinger. Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 132–133.

¹⁵⁶ Výsledky hlasování: Kosík 131 pro, 8 proti, 6 zdržení; Pavlíček 144 pro, 6 proti, 16 zdržení; Pavlišťík 136 pro, 6 proti, 16 zdržení. Tamtéž, s. 138. Ota Šik byl předtím vyloučen poměrem 117 pro, 19 proti, 14 zdržení. Tamtéž, s. 124–125.

¹⁵⁷ Viz poznámka 41. Se signatáři „Dvou tisíc slov“ vyjednávala ještě během zasedání čtyřčlenná komise předsednictva ÚV KSČ ve složení Husák, Černík, Kempný a Lenárt. Viz ÚSD-SKV, FELCMAN, O.: *Podkladová studie...*, kap. 11., s. 56.

¹⁵⁸ Na místo M. Hübla byl do čela VŠP 30. června 1969 dosazen Jan Fojtík. Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 613.

¹⁵⁹ Stranické šetření bylo zavedeno i s poslanci Josefem Mackem a Olegem Homolou, kteří se při schvalování smlouvy zdrželi hlasování. Viz ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 173–174; Zpráva o usnesení ÚV KSČ k některým organizačním a kádrovým otázkám, *Rudé právo*, 2. 6. 1969, s. 1; FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 70–71.

a upozornil na nezbytnost disciplíny především v řadách ÚV KSČ. Dal přitom jasně na srozuměnou, že „budou-li se někteří jednotlivci odchýlovat od... linie, ...budeme je na příštím ústředním výboru volat k odpovědnosti“. Další postup KSČ bude určovat pouze ústřední výbor a nikdo jiný a komunistická strana musí soustředit všechno úsilí k tomu, aby získala podporu od naprosté většiny členstva pro již schválený kurz. Pracovat bude třeba především v krajích a okresech, kde je velké množství „pomýlených“, s nimiž bude účelné hovořit a dát jim možnost, aby korigovali svá stanoviska. Husák se dokonce snažil ukázat dobrou vůli i vyloučeným členům ÚV KSČ. Naznačil, že s nimi bude i nadále počítat, pokud se zřeknou svých názorů: „To, že jsme některé soudruhy z ústředního výboru vyloučili, to neznamená, že je někam odhazujeme. Naopak, ať pracují jako členové strany. Já jsem některým přímo řekl: ‚Uvidíte za půl roku, že děláte hloupost, a my vám dáme možnost, když přijdete k rozumu, dále pracovat. Ale při takovém stanovisku v generálním štábu strany být přirozeně nemůžete.‘“ Vyslovil názor, že všechny nepopulární kroky provedené po dubnu 1969 byly naprosto nezbytné. Okamžitě se ale zaklínal: „Nikdo z nás, jak jsme zde, nepomýšlí na nějaká administrativní opatření a něco podobného. To je nesmysl. Zbytečně zde strašil Kriegl anebo soudruh Vodsloň.“

Husák se dotkl také otázky rehabilitací. Přislíbil jejich brzké projednání, ovšem až poté, co bude vypracována nová objektivní zpráva, neboť stranické vedení nehodlá z této citlivé otázky udělat „zástavu antisocialistických sil“.¹⁶⁰ Současně však varoval nejmilitantnější dogmatiky, že pokud jejich výstřelky přesáhnou snesitelnou mez a ohrozí mocenskou špičku (a především jeho), nebude váhat s otevřením problematiky odpovědnosti za padesátá léta.¹⁶¹

¹⁶⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 346, s. 459 a n. (ÚSD-SKV, f. D IV/33, s. 155 a n.).

¹⁶¹ Husák na adresu radikálních ultras řekl: „V padesátých letech – udělaly se krivdy? Udělaly. Kde je budeme hledat? Byl tady jen Novotný? Ústřední výbor? Okresy, kraje? Začneme tedy nyní hledat viníky nebo co? Z této pozice budeme ke všemu přistupovat? Pak v šedesátých letech, v roce 1968 atd.? Nikdy bychom se nedobrali konce. Jeden soudruh zde hovořil: ‚Já mám čisté svědomí.‘ To je dobrá věc, mít čisté svědomí. Ale ze které doby, v jaké otázce, vůči komu? V průběhu těch let, kdy se tu všelicos stalo, myslím, že v absolutním smyslu slova čisté svědomí má jen ten, kdo absolutně nic nedělal. A možná že i ten by ho neměl vůči své ženě nebo nevím vůči komu ještě. (Smích, šum, tleskot.) A kdybyste vzali všechny ty, co v padesátých letech seděli v kriminále, ani ti to nemohou říci. I mně vytýkali: ‚Však ty jsi byl do padesátého roku ve funkcích, ty jsi to začínal.‘ A z hlediska politického protivníka je to pravda... Kdo tedy může tady říci a být se v prsa, já mám čisté svědomí a teď vás ostatní posadím před tribunál a budu vás soudit?“ Tamtéž, s. 465–466 (s. 160).

Připomněl, že vládnoucí establishment bude dále věnovat velkou pozornost ekonomice, v níž nastaly značné obtíže, nejsou však nepřekonatelné, jelikož republika má slušnou průmyslovou bázi i dostatek kvalifikovaných lidí. Upozornil na potřebu narovnání vztahů se spojenci, kteří jsou ochotní nám pomoci, ale očekávají za to od KSČ jasný kurz. Projev uzavřel poznámkou, že do budoucna „není žádného důvodu k pesimismu“, a nakonec vyzval ústřední výbor, aby dal příklad celé straně a vedl ji „cílevědomě, pevně a zodpovědně“.¹⁶²

Květnové zasedání ÚV KSČ bylo určitým, i když v porovnání s dubnem 1969 nepřiliš výrazným vývojovým předělem. Ukončilo období prvotní nejistoty, která provázela Husákovo vedení od chvíle jeho nástupu, a schválilo jím vypracovaný politický program. Odstraněním nejradikálnějších reformátorů z ústředního výboru a provedením dalších kádrových změn dále výrazně oslabilo progresivní křídlo, jež po Špačkově a Slavíkově odchodu zastupoval ve vrcholných stranických orgánech už jen Dubček, jehož reálný vliv již klesl téměř k nule. Husákova garnitura se snažila po etapách, verbálním setrváváním na polednovém programu a vyhýbáním se nejožehavějším otázkám (srpen 1968) udržet v klidu veřejnost i členskou základnu KSČ do okamžiku, než se podaří všechny mocenské nástroje státu zcela znormalizovat a její vlastní pozice stabilizovat. Naproti tomu přijatá politická linie, která se od obrodného procesu prakticky distancovala, měla Husákovu předsednictvu v krátké době umožnit ovládnutí nižších stranických orgánů a rozšířit normalizaci do regionů i do dosud nezapacifikovaných společenských organizací. Vedení KSČ sice počítalo s odporem, ale současně věřilo, že po schválení realizační směrnice bude moci prosazovat svůj konsolidační kurz rozhodně a bez výrazných improvizací. I po květnovém plénu však zůstala nezodpovězena otázka, kde, kdy a jak normalizace skončí. Ani nadále nebylo jasné, zda budou obětovány všechny reformy, budou-li muset odejít všichni představitelé Pražského jara či dojde-li na vnitrostranické čistky. Odpověď měly dát teprve následující měsíce.

Československý reformní proces vstoupil po květnovém plénu do své poslední fáze, jež se rovnala jeho agonii. Její délka (a samozřejmě i charakter dalšího normalizačního postupu) závisela na tom, jak se budou dále vyvíjet nejen mocenské poměry mezi realisty a konzervativci ve vedení KSČ, ale i sovětská stanoviska a požadavky. Ohledy na červnové světové setkání komunistických stran v Moskvě nutily Brežněva protireformní ofenzivu na chvíli

¹⁶² Tamtéž, s. 467 (s. 161). Stručná parafráze Husákova projevu je obsažena in CÍSAŘ, Č.: *c. d.*, s. 561.

příbrzdit. V Kremlu chápali, že podmínky na generální nástup ještě nejsou připraveny, jelikož prosovětské kruhy stále nemají situaci zcela v rukou. Blížilo se ale první výročí srpna 1968 a s ním se vkrádala otázka, jak dlouho bude Moskva ochotna čekat na úplnou likvidaci reforem a jejich představitelů.¹⁶³

¹⁶³ FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 70–71.

IX.

Jízda do normalizačního tunelu

*(Definitivní porážka
reformního hnutí
a jeho představitelů)*

„Ja som bol podpredsedom vlády v tom auguste [1968]. Normálne si ľudia myslia, že to je volajáká vysoká funkcia. A nevedel som absolútne o ničom... Postupne, kúsok po kúsok sa človek niečo dozvedal, a prvý raz sa mi oči trochu otvorili, keď sme boli v októbri súdruhovia Dubček, Černík a ja v Sovietskom zväze na porade, a teraz v niekoľkohodinovom prejave súdruh Brežnev začal rekapitulovať túto históriu.“

Gustáv Husák, zasedání ÚV KSČ, 27. 9. 1969

„Názorový obrat nemusí mít vždy odpudivou tvář, ale má ji, když důvodem není především nové poznání, nýbrž strach.“

Eva Kantůrková

„Mám nutkání věřit, že kdosi kdesi vydal rozkaz ke zničení Československa, k nenápadnému, ale důkladnému zničení této země, a že se oddíly pologramotných byrokratů horlivě pustily do práce. Bude-li někdo po letech číst noviny z tohoto času, nebude věřit svým očím. Neboť referenti, kteří se ujali našich osudů, se vůbec nenamáhají skrývat svoji vrozenou blbost a nejapnost. Dílo, na němž pracují, nemá styl. Bourají a ničí a likvidují bez rozpaků, lhotejně a systematicky, jako by přišli z jiné planety. Tvrdí, že cosi budují. V politice, v hospodářství, v kultuře, všude jsou a všude všechno ruší, všechno, co třeba jen nepatrně připomíná osmašedesátý rok... Kam to však povede a kde to skončí, tato důkladná inventura vedená mstou a záští a uraženou ješitností a bolavou méněcenností těch, co vylezli z děr padesátých let, z těch nejhorších, z těch nejméně výnosných, kde čekali a čekali, až konečně přišla jejich doba? To není ani druhá, ani třetí garnitura, to je podsvětí, odpad, svinstvo, které už si ani na nic nehraje a nic nepředstírá. Jenom se mstí a jenom nenávidí. Jak bude jednou Husák vysvětlovat, co se to stalo, že mu nezbylo, než se spojit se sebrankou a tvrdit, že s její pomocí vyvede zemi z obtíží?“

Pavel Juráček, Deník, 19. 2. 1970

S koncem jara 1969 se definitivně začaly rozplývat naděje všech, kteří ještě věřili či doufali, že Gustáv Husák je člověkem, kterému se podaří (a bude ochoten) zachránit alespoň minimum z polednové politiky. Nápor proti příznivcům reformu se neustále zotročoval. Po květnovém zasedání ÚV KSČ soustředila normalizační garnitura všechny své síly k tomu, aby konečně zpacifikovala odpor v nižších stranických orgánech a podmanila si vedení společenských organizací i státní aparát. Rozsah provedených personálních změn se postupně zvyšoval a zvolna se měnil v hromadné čistky, nejdříve

v ozbrojených silách a poté i v dalších oblastech. Ovládnutí armády a Bezpečnosti přisoudilo vedení KSČ velkou důležitost. Potřebovalo tyto složky rychle přeměnit ve své poslušné služebníky, jež budou nekompromisně likvidovat vzdor proti normalizační politice.¹

Šrouby se však v prvních týdnech po květnovém plénu utahovaly bez přílišného hluku a s jistou opatrností. Husák věděl, že jeho pozice uvnitř KSČ je stále slabá a nejistá, a musel při svém postupu rovněž brát ohled na stanoviska Kremle, který si v průběhu mezinárodní porady komunistických a dělnických stran (5.–17. června 1969) nepřál příliš jítřit atmosféru. Měl velký zájem na jejím úspěchu, který mohlo výrazné přitvrzení politického kurzu v Československu jen ohrozit. Vůdce KSČ požadavky sovětského politbyra respektoval. Uvědomoval si, že situace ještě není k razantnímu obratu zralá a přehodnocení vojenské intervence zatím nepřipadá v úvahu. Formuloval proto své vystoupení na moskevské poradě komunistických stran zdrženlivě. Hodnocení srpna 1968 se elegantně vyhnul, a nezbytnost ozbrojeného zásahu dokonce nepřímou popřel, když na otázku „Bylo u nás dost vnitřních sil na uhájení socialistických vymožeností?“ jednoznačně odpověděl: „Ano, sil bylo dosti!“²

Husáka nutily k obezřetnosti i bezprostřední reakce na květnové zasedání ÚV KSČ, jehož průběh a výsledky narazily v celé zemi na hradbu tichého a občas i hlasitě vysloveného nesouhlasu. V naprosté většině veřejnosti převažoval negativní názor. Odpor vyvolávaly především postihy radikálních reformátorů, ale jen málokdo vyslovoval své odmítavé postoje veřejně – k pokusům o organizované protesty prakticky nedošlo. Značnou část občanů již zcela zachvátila rezignace, beznaděj i rostoucí strach z existenčních postihů.

Ve stranických řadách vyhlížela situace poněkud komplikovaněji. Na úrovni krajských, okresních a městských výborů KSČ byly výsledky pléna i realizační směrnice přijaty většinou se souhlasem (pouze Vysokoškolský výbor KSČ v Praze neschválil kladně vyznívající rezoluci). Opačná stanoviska se zde vyskytovala jen ojediněle. Vyjadřovali je pouze jednotliví proreformní členové těchto výborů, kteří v řadě případů demonstrativně rezignovali na své funkce. Konsolidace v nižších stranických orgánech rychle postupovala. Vedení několika krajských organizací (např. MěV v Praze, KV KSČ v Ostravě a v Plzni) byla rekonstruována. Převahu v nich získali konzervativní horlivci,

¹ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 82 a 86.

² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Mezinárodní souvislosti...*, sv. 3., dok. č. 266, s. 322; MENCL, V. a kol.: *Křížovatky...*, s. 322; Velká historická odpověď: sjednocovat všechny komunistické síly, *Rudé právo*, 12. 6. 1969, s. 3.

kteří iniciativně navrhovali odvolání usnesení krajských výborů ze srpna 1968.³ Naproti tomu v základních stranických buňkách se odpor projevoval výrazněji, i když také nijak rezolutně. Převážně se omezil na neochotu svolávat členské schůze a na neodesílání souhlasných rezolucí. ÚV KSČ obdržel do 19. června pouze 69 stanovisek, z nichž jen 23 připadalo na základní organizace. Odmítavé však přišly pouhé dvě. Mnohem více negativních rezolucí (57) bylo zasláno Ludvíku Svobodovi v naivní důvěře, že bude usilovat o spravedlnost. Prohlášení adresovaná hlavě státu protestovala proti vyloučení progresivních členů ústředního výboru a žádala prezidenta, aby osobně intervenoval v jejich prospěch. Často obhajovala Františka Kriegla a odsuzovala zásahy proti sdělovacím prostředkům, rozpuštění Společnosti pro lidská práva atd. K jiným, razantnějším formám nesouhlasu se stranické organizace neodhodlaly. Husák a jeho společníci tak měli alespoň v tuto chvíli o starost méně. Spokojení ale zdaleka nebyli. Bylo jim nanejvýš jasné, že nemalá část členské základny komunistické strany stojí vůči nim v názorové opozici. Je nutné na tomto místě ještě dodat, že odpor se týkal pouze českých zemí. Na Slovensku se odmítavé reakce takřka neobjevily.⁴

Daleko nebezpečnější protivník vyvstal vedení KSČ v kruzích demokratické opozice. Zostřující se protireformní tažení a odstranění nejradikálnějších stoupenců obrodného procesu z ÚV KSČ probudilo z letargie některé odborové organizace ve velkých průmyslových závodech (především v kovo-průmyslu). Na rozdíl od studentů a tvůrčích svazů, kteří kritizovali politiku KSČ již od Husákova nástupu do nejvyšší stranické funkce, se opozičních aktivit doposud příliš nezúčastnily. Stupňující se represe podnítily jejich vzdor. Zástupci dělníků se přestali ohlížet na pasivní podnikové organizace KSČ i na vedení jednotlivých odborových svazů, které se již vezly na normalizační vlně, a začali jednat živelně. Podpořili stanoviska kulturní obce a studentů (manifest tvůrčích svazů z 22. května, provolání „Nesmíme mlčet“) a postavili se do čela pokusu bojovně hájit společné zájmy dělnictva a inteligence.

³ Největší aktivitu v tomto směru projevil krajský výbor KSČ v Ostravě, který jako první organizace v republice již 16. května zrušil všechna svá usnesení přijatá bezprostředně po vstupu vojsk (označil je za netřídní a antisocialistická) a totéž nařídil všem stranickým orgánům v severomoravském kraji. Viz GÍMEŠ, Emil – KOUDELKA, František: *Počátky normalizace na severní a střední Moravě*. Praha 1996, s. 18.

⁴ O ohlasech veřejnosti a členské základny KSČ poskytuje souhrnný přehled VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 351, s. 485–488 (ÚSD-SKV, f. D III/52) a dok. č. 352, s. 488–493 (ÚSD-SKV, f. D III/53 nebo S III/118). Dílčí informace lze nalézt v ÚSD-SKV, f. D I/272, f. S III/125 a f. S IV/75; též MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 69; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 518 a 520.

Za bezprostřední impuls k aktivitě odborářů lze považovat Husákův projev na stranickém aktivu v Praze-Vysočanech dne 31. května 1969. První tajemník v něm demagogicky útočil proti antisocialistickým silám, ekonomické reformě, podnikovým radám a mimořádně hrubě a nízce napadal řadu progresivních představitelů.⁵ Jeho projev vyvolal velké pobouření nejen v občanské veřejnosti, ale i uvnitř KSČ.⁶ Na Husákovu řeč odpověděli již 2. června zástupci odborářů z pražského ČKD. V protestní rezoluci vyjádřili „zásadní nesouhlas s tím, co se odehrává na politické scéně našeho státu“, a přesvědčení, že „z našeho veřejného života zmizely veškeré aspekty příznacné pro demokratickou a socialistickou společnost a namísto toho prožíváme renesanci začátků padesátých let...“⁷

Prohlášení dělníků z ČKD samozřejmě nemohlo být uveřejněno v tisku, a tak se šířilo po celé zemi prostřednictvím letáků. Sdělovací prostředky se v červnu téměř zcela ocitly v područí stranických orgánů. Opoziční projevy se v nich ve větším rozsahu již nevyskytovaly. Pouze sem tam se objevila nějaká kritičtější formulace.⁸ Odboráři společně se studenty reagovali na nemožnost veřejné prezentace svých názorů masovou distribucí letáků a snažili se tak udržovat kontakt s veřejností a informovat ji o vlastních politických postojích. Masově byl rozšiřován Krieglův proslov z květnového zasedání ÚV KSČ, manifest tvůrčích svazů, vystoupení Karla Kyncla na jednání pražského MěV KSČ, provolání „Nesmíme mlčet“ aj.⁹

⁵ Husákův projev byl v přímém přenosu vyslán rozhlasem a televizí, ale nebyl poté uveřejněn v žádných novinách. *Rudé právo* pouze parafrázovalo část jeho obsahu. Viz ... jsou, existují východiska, *Rudé právo*, 2. 6. 1969, s. 1 a 2. Proto jeho text nemám k dispozici. Karel Urianek a Marie Michálková uvádějí, že na aktivu v ČKD společně s Husákem, Svobodou a Černíkem promluvil i Dubček. URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: c. d., s. 505. *Rudé právo* se ovšem o jeho účasti vůbec nezmiňuje.

⁶ Spisovatel Jaroslav Putík si své dojmy z vystoupení stranického vůdce zaznamenal takto: „Sleduji v televizi projev v závodní hale ČKD. Nevěřím svým očím a ušima, dav zase tleská, zase skanduje: kruh se uzavřel. Jonáš spolkl sám sebe. Jsme opravdu konsolidovaní, jsme tam, kde jsme byli... Husák říká neuvěřitelné věci, ví, že to tak není, posluchači dělníci to vědí také – a přesto mu tleskají. Fantastický fenomén. Udivuje neuvěřitelnost – a rychlost té proměny. Jako když otočí vypínačem.“ Viz PUTÍK, J.: c. d., s. 80. Negativní pocity z vysočanského projevu zachytil ve svých pamětech ještě novinář Jiří Lederer. Viz LEDERER, J.: *Touhy a iluze II.*, s. 58–59. S myšlenkami Husákova proslovu polemizoval Karel Kyncl na zasedání MěV v Praze 2. června. Text jeho řeči viz ÚSD-SKV, f. A 73; část Kynclova projevu je obsažena v PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 139, s. 436, pozn. 1.

⁷ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 139, s. 435.

⁸ K situaci ve sdělovacích prostředcích více ÚSD-SKV, f. S III/110.

⁹ Viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 351, s. 486–487 (ÚSD-SKV, f. D III/52); dále ÚSD-SKV, f. S III/122 a f. S IV/75.

Zástupci závodních výborů ROH se současně pokusili sjednotit svůj postup. Zorganizovali 6. června na Kladně odborářský aktiv, kterého se účastnily delegace z NHKG Ostrava, železáren v Králově Dvoře, Čenkově u Příbrami a Hrádku u Rokycan, závodů 1. máje v Mostě, VTŽ Chomutov, Kovohuti Povrly, ČKD – Slévárny Praha a SONP Kladno. Na shromáždění vystoupil s kritickým stanoviskem k normalizační politice F. Kriegel. Po skončení porady schválili odboráři společné prohlášení, v němž odsoudili závěry květnového pléna ÚV KSČ a oznámili, že jsou při obraně polednové politiky „...pevně rozhodnuti použít všech odborářských prostředků“, včetně generální stávky.¹⁰

Na Kladně bylo rovněž dohodnuto připravovat další akce společně se Svazem vysokoškolského studentstva a tvůrčími svazy. Jejich zástupci byli proto pozváni na odborářský mítink, jenž se měl konat 12. června v Ostravě. Stranické orgány, poté co se dozvěděly o jeho přípravě, nasadily všechny páky k tomu, aby jeho uspořádání zabránily. Nařídily ostravskému národnímu výboru shromáždění zakázat a jeho účastníkům znemožnit vstup do závodního klubu NHKG v Ostravě-Zábřehu. Organizátoři mítinku se tvrdého nátlaku nezalekli a přesunuli jeho konání na veřejné prostranství. Zde se k přibližně jednomu tisíci lidí pokusili promluvit Václav Havel, Michal Lakatoš a Luděk Pachman, ale pro slabou slyšitelnost jejich projevů se dav postupně rozcházel. Shromáždění nakonec skončilo neúspěchem, neboť opoziční představitelé nedospěli k žádnému rozhodnutí, jak dále pokračovat v politickém zápase s normalizační mocí.¹¹

Vedoucí establishment KSČ hleděl na pokusy o prohloubení spolupráce mezi dělníky a inteligencí s rostoucím znepokojením. Nechtěl nic ponechat náhodě a vyvinul maximální úsilí, aby dalším opozičním aktivitám zamezil. Jediné možné řešení spatřoval v okamžité likvidaci rebelujících organizací. Již na sklonku května vedení Národní fronty definitivně odmítlo existenci Koordinačního výboru tvůrčích svazů s odůvodněním, že výbor není členem NF.¹²

¹⁰ Ke kladenskému aktivu více MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 83; JIŘÍK, K. – KNOP, A. – PROKOP, R.: c. d., s. 19; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 351, s. 487 (ÚSD-SKV, f. D III/52) a dok. č. 352, s. 491 (ÚSD-SKV, f. D III/53 nebo S III/118); dále ÚSD-SKV, f. D III/176 a f. S III/124; Proti politice dobrodružství, *Rudé právo*, 12. 6. 1969, s. 1.

¹¹ K ostravskému mítinku více MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 83; JIŘÍK, K. – KNOP, A. – PROKOP, R.: c. d., s. 19–20; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 352, s. 491 (ÚSD-SKV, f. D III/53 nebo S III/118); dále ÚSD-SKV, f. S III/124 a f. S III/126; PACHMAN, L.: c. d., s. 193–195; Proti politice dobrodružství, *Rudé právo*, 12. 6. 1969, s. 1; Do libivých frází zahalený odpor proti politice KSČ, *Rudé právo*, 13. 6. 1969, s. 2.

¹² Předsednictvo ÚV Národní fronty ČSSR schválilo 28. 5. 1969 prohlášení, v němž konstatovalo, že „v další své činnosti nepovažuje za potřebné ani žádoucí udržovat s... [Koordinačním]

Ten pak sice oficiálně ukončil své působení, ale jednotlivé tvůrčí svazy nadále synchronizovaly svou činnost jako v době jeho existence.¹³

V napjaté atmosféře se po několika odkladech sešel 10. června 1969 ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů (SČS). Hlavní projev na něm přednesl básník Jaroslav Seifert. S ohledem na vnitropolitickou situaci jej formuloval umírněně. Prohlásil, že spisovatelé nechťají suplovat politiku, ale současně vyslovil názor, aby politická místa přijímala signály pro svou činnost i z výpovědí literátů. Připomínal, že krásná literatura může politikům pomoci při poznávání stavu společnosti pouze tehdy, když spisovatelé budou moci svobodně podle svého svědomí formulovat výpověď o světě, v němž žijí.¹⁴ Následující diskuse pak vyzněla mnohem ostřeji: jednoznačně odmítala zavedení cenzury, zákazy proreformních časopisů i zrušení Koordinačního výboru tvůrčích svazů.¹⁵ Sjezd nakonec zvolil progresivní vedení svazu v čele s J. Seifertem. Literáti tak dali stranickému vůdci najevo, že sice nepomýšlejí na otevřený boj proti státní moci, ale současně se nehodlají zřítí svých názorů. Vedení KSČ samozřejmě nebylo závěry spisovatelského sjezdu nijak potěšeno. Otevřeně však proti SČS zatím nevystoupilo. Svaz byl zlikvidován a nahrazen poslušným následníkem až na prahu sedmdesátých let. Veřejnost naopak přijala výsledky sjezdu se sympatiemi. Mnoho občanů jej chápalo jako podnět k odporu proti omezování občanských práv.¹⁶

Krátce po skončení spisovatelského sjezdu se naplnil osud Svazu vysokoškolského studentstva (SVS). Husákův establishment se snažil k jeho ovládnutí nejdříve využít prohlubujícího se rozkolu uvnitř studentského hnutí. Jeho pozornost se proto zákonitě soustředila k umírněné frakci v čele s M. Dymáčkem. Stranické orgány maximálně podporovaly Koordinační výbor

výborem, jako reprezentantem tvůrčích svazů, styky. Vzhledem ke struktuře a principům NF... považuje za prospěšné udržovat styky přímo s členskými organizacemi NF také u organizací tvůrčí inteligence... Obdobný postup doporučuje ÚV NF ČSSR všem orgánům Národní fronty." Viz Stanovisko ke Koordinačnímu výboru tvůrčích svazů, *Rudé právo*, 29. 5. 1969, s. 1.

¹³ CYSAŘOVÁ, J.: *Koordinační...*, s. 39–40; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 83; ÚSD-SKV, f. D VIII/69.

¹⁴ Některé pasáže ze Seifertova projevu lze nalézt v článku Ze sjezdu českých spisovatelů, *Rudé právo*, 11. 6. 1969, s. 2; též in BLÁHOVÁ, K.: *c. d.*, s. 520.

¹⁵ Trefně ve své řeči charakterizoval politické poměry spisovatel Jan Procházka, když prohlásil, že „svobod ubývá a biřící přibývá“.

¹⁶ Ke sjezdu spisovatelů více MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 83; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 352, s. 491 (ÚSD-SKV, f. D III/53 nebo S III/118); dále ÚSD-SKV, f. S III/126 a S IV/75; Ze sjezdu českých spisovatelů, *Rudé právo*, 11. 6. 1969, s. 2; URIANEK, K. – MICHÁLKOVÁ, M.: *c. d.*, s. 510.

SVS vytvořený fakultami, které měly zájem o vstup do Národní fronty. Sliby i hrozbami chtěly dotlačit také další vysoké školy k podání přihlášky do NF, prohloubit názorovou diferenciaci a postupně izolovat radikální předsednictvo svazu. Počítaly s tím, že umírnění, poté co získají většinu studentů na svou stranu, prosadí svolání parlamentu SVS, který vysloví nedůvěru dosavadnímu vedení a na jeho místo zvolí nové předsednictvo, jež mělo okamžitě požádat o přistoupení k Národní frontě.

Úsilí podmanit si vysokoškolský prostřednictvím existující organizace však vyšlo naprázdno, neboť umírněným se nepodařilo získat převahu a zcela eliminovat vliv radikálů. Vedení KSČ se potom rozhodlo změnit taktiku a dosavadní svaz zlikvidovat. Po rozpuštění neúspěšného koordinačního výboru začali umírnění chystat ustavení nového studentského sdružení (Svazu vysokoškolského studentstva ČSR), které mělo zahájit činnost v okamžiku, kdy bude dosavadnímu svazu odebrána registrace.¹⁷ Do jeho čela byl vybrán „odpadlík“ Jozef Trenčanský.¹⁸ Radikálové se pokoušeli rostoucímu náporu čelit a v úzké spolupráci s militantními zástupci odborářů rozesílali velké množství letáků s opozičními texty i s vlastním memorandem, v němž upozorňovali na nezákonnost případného rozpuštění vysokoškolské organizace. Tím jen urychlili svůj konec. Ministerstvo vnitra České socialistické republiky 20. června 1969 SVS Čech a Moravy zakázalo.¹⁹ „Nesmiřitelní“ ještě našli odvahu dále vzdorovat, ale bylo jasné, že vstupují do předem prohrané bitvy. Podali proti rozhodnutí ministerstva odvolání a uspořádali 2. července 1969 na Filozofické fakultě UK zasedání parlamentu SVS, jehož se zúčastnili reprezentanti 44 fakult, na němž byl po projevu Luboše Holečka zákaz svazu tvrdě odsouzen. Verbální protest ovšem už nemohl na trpké skutečnosti nic změnit. Radikálům se k rozsáhlejšímu odporu nedostávalo sil. Ocitli se v naprosté izolaci, protože i většinu jejich stoupenců již plně ovládl strach z perzekuce. Studentská opozice se během několika týdnů zcela rozložila. Na svou další příležitost musela čekat rovných dvacet let.²⁰

¹⁷ Je nutno dávat bedlivý pozor při rozlišování obou svazů. Dosavadní se oficiálně jmenoval „Svaz vysokoškolského studentstva Čech a Moravy“, zatímco nově vzniklý „Svaz vysokoškolského studentstva České socialistické republiky“.

¹⁸ Přípravný výbor nového SVS byl ustaven 12. června 1969. Viz PAŽOUT, J.: *Nová levice...*, s. 131. Jeho programové prohlášení uveřejnilo *Rudé právo*, 25. 6. 1969, s. 2.

¹⁹ Svaz vysokoškolského studentstva rozpuštěn, *Rudé právo*, 21. 6. 1969, s. 2.

²⁰ O situaci ve studentském hnutí více PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 43, s. 109–114 (ÚSD-SKV, f. D III/55) a dok. č. 44, s. 114–119 (ÚSD-SKV, f. D III/60); ÚSD-SKV, f. D III/49, f. D III/58, f. D III/176, f. D VIII/63, f. D VIII/202, f. S IV/79; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 38–42; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 251–252; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 83.

Zákaz Svazu vysokoškolského studentstva Čech a Moravy opět zmobilizoval odborové předáky ve velkých průmyslových závodech, kteří pochopili, že pokud si jejich aktivity mají udržet důvěryhodnost, je nezbytné na poslední zásahy státní moci adekvátně reagovat. Místo mítinků a nesouhlasných rezolucí měly přijít ke slovu rozhodné činy, demonstrace a stávky. Zamýšlené akce však téměř vždy ztroskotaly už v zárodku. Ukázalo se totiž, že protestujícím chybí jednotné vedení. Zástupci dělníků se již nemohli opřít o vrcholné představitele svých odborových svazů, kteří pozvolna začali přitakávat normalizační politice a snažili se udržet vlastní pozice. Tato skutečnost silně ovlivnila průběh stávky v pražském ČKD 24. června 1969, která byla zorganizována na podporu studentů. Její vůdcové při přípravě narazili na odpor předsedy Českého odborového svazu pracovníků v kovoprůmyslu Vlastimila Tomana, jenž rychle zapomněl na své dříve velmi otevřené progresivní názory. Při nervózním jednání s delegáty ČKD konání stávky odmítl a neprodleně o ní informoval vedení KSČ. Významně tak přispěl k izolaci této opoziční akce. Stranické orgány okamžitě rozvinuly intenzivní stávkokazecovou činnost. Proti chystanému zastavení práce vystoupili všechny celozávodní výbory KSČ, hospodářští pracovníci i část podnikových odborových orgánů. I přes masivní nátlak se nakonec stávka uskutečnila za účasti asi 3 000 lidí po dobu 15 minut. Podpořila ji ale pouze menší část zaměstnanců. Většina pracujících zůstala stát stranou, jelikož likvidace vysokoškolské organizace pro ně nebyla dostatečným motivem k projevení občanské neposlušnosti. Řada dělníků již podlehl rezignaci, obávala se existenčních postihů a sledovala své osobní zájmy. K občasným protestním vystoupením v továrnách sice docházelo i později, ale jejich dopad na veřejnost byl už nepatrný.²¹ Za labutí píseň organizovaného úsilí dělníků o udržení demokratických svobod lze považovat zasedání ústředního výboru Českého odborového svazu pracovníků v kovoprůmyslu, které se sešlo 2. a 3. července v Praze. Někteří jeho členové během jednání odsoudili Tomanův postup a rozhodně se postavili na obranu polednové politiky. Požadovali provedení parlamentních voleb, neprodlený odchod sovětských vojsk, zrušení cenzury a vstup do generální stávky za prosazení zákona o podniku. K žádnému rozhodnutí, jak si vynutit splnění přednesených požadavků, ale už nedospěli.²² Podobně jako v případě studentů zachvátila na počátku léta dělníky letargie, únava, strach i vědomí

²¹ Viz PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J.: *Občanská společnost...*, sv. 2., dok. č. 43, s. 111–112 (ÚSD-SKV, f. D III/55); ÚSD-SKV, f. D III/58 a f. D III/176; OTÁHAL, M.: *Studenti...*, s. 40; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 250; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 84–85.

²² ÚSD-SKV, f. D III/59; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 84.

naprosté bezperspektivnosti dalšího ofenzivního postupu. Odborové organizace přestávaly hájit zájmy zaměstnanců a měnily se v poslušné nástroje v rukách KSČ.

Poslední významná událost června 1969, která manifestovala všeobecně sdílený odpor proti normalizační politice, nebyla spjata s činností odborářů, studentů či tvůrčích svazů, nýbrž s hudebním festivalem populárních písní Bratislavská lyra. Festival se konal ve velmi vyhrocené atmosféře, neboť některé skladby přihlášené do soutěže svými metaforickými texty jednoznačně odsuzovaly sovětskou okupaci a potlačování svobodného mínění lidí (např. „Píseň o mé zemi“, „Musím dál zpívat“, „Tajga blues 1969“ aj.). Totalitní moc se dění v Bratislavě velice obávala, ale vzhledem k obrovské popularitě přehlídky se neodvážila přímo zasáhnout a festival zrušit. Bylo jí ovšem jasné, že účinkující i obecnost využijí každé možnosti, aby veřejně prezentovali své smýšlení, a tak se snažila popularizaci „závadných“ písní co nejvíce omezit. Pokusila se zasahovat do soutěže a současně nařídila rozhlasu a televizi nevysílat přímý přenos až do chvíle, kdy bude většina „choulostivých“ textů vyřazena. Někteří zpěváci přesto statečně čelili nátlaku a veřejně prezentovali své názory, což mělo později neblahý vliv na jejich další profesní kariéru (např. Marta Kubišová, Karel Černocho).²³

Všechna opoziční vystoupení na přelomu jara a léta 1969 svědčila o tom, že obavy z existenčního postižení a policejní perzekuce občanskou společnost ještě zcela neochromily. Tato četná vzdorovitá gesta v mnohém navazovala na bezprostřední negativní ohlasy, které reagovaly na volbu nového vládce KSČ. Úzce s nimi souvisela, byla jejich pokračováním a do jisté míry i vyvrcholením, neboť v daném období definitivně ukončily svou organizovanou činnost nejvýznamnější opoziční skupiny (SVS Čech a Moravy, Koordinační výbor tvůrčích svazů, odborové organizace na závodech). Jejich protestní akce se po dubnovém plénu KSČ vyznačovaly několika shodnými rysy. Téměř vždy postrádaly jednotné, koordinující vedení. Bylo to způsobeno především tím, že jednotliví opoziční předáci nedisponovali tak roz-

²³ Dění na Bratislavské lyře 1969 nejobsáhleji (s využitím slovenských archivních materiálů) zachycuje BÁLINTOVÁ, Lenka: Bratislavská lyra v kulturnopolitickom kontexte šesťdesiatych rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 52 (2004), č. 1, s. 78–84. Značnou pozornost mu věnoval rovněž KOTEK, Josef: Posrpnové písně hněvu a vzdoru (1968–1969). In: *Soudobé dějiny*, roč. 9/2002, č. 3–4, s. 546–549; KOTEK, Josef: *Dějiny české populární hudby a zpěvu 1918–1968*. Praha 1998, s. 353–355. Podrobně popisuje události na festivalu také zpráva ministra vnitra SSR E. Pepicha adresovaná Husákovi. Viz ÚSD-SKV, f. D III/182. Stručně ještě PEŠEK, Jan: Štátna bezpečnosť na Slovensku v období pokusu o spoločenskú reformu a jeho likvidácie (1968–1970). In: *Historický časopis*, roč. 48/2000, č. 3, s. 489–490.

sáhlou veřejnou autoritou, aby mohli beze zbytku převzít dominantní úlohu nejvýznamnějších reformních komunistů, kteří se v dubnu 1969 definitivně zřekli řízení celonárodního odporu proti návratu ke starým pořádkům. Opoziční projevy charakterizovala i značná roztříštěnost a izolovanost, protože proreformní síly postupně ztratily možnost prostřednictvím sdělovacích prostředků sjednocovat své řady a ovlivňovat veřejné mínění. Radikální příznivci obrodného procesu se snažili tomuto negativnímu trendu čelit aktivním působením ve společenských organizacích, jejichž vedení zastávala progresivní postoje. Reálný význam těchto institucí se však s rostoucím normalizačním tlakem zvolna vytrácel. Přibývajících zákazy, prohlubující se názorová diferenciací, pasivita i přízřivost situací zapříčinily, že opozice během června 1969 přišla o legální základny své činnosti. Také dopad jednotlivých nesouhlasných vystoupení na veřejnost se s postupujícím obecným znechucením občanů a s jejich nevěrou ve zlepšení společenských poměrů neustále snižoval. Lidé stále více propadali nejistotě a obavám, zda budou moci i nadále vykonávat dosavadní povolání a uchovájí si své společenské postavení. Tento strach Husákovo vedení záměrně živilo nejen stále masivnějšími čistkami, ale i systematickým zdůrazňováním pravidla, že kdo chce být na významnějším místě, musí se pro politiku KSČ plně angažovat. Snaha zachránit holou existenci donutila mnoho lidí popřít vlastní přesvědčení a zapojit se do normalizační politiky, byť i jen pasivním souhlasem. Aktivní, organizovaná opoziční činnost se tak ze všech uvedených příčin na počátku léta 1969 definitivně přeměnila v záležitost jednotlivců a malých izolovaných skupinek.²⁴

Apatie většiny obyvatelstva umožnila Husákovi a jeho společníkům politicky přežít pro ně nejkritičtější období od dubna 1969, kdy ještě neměli zcela podmaněny ozbrojené síly a nižší stranický aparát. Po návratu z moskevské konference komunistických stran vedení KSČ normalizační kurz postupně přitvrzovalo. Usnadnilo mu to do jisté míry již dostačující ukáznění armády a Bezpečnosti. Během června 1969 se prosovětským silám podařilo vyčistit naprostou většinu krajských a okresních výborů KSČ od příznivců obrodného procesu a ovládnout nekomunistické strany a vrcholný establishment společenských organizací. Základna těch, o které se mohl první tajemník spolehlivě opřít, zůstávala však i nadále velice úzká. Husák neztratil ani na minutu ze zřetele, že jeho pozice je pořád značně nejistá. Měl před očima blížící se první výročí srpna 1968, v jehož průběhu se daly očekávat rozsáhlé demonstrace

nespokojeného obyvatelstva, které by mohly, pokud by byly příliš bouřlivě, významně otrástit jeho postavením.²⁵

Československý vládce se vlastních poddaných bál. Rychle dospěl k závěru, že přesvědčováním, psychickým nátlakem, občasnými zákazy, kádrovými změnami i řečmi o trvalé kontinuitě s polednovým vývojem se mu nepodaří pasivní vzdor veřejnosti zlomit. Na místo toho měly občany donutit k „pořádku“ otevřené represe. K rozhodnutí zvolit radikální řešení situace nedospěl Husák pouze z vlastní vůle. Nutil jej k tomu i rostoucí tlak z Moskvy a ze strany domácích dogmatiků, kteří naléhali na zásadní přehodnocení polednového vývoje i vstupu vojsk. Brežněvovo politbyro mělo zvýšený zájem na tom, aby českoslovenští předáci zvládli překonat předpokládané razantní demonstrace samostatně. Případnou druhou vojenskou intervenci si ponechávalo v záloze jako nouzovou variantu, ale její uskutečnění si nepřálo ani v nejmenším. Nový vpád by totiž významně zkomplikoval sovětské záměry v mezinárodní politice. Zahájení jednání se Západem o omezení jaderného zbrojení by bylo pravděpodobně opět odloženo a také klesající autorita Kremlu v mezinárodním komunistickém hnutí by utrpěla další šrám.

Husák bral na požadavky svých zahraničních protektorů mimořádný ohled. Dokázal si spočítat, že kdyby neuspěl a Moskva by musela při ukáznění obyvatelstva přímo zasáhnout a nastolit vojenský okupační režim, klesl by v sovětských očích notně v ceně. Při setrvalém náporu dogmatiků, jejichž někteří představitelé se již trásli na jeho místo, mohl vývoj rychle vést k jeho pádu.²⁶ První tajemník se proto přiklonil ke konzervativní frakci, která ve vedení KSČ i v nižších stranických orgánech zvolna začínala nabývat vrchu. Ostatní realisté uvažovali obdobně. I Bilákovu křídlo se ovšem chtělo vyhnout opětovné „internacionální pomoci“ a dávalo přednost použití domácích mocenských prostředků. Přestože zvítězilo nad Dubčekem i ostatními reformátory, nemínilo připustit svou další diskreditaci před celým národem.²⁷ Na prahu léta 1969 se tak celá mocenská špička KSČ (částečně s výjimkou Dubčeka) sjednotila na ofenzivním postupu vůči občanské společnosti.²⁸ O „existenci kontrarevoluce“ měli být lidé přesvědčeni otevřeným násilím.

²⁵ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 71; MAŇÁK, J.: c. d., s. 18–19; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 85.

²⁶ MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 86.

²⁷ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 71.

²⁸ Strach celého stranického vedení ze sovětského zásahu dosvědčil po letech Lubomír Štrougal: „Před... srpnem 1969 bylo jasné varování z různých stran – tedy z různých těch kanálů od

²⁴ K chování obyvatelstva srovnej MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 92–93.

Od poloviny června se připravovala rozsáhlá branně-bezpečnostní opatření proti masovým vystoupením veřejnosti. Jejich konečný charakter ovlivňovali i sovětské činitele. Husák odletěl ještě počátkem srpna za Brežněvem na Krym, aby si od něj nechal schválit konečnou podobu útoku proti zbylým demokratickým svobodám. Sovětská armáda preventivně demonstrovala svou sílu několika cvičeními a do Československa znovu přijela na návštěvu velká vojenská delegace, tentokrát v čele s generálem Alexejem Jepiševem, která měla na kroky domácích předáků dohlížet a případně je (podobně jako v dubnu) nutit k nekompromisnímu jednání. Husákova garnitura provedla ještě celou sérii personálních změn ve stranických i státních orgánech a totálně si podrobila sdělovací prostředky. Noviny, rozhlas a televize začaly v souvislosti s blížícím se výročí invaze příkře a živě napadat proreformní představitele (nejprve radikály, poté Smrkovského a nakonec v srpnu i Dubčeka). Několik týdnů před 21. srpnem byla zahájena rozsáhlá zastrašovací kampaň, jež měla lidi od účasti na protestech odradit. Jednotliví členové představenstva ÚV KSČ pronášeli na četných aktivech a shromážděních bojovné projevy, v nichž nejen útočili proti „pravcovým silám“ a „rozvratníkům“, ale i proti politice Dubčeka vedení KSČ v roce 1968. Bylo obviňováno, že svou neochotou podřídit se nátlaku Moskvy zapříčinilo rozvrat v zemi a následně vstup spojeneckých vojsk. Výhrůžnost proslovů se neustále stupňovala. Nátlak se ukázal být velmi efektivním. Většina občanů se zalekla případného konfliktu s totalitní mocí a uchýlila se k nenásilným formám protestů (vyzývaly k nim letáky nyní již prakticky bezmocné opozice). Je však třeba poznamenat, že Husák a jeho spojenci si zvladatelnou míru demonstrací ve skutečnosti přáli. Svými tvrdými útoky na progresivní činitele provokovali radikální vrstvy veřejnosti (hlavně mládež) k účasti na manifestacích. Existence bouřlivých incidentů měla přispět ke zdůvodnění chystaného přehodnocení polednového vývoje a dosvědčit, že antisocialistické síly ve společnosti reálně existují, a to nikoliv v zanedbatelné míře. Navíc měl lidový odpor posloužit k přijetí celé série represivních opatření, jež měla vzdor obyvatelstva definitivně zlomit. Taktika, kterou vedení KSČ zvolilo, se maximálně osvědčila.²⁹

sovětského velvyslanectví, že jestliže to nezvládneme vlastními silami, takže do toho z Milovic zasáhnou. Tohleto podle mého názoru ovládalo nás všechny.“ ÚSD-SKV, Rozhovor s L. Štrougallem, 23. 5. 1991, s. 14.

²⁹ O opatřeních, která vedení KSČ před výročí sovětské okupace provedlo, obsáhleji píše MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 97–107; BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 50–53; stručně ještě FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 73. Ucelený pohled lze získat především z edice TŮMA, Oldřich a kol.: *Srpen '69. Edice dokumentů*. Praha 1996, s. 53–143.

Události 18.–22. srpna 1969 se vyznačovaly mimořádně dramatickým i tragickým průběhem. Při rozsáhlých protestech se demonstranti ve velkých městech střetli s policií a armádou vyzbrojenou i tanky a obrněnými transportéry. Na ulicích zůstalo ležet několik mrtvých a mnoho lidí bylo zraněno. V Praze a v Brně připomínaly incidenty svým charakterem občanskou válku.³⁰

Za bezprostřední důsledek nepokojů lze označit vydání „Zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku“, jež zásadním způsobem omezovalo občanská práva. Bylo zaměřeno proti všem odpůrcům režimu, kteří měli být trestáni za pouhou účast na demonstracích vysokými pokutami nebo vězením. Vynášením rozsudků nad nimi byli pověřeni samosoudci, zbavení prokurátorského dozoru i povinnosti konat přípravné řízení za účasti obhájce. Zákonné opatření zvyšovalo sazby za některé trestné činy a ukládalo propouštět odsouzené ze zaměstnání (bez souhlasu odborové organizace) nebo vylučovat ze studia.³¹ Jeho platnost byla sice omezena do konce roku 1969, ale většina zmíněných ustanovení přešla později do právního řádu a platila až do konce komunistické vlády. Přijetí tohoto výjimečného zákona vyvolalo ve veřejnosti další vlnu strachu a rychle paralyzovalo její odpor. Na občany zapůsobil mimořádně demoralizujícím dojmem fakt, že se pod zákonné opatření z titulů svých funkcí podepsaly symboly Pražského jara, L. Svoboda, O. Černík a A. Dubček. Zvláště podpis bývalého stranického vůdce šokoval řadu lidí, kteří ještě před několika dny při demonstracích volali jeho jméno. Dubček si ovšem brzy uvědomil velký politický omyl, jehož se dopustil, a svého činu posléze litoval až do konce svých dní.³²

V srpnu 1969 byly střelbou, obuškami, slzným plynem a vodními děly definitivně zmařeny naděje a sny o obnově fungující občanské společnosti, o demokratizaci politického systému, o efektivním ekonomickém řízení i o svobodě umělecké a vědecké činnosti. Rychle se zhroutila víra v socialismus s lidskou tváří a začal se šířit názor, že stávající systém je v podstatě nereformovatelný. KSČ přestala hájit zájmy těch, za něž mluvila a v jejichž jméno vládla. Pražské jaro se definitivně stalo minulostí. Násilné potlačení skutečného smýšlení lidí přispělo k postupnému rozchodu značné části československé společnosti

³⁰ K dění v srpnových dnech viz MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 108–115; TŮMA, O. a kol.: *c. d.*, s. 13–20 a 144–303.

³¹ Text zákonného opatření otisklo *Rudé právo*, 23. 8. 1969, s. 1; též in VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 153–155 a TŮMA, O.: *c. d.*, dok. č. 79, s. 269–271.

³² O motivech Dubčeka jednání více HOCHMAN, J. (ed.): *c. d.*, s. 245–248; dále MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 116–117; BENČÍK, A.: *Utajovaná pravda...*, s. 54.

s komunistickou ideologií. Většina občanů přestávala věřit, že socialismus (byť i napravený) je ideálním všelékem na bolesti veřejného života. Po opětovném utužení totalitní moci jej jako politický systém odepsala. Převažující souhlas se společenským uspořádáním, které socialismus nastolil, i víra v jeho ekonomickou progresivitu však nadále přetrvávaly.³³

Normalizátorům v čele s Husákem již nic nebránilo v otočení kormidla zpět ke „starým, osvědčeným“ cestám. V několika týdnech po pacifikaci veřejného odporu zahájili frontální nápor proti všem zbytkům obrodného procesu. Mnoho nespolehlivých funkcionářů KSČ bylo nahrazeno oddanými kádry a většina krajských a okresních stranických organizací odvolala svá usnesení ze srpna 1968. Ve sdělovacích prostředcích se do čela dostali zapálení bojovníci proti pravici. Všechny progresivně orientované časopisy postupně přestaly vycházet (např. *Tvář, Filmové a televizní noviny, Universita Karlova, Dějiny a současnost* aj.). Bezpečnost zatkla několik významných odpůrců sovětské okupace (V. Škutina, L. Pachman, R. Battěk). Charakter počínající odvety za rok 1968 stále více určovali konzervativci, kteří již získali rozhodující postavení ve stranickém aparátu a společně s Moskvou naléhali na Husáka a ještě převažující pragmatickou většinu v PÚV KSČ, aby stále více přitvrzovali politický kurz. První tajemník (a s ním i někteří další realisté – hlavně Černík) se snažil za každou cenu udržet se na vrcholu moci a setrvalému nátlaku rychle ustupoval, přestože se jeho kredit po srpnu 1969 v očích Moskvy nesporně zvýšil. V září pragmatici konečně přijali i požadavek dogmatiků na provedení vnitrostranických čistek. K tomu je však nemuseli příliš nutit. I realisté si totiž uvědomovali, že trvající izolaci vedení KSČ od členstva nedokáže dosavadní strategie (posuzování lidí podle jejich angažovanosti) překonat. Na její místo proto mělo nastoupit cílevědomé oddělování „zrna od plev“, tedy naprostá likvidace vnitrostranické opozice a přeměna ostatních v poslušné stádo vykonávající bez rozmyslu pokyny shora.³⁴

Záříjové zasedání ÚV KSČ lze s klidem označit za formální epilog československé reformy. Husák si nyní již mohl dovolit vyslovit teze a slíbit činy, jejichž nepřipuštění se na jaře tolik zaklínal. Přijetím sovětských stanovisek ve svém úvodním referátu (i závěrečném projevu) zásadně změnil způsob nazírání na polednový vývoj i na vojenskou intervenci. Dění posledních dvou let označil za katastrofální. Odsoudil Dubčekovo vedení KSČ za neschopnost čelit útokům proti straně a socialistickému zřízení a obvinil je, že umožnilo

pravici uvnitř KSČ vyvinout se v antisocialistickou platformu a zahájit přípravu kontrarevolučního převratu. Jelikož v republice nedošlo k násilnostem, zdůraznil nejvyšší stranický předák zvláštní charakter československé kontrarevoluce, která nesáhla ke zbraním, ale dala se na cestu neozbrojeného ideologického působení proti leninské koncepci socialismu (tzv. „plíživá kontrarevoluce“). Vstup vojsk označil v dané situaci za nutný a odmítl jej prezentovat jako intervenci, neboť nesměřoval proti zájmům československého lidu a jeho úkolem bylo bránit socialismus a výsledky druhé světové války.

První tajemník neuvěřitelným způsobem přeceňoval působení tzv. antisocialistických sil, jejichž skutečný vliv ve společnosti byl nepatrný. Proklamoval, že národ byl jimi oklamán, podveden a sjednocen na nacionalistické a šovinistické vlně. Vlastní názorový obrat zdůvodnil nedostatkem pravdivých informací. Vyzdvihoval pozitivní význam dubnového pléna, jež otevřelo cestu ke konsolidaci, a oznámil provedení výměny členských legitimací. V souvislosti s nimi ozřejmil i novou konstrukci stranických obvinění. Ta byla zevšeobecněna na oportunismus v praxi a revizionismus v myšlení. Husák dal zřetelně najevo své stalinistické názory, když charakterizoval společenský pohyb jako třídní boj antagonistických sil a politickou koncepci zredukoval na upevňování mocenských orgánů a mohutné čistky v KSČ, ve státním i hospodářském aparátu, ve společenských organizacích, ve školství, vědě i kultuře. Přitom prakticky nenaznačil žádnou koncepčnější představu o tom, jak hodlá dále postupovat při řešení ekonomických obtíží i dalších otázek veřejného života. Potírání „pravičáků“ bylo povýšeno na rozhodující kritérium chystaných čistek a budoucí kádrové politiky.³⁵

Plénum nejvyššího stranického orgánu posléze odvolalo stanovisko ÚV KSČ k varšavské poradě pěti socialistických zemí z července 1968 a zrušilo usnesení předsednictva strany z 21. srpna 1968. Vysočanský sjezd byl prohlášen za ilegální a neplatný. Jeho delegáti přišli o své mandáty. Dogmatikům se tak podařilo vyřadit významnou a poměrně radikální progresivní skupinu, která prosazovala demokratické přeměny. Podobně dopadl i Akční program, z něhož se stal „revizionistický“ a „nesprávný“ dokument. V zásadě tak byly

³³ Na tuto okolnost upozorňuje OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc a společnost*. Praha 1994, s. 28.

³⁴ K dění v září 1969 viz FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 75–77.

³⁵ Záznam Husákova úvodního a závěrečného vystoupení na ÚV KSČ viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 356, s. 513–532 a dok. č. 366, s. 589–598 (ÚSD-SKV, f. D IV/34 – Zasedání ÚV KSČ, 25.–26. 9. 1969, část I. – stenografický záznam, Praha 1969, s. 5–43 a 161–169); stručný rozbor obsahu proslovů in FELCMAN, O.: *Počátky ostré etapy...*, s. 77; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 125–127; MAŇÁK, J.: *c. d.*, s. 20; ČÍSAŘ, Č.: *c. d.*, s. 573–575. Některé citáty též in KADLEC, V.: *Podivné...*, s. 284; HEJZLAR, Z.: *Pražské jaro...*, s. 42.

schváleny základní ideové postuláty budoucího „Poučení z krizového vývoje“ a vysvětleny z „pozic marxismu-leninismu“ všechny otázky, o jejichž příčinách listopadová rezoluce mlčela. Vina za všeobecnou krizi ve státě byla přičtena na vrub reformátorů. Konzervativci (především jejich ultralevicová část) mohli být spokojeni. Dostalo se jim satisfakce za „příkoří“ z roku 1968 a jejich úsilí o zachování mocenského monopolu KSČ bylo náležitě oceněno.³⁶

Záříjové zasedání ÚV KSČ bylo svědkem hořké porážky reformních komunistů, kteří se zde naposledy střetli se svými konzervativními protivníky. Omezili se však pouze na verbální obhajobu svých postojů a nesouhlas s Husákovým proslovem. Přestože vystupovali nebojácně, neodhodlali se k otevřenému vzdoru. Jednali v zásadě stále jako přesvědčení komunisté uznávající demokratický centralismus. Myšlenkově se nedokázali rozejít s „rodnou“ stranou, jež je vyvrhovala ze svého středu, ačkoliv cítili, že KSČ již není nástrojem reformu, nýbrž znovu nositelkou totalitní moci. Po dubnu 1969 se přechodem k pasivní rezistenci zřekli vedení demokratické opozice a ani nyní za sebou nedokázali rezolutně prásknout dveřmi. Proti normalizační politice protestovali (dokonce i ti, co už byli vylučováni z KSČ) nanejvýš na stranických fórech, a to jen někdy. Poté co poznali marnost svého počínání, se většinou odmlčeli a stáhli do soukromí. Jen několik jednotlivců se pokusilo postavit na otevřený odpor a organizovat nějaké protiakce. Obvykle se tak ale stalo až mnohem později, kdy již nebylo možné vývojový trend nějak ovlivnit.³⁷ Mnozí (hlavně umírnění) reformátoři se po září 1969 případnému vyloučení z KSČ bránili (často rostoucí sebekritikou vlastní osoby). Snažili se obhajovat svou činnost v různých dopisech a memorandech adresovaných Husákovi, Bilakovi i dalším normalizátorům, kteří nyní rozhodovali o jejich osudu. Upozorňovali, že vždy poctivě sloužili straně a mysleli na její blaho. Slibovali, že v jakékoliv funkci, pokud dostanou příležitost, znovu osvědčí svou věrnost.³⁸ Byli však i tací, kteří odcházeli z KSČ dobrovolně (stranu opustilo asi 150 000 členů) nebo svůj vyhazov přijímali s úlevou – „jako viditelný důkaz, že sice nemohou probíhající [normalizační] proces zastavit, že s ním

však nemají nic společného“.³⁹ Do jisté míry se reformní komunisté stali obětmi vlastního přesvědčení.

Děni na plénu mělo v podstatě ráz pogromu proti příznivcům obrodného procesu. Dubček byl prozatím zbaven „pouze“ pozice v předsednictvu a odvolán z funkce předsedy Federálního shromáždění. Členství v ÚV KSČ mu bylo z taktických důvodů a s ohledem na jeho popularitu ve stranických organizacích ještě na nějakou dobu ponecháno. Radikálnější reformátoři dopadli mnohem hůř. Devět z nich bylo z ústředního výboru vyloučeno (A. Černý, J. Hájek, M. Hübl, M. Miková, Z. Mlynář, V. Prchlík, V. Slavík, J. Smrkovský a Z. Vokrouhlický) a dalších devatenáct raději „dobrovolně“ rezignovalo (např. J. Borůvka, L. Hrdinová, J. Judl, V. Kabrna, I. Málek, J. Svoboda, B. Šimon, F. Šorm, J. Špaček, M. Vaculík aj.). Tři význační progresisté, A. Černý, V. Slavík a V. Prchlík, rozzuřili svými proslovy Husáka natolik, že přišli i o stranickou legitimaci. Generál Prchlík byl navíc vzápětí zbaven poslanecké immunity a vydán k trestnímu stíhání.⁴⁰ Naproti tomu Černík se zachoval zbaběle. Nasypal si za své chyby popel na hlavu a zřekl se myšlenek Pražského jara i samého Dubčka; podržel si tím ještě na několik měsíců své funkce. Ačkoliv i nadále projevoval horlivou pronormalizační aktivitu, jeho osud byl již zpečetěn. Dogmatici ho nepokrytě nenáviděli a dávali to zřetelně najevo. Husák, aby udržel svou pozici, jejich tlaku podlehl a v lednu 1970 nechal Černíka (spolu se Sádovským a Poláčkem) definitivně padnout.⁴¹

Záříjové zasedání ÚV KSČ představovalo významný moment v dějinách normalizační éry. Jednoznačně skoncovalo s prosazováním reformního programu i jeho obranou a odstartovalo frontální útok na všechno a všechny, kteří se spojili s Pražským jarem a jeho idejemi. Právě zde započala cesta, na jejímž konci bylo v prosinci 1970 přijato legendární *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. V něm obsažená charakteristika vývoje šedesátých let i éry Pražského jara se stala závaznou pro celou éru normalizace. Podzim devětašedesátého roku tak v podstatě zahájil proces, který zamlžoval skutečnou podstatu událostí let 1968–1969 ve vědomí členů komunistické strany i celé společnosti. Tato

³⁶ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 78–79; VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., s. 17.

³⁷ Hodnocením reformních komunistů se stručně zabývají FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 78–79; MAŇÁK, J.: *c. d.*, s. 19.

³⁸ Tento aspekt v chování řady progresistů blíže popisuje americký historik Kieran Williams na příkladech jednání Dubčka, Černíka a Císaře v letech 1969–1970. Všichni tři totiž velmi intenzivně čelili snaze o jejich vyloučení z KSČ. Viz WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 240–244.

³⁹ HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 175.

⁴⁰ Viz ÚSD-SKV, f. D IV/34, část I., s. 173; Usnesení ke kádrovým a organizačním otázkám, *Rudé právo*, 29. 9. 1969, s. 1; FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 78; MADRY, J.: *Sovětská okupace...*, s. 127; MAŇÁK, J.: *c. d.*, s. 20–21.

⁴¹ Černíkovo vystoupení na plénu ÚV KSČ viz VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J.: *Komunistická strana...*, sv. 4., dok. č. 357, s. 532–538 (ÚSD-SKV, f. D IV/34, část I., s. 46–51); stručně též WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 239–240.

skutečnost se přeměnila v trvalý jev a základní ideologický pilíř jednoty znormalizované KSČ.⁴²

Československá společnost se mílovými kroky vracela před leden 1968, přestože Husák ve svém závěrečném vystoupení na plénu vytrvale hlásal pravý opak. Další vývoj tonul v mlžném šeru. Na obzoru bylo období „totalního revanše“, rok 1970. Jeho důsledky zasáhly katastrofálním způsobem do života celé společnosti. Všichni progresivní představitelé byli nekompromisně odstraněni z veřejného života. Přes 300 tisíc lidí přišlo o stranické legitimace a muselo se často smířit s pokořujícím postavením na společenské periférii. Řada vyloučených nebo tzv. „vyškrtnutých“ se dočkala existenčního postižení. Ani to však někdy nestačilo. Mnohé z nich režim i nadále diskriminoval a neváhal použít rozličných metod, aby svým oponentům maximálně znepríjemnil život. Čistkami byly mimo stranických a státních orgánů nejvíce zasaženy vysoké školy, vědecké i kulturní instituce a sdělovací prostředky. Jejich drastický rozsah měl vést k likvidaci tvůrčích sil ve společnosti, zamezit nové intelektuální, nebo dokonce politické revoltě proti normalizační strategii a znemožnit opětovné vytvoření center nekonformního myšlení. Prakticky tak došlo k intelektuální genocidě, která Československo přeměnila (slovy Louise Aragona) v opravdovou „Biafru ducha“. Konečná, obldná podoba útoku proti proreformním silám nebyla ani tolik dílem Moskvy, ačkoliv její význam rozhodně nelze podceňovat. Hlavní úloha připadla domácím konzervativcům, kteří získali počátkem roku 1970 definitivně převahu v předsednictvu ÚV KSČ i ostatních stranických orgánech a tlačili na Husáka, aby prováděl jejich politiku.

Vývoj se rychle vracel ke starým pořádkům. Ovšem jejich výsledná podoba zdaleka nepřipomínala ani poslední léta Novotného vlády. Poměry se svým vnějškovým charakterem začaly přibližovat přelomu padesátých a šedesátých let. Dělo se tak bez ohledu na to, že se nekonaly velké politické procesy; pro potírání politického protivníka se volily jiné metody.⁴³ Téměř všechny vymoženosti období uvolnění normalizační moc odbourala. Ekonomická reforma byla desavouována a zlikvidována, řízení hospodářství se vrátilo k zásadám direktivního centralismu. Následky tohoto postupu se projeví v nízké

⁴² Viz FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 79. Poučení uveřejnilo jako svou přílohu *Rudé právo*, 14. 1. 1971. Stručnou charakteristiku jeho hlavních tezí lze najít např. in HEJZLAR, Z.: *Praha ve stínu...*, s. 173–174; HÁJEK, J.: *Intervence a odpor*. Praha 1994, s. 83; BELDA, Josef: Konečná fáze likvidace obrodného procesu. In: MENCL, V. a kol.: *Československo roku 1968*, díl II., s. 117–119.

⁴³ FELCMAN, O.: Počátky ostré etapy..., s. 79.

efektivitě a v pomalém růstu československé ekonomiky, v její prohlubující se strukturální deformaci a zaostávání za Západem. Kulturní a společenský život byl opět sešňěrován komunistickou ideologií, socialistickým realismem, hloupými zákazy a uměleckou nesvobodou. Řada spisovatelů nesměla publikovat, režiséři točit, vědci bádát atd. Stohy knih se ocitly ve stoupě a mnohé filmy putovaly do trezoru. Nemalé množství lidí se rozhodlo dobrovolně odejít ze země. Další vlna velké emigrace, která se rozeběhla bezprostředně po sovětském vpádu, tak připravila republiku o 200 tisíc osob, z velké části intelektuálů s vysokoškolským vzděláním. Také s možností svobodně cestovat (hlavně na Západ) byl na dlouhou dobu konec. Federalizace státu, jež měla odstranit třecí plochy mezi Čechy a Slováky, byla výrazně okleštěna a proměněna v ryze formální záležitost. Ještě několik let se v úředních zprávách tvrdilo, že pobyt sovětských jednotek na území ČSSR je „dočasný“. Postupně se ale toto ujištění z oficiálních projevů vytrácelo. Okupační vojska v zemi zůstala natrvalo.

Dogmatici mohli v roce 1970 slavit návraty do dočasně ztracených pozic. Největší odpůrci reforem, pozdější pomahači při invazi pěti armád i někteří realisté byli za svou iniciativu odměněni vysokými funkcemi. Obyvatelstvo na tom bylo mnohem hůř. Naděje ve zlepšení obecných poměrů mizela. Takřka všichni uvěřili, že nové pořádky vydrží velmi dlouho. Nikdo neměl iluze o tom, že „nezvaní hosté“ v podobě sovětských vojsk zemi jen tak rychle neopustí. Široko daleko totiž nebylo vidět žádnou sílu (na rozdíl od druhé světové války, kdy v Londýně působila exilová politická reprezentace v čele s E. Benešem), která by byla ochotna a schopna neblahý stav věcí zvrátit. Lidé se pozvolna se situací smířovali a přistupovali na stanovená pravidla hry. A museli zapomenout. Jiří Vančura k tomu napsal: „Nakonec každý prožije svůj osobní Srpen. Chce-li zůstat v zaměstnání a aspoň do určité míry existenčně zajištěn, musí se navenek zřítí všeho, čemu v osmašedesátém věřil a co si přál. Tento Srpen už se nebude rozhodovat v davu, každý v té situaci zůstane sám.“⁴⁴ Život lidí se na dvacet let dostal do podivné schizofrenie a řadu z nich nutil setrhnout proti vlastním zásadám v „životě ve lži“. Zbývá tedy jen dodat, že normalizaci jedna, možná i dvě generace přišly o možnost svobodně žít, pracovat a realizovat své životní plány a sny.

Jak již bylo řečeno, éra Husákovy vlády se vyznačovala celou řadou styčných bodů s obdobím přelomu padesátých a šedesátých let. Existovalo však i několik významných odlišností.⁴⁵ Nejzákladnější spočívala v dlouho-

⁴⁴ VANČURA, J.: *Naděje...*, s. 137.

⁴⁵ Specifickými rysy normalizačního režimu se blíže zabývá např. MENCL, Vojtěch: Důsledky potlačení Pražského jara. Místo Pražského jara ve světových a československých dějinách. In:

dobé přítomnosti sovětské armády na československém území. Okupační vojska se proměnila (a s nimi samozřejmě Moskva všeobecně) v určující faktor vnitřní i zahraniční politiky KSČ. Vliv Kremlu na řízení československých záležitostí výrazně stoupl. Domácí garnitura se na jeho názory a požadavky musela trvale ohlížet. Další specifikum lze vidět v proměně charakteru vládnoucí strany, jež se tvrdými čistkami zbavila nejvzdělanější, myšlenkově nejbohatší a neaktivnější části svých příslušníků. Přeměnila se tak v instituci ideologicky sterilní, s vysoce centralizovaným řízením, kde dominovalo PÚV KSČ, a s naprosto pasivním členstvem. Většina osob, která do komunistické strany po roce 1970 vstupovala, tak nečinila proto, že by věřila v marxisticko-leninské ideály. Stranická legitimace se stala „pracovní knížkou“, neboť otevírala cestu k vysokým postům ve státním, hospodářském aparátu, k vědecké kariéře atd. – možnosti nestraníkům za běžných okolností zcela nepřístupné.

Za nový, velmi zásadní rys druhého dvacetiletí komunistické vlády lze považovat existenci tzv. společenské smlouvy mezi vládnoucím establishmentem a obyvatelstvem, jejíž podstata se dá charakterizovat tezí „Vy nás necháte v klidu vládnout a my vám dáme, co můžeme“. Režim po roce 1968 vyvinul maximální úsilí, aby zklamanou a nespokojenou veřejnost odvrátil od politiky ke konzumu a materiálním hodnotám. Neměl jinou možnost, jelikož si byl vědom, že je založen na lži a jeho ideologie již není pro lidi nijak přitažlivá. Zvyšování životní úrovně se pro něj stalo klíčovou prioritou, která měla potvrzovat jeho legitimitu a oprávněnost. Budování světlých zítřků bylo vyraženo z ideologického repertoáru a nahrazeno „reálným socialismem“. Stávající podoba systému byla vydávána za nejlepší a jedinou možnou. Zvolená konzumní strategie se ukázala jako úspěšná. Materiální standard skutečně v krátké době zřetelně stoupl, jeho růst však nebyl podložen rozvojem intenzifikačních faktorů hospodářství. Umožnily jej mj. důsledky pozitivních opatření z doby ekonomické reformy, omezení investic do modernizace průmyslu, spotřebovávání rezerv vytvořených ještě v dobách Rakouska-Uherska a první republiky i výhodné úvěry a levné dodávky surovin ze Sovětského svazu i Západu. Po ropných šocích a prudkém růstu cen v polovině sedmdesátých let ale konjunktura

MENCL, V. a kol.: *Československo roku 1968*, díl II., s. 123–126; dále GÍMEŠ, E.: Normalizace v politologické reflexi, s. 10–11 a 15–17; MENCL, V. a kol.: *Křižovatky...*, s. 323–329; OTÁHAL, M.: *Opozice...*, s. 19–21; WILLIAMS, K.: *c. d.*, s. 39–52 a 57–59; WANNER, J.: *c. d.*, s. 99, 101 a 105; VYKOUKAL, J. – LITERA, B. – TEJCHMAN, M.: *c. d.*, s. 576–581; PERNES, J.: *Takoví...*, s. 293.

skončila a hospodářství začalo stagnovat. Udržení společenské smlouvy tak bylo stále těžší.⁴⁶

Dalším specifickým znakem normalizace byla tendence ke stabilitě kádrů a dosud nevidané koncentraci moci do rukou úzké mocenské špičky. Personální obsazení vrcholných stranických a státních funkcí se měnilo jen minimálně. Na nižších úrovních tato tendence sice nebyla tolik zjevná, ale převažovala i zde. Byrokratický aparát KSČ, zcela nezávislý na jakékoliv veřejné kontrole, ovládal veškeré dění ve společnosti. Kontinuita, byť i nepřímá, s předchozími demokratickými epochami (hlavně s meziválečným Československem) přestávala být zřetelná. Pro vládnutí v éře normalizace se staly typickými nehybnost, neproměnlivost a nedemokratičnost. Vedoucí garnitura rezignovala na to nejzákladnější, na podporu veřejnosti, protože věděla, že každý společenský pohyb může okamžitě vyvolat recidivy roku 1968, jež budou mít za následek nespokojenost Moskvy doprovázenou výměnou stráží na nejvyšších místech pražské gubernie.

Husákovo vedení KSČ se na veřejné mínění příliš neohlíželo. Nevnucovalo mu však svou vůli za každou cenu a nepronikalo příliš do soukromí jednotlivců, pokud se mu přímo neprotivili. Po výrazné veřejné aktivitě občanů ale nijak netoužilo. Spokojilo se s pasivním souhlasem, dodržováním předepsaných pravidel a participací na tradičních rituálech, které režim legitimizovaly (účast na prvomájovém průvodu, volbách apod.).

Za ideální stav byl považován klid a stereotyp. Vše se opakovalo stále dokola, rok po roce se konaly jednotlivé sjezdy a zasedání stranických orgánů i společenských institucí, pořádaly se pravidelné oslavy a velké akce (např. spartakiády), střídala se výročí, vyhlašovaly pětiletky, udělovaly řády atd. Zajímavě tuto situaci charakterizoval Václav Havel: „Spomínám si na prvú polovicu sedemdesiatych rokov v Československu ako na dobu, kedy sa ‚zastavili dejiny‘. Zdalo sa, že verejné záležitosti stratili svoju štruktúru, tendenciu, smer, napätie, rytmus a tajomstvo; neviem, čo sa stalo skôr a čo neskôr, ako sa jeden rok líšil od druhého, čo sa v skutočnosti dialo; koniec koncov sa mi zdá, že to všetko nie je vôbec dôležité. Vytratila sa predvídateľnosť, rovnako ako pocit, že veci majú vôbec nejaký zmysel. História nahradila pseudohistória...“⁴⁷

⁴⁶ Zajímavou esej o společenské smlouvě napsal novinář A. J. Liehm. Viz LIEHM, Antonín J.: *Minulost v přítomnosti*. Brno 2002, s. 102–109. K podstatě fungování společenské smlouvy a rytmu ekonomického vývoje v éře normalizace viz např. MENCL, V.: *Důsledky...*, s. 128–130.

⁴⁷ RENNER, H. – SAMSON, I.: *c. d.*, s. 125.

Na nějaké změny a reformy nebylo ani pomyšlení. Strážci pravé víry v čele se svým veleknězem Biľakem se pilně starali, aby se o ně nikdo vážně nepokusil. Režim zvolna korodoval a jeho představitelé stárli s ním. Neochota cokoli změnit se stala jednou z příčin konce normalizace. Postupně, jak narůstaly problémy (hlavně v ekonomice), vzrůstal rozpor mezi nutností něco řešit a vůlí se o to pokusit. Vládnoucí reprezentace vynesená k moci likvidací změn, kterou právě nehybnost držela na výsluní, se proto jakýchkoliv reforem obávala a nenalézala k jejich provedení odvalu. Husák a jeho společníci se do vyjetých kolejí svého stereotypu propadali stále více a nebyli schopni z nich vystoupit nebo aspoň jen vyhlédnout.⁴⁸ Po roce 1985, kdy v Sovětském svazu převzal vládu Michail Gorbačov a začala perestrojka, již bylo na záchranu komunistického režimu pozdě, ale to už je opravdu jiná kapitola.

⁴⁸ MENCL, V.: *Důsledky...*, s. 130; WANNER, J.: *c. d.*, s. 108.

Závěr

Vojenská intervence pěti zemí Varšavské smlouvy v Československu 21. srpna 1968 násilně přerušila tzv. Pražské jaro, které je ve světových i československých/českých dějinách označováno za pokus o vytvoření socialismu s lidskou tváří. Tento široký proces usiloval o spojení dosud nespojitelného – demokratických způsobů jednání a socialistického společenského uspořádání. Jeho cílem (alespoň v představách vedoucích proreformních představitelů KSČ) nebyla ani obnova politické plurality ani kapitalistické ekonomiky. Většina reformních komunistů (progresistů) neusilovala o razantní přeměnu dosavadního systému, nýbrž o odstranění jeho vad, o určitou demokratizaci a úpravy, které by socialistický model zefektivnily a učinily opět přitažlivým. V zásadě však trvali na tom, že komunistická strana si i nadále podrží rozhodující úlohu při řízení společnosti.

Sovětský svaz a jeho spojenci hleděli na československý experiment od počátku s podezřením a postupně i s rostoucími obavami a kritikou. Nemínili připustit ohrožení svých vlastních zahraničních zájmů i vnitropolitických poměrů. Poté co se jim nepodařilo Československo přesvědčit, aby reformní vývoj okamžitě zastavilo, rozhodli se jej udusit násilím. Mezinárodní izolovanost Pražského jara i neschopnost Dubčekova vedení otevřeně se postavit rostoucímu nátlaku jim volbu razantního postupu značně usnadnily.

Vpád okupačních armád byl sice po vojenské stránce dobře připravenou a dokonale realizovanou akcí, politicky však naprosto selhal. Sověti nedokázali prosadit vytvoření domácí „dělnicko-rolnické“ vlády, která by okupaci legitimizovala a poté rozdrtila reformní hnutí. Konzervativní frakce KSČ, na níž tolik spoléhali, nebyla schopna převzít moc. Kreml nakonec musel usednout k jednacímu stolu s těmi, které původně hodlal zcela zničit. Rozhovory ale pro něj skončily úspěšně. Československá delegace podepsala kapitulaci

moskevský protokol, v němž přistoupila na většinu sovětských požadavků (s výjimkou existence „kontrarevoluce“ a platnosti Akčního programu) a legalizovala provedenou invazi. Okupační jednotky měly v zemi zůstat do doby, než se situace plně „normalizuje“. Srpnovými událostmi se změnil reálný poměr sil mezi příznivci reformy a jejich odpůrci v Československu i v zahraničí. Brežněvovo vedení se proměnilo v rozhodující faktor domácí politické scény. Prostor, který zůstal reformátorům k prosazování jejich záměrů, se značně zúžil. Nezmizel však docela.

Obsazení republiky lze považovat za počátek období, pro něž se vžil název „normalizace“. O její podobě ale v Praze a v Moskvě panovaly rozličné představy. Progresisté počítali s tím, že po splnění sovětských přání (a odchodu vojsk) budou moci pomaleji pokračovat v omezeném proreformním kurzu. K tomu však bylo nezbytné současně udržet jednotu ve vedení strany i důvěru obyvatelstva. Sověti naproti tomu usilovali o likvidaci všech provedených změn a opětový návrat ČSSR mezi poslušné země socialistického tábora. Základem jejich taktiky se stal permanentně rostoucí nátlak na Dubčekovu garnituru spojený s důsledným využitím existujících vnitřních rozporů (např. česko-slovenský vztah) a aktivit domácích konzervativců (neboli dogmatiků) i pragmatických politiků (tzv. realistů), kteří se od šéfa KSČ stále více odvraceli. Reformátoři měli být prováděním nepopulárních opatření a neustálými ústupky Kremlu dotlačeni k přejímání odpovědnosti za kroky, s nimiž se vnitřně neztotožňovali nejen oni sami, ale ani obyvatelstvo. Postupně tak měli být vmanévrováni do konfliktu s občany, diskreditováni v jejich očích a zbavováni reálné moci situaci změnit. Sověti svým plánem rovněž zamýšleli vyvolat mezi progresisty rozpory, rozvrátit jejich jednotu, izolovat je a nakonec nahradit oddanými prosovětskými kádry.

Zvolená strategie se ukázala jako velmi úspěšná. Dubčekovo vedení KSČ nedokázalo čelit rostoucímu náporu Moskvy a obhájit vlastní politickou koncepci „reformy bez extrémů“. Nechal si vnutit další sovětské požadavky (např. smlouva o pobytu sovětských vojsk, odchod Smrkovského z čela parlamentu), zvolna sklouzávalo na šikmou plochu trvalé defenzivy a směřovalo k prosovětské politice. Jeho posrpnová linie se ukázala nereálnou. Ocitlo se v neřešitelné kvadratuře kruhu, neboť se snažilo současně vyhovět Kremlu a zčásti i veřejnosti. Progresivní skupina se dostala do bezvýchodné situace mj. proto, že se při svém pokusu o záchranu alespoň některých reformů neodhodlala opřít o přímou podporu občanské společnosti. Spolupráci s ní považovala za příliš riskantní, jelikož věděla, že by vyvolala okamžitou nelibost Sovětů. Všeobecná nedůvěra k posrpnové politické linii vzrůstala. Atmosféra celonárodní

pasivní rezistence proti sovětské okupaci se zvolna měnila v pocit lítosti nad zmařenými nadějami.

I přes citelný ústup se stále realizovala některá opatření polednové politiky (např. ekonomická reforma, rehabilitace obětí politických procesů, federalizace a s ní související decentralizace státní správy). Občanská společnost se ještě měla k světu. Progresivní trend byl dovršen v odborovém hnutí. Nadále působily radikálně smýšlející tvůrčí svazy sdružené v Koordinačním výboru i Svaz vysokoškolského studentstva. Vznikaly nové společenské organizace, jejichž vedení podporovala obrodný vývoj. Pozitivní úlohu si uchovávaly sdělovací prostředky, které většinou stály na proreformních pozicích. Přestože musely respektovat existující cenzurní omezení, zůstal jim poměrně značný prostor k vyjadřování skutečného mínění lidí.

Brežněvovo politbyro na sklonku zimy 1969 docházelo k závěru, že nastal čas Dubčka odstranit. Jeho další setrvávání v čele KSČ již nebylo ani potřebné. Celková situace uvnitř ČSSR k provedení tohoto záměru jen přispívala. Na Slovensku, kde byl na rozdíl od českých zemí reformní vývoj v roce 1968 motivován převážně nacionálními hledisky, postupoval nápor proti progresivním silám mnohem snáze a rychleji než v západní polovině státu. Slovenská veřejnost se do jisté míry cítila uspokojena realizací federace a o ostatní otázky nejevila takový zájem. Husákovo vedení KSS zde již mělo dění zcela pod kontrolou a zvolna se přibližovalo sovětskému úhlu pohledu na domácí záležitosti.

Rovněž vývoj mocenských poměrů ve vedení KSČ se vychyloval v neprospekch reformátorů. Převahu získávali realisté a konzervativci, kteří úzce spolupracovali se sovětskou ambasadou i okupačními jednotkami. Jednota progresivního směru se rozpadala. Část jeho umírněných příslušníků přecházela k pragmatikům, jiní posilovali radikální proreformní kruhy, zbytek, včetně Dubčka, se snažil udržet kurz na „rozumný“ střed a pomalu se tím ocital v izolaci. Radikální progresivní skupina slábla a ztrácela vliv na rozhodování. Reformátoři se s částečnou podporou prvního tajemníka pokusili nepříznivému trendu čelit. Prosadili v předsednictvu strany, aby se nejbližší zasedání ÚV zabývalo zprávou Pillerovy komise o rehabilitacích obětí politických procesů, jež odkrývala podíl Moskvy a řady domácích funkcionářů na nezákonnostech, určilo termín stranických sjezdů i voleb a projednalo zákon o socialistickém podniku. Provedením těchto proreformních kroků chtěli výrazně oslabit konzervativní frakci. Brzy se však ukázalo, že progresivní křídlo již nemá k uskutečnění svých plánů dostatek sil. Dubček se nemohl spolehlivě opřít o většinu členů předsednictva a výkonného výbo-

ru PÚV KSČ. Centrální stranický aparát stál vůči němu převážně v opozici. Vůdce strany si pravděpodobně po signálech kremelské nelibosti se zamýšlenou linií uvědomil (a spolu s ním i jeho řídnoční spojenci), že pokud by se snažil razantněji tlačit na radikálnější postup, Moskva by se okamžitě postavila proti, většina realistů a konzervativců by se k ní přidala a následoval by jeho pád. Rozhodl se proto změnit taktiku a dále ustoupit. Zda chtěl tímto postupem vyčkat na příhodnější dobu a poté realizovat reformní plány, nebo jen udržet svou funkci, nelze s určitostí zodpovědět. Jisté pouze je, že mocenská špička začala chystat novou politickou strategii, která již zcela zpochybňovala Akční program a akcentovala boj proti pravicovému nebezpečí. V souvislosti s tím stranické vedení zamýšlelo změnit program pléna ÚV, z něhož měla být vyřazena zpráva Pillerovy komise a odsunuto schválení zákona o podniku. Dubčekova garnitura se tak před hokejovými událostmi de facto zříkala reformního programu. Své záměry již uskutečnit nestačila. Nejprve tomu zabránil G. Husák neúčastí na jednání výkonného výboru (již možná věděl, že si ho Moskva vybrala za nového vládce) a posléze i hokejové demonstrace. Lze tedy shrnout, že poměry uvnitř vrcholného establishmentu KSČ se vyznačovaly značnou nepřehledností, jejich protireformní tendence byla ale zjevná.

Hlavní příčiny, proč Kreml tolik usiloval o Dubčekovo sesazení, leží proto především v jeho zahraničněpolitických záměrech. Sověti se ocitli v časové tísní. Na červen 1969 byla do Moskvy svolána světová konference komunistických stran, která měla posílit po invazi pošramocenou autoritu SSSR v mezinárodním komunistickém hnutí. Pro Brežněva byla z tohoto důvodu přítomnost československého předáka v čele delegace KSČ zcela nepřijatelná. Sověty dále zaměstnával právě vrcholící ideologický i mocenský konflikt s Čínou. Významnou roli v jejich přístupu k ČSSR sehrálo i úsilí prosadit novou vojenskou doktrínu Varšavské smlouvy, jejíž podstata spočívala v rovnosti jaderné výzbroje s USA a početní převaze sovětských vojsk ve střední Evropě. Sarmádní strategii úzce souvisela i změněná politická linie, založená na snaze dosáhnout uvolnění ve vztazích se Západem, jež mělo umožnit dohodu s USA v otázce omezení atomového zbrojení, rozvinout vzájemný obchod mezi oběma bloky a potvrdit poválečné rozdělení evropského kontinentu na dva tábory (včetně definitivního uznání stávajících hranic). K úspěšné realizaci svých záměrů Moskva nutně potřebovala mít pod pevnou kontrolou všechny státy východního bloku. Jejich jednotný a koordinovaný postup pro ni byl naprosto nezbytný. Neklidné a neposlušné Československo výrazně komplikovalo sovětské plány.

Změnu mocenských poměrů v KSČ si přály také satelitní státy. NDR a Polsko se obávaly nejen případného sblížení Československa se západním Německem, ale hlavně měly strach o křehkou stabilitu svých konzervativních režimů. Případný úspěch reformního experimentu a trvající napětí uvnitř ČSSR ji mohly značně ohrozit. Toto znepokojení sdílelo i Maďarsko, jehož vůdce J. Kádár zápasil o udržení po roce 1956 pracně budovaného konsenzu s národem i o svůj program umírněných úprav ekonomického systému.

Rovněž Západ neměl na pokračující nestabilitě v ČSSR zájem. Respektoval status quo mezi bloky ve střední Evropě a do sféry vlivu svého protivníka prakticky nezasahoval. I on se pokoušel, především z bezpečnostních důvodů, dospět k oteplení vztahů se SSSR. USA usilovaly o uzavření dohody o omezení dalšího zbrojení (SALT 1) a toužily se s pomocí Moskvy vysmeknout z vietnamské války, která významně podlamovala jejich mezinárodní pozici i vnitřní stabilitu. SRN dospívala k závěru, že její politika totální ostrakizace NDR se neosvědčila. Západ hledal cestu k vyřešení svých problémů prostřednictvím jednání s Kremlem. Uvědomoval si ale, že Sověti budou ochotni přistoupit k rozhovorům teprve ve chvíli, až nastolí naprostý pořádek v řadách svých spojenců. Československý pokus o reformu i vypjatá situace v zemi po srpnu 1968 významně narušovaly politické cíle západních států.

Setrvání Dubčka ve funkci tedy na jaře 1969 překázelo záměrům obou táborů. Výjimkou byly pouze socialistické státy, které se mocensky střetávaly se SSSR. Rumunsko, Jugoslávie, Albánie a Čína se ryze účelovou podporou reformátorů snažily posílit své mezinárodní postavení a nezávislost na Moskvě. Myšlenkám obrodného procesu však ve skutečnosti nebyly vůbec nakloněny (částečně mimo Jugoslávii). Úměrně s rostoucí ústupností vedení KSČ vůči sovětským požadavkům se o dění v ČSSR přestaly zajímat. Rumunská a jugoslávská zdrženlivost vůči Praze byla po srpnu 1968 ještě podmíněna zřetelnou snahou vyhnout se otevřenému konfliktu se Sověty.

V zimě roku 1969 začalo Brežněvovo politbyro chystat Dubčekův pád a hledat vhodného muže na jeho místo. Zorganizovalo pozvání některých československých činitelů do Moskvy, aby získalo přehled o situaci a mohlo ji tak lépe ovlivňovat. Úzce přitom spolupracovalo s domácími konzervativci, zvláště se skupinou sdruženou okolo V. Bilaka, která mu předkládala návrhy na případné kandidáty do funkce stranického vůdce. Sovětské delegace rovněž jezdily sondovat situaci do Prahy. Kreml chystal také vojenské zajištění připravovaného mocenského zvratu a v krajním případě uvažoval i o nové intervenci, byť o ni reálně nestál, protože by za ni musel zaplatit příliš velkou cenu v podobě mezinárodních komplikací. Sověti dávali přednost politickému

řešení situace převážně domácími silami, v němž by se sami angažovali pouze nepřímo prostřednictvím hrozeb a zostřováním nátlaku. Čekali už jen na vhodnou příležitost, která by jejich plán pomohla uvést v život.

Přineslo ji mistrovství světa v ledním hokeji. Po druhém vítězství Československa nad mužstvem SSSR 28. března 1969 vypukly po celé zemi mohutné demonstrace proti okupaci. Protestů obyvatelstva využili někteří příslušníci StB, kteří vyvolali (se souhlasem a za dohledu sovětských orgánů) rozsáhlé provokace namířené proti sovětským objektům. Nejznámější z nich bylo vydrancování kanceláře Aeroflotu v Praze.

Západní země i socialistické státy stojící v opozici vůči Kremlu prezentovaly spontánní manifestace jako důkaz trvajícího nesouhlasu československého lidu s obsazením jeho vlasti. Nepočítaly ale s tím, že by se mohly stát podnětem k vystupňování sovětského náporu na Prahu. Rovněž Dubček a jeho spojenci situaci podcenili, nevyvodili z událostí téměř žádné závěry a nepřijali rozsáhlejší konkrétní opatření. Žádný významný stranický orgán se nesešel a nezaulal k dění stanovisko. Domácí sdělovací prostředky (hlavně noviny a časopisy) komentovaly shromáždění občanů s velkou otevřeností, vyjadřovaly všeobecné mínění lidí a občas polemizovaly s názory sovětského tisku.

Na rozdíl od československých předáků zareagovala Moskva velmi prudce. Po krátkém váhání využila vyprovokované výtržnosti k provedení svého záměru. Odsoudila demonstrace (obvinila z jejich organizace antisocialistické síly), zkritizovala Dubčkovu garnituru za pasivitu a pohrozila, že v případě opakování protisovětských vystoupení provede účinná opatření nezávisle na československých orgánech. Pověřila ministra obrany maršála Grečka a náměstka ministra zahraničí Semjonova, aby odjeli do Prahy zjednat pořádek.

Sovětské emisáři přicestovali se dvěma cíli. Prvním, do jisté míry oficiálním, bylo zamezení jakýmkoli dalším projevům nesouhlasu s přítomností okupačních armád. Druhý a daleko důležitější úkol představovalo dosazení nového prvního tajemníka ÚV KSČ. Především z tohoto důvodu si delegace hodlala co nejdříve vynutit změnu programu pléna ÚV a poté i jeho svolání, které by výměnou strážil potvrdilo.

Významné místo v kremelských záměrech připadlo velení ČSLA, v němž se za Pražského jara nevytvořil žádný významnější progresivní proud. Generalita se ve vztahu k Moskvě ani v roce 1968 nedokázala chovat jako představitel suverénního státu. Po intervenci se stále zřetelněji přizpůsobovala Brežněvovým přáním. Nyní měly velící složky armády svými požadavky

a hrozbou vypovězení poslušnosti (včetně případného puče) kombinovanou se sovětským diplomatickým i vojenským tlakem přinutit Dubčkovu vedení k povolnosti.

Grečko na schůzi vojenské rady MNO ostře kritizoval situaci a pohrozil československým generálům novým vpádem sovětské armády. Dokonale je zastrašil a získal na svou stranu. Vedení ČSLA poté zaslalo předsednictvu ÚV KSČ ultimátum, v němž si vynucovalo splnění vlastních (tedy sovětských) podmínek a naznačovalo svou případnou ochotu provést ozbrojený převrat. Armáda se tím (poprvé od roku 1918) změnila v silný nátlakový prostředek, který si ve prospěch cizí mocnosti vymáhal zásadní změnu politických poměrů. Vymkla se spolu s Bezpečností na několik týdnů kontrole stranických a státních orgánů a k jejich plnému respektování se vrátila až po Husákově nástupu. Usnadnila tak protireformním silám v KSČ převzít moc bez vojenského zásahu zvenčí.

Dubčekův establishment soustředěné ofenzivě podlehl. Schválil prohlášení PÚV KSČ, které akceptovalo sovětské hodnocení hokejových událostí a základní požadavky Kremlu s výjimkou existence masové kontrarevoluce. Ignoroval tak skutečné příčiny situace v ČSSR a fakticky se (přes verbální tvrzení opaku) rozcházel s polednovou politikou. Na místo reformu nastupoval program pacifikace občanské společnosti. Bezprostředně po vydání stanoviska byla zavedena předběžná cenzura, zastaveny některé časopisy, vyhlášena pohotovost vyčleněných armádních a policejních jednotek. Stranický aparát zahájil kampaň za přijetí souhlasných rezolucí. Prohlášení PÚV podpořili i radikální reformátoři ve vedení KSČ, kteří se tímto postupem snažili uchránit obyvatelstvo před vlnou násilí a udržet aspoň minimum z obrodného procesu. To však již nebylo možné. Progresisté počátkem dubna 1969 definitivně přestali vést celonárodní odpor proti sovětské okupaci a orientovali se většinou na individuální obranu své politiky, k níž využívali svých funkcí. Radikální demokratická opozice, ať už komunistická či nekomunistická (studenti, odboráři a tvůrčí svazy), neměla sílu a schopnost jejich funkci převzít.

Veřejnost byla přijetím prohlášení PÚV i následnými represivními kroky šokována. V naprosté většině se ale neodhodlala ke vzdoru. Zemí se šířila pasivita, rezignace, únava z dlouhodobě napjaté situace i strach z perzekucí. Odpor proti zostřenému politickému kurzu byl ojedinelý a izolovaný. Omezil se na tradičně protestující skupiny, tedy na vysokoškolské studenty a odborové organizace velkých závodů. Vedl se pouze pasivními formami (přijímání odmítavých rezolucí, distribuce letáků, schůze a mítinky). Ke stávkám nebo pochodům v ulicích nedošlo. Projevy nesouhlasu tak nezískaly reálný politický

význam. Sdělovací prostředky se ještě pokoušely prezentovat skutečné názory lidí, ale stále tvrději zasahující cenzura jejich možnosti rychle minimalizovala.

Po eliminaci vlivu občanské společnosti se sovětsí emisáři mohli s klidem soustředit na hledání vhodné osobnosti do čela KSČ. Již bezprostředně po svém příjezdu zahájili sérii rozhovorů převážně s realistickými politiky. Při těchto schůzkách si pouze zjišťovali jejich názory na možnost volby nového prvního tajemníka. O konkrétních jménech se patrně příliš nemluvalo. Pořadí jednání mělo svou vnitřní logiku. Cílem bylo, aby se při vlastní výměně v nejvyšší stranické funkci angažovali výhradně tuzemští činitelé. Už na začátku Sověti dosáhli velkého úspěchu, když se jim podařilo získat ministra obrany Dzúra a především prezidenta Svobodu. Oba dva pak vyvinuli v následujících dnech přímo horečnou aktivitu, aby mocenský obrat co nejvíce usnadnili. Kremelští vyslanci se s nimi zřejmě shodli i v názoru, že nejlepší variantou za Dubčeka je Gustáv Husák, kterého Moskva zřejmě již delší čas považovala za nejperspektivnějšího normalizačního politika. Maršál Grečko pravděpodobně slovenskému představiteli na společné schůzce naznačil, jaké plány s ním Brežněv a ostatní mužové sovětského politbyra mají. Definitivní rozhodnutí ale ještě zdaleka nepadlo.

Nezáhalela ani konzervativní skupina a vyhledávala vhodného kandidáta. Její vůdce Vasil Bilak věděl, že kvůli své diskreditaci sám v čele strany stanout nemůže. Snažil se proto se svými spojenci nalézt vhodnou osobnost, která by akceptovala jejich tvrdé pojetí normalizace. Nejprve (již v březnu) se pokoušel získat pro své cíle premiéra Černíka. Neuspěl, neboť předseda vlády se ukázal příliš zbabělým i nedostatečně ochotným a pružným. Teprve po krachu této varianty se většina dogmatiků (včetně Bilaka) začala jednoznačněji orientovat na podporu Husáka. Část konzervativců, patrně těch, kteří nebyli úzce svázáni s Bilakem, chtěla za Dubčeka nástupce prosadit Lubomíra Štrougala. Tento záměr ale nevyšel, mj. proto, že Štrougal pravděpodobně neprojevil o úřad prvního tajemníka zájem.

I přes trvající nejistotu, kdo se stane novým vládcem, byla připravována změna pečlivě zajišťována. Realisté prosadili omezení programu příštího zasedání ÚV KSČ (svoláno na 17. dubna) pouze na příčiny politického napětí v zemi, což mělo Dubčekův pád usnadnit. Maršál Grečko nařídil posílit sovětské jednotky v ČSSR a náměstek MID Semjonov společně s domácími konzervativci zahájil masivní nátlak na A. Dubčeka. Snažil se ho psychicky zlomit a donutit k tomu, aby se sám odhodlal k odchodu. To se mu ale nepodařilo. Dubček se ještě úplně nevzdával a snažil se svou funkci udržet, ač ve svých pamětech tvrdí opak.

Husák si uvědomil, že funkci prvního tajemníka zatím zdaleka nemá v kapse. Vystoupil proto v Nitře s bojovným projevem, v němž ostře kritizoval „slabost“ dosavadního stranického vedení, distancoval se od reformu a nepřímou i od Dubčeka. Sešel se také (neznámo kdy) s Bilakem a uzavřel s ním výnosný obchod. Přistoupil patrně na jeho požadavky ohledně budoucí politické praxe a přislíbil mu, že jej společně s ostatními dogmatiky i nadále podrží ve funkcích. Konzervativní předák za to měl zajistit Husákovo setkání s Brežněvem, neboť jedině od něj mohl vůdce KSS získat definitivní pozhledání. Vývoj však byl stále otevřený. Ve vedení strany se ještě projednával hlavní programový referát, který měl první tajemník přednést na chystaném plénu ÚV – stále se oficiálně počítalo s tím, že s referátem předstoupí Dubček – a Husák během schůze výkonného výboru mlčel. Asi již věděl, že následující události přinesou jiné řešení.

V nepřehledné situaci se Husák setkal 13. dubna 1969 v Mukačevu s Brežněvem. Obdržel od něho souhlas se svou kandidaturou na místo prvního muže KSČ. Moskva se rozhodla vsadit na slovenského politika z několika důvodů. Přesvědčila se, že v jádru vždy zůstal ortodoxním komunistou, jehož názory nezměnilo ani dlouhé věznění v padesátých letech. Byl obětí stalinismu, a tak nemohl být zcela ztotožňován se zatvrzelými dogmatiky. Jeho progresivní minulost z jara 1968 mohla u řady reformátorů budit iluze, že se bude snažit zachránit aspoň minimum z obrodného procesu a tím neutralizovat jejich případný odpor. Na druhé straně právě kvůli své proreformní angažovanosti mohl být Sověty kdykoliv tlačen do kouta. Další výhodou bylo, že Husák za sebou neměl v pražském stranickém vedení žádný výrazný klan, o který by se mohl opřít, a bylo zjevné, že pokud se bude chtít udržet, bude se muset vrhnout do kremelské náruče. Velmi se hodily i kandidátovy povahové vlastnosti, jeho ctižádostivost, autoritativnost, pragmatismus, oportunismus a především mocichtivost. V Moskvě dobře postřehli, že Husák je pro své setrvání na vrcholu mocenské pyramidy ochoten k ledasčemu.

Na Brežněva zapůsobily i slušné výsledky Husákovy pacifikační politiky na Slovensku. Přesto nemínil riskovat a žádal za svou podporu jasné záruky v podobě likvidace reformu a zahájení důsledné normalizace. Husák souhlasil. Co přesně sovětskému vůdci slíbil, není známo. Z dění následujících měsíců se však dá mnohé odvodit. Rozhodující je, že Husák Brežněvovy podmínky dobrovolně akceptoval, ačkoliv motivy, které ho k tomu vedly, mohly být různé (kariérismus, komunistické přesvědčení, strach z nedávné proreformní iniciativy i případné odvety dogmatiků). Uvědomil si, že cesta k volbě za šéfa strany i k budoucímu uhájení vlastní pozice vede jen skrze dohodu s domácími

konzervativci. Své dosavadní přívržence musel odvrhnout. Jeho pružná politická koncepce přejala mnoho konzervativních prvků. V budoucnu se sice snažil dogmatickým excesům (hlavně politickým procesům) bránit, ale činil tak jen do té míry, aby jeho postavení nebylo ohroženo. Moskva i nadále využívala konzervativce jako efektivního nátlakového prostředku na Husáka, avšak ten pro ni měl v čele KSČ vždy větší cenu než její stoupenci zkompromitovaní srpnem 1968. Svázala mu tak ruce a dotlačila jej (spolu s dogmatiky) k tomu, aby dělal i věci, jež patrně původně činit nezamýšlel. Slovenský politik se stal zajatcem vlastních ambicí a touhy po moci, který své přežití musel odkázat do rukou Sovětů. V této skutečnosti je třeba vidět jednu z příčin, proč se v Československu nikdy nepokusil nastolit liberálnější poměry.

Husák musel o post prvního tajemníka bojovat až do poslední chvíle, neboť v názoru na osobu nového vůdce nepanovala mezi nejvyššími stranickými činiteli shoda. Jak se události přesně vyvíjely, nelze s určitostí popsat. Nejpravděpodobněji asi následovně: Někteří předáci KSČ (hlavně realisté) zřejmě počítali s tím, že Dubček zůstane ve funkci a svým jménem bude dále kryt normalizační politiku, ale Husák je patrně postavil před hotovou věc, když jim oznámil, že získal Brežněvovu podporu. Narazil však na odpor Štrougalů a Dubčeka, kteří se snažili prosazovat Černíkovu nominaci. Na pomoc mu přispěchali Biřák a prezident Svoboda, jenž se za Husáka postavil celou vahou své autority. Přesvědčoval řadu reformátorů o tom, že neexistuje jiná relevantní možnost. Naznačil Dubčekovi, že se na jeho odchodu a Husákově nástupu dohodl s maršálem Grečkem. Ostrý nátlak na dosavadního vůdce vyvinul i Biřák, který současně dal Štrougalovi jasně na srozuměnou, aby se nestavěl proti sovětské vůli. Dubček se Štrougallem nakonec po sérii bouřlivých jednání ustoupili a slíbili Husákovu volbu podpořit. Učinili tak mj. proto, že Černík funkci prvního tajemníka odmítl. Reformní křídlo ve vedení strany zůstalo takřka pasivní. Na podporu Dubčeka, který se postupně smířil s vlastním údělem, nevyvinulo žádnou výraznou aktivitu. Jeho většina se posléze rozhodla nenarušovat jednotu vedení a souhlasila s Husákovou kandidaturou. Dva dny před plénem se tak stranické vedení nakonec názorově sjednotilo. Šéf KSS se však nehodlal na tuto jednotu spoléhat a snažil se sám zajistit si co nejvíce hlasů v ÚV. Vyjednával proto se skupinou pražských progresivních intelektuálů okolo Milana Hübla, kterým slíbil zachování některých prvků obrodného procesu a setrvání reformátorů ve funkcích. Svůj slib ale patrně neměl v úmyslu splnit.

Ze všech dostupných faktů je tedy zřejmé, že mocenský zvrat v dubnu 1969, který vyvrcholil volbou Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ, byl především

dílem domácích konzervativců a zčásti i sovětských emisarů a jejich pomahačů (velvyslanec Červoněnko). Politici, kteří se krátce před plénem shodli na Husákově kandidatuře, v něm sehráli druhořadou roli. Dogmatici využili soustavného tlaku Moskvy i přítomnosti okupačních vojsk. Rychle podrobovali svým cílům celé vedení KSČ, které bylo zastrašeno vlastní armádou. Podařilo se jim získat a zneužít prezidenta Svobodu a nakonec vmanévrovat nejvýznamnější osobnosti realistického směru do pozice hlavních aktérů normalizačního přelomu – dubnového zasedání ÚV KSČ. Uzavřeli s realisty koalici a mohli si proto při jednání nejvyššího stranického orgánu dovolit zůstat v pozadí.

Samotné plénium probíhalo 17. dubna 1969 v napjaté atmosféře, ale současně podle připraveného scénáře. Realističtí předáci prosadili zkrácení diskuse, čímž radikální reformátory zbavili možnosti vyjadřovat odmítavá stanoviska a narušovat tak provedení personální změny v nejvyšší stranické funkci. Pasivní chování většiny progresistů a jejich ochotu dát hlas Husákovi ovlivnilo několik skutečností. Mnozí již byli unaveni dlouhodobou krizí ve státě, kterou Dubček nedokázal vyřešit. Některé potěšil fakt, že odcházející vůdce nebyl kritizován a nadále zůstal ve vysoké politice. Svou roli sehrál také způsob zdůvodnění Husákovy volby, který byl formulován tak, aby uspokojil všechny názorové proudy uvnitř ÚV. Mnozí uvěřili, že nový vládce dokáže být Sovětům rovnocenným partnerem a něco z reformu zachráni. V zákulisí je o tom přesvědčoval Hübl. Hodně osobností vidělo ve slovenském politikovi menší zlo. Husák byl nakonec zvolen do úřadu jednoznačnou většinou hlasy konzervativců, realistů i převážné části reformátorů.

Dubnové plénium lze považovat za skutečný vývojový obrat. Moskva konečně dospěla k cíli, který srpnová okupace nepřinesla, k nastolení poslušné prosovětské vlády, která odstraní zbytky reformu a vrátí Československo mezi disciplinované země socialistického tábora. Dosáhla svého záměru prostřednictvím politických prostředků domácího původu, a nemusela proto sáhnout k nové vojenské intervenci, o níž potenciálně uvažovala. Obsah pojmu normalizace se v pojetí československé stranické garnitury dubnem 1969 radikálně a definitivně změnil. Zatímco po vpádu vojsk původně znamenal (aspoň v představách části reformátorů) postupný návrat k předsrpnovým uvolněným poměrům, nyní se definitivně přeměnil v úsilí obnovit a upevnit totalitní způsob vlády. Za počátek normalizace však nelze považovat až okamžik Husákovy volby. Trend k obnově byrokratické moci KSČ nastoupil již bezprostředně po podpisu moskevského protokolu. Toto konstatování podtrhuje také skutečnost, že i po Dubčkově odchodu z nejvyšší funkce zůstala personální kontinuita nejužšího vedení strany v zásadě zachována.

Zahraničněpolitické reakce na nástup nového vládce se v zásadě odlišovaly podle příslušnosti států k mocenským blokům a podle vztahů jednotlivých zemí k Sovětskému svazu. Kreml a jeho spojenci přijali výsledky pléna s nadšením, uspokojením i patrným zadostiučiněním. Věřili, že Husák usměrní dění v ČSSR podle jejich představ. Rumunsko se zachovalo zdrženlivě. Jugoslávie zaujala chladný, vyčkávací postoj. Albánie a Čína události s útočnou argumentací odsoudily. Také prvotní reakce Západu se nesly ve značně negativním tónu. Výměna stráží se všeobecně považovala za konec jedné vývojové etapy. Dubčekův pád se dával do souvislostí s hokejovými demonstracemi a sovětským nátlakem. Budoucnost reformu byla hodnocena skepticky, i když jejich omezené pokračování se zcela nevyklučovalo. Počáteční nesouhlas však brzy vystřídal rezervovaná a věčná stanoviska. Západ úzce sledoval své vlastní zájmy, nehodlal Moskvu dráždit a fakticky ponechal Československo svému osudu.

Domácí ohlasy na zasedání ÚV nebyly nijak mimořádné. Naprostá většina obyvatel včetně značné části členů KSČ sice s přijatými opatřeními nesouhlasila, ale současně nebyla ochotna vstoupit do politického zápasu proti režimu. Řada z nich již podlehla pasivitě a rezignaci. Mnozí začali svůj případný odpor proti nové realitě považovat za neúčelný, zbytečný a postupně i nebezpečný, a tak posléze přecházeli do postoje nespokojené mlčící většiny. Občané rychle ztráceli iluze o možných politických změnách. Přesouvali svůj zájem od veřejného života k problémům životní úrovně a uchýlovali se do soukromí. Negativní reakce vyjádřili převážně pouze jednotlivci.

Masové protesty se nekonaly. Demonstrace byly jen velmi omezené. Několik stávek na vysokých školách nestrhlo k projevení odporu ani větší část studentů, natož závody. Počet odmítavých letáků a rezolucí klesal. Studentské hnutí brzy zachvátil rozkol mezi radikální a umírněnou frakcí, který rychle paralyzoval jeho opoziční činnost. Podobně i v odborovém hnutí se radikální podnikové organizace ocitly bez podpory vedení svých svazových orgánů, která začala obracet a přitahovat normalizačním praktikám. Také svaz novinářů couval. Sdělovací prostředky už neměly příliš prostoru k vyjadřování nekonformních postojů. Stranický tisk posluhoval Husákovu vedení a postavil se do čela kampaně proti „antisocialistickým silám“. Ostatní deníky, rozhlas i televize cenzura na přelomu dubna a května plně ovládla. Některé progresivní časopisy, které se ještě snažily bojovat proti všeobecné apatii a zesilujícím atakům konzervativců, byly zastaveny a jejich zbytek ukázněn. Sdělovací prostředky tak ztratily poslední zbytky své objektivnosti.

Demokratická (komunistická i nekomunistická) opozice zůstala roztržštěná a bez jednotného kooperativního vedení, jež po reformních komunistech

neměl kdo převzít. Zvolna ztrácela i vůli ke vzdoru a možnosti legálního působení. Po dubnu 1969 zvolila opatrnou taktiku. Manévrovala, vyčkávala a zpočátku usilovala o nalezení určitého konsenzu s novým establishmentem. Spoléhalo na sílu osobnosti Husáka, neboť věřila, že jako pragmatický člověk dokáže v zemi nastolit a ubránit alespoň trochu snesitelné poměry. Zásadně se zmyšlila v odhadu záměrů, metod a postupů Husákovy politiky. Na pozvolné utužování poměrů reagovala až později manifesty a provoláními, mítinky a stávkami, jimiž ale už neměla reálnou šanci cokoli změnit.

Husák po svém nástupu do funkce napjal všechny síly k obnově starých pořádků a splnění hlavních požadavků Moskvy. Poměry ve státě se měly navrátit k tradičnímu, byť vylepšenému modelu socialistické společnosti s dominantní úlohou KSČ, s podřízeností státních úřadů a společenských organizací stranickému aparátu, s pasivním a materiálně uspokojeným obyvatelstvem, s centrálně řízenou ekonomikou a s poslušností vůči Sovětskému svazu. Převážná část idejí obrodného procesu měla být odepsána.

Z této základní představy, kterou s Husákem sdílelo prakticky celé stranické vedení, se odvíjela i série kroků učiněných bezprostředně po dubnovém plénu ÚV. Husák jimi sledoval několik cílů. Chtěl zlikvidovat veškerou opozici ve vedení i nižších složkách KSČ. Hodlal proto postupně odstranit z ÚV nejradikálnější reformátory a současně si podmanit krajské i okresní výbory KSČ a centrální stranický aparát. Zamýšlel zcela ovládnout veškeré sdělovací prostředky. K tomu mínil využít nejen přísnou cenzuru, ale především oddané kádry, které by rozvrátily dosavadní proreformní jednotu novinářských řad. Současně usiloval o pacifikaci všech projevů nesouhlasu se svým politickým kurzem a o eliminaci demokratické opozice. Chtěl zabránit pokusům o její sjednocení k odporu, zbavit ji vlivu na veřejnost a zahnat do ilegality. Za nezbytné proto považoval podřídit si vedení nekomunistických stran a společenských organizací.

Upevnění moci se pro Husáka stalo otázkou přežití, neboť si byl vědom, že se nachází v hluboké izolaci od většiny obyvatelstva i členů strany. Sociální základna jeho režimu byla příliš úzká. Postupoval s ohledem na situaci při realizování normalizačních opatření sice s vervou, ale opatrně, bez přílišného hluku a s jen zvolna rostoucí gradací. Oficiálně své kroky zdůvodňoval snahou o důsledné plnění polednové politiky. Ve veřejnosti i v členské základně KSČ se touto strategií měl udržovat dojem, že se stranický vůdce navzdory změněným podmínkám stále pokouší zachránit reformní program. Zatím nebylo jasné, kam až normalizační tažení zajde. Některé prvky z myšlenek Pražského jara (hlavně spolková činnost) se ještě rozvíjely.

I když se Husákovi podařilo přesvědčit Brežněva, že razantní zvrat směrem k totální likvidaci reformem zatím není možný, jeho pozice zůstávala křehká. Musel trvale čelit tlaku konzervativců, kteří jeho politickou praxi považovali za polovičatou a naléhali na přitvrzení kurzu. Složitě manévroval mezi jednotlivými křídly uvnitř strany, pozorně vnímal změny v poměru sil mezi nimi, přizpůsoboval se mu a snažil se posílit vlastní postavení a moc. Někdy se mu podařilo prosadit vlastní záměry, jindy byl nucen náporu dogmatiků ustoupit. Neměl jinou možnost, jelikož v Praze zatím neměl k dispozici žádný podpůrný klan kolem své osoby. Navíc postrádal jednoznačnou důvěru Moskvy i domácích konzervativců. Mohl ji získat (a s ní i jistotu, že si udrží své křeslo) jen naprostým splněním jejich požadavků, což v dané situaci nepřipadalo v úvahu.

Praktická podoba každodenní politiky byla tedy v prvních týdnech po nástupu nového stranického šéfa ovlivňována permanentním střetáváním Husákovy realistické frakce s konzervativní Bilakovou skupinou. Jejich síly byly zhruba vyrovnané. Dogmatici ovládli většinu stranického aparátu, Husák a ostatní realisté disponovali převahou v předsednictvu. Obě křídla měla poměrně blízké představy o konečné podobě normalizačního systému, neměla však vypracovaný detailní program, s jehož pomocí by svých cílů dosáhla. Při jeho přípravě (tzv. realizační směrnice) docházelo mezi oběma proudy ve vedení k rozsáhlým sporům. Husákovi se ale nakonec podařilo uhájit vlastní linii postupného rozchodu s reformami.

Důkazem rozporného vývoje uvnitř mocenské špičky se stalo květnové zasedání ÚV KSČ. Výslovně se ještě neobrátilo proti reformám, nezaujalo žádný postoj k srpnové invazi a neodsoudilo tehdy přijatá odmítavá prohlášení. Diskuse naplněná četnými výpady konzervativců, vyloučení nejradikálnějších reformátorů z pléna i přijatý text realizační směrnice ale jasně naznačily, že progresivním idejím definitivně odzvonilo.

Po květnu 1969 vstoupil obrodný proces do fáze své konečné agónie. Normalizační kurz nabýval na ostrosti. Tlak Moskvy a domácích konzervativců se zvyšoval. Husák, aby zachoval svou moc, náporu postupně ustupoval. Stranický aparát, mocenské nástroje státu i establishment společenských organizací byly v krátké době zcela podrobeny. Demokratická opozice byla vytlačena ze všech legálních struktur, rozpadla se a postupně přestala výrazně ovlivňovat mínění lidí. Její nejvýznamnější složky (studenti, tvůrčí svazy, radikální odborové organizace) ukončily svůj vzdor. Vedení KSČ proto mohlo soustředit všechny své síly k umlčení společnosti jako celku a k přehodnocení událostí roku 1968.

Konečný protireformní obrat umožnily demonstrace v srpnu 1969 při prvním výročí okupace, které režim tvrdě potlačil. Poté již nic nebránilo tomu, aby ÚV KSČ o měsíc později akceptoval tezi o existenci „kontrarevoluce“, ocenil invazi jako „bratrskou pomoc“ a odsoudil reformní vývoj. Progresivní komunisté vzali většinou svou porážku jen trpně na vědomí. Zemí posléze proběhla vlna čistek zacílená proti všem, kteří se na obrodném procesu podíleli nebo s ním sympatizovali. Vendeta konzervativních sil vyvrcholila přijetím Poučení z krizového vývoje, jež československý pokus o socialismus s lidskou tváří definitivně proklelo. Husák se téměř na dvacet let postavil do čela nehybného, ideologicky strnulého režimu, který se snažil udržet klid obyvatelstva prostřednictvím tzv. společenské smlouvy. V momentě, kdy se dostal k moci, jistě netušil, že jeho vláda bude pro Československo takovou katastrofou.

Seznam použitých zkratk

A	archiv
AV	Akademie věd
c. d.	citované dílo
ČKD	Českomoravská-Kolben-Daněk
ČLR	Čínská lidová republika
ČNR	Česká národní rada
ČR	Česká republika
čs.	československý
ČSAV	Československá akademie věd
ČSFR	Česká a Slovenská federativní republika
ČSL	Československá strana lidová
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Česká socialistická republika
ČSS	Československá strana socialistická
ČSSR	Československá socialistická republika
ČST	Československá televize
ČTK	Československá tisková kancelář
ČÚTI	Český úřad pro tisk a informace
d.	dělo (archivní jednotka)
dok.	dokument
f.	fond
FF	filozofická fakulta
FMV	Federální ministerstvo vnitra
FS	Federální shromáždění
FVTI	Federální výbor pro tisk a informace

JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KAN	Klub angažovaných nestraníků
kap.	kapitola
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
Kčs	Koruna československá
KGB	Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti (Výbor státní bezpečnosti)
KPČ	Kommunistische Partei der Tschechoslowakei
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KSSZ	Komunistická strana Sovětskeho zväzu
KV	krajský výbor
ll.	listy
MID	Ministerstvo inostrannych del (ministerstvo zahraničních věcí SSSR)
MLR	Maďarská lidová republika
MNO	ministerstvo národní obrany
MěV	městský výbor
MSDS	Maďarská socialistická dělnická strana
MV	ministerstvo vnitra
MZV	ministerstvo zahraničních věcí
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)
NDR	Německá demokratická republika
NEM	Nový ekonomický mechanismus (maďarská ekonomická reforma)
NF	Národní fronta
NHKG	Nová huť Klementa Gottwalda (Ostrava – Kunčice)
NKVD	Narodnyj komissariat vnutrennich děl (Lidový komisariát vnitra)
ONV	okresní národní výbor
op.	opis (fond)
OSN	Organizace spojených národů
OV	okresní výbor
PLR	Polská lidová republika
pozn.	poznámka
PSDS	Polská sjednocená dělnická strana
PÚV	předsednictvo ústředního výboru
RGANI	Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii (Ruský státní archiv pro nejnovější dějiny)
RKS	Rumunská komunistická strana

ROH Revoluční odborové hnutí
 RVHP Rada vzájemné hospodářské pomoci
 SALT Strategic Arms Limitation Talks
 SAV Slovenská akademie věd
 Sb. sbírka (zákonů)
 SČN Svaz českých novinářů
 SČS Svaz českých spisovatelů
 SČSP Svaz československo-sovětského přátelství
 SČSS Svaz československých spisovatelů
 SED Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
 (Jednotná socialistická strana Německa)
 SFRJ Socialistická federativní republika Jugoslávie
 SKJ Svaz komunistů Jugoslávie
 SKV Sbírka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970
 SNP Slovenské národní povstání
 SNR Slovenská národní rada
 SONP Spojené ocelárny, národní podnik (Kladno)
 SPD Sozialdemokratische Partei Deutschlands
 (Sociálně demokratická strana Německa)
 SRN Spolková republika Německo
 SSR Slovenská socialistická republika
 SSSR Svaz sovětských socialistických republik
 StB Státní bezpečnost
 SÚTI Slovenský úrad pre tlač a informácie
 sv. svazek
 SVS Svaz vysokoškolských studentů
 TASS Tělegrafnoje agentstvo Sovetskogo sojuza
 (Tisková agentura Sovětského svazu)
 TGM Tomáš Garrigue Masaryk
 UK Univerzita Karlova
 UKo Univerzita Komenského
 ÚKRRK ústřední kontrolní a revizní komise
 ÚRO Ústřední rada odborů
 USA United States of America (Spojené státy americké)
 ÚSD Ústav pro soudobé dějiny
 ÚV ústřední výbor
 VB Veřejná bezpečnost
 VPA KG Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda

VR vojenská rada
 VŘSR Velká říjnová socialistická revoluce
 VŠE Vysoká škola ekonomická
 VŠP Vysoká škola politická
 VŠZ Vysoká škola zemědělská
 VTŽ Válcovny trub a železářny (Chomutov)
 VV výkonný výbor
 ZK Zentralkomitee (ústřední výbor)
 ZSSR Zváz sovietských socialistických republik
 ZV závodní výbor

Prameny a literatura

ARCHIVNÍ PRAMENY:

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky – Sbírka
komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (ÚSD-SKV)

Fondy:

- A (dary občanů)
- B (ministerstvo vnitra)
- C (vlády ČSSR, ČSR a SSR)
  - C/I (předseda vlády ČSSR Oldřich Černík)
  - C/II (místopředsedové vlády ČSSR)
  - C/III (usnesení a záznamy jednání vlády a předsednictva vlády ČSSR)
  - C/IV (materiály zaslané Úřadu předsednictva vlády ČSSR)
  - C/V (vlády ČSR a SSR)
- D (orgány KSČ)
  - D/I (předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ)
  - D/II (první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček)
  - D/III (první tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák)
  - D/IV (výkonný výbor PÚV KSČ, zasedání ÚV KSČ, porady tajemníků ÚV KSČ)
  - D/VIII (byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích)
- K (ministerstvo zahraničních věcí)
- MF (ministerstvo financí)
- S (útvary svodných informací ÚV KSČ)

- S/III (materiály, informace, podklady pro stranické orgány 1969)
- S/IV (důvěrné vnitrostranické zpravodajství 1968–1969)
- V (materiály Úřadu federálního ministerstva vnitra pro vyšetřování protiústavní činnosti)
- Z (materiály ze zahraničních archivů)
  - Z/M (materiály z Maďarska)
  - Z/S (materiály ze Sovětského svazu)

Nepublikované dokumenty a studie:

- Bárta, Miloš: *Podkladová studie „Pokus o záchranu reformního programu“ pro sborník Československo roku 1968.*
- Felcman, Ondřej: *Podkladová studie „Počátky ostré etapy normalizace“ pro sborník Československo roku 1968.*
- Osobní poznámky Aloise Indry 1967–1970.
- Vzpomínky Marie Mikové na rok 1968–1969. Příloha ke zprávě vládního zmocněnce komise vlády ČSFR pro Ostravu.
- Zeiner, Jiří: *Postavení bezpečnostních sborů, zejména Státní bezpečnosti v politickém vývoji 1967–1970.* Praha 1991.

Rozhovory:

- Rozhovor s Čestmírem Císařem, 22. 3. 1990
- Rozhovor s Oldřichem Černíkem, 19. 1. 1990, 16. 2. 1990
- Rozhovor s Alexandrem Dubčekem, 17. 7. 1990
- Rozhovor s Robertem Horákem, 9. 4. 1990
- Rozhovor s Vladimírem Kadlecem, 16. 3. 1990
- Rozhovor s Karlem Kaplanem, 1. 3. 1991
- Rozhovor s Vladimírem Kolmístrem, 19. 3. 1990
- Rozhovor s Karlem Kosíkem, 6. 8. 1990
- Rozhovor s Janem Křenem, 20. 6. 1990
- Rozhovor s Jaromírem Literou, 28. 5. 1990
- Rozhovor se Stanislavem Provazníkem, 11. 4. 1990
- Rozhovor s Václavem Slavíkem, 28. 3. 1990
- Rozhovor s Jaroslavem Šabatou, 23. 8. 1990
- Rozhovor s Bohumilem Šimonem, 26. 2. 1990, 7. 3. 1990
- Rozhovor s generálem Miroslavem Šmoldasem, 19. 4. 1990
- Rozhovor s Josefem Špačkem, 5. 2. 1990, 7. 3. 1990
- Rozhovor s Lubomírem Štrougalem, 21. 2. 1990, 23. 5. 1991

Rozhovor s Martinem Vaculíkem, 4. 5. 1990

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (A MZV)

Fond:

Telegramy došlé 1969

Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii v Moskvě (RGANI)

– Ruský státní archiv pro nejnovější dějiny v Moskvě

Fond:

5 – Mezinárodní oddělení ÚV KSSS

(výpisky z dokumentů zapůjčené Jitkou Vondrovou)

Archiv autora

Rozhovor s Jaroslavem Šabatou, 19. 1. 2006, 21. 2. 2006

EDICE PRAMENŮ:

BENČÍK, Antonín – PAULÍK, Jan – PECKA, Jindřich: *Vojenské otázky československé reformy*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 6., sv. 2.: srpen 1968–květen 1971. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1999.

HOPPE, Jiří: *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Díl 11. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 2004.

KADLEC, Vladimír: *Dubček – 1968. Výběr dokumentů*. Knihnice Listů, sv. 1. Index, Kolín nad Rýnem 1985.

PECKA, Jindřich: *Spontánní projevy Pražského jara 1968–1969*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 1. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Brno 1993.

PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 2., sv. 1.: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1995.

PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří: *Občanská společnost 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 2., sv. 2.: Sociální organismy a hnutí Pražského jara. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1998.

PEROUTKA, Ferdinand: *Mluví k vám Ferdinand Peroutka. Díl 2. Rozhlasové komentáře Rádio Svobodná Evropa (1960–1969)*. Argo, Praha 2005.

TŮMA, Oldřich a kol.: *Srpen '69. Edice dokumentů*. Historia Nova, sv. 10. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Maxdorf, Praha 1996.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa*. Ediční

řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 9., sv. 3.: Kapitulační (srpen 1968–listopad 1968). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 2001.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 9., sv. 4.: Normalizace (listopad 1968–září 1969). Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 2003.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 4., sv. 2.: červenec–srpen 1968. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1996.

VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. Díl 4., sv. 3.: září 1968–květen 1970. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1997.

PRAMENY NEPÍSEMNÉ POVAHY:

CD, Hity 1967 – volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998.

CD, Hity 1968 – volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998.

CD, Hity 1969 – volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998.

CD, Sbohem láska. Bonton, Praha 1996.

LP, Bratříčku, zavírej vrátka. Panton, Praha 1969.

PERIODICKÝ TISK:

Československá televize, 1969.
Dějiny a současnost, 1969.
Der Spiegel, 1969 (Hamburg).
Die Welt, 1969 (Hamburg).
Die Zeit, 1969 (Hamburg).
Dikobraz, 1969.
Doba, 1969.
Elixír, 1969.
Filmové a televizní noviny, 1969.
Jihočeská pravda, 1969 (České Budějovice).
Kultúrny život, 1968 (Bratislava).
Květy, 1969.
Lidová demokracie, 1969.
Listy, 1969.
Literární život, 1969 (Bratislava).
Lud, 1969 (Bratislava).
Mladá fronta, 1969.
Mladá fronta Dnes, 1991, 2005.
Mladý svět, 1969.
My 69, 1969.
Neue Zürcher Zeitung, 1969 (Zürich).
Neues Deutschland, 1969 (Berlin-Ost).
Nová Svoboda, 1969 (Ostrava).
Nové slovo, 1969 (Bratislava).
Obroda, 1969.
Pochodeň, 1969 (Hradec Králové).
Politika, 1969.
Práce, 1969 (Bratislava).
Práce, 1969.
Pravda, 1968, 1969 (Bratislava).
Pravda, 1969 (Plzeň).
Průboj, 1969 (Ústí nad Labem).
Reflex, 1969 (Bratislava).
Reportér, 1968, 1969.
Rovnost, 1969 (Brno).
Rudé právo, 1969.

Smena, 1969 (Bratislava).
Studentské listy, 1969.
Svět práce, 1969.
Svět socialismu, 1969.
Svět v obrazech, 1969.
Svoboda, 1969.
Svobodné slovo, 1969.
Tagebuch, 1969 (Wien).
Tribuna, 1969.
Tvorba, 1990.
Universita Karlova, 1969.
Večerní Praha, 1969.
Vlasta, 1969.
Výber, 1969 (Bratislava).
Zemědělské noviny, 1969.
Zítřek, 1969.
Zprávy, 1969.

PAMĚTI, VZPOMÍNKY, DENÍKY, SVĚDECTVÍ:

ARBATOV, Georgii: *Das System. Ein Leben im Zentrum der Sowjetpolitik*. Fischer, Frankfurt am Main 1993.
BARTOŠEK, Karel: Nesmíme mlčet. Výzva z jara 1969. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2003*. Československé dokumentační středisko, Praha 2004.
BILAK, Vasil: *Paměti Vasil Bilaka. 2. díl. Cesty*, Praha 1991.
ČERNÝ, Rudolf: *Antonín Novotný – pozdní obhajoba. Hovory s mužem, který nerad mluvil*. Kiezler publisher, Praha 1992.
ČERNÝ, Václav: *Paměti III., 1945–1972*. Atlantis, Brno 1992.
CÍSAŘ, Čestmír: *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*. ETC Publishing, Praha 1998.
ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj: *Čo nebolo v novinách*. Mladé letá, Bratislava 1990.
FROLÍK, Josef: *Špión vypovídá*. Orbis, Praha 1990.
HÁJEK, Jiří: *Paměti*. Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997.
HAVEL, Václav – HVÍŽDALA, Karel: *Dálkový výslech*. Melantrich, Praha 1989.

HAVLÍČEK, Dušan: *Jaro na krku. Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

HEJZLAR, Zdeněk: *Pražské jaro 1968 a jeho odkaz. Výběr statí a komentářů z let 1970–1987*. Index, Kolín nad Rýnem 1988.

HOCHMAN, Jiří (ed.): *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Svoboda-Libertas, Praha 1993.

HOLDOŠ, Ladislav – BARTOŠEK, Karel: *Svědék Husákova procesu vypovídá*. Naše vojsko, Praha 1991.

JUNGSMANN, Milan: *Literárky – můj osud*. Atlantis, Brno 1999.

JURÁČEK, Pavel: *Deník (1959–1974)*. Národní filmový archiv, Praha 2003.

JURÁČEK, Pavel: Deník – sešit 29. a 30. In: *Iluminace*, roč. 9/1997, č. 1, s. 5–52.

KAPLAN, Karel: *Mocní a bezmocní*. 68 Publishers, Toronto 1989.

KUBĚNA, Jiří: *Paměť Básníka. Z Mého Orloje*. Host, Brno 2006.

LEDERER, Jiří: *Touhy a iluze I.–II.* 68 Publishers, Toronto 1984 a 1988.

LEVY, Alan: *Pražské přejí*. Primus, Praha 1991.

LIEHM, Antonín J.: *Minulost v přítomnosti*. Host, Brno 2002.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Mladá fronta, Praha 1990.

PACHMAN, Luděk: *Jak to bylo. Zpráva o činnosti šachového velmistra 1924–1972*. 68 Publishers, Toronto 1974.

PARIS, Miloš: *Fakta ze zákulisí. Praha 1968 – Moskva 1991*. Cesty, Praha 1991.

PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Tatrapress, Bratislava 1991.

PUTÍK, Jaroslav: *Odchod ze zámku. Deníkové záznamy z let 1968–1989*. Hynek, Praha 1998.

SKILLING, Gordon H.: *Československo – můj druhý domov. Paměti Kanadana*. Prostor, Praha 2001.

SUK, Jaroslav – HOCHMAN, Jiří – FILIP, Ota: *Počátky odporu proti normalizačnímu režimu ve vzpomínkách účastníků*. Materiál, studie, dokumenty, 8/1997. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1997.

ŠIK, Ota: *Jarní probuzení. Iluze a skutečnost*. Mladá fronta, Praha 1990.

ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*. Edice rozhovory, sv. 6. Londýn 1984.

ŠIMON, Bohumil: *Klobouk od Brežněva*. Periskop, Praha 1997.

UHER, Ján: Na začátku rehabilitací. In: *Historický časopis*, roč. 47/1999, č. 4, s. 679–701.

LITERATURA:

BÁLINTOVÁ, Lenka: Bratislavská lýra v kulturnopolitickom kontexte šesťdesiatych rokov 20. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 52/2004, č. 1, s. 67–86.

BÁRTA, Miloš: Pokus o záchranu reformního programu. In: MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968, 2. díl: Počátky normalizace*. Parta, Praha 1993, s. 5–50.

BELDA, Josef: Konečná fáze likvidace obrodného procesu. In: MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968, 2. díl: Počátky normalizace*. Parta, Praha 1993, s. 83–121.

BENČÍK, Antonín: Ludvík Svoboda a srpen 1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 24–43.

BENČÍK, Antonín: *Rekviem za Pražské jaro*. Tempo, Třebíč 1998.

BENČÍK, Antonín: Srpnová intervence a role intervenčních armád v systému velmocenského nátlaku Moskvy a varšavské pětky v plánech na porážku reformního hnutí (srpen–říjen 1968). In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (sest.): *Boľševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. II. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR/Dokořán*, Praha 2004, s. 228–270.

BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčevovi*. Ostrov, Praha 2001.

BLÁHOVÁ, Kateřina: Mezi literaturou a politikou. Souvislosti českého literárního života 1958–1969. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9/2002, č. 3–4, s. 495–520.

BRAHM, Heinz: *Der Kreml und die ČSSR 1968–1969*. W. Kohlhammer, Stuttgart 1970.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Česká televizní publicistika. Svědectví 60. let*. Oborové dokumentační a ediční středisko, Praha 1993.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Koordináční výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972. Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2003.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Televize a totalitní moc 1969–1975*. Materiál, studie, dokumenty, 10/1998. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

ČERNÝ, Miroslav (sest.): *Waldemar Matuška 2*. G & W, Cheb 2002.

DEJMEK, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918–1992)*. Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2002.

DURMAN, Karel: *Útěk od praporů*. Karolinum, Praha 1998.

FABIAN, Juraj: *Analýza masových oznamovacích prostriedkov (1967–1970)*. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970, díl II*. Komisia vlády pre analýzu historických udalostí rokov 1967–1970 a Politologický kabinet SAV, Bratislava 1992, s. 116–181.

FELCMAN, Ondřej: Husákovy představy o normalizaci společnosti při převzetí moci v dubnu 1969. In: *Pohledy do minulosti. Sborník příspěvků k šedesátinám Doc. Dr. Vladimíra Lesáka. Dissertationes historicae 2/1994*. Redakčně připravili Doc. Dr. František NESEJT, CSc. a Doc. Dr. Vladimír WOLF. Pedagogická fakulta Vysoké školy pedagogické, Hradec Králové 1994, s. 77–85.

FELCMAN, Ondřej: Počátky ostré etapy normalizace. In: MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968, 2. díl: Počátky normalizace*. Parta, Praha 1993, s. 51–81.

GAŠPIERIK, Lubomír: Vybrané problémy diferencí slovenského a českého reformního pohybu v roce 1968. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Pedagogická spoločnosť J.A. Komenského, Banská Bystrica 1997, s. 210–224.

GÍMEŠ, Emil: Normalizace v politologické reflexi. In: *Československo po sovětské okupaci 1968*. Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1997, s. 10–17.

GÍMEŠ, Emil – KOUDELKA, František a kol.: *Počátky normalizace na severní a střední Moravě. Sborník studií*. Edice Sešity, sv. 24. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996.

GOLAN, Galia: *Reform rule in Czechoslovakia. The Dubček era 1968–1969*. Cambridge university press, Cambridge 1973.

HÁJEK, Jiří: *Intervence a odpor*. Logos, Praha 1994.

HAVRÁNEK, Jan – POUŠTA, Zdeněk (red.) a kol.: *Dějiny Univerzity Karlovy IV. (1918–1990)*. Karolinum, Praha 1998.

HEJZLAR, Zdenek: *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*. Práce, Praha 1991.

HEJZLAR, Zdenek: *Reformkommunismus. Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*. Europäische Verlagsanstalt, Köln/Frankfurt am Main 1976.

HOENSCH, Jörg K.: *Sowjetische Osteuropa-Politik 1945–1975*. Athenäum/Droste, Kronberg/Düsseldorf 1977.

HOPPE, Jiří: Britský pohled na Pražské jaro. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7/2000, č. 3, s. 338–356.

HOPPE, Jiří: Od nedůvěry ke spojení a zpět. Československo-rumunské vztahy v letech 1967–1970. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6/1999, č. 4, s. 443–459.

CHRASTIL, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*.

Vojenská akademie v Brně, Brno 2002.

IRMANOVÁ, Eva: *Kádárismus. Vznik a pád jedné iluze*. Karolinum, Praha 1998.

IRMANOVÁ, Eva: Zastavení nad knihou Jánose Kádára „Poslední vůle“. In: *Slovanský přehled*, roč. 1992, s. 232–240.

IVANIČKOVÁ, Edita: Kríza vzťahov medzi ČSSR a NDR v súvislosti s intervenciou roku 1968. In: KOVÁČ, Dušan – KŘEN, Jan – LEMBERG, Hans a kol.: *V rozdelenej Európe. Česi, Slováci, Nemci a ich štáty v rokoch 1948–1989*. AEP, Bratislava 1998, s. 101–110.

IVANIČKOVÁ, Edita: SED, východonemecká spoločnosť a Pražská jar. In: PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (red.): *Pokus o reformu v roku 1968*. Trian, Banská Bystrica 1999, s. 224–233.

JECHOVÁ, Květa: K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů. In: PEČKA, Jindřich – PREČAN, Vilém a kol.: *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 91–123.

JEŠUTOVÁ, Eva – NOVÁKOVÁ, Jaroslava: *Normalizace v československém rozhlase*. Materiál, studie, dokumenty, 11/1997. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

JIČÍNSKÝ, Zdeněk: *Vznik České národní rady v době Pražského jara 1968 a její působení do podzimu 1969*. Svoboda, Praha 1990.

JIRÍK, Karel – KNOP, Alois – PROKOP, Radim: *Rok 1968 a počátky normalizace v Ostravě*. Materiál, studie, dokumenty, 9/1997. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1997.

KADLEC, Vladimír: *Podivné konce našich prezidentů*. Kruh, Hradec Králové 1991.

KADRMAS, Pavel: Studentské hnutí proti ústupkům a poraženectví. In: PEČKA, Jindřich – PREČAN, Vilém a kol.: *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 245–280.

KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha/Litomyšl 2004.

KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu v letech 1953–1957 a 1968–1975*. Edice Sešity, sv. 9. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993.

KOHOUT, Luboš: Lži moci a moc pravdy. In: *Tvorba*, č. 14, 4. 4. 1990.

KOTEK, Josef: *Dějiny české populární hudby a zpěvu 1918–1968*. Academia, Praha 1998.

KOTEK, Josef: Posrpnové písně hněvu a vzdoru 1968–1969. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9/2002, č. 3–4, s. 538–550.

Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. Národné literárne centrum, Bratislava 1998.

KURAL, Václav a kol.: *Československo roku 1968. 1. díl: Obrodný proces*. Parta, Praha 1993.

KURAL, Václav: K polemice kolem roku 1968 na stránkách Soudobých dějin. In: *Soudobé dějiny*, roč. 10/2003, č. 3, s. 394–400.

LALUHA, Ivan: *Alexander Dubček. Politik a jeho doba*. Nová Práca, Bratislava 2000.

LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena: *Predjari. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Veda, Bratislava 2002.

LUNÁK, Petr: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Libri, Praha 1997.

MADRY, Jindřich: Hokejová krize. Nezvyklá cesta Gustáva Husáka k moci. In: *Mladá fronta Dnes*, 24. 4. 1991, příloha.

MADRY, Jindřich: Mocenský zvrát v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení. In: *Historie a vojenství*, roč. 3/1992, č. 4, s. 103–135.

MADRY, Jindřich: Počátky normalizace a armáda. Duben–srpen 1969. In: *Historie a vojenství*, roč. 4/1993, č. 5, s. 3–50.

MADRY, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. Edice Sešity, sv. 16. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994.

MADRY, Jindřich: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa 1965–1970*. In: *Historie a vojenství*, roč. 3/1992, č. 5, s. 126–140.

MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská spoločnosť a normalizácia*. In: *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Liberecký seminář Česko-slovenské vztahy 2001*. Veda, Bratislava 2003, s. 109–153.

MĚCHÝŘ, Jan: *Na okraj legendy roku 1968*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 11–23.

MENCL, Vojtěch: Důsledky potlačení Pražského jara. Místo Pražského jara ve světových a československých dějinách. In: MENCL, Vojtěch a kol.: *Československo roku 1968, 2. díl: Počátky normalizace*. Parta, Praha 1993, s. 123–134.

MENCL, Vojtěch a kol.: *Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Naše vojsko, Praha 1990.

NÁLEVKA, Vladimír: *Světová politika ve 20. století II*. Aleš Skřivan ml., Praha 2000.

NOVOTNÝ, Miroslav: *Československé vysoké školy a Pražské jaro*. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Česká věda a Pražské jaro. Sborník z konference 22.–23. 11. 2000*. Karolinum, Praha 2001.

OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Maxdorf, Praha 1994.

OTÁHAL, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*. Dokořán, Praha 2003.

PACZKOWSKI, Andrzej: *Půl století dějin Polska (1939–1989)*. Academia, Praha 2000.

PAJÓREK, Leszek: *Polsko a „Pražské jaro“ 1968*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3/1996, č. 2–3, s. 247–263.

PAUER, Jan: *Exkurs o úloze Ludvíka Svobody v srpnových událostech 1968*. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém a kol.: *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 187–204.

PAUER, Jan: *Politika Západu a československá krize 1968*. In: *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17.–19. septembra 1996*. Bratislava 1997, s. 210–221.

PAUER, Jan: *Prag 1968. Der Einmarsch des Warschauer Paktes – Hintergründe, Planung, Durchführung*. Edition Themen, Bremen 1995.

PAUER, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí – plánování – provedení*. Argo, Praha 2004.

PAŽOUT, Jaroslav: *Nová levice a československé studentské hnutí v době Pražského jara*. Rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2000.

PAŽOUT, Jaroslav: *Studentské hnutí na Vysoké škole zemědělské v Praze v době Pražského jara*. In: *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního vývoje v 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Studie Slovákckého muzea 9, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 2004.

PECKA, Jindřich a kol.: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991. Chronologický přehled*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996.

PECKA, Jindřich: *Proměny Pražského jara ve světle pramenů spontánní povahy*. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém a kol.: *Proměny Pražského jara 1968–1969. Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 39–67.

PECH, Radek: *Rumunsko let sedmdesátých – od liberalismu k represí*. In: *Slovanský přehled*, roč. 1992, s. 268–279.

PELIKÁN, Jan: Jugoslávie a okupace Československa v srpnu 1968. Pět dokumentů k srpnovým událostem. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7/2000, č. 4, s. 711–749.

PERNES, Jiří: *Takoví nám vládli*. Brána, Praha 2003.

PERNES, Jiří: *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945–1990*. Barrister & Principal – studio, Brno 2003.

PEŠEK, Jan: Štátna Bezpečnosť na Slovensku v období pokusu o spoločenskú reformu a jeho likvidácie (1968–1970). In: *Historický časopis*, roč. 48/2000, č. 3, s. 478–494.

PETRUF, Pavol: Medzinárodné súvislosti vývoja Československa od januára 1968 do apríla 1969. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970, díl I*. Komisia vlády pre analýzu historických udalostí rokov 1967–1970 a Politologický kabinet SAV, Bratislava 1992, s. 6–86.

PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992. Vznik, vývoj a rozpad Karadjordjevičovy a Titovy Jugoslávie*. Argo, Praha 2000.

PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Rozmluvy, Praha 1990.

PRIESS, Lutz – KURAL, Václav – WILKE, Manfred: *Die SED und Prager Frühling 1968. Politik gegen einen Sozialismus mit menschlichem Antlitz*. Akademie Verlag, Berlin 1996.

PŮČIK, Miloslav: *Rok 1968 a armáda na Slovensku – súvislosti a dôsledky*. Ministerstvo obrany Slovenskej Republiky, Bratislava 1999.

RENNER, Hans – SAMSON, Ivo: *Dejiny Česko-Slovenska po roku 1945*. Slovak Academic Press, Bratislava 1993.

RETEGAN, Mihai: 1968. *Ve stínu Pražského jara. Črta k rumunské zahraniční politice*. Argo, Praha 2002.

RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století II. (1945–1992)*. Academic electronic press a Ústav TGM, Bratislava 1999.

RYCHLÍK, Jan: Místo české a slovenské historiografie šedesátých let při přípravě pokusu o společenskou reformu v roce 1968. In: PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (red.): *Pokus o reformu v roce 1968*. Trian, Banská Bystrica 1999, s. 75–87.

RYCHLÍK, Jan: Normalizační podoba česko-slovenské federace. In: *Česká a slovenská společnost v období normalizace. Liberecký seminář 2001*. Veda, Bratislava 2003, s. 59–92.

RYCHLÍK, Jan: Začiatky normalizácie na Slovensku v správach bulharského generálneho konzulátu v Bratislave. In: *Historický časopis*, roč. 52/2004, č. 1, s. 149–172.

SHAWCROSS, William: *Der Mann, der die Freiheit wollte*. Droemer Kraur,

München 1970.

SKILLING, H. Gordon: *Czechoslovakia's interrupted revolution*. Princeton university press, New Jersey, 1976.

STAMOVA, Mariana Nikolova: Opětovná krize v bulharsko-jugoslávských vztazích (prosinec 1967–červenec 1969). In: *Slovanský přehled*, roč. 1999, s. 513–526.

SZULC, Tad: *Czechoslovakia since world war*. The viking press, New York 1971.

ŠABATA, Jaroslav: Velikost Alexandra Dubčeka a meze reformního komunismu. In: HOPPE, Jiří – BÁRTA, Miloš (ed.): *Úloha Alexandra Dubčeka v moderních dějinách Československa. Sborník z konference*. Masarykova dělnická akademie, Praha 2002, s. 99–110.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Invázie, okupácia a jej dôsledky. In: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967–1970, díl I*. Komisia vlády pre analýzu historických udalostí rokov 1967–1970 a Politologický kabinet SAV, Bratislava 1992, s. 100–197.

ŠTEFANSKÝ, Michal: Slovenská spoločnosť v roku 1968. In: *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 17.–19. septembra 1996*. Bratislava 1997, s. 222–233.

TEJCHMAN, Miroslav: *Nicolae Ceaușescu*. Lidové noviny, Praha 2003.

TEJCHMAN, Miroslav: Vzdorný satelit. In: *Slovanský přehled*, roč. 1998, s. 291–295.

TEJCHMAN, Miroslav: Rumunsko a Pražské jaro. In: *Slovanský přehled*, roč. 1998, s. 375–383.

TOKÉS, Rudolf L.: *Hungary's negotiated revolution. Economical reform, social change and political succession 1957–1990*. Cambridge university press, Cambridge 1996.

URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří: *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Univerzita Palackého, Olomouc 2003.

URIANEK, Karel – MICHÁLKOVÁ, Marie: *Československo 1966–1971. Přehled událostí – chronologie*. Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, Praha 1991.

VALENTA, Jiří: *Sovětská intervence v Československu. Anatomie rozhodnutí*. Svoboda, Praha 1991.

VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Mladá fronta, Praha 1990.

VANČURA, Jiří: Poslední projev Františka Kriegla. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1/1993, č. 1, s. 83–86.

VESELÝ, Ludvík: *Dubček. Biographie*. Kindler Verlag, München 1970.
VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Libri, Praha 2000.
WANNER, Jan: *Brežněv a východní Evropa 1968–1982*. Karolinum, Praha 1995.
WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*. Cambridge university press, Cambridge 1997.

Složení vrcholných orgánů ÚV KSČ

(Zpracováno podle Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír: *Komunistická strana Československa, svazek 4.: Normalizace – listopad 1968 až září 1969. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 2003, s. 494–495.*)

Předsednictvo ÚV KSČ

Od 17. 11. 1968

Členové

Vasil Bílak
Oldřich Černík
Alexander Dubček
Evžen Erban
Jarolím Hetteš

Libuše Hrdinová
Gustáv Husák
Vladimír Kabrna
Karel Neubert
Jan Piller
Josef Pinkava
Štefan Sádovský

Od 17. 4. 1969

Členové¹

Vasil Bílak
Peter Colotka
Oldřich Černík
Alexander Dubček (do 26. 9. 1969)
Evžen Erban

Gustáv Husák
Jan Piller
Karel Poláček
Štefan Sádovský
Ludvík Svoboda
Lubomír Štrougal

¹ Od 20. května 1969 byl na schůze PÚV KSČ zván Stanislav Rázl z titulu funkce předsedy vlády ČSR.

Václav Slavík
Josef Smrkovský
Ludvík Svoboda
Václav Šimeček
Bohumil Šimon
Josef Špaček
Lubomír Štrougal
Anton Ťažký
Jozef Zrak

Kandidáti

František Barbírek
Jozef Lenárt
Karel Poláček

Výkonný výbor předsednictva ÚV KSČ

Od 17. 11. 1968 do 17. 4. 1969

Členové²

Oldřich Černík
Alexander Dubček

Evžen Erban
Gustáv Husák

Štefan Sádovský
Josef Smrkovský
Ludvík Svoboda
Lubomír Štrougal

² Od 19. března 1969 byl na schůze VV PÚV KSČ a PÚV KSČ zván Peter Colotka z titulu funkce předsedy Federálního shromáždění ČSSR.

První tajemník ÚV KSČ

Od 5. 1. 1968 do 17. 4. 1969

Alexander Dubček

Od 17. 4. 1969 do 17. 12. 1987

Gustáv Husák

Václav Slavík
Josef Špaček
Lubomír Štrougal

Josef Špaček (do 30. 5. 1969)
Lubomír Štrougal

Tajemníci ÚV KSČ

Od 17. 11. 1968

Vasil Biľak
Jarolím Hetteš
Alois Indra
Josef Kempný
Jozef Lenárt
František Penc
Josef Špaček
Lubomír Štrougal

Od 17. 4. 1969

Vasil Biľak
Jarolím Hetteš
Alois Indra
Josef Kempný
Jozef Lenárt
František Penc
Josef Špaček (do 30. 5. 1969)
Lubomír Štrougal

Sekretariát ÚV KSČ

Od 17. 11. 1968

Členové

Vasil Biľak
Alexander Dubček
Jarolím Hetteš
Alois Indra
Josef Kempný
Leopold Kovalčík
Jozef Lenárt
František Penc
Jiří Sekera

Od 17. 4. 1969

Členové

Vasil Biľak
Gustáv Husák
Jarolím Hetteš
Alois Indra
Josef Kempný
Leopold Kovalčík
Jozef Lenárt
František Penc
Václav Slavík (do 30. 5. 1969)

Dobové nápisy, anekdoty a básně

(Zpracováno podle Pecka, Jindřich: Spontánní projevy Pražského jara. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha–Brno 1993, s. 109, 131–135, 173–177, 248.)

Nápisy (březen–duben 1969)

Co nedokázal Adolf Hitler, to dokázal trenér Pitner!¹
Tarasove, bububu – Brežněv ti dá na hubu.²

Anekdoty

O HOKEJISTECH (březen–duben 1969)

Sovětské hokejisty prý dostanou po mistrovství světa každý Volhu – ale dvakrát přeplavat.

Když českoslovenští hokejisté prohráli se Švédskem 2 : 0, fanouškové se utěšovali: „Nic si z toho nedělej, Číňani se už taky učí hrát hokej.“

¹ Podplukovník Jaroslav Pitner byl jedním z trenérů československého hokejového mužstva.

² Anatolij Vladimirovič Tarasov byl hlavním koučem sovětského týmu.

O GUSTÁVU HUSÁKOVI (duben–září 1969)

Svatý Václav na koni už ideově nevyhovuje. Na jeho místo prý přijde Brežněv na Husákovi.

Rozpouštějí se milice. Budou jen Husaři a Gustapo.

Víte, jaký je rozdíl mezi Dubčekem a Husákem? Dubček chtěl socialismus s lidskou tváří, Husák s husí kůží.

Nedávno se objevilo v tisku prohlášení: „Můj bratr je vůl – husa.“

„Cikán, máš rád soudruha Husáka?“

„Mám.“

„Chodíš do kostela?“

„Chodím.“

„Líbáš nohy Kristu?“

„Boskám.“

„A soudruha Husákovi?“

„Keby bol ukřižovaný...“

V ČSSR máme čtyři kosmonauty:

Dubček (vyletěl).

Husák (přiletěl).

Svoboda (naletěl).

Smrkovský (v tom lítá).

„Lidi hnali Husáka přes Václavák a těch facek, co dostal!“

„To není pravda!“

„Není, ale pěkně se to poslouchá.“

Proč nosí Brežněv a Kosygin po každé komunistické poradě rolák?
To aby nebylo vidět cucfleky od Husáka.

„Kdo oškube Husáka, dostane 10 000 Kčs.“

„Vole, od kdy má svině peří?“

Sejdou se česká a ruská husa. Ruská má hodně housat, česká nic.
Proč?
Když je Husák pořád v Moskvě.

Potkali se dva. Jeden, celej smutnej, povídá:
„Stejská se mi po padesátých letech.“
„Proč?“
„Jó to byly časy! Spartak stál 28 tisíc, Husák byl zavřenej...“

Básně (březen–duben 1969)

SRPNOVÝ ODKAZ

V pátek ráno ve Stockholmu
Ragulin tam ztratil helmu,
Tarasov zas málem srdce
z toho, jak jsme hráli prudce.

Černyšev³ se předem chválí,
kolik nám jich Rusi dají.
Prý by dali čtyři branky,
jen kdyby tu měli tanky.

Vtom však Suchý přijel k bráně,
Zingerovi šeptá tajně:
Teď ti ho tam, hochu, smrknu,
tím ti trochu hubu zmlknu.

Když pak Zinger v síti loví,
Staršina tam mlátí holí,
prý nebyla to náhoda,
ta moskevská dohoda.

Dzurila⁴ vše řeší v klidu,
ví, že plní přání lidu,
abychom to vyhráli,
tím tak trochu okřáli.

V závěru, když Černý jede,
stadion se celý chvěje,
proměňuje blafáka,
všechno kolem huláká.

Brežněv v Moskvě slzy roní,
umíráček zvolna zvoní.
V ruském mužstvu bude změna,
Sibiř už je připravena.
Tarasov se strachy třese,
i parták je třeba v lese.

³ Černyšev pracoval jako druhý trenér
sovětské sborné.

⁴ Slovák Vlado Dzurila byl brankářem
mužstva ČSSR.

Světě, slyš tu hymnu českou,
v cizině pak zvláště hezkou.
Závěrem se radí hoši,
když jim tekou slzy z očí,
že odjedou z ledu v shluku,
nedají jim ani ruku.

HOKEJOVÁ SMĚS

Dali jsme jim čtyři kousky,
za to, že nám žerou housky.
Naše země malá
dvakrát jim to dala.
To Rusáci čumí,
jak to Češi umí!
Rusáci a uzený
jsou dobrý jen studený.
Dostali jste repete,
kam se na nás hrabete.
Sereme vám na lásku,
dostali jste pomlázku.
Naši rodní bratři
mají, co jim patří.
Se Sovětským svazem
přišla bída na zem.
Můžeš sázet v Matesu
z Tarasova notesu.⁵
Jestli máte málo,
přijde na vás Mao.
Tarasove, to si piš,
zítra půjdeš na Sibiř.
Prohráli jste zas,
zítra píše TASS.

⁵ Sovětský trenér byl znám tím, že si
během každého utkání dělal
podrobné poznámky.

Matka měst pak v noci jásá,
Ivanům to nervy drásá.
Dali jsme vám obě branky
za ty vaše ruský tanky,
za Dubčka blafáka
a za Šika tupláka.

Naši kluci jsou jak žula,
dostali jste to 2 : 0.
Tarasov je gorila,
ať žije náš Dzurila!
Hrát hokej je um,
ne střílet na muzeum.
Ať je zima nebo mráz,
serem na Sovětský svaz.
V prdeli jsou velká slova
velikého Tarasova.
Tarasove, bububu,
Brežněv ti dá na hubu.
Do Stockholmu dopis míří,
místo máte na Sibiři.
Dneska večer zase znova,
klepne pepka Tarasova.⁶
V srpnu střílet uměli,
dneska jenom čuměli.
Na Sibiři krásný kraj,
tam si, Raguline, hraj.
Jděte domů, Ivani,
lezou vám tam Číňani.
Vyhnali jsme křížáky,
vyženem i Rusáky!

⁶ Podle dobového tisku trpěl tehdy Tarasov sku-
tečně srdeční nevolností. Viz Haß und Tränen,
Der Spiegel, č. 15, 7. 4. 1969, s. 156.

Skládanka

Horešovský
Holík Jiří
Golónka
Augusta
Farda
Machač
Hrbatý
Ševčík
Havel
Holík Jaroslav
Klapáč
Suchý
Lacký
Dzurilla
Nedomanský
Černý
Bednář
Jiřík
Pospíšil

Posrpnové písně hněvu a vzdoru

(Zpracováno podle Kotek, Josef: *Posrpnové písně hněvu a vzdoru 1968–1969*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9/2002, č. 3–4, s. 538–550; Černý, Miroslav: *Waldemar Matuška 2. G & W, Cheb 2002, s. 98–99, 110–113; CD, Hity 1967 – Volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998; CD, Hity 1968 – Volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998; CD, Hity 1969 – Volume 2. Sony Music/Bonton, Praha 1998; CD, Sbohem, láska. Bonton, Praha 1996; LP, Bratříčku, zavírej vrátka. Panton 1969.*)

Rekviem¹

(hudba Bohuslav Ondráček, text Jan Schneider, zpívá Eva Pilarová)

Slyším rekviem,
nad celým světem
zní mi jenom rekviem,
zákeřná křídla stínů
zničí tuto zem,
svět prý jde zkáze vstříc.

Slepým obzorem
k nám plují lodě dešťů,
páchnou olovem
a hudbě ze všech tónů

zbývá rekviem,
kruté rekviem
zoufalství.

Má píseň dál světu zpívá,
má píseň z kříže se dívá,
je pouze přísahou, ne spásou,
tak prosím Vás,
ať konečně zní
zvon přátelství v nás.

¹ Skladba *Rekviem* mezi „posrpnové písně hněvu a vzdoru“ ve skutečnosti nepatří. Eva Pilarová s ní v roce 1967 vyhrála Bratislavskou lyru a o dva roky později Grand Prix du disque v polských Sopotech. Po vstupu vojsk Varšavské smlouvy se *Rekviem* díky svému obsahu stalo opět aktuálním a bylo často hráno v rozhlasu. Z toho důvodu jsem jej zařadil do výběru.

Tiché rekviem,
co z vašich úst já slyším,
ztiším polibkem,
pro celý svět
prý jenom slabá žena jsem,
však nedovedu víc.

Slabá žena jsem,
já přesto stále věřím,
marně nežijem,
naději písní svěřím,
ať v ní žije den,

Jděte domů (hudba, text a zpěv Pavel Novák)

Šel natrhat kvítí
snad matce či dívce své,
v tom viděl, jak se řítí
obludy nestvůrné.
Vzal kámen a bránit
své květy chtěl,
s prostřílenou hrudí klesl
mezi květy před vražednou
řadou děl.

Snad se šla trochu projít
či měla schůzku snad,
možná, že měla dojít
na schody před výklad.
Tam čekat ji měl,
jenže tam jiný stál,
s prostřílenou pánví klesla
na kolena, kulomet svou
píseň hrál.

ať v ní žije den
vzkříšení.

Má píseň dál světu zpívá,
má píseň z kříže se dívá,
je pouze přísahou, ne spásou,
tak prosím Vás,
ať konečně zní
zvon přátelství v nás.

Má píseň dál světu zpívá,
má píseň z kříže se dívá,
vyčítá!

Světě, vzbuř se proti tomu,
který poslal vraždit lidi,
že...[nesrozumitelné]...domů,
vždyť ten netvor se nestydí.

Vyžeňte ho mezi vlky,
tam jeho pravé místo
a s ním, co zobou z ruky,
pak teprve budem klidně žít.

Jak strašně duní dlažba
pod koly tanků a děl,
je na životy dražba
tři, počítá nepřítel.
Však poznal už sám,
že se tak trošku splet,
nedostane ani vođu,
jenom odpor, který je
jak prudký jed.

Kolik vlastně už mrtvých
dopadlo na dlažbu cest,
a kolik očí smutných
plakalo ze všech měst.
Tak běžte už domů,
jděte si domů řvát,
střílejte si u vás doma,
my chceme, ať si mohou
naše děti hrát.

Modlitba pro Martu (hudba Jindřich Brabec, text Pavel Rada, zpívá Marta Kubišová)

Ať mír dál zůstává s touto krajinou.
Zloba, závist, zášť, strach a svár,
ty ať pominou, ať už pominou!
Teď když tvá ztracená vláda
věcí tvých
zpět se k tobě navrátí,
ó lide, navrátí!

Dobře míněná rada (hudba, text a zpěv Jaromír Vomáčka)

Vážení přátelé,
píseň, kterou právě slyšíte,
jsme nazvali Dobře míněná rada.

Běž domů, Ivane,
čeká tě Nataša,
běž domů, Ivane,
tady tě holky nemilujou.

Nejste zvaní v naší zemi,
my jsme doma a vy jste cizí,
přece nejste hluchoněmí,
ať už vaše vojska zmizí.
Běžte domů,
my si tady budem vlád-
nout zcela sami,
není třeba vaší vlády,
svobodně si tady budem žít.
Jděte domů, odejděte domů,
jděte domů!

Z oblohy mrak zvolna odplouvá
a každý sklízí setbu svou.
Modlitba má, ta ať promlouvá
k srdcím, která zloby čas
nespálil jak květy mráz...
Ať mír dál zůstává...

Běž domů, Ivane,
a už se nevracej!

Ivan byl původně moc hodnej hoch,
bydlel v jedný malý vesnici,
no jo, ale potom ho poslali do
úplně jiný vesnice někam daleko
a on tam chudák musel nechat koho?
No Natašu!

Běž domů, Ivane,
čeká tě Nataša,
běž domů, Ivane,
tady tě holky nemilujou.
Běž domů, Ivane,
a už se nevracej!

No tak, Ivane, co je s tebou?
Děláš, jako že neslyšíš!
Přece nenecháš Natašu,
aby si ti vzala Volodu!

Běž domů, Ivane
čeká tě Nataša,
běž domů, Ivane,
a už se nevracej – nikdy!

Bratříčku, zavírej vrátka!

(hudba, text a zpěv Karel Kryl)

Bratříčku, nevzlykej, to nejsou bubáci,
vždyť už jsi velikej, to jsou jen vojáci,
přijeli v hranatých železných maringotkách...
Se slzou na víčku hledíme na sebe.
Buď se mnou, bratříčku, bojím se o tebe
na cestách klikatých, bratříčku v polobotkách.

Prší a venku se setmělo.
Tato noc nebude krátká,
beránka vlku se zachtělo!
Bratříčku, zavřel jsi vrátka?

Bratříčku, nevzlykej, neplýtvej slzami,
nadávky polykej a šetři silami,
nesmíš mi vyčítat, jestliže nedojdeme...
Nauč se písničku, není tak složitá.
Opři se bratříčku, cesta je rozbitá.
Budeme klopýtat, zpátky už nemůžeme!

Prší a venku se setmělo.
Tato noc nebude krátká,
beránka vlku se zachtělo!
Bratříčku, zavírej vrátka!

Vojna veselá

(hudba a text Jaromír Vomáčka, zpívá Milan Chladil)

Vpřed, vzad, vpravo v bok,
držet hubu, držet krok!
Voják stojí před přítelem,
střílí puškou, střílí dělem,
z lásky si nic nedělá,
vojna veselá!

Píseň za padlé

*(hudba Zdeněk Marat, text Zdeněk Borovec,
zpívají Marta Kubišová a Waldemar Matuška)*

Zníš písni má,
dneska nejsmutnější loutnou,
je to tím,
že břízy žloutnou
na lukách.
Smutně zníš, písni má,
neboť zníš tou siní chladnou,
za padlé
i ty, co padnou
ve válkách.

Proč sténáš dojetím
nad marnou obětí
a žal,
proč ti dal
černý plášť?
Zníš, písni má,
hlavu k hlíně teskně kloníc,
za ty zníš,
co padli pro nic
za ty zvlášť, za ty zvlášť.

Klíč od Kremle (Klíč od varhan)

(hudba Jan Spálený, text Rostislav Černý, zpívá Petr Spálený)

Od Kremle klíče mít
šel bych se ptát,
proč mladý přítel můj
dnes v noci padl?
Hlas píšťal varhanních
přikryje mráz a sních,

který na srdci mém,
na srdci mém
usedá.

Od Kremle klíče mít
šel bych se ptát,

proč nemám dál se smát
a klidně spát?
Od varhan klíče mám,

do nichž svý trápení,
do nichž svý trápení
právě zaklínám.

Krysař (Pippeau)

*(hudba Hugues Auffray, Georges David, Pierre Leroyer,
text Ivo Fischer, zpívá Waldemar Matuška)*

Měl šedej plášť, kočičí krok, smutnou tvář.
Za pasem nůž a vedle něj kříž a snář.
Ten piják hvězd na stovkách cest polykal prach.

Tisíce mil, krysař to byl, a já ho znal.
Píšťalku měl, šel kudy chtěl, dál a dál.
Tisíce mil, krysař to byl a šel z něj strach.

Šel a kam stoup, vyrost jak sloup, k nebi dým.
Na tisíc mil, krysař to byl, já to vím.
Šedivej plášť, kočičí krok, podivnej hráč.

Píšťalku měl, šel kudy chtěl, dál a dál.
A každej tón, každičkej tón, kterej hrál,
znamenal smrt, znamenal žal, znamenal pláč.

Hrál slovo „mý“ a „naše vlast“, „mír a čest“.
A myslel „vy“ a „vaše krev“, „válka, pěst“.
Co musel znát, co uměl hrát svůdnejch not.

Co divnejch slok, co divnejch slok dlouze hrál.
A z každý z nich hořící vích horce řval:
Nastoupit v řad, na rámě zbraň, pochodem vchod!

Teď je tu zas kočičí krok, smutná tvář.
Za pasem nůž a vedle něj kříž a snář.
Slyším ho hrát, je to ten tón tenčí než vlas.

To v kostech měst začíná kvést bílej prach.
Píšťalka zní a všichni z ní máme strach,
že přijde čas, kdy se ten hlas ozve i v nás.

Vím, chodí dál tak jako dřív, prachem cest.
Já jsem ho znal, krysař to byl, piják hvězd.
Píšťalku má, křížek a snář, šedivej šat.

A mně se zdá, a mně se zdá, že už je čas
říct mu: Už dost! Říct mu: Už dost! Vem tě das!
To je náš svět a krysí jed nechcem už brát!

Temno

(hudba a text Pavel Žák, zpívá Karel Černoch)

Byl kdysi dávno mistr Jan
před svatý koncil předvolán,
že kázal, že byl Kristus chudý,
což samozřejmě byly bludy.
A koncil řval: To odvoláš,
anebo záhy dokonáš.
Důkazy nechtěj, jistě chápeš,
že stačí, když to říká papež!

Po letech jakýs Koperník
zas církvi chodil na perník.
Když vydal jeden útlej spisek,
kde z náboženství díru vysek,
tu řekli mu: Buď odvoláš,
anebo záhy dokonáš.
Důkazy chceš? Tak začni, kate!
Jen jedna pravda: Písmo Svaté.

Pak přešly doby různých temen:
Koniáš, Hitler, radši nemen-
nejmenovat! – to není nutný
a byli bychom možná smutný,
že bohužel i v této době
má pravda občas strany obě.

Když někdo trochu více umí
a druhý tomu nerozumí,
vždycky se najde Koniáš,
co štve: Tak tohle odvoláš!
Důkazy nechtěj, nejsme cvoci,
musí ti stačit odznak moci!

Obvykle stačí poslání:
snad trochu více – vzdělání...!

Podivná ruleta

(hudba, text a zpěv Karel Kryl)

V studené parádě kožených křesel
sešli se k poradě výrobci hesel.
Mnohé, co hrozilo, pozbylo punce,
za okny mrazilo srpnové slunce
a křičelo na lidi: Pamatuj!

Pod hnědí sieny sežehlych trámů
hleděly hyeny na věže chrámů.
V ulicích trpěly pahýly stromů,
hleděly na střely v průčelích domů
a křičely na lidi: Pamatuj!

V zelené zahradě slyšel jsem trávu:
mluvila o zradě, o pěstním právu,
mluvila o mužích s tvářemi šelem,
mluvila o růžích nad dívčích čelem,
jež křičely na lidi: Pamatuj!
Pamatuj!

Tajga blues 1969

(hudba Bohuslav Ondráček, text Zdeněk Rytíř, zpívá Marta Kubišová)

Spí tajga, něžná tajga,
sníh bílý v závějích,
sní tajga, vlídná tajga
svůj první těžký hřích.
Ten žalář z korun stromů
a pár pout z modrých hor
jen hlídá, chceš-li domů...
Tajga blues, tajga blues
zpívá dál tichý chór,
nemá slov, má jen strach,
z krátkých dní a dlouhých nocí.

Jdou tajgou, tichou tajgou,
jdou stranou púľnoční,
jdou tajgou, vlčí tajgou
pod stráží sluneční.
Na mapách místa bílá
a prázdné stránky knih,
však v očích divná síla,
tajga blues, tajga blues
ozvěnou zvučí v nich,
hukot řek, větru šum, bouře smích
za dlouhých nocí...

A tajga, ta nic netušící vlídná tajga
celý svět pokrývá
a naši cestu sněhem a houštím
před nic netušícím světem ukrývá.
Kam půjdem, půjdem slepí,
tím lesem plným krás,

na patách se nám lepí
tajga blues, tajga blues,
která nás vězní v nás,
tajga blues, křáplý hlas:
vyhnanství –
za dlouhých nocí...!

Píseň o mé zemi

(hudba Pavel Žák, Karel Černoch, text Pavel Žák, zpívá Karel Černoch)

Za vrchy bez moří leží má zem,
překročte pohoří a dělte stem
rozlohy velmocí a délky
prašných cest
a jděte púľnoci až tam,
kde růže začínají kvést.

plane zář
a v srdcích ať nám zní,
jsme lidé, lidé,
mějme lidskou (svoji) tvář!²

Za vrchy bez moří leží ta zem,
svět o ní hovoří v dobrém i zlém.
Tam zvony vyzvání
a v očích plane zář,
když loď se naklání,
tak lidé, lidé najdou lid-
skou (svoji) tvář!

Doufej a zpívej: národ tolik síly má,
aby moh' žít.
Dobře se dívej, abys věděl, co se má,
a kam chceš jít.
To je tvá zem, to je tvůj hlas,
jdi za svým snem, který je v nás.
Človče, zpívej! Svět se dívá,
pravda bývá štít.

Doufej a zpívej: člověk tolik síly má,
aby moh' žít.
Dobře se dívej, abys věděl, co se má
a kam chceš jít.
To je tvá zem, to je tvůj chléb,
človče, zpívej!
pro dětskou dlaň, pro dívčí smích
budeš žít...
Za vrchy bez moří leží ta zem,
nikdo ji nezboří ohněm a zlem.
Ať zvony vyzvání, ať v očích

² V průběhu festivalu Bratislavská lyra 1969 bylo oficiálními místy nařizeno, že jádro písně s výzvou „Jsme lidé, lidé, mějme lidskou tvář!“ musí být oslabeno na pouhé „mějme svoji tvář“. V této podobě je skladba zachována i na gramofonových deskách. Karel Černoch, vítěz soutěže, však při závěrečném koncertu, který přenášela televize, zazpíval „Píseň o mé zemi“ v původním znění a vysloužil si za to na několik let zákaz umělecké činnosti.

Musím dál zpívat

*(hudba Karel Kopecký, Ladislav Pikart, text Jan Schneider,
zpívá Waldemar Matuška)*

O čem, o čem, o čem, o čem, o čem mám zpívat?
O čem, o čem, o čem, o čem, o čem mám hrát?
Když poraněná slova,
jediná pýcha básníková,
učí se kumštu mlčení.

Chtěl, chtěl, chtěl, chtěl, chtěl bych se dívat.
Chtěl, chtěl, chtěl, chtěl, chtěl bych při tom být.
Až oči ze tmy znova,
přečtou si píseň, která schová
myšlenku před zlem zničení, ó ó.

Až ze všech uvězněných úst
písničky dál nám budou růst,
pak naše píseň bude znít,
pro kterou bude mít dál smysl žít.

Nemám, nemám, nemám, nemám, nemám co skrývat.
Nemám, nemám, nemám, nemám, nemám co skrýt.
V mé poraněné duši,
je síla, kterou nenaruší
ani strach z mříží vězení.

A proto musím, musím, musím, musím, musím dál zpívat.
Musím, musím, musím, musím, musím dál hrát.
O zavražděné růži,
o úzkosti, jež hrdla újí,
o touze po dnu vzkříšení.
O zavražděné růži,
o úzkosti, jež hrdla újí,
o touze po dnu vzkříšení!

Jmenný rejstřík

Abrahám Ladislav
Adamec Ladislav
Andropov Jurij Vladimirovič
Aragon Louis
Auersperg Pavel
Bacílek Karol
Bajalski Risto
Bakarić Vladimir
Balášová Milena
Barbírek František
Bartošek Karel
Battěk Rudolf
Bednář Miroslav
Bedřich František
Beneš Edvard
Bezdiček Vilibald
Bílák Vasil
Bláha Josef
Blažek Vladimír
Bob Jozef
Boďa Miloslav
Borůvka Josef
Brandt Willy
Brežněv Leonid Iljič
Brovják Jaromír
Brož Bohumil

Bublik Ladislav
Ceașescu Nicolae
Císař Čestmír
Clementis Vladimír
Colotka Peter
Černěnko Konstantin Ustinovič
Černík Oldřich
Černík Zdeněk
Černoch Karel
Červoněnko Stěpan Vasiljevič
Černá Miroslava
Černý Alfréd
Černý Jiří
Černý Josef
Černý Václav
Čítek Ctibor
Čtvrtek Václav
Daneš Ladislav
David Václav
Diviš Vladimír
Dočkalová Věra
Domkář Zdeněk
Douděra Karel
Duba Jan
Dubček Alexander
Dymáček Michael

Dvořák Václav
 Dzúr Martin
 Ďuriš Július
 Erban Evžen
 Erdélyi Károly
 Famíra Emanuel
 Fierlinger Zdeněk
 Filip Miroslav
 Fock Jenő
 Fojtík Jan
 Fries Egon
 Frolík Josef
 Fučík Jindřich
 Fuková Božena
 Gajdoš Jozef
 Gajer Václav
 Galuška Miroslav
 Gellner R.
 Gieriek Edward
 Gočár Jiří
 Goethe Johann Wolfgang
 Goldstücker Eduard
 Gomułka Władysław
 Gorbačov Michail Sergejevič
 Gottwald Klement
 Gramsci Antonio
 Grečko Andrej Antonovič
 Grieš O.
 Grösser Josef
 Hájek Jiří
 Hájek Jiří
 Hallstein Walter
 Hamouz František
 Havel Václav
 Havelka Jaroslav
 Havlín Josef
 Hečko Jozef
 Hejna Jaroslav

Hejzlar Zdenek
 Helge Ladislav
 Hendrych Jiří
 Hetteš Jarolím
 Hoffmann Karel
 Hochman Jiří
 Holdoš Ladislav
 Holeček Lubomír
 Holler Josef
 Homola Oleg
 Honecker Erich
 Honzovič Richard
 Horák Robert
 Hořec Jaromír
 Hoření Zdeněk
 Hrabal Karel
 Hradecký Adolf
 Hrbek Jaromír
 Hrdinová Libuše
 Hruškovič Miloslav
 Hubina Štefan
 Hübl Milan
 Husák Gustáv
 Chňoupek Bohuš
 Chramostová Vlasta
 Chruščov Nikita Sergejevič
 Chudík Michal
 Ignác z Loyoly
 Indra Alois
 Jakeš Miloš
 Jakovlev Alexandr Nikolajevič
 Jakubovskij Ivan Ignatěvič
 Janíček Jeroným
 Janík Ján
 Jankovcová Ludmila
 Jaroš Oldřich
 Jarry Alfred
 Jasný Vojtěch

Jelínek Miroslav
 Jepišev Alexej Alexejevič
 Jesenská Zora
 Jiránek Vladimír
 Jirásková Jiřina
 Jiřík Jaroslav
 Jodas Josef
 Johnson Lyndon Baines
 Judl Jiří
 Jungmann Milan
 Juráček Pavel
 Kabrna Vladimír
 Kádár János
 Kaderka Oldřich
 Kadlec Vladimír
 Kantůrek Jiří
 Kantůrková Eva
 Kapek Antonín
 Kaplan Karel
 Karvaš Peter
 Kašpar Vlado
 Katušev Konstantin Fjodorovič
 Kempný Josef
 Kiesinger Kurt Georg
 Kissinger Henry Alfred
 Kladiva Jaroslav
 Klička Otto
 Klíma Ivan
 Kliment Jan
 Klimeš Ivan
 Klokoč Ondrej
 Kodaj Samuel
 Kohout Pavel
 Kolder Drahomír
 Kopecký Jan
 Kopecký Václav
 Korčák Josef
 Kořínek Jaroslav

Kosík Karel
 Kostroun Karel
 Kosygin Alexej Nikolajevič
 Košař Václav
 Kotoulová Ivona
 Koucký Vladimír
 Kovalčík Leopold
 Kovanda Karel
 Kozel Jaroslav
 Kozelka Bedřich
 Krajčír František
 Král Václav
 Králík Bedřich
 Krček Antonín
 Krejča Otomar
 Krejčík Jiří
 Kriegel František
 Kryl Karel
 Kuběna Jiří
 Kubišová Marta
 Kučera Bohuslav
 Kúna M.
 Kundera Milan
 Kurka Karel
 Kusý Miroslav
 Kuzněcov I. S.
 Kuzněcov Vasilij Vasiljevič
 Kyncl Karel
 Lajčiak Milan
 Lakatoš Michal
 Lederer Jiří
 Lenárt Jozef
 Lenin Vladimír Iljič
 Letovanec F.
 Levčík M.
 Levy Alan
 Liehm Antonín Jaroslav
 Lipták Lubomír

Litovcev Dmitrij I.
 Lukáš Jiří
 Lux Jan
 Lysenko Trofim Denisovič
 Macek Josef
 Macháček Jaroslav
 Machiavelli Nicolo
 Machovec Milan
 Majorov Alexandr Michajlovič
 Málek Ivan
 Malile
 Mănescu Corneliu
 Mao Ce-tung
 Marčák B.
 Margolius Jiří
 Marko Ján
 Marko Miloš
 Masaryk Tomáš Garrigue
 Máša Antonín
 Medek Mikuláš
 Medková Emila
 Mestek Karel
 Mihálik Vojtech
 Miková Marie
 Mikšovic Alexander
 Mináč Vladimír
 Mlynář Zdeněk
 Moc Miroslav
 Moczar Mieczysław
 Molnár Bohumil
 Morkus F.
 Moučková Kamila
 Mravec Ladislav
 Mucha Alexander
 Müller Jiří
 Müller Miroslav
 Nagy Imre
 Němec Jan

Neubert Karel
 Nixon Richard Milhous
 Novomeský Ladislav
 Novotný Antonín
 Novotný Vladimír
 Nový Vilém
 Obzina Jaromír
 Ort-Šnep Jozef
 Pacovský Ludvík
 Pachman Luděk
 Palach Jan
 Papoušek Jaroslav
 Parada Michal
 Paris Miloš
 Pastyřík Miroslav
 Pavel Josef
 Pavlenda Viktor
 Pavlíček František
 Pavlišťík Karel
 Pavlovský Oldřich
 Pekárek Svatopluk
 Pelikán Jiří
 Pelnář Jan
 Pelše Arvid Janovič
 Penningerová Soňa
 Pepich Egid
 Peroutka Ferdinand
 Petránek Jan
 Pezlár Ludovít
 Pich-Tůma Miroslav
 Píka Heliodor
 Piller Jan
 Pinkava Josef
 Pixa Jan
 Pleskot Jaromír
 Plevza Viliam
 Plocek Evžen
 Plojhar Josef

Podhradský Ján
 Podskalský Zdeněk
 Podgornij Nikolaj Viktorovič
 Poláček Karel
 Povalin
 Prasolov Ivan
 Prchlík Václav
 Procházka Jan
 Púčik Miloslav
 Putík Jaroslav
 Rákosi Matyáš
 Rázl Stanislav
 Rigo Emil
 Riško Ján
 Rohlíček Rudolf
 Ruml Ivan
 Ruml Jiří
 Rusk Dean
 Rusov Karel
 Růžicka Karel
 Rychta Radovan
 Rytíř Otakar
 Říha Bohumil
 Sádovský Štefan
 Sedláček František
 Seifert Jaroslav
 Sekaninová-Čákrťová Gertruda
 Sekera Jiří
 Semjonov Vladimir S.
 Skála Ivan
 Skilling Gordon H.
 Slavík Václav
 Smrčina Jiří
 Smrkovský Josef
 Sochor Libor
 Stalin Josif Vissarionovič
 Starý Oldřich
 Stejskal Miroslav

Strinka Július
 Stuchl Vladimír
 Suslov Michail Andrejevič
 Svěřčina Otakar
 Sviták Ivan
 Svoboda Alois
 Svoboda Josef
 Svoboda Ludvík
 Sýkora Pavel
 Šabata Jaroslav
 Šalgovič Viliam
 Šamalík František
 Šejna Jan
 Šelepín Alexandr Nikolajevič
 Šesták Jaroslav
 Šik Ota
 Šimečka Milan
 Šimon Bohumil
 Šimůnek Otakar
 Široký Viliam
 Škutina Vladimír
 Šmidke Karol
 Šmídmajer Josef
 Šmoldas Miroslav
 Šorm František
 Šotola Jiří
 Špaček Josef
 Šrotýř Ladislav
 Štafa František
 Štern Jan
 Števček Pavol
 Štrougal Lubomír
 Štuka Ivo
 Štovićková Věra
 Šusterová Jarmila
 Švestka Oldřich
 Tarasov Anatolij Vladimirovič
 Tatarka Dominik

Tesař Jan
Tiso Jozef
Tito Josip Broz
Tőkés Rudolf L.
Toman Ludvík
Toman Vlastimil
Tomášek Dušan
Tomášek František
Tonninger Miloslav
Toon Malcolm
Topol Josef
Trávníček Bohuš
Trenčanský Jozef
Trojan Jaroslav
Turček Július
Turzo Eugen
Tyl Miroslav
Ťažký Anton
Udalcov Ivan I.
Ulbricht Walter
Vaculík Ludvík
Vaculík Martin
Valenta Josef
Vančura Jiří
Velenský Ladislav
Veličkov Stefan
Vencovský Jan
Vlasák František
Vlček Vladislav
Vodsloň František
Vohnout Josef
Vokrouhlický Zbyněk
Voleník Oldřich
Vomáčka Jaromír
Vostřáková Milena
Zápotocký Antonín
Zátopek Emil
Zavadil Miroslav

Závodský Odon
Zeiner Jiří
Zelenka Jan
Zeman Rudolf
Zlatinský E.
Zolotov S. M.
Zrak Jozef
Ždanov Andrej Alexandrovič
Živkov Todor

Obsah

Úvod	3
I. Podzim plný (bez)naděje a mrazivá zima . . . . . <i>(Pražské jaro, intervence a boj za udržení polednové politiky do ledna 1969)</i>	12
II. Zdánlivě klidné předjaří . . . . . <i>(Únor–březen 1969)</i>	30
III. Aeroflot? Aeroflot! . . . . . <i>(Hokejové demonstrace, jejich bezprostřední důsledky a ohlas)</i>	70
IV. Tajemná mise maršála Grečka . . . . . <i>(Konec reforem začíná)</i>	83
V. Hledání nového muže . . . . . <i>(Přípravy k odstranění Alexandra Dubčeka)</i>	109
VI. Začátek nové epochy . . . . . <i>(Gustáv Husák prvním tajemníkem ÚV KSČ)</i>	155
VII. Iluze se rozplývají . . . . . <i>(Zahraniční a domácí ohlasy na dubnové plénum ÚV KSČ)</i>	170
VIII. Obtížná tvorba nové koncepce . . . . . <i>(První politické kroky Husákova vedení KSČ v dubnu a květnu 1969)</i>	201

IX. Jízda do normalizačního tunelu . . . . . <i>(Definitivní porážka reformního hnutí a jeho představitelů)</i>	241
Závěr	258
Seznam použitých zkratk	269
Prameny a literatura	272
Přílohy	283
Jmenný rejstřík	304

1. Ze VII. všeodborového sjezdu: Alexander Dubček (4.–7. března 1969).

2. Ze VII. všeodborového sjezdu: Ludvík Svoboda, za ním zprava Gustáv Husák, Evžen Erban, Peter Colotka a Oldřich Černík (5. března 1969).

3. Ze VII. všeodborového sjezdu: Josef Smrkovský (4.–7. března 1969).

4. Ze VII. všeodborového sjezdu: Oldřich Černík a Peter Colotka (4.–7. března 1969).

5. Studentská demonstrace před jugoslávským velvyslanectvím proti neúčasti delegace KSČ na IX. sjezdu Svazu komunistů Jugoslávie (14. března 1969).

7. Noční manifestace na Václavském náměstí oslavující první vítězství československých hokejistů nad sovětskou sbornou na mistrovství světa ve Stockholmu (21. března 1969).

9. Českoslovenští fanouškové (březen 1969).

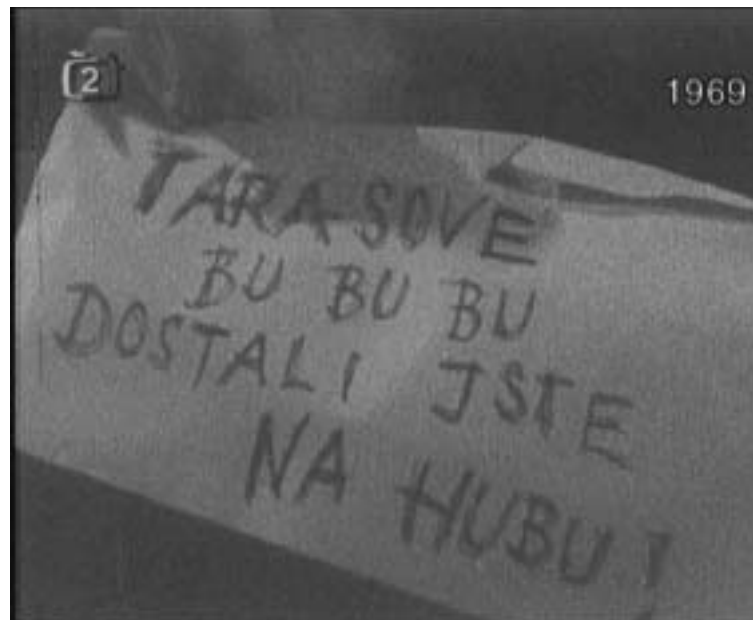
12. Fanouškové při druhém zápase ČSSR versus SSSR:
Jan Werich a Kamila Moučková (28. března 1969).

13. Fanouškové při druhém zápase ČSSR versus SSSR:
Josef Smrkovský a Kamila Moučková (28. března 1969).

10. Dojatí českoslovenští hokejisté zpívají státní hymnu po druhé výhře nad
Sovětským svazem (28. března 1969).

15. Jedna z ukázek lidové tvořivosti, která se vysmívala sovětskému trenérovi
Tarasovovi.

14. Bouřlivé oslavy vítězství na Václavském náměstí (28. března 1969).

16. Hokejisté přivezli ze šampionátu pouze bronzové medaile. Lidé jim to však rádi odpustili, dvě vítězství nad Sověty pro ně měla cenu zlata.

17. Spontánní uvítání hokejistů na ruzyňském letišti (31. března 1969).

18. Prezident republiky s doprovodem na návštěvě u vojáků na západní hranici: zprava gen. Martin Dzúr, Alexander Dubček, Stanislav Rázl a Ludvík Svoboda (31. března 1969).

19. Ochrana před „antisocialistickými silami“: smíšené vojensko-policejní hlídky v pražských ulicích (duben 1969).

22., 23., 24. Kreslené vtipy, kvůli kterým byl Dikobraz stažen z prodeje.

26. *Hlavní aktéři Dubčekova pádu: Gustáv Husák vítá maršála Grečka v Bratislavě (4. dubna 1969).*
28. *Gustáv Husák promlouvá v televizi k občanům bezprostředně po svém zvolení prvním tajemníkem ÚV KSČ (17. dubna 1969).*
27. *Prezident Svoboda využil celou váhu své autority, aby se Dubčekovým nástupcem stal Gustáv Husák.*

29. S personální změnou v nejvyšší stranické funkci většina veřejnosti nesouhlasila, přijala ji ovšem trpně a bez protestů. Mnozí měli pocit, že „legrace skončila“. Trefně to vystihl např. kreslíř „Hadák“ (Miroslav Lidák).
30. Lidé v obavách uvažovali nad tím, co přinesou příští dny. Skeptických hlasů přibývalo.
32. Zglajchšaltovaný tisk pesimistické nálady ještě zesiloval.

33. Dubčekova rezignace byla pro západní tisk událostí číslo jedna.

31. Jaro 1969 mělo s jarem předchozího roku pramálo společného.

38. Příjezd československé delegace na XXIII. zasedání RVHP v Moskvě.
Přivítání na letišti Vnukovo: zleva Oldřich Černík, Leonid Brežněv,
Gustáv Husák, Alexej Kosygin a Nikolaj Podgornyj (22. dubna 1969).

36. Poslanci gratulují Alexandru Dubčekovi ke zvolení předsedou Federálního
shromáždění (28. dubna 1969).

39. Cesta do Canossy. Představitelé KSČ na „přátelské“ návštěvě u sovětských
vojsk v Milovicích: zleva velitel Střední skupiny sovětských vojsk v Česko-
slovensku gen. Majorov, Ludvík Svoboda a Gustáv Husák (7. května 1969).

37. Dubček diskutuje po volbě s občany na nádvoří Pražského hradu.
Jeho nástup do přední státní funkce měl sloužit zejména k oklamání
a uchlácholení nespokojeného obyvatelstva (28. dubna 1969).

40. Výloha obchodu ve Spálené ulici v Praze (květen 1969).

Abstrakt

Okupací Československa v srpnu 1968 se Sovětskému svazu podařilo zastavit reformní proces (tzv. Pražské jaro), který se pokoušel o vybudování přitažlivější podoby socialistického systému. Sověti ale nedokázali dosadit nové vedení KSČ, které by se reforem zcela zřeklo a označilo vojenskou intervenci za „bratrskou pomoc“. V úřadu prvního tajemníka ústředního výboru KSČ zůstal Alexander Dubček. Moskva se jej snažila setrvalým nátlakem zdiskreditovat a posléze nahradit osobností, která by se plně podřídila jejím přáním a prováděla tvrdou normalizační politiku. Po dlouhém váhání si za Dubčekova nástupce vybrala Gustáva Husáka.

Disertační práce analyzuje razantní proměnu politické situace v Československu na jaře 1969, která je v obecném povědomí spojena se zvolením Gustáva Husáka do čela KSČ. Detailně rozebírá okolnosti, které provázely Husákův nástup do nejvyšší stranické funkce. Přibližuje sérii zákulisních jednání, jež volbě nového vůdce předcházely a objasňuje, jakou roli v nich sehrály jednotlivé frakce a vedoucí osobnosti KSČ. Popisuje také úlohu sovětských představitelů a hledá důvody, proč právě Husák byl vybrán do funkce prvního tajemníka. Zahrnuje rovněž domácí i zahraniční ohlasy, které jeho volbu provázely, a dává je do kontextu dobových událostí. V této souvislosti sleduje především postoje a aktivity nejradikálnějších vrstev československé společnosti (odborníci, vysokoškolští studenti, tvůrčí inteligence) a rozebírá mocenská opatření, které vedení KSČ využívalo k potlačení jejich odporu. Věnuje pozornost zachycení postupného zotřívání normalizační politiky během jara 1969, jejíž aktuální podoba byla spíše odrazem permanentního mocenského boje uvnitř vedení KSČ než výsledkem realizace propracované politické koncepce.

Disertační práce vychází nejen z archivních pramenů, pamětí či dobového domácího a zahraničního tisku, ale i z rozhovorů, které

badatelé z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky pořídili s účastníky událostí.

Abstract

With the occupation of Czechoslovakia, in 1968 August, the Soviet Union managed to halt the reformatory process aimed to construct a more attractive outside face of the Soviet system, the so-called Prague Spring. The Soviets, however, did not manage to push through a new CPCz administration that would have completely abandoned the reforms, labelling the military intervention as a “brotherly assistance”. Alexander Dubček stayed in the office of the CPCz First Secretary. By means of an unceasing pressure, Moscow made attempts to discredit him, only to have him succeeded by a person that would succumb thoroughly to their wishes, executing a firm policy of normalization. After a long hesitance, Moscow selected Gustáv Husák as Dubček’s successor.

This thesis aims to analyse the point-blank change of political situation in 1969 spring. These changes have been connected with Husák’s election to the chair office of the Party in general public conscience. In detail, the circumstances accompanying Husák’s arrival to the supreme Party post have been discussed and analysed. Also, a series of backstage talks prior to the elections of the new Party leader have been described, illuminating the parts played by individual Party fractions and CPCz administration leaders. The role of the Soviet representatives has been portrayed, too, along with a search for reasons of why Husák was selected for the position of the Party’s First Secretary. Also, it includes both the domestic reports and those from abroad that accompanied Husák’s election, arranging these into the context of the events of that time. In particular, the approaches and activities of the most radical strata in the Czechoslovak society (i.e. trade unions, university students, and creative intelligentsia) are followed in detail. The thesis analyses the power measures applied by the CPCz administration to suppress their resistance. Due attention has been devoted to the depiction of

gradual sharpening of the policy of normalization in the course of 1969 spring. In fact, its appearance was more a reflection of the permanent power struggle inside the CPCz administration than of any realisation of a detailed political concept.

This thesis has been founded on archive sources, memoirs an contemporary domestic a foreign press; also, it has profited from interviews with the witnesses of these events acquired by the fellows at Institute of Contemporary History in the Academy of Sciences of the Czech Republic.